

МИЛОШ ОБРЕНОВИЋ, КЊИГА II (1821–1826), 1909.

Садржај

ПРВИ ОДЕЉАК

СПОЉАШЊА ПОЛИТИКА

1821–1826

ГЛАВА I

ПОЧЕТАК ПРЕГОВОРА И ГРЧКИ УСТАНАК

нов. 1820 – фебр. 1821

- I – Строгановљеве примедбе на упутства депутације. Реис-ефендијина критика депутатског пуномоћија. Српски захтеви, права Архипелашких Острва, Влашке и других привилегисаних области. Нова упутства и пуномоћије (10 дек. 1820)
- II – Нове замерке Реис-ефендијине. Портине интриге. Депутатски савети Милошу
- III – Хетерија. Односи између хетерије и Милоша. Србија и хетеријски планови
- IV – Поруче А. Ипсилантија Милошу (24. окт. 1820). Мисија Аристида Папе и пројекат уговора између Милоша и А. Ипсилантија
- V – Тодор Владимиреско и буна у Влашкој. Упад А. Ипсилантија у Молдавију
- VI – Прва конференција између српских депутата и Портиних пуномоћника (17. фебр. 1821). Депутатски извештај Милошу. Поруче односно хетеријске агитације

ГЛАВА II

ЗАТВАРАЊЕ ДЕПУТАЦИЈЕ И ПРЕКИД ДИПЛОМАТСКИХ ОДНОСА ИЗМЕЂУ

РУСИЈЕ И ПОРТЕ

март–јул 1821

- I – Врење у Цариграду услед буне у Влашкој и Молдавији. Строгановљево држање. Његова упутства Милошу (5-ог марта). Мемоар депутације Порти. Њени савети Милошу (15-ог марта). Портино неповерење спрема Русије. Муслимански фанатизам. Глас о устанку у Мореји. Депутати стављени под надзор у Патријаршији
- II – Цар Александар према Грчком Устанку. Упутства Строганову. Изгледи
- III – Стогановљеви предлози за пацификацију Влашке и Молдавије. Турски изгреди у Цариграду. Патријархова смрт (10-ог априла). Положај депутата
- IV – Расцеп између Строганова и Порте. Строгановљев извештај министарству (28-ог маја). Турски успеси у Влашкој. Смрт Т. Владимиреска (23-ег маја). Ипсилантијев пораз код Драгачана (7-ог јуна). Руски ултиматум Порти (6-ог јула). Одлазак рускога посланства из Цариграда (29-ог јуна)
- V – Затварање депутације у сарају. Њена судбина до Строгановљева одласка. Германов одлазак из Цариграда

ГЛАВА III

ПРИЛИКЕ У СРБИЈИ ОД ЈАНУАРА ДО МАЈА 1821 ГОД.

- I – Глас о буни у Влашкој. Милошева узнемиреност. Информације о приликама у Влашкој. Упутства депутацији да што пре свршује послове. Глас о упаду А. Ипсилантија у Молдавију. Страх од емиграната у Бесарабији. Мере за мир и ред у Србији. Општа стагнација. Карактер Абдулине и Добрњчеве буне
- II – Долазак Хусејин-паше Гаваноз-оглу с војском у Ниш. Милошев протест код Марашлије и код Хусејин-паше. Узнемиреност Турака. Објашњење између Милоша и Марашлије о обезоружању народа. Опште неповерење

III – Милош тражи упутства од руског посланства у Бечу. Куповање оружја и муниције. Гласови о ускршњим догађајима у Цариграду. Милош тражи од Марашлије извештај о депутатима. Гласови о смрти депутата. Долазак Стојана Симића из Цариграда. Објава народу да су депутати у животу. Марашлијина хладнокрвност

ГЛАВА IV

ПОСЛЕДЊИ ДАНИ МАРАШЛИЈИНА ВЕЗИРСТВА

јун–авг. 1821

- I – Турске претње и страх Срба у Београду. Исељавање. Милошева тужба везиру и посланица Београђанима. Марашлијине наредбе Турцима. Исељавање се наставља. Насилно заустављање исељавања. Турска насиља у Београду, Шапцу и Смедереву
- II – Нови турски изгреди. Милошева представка везиру. Милошове мере противу Турака. Запети односи између Милоша и Марашлије. Марашлијина болест
- III – Анархија у Београду. Ноћ између 16-ог и 17-ог августа. Збор Турака у мехџеми, 17-ог августа. Марашлија у агонији. Марашлијина смрт (ноћу између 20-ог и 21-ог авг.). Последња промена у Марашлијиној политици спрам Срба. Узроци те промене

ГЛАВА V

INTERREGNUM

- I – Марашлијина смрт и паника у Београду. Збор Турака од 23. августа. Држање београдских кнезова. Страх од српскога напада споља. Хаци-Мехмед-ефендија Милошев кандидат на везирство. Очекивање упутстава из Русије. Турски изгреди у Београду
- II – Наименовање Абдурахман-паше адакалског за везира у Београду. Измена поздрава између Милоша и новог везира. Извештај депутације од 7. септембра о стању српскога питања. Милош одузима депутатима пуномоћије (25-ог септембра)
- III – Претеривање с Турцима у Београду. Припреме за дочек везирав. Интриге београдских Турака. Путовање новог везира кроз Србију. Долазак у Београд

ГЛАВА VI

ПОЧЕТАК АБДУРАХМАНОВОГ ВЕЗИРСТВА

- I – Смрт Османа хазнадара. Читање фермана о постављању новог везира (30-ог септембра). Ликвидација Марашлијине заоставштине. Држање везирово према српским тужбама. Српске тајне познате везиру.
- II – Карактер новог везира. Запети односи између Милоша и везира: спор о „икрамији”, распра о једној отмици итд. Милошево попуштање

ГЛАВА VII

СРБИЈА И РУСКО-ТУРСКИ ОДНОСИ

(1821–1824)

- I – Цар Александар према Грчком Питању и Св. Савезу. Држање чланова Св. Савеза према Русији и Порти. Посредништво Аустрије и Енглеске. Руска упутства Милошу о целокупној ситуацији (окт. 1821). Милошев одговор (17. нов. 1821). Држање Абдурахманово и кретање турске војске у Београду (нов. 1821). Свршетак 1821-е године
- II – Неуспех аустријског и енглеског посредовања на Порти (нов. 1821). Татишевљева мисија у Бечу (фебр. 1822). Метенихов меморандум од 7-ог (19-ог) априла 182. Ново наваљивање Аустрије и Енглеске на Порту. Портине трупе делимично напуштају Влашку и Молдавију. Наименовање кнежева (јул 1822). Бечка конференција (јун–јул 1822). Каподистрија и Строганов повлаче се из политике. Портинa упорност
- III – Колебање руске политике и руске поруке Србији. Германово мишљење о положају Србије према Аустрији (15. јан. 1822). Русија се информише о турској војној снази око Србије. Милошев одговор (30. јан. 1822). Његов углед код суседних хришћана. Његове припреме за рат. Изгледи за рат и положај Србије (јан. – апр. 1822). Руска обећања за случај војне. Комбинације о деоби Балканскога Полуострва и аустрофобија у Србији
- IV – Бечка конференција и стање у Србији. Утисак Строгановљева и Каподистријина повлачења из активне политике. Шта су они хтели за Србију? Руске оптимистичне поруке Милошу после наименовања кнежева у Влашкој и Молдавији (4. авг. 1822)

ГЛАВА VIII

СРБИЈА И РУСКО–ТУРСКИ ОДНОСИ

1821–1824

(наставак и крај)

- I – Портинина изјава депутатима да жели отпочети српске послове (7. јул 1822). Милошев извештај А. А. Пинију (10. авг.). Утисак овога извештаја на цара Александра. Руска порука Милошу (12. септ.)
- II – Милош понавља народну молбу од септ. 1820 год. (окт. 1822). Порта обећава близак свршетак српских послова. Мишљење депутата о томе (22. дек. 1822). Милошове поруке депутатима (12. феб. 1823). Извештај Русији о истом предмету (14. фебр.). Конгрес у Верони и Источно Питање. Неселродов извештај Милошу о томе (6. март)
- III – Реис-ефендијино писмо графу Неселроде (фебр. 1823). Русија незадовољна с том изјавом. Канинг и еволуција енглеске источне политике. Његове инструкције лорду Странгфорду (2. фебр. 1823). Састанак цара Александра и цара Франца I у Черновицу (септ. 1823). Русија поставља М. Ј. Минчакија за трговачког агента у Цариграду
- IV – Припреме за Петроградску Конференцију. Руски мемоар о пацификацији Грчке (9. јан. 1824). Почетак Петроградске Конференције (5. јун 1824). Наименовање А. И. Рибопјера за рускога посланика у Цариграду (авг. 1824). Незадовољство у Цариграду и у Грчкој с руским мемоаром. Прекид разговора о грчком питању између Русије и Енглеске (16. дек. 1824)
- V – Неселроде извештава Милоша о састанку у Черновицу (8. окт. 1823). Милошева радост. Порта ослобађа један део депутатске послуге (мај 1824). Милош добија извештај да је А. И. Рибопјер постављен за посланика у Цариграду (10. септ. 1824)

ГЛАВА IX

ПРЕГОВОРИ О СМЕЊИВАЊУ ДЕПУТАЦИЈЕ

апр. 1823 – мај 1825

- I – Депутати моле Милоша да их смени (4. апр. 1823). Њихов положај и распре. Милошове сумње на Вујицу. Објашњења између Милоша и депутације (мај–јун 1823). Милош забрањује депутатима везе с енглеским посланством

- II – Материјалне беде депутације: њихова тужба Милошу (31. окт. 1823). Милошев одговор (5. јан. 1824). Положај депутата у лето 1824. Милошеви преговори с везиром о промени депутације (нов. 1824). Милош извештава депутате о овом кораку (25. нов. И 13. дек. 1824).
Портина равнодушност пема српским молбама
- III – Нов Милошев покушај на Порти (феб. 1825). Милошев акт везиру о истом предмету (12. март). Портин одговор. Кнезовска скупштина у Крагујевцу (5. мај). Скупштинска представка о депутатима. Јеврем Обреновић односи представку везиру у Београд (10. мај)

ГЛАВА X

INTERMEZZO – МИСИЈА МИХ. ГЕРМАНА

мај 1825

- I – Узроци Германове мисије: Милошеве тужбе Русији против емигрантске агитације (27. нов. 1824 и 31. јан. 1825). Руско министарство шаље одговор и поруке по Мих. Герману (5. апр. 1825). Мих. Герман у Земуну (10. мај). Његов прелазак у Србију (13. мај). Садржина писма графа Неселроде од 5. априла
- II – Милошев извештај везиру о Германовој мисији (16. мај). Његов извештај депутацији (17. мај). Старешинска скупштина у Крагујевцу (27. мај). Милошева беседа и скупштинска адреса. Германов повратак у Русију (поч. Јуна). Његово пуномоћије (1. јун). Милошев одговор графу Неселроде (1. јун). Милошев извештај депутатима о скупштини од 27. маја (2. јун)

ГЛАВА XI

ПОСЛЕДИЦЕ ГЕРМАНОВЕ МИСИЈЕ И ДАЉИ ПРЕГОВОРИ О СМЕЊИВАЊУ ДЕПУТАЦИЈЕ

јун – окт. 1825

- I – Узрујаност код Турака због Германовог доласка. Затегнути односи између Милоша и везира. Портини прекори депутатима због Германова доласка (2. јун). Порта тражи изјашњење од Милоша. Пут Ћ. Поповића у Крагујевац због овог (18. јун). Његов повратак у Београд (20. јун). Јевремово изјашњење везиру (30. јул)
- II – Смрт Ћ. Поповића Ћелеша (1. авг.). Абдурахманова пренераженост. Милошев гњев. Његове тужбе Порти и подметања против везира (8–11. авг.). Тужбе Русији (11. авг.)

III – Реис-ефендија брани Абдурахмана пред депутатима. Милошева немоћ у борби с везиром. Милош предузима поново преговоре о ослобођењу депутата (авг. – окт.). Везирова добра воља. Преговори о саставу нове депутације. Промена у Милошеву држању

ГЛАВА XII

СРБИЈА И РУСКО–ТУРСКИ ОДНОСИ

1825

- I – Друга Петроградска Конференција (12. фебр. 1825). Одговор аустријског амбасадора на руске захтеве. Руска аргументација и прилике у Србији. Протокол конференције (27. март). Царев циркулар од 4-ог априла. Портин одговор на протокол Петроградске Конференције. Одговор дворова на царев циркулар од 4-ог апр.
- II – Незадовољство цара Александра. Депеша руског министарства посланицима у Бечу, Паризу и Берлину (6. август). Поруке Минчакију за ослобођење српске депутације
- III – Конференција између Минчакија и Порте о српској депутацији (1. окт.). Протест предат Порти
- IV – Пут цара Александра на југ Русије (авг.). Повољни обрти по Грке. Енглески утицај у Грчкој. Апел грчке владе на Енглеску (20. јул). Зближење између Енглеске и Русије. Одговор руских полсаника на депешу министарства од 6-ог авг. Обрт у Милошеву држању. Поруке депутатима (4. дек.). Смрт цара Александра (19. нов.). Утицај овога догађаја на Порту и на њено држање у депутатском питању

ГЛАВА XIII

РУСКИ УЛТИМАТУМ И ОСЛОБОЂЕЊЕ ДЕПУТАЦИЈЕ

март – април 1826

- I – Ступање Николе I на руски престо (13. дек. 1825). Писмо графа Неселроде Милошу о промени на престолу (23. јан. 1826). Милошево писмографу Неселроду од 28. јан. 1826 о надама у Русију и о Портином захтевању нове депутације
- II – Бирање нове депутације. Углед њених чланова. Вујица Вулићевић и син му Петар. Милошеве сумње на Вујицу. Порта тражи у депутацију Петра Вулићевића

III – Европа и промена на руском престолу. Велинктонов долазак у Петроград (18. фебр.). Руски ултиматум Порти. Петроградски протокол (23. март). Русија шаље по М. Герману извештај Милошу о ултиматуму (20. март). Минчаки предаје ултиматум Порти (24. март). Германов долазак у Србију (14. април)

IV – Савети Порти да прими ултиматум. Метерних и Порта. Порта прима руски ултиматум. Ослобођење српске депутације (23. апр.). Милошева радост (5. маја). Германов повратак у Русију (14. маја)

ГЛАВА XIV

АКЕРМАНСКА КОНВЕНЦИЈА

25. септ. (7. окт.) 1826

I – Русија о преговорима у Акерману (7. јун 1826). Уништење јањичара (мај–јун). Резултати те револуције и преговори у Акерману (25. јул – 25. септ.)

II – Садржина Акерманске Конвенције. Значај њених одредаба о Србији. Метернихово мишљење о конвенцији

III – Милош и депутатско питање после ослобођења депутације. Његове жеље да се српско питање реши у Акерману (4. авг.). Граф Населроде саопштава Герману садржину Акерманске Конвенције (9. окт.). Граф Населроде шаље по Герману Милошу одредбе Акерманске Конвенције о Србији (18. нов). Свечано објављивање њихово у крагујевачкој цркви (15. јан. 1827). Народни акт Милошу од 17-ог јануара

IV – Одлазак Абдурахманов у Босну (дек. 1826) и долазак Хусејин-паше Гаваноз-оглу за везира у Београд (фебр. 1827)

ДРУГИ ОДЕЉАК
СРПСКО–ТУРСКА УПРАВА
до 1826. године

ГЛАВА XV
С Р Б И И Т У Р Ц И

- I – Српско становништво
- II – Турско становништво: бројно стање и насеља, настањени Турци и посада. Њихова деоба по занимању и њихова организација. Стање турске војске
- III – Односи између Срба и Турака: односи између Милоша и њих; односи између народа и њих

ГЛАВА XVI
ВЕЗИР И ЊЕГОВА СВИТА

- I – Везир и његови достојанственици. Издржавање везирове свите. Марашлијине новчане невоље. Везир према интригама на Дивану
- II – Марашлија према Милошу. Беда везирове свите. Њен положај према Милошу. Гледиште Срба и Турака на односе Милошеве с везиром. Почасти везиру од Милошеве стране. Портна и Марашлијина политика
- III – Узроци хладноће између Милоша и Абдурахмана. Њихови односи. Различне сцене из тих односа

ГЛАВА XVII

ПРАВНЕ И ПОЛИТИЧКЕ УСТАНОВЕ

- I – Народне старешине: обор-кнезови, кнежински кнезови, срески кнезови (коџа-баше) и кметови. Представници највише полицијске и судске власти у нахији: муселим (војвода) и кадија. Њихова надлежност и надлежност српских народних старешина. Народна Канцеларија
- II – Муселими и кадије. Њихове плате и доходци
- III – Њихова материјална беда
- IV – Ширење делокруга српских старешина. Односи између њих и муселима. Карактер српско-турске управе под Марашлијом

ГЛАВА XVIII

ПРАВНЕ И ПОЛИТИЧКЕ УСТАНОВЕ

(наставак)

- I – Постанак првих српских нахијских судова или магистрата 1820. до 1821. Нов положај муселима и кадија
- II – Народна Канцеларија и Београдски Суд. Кнежевска Канцеларија. Сербска Канцеларија и њена еволуција до суда Народа Сербског. Магистрат Крагујевачки
- III – Српске судије и судство. Одвраћање српског и хришћанског становништва од турских судова. Држање Марашлијино и Абдурахманово према новом стању у правосуђу. Надлежност српских и турских власти. Прогрес српске власти до 1826 године
- IV – Суђење. Тежак задатак полиције: хајдучија. Њена репресија. Казне. Тортура, телесно сакаћење, шиба, бој

ГЛАВА XIX

ПРАВНЕ И ПОЛИТИЧКЕ УСТАНОВЕ

(наставак и крај)

- I – Милош главни фактор у унутрашњим односима. Кнезовске или Старешинске и Општенародне Скупштине. Њихова ништавна улога у народним пословима. Милошeve апсолутистичке тежње и његово гледиште на установу Сената

II – Пројекат реформе Народнога Суда (нов. 1824). Установа Совета Сербског и његов крај (1826. год.)

ГЛАВА XX

СПАХИЈЕ И СПАХИЈСКЕ ДАЖБИНЕ

- I – Деоба Београдског пашалука на спахилуке, тј. на тимаре и зијамете. Положај спахија према турском појму о господарству над земљом. Мукаде и малићане. Баштине. Вакупи. Појава читлука у Београдском Пашалуку. Милошева погодба с марашлијом односно спахијских дажбина
- II – Ичмал. Спахијски берат. Символ спахијске државине: сабља. Наслеђивање спахилука. Територијалне границе спахилука. Спахија је само Турчин. Цене спахилука. Место пребивања спахија. Број спахија. Алај-бег. Његови доходци
- III – Алај-бези Санџака Смедеревског за Милошеве владе: Халид-бег и Мустафа-бег

ГЛАВА XXI

СПАХИЈЕ И СПАХИЈСКЕ ДАЖБИНЕ

(наставак и крај)

- I – Спахијске дажбине: десетак, главница и др. Нарочите погодбе са спахијама да се те дажбине плаћају одсеком. Цркве и манастири
- II – Спорови око тумачења спахијских дажбина: спор између Срба и читлук-сахибија у ужичкој нахији (1818–1819. год.); спор између неких села и спахија у ужичкој нахији о десетку (1822. год.); укидање неправичних спахијских намета у пожаревачкој и ћупријској нахији (1823. год.)
- III – Спорови о начину десетковања. Спорови између спахија око граљница спахилука. Субаше. Давање спахијских дажбина под закуп. Начин одвајања, уређивања и преношења десетка

IV – Истоветност дажбина на земљи коју држи спахија и на царским спахилуцима (мукаде, малићане). Мукаде у границама Србије до 1833. Шире значење мукада. Војводалуци. Положај сељака на мукадама. Дажбине Турака који обрађују мукадску земљу. Милошево држање према спахијама

ГЛАВА XXII

НЕПОСРЕДНЕ ПОРЕЗЕ: ХАРАЧ, ПОРЕЗА И ЧИБУК

I – Харач. Његово значење. Разне врсте харача. Харачка тескера. Харач у Београдском Пашалуку

II – Цигански харач

III – Пореза. „Назначеније” – репартиција – порезе. Располагање порезе на нахије

IV – Разрезивање и наплата порезе по нахијама. Пореска стопа. Ослобађање од порезе. Спенза или спенца (врста порезе). Предавање порезе везиру

V – Чибук

VI – Новчане тарифе „курс” при купљењу пореза. Величина пореза према цени намирница и рада. Висина интереса на новац

ГЛАВА XXIII

ПОСРЕДНЕ ПОРЕЗЕ И ТАКСЕ. КУЛУК

I – Царина у Београдском Пашалуку. Београдска царинарница. Царинска тарифа. Пограничне царинарнице

II – Београдски базрђан-башлук (Београдски Конзслат) и његове функције. Царинарница и консулат. Прелазак консулата у Милошеве руке

III – Консулатске таксе и „економије” на штету царинарнице. Милошева царинска политика према Београдској Царинарници

IV – Бач, ђечит, саламет-параси

ГЛАВА XXIV

ПОСРЕДНЕ ПОРЕЗЕ И ТАКСЕ. КУЛУК

(наставак и крај)

I – Трошарина („чаршијски ђумрук”) и бач, авајет на вино и ракију, тахмиз

II – Трговачке таксе, судске и административне таксе, кантарина, такса за клање стоке, скеларина, поштанске таксе, баират, такса за риболов

III – Кулук

ГЛАВА XXV

МИЛОШЕВА УПРАВА И ЊЕНИ НЕДОСТАТЦИ

I – Милошево схватање власти

II – Непосредна Милошева околина: Павле Тодоровић, учитељ Андрија, Лазар Тодоровић и Ник. Николајевић, Ђ. Поповић Телеш, Сима Урошевић, Марко Ђорђевић, Димитрије Давидовић, Симићи Стојан и Алекса, Аврам Петронијевић, Сима Милосављевић Паштрмац, Цветко Рајовић, Стев. Радичевић

III – Глигорије Радојичић и Вук Стеф. Карацић у Милошевој околини

IV – Милош према својој околини

ГЛАВА XXVI

МИЛОШЕВА УПРАВА И ЊЕНИ НЕДОСТАТЦИ

(наставак)

I – Народне старешине и њихова администрација

II – Милош према народним старешинама

III – Милош у судству и администрацији

ГЛАВА XXVII

МИЛОШЕВА УПРАВА И ЊЕНИ НЕДОСТАТЦИ

(наставак и крај)

I – Злоупотреба кулука

II – Злоупотребе Милошеве трговине

III – Милошева самовоља у опште

IV – Закључак

ТРЕЋИ ОДЕЉАК

БУНЕ И УБИСТВА

ГЛАВА XXVIII

БУНА МАРКА АБДУЛИЋА И СТЕВАНА ДОБРЊАЦА

март–април 1821

I – Марко Тодоровић Абдула и Стеван Тодоровић Добрњац у Милошеву устанку. Њихово старешовање под Милошем и незадовољство против њега. Милошеве мере против њих

II – Њихова буна и Милошев страх (март 1821). Милошев извештај везиру, позив бунтовницима и мере против њих. Марашлија и Турци према бунтовницима. Преговори између бунтовника и Милоша и њихово бегство: Абдулић ухваћен, Добрњац код Шашит-паше (април 1821)

III – Узроци буне и њен домашај. Абдулићев испит. Непредвиђена открића. Милош придобија Добрњца да се врати у Србију. Абдулић и Добрњац у политичкој милости код Милоша. Абдулићева смрт (ноћу између 13. и 14. јан. 1823). Добрњчево бегство у Аустрију, конфискација и пљачка његова имања (септ. 1823)

ГЛАВА XXIX

АФЕРА НИК. НИКОЛАЈЕВИЋА И ЛАЗ. ТОДОРОВИЋА

нов. 1821 – фебр. 1822

- I – Туркофили у Милошевој околини после Абдулине и Добрњчеве буне. Н. Николајевић и Л. Тодоровић о Милошеву „поправленију”
- II – Н. Николајевић и Л. Тодоровић падају у немилост. Објашњење између Николајевића и Милоша
- III – Николајевићев памфлет о Милошу. Истрага над Николајевићем и Тодоровићем и њихова објашњавања с Милошем. Милош према Јеврему Обреновићу, Проти Матији и Н. Луњевици због Николајевића. Николајевићева улога у Абдулиној и Добрњчевој буни. Његова смрт (21. јан. 1822)
- IV – Германове интриге у Петрограду у корист оптужених
- V – Народна „негодованија”

ГЛАВА XXX

СМРТ МЛАДЕНА МИЛОВАНОВИЋА И ЕМИГРАЦИЈА У БЕСАРАБИЈИ

- I – Емигранти у Бесарабији после Карађорђевог смрти 1817–1821
- II – Младен Миловановић у устанку у Влашкој. Његов прелазак у Србију (28-ог нов. 1821). Пријам код Милоша. Милошеве интриге против њега (феб. 1822 – феб. 1823). Младенова смрт (апр. 1823). Милошеви извештаји емигрантима у Бесарабији и руској влади (10. мај)
- III – Милош и емигранти после Младенове смрти (1823 и 1824. год). Откриће једне завере у Србији (дек. 1824). Њен узрок. Милош тражи Јевремово мишљење о мерама за будућност (1. јан. 1825). Јевремов одговор (7. јан.)

ГЛАВА XXXI

ЂАКОВА БУНА

јан. 1825

- I – Метеж у Селевац и Азањи (око 9-ог јан. 1825). Јован Обреновић и Милутин Гарашанин у Азањи. Буна у њиховој војсци. Милоје Поповић Ђак. Буна у Јасеници и лепеници. Андрија Јокић. Буна у смедеревској и пожаревачкој нахији. Милић, Ђаков брат, у Пожаревцу
- II – Милоје Ђак у Жабарима (19. јан.). Његове претње. Шта се говори у народу? Ђакова скупштина у Тополи и њени захтеви (20. јан.). Ђакова војска. Гружани под Вучићем против бунтовника. Сукоб и погибија Ђаковаца (22. јан.)
- III – Јеврем Обреновић на Убу. Јеврем и Вучић у Кусатку. Озбиљност ситуације и народно колебање. Анархија у Милошевој војсци. Ђак ухваћен. Његова смрт (26. јан.). Повраћање рада у пожаревачкој нахији. Пљачкање и насиља

ГЛАВА XXXII

ЂАКОВА БУНА И ПОЛИТИКА СТИШАВАЊА

(фебр. – дек. 1825)

- I – Милошева прокламација народу (6. феб. 1825). Народни зборови по кнежинама. Народне жеље. Династички спектар у Србији. Старешине и народни зборови
- II – Шта народ говори о Милошевој управи? Милошев пут кроз нахије које су се буниле (април). Утисци
- III – Турци и Ђакова буна. Везирова бурунтија у Милошеву корист (апр. 1825). Њено читање по земљи
- IV – Скупштине од 5-ог и 27-ог маја. Нахијски „депутати” и њихове функције. Ново Милошево путовање (октобар). Његови утисци и мишљење о узроцима буне. Јеврем Обреновић у београдској нахији и његово мишљење и утисци
- V – Резултати Ђакове Буне
- VI – Смрт Андрије Јокића и Петра Селевчанина

ГЛАВА XXXIII

ЧАРАПИЋЕВА БУНА

апр. 1826

- I – Ђорђе Чарапић. Његово пријатељство с Мих. Берисављевићем учитељем београдским. Бегство Ђ. Чарапића у Аустрију. Његово дописивање с Берисављевићем и припрема за буну. Милошеве мере за чување границе. Скупштине у Планици и Ваљеву (март 1826). Берисављевић и Петар Радосавкић, беогр. учитељ, спремају прокламације за буну
- II – Чарапићев долазак у Србију (1. апр. 1826). Берисављевићево затварање и узапћење прокламације. Чарапићева погибија у сукобу с Милошевим људима код Раковице (4. апр.). Шта Турци говоре о буни?
- III – Јеврем Обреновић у Рипњу и истраживање завереника. Држање народа према кривцима. Истрага над Берисављевићем, Радосавкићем и другим у Крагујевцу. Држање везирово. Истрага над аустријским поданицима. Неозбиљност Чарапићева предузећа. Изрицање пресуда. Извршавање казне у Рипњу и Крагујевцу (мај 1826). Милошева репутација изван земље

ЧЕТВРТИ ОДЕЉАК

ЦРКВА И СВЕШТЕНСТВО

ГЛАВА XXXIV

АРХИЈЕРЕЈИ И СВЕШТЕНСТВО

- I – Црква у Београдском Пашалуку. Владике фанариоти у Србији од 1815. до 1830. Владичански приходи и издатци. Њихова власт
- II – Свештенство: његово материјално стање и школовање. „Клирическа школа”. О школама у Србији у опште
- III – Односи између народног свештенства и фанариотских владика. Распре због димнице. Милошев распис о димници од феб. 1822. Други предмети распре. Епископски изгреди. Морал народнога свештенства. Представке епископа о побољшању реда у цркви. Милошева политика према свештенству

ГЛАВА XXXV

ПОКУШАЈИ РЕФОРМА

(1822–1826)

- I – Акт кнезова Београдског Пашалука Милошу да побољша стање свештенства (15. дек. 1822). Позив свештенству да изнесе своје тегобе (18. дек.)
- II – Жалбе свештенства против архијерејских злоупотреба
- III – Милошев предлог рефорама од 20. јан. 1823. Милош тражи да архијереји писмено одговоре на његов предлог. Агатангелов и Герасимов одговор (24. и 27. јан.). Милошева наредба депутатима од 12. феб. О истом предмету. Црквена уредба од 10-ог марта 1823
- IV – Исплата црквеног дуга Патријаршији (1823–1826)
- V – Афера митрополита Агатангела (1823 год.)
- VI – Београдска црква

ПЕТИ ОДЕЉАК

ИЗ ПРИВАТНОГА ЖИВОТА МИЛОШЕВА

ГЛАВА XXXVI

ПОСВЕДНЕВНИ ЖИВОТ

- I – Увод. Милошево устајање. Ручак и вечера. Јела и намирнице. Музика. После ручка. Луксузни артикли. Милошева штедљивост. Милош према странцима
- II – Милошева економија. Милош у наруџбинама. Ношња у опште. Милош према својим и Љубичиним сродницима. Милош према својој деци. Васпитање његове деце

ГЛАВА XXXVII
МИЛОШ И ЖЕНЕ

- I – Петријина афера
- II – Јеленка „Мала Госпођа”
- III – Преписка између Јеленке и Милоша о здрављу њихова сина Гаврила. Гаврилова смрт (30. јан. 1828)
- IV – Јеленка и Љубица. Љубичино кајање због Петријине смрти. Милош и жене

ГЛАВА XXXVIII
УДАДБА МИЛОШЕВЕ КЋЕРИ ПЕТРИЈЕ

мај 1864

- I – Кандидати: И. Демелић, Текелија, Маленица, Т. Х. Бајић и син лазара казанције из Ирига. Састанак Милошев у Остружници с Т. Х. Бајићем и стрицем му 11. марта 1824. „Обележје”
- II – Прелазак Бајића у Србију и прошевина (5. маја). Припреме за венчање у Београду. Скуп сватова у Београду. Изгледи за весеље. Везирова љубазност и обећања
- III – Венчање и весеље (25. мај). Везир није одржао реч да ће доћи на весеље. Милошева срдња због овога. Дарови о венчању
- IV – Петријин прелазак у земунски контумац (27. мај). Милошев благослов. Бављење Љубичино у Београду. Петрија у Земуну. Њена ношња, неписменост и њена нова породица

Прилози

Unb. Sp. 6554

4. okt.
Dimitrije Stojanović

P. 748/60

Г Л А В А I

ПОЧЕТАК ПРЕГОВОРА И ГРЧКИ УСТАНАК

нов. 1820—фебр. 1821

- I — Строгановљеве примедбе на улутства депутације. — Реис-ефендијина критика депутатског пуномоћја. — Српски захтеви, права Архиве-лашних Острва, Влашке и других привилегисаних области. — Нова улутства и пуномоћје (10 дек. 1820).
- II — Ново замерне Реис-ефендијине. — Портине интриге. — Депутатски савети Милошу.
- III — Хетерија. — Односи између хетерије и Милоша. — Србија и хетеријски планови.
- IV — Поруке А. Ипсиантија Милошу (24 окт. 1820). — Мисија Аристиде Папе и пројекат уговора између Милоша и А. Ипсиантија.
- V — Тодор Владимиреско и буна у Влашкој. — Упад А. Ипсиантија у Молдавију.
- VI — Прва конференција између српских депутата и Портиних пуномоћника (17 фебр. 1821). — Депутатски извештај Милошу. — Поруке односно хетеријске агитације.

I

15-ог новембра по подне руски посланик барон Строганов био је извештен да је тога дана српска депутација стигла у Цариград. Мих. Герман, који је имао да врши посредничку улогу између депутације и посланства, донео је посланику, ту већ очекивану новост, подневши му у исто време на преглед народну молбу, депутатско пуномоћство и инструкције. Мило-

шеве заповести депутатима биле су тачне и строге: они нису смели ништа предузимати без Строганов-лева знања и одобрења, као што су чинили Ђорђе Поповић Ђелеш и Павле Сretenовић.

Депутати су с највећим интересом очекивали прве посланикове поруке и били су непријатно изненађени кад су чули да није задовољан садржином инструкција и пуномоћја. Позивање на Букурешки Уговор у инструкцијама, у члану трећем, било је Строганову не само неполитично него и досадно, јер је већ доста објашњавао да Срби треба само да моле Порту а не да јој непрестано наводе њене обавезе по једном уговору који је она закључила с Русијом. Довољно је што је тај уговор споменут у народној молби. Исто је тако био незадовољан и с пуномоћјем, које је било непотпуно.¹

О свему овоме Строганов је писао и Милошу 23 новембра, доказујући још једном да само Русија има право позивати се на Букурешки Уговор, да је он у своје време и сам казао порти да је Русија тај уговор саопштила Србима по Портиној жељи, али да ипак не треба спомињати о томе поред осталог још и с тога, што би Турци, позивајући се на то, могли још више негодовати противу Срба, што им се нису покорили и што су се побунили без обзира на закључен мир, у коме је била и њихова судбина решена, и тиме на известан начин повредили погодбу, пре него што су могли видети какве ће последице из ње проizaћи.²

На порти су послови исто тако рђаво започели Јер 23-ег новембра, кад су депутати изашли пред Рене-ефендију у нади да формално отпочну преговоре. Он им саопшти да им је пуномоћје непотпуно, и да с њима може ступити у преговоре тек кад буду потписали нарочити акт, да ће народ без договора примити погодбу коју они буду утврдили. Порта није хтела

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 206. 15 нов. 1820. Мих. Герман Лазару Тодоровићу и П. Николајевићу. „Полномоћје врло је слабо и потпис још горе. Зашто јесу једна рука?“

² *Госуд. Арх. Моск.*, 23 нов. 1820. Строганов Милошу.

да се с новом погодбом понови оно што је било с ферманом који је однео у Србију Мехмед-Есад-ефендија. Депутати нису смели да приме одмах овај предлог, и изјаве да ће за петнаест дана добити ново, потпуно пуномоћје. Тек кад им је сутра-дан Строганов — с којим су утврдили основицу за тајну прениску¹ — одобрио да потпишу акт какав им је тражио Рене-ефендија, депутати су дали тражену изјаву, у очекивању да им дођу накнадна упутства.²

Одмах затим они се даду на посао, јер им је пре два дана на порти казано да прегледају привилегије Влашке и Архипелашких Острва и да приступе бирању оних тачака које би желели за себе. Строганов, дознавши од Мих. Германа шта им је поручено на порти, дао им је истога дана савет да даду себи времена и прикупе све потребне податке, тј. права дотичних провинција која могу добити од депутата влашких и архипелашких, који пребивају стално у Цариграду, и да те податке саобразе жељама српскога народа. Ну ако им се извесна права покажу недовољна и нађу да у извесном правцу Србија већ ужива веће слободе, онда да остану при ономе што имају и да траже да им се то озакони хатишерифом. Посланик је навео и конкретне примере. На пример Влашка има право поправљати старе цркве и зидати нове: депутати, дакле, имају одмах да траже да се то право и Србима подари. „Тако би била задовољена прва тачка народне молбе. Даље, турска војска не може ући у Влашку и онда, нише Строганов депутатима, како се Србија не би користила овим важним правом?“ Дакле, депутати да траже право да турска војска не улази у Србију, изузев, наравно, гарнизоне о којима говори осма тачка Букурешког Мира. „Таковим образом ви можете приобрести нова права а своја не губити.“³

¹ Строганов је потписивао своја писма Радослав Миловановић, а шифре су биле пола цифре пола азбука.

² *Госуд. Арх. Моск.*, 24 нов. 1820. Михаило Герман Сергеју Ивановићу.

³ *Госуд. Арх. Моск.*, 23 нов. 1820. Строганов депутатима. — Исто без датума у *Држ. Арх.*, К. К., 196. fol. 188. — Вил Попов: *Моск. Унив.ер. Извест.* 1866, бр. 1, стр. 86.

Ну односно наследнога кнежевског достојанства Строганов је казао депутатима да ће бити највеће тешкоће, пошто се по уговору та концесија не може тражити од Порте. Ипак он им је препоручио да и то упорно траже, јер без тога се не могу одржати остала права. Јављајући ово Милошу депутати веле да се за оваку уступку драгоману Портином мора „дебело обећати“.¹ „Обе да иду много жути [дукати]“ писао је Мих. Герман.²

6-ог децембра у вече Милош је имао извештај од депутата да је Порта почела разговоре по народној молби. Био је сав срећан, то су за њега били „радосни“ и „превесели гласи“³ и он их је саопштио свима главнијим старешинама.

7-ог децембра он је писао Јеврему: „Овако предложеније од Порте — тј. да ли Срби желе права Влашке или Архиепископских Острва — саопштили су кнезови [депутати] нашем пријатељу [Строганову], он им [је] написмено одговорио, да ми сад имамо прилику онакова права добити какова ниједна провинција хришћанска под правитељством турским понаособ не има, нити пак Порта казати може, да таква права у царству њиновом не суспествују тј. ако се из сваке провинције по нешто што је боље узме“.⁴

Милошу је сад било стало да дозна која су права боља. Влашка права је већ имао, послали су му их депутати, они су их добили од Строганова; права острва у Архиепископству остало је тек да траже од представника тих острва у Цариграду. Ну Милошу се није чекало, он се одмах обрати митрополиту Агатагелу, и шабачком владници Герасиму да му као Грци, ако што о тим правима знају, јаве.⁵

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 196. fol 156, s. d. (јамачно 29 нов. 1820). Депутати Милошу. Тајно писмо. — *Ibid.* fol. 163, друго, јавно писмо под истим дагузом.

² *Држ. Арх.*, К. К., 206. 15 нов. 1820. Мих. Герман Лазару Тодоровићу и Ник. Николајевићу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., ДП. Више писама од 7 до 11 дек. 1820.

⁴ Петровић. *Грађа за Историју*, I, стр. 81.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., ДП. 7 дек. 1820. Милош Агатагелу и Герасиму. *Id.* 112. 9 дек. 1820. Агатагел Милошу: „...Мили Господару, ви нас питате за права архиепископства или влашка, која би боља била, ми вам отчасти за архиепископска права казати можемо, сирјеч:

Већ 10-ог дек. Милош упути депутатима ново пуномоћје и упутства. У пуномоћју, које је потписао сам и у име свију кнезова, вели да депутати могу „по нашему наставленију повторити Височајшеј Порти прошења наша по содержанцију девет пунктова податих... у месцу септемврију ове године, [и] по оним преговоре водити. Једним словом све што они по содержанцију реченога прошења говорити, закључити и подписати будут, то истоје ја нижеподписани, у име свију кнезова, старејшина и целага народа говорим, закључујем, подписујем и соутверждавам“.¹ У настављенију пак Милош је у трећој тачки, говорећи о границама — по савету Строганова — изоставио спомен о Букурешком Уговору, и назначио је границе само поименце.²

Шаљући ова акта депутатима он им је препоручивао да и даље наставе проучавања влашких права и других привилегисаних области: да изаберу она која им изгледају најбоља; да и сами додаду оно што је потребно да се задовоље народне жеље и потребе, и најзад да не забораве „стара нека наша права.“ Наследно кнежевско достојанство нарочито им је стављено на срце.³

О свему овоме Милош извести посланика, захваљујући му на саветима које је давао депутатима и молећи га да то и даље чини. У исто време он му

1-во, Сваки Остров има свога правитеља, који се по обичајне избере.

2-го, Свободно им је задати цркви и звона имати.

3-ће, Сваки Остров има своју канцеларију и суд.

4-то, Дају сваке године по 60 пара на главу (арач), који тамо тежак позивају.

5-то, Дају и порез како које године (јербо сваке године капетанаша тамо с војском проходи на којег трошати морају, и случава се да неки га подкупи те јошт правитељу и главу отсече и другога намести).

6-то, Сврху свега дају јешче и луде на галије царске у време војено, и проча, која нам нису даље позната.

Дакле влашка права обаче допадају нам се у свему добро, само данак у свему да буде отцеком, и бег (књаз) от народа ербеког свагда и непремено, јешче (ако је възможно) наследствено да буде. За контумацие, љумруке и скеле, то вам је познато да су у бегову руку...“ — Испор. Ст. Новоконш. *Васкрс Државне Српске*, стр. 233 и др. —

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 196. Пуномоћје, датирано у Крагујевцу 10 дек. 1820.

² *Ibid.* Настављење, датирано у Крагујевцу 10 дек. 1820.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 196. 10 дек. 1820. Милош депутатима. — *Госуд. Арх. Моск.*, 28 дек. 1820. Депутати дају Строганову садржину писма Милошева.

напомене да је депутатима наложио да се најживље заузму за наследно кнежевско достојанство „не е тога што сам ја у томе много заинтересован, вели од прилике Милош, колико е тога што је сад прилика, да Србија, при силном заузимању Русије, добије достојно политичко биће, јер после овога треба ту наду напуштити“.¹ У ово време Милош је знао да и европске новине говоре како је у августу одбијен царски ферман, и да Срби, противно ономе што је Porta обавезна да им да, траже да имају кнеза (принца).²

II

Ново пуномоћије и унутрва депутати су добили 22 децембра. Тридесетог истог месеца они изађу пред Рене-ефендију, који им сад опет стане замерати што је на пуномоћију потписан само Милош, у име старешина, а не и све старешине, и што се у пуномоћију позива на народну молбу од септембра месеца. Најзад, на наваљивање депутата, он пристане да се задовољи само Милошевим потписом, али није никако хтео да прими зависност пуномоћија од народне молбе, „јер, рекао је он, ако сте ви прави пуномоћници, онда ваше пуномоћије не треба да зависе ни од чега, пошто се у ферман могу ставити неке тачке народне молбе а од неких се може одустати, и онда би се могла догодити она иста непријатност која се десила Порти са прошлом депутацијом“.³ Рене-ефендија им понуди најзад поново да потписују некакав акт; ну они одбију, затраживши времена да се размисле. Депутати су се почели осећати негодно, назирали су да Porta изиграва њихову добру вољу, да отеже време а њене интриге су већ осетили. Патријарх их је призивао к себи више пута, и гледао је да им улије неповерење спрема Русије. Наравно они су се бранили и говорили да с њом

¹ *Госуд. Арх. Моск.*, 10 дек. 1820. Милош Строганову.

² *Франкфуртске Новине*, бр. од 4 дек. (н. в.) 1820. Вести из Цариграда под 26 окт. О садржини влашка писма је Милошу 8 дек. Ђ. Евангелине, а митрополит Агаџанел приложио је превод те вести уз своје писмо Милошу од 9 децембра.

³ *Госуд. Арх. Моск.*, 31 дек. 1820. Депутати Строганову.

немају никаквих веза. Сутра-дан, после ове аудијенције, депутати се обрате Строганову с питањем: шта да раде? да ли да се врате у Србију? ако Porta не пристане да се преговори отпочну.¹ Одговор послаников није нам познат, главно је да су депутати одбили да потписују тражени акт, очекујући да им дође ново генерално пуномоћије.² Међутим они наставе сваки дан ићи на Порту, молећи да им се да решење, која ће од права тражених у народној молби бити подарена народу а која не „будући да онамо [у Србији] свахије с једне стране, а Немци с друге стране интригирају, и могу уметути ново возмушчење“.³ Страх од Аустрије уливала им је и сама Porta преко патријарха: он их је уверавао да је аустријски драгоман говорио Рене-ефендији да се Србима не чине никакве концесије.⁴

Најзад, 19-ог јануара, драгоман Портин изјави депутатима да је већ изабрат пуномоћник за српске послове; да ће за осам дана добити „непремемо“ одговор, и да је уочи тога дана, 18-ог јануара, решено на Порти да Србима даду „права и спокојствије“, али на начин да „не би увредили ни себе“, јер се мора водити рачун и о расположењу Турака у Србији, који имају својих приврженика и по околним пашалуцима, те би могли изазвати „ватру“ и против самога султана.⁵ Ну и ако им је саветовао да у својим захтевима не полазе од народне молбе, у којој има тачака које дирају и у „турску веру“, он им није никако одрицао право да бирају из привилегија влашких и Архиепископских Острва,⁶ те су депутати и даље, у очекивању Портиног одговора, продужали свој рад и тајна

¹ *Госуд. Арх. Моск.*, 31 дек. 1820. Депутати Строганову.

² *Држс. Арх.*, К. К., 196. 3 јануара 1821. Крагујевац. Пуномоћије. Овај је акт антиципиран. Милош га је послао у Цариград 18 јануара, кад још није знао приредбе које је Porta чинила односно пуномоћија од 10-ог децембра, јер је и сам у сумњу пао да се то пуномоћије Порти неће допаст.

³ *Држс. Арх.*, К. К., 196. 19 јан. 1821. Депутати Милошу.

⁴ *Госуд. Арх. Моск.*, дек. 1820. Nouvelles.

⁵ *Држс. Арх.*, К. К., 196. 19 јан. 1820. Депутати Милошу. — *Id.*, 206. 19 јан. 1820. Мих. Герман Л. Тодоровићу и Вик. Николајевићу „Кнез Калимахи јански, брат драгомана, он је уређен мурахла за нашу послужбу“.

⁶ *Госуд. Арх. Моск.*, 13 јан. 1820. Мих. Герман Строганову.

саветовања с руским посланством.¹ Шта више Строганов је тајно био примио Вујицу, Димитрија и Аврама, научно их како да се владају и говоре,² и они су изашли од њега „добро ободрени“. Више није сумњали у успех своје мисије. „Порта је принуђена и мора дати по нашем прошењу;“ Персија, Јерменска, Крит, Египат и Али-паша јављениски притискују је као мора; она неће смети нити моћи ништа јавно предузети против нас; „рат против Србаља не подноси јој од Руса, будући да они имаду право заступити Србију“. Тако су они писали 19-ог јануара.³

Изгледало им је главно да Милош остане у сагласности с Лазаром Тодоровићем и Ник. Николајевићем, који су били представници ове активне политике;⁴ да се Србија очува само од интрига турских и аустријских у њој и да Милошу Турци и Аустријанци нешто из потаје не приреде. Отров, нож, распра и буна једина су средства која се сад против Србије могу употребити. „За ово време само госпођа нека вам готови јело што потребујете, а пешкеше не примајте нити из Немачке нити од Турака!“ Они су саветовали кнезу да мотри добро на себе и на своју околину, да тражи од везира и алај-бега да

¹ *Госуд. Арх. Моск.* Међу хартијама из 1820—1821 види се да је Строганов о данцима и о слободи богослужења црпао податке из хатишерифа издатог за Влашку 1802 године и да су депутати сем права Влашке и Архиепископских Острва проучавали права дата ферманом од 18 зилхиде 1214 (2/14 маја 1800) Превези, Војници, Парги и Вуцривту. У *Држ. Арх.*, К. К., 196. fol. 179, један лист недатиран носи наслов *Ново Предло-женије Порти од народа сербскога*; има седам тачака, и у првој тачки односно слободу богослужења наводи се право које постоји „въ албанскихъ провинцияхъ Превези и Војници и како оно существовало въ самој Сербіи до 1813 года“. У осталим тачкама не цитирају се права других аутономних области. Још уз своје писмо од 28 дек. 1820 (*Госуд. Арх. Моск.*) депутати су били приложили нека права, која су изабрали из влашког хатишерифа и тражили мишљење посланиково о њима.

² *Држ. Арх.*, К. К., 196. fol. 217. Писмо Германово Милошу, s. d. „Он [Строганов] је њих научно за свашто како да се владају и мало је тврдо говорио... зашто је Вујица почео мало супротивно радити...“

³ *Држ. Арх.*, К. К., 196. fol. 198, 19 јан. 1821. Депутати Милошу.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 196. 19 јан. 1821. Депутати Лазару Тодоровићу и Ник. Николајевићу: „Ми сви што смо овдје данас, на све то имамо надежду да ће се преко нас двојице и согласја господарева с вама одржати, а на другога не...“

се спахије не пуштају у села пошто сад није време ни десетка ни главнице скупиљати; препоручивали су да се нарочита пажња обрати на аустријске поданике; не пуштати никога од њих у земљу, чак ни трговце; извозна трговина с Аустријом нећ буде у рукама само Срба и то таквих који „не би могли ништа о нашој политици или што писати у Цесарији или што говорити“. „Немци су наши најглавнији непријатељи; њих је страх, кад ми добијемо права да незаштито и њихови Срби то... те уче Порту како да поступа с нама, и обећавају да ће они настати сваким начином међу нама распру заметути.“¹ Односно Аустрије депутати су били сувише ревниосни. Лицов, аустријски интернунције, коме су депутати приписивали овако страшне интриге, слабо је што знао о српским пословима у Цариграду, и оно што је знао познавао је само од Строганова.²

Ну док су депутати очекивали да их Порта позове на преговоре у Турској су се десили догађаји, који су тим преговорима дали неочекиван обрт.

Депутати су, извештавајући Милоша 19-ог јануара о току српских послова, писали још да ће вероватно за 10 дана послати татарина с извештајем о отпочетим преговорима. Баш тога дана, 19 јануара, умрло је у Букурешту влашки кнез Александар Суцо, а одмах затим букнула је буна у Влашкој и Молдавији.

III

Ратови Катарине Велике, Француска Револуција, а нарочито Наполеонова експедиција у Египат, јако

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 196. 19 јан. 1821. Депутати Милошу. — Тако fol. 198, и једно тајно писмо писано „на лимун“. — 19 јан. 1821. Михаило Герман Лазару Тодоровићу и Ник. Николајевићу пише да је смрт кнежева свршена ствар између Порте и Аустрије и да је ова последња узела то на себе.

² *Staatsarchiv*, 11 дек. 1820. Лицов Метерниху. На овога писма види се још да му је Метерних учинио нека саопштења о „mouvements séditieux qui ont eu lieu en Servie“, тј. о пропагој мисији Мехмед-Бесал-ефендије, која је од пограничних власти била представљена у Бечу преувеличано. Услед тога Лицов се обавестио и код Ренс-ефендије, који му је одговорио да у Србији *vlada vođijem mir*. Лицов проишито проправа ово тврђење, пошто је комисар нашао више сигурности да се зраци преко Аустрије, где је морао да се подвргава и формалности конгуаирања.

су допринели препорођају грчкога народа, који је почео сивати да на развалинама Отоманске Империје заснује нов политички живот. Поменута пак Наполеонова експедиција и дуги ратови између Енглеске и Француске уздигли су били на врло високо ступањ материјално благостање Грка. Сва трговина од Одесе до Марсеља била је у њиховим рукама; у свима пристаништима Средоземнога Мора, па и у самој Лондоу и Ливерпулу, они су имали моћних и богатих колонија. Идеја Риге, који је за њу мученички свршио у београдској тврђави, није била пропала. Док су неки грчки патриоти оснивали друштва с просветним циљевима и подизали свуда где су могли грчке школе, други су установили *хетерију*, тајно друштво револуционарног карактера с разним степенима посвећивања и симболима (1814 год.). Друштво је прикупљало прилоге, куповало и раздавало оружје и припремало на устанак не само Грке већ и остале хришћане у Турској. Оно је имало великог успеха и бројило је међу своје чланове људе из свију класа и то не само у Турској већ и у Трети, Одеси, Москви и Петрограду. Овоме успеху допринео је и вешто протурен глас да је на челу тога друштва сам Александар I, руски цар, у чијој је околини било занета врло одушевљених присталица хетерије.

Хетеристи су јако полагали на то да повуку Србију за собом, и први њихов покушај да је употребе на своје циљеве свршио се трагичном смрћу Карађорђевог. У опште грчка ствар није наилазила на симпатије ни код Срба ни код Влаха. Док је западна Европа, благодарећи класичним успоменама, с интересом и са симпатијама пратила морални и материјални препорођај грчкога народа, Срби су познавали Грке само по граматичким фанариотским владикама; Влашка и Молдавија пак биле су процвилеле под владом фанариотских кнежева.

И после смрти Карађорђевог Милош је сматрао да опасност за Србију није проишла. Занета ровења хетериста и њихова организација узимали су све већи обим; уверење у један општи устанак хришћана у

Турској, у један велики судар између Русије и Порте и слом Турске Царевине, непрестано је занимало духове. У сваком главнијем месту у Влашкој и Молдавији хетеристи су имали своје поверенике, а у Букурешту су били њени најактивнији чланови. Ма колико да су хетеристи били зло расположени спрема Милоша због Карађорђевог смрти, они су, одржавајући везе са српским емигрантима у Бесарабији, полагали много на његово пријатељство и сурадњу. Код Милоша пак била је природна тежња да уђе што дубље у тајну хетеријских „намеренија.“ Услед тога је он ступио у односе с главним члановима хетерије преко Ђорђа Евангелидеса, једнога од знатијих апостола њених. Овога Грка Милош је узео за чиновника у Народну Канцеларију и употребљавао га у врло поверљивој мисији као курира за своју преписку с Михаилом Германом и А. А. Пинцијем, руским консулом у Букурешту. По свој прилици Милошеви ближи односи с хетеријом почињу почетком 1818 године.¹ 1820 године он је био у врло пријатељској и поверљивој преписци с главним представницима њеним у Влашкој: Јорѓаћем и Савом. Они уверавају Милоша преко писама и преко повереника о својој наклоности према српској нацији, о готовости да до последње капи крви под његовим предвођењем помогну православној веру и наговештавају му неко „предпријатије“. Милош пак њима благодари на тим осећајима оданости; уверава их о својој наклоности и готовости да задовољи „височајшу вољу овога премилостивог Господара.“ У забуди при одбијању фермана који је донео Мехмед-Есад-ефендија Милош је нашао да му хетеристи нису на одмет. Он је без оклевања известио бимбашу Саву о турским претњама и тражио његове савете. Наро-

¹ *Ioannos Philargos, Logion istorikon peri tis Ellinikes Epanastaseos*, I, стр. 140, 12 марта 1818. Милош Јорѓаћу:

„О ономе што ми је говорио Ђорђе Евангелидес о нашој личности и односу познатог предмета, кад се будете решили и то учините, ја се у свему слажем. Будите уверени у то да ћу вам се у свакој нужди наћи, и будите безбрижни за то. Вашу породницу, ако хоћете, можете послати к мени и ја вас уверавам да ће имати свако спокојство, исто које и моја кућа. Љубећи вас братски остајем иск.“

чито је истицао своју материјалну неспрему и тешио да се дође до муниције. Сава га је тешио што је боље могао: саветовао му да се за све ослони на Строганова који је управљао целом ствари: тврдио је да му руска помоћ неће недостати у невољи, и да, у томе случају, може рачунати на хетерију. Сава је пак још са своје стране гледао да приволи поверљиве трговце у Румунији да Србима доставе кришом барут и олово.¹

Несумњиво је да је Милош ове везе одржавао у главноме ради своје личне безбедности и да не буде изненађен каквим хетеријским препадом а не из каквих дубљих политичких планова; он није био револуционар нити је желео револуцију, која би му довела у Србију емигранте из Бесарабије, још мање је био готов да помаже грчке планове. У осталом из својих односа с Русијом Милош је могао увидети да хетеристи напразно шире уверавања да је и цар Александар помешан у заверу против Турске.

Док је Милош са скептицизмом и резервом пратио рад хетериста, они су Србију узимали озбиљно у своје комбинације. У мају 1820 год. главнији хетеристи у Букурешту пројектовали су савез између Милоша и Грка противу Турске, и план су му слали на потпис преко Дим. Мустакова,² који је био родом Бугарин, положајем Милошев агенат у Букурешту, а по

¹ *Γωαννης Φιλζηνων*, *Op. cit.* I, стр. 231, 254—256. — Писма Милошева Јоргаћу, Сави и др. од 30 маја, 12 јула, 26 септ. и 19 окт. 1820. Српски концепти писама Јоргаћу и Сави од 12 јула сачувани су (*Држ. Арх.*, К. К., 191. Прешекса Милошева с рус. ген. консулом у Букурешту, fol. 141., јер су копирана на табаку на коме су писма писана А. А. Пинију). Та су писма одговор на писма тих хетериста од 22 јуна, која је Милошу довео из Букурешта Тома Вучић. „По препоруци вашеј, пише Милош Сави, и чиновник мой господин Дим. Георгиевич неизоставилъ изустно увѣдомитъ меня отъ части о *таковоиъ предпрѣятѣио*, и з вахъ покорно благодарю что вы акси умнѣи и храбри мужъ меня такъ высокимъ степенемъ чести почли, и я с моеи стороны неизоставлю ни *однаго малѣйшаго случая удовлетворѣтѣиъ высочайшей воли моего оселилостиповѣишаго Государя*“. Овде је реч изван сумње о цару Александру. Писмо Јоргаћу цете је сдржљиво, с том разликом што се из њега види да је овај и 1819 године чинио Милошу сличне најаве одавности.

² *Γωαννης Φιλζηνων*, *Op. cit.* I, стр. 92, 252.

идејама Грк и човек кнеза А. Ипсилантија. Ну Милош се држао резервисано; његови су одговори били неодредени, и увек је своју акцију условљавао акцијом Русије. По ратном плану Савином, од септембра 1820, с претпоставком да ће и Русија ући у рат, Србија је имала да буде центар покрета. План пак био је прост, наравно на хартији: Срби су имали да се дочепају тврђава или да их опседну, да отправе једну војску у Босну, другу ка Нишу, трећу ка граници Влашке и Бугарске. Турска би одједном огрезала у огањ: српска војска према Босни изазвала би устанак у Босни, Херцеговини, Црној Гори, и преко хришћанских племена покрет би се раширио до Мореје; на сличан начин српска војска према Видину и Нишу изазвала би устанак у Бугарској и целој Румелији: Грчкој флоти остао би лак задатак да сврши с Турцима на острвима и на мору! Придобити Милоша за овај план Сави је изгледало од врло велике важности.¹ Јоргаћ је чак планирао да Србе побуни, баш ако Милош и не буде хтео; он је познавао доста добро прилике у Србији, где је ратовао уз Хајдук-Вељка.²

IV

Планови су увелике прављени. Те године — 1820 — хетеристи су били решени да отпочну оружану акцију, у тој намери тада је био стављен на чело хетерије Александар Ипсиланти, син негдашњег влашког кнеза Константина Ипсилантија, који је управљао Влашком кад је букнуо Први Српски Устанак. Александар Ипсиланти јако се уздао у то што је његов отац тада учинио велике услуге Србима, и држао је као поуздано да ће Милош пристати уз хетерију. У

¹ *Γωαννης Φιλζηνων*, *Op. cit.* I, стр. 77.

² Јоргаћ је узео себи за жену Хајдук-Вељкову удовицу Чучук-Стану. Она је позајмила хетерији 5500 дуката који јој нису били враћени. С Јоргаћем имала је сина Милана и кћер Буфросину. Син јој је умро као грчки официр. Остала је дужна Хаџи-Продану велику суму новца, у оставштини Хаџи-Продановој паћена је њена меница од 40.000 гроша.

осталом он није ни за тренутак сумњао у успех својих планова; мислио је да ће их тако цео свет примити; своје позиве сматрао је неодољивим и издавао их је готово заповедничким тоном.

Тако 24-ог октобра 1820 А. Ипсиланти је послао из Кишењева, преко Јоргаћа и Саве у Букурешту, једно писмо своме „предрагом брату“ и „пресветлом вођи Србије,“ писмо које лено карактерише лакомисленост с којом је овај младић предузео ослобођење Грка. „Примио сам заповест од Славне Управе да Вашој Пресветлости до знања ставим све смерове непријатеља Вере и Отаџбине наше. Порта, сем војске коју има против Али-паше и оне у румелијским пашалуцима, врбује сад по Азији, и по осталим провинцијама, многобројне хорде, те да, на пролеће, изненадно, свом силом, нападне Грке и Србију, да нас нађе неспремне и да нас нетреби. Услед тога, по налогу Славне Управе, издао сам сходне заповести по целој Јелаци, од Мореје па до Дунава, и да се, 15 новембра, дигне буна у самоме Цариграду и у целој Грчкој. Зато, Ваша Пресветлости, немојте оклевати, док је јошт непријатељ неспреман, већ одмах чим примите ово писмо наоружајте Ваше храбре Србе и очистите Вашу отаџбину од варвара. Ја се крећем 20-ог а најдаље 25-ог новембра, преко Молдавије и Влашке и долазим код милних ми Срба са војском и храном, повцем и осталим убојним материјалом, и тад ћу вам казати усмено све оно што ми је наложено да Вам саопштим. Само се постарајте да до 20-ог новембра кренете једно одељење Срба према Лому и Дриновицу (*Δροβιτσος*?) да би тиме скренули пажњу Турака на ту тачку, да ми оставе отворен пут између Видина и Адакала. Преговори, који се воде у Цариграду између Порте и Русије, предкажују да ће, ускоро, бити рат између тих сила. Нека, дакле, ми први пођемо к мети славе! Нека увенчамо наше главе лавориком. Са девизом слобода или смрт, нападно изненадно свога неспремног непријатеља, а победа је непремено наша!“ На завршетку А. Ипсиланти је изјављивао жељу да се скоро састане

с Милошем, те да га лично увери о осећајима, које гаји према његовој личности.¹

Не знамо да ли је Милош добио ово писмо од капетана Јоргаћа и Саве, који су имали да га прочитају и њему доставе, али је извесно да би оно остало без резултата. Тада је баш Милош био отпратно депутацију у Цариград; сигуран у заштиту Русије он се падао најбољим резултатима од преговора између ње и Порте. Па и без тога он се не би бацио у авантуру док не би добио наредбу од Русије, на коју је А. Ипсиланти чинио очевидну алузију у овоме писму.

У новембру А. Ипсиланти се реши да пошаље Милошу нарочитога изасланика, увидевши јамачно да није довољно да га позива обичним писмима у тако важно предузеће. У тој намери он се обрати Ризо, једноме од министара молдавског кнеза, и затражи да он томе емисару обезбеди путовање до Србије. Ризо одговори да он може јамчити само за Молдавију, али да у Влашкој нема никаквог ауторитета и саветовао му је велику обазривост.² Најзад он му да савет, ако остаје при своме решењу, да се такав човек пошаље Николопуду у Букурешт, а овај да га упути у Крајову Хаџи-Јанушу, који је и иначе стајао у вези с Милошем, и који ће наћи начина да емисара пребаци у Србију.

Српски преговори у Цариграду запланили су нарочито хетеристе, те им се јако хитало: они су се бојали да Срби, колико толико задовољени Портом, не буду изгубљени за грчку ствар; најзад, испуњени уверењем у своју моћ, они су се бојали да Срби, маневришући пред Портом савезом с Грцима, не искористе целу ствар у своју корист, не добију што желе и оставе Грке на цедилу. 12-ог јануара 1821 Ласалис је писао из Јаша у овоме смислу А. Ипсилантију и тражио да се изасланик што пре пошаље Милошу, понављајући оно што је Ризо већ писао да треба

¹ *Ioannis Philonov. Op. cit. I, стр. 237.*

² *Jak. Rizo Nerulos (прев. Eisenbach), Geschichte des neueren Griechenlands, Leipzig, 1830, стр. 24.*

тражити други неки пут за Србију а не преко Јаша.¹ Ну Ризови савети није ништа помогли. Још 1-ог јан. 1821 дошао је њему Тесалијанац Аристид Папа, један од првих апостола хетерије, и затражи да га испрати до Фокшана (границе између Молдавије и Влашке),² а одатле ће он преко Влашке у Србију у намери да утврди савез између А. Ипсилантија и Милоша и да Србију побуни. Аристид Папа носио је из Кишењева пројекат уговора на који је Милош имао да се потпише. Тај уговор гласио је у изводу:

„У име Свете Тројице итд.... овде су изложени заједнички уговори између Грчке и Србије и то на овај начин:

За доказ да ће овај уговор бити најверније и најтачније испуњен, и то како нађе за сходно општи заједнички интерес, јамче:

Од стране Грчке и у име присаједињених епархија Светли Принц Александар Ипсиланти, а од стране Србије Славни Милош Обреновић са благородним кнезовима.

Долепотписани уверавамо Светлог Принца Александра Ипсилантија да примамо закључени уговор, зато и пристајемо са Грчком и осталим присаједињеним епархијама од речи до речи на овај заједнички рад, и тога ради обећавамо при чистој савести, као православни хришћани и поштени људи ово:

Затим је у десет тачака изложена садржина уговора: 1-о заједнички напад и одбрана у свако доба и у сваком случају; 2-о искрена и нетинита заповест; 3-о гостопримство и прибежиште свакоме бегунцу из Грчке у Србију; 4-о братека помоћ у случају нужде; 5-о послушност за свако сходно и законито решење у интересу опште ствари; 6-о у случају потребе слободан пролаз кроз Србију за Грчку; ... 8-о од данас за три месеца Србија ће бити готова за рат; 9-о престанак гоњења непријатеља тек кад се успостави потпуна независност и најзад 10-о: „Уверавамо од

¹ *Ioannis Philhron, Op. cit. I, 213—277.*

² *Jak. Rizo Nerulos, Geschichte des neueren Griechenlands, стр. 24.*

стране целе Србије јединомислено, драговољно и једнодушно, сви заједно обећавамо да ћемо одржати сва наша обећања и све друго што се нађе за нужно и сходно интересима Вере и Отаџбине“.¹

Ризо, добивши допуст од кнеза Михаила Суца, упути Аристиду у Букурешт. Тамо му Сава и Јоргаћ даду по једно писмо за Милоша, у коме су препоручивали оно што је Ипсиланти писао; Ђ. Левентис пак, који је био чиновник у руском генералном консулату, да му руски пасош да му се нађе. С препоруком Јоргаћа и Левентиса Аристид се упути у Малу Влашку Тодору Владимиреску, који га лепо дочека и испрати на српску границу. По заповести А. Ипсилантија Аристид је имао да се из Влашке крене на Дунав преко аустријске вароши Старе Оршаве, па кроз Бердан пријатељском лађом да пређе на српску обалу. Ну Аристид, плашећи се аустријске полиције, нашао је за безбедније да прође поред Адакала. Али у тој варошници он буде ухваћен, благодарећи будиоћи влашких власти, и предат Абдурахман-пани команданту тврђаве (поч. фебруара). Сва документа била су нађена код њега и послата у Цариград, за њега се пак не зна да ли је одмах погубљен или је послат у Цариград да се то изврши.²

¹ *Ioannis Philhron, Op. cit. I, стр. 117—119.*

² *Jak. Rizo Nerulos, Geschichte des neueren Griechenlands, стр. 24.* „und sofort auf der genannten Insel geköpft wurde. Doch fanden die Türken seine Depeschen nicht.“ Ово је последње нетачно. Порти су те депеше дошле у руке и она је пројекат уговора Ипсилантијева саопштила доције представницима великих сила у Цариграду да би показала колике је размере узела грчка завера. У Паризу, у *Arch. du Ministère des Affaires Étrangères, vol. 234, fol. 9—13*, налази се овако саопштена копија уговора између Србије и Грчке. — Ђ. Протић, који је превео из Хермеца *Устанак Грчки од почетка (1821) до битке под Наварином (1827 год.)*, вели на стр. 17, у примедби, исправљајући пишчево тврђење: „Књаз Милош није никакве Ипсилантове посланике уапсити дао: један од ових, именом Аристид, ког је Ипсилант књазу Милошу послао, био је још при преласку Дунава од Турака, заједно са писмима и његовим пратиоцем ухваћен и у Цариград послат, гди су Турци како њему тако и пратиоцу главе одсекли, а други је неки калуђер, Јосиф, Србин, случајно у оно време у Влашкој десниши се, везина до књаза Милоша у Крагујевац допрео, ал' он не само што није био уапшен, него га је књаз Милош, почем га је, неколико дана, у своје двору држао и халиве му покорио, у манастир један послао, где је он Игумном постао. Писмом које је Ипсилант књазу Милошу по овом калуђеру послао, није он захтевао да се кроз Србију са војском својом провуче, него је он књаза Милоша у сојуз да

Овом несрећном случају с Аристидом јамачно је допринео много устанак у Влашкој, који је букнуо баш тих дана, и обратио јаче пажњу турских и влашких власти на све што је сумњиво. Тај је устанак и иначе био од великог утицаја на Писцланцијево предузеше.

V

Ноћу између 18-ог и 19-ог јануара 1821 умре влашки кнез Александар Суцо.¹ Тодор Владимиреско, онај исти коме је Аристид Папа био упућен, користи се овим догађајем да побуни Влахе противу фанариотске и бојарске управе. Некупивши око себе нешто Арнаута он заузме манастир Тисман 22-ог јануара, и, терајући пред собом чиновнике бившега кнеза, упути се Крајови (поч. феб.). Његова војска од неколико десетина добро наоружаних Арнаута парасла је на неколико стотина; сем тога придружи му се знатан број сељака наоружан копљима. Тодор Владимиреско упути султану нарочиту молбу с изјавом да његов устанак има за циљ само збацивање фанариотске и бојарске администрације а никако вређање султанових суверених права над Влашком.²

Извештена о кнежевој смрти, Порта је изабрала, 1-ог фебруара, за његовог последника, Карла Калимахија, бившег молдавског кнеза, који је у ово време био члан комисије за преговоре са Строгановом. Калимахи пак наменује два кајмакама, намесника, да управљају Влашком до његова доласка, јер је морао остати у Цариграду да сврши своју мисију с руским послаником.³ Да би се Влашка смирила што пре он се обрати, 7-ог фебруара, Милошу с молбом да по-

заједнички против Тураках дејствују, позивао, обећавајући какав Милошу да ће га краљем од Србије учинити, а и од Бугараје, ако га Бугари за свога краља признаду...⁴ Ово је Ђ. Протић писао јамачно по чувењу и може бити да је по некога накнадног писма Писцланцијева.

¹ Nic. Jorga, *Rapourte*, стр. 100.

² *Id.*, стр. 104.

³ *Staatsarchiv*, 14 феб. 1821. Лицов Метерниху.

зове отуда све Србе који су пристали уз Владимиреска.¹ Порта пак збуњена обрати се Строганову и Лицову, аустријском интервенцијусу, с молбом да пишу својим агентима у Букурешт да одмах уклоне из Влашке све скитнице. Строганов је живо протестовао на Порти против овога покушаја Т. Владимиреска. Занета он је дошао у велику неприлику. Владимиреско је био руски официр у руско-турском рату (1806—1812), био је кавалер ордена Св. Владимира — отуда и надимак Владимиреско, — његова нека потраживања од Порте бранило је руско посланство. Строганов изда Пишију заповест у смислу Портиних жеља а за Владимиреска заповеди да га опомене на послушност и мир, у противном случају да учини све да га ухвати и преда властима.²

Да не би Милош пао у неку заблуду односно влашке буне, Строганов се обрати и депутатима с наредбом да одмах пишу у Србију, какве су заповести односно Владимиреска издате А. А. Пишију.³

Већ 7-ог фебруара стигне у Букурешт глас да је нови кнез наменован.⁴ Владимиресков покрет и онако није много узбунио духове, и у престоници су се надали да ће нареди престати одмах чим кајмаками Калимахијеви стигну и узму власт у руке.

Ну заплет је имао тек да настане.

Кад је Александар Писцланти чуо за Владимиресков покрет, њему се учини да је сад згодан момент да отпочне давно смисљану акцију. 22-ог фебруара он дође у Јаш; сутра-дан изда прокламацију Молдавцима и позове их да остану на миру, изјављујући да је његова намера да само прође кроз њихову земљу за Грчку и да је једна велика сила готова да Молдавцима прескочи у помоћ ако се Турци дрзну да их нападну. А. Писцланти је одмах стао скупљати новац,

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 196. fol. 202. 7 феб. 1821.

² *Staatsarchiv*, 26 феб. 1821. Лицов Метерниху.

³ *Госуд. Арх. Моск.*, 5 март 1821. Строганов Милошу даје ретро-спективне детаље о овоме.

⁴ N. Jorga, *Rapourte*, стр. 107.

војску и оружје, Михаило Суцо, молдавски кнез, пристане уз њега, доста Турака је било побијено. Растурен је био глас да ће одмах и руска војска доћи. 1-ог марта А. Ипсиланти је имао на три хиљаде добровољаца.¹

27-ог фебруара знало се већ у Букурешту о догађајима у Јашу: становништвом овлада паника, и иначе нарасле чете Владимирескове бациле су већ влашко становништво у велику забуну. 1-ог марта настала је права сеоба из Букурешта на аустријску границу: уверавања рускога консула да Русија није умешана у Владимиресково предузеће нису помогла. Ипсилантијеве трупе међутим већ су се почеле кретати ка Фокшану, тј. граници између Молдавије и Влашке.

5-ог марта стигну у Букурешт из Љубљане и депеше на име аустријског и руског консула да нареди осуђују поступак Владимиреска, који се дрзнуо да се и на њих обрати.² Али све је било узалуд, ред се није могао повратити. Истога дана, кад су стигле депеше из Љубљане, Ипсиланти је упутио један манифест Влашкоме Дивану, уверавајући га као и Молдавце, да је његова намера само да прође кроз њихову земљу, да Русија неће допустити да турске трупе уђу у Влашку и да је, за тај случај, већ искупљена руска војска у Варшави под Витгенштајновим заповедништвом.³ 16-ог марта кајмаками влашкога кнеза, К. Негри и С. Богоридие, који су ту скоро дошли да узму управу над кнежевнином, напусте Букурешт и оду у Ђурђево; десет дана доцније — 26-ог марта — А. Ипсиланти је био у Колентини пред Букурештом, који је био заузет трупама Т. Владимиреска одмах по одласку кајмакама.⁴

¹ N. Jorga, *Rapoarte*, стр. 110—111, 115. — *Γεωργης Φιληρον*, *Op. cit.*, II, стр. 289. Прокламација од 23 феб. 1821. — Она је била штампана у Кишоњеу. Испор. Jak. Rizo Nerulos, *Geschichte des neueren Griechenlands*, стр. 29. — Немачки превод прокламације А. Ипсилантија у Prokesch-Osten-a, *Geschichte des Abfalls der Griechen*, Beilagen. I, стр. 55 и др.

² Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen*, Beilagen. I, стр. 58. Депеша А. А. Плицју из Љубљане под феб. (7 марта) 1821.

³ *Γεωργης Φιληρον*, *op. cit.* II, стр. 294.

⁴ N. Jorga, *Rapoarte*, стр. 122—123.

Ипсилантијева војска није била велика, свега на три хиљаде људи. То је била више необуздана гомила која је пошла у пљачку, него војска која иде да се бори за слободу. „Господар“ Тодор Владимиреско — *domn Theodoros* — примио је Ипсилантијев долазак с неповерењем и држао се независно од њега. Влаши нису хтели у опште да се жртвују за грчку идеју, још мање су на то били готови кад су видели, поред свих Ипсилантијевих обећања, да руска војска не долази ни с које стране.¹ Ипсилантију је остало да чека какви ће му гласи стићи из Љубљане, где је био цар Александар и коме се обратио још из Јаша с молбом да прихвати ослобођење грчкога народа.

VI

Депутати су се позитивно надали да ће преговори с Портом отпочети крајем јануара: ну смрт Александра Суца послужила је Порти као изговор за даље одлагање. Нереди у Влашкој нису били без утицаја на Порту да отпочне разговоре с депутацијом. Калимахи, нови влашки кнез, и Есад-Хамид-беј буду наменовани царским хатихумајумом за пуномоћнике у преговорима с депутацијом.²

Ускоро затим стигао је у Цариград извештај о похватаним Ипсилантијевим писмима у Адакалу. Порта још није узела трагично Владимиресков покушај те се није много узбунила овим писмима, али је ипак то била опомена да комисари њени не треба да одлажу дуго преговоре са Србима. Наравно она је крила плен који је пао у руке наши од Аде.

Конференцију је Порта заказала депутатима за 17 фебруар. Два дана раније Строганов, знајући све неприлике на које ће преговори наићи, дао је депутатима упутства односно тачака које ће бити предмет тешкоћа у дискусији. Те су тачке биле: слобода богослужења, наследно кнежевско достојанство, питање о тур-

¹ Gervinus, *Geschichte des XIX Jahrhunderts*, V, 159—160.

² *Дрво. Арх.*, К. К. 196. 24 феб. 1821. Депутати Милошу.

ским спахилуцима и о границама Србије. За све те предмете посланик им је дао податке из привилегија разних аутономних области на основи којих ће да траже дотичне правце и за Србију. Односно богослужења позивао се на ферман дат 1800 год. Превези, а за наследно кнежевско достојанство позивао се на услугу коју је Порти учинио Милош, одбивни савез с Али-пашом јањинским, итд.¹

Конференција је занета и отворена у заказао време.

После уобичајених церемонија Хамид-беј изјави депутатима преко Калимахија, да се султан решио, услед непрестаних смутња у Србији, да њих двојицу наименује да извиде српске тегобе и да се после тога утврди сталан мир у српском народу, и затражи да изложе народне захтеве. Депутати изјаве да се Србија занета често поводила за овом или оном државом, јер није могла сносити јарам непокорних Турака султану, али да је сад припала султану с молбом да он њеним дугим страдањима учини крај и да тамо утврди мир и спокојство. У молби коју је народ поднео султану налази се изложено све што је потребно да се у Србији утврди жељено стање. Прва је народна жеља, наставе депутати, да му се допусти слобода богослужења, право дизати цркве и манастире, и имати звона. Портини делегати одговоре да у султановој држави хришћани слободно врше богослужење и да је то и Србима слободно, али се то не може ставити у ферман, пошто је противно турском закону. Депутати су тврдили, да султан то право може ферманом Србима потврдити, пошто је на исти начин то право дато Архипелашким Острвима, Влашкој и др. Турски делегати изјаве најзад да ће то представити султану, који ће се може бити одазвати молби и заповеде секретару Пантази-оглу да то уведе у записник.

Затим Срби пређу на другу тачку о наследном кнежевском достојанству, и изложе као и у прошенију

¹ Госуд. Арх. Моск. Упутства под 15 феб. 1821.

заслуге кнежеве. И ако су Хамид-беј и Калимахи признавали Милошеве заслуге, учињене и Порти и народу, они су тврдили да се ферманом не може поставити „наследствено достојанство“, јер то закон турски не допушта. Ко ће онда српска права чувати? зашитају Срби. Док је жив кнез Милош, он, а после ко буде заслужан од његових потомака, гласно је одговор. Депутати приметите да би онда Аустрија, која увек мути по земљи, могла повцем учинити да који Србин из Аустрије заузме то достојанство, и тиме би Србију привукла себи. Сем тога могу доћи: син Карађорђевић, или Младен, Добрицац, Јаков, Миленко и други „који не мало имају приврженика у Србији.“ Турски делегати им даду за право и обећају да ће такође и то изнети султану.

У главноме у овом првом преговарању депутати су се држали прошенија,¹ и после незнатних објашњења турски делегати изјаве да ће о свему реферисати султану.¹

Депутати и Михаило Герман били су врло задовољни овом конференцијом, она је на њих учинила добар утисак. За њих је било врло ласкаво што је Порта отпочела најзад преговоре; то није била мала част за Србију да „трактира“ с Портом „као једна особита држава.“ Депутати су занета знали лепо да оцене тај факт. Кад је Порта на то пристала изван сумње је да ће подарити права која им тако дуго обећава. Истина они су знали из приватних разговора с Калимахијем да Србија у нечему мора попустити, али поред свега тога они су били задовољни; прилике су, нарочито буна у Влашкој, биле такве у Турској да није било сумње да ће Порта морати учинити Србији све битне концесије, о чему их је и сам Строганов уверавао. Њихов је утисак био да је за Порту најтеже питање о границама, ну да ће о томе настојавати руски посланик да се повољно сврши. За кнежевско достојанство, ако не буде по жељи Милошевој,

¹ Госуд. Арх. Моск. Депутатски извештај Строганову, писан руком Аврама Петровијевића.

добиће се бар на десет година, а после је лако „Бонапарта је био три године консулом, а две првим диктатором, а по том Императором!“ Тако им је говорио Строганов и ово је занета могло послужити за утеху Милошу, коме је Герман саветовао да се чува туркофила — Наум Ичко је изречно поменут — и да не иде у Београд везиру: „ви сте данас раван њему и он вам више не треба“, Србија је порасла у угледу, она ће сад да добије своје „правитељство“.¹

Ну много су важније Германове поруке односно хетерије.

Герман је био занета окретан агент. Он је познавао радњу хетерије још из Букурешта и увек је одржавао везе с њеним најобавештенијим члановима. Само се тако може објаснити његово писмо секретарима Милошевим, којима је често упућивао препоруке, које су се непосредно Милоша тицале.

19-ог јануара, кад је баш умро у Букурешту влашки кнез и пре него што је Владимирско отпочео свој покрет, Герман је, пишући о стању епископа питања на Порти, препоручивао живо Лазару Тодоровићу и Ник. Николајевићу да никако не примају понуде Саве, Јоргаћа и Ипсилантија, нити да потписују какав уговор, него да њихове поверенике пошаљу њему у Цариград, пошто он зна врло добро и њихову снагу и план. Знајући да је намера хетериета да хришћане у Турској употребе за грчку идеју, Герман је хтео да он преговара, да еписку ствар стави на равну ногу с грчком, пошто је престиж Милошев у Турској врло велики. Сам Герман, под утицајем општега рођења у Турској, предузео је агитацију на свој рачун. У Цариграду, поред посредништва између депутације и рускога посланства, он је развио агитацију еписко-бугарску и дошао у везу с многим лицима, која су била готова да на миг из Србије отпочну акцију у Филипопољу, Софији и др. Он је уверавао Ј. Тодоровића и Н. Николајевића да

¹ Држ. Арх., К. К., 196. 23 феб. 1821. Шифровано. Герман Н. Николајевићу и Лазару Тодоровићу.

би се Милошу ставило на расположење 20.000 бораца, и да ће за два месеца доћи нарочито лице у Србију да с кнезом о томе преговара.¹

Сад, око 20-ог фебруара, Герман је однекуда позитивно знао да је Аристид Папа отишао у Србију. Не сумњајући да му се догодила каква несрећа на путу, он пише Милошу: „Аристид, који је тамо код вас, ласкајте пријатељски а не дајте му никаква потписа.“ За све треба да Милош упути хетеристе на депутацију у Цариграду, која ће им дати одговор, пошто она преговара о пословима с Портом. „...Кад узрока будемо имали ми ћемо с манифестом војну објавити, таква је заповест господина Строганова, но ово име немојте му [Аристиду] помињати. И тако немојте га сасвим обезнадежити, но показујте се пријатељ намеренију Ипсилантовом...“ Овом приликом Герман даје и име човека с којим је говорио да побуни Бугарску и Румелију. То је био неки целебија Стојан Чалик-оглу из Филипопоља, који ће ускоро доћи у Србију да учини уговор с Милошем и који „жели да је потчињен Господару и правима еписким, и кад би било време да би припознат био за епискога војводу.“ Герман је препоручивао на завршетку да се овај човек лепо дочека, и да се с њим учине потребни уговори, али тако да Бугарска и Србија увек имају једнога господара.²

Тајно писмо депутације о овоме истом предмету писано је у истоме духу, али ипак његова садржина има великога интереса. Ништа боље не карактерише гледиште еписких депутата — а то су били највиђенији људи у земљи — на грчку ствар и уверење њихово о престижу Србије у решавању Источнога Питања, у моменту кад се још није знало у Цариграду за Ипсилантијев испад у Молдавији. Кураж њихову јако је подигао Строганов. „Ако тамо буде дошао Ипсилант Млади, како овди разумевамо, владајте се с њим политично, но потписа каквога или решенија немојте му дати, докле не видимо

¹ Држ. Арх., К. К., 206. 19 јан. 1821.

² Држ. Арх., К. К., 196. 23 феб. 1821.

наше дело, јер кад остане за оно [тј. кад се буде морало оружјем тражити], ми имамо веће силе друге, које нису ни њему ни другому познате кромје [св] само нашем пријатељу [Строганову], и не подвргавајмо нас Грчкој Сили, која без нас није у состојанију ништа учинити. Приликом, у разговору, можете јавити тому, који буде дошао тамо, да ми такову етерију још у 1814 љету имали смо собетвену, и по оној наша дела радимо, по ни њив савез нећемо отбацивати кад времена буде и кад пригодноду Господара [Милоша] за Господара Горњој и Долњој Мизији¹.

Депутати су се надали да се неће дуго чекати па да се виде турске намере. На Порти им је казано да ће имати свега још две или три конференције у размаку од по петнаест дана у којима ће српско питање бити решено.² Оптимизам код депутата био је повећан једном смешном почашћу према њима. 24-ог фебруара постао је Реис-ефендијом Есад-Хамид-беј, онај пети који је био с Калимахијем комисар за српске послове. Већ сутра-дан депутати су му отишли на честитање. Овај Портин саповник лепо је примио њихова честитања, „који је у пети мах дозволио нам жуте мевте и папуче у царском здрављу да носимо!“³

Ну тек што су депутати и Герман написали ове извештаје њима кажу на Порти да је Аристид ухваћен с писмима за Милоша. Уз већ свршено писмо од 23-ег фебруара Герман дода да је Аристид Папа ухваћен у Адакалу, да су узашћена писма послата у Цариград, али да њима то није било на штету и да су знали скинути са себе сваку одговорност. „Аристид уватише у Адакале и писма дошла овде, по то су нам на ползу била, како смо се ми отговорили“⁴.

Али изглед на даље преговоре морао је одједном престати.

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 227. Писмо депутата В. Николајевићу и Лазару Тодоровићу. Без датума, тајно (писано „на лимун“) и јако општећено.

² *Држ. Арх.*, К. К., 196, 24 фебр. 1821. Депутати Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 196, 25 фебр. 1821. Депутати Милошу.

⁴ *Ibidem*.

ГЛАВА II

ЗАТВАРАЊЕ ДЕПУТАЦИЈЕ И ПРЕКИД ДИПЛОМАТСКИХ ОДНОСА ИЗМЕЂУ РУСИЈЕ И ПОРТЕ март—јул 1821

- I — Вреће у Цариграду услед буне у Влашкој и Молдавији. — Строгановљево држање. — Његова улутства Милошу (5-ог марта). — Мемоар депутације Порти. — Њени савети Милошу (15-ог марта). — Портино неповерење спрам Русије. — Муслмански фанатизам. — Глао о устанку у Мореји. — Депутати стављени под надзор у Патријаршији.
- II — Цар Александар према Грчком Устанку. — Улутства Строганову. — Изглед.
- III — Строгановљеви предлози за пацификацију Влашке и Молдавије. — Турски изгред у Цариграду. — Патријархова смрт (10-ог апр.). — Положај депутата.
- IV — Расцеп између Строганова и Порте. — Строгановљев извештај министарству (28-ог маја). — Турски успеси у Влашкој. — Смрт Т. Владимирска (23-ег маја). — Ипсилантијев пораз под Драгачана (7-ог јуна). — Русија ултиматум Порти (6-ог јула). — Одлазак руснога посланства из Цариграда (29-ог јуна).
- V — Затварање депутације у Сарају. — Њена судбина до Строгановљева одласка. — Германов одлазак из Цариграда.

I

2-ог марта у вече стигао је у Цариград извештај да је А. Ипсиланти ушао у Молдавију, да је молдавски

кнез Михаило Суцо пристао уз њега и да су многи Турци побијени у Галацу.¹

Глас да је Молдавију обузела револуција, да је на челу ове нове буне главом молдавски кнез а уз њега А. Ипсиланти, руски генерал, који позива Грке на устанак, пренерazio је Порту и узбунио духове. Буну у Молдавији Турци су довели у везу с буном у Влашкој, и дошли су одмах до закључка да је свему томе подбачач њихов највећи и традиционални непријатељ Русија, на чијем је земљишту Ипсиланти и организовао пренад. То је било и сувише за једну неповерљиву владу као што је турска, и већ 4-ог марта Порта позове Строганова на конференцију, у којој му је живо пребацивала држање руских власти у овој афери. Посланик је учинио све што је могао да скине и сенку одговорности од своје владе: он је с гнушањем одбио турске оптужбе, дезавуисао А. Ипсилантија и руске поданике умешане у буцу, изјављивао да је готов све да учини што би јасно доказало чистоту намера његова господара, и обећао, најзад, и сурадњу за угушење устанка.² Заиста Строганов није само остао при овим изјавама, он је пристао на извесне мере које је сама Порта тражила да би се уверила у чистоту намера рускога кабинета. 9-ог марта он је издао један проглас руским поданицима и разаслао га свима консулима на Леванту у коме је осуђивао Ипсилантијев поступак и давао уверење да Русија неће помоћи његово предузеће; одобрио је полицијске мере за преглед свију страних и руских лађа у престоници; пристао је на улазак турске војске у Влашку и Молдавију — јер је то одобрење било потребно по уговорима Русије и Порте — препоручивши Порти да уштеди тима покрајинама све непријатности, које могу отуда произаћи.

¹ *Staatsarchiv*, 24 марта 1821. Липов Метерниху.

² Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen*, Beilagen, I, стр. 104—116. Објављен је *Résumé des rapports de Mr. le baron de Stroganoff adressés à la Cour Impériale depuis le 19 février (3 mars) jusqu'au 28 mai (9 juin) 1821*. Ми се пак држимо извештаја аустријског интервјуијуса, који је до ситуација знао ток преговора и који је непристрасно оцењивао њихове резултате.

Ипсилантијев покушај био је тако озбиљна ствар да Строганов није смео оставити српским депутатима да они излажу Милошу руску политику, као што је то учинио приликом устанка у Влашкој. Строганов узме тај посао на себе. 5-ог марта он је одмерено али јасно осудио Ипсилантијев покушај, и у опште све устанке против „законе власти“, који никад не могу добити потпору и одобравање рускога Императора. Напротив цар је готов да ради на њихову угушењу и у томе емислу он је пенудио своју помоћ Порти као што је то и Аустрија учинила. Према томе Србија треба да остане на миру, као и досад, и да мирно чека свршетак својих послова на Порти. Строганов је изјављивао наду да ће тај резултат Србија ускоро дочекати; ако не добије све што жели, тј. и оно на што нема права по уговорима, кнез се може надати да ће временом и то постићи. Алужија је овде и сувише јасна: она се односи на наследно кнежевско достојанство.¹

Нереди у Турској отворали су широко поље надама и изгледима, али су преговори између депутације и Порте морали престати; у томе тренутку Порта је занета имала разлога да се позабави општом ситуацијом и да одложи српско питање.

Депутати, видевши да је Порти немогућно да их позива на конференцију, саставе један акт у коме укратко изложе сва права која су неодложно потребна народу и „без којих Србија не може никад спокојна остати.“ Тај су корак учинили у договору са Строгановом.²

¹ *Госуд. Арх. Моск.*, 5 марта 1821. Строганов Милошу. Тако у *Арх. Цариградског Посланства* два писма под овим датумом, једно у кутуји бр. 291; друго у кутуји бр. 295. — *Држ. Арх.*, К. К., 192, fol. 37. Кошца датирана марта 1821.

² *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 225. Тајно писмо „на лимун“ писано на позељиви писма од 15 марта 1821. Депутати секретарима кнежевим пишу ово о тим последњим захтевима: „Ми смо се на ово последње предложење согласили с пријатељем, на које може Русија неистегнуто предендирати, и надамо се да ће и господар задовољан бити, када добро разуди, колику силу имаде, а в прочем то је перли трагик што Србија от Турске подучана и по којему може свагда прострањивати своју земљу и утемељавати с новим правима, за наследствено књажество даје се сила Госпо-

Депутати нису чекали дуго на одговор. По речима Рене-ефендијиним он је њихов меморандум одмах представио султану, који је изјавио да је врло задовољан српским народом и да неће изоставити да га „у скором времену“ својом милошћу обаспе. Наравно султан је за овако неодређена обећања тражио од народа „верност, кротост и приврженост“, а ако би у овакоме случају народ показао и какву услугу Порти, награда би била још већа. Порта је овде мислила прво да се одржи мир у Србији, а затим да Милош опозове све Србе, који су узели учешће у револуцији, као што му је о томе раније писао Калимахи. Морални ефект био би велики; у Влашкој би се видело да Србија не само не мисли запливати у револуцију него и да одмаже покрету опозивањем својих људи.¹

Према држању и говору барона Строганова на Порти — а то им је било добро познато — депутати су удешавали и своје савете Милошу. „Нама је нужно, Господару, заостати у миру и тишини, јер доста смо се от толико година крпали и борили, пленили и по свету расејали, слушајући када Немца, а када другог. Ми остајемо једнако просити милост царску, и покажимо оне заслуге, што смо другоме до скоро чинили, овому цару, који ће нам дати наше спокојствије и благостојаније; бунтовати се не треба више, јер видите да против бунтовника сви цареве вичу, како на карбонаре у Италији, тако и на Влашку, остају сви противници и сојуз међу собом против њи чине. Из тога можете разумети колико нама потребује у миру заостати. Тога ради ободрите народ, нека остане у постојанству, а ми права што просимо, надамо се, да највише до дваест дана, добићемо“.²

Ну Порта није веровала одлучним Строгановљевим изјавама, напротив она се, као и маса народа, утврђивала у уверењу да је свему Русија крива. Били

дару и народу да то потврди, а кад дођемо здраво, показаћемо вам начин. Тако за границу, истребленице Турков и за све што Србија жели установиће сама са припознанијем у Порти...“

¹ Држ. Арх., К. К., 196. 15 марта 1821. Депутати Милошу.

² Ibid.

су растурени гласови да је план Грка био да се дочепају арсенала, да постану господари престонице, и да тада изврше покољ над Турцима. Порта апсолутно није више била господар муеломанског покрета.

Огорчење је било у толико веће што се није знао тачно домаћај и корен грчке завере, а турски јој је страх давао невероватне размере. По познатим фактима могле су се правити најгоре претпоставке: Влашка и Молдавија на оружју, над Турцима тамо извршени покољи, устаници ступили у односе с Милошем Обреновићем — јер је овај догађај продрио у најширу јавност —, Али-паша се држи у Јањини и ради све да увери Грке да се за њих бори, Херцеговина, Елир и Мореја у врењу, у Европи Свети Савез! Страх и жеља за оветом непрестано су расли у души Турака.

„Јањичари почели су се оружати против Христијана и Порта да би осујетила њихове намере, имала је доста посла.“ Тако је гласио извештај српских депутата од 15-ог марта.¹ Код њих је нада за продужење преговора начинила место бризи за самоодржање и са страхом су гледали шта се збива. У Цариграду су страже биле учетворостручене, грчки крајеви вароши били су предмет особите пажње, није се знало тачно шта им Порта спрема, да ли одбрану или покољ, свакога дана очекивао се султанов хатишериф да се види како он гледа на догађаје и која средства мисли употребити за угушење устанка у Влашкој и Молдавији. Халет-ефендија, султанов љубимац, врло сверећ човек, показивао се врло ревностан, Михаило Суцо био је његов штићеник и то је требало загладити попуштањем страстима масе која је са животињским задовољством очекивала покољ хришћана. Грци у Цариграду учинили су што су могли да са себе скину и сенку солидарности с бунтовницима. Шефове грчке општине, међу њима и драгомана Портиног Константина Мурузија, позвао је патријарх на општу скупштину у патријаршијској цркви. Ту је прочитан ферман султанов, којим су објављени нареди у

¹ Држ. Арх., К. К., 196.

Молдавији и баџана кривица на М. Суца и А. Писелантија. Патријарх тада анатемисше бунтовнике и позове народ на мир да не би на себе навукао султанов гњев.¹

Ну ово је било узалуд. Претресање станова, хапшење виђених Грка, владика и трговаца, које је отпочело на први глас о устанку у Молдавији, узимало је све веће размере. 18-ог марта били су смењени велики везир и муфтија. За овога последњег чуло се да је његовом паду узрок што није хтео да изда фетву (решење) коју му је Porta тражила за покољ Грка. За великог везира био је именован Бендерли-Али-паша. 19-ог марта његов заступник издао је, на основи султановог хатишерифа, наредбу да се Мухамедовици оружају за борбу на живот и смрт против „перфидних“ Грка.

Ефекат овога акта био је страшан.² Мусломани у Цариграду и по целој Турској Царевини, па чак и деца и старици, похиташе да се снабдеју с оружјем. Усред овога врења и раздражености, 23-ег марта, стигне глас у Цариград да се и Мореја побунила!³ Турско беснило дошло је било тада до врхунца. Porta је нашла у низу осталих мера за најбоље да српске депутате из њиног стана преведе у Патријаршију. Ту ће бити безбеднији и њој под руком. Обезоружани они су били поведени преко цариградских улица у Патријаршију „са амбулицама на леђи“, као да су планински хајдуци.⁴ Тај полицијски надзор у Патријаршији био је увод у затвор.

„Ми смо, нишу они Милошу, фала Богу, здраво и находимо се у патријаршији, докле ова смутња овуда не прође, т. ј. будући да су Турци вооружани и може нам се што у нашем конаку догодити, кад би онамо стајали“...⁵

¹ *Staatsarchiv*, 24 март 1821. Лицов Метерниху.

² *Staatsarchiv*, хатишериф султанов од 18-30 марта; — ферман вајариказов од 19-31 марта; — 10 апр. 1821. Лицов Метерниху.

³ Th. Schiemann, *Geschichte Russlands unter K. Nikolaus I. I.*, стр. 305.

⁴ *Држс. Арх.*, К. К., 197. Јул 1823. Депутати Милошу. Петроспецтвни детаљ.

⁵ *Држс. Арх.*, К. К., 196. 3 апр. 1821. Депутати Милошу. „...Што смо у патријаршији то смо као на мусафирлуку, за неко време по царској заповести...“

Депутати су писали овим безбрижним тоном, јер су њихова писма могла бити читана на Порти; у самој ствари они су били у великом страху.

У то време, 1-ог априла, стигне курир из Љубљане и донесе најзад Строганову упутства односно Писелантијеве афере.¹

Говор рускога посланика на Порти, до овога времена, оснивао се строго на његовим инструкцијама, и он је потпуно погодио расположење цара Александра. Нова упутства Строганову била су гром за грчки револуционарни покрет.

II

Ми смо видели да је цар Александар узалуд покушавао да покрене Источно Питање на Бечком Конгресу, тражећи протекторат над хришћанима источно-православне вере у Турској. Ипак Бечки Конгрес није остао без последица по руску источну политику, од чијег је правца јако зависило српско питање. Иницијативом цара Александра био је склопљен 14 (26)-ог септембра 1815 године између њега, аустријског цара Франца I-ог и пруског краља Фридриха Вилгема III-ег тако звани уговор о Светом Савезу. Тај је акт мистичка изјава религиозних, моралних и политичких принципа у неодређеним библијским изразима, без какве тачне одредбе предмета.² У практичној примени тога акта до 1820 године показало се као да је његова главна намера била да међународни поредак у Европи, онакав какав је установљен на Бечком Конгресу, заштити од револуционарних покрета, тј. да брани тако звани принцип легитимитета од револуционарних начела. Прожети том идејом чланови Св. Савеза усвојили су принципи дипломатске или оружане интервенције свуд где би се породили не-

¹ *Staatsarchiv*, 29 апр. 1821. Лицов Метерниху.

² Ф. Марпенс, *Собрание Трактатовъ. Трактаты съ Австріею.* Т. IV, ч. I, стр. 1—15.

реди или преврати. Несумњиво овакове тежње опште европске политике илеу биле повољне за грчки устанак.

Још 24-ог фебруара, из Јаша, А. Ипсиланти је једним писмом позвао рускога цара да узме под своју заштиту његово предузеће, ослобођење Грка испод турскога јарма.¹

То писмо, у коме је Александар Ипсиланти говорио да револуциони покрети имају свој извор у самоме Богу и да Провиђење увек штити правична дела, дошло је цару у врло незгодном моменту, баш кад је на конгресу у Љубљани расправљано о револуционарним покретима на Апенинском и Пиринејском Полуострву. Метерних је умео да докаже рускоме цару, ономе истоме који је потпомагао српски устанак, да је румунске кнежевине и Грке обузела иста болест, која је беснела у Напуљу, у Пијемонту и у Шпањолској; да устаници поданика против законитих својих влада грозје општем миру; да у револуционим покретима нема разлике — ако се неће да падне у противуречност — и да сходно идеји Светог Савеза Русија, која је заштитник легитимности у Западној Европи, треба да стане на страну султанову.

Цар Александар, противно својим личним осећајима, противно осећајима целог руског народа и традиционалној руској политици, усвојио је ово гледиште и одрекне помоћ Ипсилантијевом предузећу; Метерних је умео да проведе један принцип, који је могао не само послужити као заштита хабзбуршкој монархији од либералних и националних тежњи њених поданика, већ и одузети Русији моћно средство, симпатије једноверних и једноплемених народа на Балкану, преко којих би могла извести своју превласт на Истоку, на штету аустријске монархије.

Држећи се начела Светог Савеза и под утицајем Метерниховим цар Александар исклучио А. Ипсилантију и његову браћу из редова руске војске и заповеди

¹ Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen*. Beilagen. I. стр. 61. 24 фебр. 1821. А. Ипсиланти Александру I. Тако и слично писмо од истог датума молдавског кнеза Суца цару Александру.

пограничним командантима да буду строго неутрални и ничим не помажу устанак; Строганову у Цариграду наређено је да изјави Порти да цар јавно и свечано осуђује Ипсилантијев поступак. Све је ово било одмах објављено и у новинама да би се произвео што већи ефекат на јавно мишљење у Европи, које је било отворено за Грке.¹

У исто време цар наложи Каподистрији да одговори А. Ипсилантију на његово писмо од 24-ог фебруара.

14-ог марта Каподистрија упути Ипсилантију, чије је наде и план и сам подржавао, писмо у коме је, у царевом име, осуђивао његов неразвијен поступак, и начин на који је компромитовао Русију, обећавајући својим сународницима помоћ некакве велике државе. „Ако сте тиме хтели да њихове погледе управите на Русију, ваши ће земљаци видети да ће она остати непомицна и ускоро ће њихови праведни прекори пасти на вас; ускоро ћете осетити сву тежину одговорности за предузеће, које су могле иницијирати само безумне страсти... Никакву вам помоћ цар неће дати, ни непосредну ни посредну; било би недостојно за њега да поткошава темељ Турске Царевине стидном и преступничком радњом једнога тајног друштва“.²

Уз инструкције Строганову била је приложена и копија Каподистријиног писма А. Ипсилантију, оно је имало само да појача смисао инструкција које су дефинитивно осуђивале грчки покрет и одобравале дотадашњи рад послаников у тој афери.

Али кад је Строганов, 1-ог априла, добио ове поруке, била је већ слаба нада да ће се духови на Порти стишати, јер је њено нерасположење било одиел узрујаности свега мусломанског живља у Турској. То је бар било мишљење аустријског интернуцијуса Лицова, који је, у исто време кад и Строганов, добио упутства од Метерниха да ради што и руски посланик, тј. да умири и стиша Порту.

¹ *Staatsarchiv*, 26 март. Метерних Лицову. — *Gazette de Vienne*. Под: Љубљана, 26 марта 1821.

² Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen*. Beilagen. I. стр. 65. 26 марта 1821. Каподистрија Ипсилантију.

Лицов се није надао никаквом резултату од свога посредовања „јер је огорченост и беснило Турака не само противу Грка, већ противу хришћана у опште, дошло до степена каквога није било у модерној историји.“ У извештају Метерниху он је побројао све узроке овога раздражења: јавно мишљење држи да се Русија одриче Грка кад је ударац подбацио и промашно циљ, јер су бунтовници радили несмишљено и несложно: влада пак, ма како да је деспотична, поводи се за јавним мишљењем. Није ли сам султан рекао у хатишерифу да је исламизам у опасности да пропадне, и није ли он сам први узвикнуо: освета! Сад је тешко вратити се мирољубивим путовима и начинима. Не сме се сумњати у намере цара Александра, али се зна да у Русији постоји моћна странка која хоће рат и која жели да види Грке ослобођене: руски двор и његови чиновници имају неограничен утицај на Грке на Леванту: митрополити и патријарси поштовали су једно писмо рускога министра као и ферман султанов; драгомани Високе Порте — који су били Грци — имали су пакље само за Русију и њој су све достављали: руски консули на Леванту, домородци и раја, хвалили су Русију и ширили њен утицај, говорили су да Грке само она може ослободити; цела руска трговачка флота била је састављена од грчких морнара из Хидре, Специје, Санторина и других грчких острва: Строганов је имао међу својим чиновницима Грка Катаказија, који је био блиски рођак А. Ипсилантија и брат цивилног гувернера Бесарабије; у Кишењеву, столицу тога гувернера, А. Ипсиланти је спремио своје предузете и одатле је слао позиве Милошу Обреновићу: ту скоро Дашков је путовао по Леванту у намери да што боље проучи мере за ширење руског утицаја, састајао се с вођима и старешинама хришћана, улазио у поверљиве разговоре итд. итд. Све је то Порта добро знала и још горе схватала!¹

¹ *Staatsarchiv*, 20 апр. 1821. Лицов Метерниху.

III

3-ег априла Строганов је имао конференцију с Реис-ефендијом и саопштио му изводе из својих депеша и упутстава. Портин министар изгледао је задовољан изјавама цара Александра, али је ипак тражио да Русија пружи Порти опипљивије доказе моралне помоћи. Реис-ефендија је циљао на прокламацију којом би се Строганов обратио директно Грцима у Турској и објавио им да су таште све наде које полажу на Русију. Строганов није имао тако пространа пуномоћја да би тај корак могао примити на себе. Место тога он је саветовао Порти покушај да благошћу подчини и привуче заблуделе духове. Као први корак у томе правцу предлагао је да Порта објави амнестију становницима Влашке и Молдавије: та би објава несумњиво произвела велико дејство у моменту кад војска већ одлази у те области, присталице Владимирајеве и Ипсилантијеве увиделе би лако каква их судбина чека ако продуже переди. Затим је Строганов предлагао да се у Влашку пошаљу два комисара, један Рус и један Турчин, који би саопштили Ипсилантију заповести цара Александра и који би том својом мишљом још утрли пут за примирење кнежевина. Порта је енергично одбила те предлоге: њена ће војска ући у кнежевине и тражити безусловну покорност, благо ће се поступити с покорним поданицима, а врло строго с кривцима и с онима који се буду успротивили. „султан нема обичај да преговара са бунтовницима!“ Калимахи, чувши за намере Строгановљеве односно комисије, пао му је на поге, преклињући га да њега не тражи за комисара, јер би за 24 сахата изгубио главу, само ако његово име помене. Толико је Порта сумњала на Грке!¹

Саопштавајући резултат своје конференције аустријском интервенцијуеу, с којим је имао да ради

¹ *Staatsarchiv*, 20 априла 1821. Лицов Метерниху. — Th. Schiemann, *Geschichte Russlands unter K. Nikolaus I*, I, стр. 306.

договорно, Строганов га је молио да и он у истој смислу говори Порти.

Конференција је била заказана Лицову за сутрадан, 4-ог априла, он је већ био спремио копије и изводе свију аката које је добио из Љубљане. Ну на дан конференције Лицов добије извештај да се конференција одлаже. Порти није стало да слуша невернице, она је очекивала долазак великог везира.

Прилике у Цариграду биле су несносне и опасне. Тих дана отишло је у Влашку и у Молдавију на осам хиљада војника. Још пре поласка та назови-војска чинила је разне изгреде над рајом и над Европљанима; целог дана чуло се само безразложно пуцање из пушака и пиштоља. Ну све је то било ситуација према сверепствима, које су те хорде починиле путем ка Босфору да се укрцају за Варну. Идући водом у Бујугдере војници су пуцали на све стране, ранили много лица, оштетили многе приватне куће и страна посланства, улазили у станове и изнуђавали новац. Шпански министар и драгоман рускога посланства имали су да издрже овакве посете. Аустријски интернунције, Портин пријатељ, имао је само педесет разбијених окана, енглеска посланиковица добила је батине од једне Туркиње. Дипломатске ноте нису имале дејства, представници страних држава дошли су до закључка да ће бити несреће ако Порта не узме озбиљно ове појаве!¹

Катастрофа је била очевидно на прагу. 4-ог априла био је погубљен драгоман Портин Константин Мурзи; нека похватана писма, јамачно лажна, доказивала су његове везе с бунтовницима. Сем тога погубљено је још неколико трговаца; број виђених затвореника непрестано је растао. У јавности се говорило да ће већина ових лица пасти о Ускреу. Мусломани су себи spremали освету за тај дан, јер су се завереници надали да литургију о Ускреу служе у цркви Свете Софије. Нови подаци о устаначким успесима у Мореји још више су огорчавали Турке. Устанак

¹ *Staatsarchiv*, 20 apr. 1821. Лицов Метерниху.

је тамо узимао све више маха: на челу његову био је патраски патријарх, трговачке лађе Архипелашких Острва претворене су у убојну флоту, Турци су бивали нешtedимце истребљивани!¹

Ну дипломати не губе наде ни у овако критичним тренуцима. Строганов још није очајавао односно мира у Турекој Царевини. Да и Србија не би пошла трагом осталих покрајина турских он се обрати поново Милошу. Саветовао му је мир, излагао му руску политику, тешко га је да не очајава и да буде уверен да ће се српско дело повољно свршити; нереди у Турској могу Србији само корисно послужити; оставши на миру Милош ће добити право на Портин признање, и она ће га у томе случају достојно наградити. Што су депутати под надзором Строганов је тешко Милоша познатом турском политиком коју карактерише неповерење. Затвор српских депутата је таква једна мера.²

Строганов није сумњао да ће Срби после овога чувати мир. Из Влашке баш му је тада стигла једна пријатна порука. А. Ипсиланти, чим је добио глас из Љубљане да цар Александар осуђује његов рад, обрати се Строганову, достављајући му да се он покорава царској заповести.³ 9-ог априла посланик је имао у рукама ту изјаву, писану 31-ог марта у Колентини пред Букурештом. У исто време је добио и писмо влашких бојара⁴ и писмо од Влашког Дивана Порти,⁵ у којима су биле изјаве верности султану. У своме писму бојари су молили посланика да посредује код султана за мир, и уверавали су да су готови издати све бунтовнике. Строганов је одмах спровео ове акте Порти, у нади да ће их она лепо примити.⁶

¹ *Staatsarchiv*, 20 apr. 1821. Лицов Метерниху.

² *Госуд. Арх. Моск.*, април 1821. Строганов Милошу. Првобитни је датум на овом писму 14-ти март, после је писмо дописано, датум пребрисан и стављен *април*.

³ *Staatsarchiv*, 31 mart (ст. к.) 1821. Colentina. А Ипсиланти Строганову, Вели да је примио Каподистријино писмо од 14-26-ог марта „et d'après laquelle je me suis aussitôt retiré, en en faisant part à Messieurs les colimacons du prince Callimaqui...“

⁴ *Staatsarchiv*, 30 mart 1821. Влашки бојари Строганову.

⁵ *Staatsarchiv*, s. d. Влашка Диван Порти.

⁶ *Staatsarchiv*, 21 apr. 1821. Лицов Метерниху.

Ну тај оптимизам није дуго трајао. Тога дана, 9-ог априла, ушао је у Цариград нови велики везир, Бендерли-Али-паша. Сутра-дан, 10-ог априла, на сам Ускре, цариградеки патријарх Глигорије ухваћен је после службе, био везан и одведен бостанџи-баши (главном заповеднику телесне гарде), и око пет часова после подне био је обешен у свечаном оделу, на вратима патријаршијске цркве. Патријарх се држао као прави мученик. Шест високих свештених лица, међу њима три митрополита, имали су исту судбину у другим деловима вароши. По сахата после извршеног варварства над поглаваром Источне Цркве дошао је пред Патријаршију велики везир и пушећи дулу са задовољством је посматрао леш патријархов. Тело су после дочепали Јевреји, са задовољством су га вукли цариградским улицама и најзад бацили у море.¹ Патријарх Глигорије, партизан без способности и без угледа, гоњен од Фанариота и клеветан од чланова Синода и Грчке Општине постао је тако мученик и добио светитељску ореолу.²

Српски депутати у притвору у Патријаршији гледали су са својих прозора све детаље ужасне патријархове смрти. Баш у најочајнијем тренутку дошао је до њих човек коме су се најмање надали: некакав доктор Ставродромски, тајни агент рускога посланства. У најкритичнијим тренутцима у Турекој се за повац могу добити невероватне ствари. Ставродромски је преко мртвих људи по цариградским улицама дошао да их види, да се о њима обавести и да их охрабри: депутати га, по српском обичају, побратиме.³ Њихова достава преко Ставродромског била је извор по-

¹ *Госуд. Арх. Моск.*, 15 апр. 1821. Строганов графу Неселроде. — *Staatsarchiv*, 25 апр. 1821. Лица Метерниху

² Gervinus, *Geschichte des neunzehnten Jahrhunderts*, V, стр. 216.

³ Док је Строганов био у Цариграду он је чинио Max. Герману поруке, који их је саопштавао Ставродромском а овај их је „ла лизун“ писао и слао депутатима преко једнога њиховог мозка, који је као послужитељ био слободније држав. Као посредник служио је и некакав архимандрит Гаврило.

коме је Строганов саставио извештај графу Неселроде о страховитој сцени патријархова мучења.¹

IV

Цариградеки догађаји одјекнули су у целој Турској Царевини. Хришћанске владике, виши црквени достојници и друга знатна лица били су вешани, сечени или хапшени; цркве и манастири пљачкани. 19-ог априла већ, благодарећи једној сарајској интризи, Бендерли-Али-паша био је збачен као неенергичан и заменио га крволочнији Хаци-Сале-паша, који је попуштао освети муслманској.²

Ово гнусно ругање Христовој вери изазвало је највеће саучешће целога хришћанства за Грке; код Грка је пак пробудило жељу за осветом и осећаје храбрости и самопрегоравања. Престала је свака нада на измирење. Ну оно што је најважније било за политику то је што је смрт цариградског патријарха погоршала и онако рђаве односе између рускога посланика и Порте.

По Кучук-Кајнарџијском Уговору Русија је добила право заштите над Источном Православном Црквом и њеним свештенством. Варварско поступање с патријархом, гнусан провод с његовим телом по цариградским улицама, и слично поступање с владикама и другим служитељима Христове вере и пљачкање храмова, све је то као и убиство неких руских морнара и поданика дало довољно материјала Строганову за пете, које је упутио Порти 11-ог и 20-ог априла. Неколико дана доцније, 24-ог априла, услед нових изгреда, Стро-

¹ *Госуд. Арх. Моск.*, 15 апр. 1821. Строганов графу Неселроде. „Les détails de cette scène atroce dont les acteurs furent choisis par un raffinement d'insulte à la religion chrétienne me furent transmis par des témoins oculaires, les députés serviens encore en surveillance dans le palais patriarchal, et qui virent cet horrible spectacle de leurs fenêtres...“

² Бендерли-Али-паша пао је као жртва Халет-ефендије, љубимца султана и био је погубљен. Халет-ефендија срећно је бродио кроз интриге до нов. 1822, кад је, најзад, по заповести султановој, удаљен. Истоп. Th. Schiemann, *Geschichte Russlands unter K. Nikolaus I*, I, стр. 303, 309.

ганов је поновио своје протесте. У главном Порта се чинила невешта свему овоме.¹

Ништа боље не карактерише односе рускога посланика с Портом него афера банкара рускога посланства Данезија.

10-ог априла био је затворен један арављански Грк Емануило Данези, банкар рускога посланства, само зато што није хтео да прими једну меницу без вредности једнога Портиног чиновника. Најзад, на узимање аустријског интервјуијуса, Данези је био ослобођен под условом да се увек представи кад га власт позове. Међутим Данези, бојећи се с разлогом за свој живот, сакрије се у један манастир, и кад га је Реис-ефендија затражио, он је отуда изашао тек на наваљивање Строганова, који му је јамчио за живот. Праћен руским драгоманом Данези оде на Порту одакле је одмах без саслушања послат у тамницу код бостанди-баше. Пишмени посланикови покушаји и слање саветника амбасаде на Порту за ослобођење банкарско остали су безуспешни. Порта је тврдила да има доказа да је Данези велележајник. Сумњичење Данезија, који је уживао његово поверење, Строганов је узео као своју личну увреду, и отице сам да се тужи великом везиру. Ну везир одбије његов захтев и тај састанак постане врло буран. Строганов је горко пребацивао везиру самовољно, дивљачко и крволочно држање Турака, и чинио је Порту одговорном ако Данезију ма шта буде. Сутра-дан, 22-ог априла, кад је Реис-ефендија одбио да прими нову молбу на име султаново за банкарско ослобођење, као захтев незаконит, јер је он био обична турска раја, саветник руског посланства, праћен браћом Франкиши, драгоманима посланства, отице пред џамију Капче-каши да чека излазак султанов с богомоље. Ту се ставе у ред осталих молбљаци, и кад се султан приближи, Фонтон, подигнувши молбу, узвикне: „Ево писма од изванредног посланика и опуномоћеног министра Њег. Цар. Величанства, цара свију Руса.“ Трипут је тако морао

¹ *Staatsarchiv*, 10 мај 1821. Лицов Мерепинху.

узвикнути, док султан није на њих бацио један презрив поглед и заповедио једном официру да акт прими. Итогога дана из Сараја стигао је одговор на Порту: да се молба рускога посланика не може примити, пошто нема никакве правне основе.¹

Ипак је Строганов мислио да је у неколико постигао главни циљ и да његову банкарку неће ништа бити.²

Поред свих ових непријатности Строганов, 25-ог априла, продужи енергично своје преговоре с Портом. И у конференцији од 25-ог априла и у нотама својим од 4-ог и 12-ог маја он је говорио о свима спорним питањима: о тиранији муслиманској над хришћанима, о смрти патријарховој, тражио је да се отвори онет пролаз руским лађама кроз босфорски канал и позивао Порту да предузме мирољубиве мере за умирење Влашке и Молдавије. Ну све узалуд. За Порту су то била њена унутрашња питања и ствари у које нема нико да се меша! Она и Строганов све су се више разилазили. Питање о заштити Православља накалемило се на питање о начину примирења Влашке и Молдавије. Строганов, који је у почетку нереди у румунским кнежевинама одобравао њихову окупацију турском војском, сад је спорно Порти то право.

Позивајући се на изјаву А. Инсепантија, да напусти своје предузеће, и на адресу покорности послату султану од влашких бојара, Строганов је доказивао да су се обе провинције, Влашка и Молдавија, тако рећи, вратиле у ред; позивајући се пак на протекторат, који Русија има над Влашком и Молдавијом, он је упорно тражио потпуну амнестију за њихове становнике и предлагао да се одмах тамо пошаљу законите власти, које ће извући земљу из анархије. Ну Порта је хтела освету и мислила је да њено достојанство захтева да оружаном руком уђе у побуњене кнежевине и мир поврати.³ За забрану проношења жита

¹ Th. Schiemann, *Geschichte Russlands unter K. Nikolaus I.*, 1, стр. 309—311.

² *Ibid.*

³ *Staatsarchiv*, 10 и 18 мај 1821. Лицов Мерепинху. — *Prokesch-Osten, op. cit.* Bellagen, 1, 72—79, 112—114.

кроз Босфор у Бело Море изговарала се потребама Париграда у самој ствари хтела је да оштети јаку руску житарску трговину да сама дође јефтино до хране и да омете побуњене крајеве да до ње дођу. Ту своју политику Порта је нарочито изразила потом од 17-ог маја.

На овако упорно држање Порта је била охрабрена држањем европских кабинета који су били против Грка. Она је много полагала на Енглеску. У престојној аудијенцији, 6-ог маја, лорд Странгфорд назвао је свога краља „пријатељем и савезником“ (*ami et allié*) султана Махмуда.¹ Изјава Енглеске владе против декларација конгреса у Трапави и Љубљани уливала је уверење Порти да је она изван Светога Савеза и да се може на њу рачунати.²

Аустрија пак није могла ништа да учини. Лицов је најзад добио прилику да изврши поруке које су му још 1-ог и 14-ог марта послате из Љубљане. Порта је била задовољна изјавама Бечкога Двора против бунтовника, које јој је Лицов изнео на конференцији, али није примила његове мирољубиве савете.³ Аустрија, као члан Св. Савеза, била је сумњива Турцима, Порту је било немогуће уверити да тај савез није против ње направен.⁴ Једини резултат конференције аустријског посланика био је у томе што је Лицов, на Реис-ефендијину молбу, писао Варшавској Генералној Команди да допусти да се београдском везиру изда потребна храна. Порта је хтела да буде готова за сваку евентуалност у Србији.⁵

Свој однос према Порти Строганов је најбоље карактерисао и обележио сам у извештају графу Несел-

¹ Th. Schlemann, *Geschichte Russlands unter K. Nikolaus I*, I, стр. 307.

² *Staatsarchiv*, 25 мај 1821. Лицов Метерниху.

³ *Staatsarchiv*, 2 мај 1821. Лицов Метерниху.

⁴ *Staatsarchiv*, 25 мај 1821. Лицов Метерниху. „...Je n'ai pas pu me cacher que quelque loyale et généreuse que soit la conduite de l'Autriche envers la Sublime Porte, celle-ci est trop préoccupée de l'interprétation et du but qu'elle se plaît à donner à la Sainte-Alliance et l'intimité qui subsiste entre les deux cabinets de Vienne et de Saint-Petersbourg, pour se livrer avec un abandon entier et avec une pleine confiance aux avis salutaires et amicaux de l'Autriche.“

⁵ *Ibid.*

роде од 28-ог маја. Порта је, вели он у главном, дошла до закључка да се Русија не боји, да не сме да јој објави рат и да с тога тајно потпирује ватру метежа; у томе смислу она је протумачила помоћ и заштиту коју је он — Строганов — дао неким лицима и уточиште које су избегли Грци нашли у Русији. „Порта је с незадовољством гледала моје напоре да предупредим опустошавање кнежевина и покољ у престоници; она је с муком подносила моје представке о увредама нанесеним хришћанској вери. Руске изјаве зауставиле су, колико се могло, општу експлозију. Али ово је добротинство било плаћено удвајањем сверењстава и злочинстава. Средства грчка за одбрану тиме су ослабљена, док је реакција крвољачнија него икада. Крв хришћана тече на све стране и пловине страдају у циљу да се казни неколико криваца...“

Строганов је саветовао влади енергичне мере, он је био за рат. Неколико дана пре горњег писма графу Неселроде он је готово прекинуо односе с Портом. 21-ог маја један руски брод (*Pocketboot*), пролазивши кроз босфорски канал, усидри се пред палатом рускога посланства у Бујугдере. Тај је брод био дошао из Одесе за Строганова и на његов захтев, Султан одмах збаци нашу који је командовао тврђавом Фанараки, на уласку у Босфор, што је лађу пропустити и није смео да пуца, затим Порта наложи Строганову, преко драгомана рускога посланства, да за 48 сахата руски брод напусти Босфор, иначе ће бити силом одвучен у арсенал. Ну Строганов не попусти, напротив, он пренео из Пере све своје ствари у палату у Бујугдере, где је брод био усидрен (24-ог маја) и прекине све односе с Портом. Порта није смела да изврши своју претњу и ако је стационарање овога брода било противно закону. Савети аустријског интернунцијуса и енглеског посланика јако су допринели њеној уздржљивости и она се задовољила да појача стражу у околини.¹

¹ *Staatsarchiv*, 10 јула 1821. Лицов Метерниху. — Prokesch-Osten, *op. cit.* Beilagen, I, стр. 81. Нота Строгановљева Реис-ефендији од 24 маја 1821. — Th. Schlemann, *Geschichte Russlands unter K. Nikolaus I*, I, стр. 312—313.

Порта је у своме држању била јако охрабрена успесима у Влашкој. Каподистријино писмо А. Ипсилантију задао је последњи удар фанариотском покрету у Влашкој и Молдавији и учинило несумњиве услуге Порти у смиривању тамошњих перада. Запета А. Ипсиланти, пошто је 31-ог марта јавио Строганову да напушта своје предузеће, већ сутра-дан кренуо је војску ка Трговишту. Турске трупе пак уђу тек 17-ог маја без икаквог отпора у Букурешт, где су били заостали, по Ипсилантијеву одласку из Колентине, Т. Владимирско и Сава, један од првих хетеријских присталица.

На два дана пре уласка турске војске у влашку престоницу Тодор Владимирско повукао се у Малу Влашку. Сава са хиљаду коњаника отишао је А. Ипсилантију, који је најзад увидео да се приближава крај траги-комедије, коју је отпочео неразмисљеним упадом у Молдавију. Од како је дезавуисан од цара Александра, он је гледао само да се извуче из ове афере. Кренувши војску ка Трговишту већ је помишљао на аустријску границу: у својој заслепљености он се надао да ће му Строганов изградити у Цариграду да мирно изађе из Влашке са својом пратњом! Ту намеру, да пређу у Аустрију, прикривао је пред војском разним маневрима и детињским измишљотинама, док најзад нису пристигле турске трупе.

У томе моменту очајања и опасности А. Ипсилантију се учини сумњив Владимирско који је, додирујући његову позадицу, час преговарао с њим час с Кара-Ахметом, заповедником турске војске. Ипсиланти се бојао да не помогне Турцима и да му не пресече одступницу у Аустрију, те повери тада Јоргаћу задатак да сврши с Владимирском. Јоргаћ се споразуме с хетеристима у стану Владимирсковом — међу овима је био и Хаџи-Продан — и једне ноћи изненадно и препадом уђе у његов војни стан, доведе га отуда у Трговиште, где је био погубљен без икаквих формалности (23-ег маја). Заповедништво над Владимирско-

вим људима А. Ипсиланти преда Хаџи-Продану и Македонском.¹

Најзад дошао је његов крај. 7-ог јуна Ипсилантијева војска, у којој је било много Срба и Бугара,² била је потучена код Драгачана од трупа видинског паше. Недељу дана доцније, 15-ог јуна, А. Ипсиланти, напустивши своје ратне другове, умакне у Аустрију где је одмах затворен.³

Турцима није било тешко да доврше растурене остатке бунтовничке војске и да потпуно поврате своју власт над Влашком и Молдавијом, чије је становништво имало да претрпи страховите ствари од свакојаквих народности ископљених у Ипсилантијеве чете.⁴ У разбојничтвима Срби нису заостали иза других. Нарочито су се одликовали Хаџи-Продан и Гица, Влах и хајдук из пожаревачке нахије.

У таким приликама, кад је устанак у Влашкој и Молдавији био готово угушен, очекивана је у Цариграду последња реч из Петрограда.

Најзад, 5-ог јула, стигле су нове инструкције Строганову: једна службена, једна поверљива денеша и пројекат ноте коју ће имати да преда Порти. Та нота није била ништа друго до ултиматум. Ако Порта не прими руске захтеве у року од осам дана, Строганов је имао налог да, пошто уреди мере за заштиту руских поданика, напусти Цариград са свима члановима посланства. У ноти, намењеној Порти, руски кабинет, набрајајући мере њенога слепог фанатизма противу бунтовних поданика, развио је лепо и речито принципе цара Александра, који му не допуштају да остане миран посматрач догађаја, у којима се Грци, његови једноверци, немилостиво гоне и истребљавају и

¹ Gervinus, *Geschichte des neunzehnten Jahrhunderts*, V, 171—172.

² *Држ. Арх.*, К. К., 185. 15 јун 1821. Дим. Мустаков Милошу.

³ *Staatsarchiv*, 17 јул 1821. Метерних Лицову. Вели да је А. Ипсиланти прешао кордон поред свог надзора и да је дошао у Сибњив као трговац с уредним пасошем. Ту се тек видело ко је и био је одмах тајно затворен (секвестран). Ослобођен је затвора тек 1827 године, на заузимање Русије, а умро је већ идуће године у Бечу.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 185. 11 јул 1821. Дим. Мустаков Милошу.

у којима се газии предаје порузи све што је свето православној вери. Даљи опетанак Турске у реду европских држава, или као што се у ноти вели, њена *когзистенција* са хришћанским државама, може се трпети само под овим погодбама: ако Порта не буде претила хришћанској вери уништењем и ругањем; ако буде прожета хуманим осећајима, и ако се не противи систему реда и мира који су учврстиле европске силе. У опште руско је министарство претресало своје оптужбе с гледишта религије и хуманости, представљајући их не само као ствар Русије већ и остале Европе: руски захтеви то су захтеви и погодбе свију европских сила, према којима се Порта својим дотадашњим држањем ставила у непријатељски положај.¹ Русија је говорила као да има мандат од целе Европе, надајући се очевидно да ће јој чланови Светога Савеза дати право да брани „ствар вере, хуманости и интимног јединства,“ које влада међу европским силама. На овакво схватање она је била наведена држањем бечкога кабинета на које је највише полагала. На глас о трагичној смрти патријарховој Метерних је послао инструкције интернунцијусу у Цариград, у којима је строго осуђивао Портину држање, а графу Неселроду је писао да је цар Франц I тако потресен овим догађајем као да се збио са самим папом.²

Русија је на ово свела своје захтеве: да се порушене и опљачкане цркве обнове и врате у стање да могу наставити свој свети задатак; да се хришћанској вери врате њене прерогативе и да јој се зајемчи безбедност у будућности; да се утврди правична разлика између проузроковача переди и оних који су узели учешће у њима с једне стране, и с друге да се води рачун о онима који због своје невиности треба да су

¹ *Staatsarchie*, 25 јул 1821. Лицов Метерниху. — Prokesch-Osten, *Op. cit.*, Beilagen, I, стр. 92—101. 16 јун 1821. Петербург. Поверљива депеша Строганову и *Copie d'une note à remettre au gouvernement turc par Mr. le baron de Stroganoff*. — *Leur. Annuaire historique*, 1821, стр. 652.

² Prokesch-Osten, *Op. cit.*, Text, I, стр. 69; Beilagen, I, стр. 86—88.

заштићени од сваке казне. У томе пак циљу да се Грцима, који су остали на миру или који се у одређеноме року покоре, зајемчи мир и безбедност; у свакоме случају да се употребе средства за разликовање невиних од криваца, и да се, у духу уговора, да Русији могућност да учествује у пацификацији Влашке и Молдавије.¹

6-ог јула Строганов је предао Порти ултиматум. Кад су се осмога дана, 14-ог јула, пријавили на Порти драгомани рускога посланства, браћа Франклин, да приме одговор, Реис-ефендија одговори да Порта није имала времена да спреми писмен одговор, али да ће га послати за два-три дана. Усмен пак његов одговор био је нејасан и неодређен. Сутра-дан Порта је послала накнадно одговор Строганову, ну он одбије да га прими, и 29-ог јула, пошто је дочекао повољан ветар, отплови из Цариграда за Одесу са свима члановима посланства. Српски депутати остали су у Цариграду. У њиховој судбини већ су се биле десиле знатне промене.

V

Надзор над депутатима у Патријаршији трајао је од прилике месец дана, и 29-ог априла замењен је правим затвором. Под изговором, да ишеу довољно безбедни у Патријаршији од самовлашћа наоружане гомиле, Порта нареди да се преместе у Сарај на „мусафирлук“ — у госте — код боестанци-баше.² „Они

¹ Prokesch-Osten, *Op. cit.*, Beilagen, I, стр. 99—100.

² *Држе. Арх.*, К. К., 196. 2 мај 1821. Депутати Милошу. „Ми смо прије тридесетину дана били премештени из нашега конака у Патријаршију на сохраније да не би нам се што случило од вооружаних Турака; но овакови у прошети петак [29 април] самовластно ударе и на Патријаршију и друга таква места на којегта узрока смислује се возмилостиви дар и нас премести у његови височајши Сарај, с препоруком к својим придворним да би нам сваки можни ихрам учинили и у ничему оскудни да не би остали докле овдашња смутња престале“. — Извод из Мемоара А. Симића у *Шта је био Симојан Симић?* Од Ђ. С. Симића, стр. 17. А. Симић овако прича ту сцену по Стојанову причању: „Ишеу се они [депутати] много времена наслађавали том сигурношћу [у Патријаршији] кад на једанпут ударе на Патријаршију салдер-чиплаци (једна врста јаничара, који су имали голе ноге од колена до чланака), поубијају све калуђере, полупају и опљачкају све

су истина били ту сигурни од необузданих Турака, али нису знали шта им сада турска влада мисли, јер у истом здању били су затворени и други Јелини и владике њихове, који су били помешани у буну, па су их одатле сваки дан узимали и убијали или их мучили у врућим фурунама, или им набијали на главу усијане тасове од метала. У таквом положају чудно је изгледала та гозба наших депутата код бостанци-баше, јер су и они чекали сваки дан да и на њих ред дође докле год не прође та ватра; иначе су имали лепо подворење и јело изобилно.¹

Од овога времена може се сматрати да је свршена улога велике српске депутације: чланови њени нису више представници народа, они су Портини сузњи и она је у њима гледала таоце за мир у Србији. Пренеска између њих и Милоша губи дубљи историјски значај; писма су ишла преко бостанци-баше који их је предавао српским, Портиним, или везира београдског татарима да их носе у Србију.

по кући и обесе патријарха. Док су они тако чинили наши депутати уграбе време те низ једне мале басазаке сиђу доле и затворе се у један подрум. Стојан Симић, који је био послан к њима под именом татарина (писменоше), али таквог, који ће на уста казати више, него што се у писмима садржава, није се десно с депутатима, кад су они доле побегли, па кад виде шта чине Турци по Патријаршији, и он се начини да је њихов друг, а хаљине је имао подобне њиховима, па узме и он једну батину те стане дупати прозоре, изчуви турски: „Вуруи џмети Мухамед“, тј. удрице у име Мухамедово, док се тако докопа мердевина и сиђе доле. А док је дупао прозоре, смотрио је једног момка депутатског, где уђе у онај подрум, па се сети да су ту и депутати, и оде управо онамо, и они му отворе врата те уђе унутра, и ту су сад сви. Балдер-чинлази једнако бесне по Патријаршији. Наши затворе подрумска врата са свима затворима, што их је било на вратима, па опет нареду три момка те подупру врата раменима, да их неби могли Турци навалити те да уђу унутра. У том страху молили су се Богу, али тихо, а кнез Илија и је од страха. Они у том подруму провели прилично времена у томе страху, док у једанпут дође у авлају јанчар-ага те уталожи оне нападаче, па одмах запити: „аве срлар, аве срлар“, тј. где су Срби, где су Срби. Они чувши његов глас где пита за њих, отворе подрум, изиђу напоље и представе се јанчар аги. Овај се обрадује, кад их виде да су живи, и одмах их узме и одведе у бостанци-башини конак код старог Сараја, у Византији, па „мусфирлук“ — у госте — ради њихове безбедности“. При читању овога описа не заборавити да је патријарх обешен 10 апр., а да је ова сцена била 29 априла, и да је писац према томе помешао оба догађаја.

¹ Из Мемоара Алексе Симића у *Шта је био Стојан Симић?* Стр. 18. „Казивао ми је мој покојни брат, како су се ту свесрдно молили Богу с језичким владикама, тако да се ни један од њих није тако свесрдно молио Богу, док је у слободи био, као онда у апсу.“

Поруке њихове Милошу готово су стереотипне и удешаване да Порту задовоље.

Тако је Реис-ефендија допустио да прво писмо из Сараја однесе у Србију Стојан Симић. У њему депутати преузносе доброту „славнога Реис-ефендије“, милост „честитога цара“ и препоручују да се у земљи чува света тишина и ред.¹ 14-ог маја и 21-ог јуна послата су писма сличне садржине.² Ну уз писмо од 14-ог маја депутати су послали и једну већу утеху Србији. 27-ог априла Милош им је изјавио страх и сумњу односно доласка турске војске у Ниш. Добивши то писмо депутати га представе Реис-ефендији, који их је уверавао свима начинима да се српски народ нема чега бојати и да је увек у царској милости; 13-ог маја он им саопшти царски хатихумајум којим се Порти наређује да извести Србе да је њихов страх неоснован и да је слање турске војске на границу њихову само једна мера смотрености против фанариотке агитације.³ Сем ових лепих уверавања Порта је дала депутатима и 5000 гроша „премда, веле они, сва проча потребна дају нам се из двора.“

Наравно депутати нису поклањали никакву озбиљну пажњу турским лепим речима, нити су били толико наивни да верују да ће се Милош држати савета које му они шаљу из затвора. Праве савете, којих се Србија има држати, депутати су оставили барону Строганову.⁴ Они су поглавито размишљали о својој судбини и гледали како да се опросте султанова „гостопримства“ које су морали да хвале. То се могло учинити једино бегством, наравно пошто се потилате извесна лица. Депутати су били све удесили; требало је пет стотина дуката па да буду спасени. Али без Строгановљева допуста нису смели

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 196, 2 мај 1821. Депутати Милошу.

² *Држ. Арх.*, К. К., 196, 14 мај и 21 јун 1821. Депутата Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 196, 14 мај 1821. Депутати Милошу. Прилог: „Превод са хата царскога.“

⁴ *Госуд. Арх. Моск.*, 15 мај 1821. Депутати Строганову.

предузети тај корак, те се обрете њему за одобрење.¹ Герман преплашен за своју безбедност, затражи и сâм повчану помоћ да се спасе из Цариграда.² Ну Строганов не одобри бегство, није хтео да још више заплете и онако затегнуту ситуацију, уверен да Порта неће смети ништа учинити депутатима.³

Даље тамновање бацило је депутате у очајање,⁴ Михаило Герман био је као на жеравници.⁵ Цариград је био опустео, само се чуо лавезк паса и клицање Турака, који су полазили на покољ хришћана; војска из Азије непрестано је пролазила за Влашку.⁶ Герман је држао поуздано да ће се све свршити ратом између Русије и Порте и тешко оном ко се нађе у Цариграду при овакоме расположењу Мусломана, те је писао Марку Ђорђевићу да Милош поради новцем код везира да се депутати ослободе затвора. Иначе зло!⁷

Тако су, најзад, депутати дочекали одлазак барона Строганова, који их је ревностно извештавао о преговорима с Портom.⁸ При поласку он је узео са собом Михаила Германа и одвео га у Одесу. У последњем моменту посланик је покушао да и депутате некако спасе, али узалуд.⁹ После тога неуспеха он је Порти дао на знање да ће пред Русијом бити одговорна ако се њима ма шта догоди.¹⁰

¹ *Госуд. Арх. Моск.*, 29 мај 1821. Мих. Герман Сергеју Ивановићу.

² *Госуд. Арх. Моск.*, друго писмо под неким датумом.

³ *Госуд. Арх. Моск.*, 30 мај 1821. Сергеје Иванович Мих. Герману.

⁴ *Госуд. Арх. Моск.*, 14 јун 1821. Мих. Герман Сергеју Ивановићу.

⁵ Герман није био задовољан овим одговором; 7-ог јуна он тражи пасош за себе и своја два мизика Стојка Николајевића и Петра Илијевића; 8-ог јуна одговара му Сергеје Иванович да је његово присуство у Цариграду потребно и одобрава му се у посланику 10.000 гроша за исплату дугова депутације.

⁶ *Држ. Арх.*, К. К., 206. 13 јун 1821. Герман Л. Тодоровићу и Вик. Николајевићу.

⁷ *Држ. Арх.*, К. К., Мислија Марка Ђорђевића у Бечу 1821. Под 13 јуном.

⁸ *Госуд. Арх. Моск.*, 6 јул 1821. Строганов Герману шаље садржину ултиматума, који ће Порти предати и надале му да о томе извести депутате.

⁹ *Држ. Арх.*, К. К., Мислија Марка Ђорђевића у Бечу 1821. Извод из Германова писма од 5 авг. 1821.

¹⁰ *Госуд. Арх. Моск.*, 11 окт. 1821. Строганов Милошу. — *Држ. Арх.*, К. К., 191. 31 окт. 1821. А. А. Пани Милошу.

ГЛАВА III

ПРИЛИКЕ У СРБИЈИ ОД ЈАНУАРА ДО МАЈА 1821 ГОД.

- I — Глас о буну у Влашкој. — Милошева узнемиреност. — Информације о приликама у Влашкој. — Упутства депутацији да што пре свршује послове. — Глас о упаду А. Ипсилантија у Молдавију. — Страх од емиграната у Бесарабији. — Мере за мир и ред у Србији. — Општа стагнација. — Карактер Абдулине и Добричеве буне.
- II — Долазак Хусејин-паше Гаваноз-оглу с војском у Ниш. — Милошев протест код Марашлије и код Хусејин-паше. — Узнемиреност Турака. — Објашњење између Милоша и Марашлије о обезбурмању народа. — Опште неповерење.
- III — Милош тражи улутства од руског посланика у Бечу. — Куповање оружја и муниције. — Гласови о усиршњим догађајима у Цариграду. — Милош тражи од Марашлије извештај о депутатима. — Гласови о смрти депутата. — Долазак Стојана Симића из Цариграда. — Објава народу да су депутати у животу. — Марашлијина хладнокрвноост.

I

Последњих дана јануара у Србији се већ знало о Владимиресковом метеку у Влашкој; али вести ипсу још изгледале поуздане.

На први глас о тим нередима у земљи су почели кружити свакојаки гласови, те Милош, да би умирио народ, одмах, још 2-ог фебруара, објави свуда садржину депутатских извешћа од 19-ог јануара, тј. да народни послови добро иду; да ће ускоро бити свршени, и најзад је препоручио да се обрати пажња на странце

и на скитнице.¹ У исто време пошље у Влашку Живка Шушњара да провиди шта се све тамо догађа.² Ну 3-ег фебруара у вече стигне у Крагујевац извештај Вула Глигоријевића из Пореча да је апсолутно тачно да се сва Влашка побунила.³ Милош одмах изда распис старешинама према Влашкој да обрете пажњу „да не би какви бунтовници у нашу страну прешли и ватру какову запалили“;⁴ у исто време замоли и Марашли-Али-пашу да сличне наредбе изда својим војводама.⁵ 15-ог фебруара биле су разаслате бурунџије везирове војводама у Гуприји, Смедереву, Јагодини и Пожаревцу.⁶

Ну Милош се тек узнемири кад је 15-ог у вече добио извештај од Вула Глигоријевића и од једнога свога момка, који је послем ишао наши у Адакале, да су некаква писма на њега, Милоша, ухваћена, да су их носила два лица, од којих је један био Србин а други неки млад човек у европском оделу, да је паша богато обдарио капетана који их је ухватио и да су писма одмах послата у Цариград.⁷ То је била авантура Ариетида Пана.

У првоме моменту Милош помисли да ће то бити писмо од Ислантија о чему је Герман писао 19-ог јануара;⁸ за боље уверење он наложи Ђ. Поповићу и

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Више Милошевих писама од 2, 3 и 4 феб. 1821.

² *Ibid.*, 2 феб. 1821. Писом Живку Шушњару.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 4 феб. 1821. Крагујевац, Лазар Тодоровић Ник. Николајевићу. „Синоћ пришли смо писмо од Вула нашега, он потврђивава за Валахију све онако како што сам вама, ово дана, писао, с придодатком да је Бранкован с бунтовницима у сојузу и да се сва Влашка побунила... Ово мора бити истина, а знаш и одкуда? Само сад да видиш шта ће у Бугарији бити...“

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Распис од 4 и 8 феб. 1821.

⁵ Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 222, 7 феб. 1821. Милош Марашлији.

⁶ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 15 феб. 1821. Милош Милети Радојевићу, Милосаву Здравковићу, Јосиму Милосављевићу, Марку Тодоровићу и Петру Вулићевићу.

⁷ *Држ. Арх.*, К. К., 44, 12 феб. 1821. Пореч. Вула Глигоријевић Милошу. — *Id.*, Дп. Под 16 феб. 1821. Милош Ђ. Поповићу. — *Id.*, 191, 20 март 1821. Милош А. А. Пинџу, вели да су писма ухваћена: „дв' начел' прошлог' мјесец' (?) фебруала...“ — *Id.*, 196, fol. 297, 28 феб. 1821. Милош депутатима: „Паша адакалски обдарио је Влаху који је узвратио писма кафетом и от ухваћена Европејца узео триста урубица и педесет цесарски душата и Влаху на дар дво.“

⁸ *Држ. Арх.*, К. К., 196, 18 феб. 1821. Милош депутатима.

митрополиту Агатаγγελу да често одлазе Марашлији, те да, ако је могућно, дознаду шта је у ствари.¹ Његова узнемиреност нарочито порасте кад је из накнадног извештаја дознао да је Коста Стојановић, Абдурахманов сараф, тврдио да су писма Пинџева, да су писана у манастиру Тисману, и да се у њима Србима препоручује да одмах опседну Београд и отправе три хиљаде људи на Прахово.²

Требало је на сваки начин дознати шта је у ствари, те Милош пошље једно поверљиво лице у Тисман а друго чак у Букурешт: Ђорђу Поповићу и Агатаγγελу пак нареди да удвоје лукавство да од београдских Турака дознаду шта је то било у Адакалу.³

Труд ових Милошевих повереника био је узалудан. Марашлија је једва једном промрмљао пред Ђ. Поповићем: „Бре, варџеч, то је московски пармак у Влашкој, ми то знамо!“... У опште Турци у Београду слабо су што говорили, били су „као мртви“, везир и његова околина само „уздишу грозно не изговарајући ни речи!“⁴

Агатагел је тешио кнеза тиме што је било невероватно да је руски консул могао писати писма такве садржине без знања посланика у Цариграду, који није ништа слично наглашавао преко депутата.⁵

Извештаји из Влашке нису обећавали много, баш тих дана био је ухваћен у Черницу од тамошњег исправника Живко Шушњар, који је првих дана фебруара послат у Влашку да дозна шта се тамо дешава. При повратку он је носио депеше српског агента у Влашкој Дим. Мустакова. У тренутку опасности Шушњар је вешто удаљио од себе ове документе,

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 16 феб. 1821. Милош Ђ. Поповићу.

² *Држ. Арх.*, К. К., 17 феб. 1821. Пореч. Вула Глигоријевић Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 19 и 20 феб. 1821. — *Id.*, 44, 26 феб. 1821. Пореч. Вула Глигоријевић јавља Милошу да је послао једно лице у Тисман а друго у Букурешт.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 196, 18 феб. 1821. Милош депутатима.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 112—118, 23 феб. 1821. Агатагел Милошу.

који су могли компромитовати Србију.¹ То су денеше Милошу тек доцније достављене.

Услед неизвесности о адакалској афери Милош затражи од депутата, 18-ог фебруара, да што пре посвршавају послове: устанак у Влашкој бацао га је у велику бригу, непријатељи могу пренети ватру и у Србију, ако се не добије оно што је тражено у Цариграду; спахије су и онако немирне и раде да уселе страх у душу народну, говорећи да су српски депутати у Цариграду изгинули. „Неповољни случај у Адакалу, поставио ме сада у величајне смуштенције, пишу ми из Пореча да су многа писма, на име моје из Влашке послата, уваћена пашом [од] Аде и послата цару у Стамбол...“² Циљајући на А. Инсеплантја Милош вели у другом, тајном, писму: „Ја вас уверавам да до данас никакова споразумија с никаквом страном имао нисам да ви не знате, и ако би се случило вас питати о томе, без свакога страха храбро одговорите, и са заклетвом, да ми са ребељантима у Влахији никакова смешенија писмо имали и немамо, а може свако писати што хоће!...“ Сећајући се српскога вероломства приликом друге Пчкове мисије (1807), он је давао депутатима тврду хришћанску веру и Бога за јемца да неће поћи „вероломном примеру неких предков наших“ и да неће ништа предузимати без њиховога „пријатељског еодејствија“ и докле њих очима не види. „Засведочите, завршавао је Милош своје поруке и уверења, да српски народ... неће да зна ни за што друго не проси од самога цара честним начином и путем своја права. Јест ли не буде места овому начину: нужда сваки закон промењује“³

У тој тешкој неизвесности Милош је остао све до

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 191, 27 феб. 1821. Милош А. А. Пицију. Тај факат са Живком Шушваром достављен је био хетеристима, и они су веровали да ће то бити Аристид Пана, дакле да поруке Инсеплантјеве иду у руке Турцима. Међутим то је погрешно.

² *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 206, 18 феб. 1821. Јавно писмо Милошево депутатима.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 207, 18 феб. 1821. Шифровано, Милош депутатима.

половине марта, 15-ог истога месеца, нестриљив, он дође у Јагодину, јер је био чуо да Турци хаџије долазе са хабе, и ту се састане с Хајдук-Ибрахимом и Сулејманом Рицаловићем, виђеним Турцима из Београда, и од њих дозна да српски послони у Цариграду, противно свима гласовима, иду што боље може бити: то су они лично чули од депутата и турских великаша с којима су дошли у додир.¹ Један сахат после овога разговора прође Портин курир за Београд и јави му да се српски курир на путу разболео и да лежи у Софији. Милош пошаље одмах по његове хартије и 19-ог марта у вече већ је имао депутатске извештаје од 24-ог и 25-ог фебруара и то га још већма разгали: био је сасвим задовољан током прве конференције од 17-ог фебруара.²

Али ефекат ових пријатних вести није дуго трајао. Одмах затим Милош је био извештен, и према аустријским изворима и према Портином извештају Марашлији, да је А. Инсеплантја упао у Молдавију; да је за себе придобио молдавског кнеза; да је позвао све хришћане у савез и да је Строганов одрицао да је Русија умешана у то предузеће.³ 21-ог марта у Београду се већ знало да је Инсеплантја издао четири прокламације. „У четвртој стоји само позивање Србије и њени синова Сербља. Кажују да је ова прокламација тако красноречиво списана да ју ни један без плача прочитати не може“.⁴

Ну извештај из Београда од 24-ог марта највише је узбунио Милоша. У Панчеву и Земуну кружили су гласови да су Миленко Стојковић и Петар Добрињац дошли у Букурешт са шест стотина бегара у намери да врбују коњанике и пешаке. „Нужно је, Господару,

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 16 март 1821. Милош шаље ове радосне вести Нак. Виколајевићу.

² *Ibid.*, 20 март 1821. Милош Ђ. Поповићу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Бразков досије. Писмо Х. Николе Бразака Милошу од 18 марта. — *Држ. Арх.*, К. К., 87, 19 и 21 март 1821. Ђ. Поповић Милошу. То је вест из Цариграда Марашлија примио 20-ог у вече.

⁴ *Ibid.*, 21 март 1821. Ђ. Поповић Милошу. — *Aff. Etr. Paris, Cor. Pol. Turquie*, Vol. 234, fol. 9 и др.

да се на доњи крај добро пази," писао је тим поводом Ђорђе Поповић.¹ 26-ог марта Милош достави Марашлији велику опасност која грози Србији, односно пожаревачкој нахији и замоли га да одреди нарочито лице које ће пратити његовога човека, који носи у Влашку позив Добрњцу и Миленку Стојковићу, да се смире и да буну не пренесе у Србију.² Марко Тодоровић Абдулић, Стеван Тодоровић Добрњац и Јоксим Милосављевић добили су нарочите заповести за одржање мира.³ Сличне су наредбе издате и свима кнезовима у Србији; митрополиту је наређено да свештеницима упути „поучително писмо“ да народ у миру пребуде.⁴

Марашлија је, односно Турака, предузео све да се мир одржи. Кад му је из Цариграда јављено о Ипсилантијевом испаду, наређено му је, у исто време, да предузме мере да у пашалуку одржи ред и да се народу никаква неправда не учини. „Хвала Богу, рекао је везир овим поводом Ђ. Поповићу, нека мени не верују; оно кнезова у Стамболу код њих, па нека их питају јесам ли ја и до данас неправде чинио!“⁵ Марашлија је био уверен да ће га Милош помоћи да се мир одржи и похвалио га је Порти за мере које је предузео договорно с њим, чим се чуло за перде у Влашкој.

Благодарећи строгим наредбама везировим стање у Београду било је повољно. Турци су чинили, истина, „којекакве мазгалије“ и говорили којешта по кафанама, али изгреда није било. Изузетак је био некакав Арапин, познати силедија, који је тукао и срамотно „сиротињу по чаршији“ „на велико удовољствоје Турака и Чифута“.⁶

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 87, 24 март 1821. Ђ. Поповић Милошу.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Писма под 26 март 1821. — Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 224—226.

³ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 228, 27 март 1821.

⁴ *Id.*, стр. 229—230, 28 март 1821.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 87, 21 март 1821. Ђ. Поповић Милошу.

⁶ *Ibid.*, 25 март 1821. Гаврило Николајевић Милошу. — *Id.*, 196, 24 март 1821. Милош депутатима.

Мало је теже ишло изван Београда, даље од везирове власти. Шабачки Турци нарочито су били недисциплиновани и увелике су показивали своје непријатељске намере: претили су да ће ударити на владичин и на Јевремов конак; да ће варош запалити; да ће истребити „кукољ из пшенице“; у варош никога нису пуштали под оружјем. Зворничани су били готови да им на први позив пођу у помоћ.¹ На српске жалбе Марашлија је послао најстроже заповести у Шабац, препоручивао је Милошу да се на празне претње не треба освртати и стајао је добар да нико неће смети своју претњу привести у дело.²

Поред свега тога у земљи се осетила велика nelaгодност која је притискивала све односе. Трговина је одједном стала; комисионари у Земуну обуставили су одмах свако слање робе у Србију и преко ње; Абдурахман, управник адакалски, зауставио је савим саобраћај на Дунаву; велики број трговачких лађа стајао је усидрен код Адакала.³ Милош је пак, на први глас о нередима у Влашкој, забрањено извоз хране.

Ипак стање је остало релативно повољно до краја марта, кад је изненадно букнула Абдулина и Добрњчева „буна“, која је у тадашњим приликама пренебрегла Милоша. На срећу он је тај покушај одмах угушио и са задовољством је видео да су јој узроци чисто унутрашње природе; да народ у њој није узео никаквог учешћа и да му је све преувеличано представљено. Међутим страх и зебња од изненадних догађаја нису га напустили. Таласи мусломанске разјарености заплускивали су Србију и непрестано претили њеноме миру.

II

Цариград је давао импулсе мусломанскоме гњеву у целој Турској Царевини, страсти распаљене на Бос-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 139—143, 19 и 24 март 1821. Шабац. Јеврем Обреновић Милошу.

² *Држ. Арх.*, К. К., 87, 18 и 26 март 1821. Ђ. Поповић Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 2 март 1821. Милош се жали због овога Дераин-паши андискот и Марашлији.

фору одјекивале су, у већем или мањем степену, на све стране па и у Београдском Пашалуку. Априла месеца, уочи кризе која ће се свршити смрћу патријарховом, Турци су у Србији већ растурали гласове о смрти депутата и о празним надама народа да добије што од султана.¹

Најзад, 15-ог априла, Милош добије преко Марашлије депутатска писма у којима му јављају да су склоњени у Патријаршији.² Истом приликом везир је предао београдском митрополиту патријархово писмо, којим је осуђиван покрет Михаила Суца и Александра Ипсизантија; писму је било додато и штампано проклетство на бунтовнике; митрополиту је поглавар Источне Цркве саветовао да у овоме мутном времену поучава своју паству миру и покорности.³

Али за овим, мање више пријатним гласовима, придлазили су други врло непријатни извештаји. Тако Марашлија је јавио Милошу да из Солуна долази у Ниш Хусејин-паша Гаваноз-оглу с неколико хиљада војника.⁴ Очеvidно циљ њиховога доласка био је само Србија. У исто време Милош дозна шта се Грцима спремало о Ускресу и био је уверен да су Турци свој план извели. „Сада до Ниша и Јерусалима ужасна сеча бива,“ писао је он 16-ог априла Јеврему.⁵

18-ог априла занета је стигао у Ниш Хусејин-паша с пет до шест хиљада људи. Милош је имао и сувише разлога да се озбиљно уплаши. Народ се исто тако страшно узнемири. 20-ог априла већ Милош се обрати Марашлији, протестујући што се, место царске милости за коју је народ молио, приближава турека војска.⁶

У осталом Хусејинов долазак на границу Београдског Пашалука није био мио ни Марашлији; он

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дл. 11 апр. 1821. Милош депутатима.

² *Држ. Арх.*, К. К., 87. 14 апр. 1821. Ђ. Поповић Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 112—118. 29 март 1821. Патријарх Агатангелу.

— 14 апр. 1821. Агатангелу Милошу.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 87. 13 апр. 1821. Ђ. Поповић Милошу.

⁵ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 244.

⁶ *Id.*, стр. 237. 29 апр. 1821. Милош Марашлији.

се није бојао устанка у својој области, и то приближавање другога везира могло је бити предзнак да је пао у немилост код султана, да може бити смењен, или бар да се не верује његовим повољним извештајима о стању у Србији. Два дана доцније Милош пошље протест и Хусејин-паша у Ниш.¹

Ма колико да су ови кораци имали слаб изглед на какав успех, они ипак нису били неполитични. Још 19-ог септембра 1819 године Строганов је саветовао Милошу да се, у случају опасности од стране Турака, држи мирно и да одмах уложи протест против свакога евентуалног насиља или угрожавања. Да би умирио народ Милош нареди београдском и шабачком владици да обиђу своју паству и да је лично обадре и ослободу.² Сам пак није смео да напушта Крагујевац: то би било довољно да Турци помисле да је пошао војску да скупа и да ће их Срби напасти.

Међутим разни гласови, лажни и истински, чинили су такву забуну, да ова Милошева смотреност није била довољна. Турци су били јако преплашени: једни су стали селити своје хареме из земље, други се повуку у градове;³ београдски пак Турци очекивали су сваки час да Срби нападну на варош. Сва Марашлијина уверавања, да се немају чега бојати, била су узалудна. Најзад београдски кнезови на позив из града узму са собом највиђеније људе из свију еснафа, отиду везиру и ту и Срби и Турци даду свечану изјаву да неће дирати један другога.⁴ Ово је мало умирило и једну и другу страну, у толико пре што је пре два дана био читан београдским кнезовима и представницима еснафа ферман из Цариграда, у коме се наређује свима хришћанима да мирно и

¹ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 239. 22 апр. 1821. Милош Хусејин-паша Гаваноз-оглу. Писмо је однео једанаестки кнез Мих. Јовановић (кудурџија).

² *Држ. Арх.*, К. К., Дл. 21 апр. 1821. Милош Агатангелу. — Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 244. 25 апр. 1821. Прокламација народу.

³ *Ibid.*, 21 апр. 1821. Милош П. Вулићевићу. Види се да су се смеђеревски Турци и Јевреји затворили у град.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 87. 24 апр. 1821. Кнезови Милошу.

спокојно раде своје послове и да се не осврћу на догађаје у Влашкој и Молдавији.¹

Поред свега овога Милош је остао у великој недоумници односно целокупне ситуације, те настави и даље представљати Турцима и Порти како је у земљи мир и прибирати податке о свему што се догађа у суседству. 27-ог априла он је отпратио нарочите изасланике пашама у Ниш, Видин, Адакале и Босну да их извести да је у Србији све мирно и да немају никакве сумње с те стране;² од Марашлије је добио нарочитог татарина, који је однео сличан извештај депутатима и Порти. Што је Србе нарочито бацало у бригу то је било тврђење неких војвода да ће се од народа купити оружје. Глас је изгледао у толико вероватнији што је оно у Турској свуда купљено од хришћана. Милош је већ био решио шта ће радити у томе случају: „Пусат може бити да ће Турци од нас занескати и онда се могу надати чудесноме одговору!“ писао је он Јеврему наређујући му да се спрема за то.³ Ну ако би они почели да одузимају оружје по Јадру и Рађевини Милош је одредио други метод: Јадрани и Рађевци имали су да попрете да ће сви пребећи у Београдеки Пашалук, а ако то не помогне, онда кнезови да поткупе колекторе — у чему ће им он новчано помоћи — те да пишу везиру да време није згодно за купљење оружја, јер ће се народ разбећи и земља опустити.⁴

Милош је био у толико ратоборници за случај народног обезоружавања што је чуо да Александар Инсепланти одржава победе и да су Руси већ ушли у Влашку: уходе су већ биле послате да се увере колико је овај последњи извештај истинит.⁵ Најзад

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 87.

² Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 250, 27 апр. 1821. — *Држ. Арх.*, К. К., 106, 27 апр. 1821. Милош депутатима.

³ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 247, 26 апр. 1821. Милош Јеврему.

⁴ *Id.*, стр. 256, 13 мај 1821. Милош Јеврему.

⁵ *Id.*, стр. 249, 24 апр. 1821. Милош Вулу Глигорјевићу у Пореч.

Марашлији је Милош поручио преко Ђ. Поповића да народ оружје издати неће ако му се затражи.

„Могли су Турци, одговорио је Марашлија Ђ. Поповићу, чујући да се по другим местима пусат купи, и за овај пашалук реч изнети да ће се купити, али ја до данас нисам имао заповест од цара чинити то у овоме пашалуку. Ако би ми заповест дошла, ја ћу је кнезу Милошу и осталим кнезовима предложити, а по томе, примили они то или не примили, цару ћу одговор дати и цар ће даље о томе уређивати.“ Марашлија је том приликом говорио и о својој личној политици. „Ђорђе, Ђорђе, ја сам се једанпут заклео Милошу, нећу плувати на натраг узимати; свећу коју сам једанпут запалио својом руком нећу је гасити, кнезу Милошу никаква неверства не мислим“.¹

Ну нико није тада ни помислио да верује овим изливима милости, неповерење је било опште и није било мере којом би се могло повратити узајамно поверење између Срба и Турака. 28-ог априла Павле Сретеновић пише из Београда: „Овде су Турци сасвим уплашени, готово по сву ноћ не спавају и једнако ходају ноћу“.² Четири дана доцније Ђ. Поповић јавља отуда: „Турци, видећи где са свију страна гори, сумњајући за себе, плаше се и онде страх налазе где га нема, а овакову ствар човеку из главе извадити тешко је“.³ Тако је било по свима варошима у Србији где је било Турака. „Истина, Господару, писао је Милошу Јеврем из Шапца, превелики се страх у срца турска уселио“.⁴

III

Везирова уверавања нису била довољно јака да ослободе Милоша, он се није ослањао на Марашлијину мирољубивост и слаткоречивост. Усред сече хришћана по Турској, у време заплетених односа из-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 87, 2 мај 1821. Београд. Ђ. Поповић Милошу.

² *Држ. Арх.*, К. К., 87, 28 апр. 1821. П. Сретеновић Милошу.

³ *Ibid.*, 2 мај 1821. Ђ. Поповић Милошу.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 139. Јевремово писмо од 28 апр. 1821.

међу Русије и Порте, кад је Хусејин-паша близу српске границе а депутати у затвору, он је морао предузети најкраћи пут да се обавести на надлежном месту, код Русије, о своме положају и о политичкој ситуацији у опште. Веза с руским генер. консулатом у Букурешту била је прекинута; са Строгановом и Германом тако исто.¹ С тога је за споразум с Русијом Милош изабрао руско посланство при бечком двору. Посредничку улогу био је наменио прво Вуку Караџићу,² али је затим променно мишљење и послао у Беч Марка Ђорђевића, који је баш тада и ступио у народну службу. М. Ђорђевић је био однео писма за Головкина, руског амбасадора и А. А. Пинија за кога се чуло да је такође тамо.³

Очекујући одговор Милош се озбиљно спремао да се туче с Турцима ако до невоље дође. Јован Обреновић у Пожаревцу,⁴ Јеврем Обреновић у Шапцу,⁵ Хаџи-Никола Брзак у Београду,⁶ Михаило Јовановић, јагодински кнез⁷ и многи други добили су наредбе да што више купују оружје, прах и олово, и тајно склањају на сигурна места; Милош је помислио и на заједничку акцију с Црном Гором⁸ — на коју је заборавио још од 1815 године — и с непокорним беговима у Босни.⁹

Тако је ступио у поверљиве односе са Хаџи-бегом сребрничким, који није хтео да чује за власт

¹ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 242, 23 апр. 1821. Милош Јеврему.

² *Ibidem*. — Испор. *Вукота Преписка*, II, стр. 762. Писмо М. Ђорђевића Милошу од 3 јуна 1821.

³ *Држ. Арх.*, К. К. Нарочити досије о овоме: Мисија Марка Ђорђевића у Бечу 1821.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 24 апр. и 3 мај 1821. Милош Јовану Обреновићу. — Петровић, *Грађа за Историју*, II, 243.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 16, 23 апр. и 8 мај 1821. Милош Јеврему Обреновићу. — Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 242, 254, 256. — *Држ. Арх.*, К. К., 139, 28 апр. 1821. Јеврем Обреновић Милошу.

⁶ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 26 апр. 1821. Милош Х. Н. Браку.

⁷ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 257.

⁸ *Ibid.*, 9 мај 1821. Милош Јов. Обреновићу наређује да Јов. Милош нађе поуздана човека који би могао однети писмо црногорском владци. — Испореди *Ibidem* под 4 мајем.

⁹ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 242, 247, 23 и 26 апр. 1821. Милош Јеврему. — *Држ. Арх.*, К. К., 139, 28 апр. 1821. Јеврем Обреновић Милошу.

босанског везира и који је био у крвном непријатељству с Видајинићима у Зворнику. У априлу 1821 Јеврем је позвао Хаџи-бега преко Марка Штитарца да пошље свога изасланика у Србију ради преговора. Тај је позив Хаџи-бег прочитао пред шездесет лица своје тевабије. „Е сад видите, рекао је он, шта је од сада! Ко хоће са мном ето, ко хоће везиру, нека иде!...“ Затим се окрене доносиоцу писма и запита га: како је кнез с Марашлијом? Јевремов човек одговори да не зна, али толико зна да се с њим не састаје. „Нека се и не састаје... нема с ким!“ рекао је Хаџи-бег, нагрдивши још бошњачки Марашлију.¹

Првих дана месеца маја стигле су у Србију поуздане вести о крвавим ускршњим догађајима у Цариграду. Ни сам их везир више није крио. Судбина народних депутата, наравно, јако је интересовала Милоша и он одмах упути Марашлији питање односно њих, надајући се да ће у његову одговору наћи праву истину те да се према томе и управља... „Но колико се год ја трудим, високопочитајемо девлетлије, сачувати овај данашњи покој, у овому пределу, то више спахије ваше настојавају нарушити га, ово позивајући сваки своје кметове и показујући да смо из милости царске испали, ово страшећи да ће и от нас, цару нашему верних, како и от уруменских бунтовника, оружје обратити се, и по оному начину с нама поступити се. Најпосле, уверавају спахије и сваком клетвом потврђују да је наш премиљостиви цар, у учињеној буни у Цариграду и наше кнезове заједно с патријархом исећи дао. Овакове гласове чујући наш народ от спахија твојих како да се не поплаши?! Овим поводом народ мене непрестано за кнезове пита; и ја немајући никакова скорашњаго и верна доказатељства, којим би доказао народу за кнезове наше живи ли су или мртви, које последње ако се и буде догодило — да је жив наш премиљостив цар и његов ви-

¹ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 242, 247, 23 и 26 апр. 1821. Милош Јеврему Обреновићу. — *Држ. Арх.*, К. К., 139, 28 апр. 1821. Јеврем Обреновић Милошу.

соки Девлет — ми ћемо опет друге кнезове послати милости просити, и никада от царава скута, за који смо се добро и тврдо прихватили, пустити се нећемо“.¹

Милошево писмо везиру однео је Ђорђе Протић, сем тога и писмо султану и депутатима од стране народа, с молбом да их Марашлија отпрати у Цариград. У писму султану народ је говорио о својој непромењеној и непромењивој верности према њему и жалио се због доласка турске војске у Ниш и због припрема у Босни, молећи на послетку да се бар један депутат — ако су још у животу — пошаље у Србију „за уверити овај верни народ о височајшој милости свога обожаваног монарха“.² У писму депутатима Милош се нарочито жалио на спахије: „Тужите овог проклетог алај-бега, који спахије наговара да свакојаке страшне гласе међу народ просијају“.³ Међутим рђави гласови нису долазили само од Турака. Бечки трговци слали су у Земун свакојаке извештаје о депутатима, између осталих да је од њих остао у животу само Аврам Петровић, који је успео да утекне у аустријско посланство.⁴

10-ог маја Милош је послао везиру Ник. Николајевића и Проту Матију с неколико нахијских кнезова ради располагања порезе, том је приликом опет поновио захтеве о депутатима; али од своје браће ниједног није смео послати у Београд, као што је био обичај у сличним приликама.⁵

Усред тога страха и неизвесности, 11-ог маја у вече, стигне Стојан Симић из Цариграда с депутатским писмима од 2-ог маја. Дотле је Марашли-Али-паша, који је лепо примио кнежеве захтеве од 4-ог

¹ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 252. 4 мај 1821. Милош Марашлији.

² *Држ. Арх.*, К. К., 196. fol. 262. 4 мај 1821. Милош, Агатагел београдски митрополит, Герасим улички, и остале старешине султану.

³ *Id.* fol. 260. 4 мај 1821. Милош депутатима.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 87. 10 мај 1821. Ђ. Поповић Милошу.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., Дв. 9 мај 1821. Милош Јеврему Обреновићу да се изговори кнезовима што неће ићи у Београд: „...да јави кнезовима да због слабости своје поћи не може, и при свем том он би пошао, но највише кад он из Шапца изађе Турци побуне се....“

маја, већ послао татарина у Цариград и тражио по жељи народној да се бар један депутат пошаље у Србију.¹ Долазак Симићев произвео је неописану радост: на крају крајева дознало се да су догађаји у Цариграду ипстина страшни, али и да су их разне вести и општи страх учинили још ужаснијим. Депутати су у животу, сачувала их је сама Порта! То је било главно за Милоша, и он одмах разашље ту вест по свима нахијама нарочитом прокламацијом. „Непропуштам вам, браћо моја, јавити и вама страх и бригу са срца узети: наш курир Симић јест синоћ с писмом од наших кнезова из Цариграда приспео и радостни глас донео, да су, благодарнице Богу, сви наши кнезови у полном здрављу и миру, и да буна која се у Цариграду случила, њима никаква вреда принела није, већ милостивејши цар их је... сачувао... и из његовог старог конака у свој блистателни сарај довести дао.“ Затим је, по писмима депутата, изнесено да је султан наклоњен народу и његовој молби и препоручивао да се само чува мир док дође моменат да се народне жеље испуне.²

Али ефекат овога пријатног извештаја није дуго трајао. Неповерење се продужило. Из Ниша је стигла новост да је Хусејин-паша Гаваноз-оглу које обеспо које исекао многе калуђере, свештенике и трговце и да је међу обешенима и владика Мелентије. Срби су се с правом поплашили од новог суседа. Јеврем Обреновић из Шапца и Ник. Николајевић из Београда тврдили су Милошу да знају из поузданог извора да Турци спремају заверу против његова живота. Услед овога он удвостручи пажњу на себе, а Јеврему забрани да иде Турцима у град. Тронут овом пажњом Јеврем је молио кнеза да се чува што боље туркофила у својој околини.³

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 87. 8 и 11 мај 1821. Ђ. Поповић Милошу.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дв. 12 мај 1821. Милош „почтенородним кметовом и целоме народу овога пашалука“. — Под истим датумом и старешинама који су отишли у Београд ради разрешавања порезе.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 139. 20 мај 1821. Јеврем Обреновић Милошу: „особито у садашње време, кад ону двојицу из Београда ту ји доделите да се чувате од њиховије приврженица више него од Турака.“ Реч је о Ђ. Поповићу и П. Сретеновићу. Испор. Дв. под 28 септ. 1821.

У овој тешкој ситуацији једини је Марашлија остао хладнокрван и оптимист; о његове оријенталске особине, немарност и равнодушност разбијали су се сви српски протести и сва запомагања београдских Турака. Он је упорно тврдио како српским кнезовима тако и Турцима да се нико нема ничега бојати у Србији. Свима протестима и страху налазио је узрока само у лажним гласовима и за све је имао и давао прост лек: не веровати „сокак-лакрдџама.“ Било их је заста смешних и невероватних. Тако једнога дана неки Турци, идући у Београд, угледају у неком седу литију с црквеном заставом. Док су дошли у варош тај је приказ у њиховом уображењу добио сасвим други облик, мали број смиренних и побожних сељака претворно се у читаву војску, а црквена застава у алај-барјак, те преплашене ерлије отиду везиру с извештајем да Милош иде на Београд с десет хиљада ђаура! Ни мање ни више. Марашлија је хтео да им покаже очигледно како не говоре истину, те призове неколико најславнијих бугача, па их стане редом испитивати, који је од њих видео српску војску!? Изађе, најзад, да је нико није видео, да је овај чуо од другога, други од трећег, итд., док тако ишеу ухваћени у лажи, те су изашли напоље турски изгрђени! После овога Марашлија призове алај-бега и неке знатније ерлије и препоручи им да не лудују већ „да беру памет“!¹

¹ Држав. Арх., К. К., 25 мај 1821. Београд. П. Николајевић Милошу.

ГЛАВА IV

ПОСЛЕДЊИ ДАНИ МАРАШЛИЈИНА ВЕЗИРСТВА јун—авг. 1821

- I — Турске претње и страх Срба у Београду. — Исељавање. — Милошева тужба везиру и посланица Београђанима. — Марашлијине наредбе Турцима. — Исељавање се наставља. — Насилно заустављање исељавања. — Турена насмља у Београду, Шапцу и Смедереву.
- II — Нови турски изгреди. — Милошева представна везиру. — Милошеве мере противу Турака. — Залети односи између Милоша и Марашлије. — Марашлијина болест.
- III — Анархија у Београду. — Ноћ између 16-ог и 17-ог августа. — Збор Турана у мехџеми. 17-ог августа. — Марашлија у агонији. — Марашлијина смрт (ноћу између 20-ог и 21-ог авг.). — Последња промена у Марашлијиној политици опрам Срба. — Узроци те промене.

I

Марашлији је било релативно лако да ослободи Турке у Београду, али Милошу је било много теже да увери тамошње Србе да се ничега не боје. Док су се Турци под окриљем шапчева, града и његове посаде бојали напада споља, дотле су се Срби с више разлога бојали Турака изнутра, који су ишли улицама као смушени, претећи да ће ударити на варош и „бастинеати“, све људе метнути под нож, жене и децу поробити а имање разграбити. Кнезови у Београду имали су муке са својим сународницима; Марашлијина лепа уверавања и његове претње Турцима

да ништа рђаво не говоре слабо су помагале: Срби су и даље страховали, Турци су наставили да прете, да се мрште и да уздишу. Најмањи догађај престрави целу варош. Ноћу, између 23-ег и 24-ог маја, Узун-Мирко, чувени јунак из Првога Устанка, побегне са женом у Остружницу. Кад се то сутра-дан дознало целом вароши овлада паника.¹ За неколико дана много света избегне „којекуд по селима под именом тиферича“.² Неки су отишли чак у Крагујевац, други пак пређу у Аустрију.

Ово исељавање нарочито допринесе деморалисању народа, јер су исељеници свашта говорили. С тога се Милош обрати 1-ог јуна хеџаја-бегу с молбом да везир учини једном крај турским претњама. „...Опет вас, мој добри пријатељу, молим напомените честитом везиру... да би неке мутнице и бунтовне снахије и ерлије заштили... који хоће ватру још у овоме мирноме пределу да запале, или барем честити везир да отпусти трговце и сиротињу из Београда, по паланкама и селима, пак нека су онда на миру они бунтовници да се ништа не боје“...³

Сутра-дан, 2-ог јуна, он се обрати самоме „општеству београдскоме“, тј. представницима свију еснафа. Пре неколико дана баш био је стигао ферман из Цариграда који је имао за циљ да умири Србе односно доласка турске војске у Ниш, због чега је био уложен протест на Порти преко депутата. Тај је ферман био већ прочитан по варошима и паланкама.⁴ Полазећи од тога акта Милош је обраћао пазњу Београђана на султанову милост, која је у ферману исказана и саветовао им да не слушају рђаве Турке, који су ради да уселе страх у срце Срба и мирних Турака. Преузносећи старање Марашлијино да се мир одржи Милош је изјављивао наду да ће он свима овим передима учинити крај. „Ја сам уверен да ће

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 87. 25 мај 1821. Београд. Никола Станковић Милошу.

² *Id.*, 30 мај 1821. Београд. П. Сретеновић Милошу.

³ Петровић, *Грађа за Песторију*, II, стр. 258.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 27 мај 1821. Милош Марашлији.

честити везир, по својему благоразумију, употребити начин, како ће оне бунтовне ерлије и снахије умирити. При том ја сам с негодованијем довољним разумео да и међу вама неки чрезвичајно Турцима противни показују се, и неки ипак чине, неки пак с оружјем по чаршији беспослени шетају, а неки под кубурама коње по Калемегдану проигравају. То заповедам острешје да сваки трговац или мајстор, који се на пут никуда не спрема да обеси своје оружје у својој кући или у дућану и тако у чаршији као трговац или мајстор да се находити: када пак пође на пут слободно му је носити оружје; сваки трговац, мајстор или који био пристојну чест Турцима да одајете и сваки еснаф на своје млађе добро да мотри“.¹

Везир је примио Милошеше представке, као увек, врло лепо. Одмах су били призвати алај-бег, кадија и ерлијске аге и издате су им сходне заповести: викач је обишао чаршију наређујући да свако био Турчин или раја, не говори рђаве речи, већ да свој посао гледа, „у противном случају живот изгубиће...“ „Ако когагод овдашњег Србина Турчин најмање дирне, јавите се мени, онда ће Турчин главом платити“!² говорио је везир Ђ. Поповићу.

Ну Србе није ослободила ни Милошева објава, ни Марашлијине поруке. Свако се бојао да му се нешто не деси, нико није могао сматрати за задовољење што ће после коме везир одсећи главу. Они који су избегли тврдили су да су изашли да воде вересију или да воде трговину и нису хтели никако патраг међу Турке. Они пак који нису могли умаћи стали су склањати своју непокретност из Београда, неко у Аустрију, неко у оближња села, и то су баш били људи који су уживали Милошево поверење и тумачили његове заповести и поруке: Гаврило Николајевић, писар београдске канцеларије, Хади-Никола Брзак, Наум Ичко и др.³ Гаврилу Николајевићу, који се у овој тешкој

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под датумом.

² *Држ. Арх.*, К. К., 87. 5 јун 1821. Београд. Ђ. Поповић Милошу.

³ *Id.*, 11 јун 1821. П. Сретеновић Милошу. — Ђ. Поповић Милошу.

ситуацији радо сећао својих омиљених писаца, Доситеја и Орфелина, чинило се да турека уверавања о миру вреде исто толико колико и уверавања која је у познатој Доситејевој басни лисица давала кокошима, позивајући их да сиђу с дрвета те да заједнички прославе општи мир закључен на Васељенском Сабору свију животиња, али кад је чула да пси долазе она је нашла за најбоље да умакне. „Стани, повикао је петао, та мир је учињен“! — „Е, зар пси маре за мир! одговори лисица. Боље је мени да се на време уклоним!“

Није чудо што је Гаврило Николајевић извукао „паравоученије“ из те басне да тако и Турцима не треба веровати, те је гледао да бар нешто на време склопи. „Мени је доста страха од данашње београдске смутње,“ писао је он 11-ог јуна.¹ Неколико дана после овога био је расположенији. Турци су говорили да ће Срби остати живи само до Бајрама, 19-ог јуна, а кад се тога дана омрешише они „примакоше“ Србима живот до петка по Бајраму. „А онај петак, пише Гаврило Николајевић у процији, ујутру је! Страх! Но ујутру видећемо, ко је лажа?“²

Ово бежање хришћана узнемири сад Марашлију јер су се Турци, који су се дотле мрштили на Србе, осетили песигуријим. Услед тога београдски кнезови у договору с њим силом зауставе исељавање,³ а 18-ог јуна Милош пошаље момке у београдску, шабачку и ваљевску нахију да све Београђане врате натраг, а кнезовима у Београду нареди да нико без њихова допушта не сме изаћи из вароши.⁴

Ну разочарања су брзо наплазила. 22-ог јуна Марашлијини Помаци убију једнога снахију, Четири дана доцније, 26-ог у вече, двадесет тобџија отиду у Савамаду, уђу насилно кроз прозор у кућу једнога мирног и поштеног Србина, вежу га и почине покор

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 87. Писмо Гаврилово од 11 јуна 1821.

² *Id.*, Писмо Гаврилово од 23 јуна 1821.

³ *Id.*, 17 јун 1821. Ђ. Поповић Милошу. — За прелазак у Аустрију требало је добити допуст од везира па да базрџан-баша превезе.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 18 јуном 1821.

по кући. Сутра-дан овај догађај јако узбуни београдско хришћанско становништво. Уз то некакав Турчин смртно рани једнога Србина. „Онај што је човека ранио, писали су кнезови Милошу, по чаршији сербез хода, нико му ни мукајет није, а нама кажу [да] не могу да га ухвате“!¹

Турској разузданости у Београду одговарали су слични изгреди по осталим местима у пашалуку само у мањој размери. У Шапцу су се нарочито одликовали као смутљивци некакав Тале и Бехир-ага. Турци су пуцали на кнежев коњак, убијали и претили да ће извршити јуриш на варош.² Између 17-ог и 18-ог јуна готово сви су се Шапчани иселили.³ 26-ог јуна нарочити везиров комисар подвезао је мир између Срба и Турака. Због тога су тамо ишли са српске стране Ђ. Поповић, Прота Матија и Ј. Тодоровић. Немире у Шапцу подетицали су Босанци. Бојећи се да их султан не позове на војну против Руса, они су гледали да себи створе посла у Србији, где је мање опасности и где су ближе својим домовима. Те су се политике они увек држали и Срби су знали њихову тактику.⁴ Да би се пак опростили сумњивих људи у Босни, они су употребљавали најгнуснија средства: потурали су им лажна Јевремова писма па их после кажњавали смрћу.⁵ У Смедереву, Гроцкој, Костоцу и Кличевцу такав је страх био овладао да је доста света прешло у Аустрију.⁶

II

У јулу Турци су постали још бешњи. Гласови о Ниспљантијевом бегству из Влашке јако су утицали

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 87. 27 јун 1821. Београд. Јов. Протић и Ник. Станковић Милошу.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 24 мартом 1821.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 139. 16 и 18 јун 1821. Шабац. Јеврем Обреновић Милошу.

⁴ *Id.*, 18 јун 1821. Шабац. Јеврем Обреновић Милошу.

⁵ *Id.*, 1 јун 1821. Јеврем Обреновић Милошу.

⁶ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 5 септ. 1821.

на њихову разuzданост; најкрвожеднији масом су одилазили у Влашку да засите своје страсти и фанатизам.¹ Тужбе против турских насиља непрестано су се гомилале. Селјаци око Београда жале се да им Турци ливаде косе;² у Буприји, Абдула, макачки спахија, уграбио је кћер некога Пауна Влаха;³ код Карабурме Турчин убио Србина из пиштоља;⁴ један тобџија ранио селјака на Врачару, хотећи да му отме јабуке које је носио на продају.⁵ Тобџије су се тако владале да су и ерлијске и спахијске аге викале против тобџи-баше што не држи бољу дисциплину.⁶ У опште било је расуло код Турака,⁷ и они се нису надали никаквом добру. Опомену да могу зло проћи нису црпци само из својих недеља него и из празноверица. Ноћу између 26-ог и 27-ог јула била је велика бура. На Сави и Дунаву поразбијано је на петнаест лађа, на дунавској јалији олуја је оборила минаре. Турци су били уверени да ово не слуги на добро; али су се тешили тиме што и Србима неће бити боље, јер се београдска црква била запалила пред Ускрс!...

Неколики нови случајеви турске разuzданости довели су Милоша до велике огорчености. Један спахија у јагодинској нахији украде једну девојчицу, али га српски пандури ухвате и доведу у Крагујевац; други спахија из крагујевачке нахије тукао је пијан људе кога где стигне.⁸ 31-ог јула спахија жарковачки сретне пијан, код Цареве Буприје, кнеза Ни-

¹ Вукоса Прејиска, 11 јул 1821. Земун. Васпелије Васпелијевић Вуку.

² Држс. Арх., К. К., 87, 15 јул 1821. Ник. Станковић Милошу.

³ Држс. Арх., К. К., Дп, 20 јул 1821. Милош Бупријском војводи.

⁴ Држс. Арх., К. К., 87, 23 јул 1821. Београдски кнезови Милошу.

⁵ *Id.*, 18 јул 1821. П. Сретеновић Милошу.

⁶ *Ibidem.*

⁷ Држс. Арх., К. К., 87, 16 јул 1821. Ник. Станковић Н. Николајевићу. „Јучер у мало се Помаци између себе нису побали, будући да им је време дошло да иду на влајет... а везир не допушта већ је запретио њиховом ајану да их непушта да иду, и тако ти они сви с цушка(ма) свом ајану лоћу, и он ти се затвори у собу и није смео изићи и у мало нису се побали...“ То су тако звањ *војници* у турском праву, који су вршили султану извесну службу место других дајоџина.

⁸ Држс. Арх., К. К., Дп, Под 4 авг. 1821. Милош београдским кнезовима.

коду Станковића „и поиздалека растрчи коња са запетим пиштољем и кресао је на кнеза, а кад пупали први, а он зашне други“, али у то кнез Никола зашне свој пиштољ те спахија преплашен свој задене за појас и тако се мирно мимоиђу.¹ Занимљивији је а и трагичнији случај једнога Бошњака, који је био учинио чудан завет: замлео се био да ће убити шеснаест ђаура! Прозлазећи кроз Остружницу он угледа једну гомилу Срба где се веселе пред механом и присети се да му треба још један па да се опрости свога завета, јер је петнаесторицу већ био смирио. Прилика му се учини згодна те скине шешану, окрене на гомилу и скреше. Ако који више падне не мари! Ну пушка не састави, селјаци се разбегну и само један остане спавајући. Чувши вику и он се дигне, ну Турчин скреше по други пут и састави га са земљом. Дотле се Срби освесте, притрче ко церићем ко коцем те Бошњака премлате, који им на самртном часу исповеди тајну свога варварског поступка. Срби одмах претрпају убицу земљом и јаве везиру да је један Србин у Остружници рањен смртно, да је Турчин, извршивши злочинство, утекао „и не зна се ко је и од куда је“.²

Милош није престајао да се тужи везиру односно свију ових изгреда. Најзначајнији му је протест од 30-ог јула. Тада је он турске иступе генералисао и представио да је цела земља предата самовлашћу и разuzданости турских делија и спахија... „Ти само повце иштеш, не помишљајући да се новци ови од оне сиротиње узимају, коју ти силовати и робити допушташ и, по царској вољи не браниш од зулума“... Најзад нашто су народни кнезови у Београду, који су тамо, по царском ферману, ради бољег отпирвања народних послова, кад њихове тужбе и предлози њему, везиру, „само на потемех бивају.“ „Ако ли ти каквоу заповест имаш овај народ затрти, то јави и покажи цар-

¹ Држс. Арх., К. К., 87, 1 авг. 1821. Остружница. Ник. Станковић Милошу.

² Држс. Арх., К. К., 87, 2 авг. 1821. Београдски кнезови Милошу.

ски ферман, а по том немој по једног бирати нити робити, но ми ћемо сви подложити главе наше под царску сабљу, а без царске воље не можемо упуштати се на касапнице, нити да спахије кћери наше робе.“ Милош није могао да не опомене везира на заштиту коју је некад народу дао. „Молим, Бога ради, Светлост твоју, погледај милостивим оком на народ овај: познај корнст нашега цара: буди опет онај отац народу овому, који си пређе био; брани га од зулума; недопуштај угњетавати га и негаси свеће коју си једанпут упалио, и овај ће народ славити име твоје“!...¹

У то време стигне Марашлији ферман којим се још за годину дана потврђује за везира. Ђехаја-бег позове тада да се у Београд пошаље још који кнез којим ће се прочитати тај акт по обичају и приложи писмо од српских депутата које је Портин татари донео. Милош оштро одговори да се везир задовољи оним кнезовима који су у Београду, јер су остали кнезови, који су били за посао, сад у Цариграду. „Знате добро како сте за њих писали и где сте их поставили [тј. у затвор]!... примио сам и ниема [њихова] и видим да су у тешком аису и невољи“!²

Затим Милош стане сам притезати Турке. 2-ог августа он наређује Јоксиму Милосављевићу да макакког спахију ухвати и да му сељаци не издају десетак.³ Заповест је одмах извршена и отмицар је дошао српског затвора у Крагујевцу.⁴ 4-ог августа Милош нареди Николи Станковићу да изађе из Београда у хахију и да „сиротињу од угњетавања турског брани“: добре спахије да пусти да десеткују а зле у Београд да стера.⁵ Марашлији пак приреди велику непријатност с београдским ерлијама.

Како је дуговао везиру знатну суму, из које су ерлије имале да приме своју плату — ајдук, улефу —

¹ Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 479. 30 јул 1821. Милош Марашлији.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дл. 1 авг. 1821. Милош Ђехаја-бегу.

³ *Id.*, Дл. Под датумом.

⁴ *Id.*, Под 6 авг. 1821.

⁵ *Id.*, Под 4 авг. 1821.

Милош им докаже да је тај новац положио и да се Марашлија лажно изговара да новац још није примио. Кадлији београдском пак достави да заиста дугује извесну суму новаца, али да та сума није од ерлијске позиције „ајдука“, који је сав исплаћен, него од мукада.¹ Међутим било је обратно. Наравно Марашлија би лако уредно ствар да му је новац и за мукаде послат, али су се Срби изговарали да тај приход још није скупиљен. Милош је ишао тако далеко да се спремао да се тужи босанском везиру Џелаледин-паши на Марашлију и на Турке у Србији.²

Међутим Марашлија није губио стрпљење и остао је равнодушан. Обраћајући се Турцима, пред којима је читана српска тужба од 30-ог јула, он им је издао строге наредбе, претећи да ће учинити све што може да се мир одржава; обративши се после српским кнезовима он је пребацивао Милошу његово извртање односно ерлијске плате, и скидао је са себе сваку одговорност односно депутата у Цариграду.³ „За кнезове што су у Стамболу, рекао је Марашлија, ја их нисам послао но их је он послао да га бегом [кнезом] учине, а кад цар не да шта сам ја за то крив?! Ено цара, ето њега, па нека их тражи“!...⁴

Очевидно Марашлија није био више оно што је некад био. Водена болест⁵ га је сурвала и одузела му сву енергију. Њему једином представнику реда у напалуку тешко је било сад изаћи на крај с подивљалим и усплахиреним ерлијама, спахијама и тобџијама, који су представљали класе с различним интересима и које је само уједињавао страх и мржња противу хришћана. Од јуна месеца Марашлија је стално побољшавао; 10-ог јула вести из Београда гласиле

¹ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 266—274. Писма под 6 авг. 1821, писана Кадлији, алај-бегу, београдским ерлијама и Марашлији.

² Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 274—278. Писмо од 6 авг. 1821 Џелаледин-паши, и писмо од 10-ог истог месеца, којим одлаже слање писменика у Босну.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 87. 5 авг. 1821. Београдски кнезови Милошу.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., лич. дос. Ђ. Спирче. Под 7 авг. 1821.

⁵ *Вукоса Прейска*, 18 јул 1821. Зесун. В. Васпајевић Вуку.

су као да ће једва остати. Почетком августа опет се придигао, да после неколико дана опет падне у поштељу из које се више неће дићи.¹

III

Тек што је везир одговорио на Милошове представке у Београду настале права анархија, нико није био сигуран с чашћу, са животом и с имањем. Око 10-ог августа Турци ране једнога симицију и једнога баишована;² 14-ог августа тобције нападну људе и жене који су ишли у Раковицу на сабор, ухвате три жене и једно дете и одвуку их са собом; 15-ог и 16-ог августа при повратку народа са сабора били су слични испади; ноћу између 15-ог и 16-ог августа тобције ране једнога чобанина, 16-ог око подне убију из пиштоља једну жену. Ове изгреде београдски кнезови овако пропраћају у своме извештају Милошу: „Савамалини сваки дан долазе нам на тужбу противу Турака за разне обиде које од топчија трпе, за које везиру јављамо, и везир пушта телала, цу све залуду опет чине као што су и чинили. И ето један Савамалац полази да вам, из уста, све обиде покаже, у име свију који трпе од топчија, будући много би било све подробно описивати шта трпе дању ноћу у кући, и у пољу“.³

Ова безакоња узбуне и саме Турке, ерлије и спахије; ерпекко и хришћанско становништво стане се нагло селити из вароши. Ноћ уочи 17-ог августа била је Турцима београдским „весма и особито страшна.“ Све турско становништво с прилагом збило се под градске капије и провело је ноћ у молитвама и аманима „с криком и плачем“, јер их Марашлија није хтео унутра да пусти. Очекивали су у паничном

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 87. 10 јул 1821. Ђ. Поповић Милошу.

² *Држ. Арх.*, К. К., 87. 13 авг. 1821. Београд. Павле Сретеновић и Јован Протић Милошу. — *Вукова Прејиска*, 8 и 18 авг. 1821. Земун. Вас. Васиљевић Вуку.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 87. 16 авг. 1821. Београдски кнезови Милошу.

страху да Срби нападну варош да им се освете за тобцијска недела.¹ Не треба заборавити да су Турци већ неколико дана јавно говорили да имају рат с Милошом. Глас о прекиду дипломатских односа с Русијом продро је био свуд.

Али 17-ти август остане мирно. Преплашени Турци употребе одмах тај дан да умире Србе, који у осталом нису помишљали ни на какву освету. Била је сазвана велика скупштина у мехџеми, на њу су били позвани и београдски кнезови. Говорило се о тобцијским неделама. „како ерлије тако... и спахије, сви су у глас викали на топчије.“ Нарочито су се одликовали у томе алај-бег и чебеи-баша: „овај се резулук од топчија већ поднети не може... ми без раје бити не можемо, топчије ће ујутру отићи, а ми ћемо овде остати на ватри, коју су они својим неваљалством запалили!...“ Сви су Турци гласно изговорили: „или топчије из Београда или ми спахије и ерлије!“ Најзад су саставили два решења — илама — и послали везиру. Марашлија је на оба решења издао бурнутију да се ред строго одржава у вароши и околини. Ако се нереди опет наставе, Турци су обећавали да ће са моме султану писати: „или топчије да се крећу из Београда или ми.“ Српски кнезови изјаве да су задовољни с овим мерама.²

Али слабо се ко од Срба обазирао на турска обећања, они су и даље наставили сељење из Београда, уносећи тиме велики страх у околна села.³

У ово време везир је већ био у агонији. Извештаји из Београда од 15-ог авг. гласили су да тога дана Марашлија није излазио из харема, „кажу да је болестан“.⁴

20-ог авг. кнезови јављају Милошу да је везир „врло у болест пао и готово и језик изгубио; да је већ слаба надежда о његову животу“.⁵ Болест

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 87. 18 авг. 1821. Гаврило Николајевић и Николајевићу и Ј. Тодоровићу.

² *Ид.*, 17 авг. 1821. Београдски кнезови Милошу.

³ *Ид.*, 20 авг. 1821. Петр Милошу.

⁴ *Ид.*, 15 авг. 1821. Јован Протић Милошу.

⁵ *Ид.*, 20 авг. 1821.

везирова и његова евентуална смрт јако је заплашила ерлије и спахије у тим критичним моментима. С тога они удвоје љубавност према београдским кнезовима, обећавајући да ће, у случају Марашлијине смрти, учинити све да се само ред одрици и молби су их да и Милош гледа „да вилајет како и досад у тишини и миру“ пребуде.

Исте ноћи (између 20-ог и 21-ог августа) Марашлија је издахнуо.

Турци отпразне одмах курире у Цариград и свима везирима околу Србије, представљајући стање у земљи као врло озбиљно; Милошу пак јаве такође за везиру смрт, обећавајући да ће у Београду бити одржан потпуни ред и безбедност.¹

Тако се угасио човек који је, пре шест година, у ово исто време, држао замахнути мач султанов над главом побуњеног народа.

Прилике у земљи, у августу 1821 године, нису биле такве да се народ могао мислима вратити у прошлост и сетити се с благодарношћу Марашлијине мирољубивости и његових неоцењених добротина. Сем тога у последње време добри односи између Марашлије и Милоша били су побркани, јер је везир по-сумњао у народну верност и приврженост и због тога се показивао млак према српским тужбама. Услед те сумње он се приближио алај-бегу и спахијама, а то је за ондашње политичаре било врло симптоматично. Док је везир, по заповести из Цариграда, гледао да избегне nerede у Србији, дотле су спахије, које су водиле не државну политику већ политику нижега реда, политику чисто сталешку, биле готове на све: оне су гледале сваким начином да сузбију српску народну управу која је кривила њихове интересе, брањени сељака од њихове грамзливости, и која је од 1820 године јавно истакла као свој крајњи циљ потпуно ослобођење земље од спахијског режима. Откако је Милош одбио да прими ферман 1820 године, спахије су га узеле на око,

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 87, 17 септ. 1821. Гаврило Николајевић Милошу.

за њих је он оличавао сву опасност и наравно његова смрт била је врхунац њихових жеља и крајњи циљ њиховог потајног рада.¹ Милош лично није имао већих непријатеља од њих, они нису увек плашили народ већ су му често ласкали, говорили неповољно о кнезу, петицали његову грамзливост и суровост његових власти. Халид-беј, алај-бег, с најзнатијим спахијама био је сумњичен као главни подбачач овога ровења против Милоша, кога је у овим критичним тренутцима Лазар Тодоровић лепо назвао Новим Израјљем, молећи Бога да га сачува од сваке напасти и изведе на пут спасења.

Халид-беј је због ове политике долазио у опреку и с везиром. Кад се Марашлија, који је још у мају био врло срдит на њега, јер је тада дознао да је био помешан у Абдулину и Добричеву буну², приближио к њему, то је била врло неповољна околност по Милоша и по Србију у опште. За оваку промену Марашлија је морао имати озбиљних разлога: њему је доказано да су Срби више него сумњиви.

Шта се имало доказати Турцима и Марашлији?! Зар Срби нису све мирно подносили и чекали суђени час кад ће се на њих „ударити и бацити“ као што су Турци говорили, или час кад ће се султан на њих смиловати?! Напротив Срби су се спремали за рат што су боље могли. Милош је хтео да буде готов за сваку евентуалност, наравно не тражећи сам кавге. „Ако би се руски двор покавио с Турком, писао је он Јеврему, то опет положеније нашега состојанија изискује да ми до самога нападенија турског на нас у миру пребудемо, да нашу политику спрема Турака надбљудавамо и никаковог им повода неподавајући наше намереније јавно осетити“.³ За последња три-четири месеца Милош је успео да накупује сили

¹ Петровића, *Грађа за Историју*, II, стр. 257, 13 мај 1821. Милош Јеврему Обреновићу.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дос. X, Николе Врзана, 9 мај 1821.

³ Петровића, *Грађа за Историју*, II, стр. 277, 10 авг. 1821. Милош Јеврему Обреновићу.

војнички материјал: пушке, пиштоље, кремене, шалитру, ашове, гвозђе, канап, хартију; набављао је и ископавао топове, ђулад и картеч.¹ У Црнући и у манастирским ћелијама у Новацима било је главно стовариште муниције. Румба, Ђ. Спирта, Хаџи-Бајић, Х. Никола Брзак и Наум Ичко били су главни лиферанти и посредници Милошеви; многи Срби из Аустрије врло су им одано помагали. Интерес је играо велику улогу. Од аустријских власти није било никакве опасности, чак су издавале одобрење за изношење војних артикала не заплаћујући ни армицију.² Ако је где запело потплаћивано је: аустријски чиновници били су примили неке рђаве навике од својих турских колега.

Оволико пренашање ратне спреме није могло остати за Турке тајна, њима је то било доказано, јер су међу српским чиновницима имали своје људе. Тешко је казати који су то били, које су то „змије“,³ као што их је Милош звао, главно је да су сумњичени људи који су вршили најважније народне послове.⁴ 28-ог априла Јеврем пише Милошу: „Грк изведе Карађорђа у Немачку, преведе га патраг у Србију те погуби; одведе Грк Добраца Стеву из онаквог добра“... Писац је изводно „наравоученије“ да се Милош причува речи Грка Ђелеша, који је служио као посредник између њега и Марашлије. Ђорђе Поповић Ђелеш

¹ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 200—214. Могу се тамо наћи неки подаци о наоружању. Ну сем овога у *Држ. Арх.*, К. К., има и много других разбацих по разним преписима, нарочито у преписи Јевремовој, Х. Николе Брзак и Спирте с Милошем, 5-ог маја Јеврем јавља да има да прими 40 центи барута и 50 центи олова, које је Рузба припремио у Пешти, 25-ог маја јавља да је 24-ог пренесено три сандука пушача, 27-ог маја јавља да је „сипош, на Забреху, пренесено 17,000 оца олова“, 14-ог јуна јавља да откопава неке топове у Колубари и да ће добити 40 центи ђулади, 8-ог авг. јавља да је купио неколико хиљада оца гвозђа, шалитре и два тона, 11-ог авг. Спирта јавља Н. Николајевићу да је у Пешти купио 200 центи олова, 15-ог авг. Милош моли Варал, Генер. Команду да се пусти у Србију Јован Ковач да по црквама ради. Међутим он је имао топове да окува, Итд. Итд.

² *Држ. Арх.*, К. К., 139, 11 мај 1821. Јеврем Обреновић Милошу. — *Ид.*, Дос. Х. Ник. Брзак, 16 јун 1821.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 4 авг. 1821. Милош Н. Николајевићу. Вели да је из његовога писма видео „какви притворни крштеника око себе имама.“ „Ја ћу ову змију до недеље ове старати се отиснути од себе.“

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 139, 20 мај 1821. Јеврем Милошу. Сумњачи Ђ. Поповића Ђелеша и Павла Сретеновића.

alias Георгиос Папаз-оглу био је родом из Јањине.¹ У опште поткупљивање је цветало и на српској и на турској страни. Муселими и други знатни Турци примамљивали су народне старешине, а спахије сељаке. Било је сељака који су живели у најбољим односима с Турцима. Неки кметови по београдској нахији јавно су хвалили по селу Сулејман-агу Ридаловића и то само с тога што их је даривао и напојницу им давао и што није „као наш Срба“.² Други су опет нерадо и тремо вршили послове које је изазвала потреба народног оружања.³ Марко Абдулић и Стеван Добрацац дигли су буну полажући много на турска уверавања; муселим ужички наговарао је Јована Мићића да у случају нереди у земљи пристане уз Марашлију који ће изградити берат и њему и свакоме опоме ко уз њега пристане.⁴ Наравно то су случајеви који су избили на јавност, колико ли их је било прикривених?!

Ну Турци који су вршили сличне службе за рачун Срба ипак били мањи по рођењу и по достојанству. Такав је био коленивић Мустафа-бег остружнички спахија. Милош је после допринео те је постао алај-бегом да би му се одужио за ове пријатељске услуге. Осман, Марашлијин хаџадар, исто тако, доказивао је преко Мустаја-бега везирове тајне.

У јуду неколике београдске спахије, благодарени својим информацијама, могле су већ обећати Марашлији да ће му доказати српско неверство. Ну узалуд су ноћу обигравали друмове око Пећана, Остружнице, Моштанце и Сремчице, и Срби су пазили шта раде,⁵ али ипак Марашлија је са сумњом оставио овај свет.

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 139, 28 апр. 1821. Јеврем Милошу.

² *Држ. Арх.*, К. К., 3—5, 11 мај 1821. Ризан, Ђ. Чаранић Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дос. Х. Ник. Брзак, 29 авг. 1821.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 67—69, 10 мај 1821. Чајетина, Ј. Мићић Милошу.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 87, 1 авг. 1821. Остружница, Ник. Николајевић Милошу. — *Ид.*, Дп. 4 авг. 1821. Милош наређује кнезовима у Београду да протестују против овога ноћног тузарања неких спахија, нарочито Дезице.

Г Л А В А V

INTERREGNUM

- I — Марашлијина смрт и паника у Београду. — Збор Турана од 23-ег августа. — Дрицање београдских кнезова. — Страх од српског напада споља. — Хаџи-Мехмед-ефендија Милошев кандидат на везирство. — Оценивање улутстава из Русије. — Турски изгреди у Београду.
- II — Наименовање Абдурахман-паше аданалског за везира у Београду. — Измена поздрава између Милоша и новог везира. — Извештај депутације од 7-ог септембра о стању српског питања. Милош одузима депутатима пуномоћије (25-ог септембра).
- III — Претеривања с Турцима у Београду. — Припреме за дочек везира. — Интриге београдских Турана. — Путовање новог везира кроз Србију. Долазак у Београд.

I

Марашлијина смрт изазвала је у Београду страховиту панику, одједном је стављена у питање и она релативна безбедност живота и имања, сва се варош затвори у грозничавој ужурбаности, ерлије се одвоје за себе, тобције за себе, спахије за себе, везирови људи омет за себе. Многи похиташе да испрате своје породице у Видин, а други су журно склањали екупоценије ствари у град. Срби се пак стану нагло разбегавати, на улици се само чула трка, писка и плач, сваки је помислио: „што ће бити, сад ће бити“!¹

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 87, 16 септ. 1821. Гаврило Николајевић Милошу. Регресективни детаљи.

Тек два дана доцније Турци дођу мало к себи. Тога дана, 23-ег августа, била је њихова велика скупштина на којој је била сва улема, везирова „тевабија“ (свита), алај-бег с највиђенијим спахијама и ерлијске аге. Били су позвани и српски кнезови и питани зашто народ бежи: Срби одговоре да се томе не треба чудити после изгреда који су се десили још за везирова живота. Турци стану тада тврдо обећавати ред и безбедност, нису се опирали ни псељавању, али су тражили само да се оно врши дању, а нико „вечером и јутром да не туца по кашцама,“ „с додатком: који год из Београда жену и децу изведе, сам с пусатом у Београд да се не враћа.“ Пет стотина батина било је одређено као казна за онога ко буде нађен у вароши без породице.¹

25-ог августа мало је ко био остао у Београду, нико није могао веровати Турцима, јер су се непрестано мењали и колебаали. На безбедност „није било ни помислити:“ „од јутра до подне нитко им није веровао, ни од подне до ноћи, а ноћу ни најмање.“ Београдски кнезови нису ни покушавали у овоме хаосу да људе заустављају. Још 20-ог августа, на прве гласове о госпођинским изгредима у Београду и околини, Милош им је био издао заповест „да би тајнејшим образом фамилијама београдским псељавати се дозволили.“² Сами су пак очекивали храбро крај ове узбуне, нису смели ни помислити да напусте своја места. „А нама је било све једно као војнику на стражи спреам непријатеља,“ писао је један од њих. Али „да не би барем пре смрти тиранског мучења и страдања допали,“ снајили су, петог или шестог дана по Марашлијиној смрти, сва акта, која су их могла компромитовати код Турака.³ Тај непријатан посао извршио је писар Београдског Суда Гаврило Николајевић, чиј се један септ, на његову велику жалост, није остварио. Пре неколико ноћи видео је у сну где генерал Исајев иде

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 87, 23 авг. 1821. Београдски кнезови Милошу.

² Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 283. Под 20 авг. 1821.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 87, 17 септ. 1821. Г. Николајевић Милошу.

е војском Србима у помоћ.¹ О чему се мислило о томе се сивало! У ретко храбре људе долазио је неки Ђорђе Томић, који је храбро заузео место одбеглог кнџара београдске цркве и без страха ударао у клепало позивајући оно мало хришћана на молитву.²

Турци нису били ништа спокојнији; по сву ноћ су ходали и обилазили варошке шанчеве, јер што се више Срба исељавало, они су се све више плашили. Бегунци, долазећи кришом у Савамалу, доносили су најглушће вести, али које су Турцима изгледале сушта истина. Тако 28-ог августа неко донесе глас да је Милош дошао у Остружницу и Турци се пренеразе: нико није тренуо целе ноћи, три стотине Турака стражарило је на Варош-капији, по вароши крстарице су велике патроле, целе ноћи одјекивало је клицање на варошким караулама.³ Једнога од тих страшних дана кад се сваки час очекивао неки препад и покољ, кад су успомене на Карађорђево време обживеле у свој својој страхоти, једнога таког дана пред вече зачује се из даљине грмљавина топова. Турци престану дисати, страх и ужас на све стране... Најзад дође објашњење: аустријска војска чини вежбања код Панчева!⁴

Свему овоме придође и оскудица у животним намирницама. Поудаљенији сељаци из београдске а и других нахија нису смели, по дужности, доносити десетак својим снахијама: сељаци из најближе околне стану се такође одбијати да донесу намирнице, и ако су их Турци штедели и добро им плаћали.

Међутим у томе тренутку кад су се Турци највише поплашили Милош им је давао највеће доказе своје мирољубивости и жеље да се заједничким старањем поврате нормални односи.

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 87, 18 август 1821. Г. Николајевић Милошу.

² *Држ. Арх.*, К. К., 12—15, 10 нов. 1821. Ђорђе Томић, бив. кнџар беогр. цркве Милошу. „Ја, Господару слатки, мал нисам погинуо од Турака. Најутра кад наиђем клепало ударати, Турци се окуле по сокаци и тамо и овамо, нејују ми крет и закон, ваде пиштољ, да ме гађају, па нисам хтео држку оставити, нисам марно да погинем у цркви.“

³ *Држ. Арх.*, К. К., 87, 29 авг. 1821. Београдски кнезови Милошу.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дос. X. Николе Брзика, 25 авг. 1821.

Још 21-ог августа стигао је у Крагујевац извештај да је Марашлија преминуо. Милош одмах достави тај догађај свима нахијским кнезовима с препоруком да сваки турски војвода „на своме месту седи и свој посао отпавља без сумње!“ ну ако би хтео да напусти своје место, кнезови да га задрже.¹

Два дана доцније, 23-ег августа, Милош се обрати београдским Турцима, као да је тобоже тек тада дознао за везирову смрт. Та два дана била су му потребна да сврши један споразум, који је изгледао од велике политичке важности.

У Милошеву шему од 23-ег августа београдски агалари могли су видети његово најбоље расположење. „Разумео сам, овај час, преко мојих кнезова из Београда, да је наш честити везир Марашли-Али-паша своју душу великоме Богу предао! Бог да га прости! Он је тиме своју дужност учинио, коју ми сви остасмо дужни чинити!...“ Даље Милош их је уверавао да се од његове стране немају чега бојати; он се једном заклео султаниу на верност и тај завет неће никад прекршити, само нека Турци у ред доведу снахије, чије су речи биле повод досадашњој врајди и неусугласицама.²

Милош овом приликом није хтео ништа да пребације Турцима, он их је слободно и ласкао им, остављајући оптужбе за други пут. То је била прилика кад је требало помишљати на новог везира. Све ондашње стање у Србији ослањало се на погодбу с Марашлијом, питање је било како ће се понавати везир који ће сад доћи. Милош је хтео да се користи потпором београдских Турака и да тражи човека који ће му бити други Марашлија. Он је имао свога кандидата, то је био Мехмед-ага, капици-баша, некад Марашлијин хазнадар, а сад ћупријски војвода, који је живео у најбољим односима с њим. За тај је споразум Милош употребио 21-ви и 22-ги август. Мехмед-ага, чим је чуо за Марашлијину смрт, обратио се и сам

¹ Петровићи, *Грађа за Историју*, I, стр. 483, 21 авг. 1821.

² *Id.*, стр. 485—488.

Милошу и опомену га на себе, стављајући му у изглед да ће и београдски Турци пристати на његову кандидацију. „Ако да Бог те се та наша работа направи ти ћеш знати шта је твој поочим Хаџи-Мехмед каница-баша“!¹

По извесним саопштењима из Београда Милош је могао гајити наду да ће ова кандидација успети. Халид-бег, алај-бег, познавајући добро кнежеве везе и жеље, обраћао му се тајно и напомињао да би добро било да се Хаџи-Мехмед тражи за везира.² Алај-бег је желео да се додвори Милошу, бојећи се новог везира, нарочито да тај не буде Хусејин-паша Гаваноз-оглу из Ниша, који му је био непријатељ и који је имао највише изгледа да прими Марашлијино наследство. Он је и Милоша подетицао противу Хусејин-паше. „он је чудан човек, говорио је алај-бег, он се научно сећи, и он само румелијски зна хаџет“ и препоручивао је, ако би био постављен за везира, да се Срби с њим напред разговоре и утврде споразум, као што су то učinили пре неколико година с Марашлијом.³

Уз своја пријатељска уверавања Турцима, од 23-ег августа, Милош је затражио од хеџаја-бега једног татарина, кога је одмах добио, и већ 26-ог истог месеца отпратио у Цариград с писмима депутацији и Порти, у којима је тражио ћупријског војводу за везира. Он се надао да ће накнадно моћи послати и молбу београдских Турака у истоме смислу — отуда и његово ласкање њима — али они, захваљујући кнезу на његовим лепим речима и уредбама, одговоре да не могу предлагати цару никакво лице, али ако их цар запита они ће сви пристати на Мехмед-агу.⁴ Један спахија био је послат Милошу да му лично истумачи добре намере Турака и жалбе њихове што су се Срби

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 231—232. s. d. Хаџи-Мехмед Милошу. — Дл. Под 23 авг. Милош Хаџи-Мехмеду.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дл. 24 авг. 1821. Милош алај-бегу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 87. 25 авг. 1821. Београдски кнезови Милошу.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 231—232. 27 авг. 1821. Агалари Милошу. — *Id.*, 87. Јован Протић Милошу.

иселили из Београда, кад су они све учинили за одржање реда. Заиста 29-ог августа у Београду није било више од неколико српских породица;¹ само аустрijски поданици, сигурни у заштиту своје владе, седели су мирно и радили своје послове.²

Турски изасланик нашао је најбољи пријам код Милоша, који је хвалио њихове мере за одржање реда у Београду и обећао је да ће ослободити како Београђане да се врате на своје место, тако и сељаке да уредно носе десетак спахијама.³

Очевидно Милош се показивао и сувише питом према Турцима. Било је заиста и озбиљних разлога за то, нарочито бојазан да Порта, користећи се смрћу Марашлијином, не пошаље некога везира с великом војском да поседне Србију, шр. травничког везира, видинског, нарочито нишког; унутетва међутим из Русије никако не стижу. Услед тога Милош се поново обрати цару Александру,⁴ А. А. Пинцију⁵ у Сибињу и Головкину у Бечу.⁶ 29-ог Јеврем пита Н. Николајевића кад ће бити војна: јесенас или на пролеће? Јер се не може више чувати тајна односно муниције, кад је стотинама кола вуку у манастир Новаке.⁷

Милош није хтео да се баца ни у какву авантуру. Он је шпективао унутетва само од цара Александра, било преко Беча, где је увек био Марко Ђорђевић, било с које друге стране. На друге извештаје није се базирао и ако се веровало да је Русија већ у рату с Портом. Та је хладнокрвност била сасвим на своме месту, јер је Милош добивао врло лакомислене позиве, који су могли донети велику несрећу. Његов агент

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дос. Х. Николе Брзана, 29 авг. 1821. У писму Н. Николајевићу и Л. Годоровићу, вели да је остало само 3—4 српске породице.

² *Држ. Арх.*, К. К., 87. 29 авг. 1821. Кнезови Милошу.

³ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 328. 30 авг. 1821. Милош агаларима.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 188, fol. 8. 28 авг. 1821. Милош Александру I.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 191. 28 авг. и 6 септ. 1821.

⁶ *Држ. Арх.*, К. К., Препица с Головкином и Татничевом, 6 септ. 1821. Милош Головкину.

⁷ *Држ. Арх.*, К. К., 139. Јеврем Н. Николајевићу.

у Букурешту Дим. Мустаков и руски генерални консул А. А. Пини, који су се сада настанили у Сибињу, били су одушевљени хетеријом. Мустаков као да је њој и припадао.¹ 6-ог јуна, 6-ог и 8-ог августа, овај ерски агент, који је живео у непосредној близини рускога генералног консула, саветовао је Милошу да удари на Београд и да га опседне;² у једном писму из половине августа он вели да је такво Пинијево наређење.³ Сава, један од војвода разбијеног А. Империјантија, позивао је такође Милоша на устанак.⁴ У околини Милошевој, који није хтео ништа да стави на коцку, позив Пинијев био је намењан, у њој је тај позив значајно „као да каплар рече фрајту да заповеди генералу да отвори војну с царем турским, без свог цара знања“.⁵

Да је Милош и озбиљно веровао да ће Турци одржати ред у Београду, он би ускоро био разочаран. Узалуд су добронамерни Турци проповедали мир и хладнокрвност, узалуд је Ахмет-Чам, старешина Марашлијиних сејмена, пролазећи поред кавана претио Турцима: „ха, незевенк, немојте ништа зло говорити по каванама, да знате да ће за једног Влаха двадесет Турака пасти“!⁶ 28-ог августа некакав Арнаутин Цена извршио је насиље над једним дететом;⁷ 2-ог септембра убијен је један Србин на Дорћолу.⁸ Уз то, 1-ог септембра, београдски војвода, на захтев ерлија, заповеди да хришћани, који би хтели ући у варош,

¹ *Држ. Арх.*, К. К. Мисија Марка Ђорђевића у Бечу. 21 окт. 1821. Беч. Марко Ђорђевић јавља Милошу да је руска агенција узела у заштиту Д. Мустакова, јер је био показан властима као хетериет.

² *Држ. Арх.*, К. К., 185. Мустаковљева писма из Сибиња.

³ *Id.*, Писмо Мустаковљеве без датума (писано ово 17-ог авг.): Пини казао ми је у ту минуту што вамъ слѣдуетъ ударити на Туркова и завладѣти Вѣлградъ.“

⁴ *Id.*, 23 јул 1821. Сибињ. Дим. Мустаков јавља Милошу да му је Сава послао тај позив преко неког лица и да Сава има око себе на 2000 Срба и Вугара.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 139. 25 авг. 1821. Јеврем Обреновић Н. Николајевићу.

⁶ *Држ. Арх.*, К. К., 87. 25 авг. 1821. Кнезови Милошу.

⁷ *Id.* Под 29 авг. 1821.

⁸ *Id.* Под 2 септ. 1821.

остављају своје оружје на капџама и при изласку да им се враћа.¹ Овим поводом и поводом горњег убиства, што су Турци почели опет од Срба „касашицу“ да праве, Милош забрани Србима да иду у Београд.² Почетком септембра Београд је остао сасвим усамљен и без икаквог живота. По неки сељак, намамљен добром ценом намирица, силазио би још тамо, кнезови су то гледали кроз прете, поред све Милошеве наредбе, јер су се бојали да изгладнели Турци не почну отимати усеве по околини Београда.³

У то Милош добије извештај да је постављен везир за Београд.

II

На избор везира депутати у Цариграду нише ништа утицали. Милошево писмо од 26-ог августа, којим им је послао поруке и име кандидата, застало их је у бедноме стању. Лишени слободе, рђаво хранљени, у страху за свој живот, они су, изван себе, очекивали сваки дан да им дође какво писмо из Србије. „Већ трећи месец, пишу они Милошу 24-ог августа, како никакво ваше писмо неимамо и пошљите нам и нешто трошка да имамо“.⁴ Још нише ни послали били ово писмо кад их Рене-ефендија призове к себи и саопшти им да је Марашлија умро и да је Porta изабрала Абдурахман-пашу,⁵ команданта Адакала, за његовога последника.⁶ Том им је приликом и предао Милошево писмо по коме су имали да траже Мехмед-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 87. Под 1 септ. 1821.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дл. 3 септ. Милош београдским кнезовима. — Петровића, *Грађа за Пејорију*, II, стр. 332. 4 септ. 1821.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 87. 8 септ. 1821. Кнезови Милошу.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 196. fol. 280. 24 авг. 1821. Депутати Милошу.

⁵ Нови се везир потписивао Абдурахман; Срби су га звали Абдул-Раим и Абдурахман.

⁶ *Staatsarchiv*, 10 апр. 1818. Штајрмер Метерниху. Абдурахман је био назначен за управника Аде марта 1818 године и тада је добио титулу капџи-баше, а дотле је био муслим у Дијарбекиру. — *Id.*, 25 јул 1818. Штајрмер Метерниху јавља да је Абдурахман тога месеца добио титулу мирмана и достојанство наше од два рена.

агу за везира. Ставивши депутате пред свршени чин он им је изјавио да су Милошеве жеље стигле сувише доцкан да би се Porta могла на њих обазирати.¹ За утеху Рене-ефендија је пред њима хвалио мирољубивост и административне способности Абдурахманове.

Нови везир одликовао се јако својом будношћом и ревнишћу за последњих догађаја у Влашкој; између осталог он је ухватио Империјалтијево писмо упућено Милошу. Услуге учињене царству препоручиле су га за тако важан положај, као што је било заповедништво над Београдским Пашалуком у ово критично време. Да су српске жеље и на време стигле Porta их извесно не би испунила. Њој је био потребан у Београду човек, који ужива њено поверење а не Милошево.

8-ог септембра Милош је добио писмо од Абдурахмана од 5-ог истог месеца,² у коме га извештава да му је султан, три дана после Бајрама, покљонио три туга и учинио га београдским валисом и мухафизом. До доласка Абдурахман је био назначио својим кајмакамом — намесником — у Београду Смаил-бега, Марашлијиног хеџају, који је био изабран кајмакамом и од самих Турака после везиrove смрти; Милошу је пак препоручивао послове у пашалуку.³

11-ог септембра Милош је објавио постављање новог везира свима кнезовима и нахијским старешинама,⁴ а 12-ог септембра, одговарајући на Абдурахманово писмо, он га је уверавао о својој најдубљој оданости.⁵ „За знак моје искрењејше љубави и страхопочитанија к вама, мој велики благодетелу, усудио

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 288—292. 7 септ. 1821. Исти истога. Три јавна писма. Та је писма донео у Србију 16 септембра татарин Јованче.

² Према овоме и путовању татарског вође се закључити да је писмо Милошево од 26 августа стигло у Цариград после именована Абдурахманова. Депутати у своме писму Милошу од 7 септ. веле да им је Porta предала Милошева писма 6-ог септ. Извесно је да им га није предала одмах по пријазу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 229, 5 септ. 1821. Адакате. Абдурахман Милошу: „да [Смаил-бег] сва дела отирава с вама заједно, то јест он у вистинности Београда, а ни испоста међу народом.“

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под датумом.

⁵ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 336.

сам се Вашој Светлости моја два кнеза послати, који ће, место мене, вама руку и skut пољубити, и о мојој привржености и страхопочитанију к Вашој Светлости, и усмено, нижајше изјавити.“

Овај избор Милошу није могао бити непријатан, кад већ није могао протурити свога кандидата. Постављање адакалског паше, напротив, за њега је могло бити повољан знак; Абдурахман није располагао никаквом војном силом и Срби су могли бити спокојни. За тренутак то је било главно. Иначе, из својих до-тадашњих односа и послова с њим, Милош је могао знати да је везир човек чврста карактера и енергичан, што није баш могло годити Милошевој политици.

16-ог септембра татарин Јованче донео је Милошу писма депутата од 7-ог истог месеца, у којима му јављају како су његове поруке односно Мехмед-аге и сувише доцкан стигле да би их Porta могла узети у обзир.

Сем тога јавнога писма татарин је донео и тајна писма писана „на лимун.“ Интересно је што они у тим писмима, поред свега свог тешкога положаја, не очајавају. Несрећан исход њихове мисије и њихов рђав положај није им сметао да с доста оптимизма гледају на будућност српскога питања на и на своју личну. Према извештајима, које им је дао тајни агент рускога посланства Ставродромски, депутати су очекивали да ће чланови Св. Савеза узети руско-турски спор у своје руке и да ће га свршити мирним начином у интересу свога савезника. На тај би начин и српско питање, које улази у обим руских захтева, било решено. Депутати су овде делили заблуде рускога ултиматума, у коме руско министарство говори као да је за њим цела Европа. С тога су они поручивали Милошу да само гледа да одржи ред и мир у земљи и да се добро чува београдског везира и потајних изненађења од Турака, који имају за циљ истребљивање главних људи. Таким држањем народ ће сигурно дочекати дан кад ће добити своја права, а они — депутати — слободу. Ако војна између Русије и Порте отпочне,

пораз је Порти несумњив. У тој евентуалности за своју личност нису очајавали. Строганов им је пред полазак поручио, да и ако одлази, он ће се за њих брижити. Ефекат Строгановљева заузимања они су већ осетили. Лорд Станфорд, енглески посланик, по његовој препоруци, тражио је од Порте да се они ослободе.¹

Иначе депутати су се јако тужили на злу судбину српскога народа. Да је месец дана доцније грчки устанак букнуо „добили би сва наша права, која је бедни народ преко нас просио!...“ Такво је бар било њихово мишљење и они нису могли да се довољно нахвале заузимањем барона Строганова, који је дотле био довео српско дело. Што је овако бедан свршетак дошао после тако лепих нада, депутати нису кривили само опште прилике, већ и људе у Србији, као што су Стеван Добрњац и Марко Абдулић, који су буном открили неслогу и ровитост стања у земљи. „Но шта да нам учини и сва пријатељска сила, када међу нама сагласија немадосмо: ибо [јер] како шема Маркова и Стевина дођоше овде, сместа се послови преобратили наопако, по том и нас дигоше под затвор... дело народно забацише за леђа и нас почеше држати за реум [залогу]“.² Депутатима је било достављено да су Марко Абдулић и Стеван Добрњац представили писмено Порти, да народна молба, послата у Цариград, није израз жеља народних већ лично Милошевих и да депутати нису народни представници већ његови приврженици; најзад да је Марашлија писао Порти да су депутати у Цариграду они људи који све раде у Србији и да их ваља задржати као залогу: док су они у Цариграду Милош неће моћи ништа да уради.³

Ну Милош је другојачије гледао на положај депутације у Цариграду. Оно што је највише уливало наду

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 306. Писмо без датума. Вероватно од 7 септ. 1821.

² *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 308, с. д. Тајно депутатско писмо Милошу. Придљено 16 септембра 1821. Писано јамачно 7-ог септембра.

³ *Ibidem.*

депутатима, Милошу се није свидело. Извештен да се Станфорд за њих заузима, да је распитивао каква су права српскога народа и погодбе углављене с Марашлијом, Милош је нашао да у свему томе може бити нека замка да се само народ одвоји од Русије. Најзад њему се учини да ће најбоље бити да одузме депутатима пуномоћија, на тај би начин прекинуо сваке даље интриге односно народних послова; у исто време то би, може бити, побудило Порту да депутате пусти из затвора те да у слободи поново предузму преговоре. 25-ог септембра нарочитим актом од стране народа објављено је депутатима да њихова пуномоћија престају важити.¹

Кад су добили то писмо, депутати и сами као да нису имали много наде у срећан исход своје судбине. „Једна сама Промисао Свевишњег још нас одржава до овога дана у животу“, писали су они 4-ог октобра Строганову.²

III

Долазак новог везира био је велики догађај. Абдурахмана је требало прво лепо дочекати, а после употребити сва средства да се придобије за народну ствар, да се стави на непријатељску ногу према главним турским агитаторима и да се окружи људима који ће бити српски пријатељи. Милош је помишљао на збацивање Халид-бега с алајбегства и да на његово место дође Мустафа-бег, остружнички; желео је даље, да Мехмед-ефендија, ћупријски војвода, заузме код новог везира положај Ђеџаја-бега. Кад му није било суђено да заузме Марашлијино место, онда бар да буде први везирев доглавник.³

Да се све ово изведе Милош се спремао да Турке представи Абдурахману у што црњој боји, они му

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 302. 25 септ. 1821. Милош депутатима. Тајно писмо.

² *Госуд. Арх. Моск.*, 4 окт. 1821. Депутати Строганову.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 10 септ. 1821.

више нису требали. Својим последњим изгредима Турци су дали доста материјала за тужбе. Од Марашлијине смрти десило се истина само једно убиство — Коце касанина — али је било покушаја убиства. Један Турчин ранио је терзију Миту Врананличе; некакав Арапин, ефендија, хтео је да убије другог једног терзију „што му није дао шегрта да га код куће крије, јер је мајстор знао какав је овај ефендија за децу“;¹ сем тога Милошу је било доказано да су пронађене људске лешине у махали поред града и у алај-беговом ђубрету. За ове последње случајеве кнезови београдске канцеларије нису ништа знали — а вероватно тога није ни било — те их Милош страшно укори што тако небрижљиво врше своје дужности; поручио им је да се размисле да ли им се глава може још једном „подмладити“, тј. ако им је он — одсече!²

Најзад турски рабаџи-баша стао је прикупљати сумњиве људе, који су чинили око Београда испале, без већих последица, али који су се могли зло свршити по околини народ. Између себе Турци нису ништа боље живели, „к’о пси се кољу и свађају по чаршији“.³ Све је ово згодно послужило Милошу да отпочне борбу с Турцима у Београду.

По обичају народ је имао да припреми дочек своме везиру, да сноси све трошкове око тога и да очисти и застре Сарај у Београду. Услед поменутих изгреда Милош објави хеџаја-бегу да се чишћење Сараја не може предузети пре везирова доласка: народ не сме да иде на службу у град преко тела своје мртве браће. „Ја мислим да раним царске служитеље у граду, а ја сам ранио вуке да цареве овце убијају и даве! Зар је нестало већ у граду кога беду клати него хоће да им се споља још пошаљу? Ја би морао бити глуп против сваке правде и највећи тиранин

¹ Држ. Арх., К. К., 87, 17 септ. 1821. Београдски кнезови Милошу.

² Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 338, 13 септ. 1821. — Држ. Арх., К. К., 87, Под 15 септ. 1821.

³ Држ. Арх., К. К., 87, 18 септ. 1821. Београдски кнезови Милошу.

овога цару вернога народа, ако би људе још у град на очевидну смрт слао, ја то више занета учинити не смем!“...¹

Милош нареди да се сва турека насиља како у Београду тако и у околини попишу, да сви Београђани, Савамаџи и Палидулци као и сељаци из околине, којима је зулум додијао, буду готови, потоваривши своје породице на кола, поћи чим их он буде позвао.² Милош је намеравао да овим тужњим егзодом приреди везиру непријатан приказ при доласку у Београд, да види читав логор народа, који је напустио своја огњишта од силнога страха и зулума турског. Писмом од 17-ог септембра он је већ припремио Абдурахман-пашу на тужбе³ против Турака о којима је већ и везир чуо многе неповољности.⁴ Милош је тражио да се од Марашлијине тевабије, после оволиких безакоња, нико не задржи.⁵

То писмо није донело везиру само тужбе. Милош му је послао 25.000 гроша да му се нађе и извештавао га да је за његов дочек све спремно. Писмо је однео у Адакале Ђ. Поповић с још једним кнезом; они су ишли да у кнежево име поздраве везира.

Спрема за везиrow дочек била је права напаст за народ. У Крушевици, Мустаџићу, Пожаревцу, Гроцкој и Смедереву било је приправљено меда, масла, овнова, хлеба, пиринча, дрва, сена, зоби и других потреба „за три хиљаде људи и толико коња“.⁶ У Београду исто тако, јер је и тамо за три дана везир народни гост. Сви нахијски кнезови, праћени својим момцима и с по десет кметова из сваке нахије, имали

¹ Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 338, 13 септ. 1821. Милош хеџаја-бегу.

² Држ. Арх., К. К., Дп. 14 и 16 септ. 1821.

³ Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 339, 17 септ. 1821. Милош Абдурахману.

⁴ Држ. Арх., К. К., 229, 12 септ. 1821. Абдурахман Милошу.

⁵ Држ. Арх., К. К., Дп. 17 септ. 1821. Милош Ђ. Поповићу.

⁶ Држ. Арх., К. К., Дп. Наредбе под 13, 14, 17, 19 и 20 септ. 1821. — Направљено је свуда и неколико колиба, иначе тај је свет у маси морао пошвати под ведрих небом. Горње припреме биле су и за Милоша и за Србе, који су по дужности морали изаћи пред везира.

су изаћи пред њега да се представе и да му поднесу на дар сваки 100 ока масла.¹ Све је те трошкове и застирања Сараја имао да поднесе народ, који је у ово критично време тешко и нерадо и порезу плаћао.²

9-ог септембра етигао је у Београд Абдурахманов хеџаја. Сутра-дан Турци су послали своје изасланике везиру у Адакале с половином Марашлијине музике.³ Београдски кнезови пажљиво су ослушкивали речи и примедбе везировога чиновника, и оне нису биле ласкаве за београдске Турке, који су својим путовима чинили све да новог везира обрну на своју страну. Али су сви њихови маневри остали узалудни, и Абдурахман је пошао из Аде врло рђаво расположен према својим једноверцима, нарочито према ерлијама. Већ сам тај факат што је ишао сувим био је доказ поверења према српском народу и неповерења према турским извештајима. Наиме Турци су му саветовали да дође у Београд Дунавом и с великом војском, иначе му грози опасност од Милоша. Везир је то лично причао Вулу Глигоријевићу,⁴ а у писму од 20-ог септембра изјављивао је Милошу живо саучешће за неприлике, које је народ претрпео и обећавао је строге казне.⁵

Турке интриге нису остале без последица: Милош у последњем тренутку одустане да иде везиру насусрет у Пожаревац, да му скут и руку пољуби, због чега је већ био дошао у Свилајинац. Београдски агалари били су доказали везиру да Милош намерава да га ухвати и задржи као таоца за денутате у Ца-

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. Под 13 септ. 1821. Милош Јеврему и Јовану Обреновићу.

² Држ. Арх., К. К., 144. 21 јун 1821. Јов. Обреновић и Н. Николајевићу и Ј. Тодоровићу. — *Ид.*, Дп. 12 септ. 1821. Милош, бојећи се да овај дочек не превазиђе „вид садашњи припремак новца народне касе“, расписао је зајам на све нахје: на рудничку 10.000 гр., на ужичку 6.000, на шабачку 12.000 штд., с обећањем да ће се пратити по расположењу Митровске порезе.

³ Држ. Арх., К. К., 87. 11 септ. 1821. Београдски кнезови Милошу.

⁴ Држ. Арх., К. К., 44. 19 септ. 1821. Орешковца. Вуле Глигоријевић Милошу.

⁵ Држ. Арх., К. К., 229. 20 септ. 1821. Абдурахман Милошу.

риграду.¹ Милош је сматрао да је непотребно да у оваквој ситуацији излаже непријатности везира да сумња у њега, а вероватно пије ни он везиру веровао. Сем тога бојати се било да какав смутљивац или фанатик не баца поћу варинцу окршаја између кнежеве и везирове свите. На то се увек могло рачунати. Услед тога Милош се врати 22-ог септембра из Свилајинца у Крагујевац, пославши место себе пред Абдурахмана проту Матију Ненадовића, Николу Николајевића и Милосава Здравковића Ресавца.

Ова промена у првобитном решењу учинила је те Милош нареди Јеврему Обреновићу и нахијским старешинама, који су имали њега да прате, да иду право у Београд да дочекају везира и да му се поклоне.² Он није ни помишљао да сам иде тамо у Турке, међу којима је било и таквих „који нити се крете нити клањају.“ У последњем тренутку, афектирајући велику хладноћу према Марашлијиним хеџаја-бегу, Милош изда заповест да се везиров двор очисти и застре.³

У среду, 22-ог септембра, Абдурахман је имао први конач у Клењу. Био је изненађен кад је видео да му српски поглавар није изашао усусрет и да у опште неће излазити, али је ипак благонаклоно примио његове разлоге које му је показао Ђорђе Поповић,⁴ шта више нашао је да у томе има и нечега доброг. Турци, чувши да је Милош пошао везиру усусрет, већ су говорили: „Оде ђаур с благом да ослепи зућур-везира“⁵

23-ег септембра Н. Николајевић, Прота Матија и Милосав Здравковић изашли су из Пожареваца да дочекају везира. Он и од њих примио врло лепо како поздрав тако и извињавање Милошево. Абдурахман

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. 21 септ. 1821. Милош Ђ. Поповићу. — 23 септ. 1821. Милош Јеврему Обреновићу.

² *Ид.*, 21 септ. 1821. Милош кнезовима. — 23 септ. 1821. Пету Јеврему Обреновићу.

³ *Ид.*, 18 септ. 1821. Милош хеџаја-бегу. — 21 септ. 1821. Милош београдским кнезовима.

⁴ Држ. Арх., К. К., 229. 22 септ. 1821. Абдурахман Милошу. — Дп. 23 септ. 1821. Милош Халил-аги.

⁵ Држ. Арх., К. К., 44. 23 септ. 1821. Пожаревац. Милосав Здравковић, Матија Ненадовић и Ник. Николајевић Милошу.

је на Србе учинио леп утисак: изгледао је миран и добар човек: обећавао је да ће кнезу бити заиста отац, као што је он желео, „а радујем се што сам нашао сина с којим ћу цару, измет чинећи, доказати да сам и летос истину цару јављао о верности српскога народа према његовом престолу“.¹

Из Пожаревца одмах је кренуо за Смедерево, где је било одређено преноћиште. Кад је прешао Мораву био је прецун задовољства, у смедеревском пољу играо се цилита више од по сахата. Очевидно се био раскравио и увидео да су Турци напразно говорили о српскоме неверству и замкама.

Најзад, свуда лепо дочекиван од кнезова и од народа и праћен кнежевим изасланицима, Абдурахман је стигао у Београд, свечано дочекан и од Срба и од Турака. На челу Срба био је Милошев брат Јеврем Обреновић. У целом путовању до Београда десно се само један инцидент. Вуле Глигоријевић, Милошев намесник у Поречу, изашао је пред везира „накићен“ тј. пијан. „Какан би онда изашао да је то био његов Обреновић!“ рекао је опором увређени Абдурахман.

¹ Држ. Арх., К. К., 57, 24 септ. 1821. Гропка, Мат. Невадовић, Милосав Зарикивић, Ник. Николајевић и Ђ. Поповић Милошу.

ГЛАВА VI

ПОЧЕТАК АБДУРАХМАНОВОГ ВЕЗИРСТВА

- I — Смрт Османа хазнадара. — Читање фермана о постављању новог везира (30-ог септ.). — Ликвидација Марашлијине заоставштине. — Држање везирово према српским тужбама. — Српске тајне познате везиру.
- II — Карактер новог везира. — Запети односи између Милоша и везира: спор о „икрамији“ распра о једној отмици. итд. — Милошево попуштање.

I

Прво везирово дело уеселило је страх у душу Турака. 29-ог септембра освануо је у граду, под ћупријом код Сахат-куле, труп Марашлијиног хазнадара, Осман-аге; глава му је била послата у Цариград. Београдско становништво, које је с великим интересом очекивало прве гласе из Сараја, свакојачко је коментарисало овај догађај, нарочито Турци; међутим Абдурахман је казао Јеврему Обреновићу у поверењу, да је он само извршио ферман који му је стигао из Цариграда 28 септ. у вече, тј. да се Осман умори, што је нудио пријатељима на Порти три хиљаде кеса да му израде везирство у Београду.¹

30-ог септембра свечано је обзнањен Турцима султанов ферман којим се Абдурахман поставља за београдског везира и мухафиза. Читање је везир пропратио изјавом да ће се његове садржине тачно при-

¹ Држ. Арх., К. К., 139, 29 септ. 1821. Јеврем Обреновић Милошу.

државати, те према томе у рају нико да не дира а још мање зулума да јој чини, јер је у ферману, по обичају, писано да везир гледа рају као отац синове своје и да је чува од сваког зла и напасти. Сутра-дан тај је акт прочитан и Србима.¹ Извештавајући Милоша о томе Абдурахман је тражио од њега, свога „љубезног сина“, да рају гледа „као пастир своје овце“: зло се неће трпети ни од кога, „да је баш и мој рођени син омет да га јавите мени“.²

Ускоро за везиром дошао је и његов харем, у пратњи од шездесет коњаника и сто педесет пешака.³ Србима је пало у очи да је свита и часништво новог везира мање од Марашлијиног.⁴ Абдурахманови пак људи приметили су одмах да Србија није обичан турски пашалук, јер се у њој не зна „тко је Влаха а тко Турчин!“

Један од првих послова који су чекали везира био је отпуштање Марашлијине „тевабије.“ Делије и сејмени одмах су напустили Београд.⁵ Ноћу између 4 и 5 октобра иселин је из горњег града и Марашлијин харем: „казују да је било много плача и риданија, али није помогло, све им понизбацивали и у доњи град отпустили их“.⁶

¹ Држ. Арх., К. К., 139. 30 септ. 1821. Јеврем Обреновић Милошу.

² Држ. Арх., К. К., 229. 30 септ. 1821. Абдурахман Милошу.

³ Држ. Арх., К. К., 43—51. 1 окт. 1821. Пожаревац Јосим Мило-сављевић Милошу, 29-ог септ. Исти истоине јавља да је бехаја везиром прошао кроз Пожаревац са 100 коњаника и 400 „голих Аригута“, — Колико је прошло људи с везиром о томе немамо података. Под 7 окт. Јеврем јавља Милошу да је с оно људи што је Абдурахман довео и оно што је заостало од Марашлије, јер је један део Марашлијине војске (делије) одмах отпуштен, чиме толико колико је било и под пош. везиром.

⁴ Држ. Арх., К. К., 139. 7 окт. 1821. Јеврем Обреновић Милошу.

⁵ Држ. Арх., К. К., 231—232. s. d. Ахмет-Чам Милошу. Јавља да што год је Марашлијине војске било у Београду да је нови везир све отерао, „само је Езин-чауш и Топал-Селим остао а други смо сви из Београда изашли.“ Све што сам имао продао сам и с голим телом само изашао сам... сада идем без пара кући.“ Види се да је био 7 година у Београду, да има тридесет другова, да иде другине у службу и да се Милош за њега заузимао да остане. — Дп. Под 3 окт. 1821. Милош му на горње писмо шаље 350 гр. Под истим датумом одговара и Хасан-ага и Вели-ага, Марашлијини делибашама, на њихова писма из Јагодине од 2 окт. и шаље на поклон 300 а другима 250 гроша. Жели им срећан пут.

⁶ Држ. Арх., 139. 5 окт. 1821. Јеврем Обреновић Милошу.

Ну расправљање Марашлијине заоставштине било је прилично заплетено; нарочити Портин чиновник био је дошао ради овога посла. Тек крајем године свршено је и то питање. Марашлијина имања у Београду и мање важне ствари биле су распродате да се исплати „ајлук“ тобџијама. Најскупоценији предмети, уз то на сто шездесет које хатова, које мазги и камила било је отправљено у Цариград, а тамо су упућени за наплату и најзнатнији кредитори покојнога везира, међу које долазе и београдске ерлије, којима је остао дужан знатну суму за неиздату улефу. Почетком јануара 1822, у пратњи Портиног чиновника, пошао је Марашлијин харем из Београда у шест кочија и петнаест волујских кола.¹ Тридесет и пет људи спроводило је хатове и мазге.

Такав је био тужан епилог Марашлијиног везирства у Србији. Од његова часништва заостао је само бехаја му Смаил-ефендија, који је у децембру добио исти положај код Абдурахман-паше.²

Кад је везир дошао у Београд Милош је већ био наредио кнезовима да га засну тужбама „дерзновено без најмањег страха“ и да употребе сва средства да га окрену на српску страну, а народу да објаве да слободно иде у Београд, „у случају ако би ко погинуо“ да то употребе што боље против Турака.³

Међутим српске старешине, Јеврем Обреновић и Ник. Николајевић, јако су измениле ове наредбе, не хотећи да одмах досађују везиру тужбама, и Милош одобри да се причека док се свет не поврати у Београд те да лично тужбе подноси, а кнезови само да их подржавају.⁴ Везир је показивао вољу да и сам, према својим информацијама, предузме кажњавања и мере

¹ Држ. Арх., К. К., 87. 9 дек. 1821. Београд Ђ. Влангелине Милошу. — 19-ти и 30-ти дек. 1821. Кнезови Милошу. — Дп. Писма под 30 септ. и 25 дек. 1821.

² Свога бехају Хари-Хасана Абдурахман је дао босанском везиру за диван-ефендију.

³ Држ. Арх., К. К., Дп. 23 и 24 септ. 1821. Милош Јеврему Обреновићу и др. у Београд.

⁴ *Ид.* Под 28 септ. 1821.

за повраћање реда, и претио је да од Марашлијине свите неће ни цето остати! Заиста одмах су узети на одговор сви они који су у последњој кризи слали лажне арзоале о Србима видинском, нишком и травничком везиру. Везир је казивао Јеврему Обреновићу у поверењу, да је у то помешан и Халид-бег, алај-бег,¹ који је заиста био велики смутљивац и главни српски непријатељ.²

Милош је међутим добивао само комплименте од Абдурахмана и Портиног изасланика, који је био дошао ради ликвидације Марашлијине заоставштине. „Ја сам, говорио је Портин изасланик, у Карађорђево време, двапут слат у Ниш на разговор Србима, и још онда сам желео да овај народ буде срећан, али шта је фајда кад није имао разумне људе. Камо срећа да су онда овако разумни људи били, могло се још онда ово све још боље изградити и од цара миљост добити, ама ипшала срећа *господара* Милоша.“ Јављајући ове речи Јеврем са задовољством истиче да је сам Портин човек назвао Милоша *господаром*!³

Ну Срби су били непријатно изненађени кад су видели одједном да Абдурахман тражи да се пређе преко свега онога што је било пре Марашлијине смрти, другим речима везир је нашао да они нису тако невини као што се представљају. Турци су умели доказати да су њихов страх и сумња на Србе били оправдани, да је бегство Срба само резултат њихових тајних намера и планова да изађу из Београда, да нису побегли из страха већ због нечисте савести. Везиру су били дати такви податци и сведочанства о свилном оружју и муницији, прикупљеној у Србији, да би свако одрицање било узалудно.⁴

¹ Држ. Арх., К. К., 139, 29 септ. 1821. Јеврем Обреновић Милошу.

² Држ. Арх., К. К., 79, 27 март 1822. Марко Георгијевић Милошу. Јавља разговор с Абдурахманом, који је врло огорчен против Халид-беја. Везир је тврдио да му је Халид-бег писао у Аласале да похита у Србију, да од два коњика један прази, да се чува Милоша, који намерава да га узхвати и извуди од њега оно што тражи од Порте!

³ Држ. Арх., К. К., 139, 30 септ. 1821. Јеврем Обреновић Милошу.

⁴ *Ид.*, 29 септ. 1821. Исти истоже.

Абдурахман је био човек строг и правичан, он се није дао завести ни српским тужбама ни турским лажима, а још мање је био вољан да се српској страни окрене, као што је Милош желео. Увидео је да и Срби и Турци имају оправданих тужаба и то први више од других, али да би га даља истрага довела до непријатних ствари, које би могле отежати његов задатак стишавања страсти: он је хтео да прво поврати ред у пашалуку и добре односе између Срба и Турака, па да започне своју управу на рашчишћеном терену.

Сви Милошеви планови о „дерзновеном“ оптуживању пали су одједанпут; он се сам помирио с овим чим је везир истрагом потражио истину. 1-ог октобра Милош пише Јеврему да зна „извесно да Турци по готову наша дела и намеренија знаду“ и да „процес никакав с Турцима не почиње,“ већ да по везиру захтевању све преда забораву, изузев изгреде после Марашлијине смрти, имено да се из Смедерева истера Цена Арнаутин, који је, прогнат из Београда, тамо нашао уточиште, и да се казни убица Коце касашина. Ну ако би при расправљању тих дела ко од Турака „суду предетао и све наше тајности издао, пред самим везиром сведочећи, да смо ми довољно муниције набавили, на то наши одговоре: мијесмо то учинили по не с намерењем на царство — то нитко ни помислити не сме — већ противу зликоваца турских, који и самоме цару на против иду, и који су... наше људе клати почели“...¹

Милош се очевидно био јако поплашио од ових открића: једно што су извештаји из Румелије гласили да је Porta објавила Русији рат, друго што у такоме стању ствари он се не би могао тужити зашто су депутати затворени; народна верност према султану изашла би више него сумњива. Јеврем у Београду био се јако узнемирио, сећајући се тамновања под Сулејман-пашом. „Кога су змије клале и гуштера се

¹ Петровића, *Грађа за Историју*, II, стр. 344, 1 окт. 1821. Милош Јеврему Обреновићу.

боји, писао је он Милошу, ја сам рад, порано, одавде изићи, да се са мном више реум за везира чинио не би¹. Милош је чак одустао од намере да оптужи алај-бега и ако је, према везируову расположењу, био згодан моменат да га се отресе. Он се најзад толико повукао да је желео „једно сведочељство од спахија и ерлија“ да су Срби за све време „у сваком миру и тишини остали“ L...²

Тајну овакога повлачења Милош је одао у писму Јеврему од 4-ог октобра, у коме му наређује да на сваки начин, па и митом, дозна од Портиног изасланика или од самога везира „који су они кнезови наши, који су све тајне наше београдским Турцима доказивали и њих наговарали да људе наше из Београда истерују“.³ Милош је хтео да се тих издајника једном отресе. За Ђ. Поповића Ђелеша Јеврем му је већ био предложио да га отпусти, јер је непрестано уздицао за алај-бегом, сматрајући да је изгубљен у очима везириовим.

II

Према свему Срби су одмах изменили мишљење о везиру, који је у први мах чинио на њих утисак мирнога и благога човека, нашли су да је строг и прѣк. И Турци су исто тако одмах осетили његову чврсту руку. Везир је хтео све сам да зна, сам да види. Већ првих дана и ноћи он је преобучен, час као делија, час као чауш, обилазио варош и каване, слушао шта се говори, мотрио на ред и одмах је очистио варош од сумњивих жена; прегледао је град, друга утврђења, топове и топовске табле и разаслао уходе по Србији.⁴ Према тромоме Марашлији за Србе је ово била непријатна новост.

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 139, 1 окт. 1821. Јеврем Обреновић Милошу.

² *Id.*, Дп. Под 4 и 6 окт. 1821. Милош Јеврему Обреновићу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 4 окт. 1821.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 30 септ. 1821. Милош Јеврему. — *Id.*, 139, 30 септ. и 1 окт. Јеврем Милошу. — Дос. Н. Винограднића и Ј. Тодоровића, 1 окт. 1821.

Услед везириових открића о ериском набављању муниције и оружја и његовога личног карактера Милош одједном напусти план да се заузима код њега за неке из Марашлијине „тевабије“, и да тражи Мехмед-агу за хѣхају. У осталом и Мехмед-ага није желео да буде хѣхаја новоме везиру, знајући које ће услуге Милош тражити од њега, а с Абдурахманом није се било шалити. Сам је Мехмед-ага поручивао преко Јеврема, да се „посинак“ Милош не труди; за разлог је давао да му, као хѣхаја, не би могао бити од користи, јер све што је важно, везир пише сам султану.¹ Неколико дана доцније стари хазнадар нашао је за најбоље да иде у Цариград, толико се био уплашио од Абдурахмана који га у мало није ставио под суд за неко дело учињено под Марашлијом. „Ако ми још данас изун не дадне, скинуће с мене ћурак!“² јадиковао се Мехмед Јеврему, молећи га за Милошеву интервенцију.³

Није дакле било потребно више од неколико дана па да Срби увиде да се везир неће подати његову утицају и Милош је почео одмах да затезе с њим. Он је хтео да га казни по кеси; симпатијама и антипатијама својим према Турцима Милош је увек давао материјалног израза. Прилика се одмах за то дала. Између кнезова у Београду и везириове канцеларије спреман је пројекат везириових примања од народа. Сви ставови Марашлијиних примања од народа, сем икрамије, остали су исти, јер су сматрани као од царства народу наложени и утврђени самом природом ствари; међутим на икрамију Милош није хтео да пристане, тврдећи „да је то [икрамија] само знак један благодарности за получена благодејања“ од везира и према томе да зависи само од народне воље.⁴

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 139, 5 окт. 1821. Јеврем Обреновић Милошу.

² *Id.*, 14 окт. 1821. Јеврем Милошу. — 16 окт. Јеврем јавља да је Мехмеду дат наун да иде за Цариград.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 24 окт. и 2 нов. 1821. — *Id.*, Под 21 нов. 1821. „Икрамије пак честитим везирима и пашовој тевабији дају се помоћу и по добром састојанију народа и плодородију земље и по познатој благонаклоности к народу честитих везира, по величини које доброте и народ узножала или умањује икрамије. То је до сада у нас обичај бивао...“

Паралелно с овим преговорима расправљено је дело спахије макачког, Арнаутина Абдуле, који је уграбио девојку Пауна Влаха из Тунирије и био у кнежевом апсу. Тај је преступ требало испитати и казнити. Милош, подсећајући везира на овај догађај, надовеже како је народ, после мира утврђеног с Марашлијом, добио ферман по коме се Арнаути и Босанци искључују из Београдског Пашалука и затражи да везир избави уграбљену девојку „из ропства арнаутског из Тунирије.“ „То у вољи и власти Светлости Ваше стоји!“ писао је Милош. Даље доста неодређено најављује да неће трпети оваке турске испале који су противни царским наредбама.¹ На ову представку Абдурахман одговори да он не може испуњавати ферман односно Бошњака и Арнаута, кад га није испуњавао ни Марашлија, за чије је време био издат: за неиспуњавање тога акта требало је одмах протестовати, и ако је кнезу до тога стало онда нека пише у Цариград, па ако други такав ферман дође, он ће га одмах испунити; специјално односно уграбљене девојке везир је одбио да је насилно одузима од Арнаутинове породице, и као једини правилан пут предложио да се спор изнесе београдском кадији на решење, пред кога ће изаћи и девојка и затворени спахија: ако је девојка насилно одведена, спахија ће изгубити главу, обећавао је везир, ако је добровољно отишла, он неће моћи ништа да учини без нарочите царске заповести.²

Милош није смео да прими такву понуду, јер би парница била вероватно изгубљена: девојка заплашена изишав пред кадију јамачно би казала да је добровољно пошла за Абдулу. 17-ог октобра он је издао Јовану Обреновићу, који је у Београду сменио Јеврема, нарочита упутства о овоме спору. Последњи његов захтев био је да се девојка њему преда да је он пред Турцима испита. Ако везир на то не при-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 13 окт. 1821. Милош Абдурахману. — *Ibid.* Пети Јеврему.

² *Држ. Арх.*, К. К., 139. 14 окт. 1821. Јеврем Обреновић Милошу.

стаје „то изјавите му, писао је Милош, да је пребивање вас кнезова у Београду сасвим излишно, кад се праведна представљања наша и по царском ферману... не слушају и за то да сте ви принуђени као непотребни тамо за народна дела отићи својим домовима... Кажите му такође да Али-паша, владајући се по царском ферману за све своје владе овде, није допустио погизити наш закон и рз, као што је он већ, у ово кратко време, започео. И чему се после од њега имамо надати“?!...¹ Очевидно овакав прекор везир још није био заслужио. Ђорђе Поповић био је нарочито послат да му изговори кнежеве поруке. Тај разговор имао је бити пред Јованом и свима кнезовима и у присуству Ђорђа Евангелидаса који ће мотрити, да ли ће се везиру казати то све од речи до речи.

Абдурахман није понустио, он мирно одговори да жели да угоди Милошу, али да за то неће да се замери нити својој вери, нити Турцима. Ђорђе Поповић му стави тада у изглед један поклон, ако ствар сврши по српској жељи. „Вала и била, и турске ми вере, одговори везир, оба моја сина кад бих видео на жртвенику за то, па ипак не бих смео учинити и волео бих пет стотина кеса из хазне у Дунав бацити но узети за такову ствар, јер не смем, добра раја, не, смем!... Идите и промислите још и сами, кад биете се ви у оваком случају нашли, да будете приморани закон Божији и царски преступити“!²

Милош заповеди Јовану да покуша најзад да ово питање доведе у везу с икрамијом,³ за коју су и кнезови, дошавши у Београд о Митрову-дне да порезу расположе, казали „да народ под њу подлећи неће.“ Ако види да ствар не иде, Јован је имао да врати везиру бурунџију којом је налагао Милошу да му се издаду све позиције као и Марашли-Али-паша.⁴ Ни то није ништа помогло, везир се није поколебао и тврдио је, противно српској тези о икра-

¹ *Држ. Арх.*, Дп. Под 17 окт. 1821. Милош Јовану Обреновићу.

² *Држ. Арх.*, К. К., 144. 21 окт. 1821. Јован Обреновић Милошу.

³ *Id.*, Дп. 27 окт. 1821. Милош Јовану Обреновићу.

⁴ *Id.*, 2 нов. 1821. Милош Петрову.

мији, да је он великодостојник истога чина и ранга као и Марашли-Али-паша, да има исто толико свите и да према томе има право на исте дохотке. „Ну ако ме ви држите да сам недостојан толике суме, настави он попреко говорећи, остављам вам на вољу да ли што дате или не, ја ћу то своме цару јавити, он, који ме је овде поставио, даваће ми и трошак!...“

Због овако упорног држања Јован Обреновић је уздржавао кнеза од враћања бурунџије. То би било нешто печувано и могло би довести до већих заплета. „Ја сматрајући, Господару, на овога везира и његов табијет и поступак, љубећи вам покорио руку и скут, молио бих да му се бурунџије натраг не враћају, јер је човек јаво, опорочити нас код цара, а сви његови постуци ни на што друго не слуте по на војну... од овакова човека као што је овај везир никада се човек добру надати не може и врло би се увређен нашао кад би му се бурунџије вратиле“!..¹

Милош је на крају крајева увидео да се с Абдурахманом не може лако изаћи на крај. Уз то дође глас из Београда да се пописују ханови за хиљаду пешака, који ће доћи из Видина. Најбоље је било попуштати, и 5-ог нов. Милош нареди Н. Николајевићу да спахију Абдулу преда везиру и тако дигне руке од овога спора који је очевидно био изгубљен по Србе.² Икрамија је пак примљена по бурунџији.

Само у једној тачки Милош није попустио. По правилу Срби су давали везиру, сем извесних утврђених позиција у новцу, још и сено за стоку и дрва за огрев. По своме предрачуноу везир је тражио месечно 1048 кола сена за саме коње сем мазги, место 878 даватих Марашлији, и 1616 кола (или 404 хвата) дрва место 927 даватих раније. Најзад везир пристаде да за сено остане по староме, али за дрва није хтео попустити, рекавши да његови војници не могу ићи сами по дрва као Марашлијини Помаци и да он неће да обманује цара и да држи мање војске него што

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 139, 4 нов. 1821. Јеврем Обреновић Милошу.

² *Id.*, Дп. 5 и 11 нов. 1821. Милош Н. Николајевићу.

је наређено.¹ Ипак 5-ог новембра Милош заповеди Ник. Николајевићу да везиру не да више дрва него што је прописано „а он, везир, ако му буде више требало... нека купује за паре“!²

Односно војске, која је имала да дође, Милош уложи протест, нарочито кад је дознао да сем хиљаду пешака иде још четири стотине делија. Директно против војске није смео улагати протест, већ што ту војску везир „по сиротњским хановима и кућама располаже и оно људима одузима чиме су себе и своју ситну дечицу ранили.“ „Овде су, писао је он хехаја-бегу везировом, дахије и највећи зулумџари бивали и опет нису од људи одузимали и отимали оно чиме су своју дечицу хранили и откуда су царску мирију плаћали“.³ Абдурахману се већ било досадило српско тужакање те зашита београдске кнезове: да ли да пише да се војска врати?...⁴ Милош је знао шта ово значи. Уз то дође извештај да су пописана само „два царака хана“, тј. које су турске власти издавале под закуп „а механџије кирију своју натраг да приме.“ Милош није имао више никакво право на протест, те се одмах извини везиру,⁵ који му је и сам писао да се народ ничега не боји и да не слуша којекакве гласове.⁶

Једном речи видело се да је прошло време Марашлијиног попуштања и да у Београду управља крута рука, која може бити и опасна. 11-ог новембра Милош пише београдским кнезовима да „кад би што предзагали везиру лепим начином да му представљају за знак неке покориности пред њим,“ и да добро прате сваки рад и намере његове.⁷

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 139, 5 окт. 1821. Јеврем Милошу. — Веспор. М. Петровића, *Финансије и Усталоге*, I, 499.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 5 нов. 1821. Милош Н. Николајевићу. — Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 345, 4 нов. 1821. Милош истоже.

³ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 347, 6 нов. 1821. Милош хехаја-бегу.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 87, 9 нов. 1821. Ђ. Поповић и Павле Сретенцић Милошу.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 11 нов. 1821. Милош хехаја-бегу.

⁶ *Држ. Арх.*, К. К., 229, 6 нов. 1821. Абдурахман Милошу.

⁷ *Id.*, Дп. 11 нов. 1821. Милош београдским кнезовима.

У овој тешкој ситуацији с новим везиром, баш у моменту кад се већ и А. А. Пинију тужило на придолажење турске војске и био забринут, да је по извесним гласовима још више не дође,¹ Милош је био обрадован из Русије одговором на писма, послата још у априлу и августу, руском амбасадору у Бечу Головкину, у којима је тражио да му министарство изложи своју политику и да му да савете како да се влада.

¹ Држ. Арх., К. К., 185. 11 нов. 1821. Милош Дим. Мустакову јавља да је дошло у Србију 1000 војника, да ће их доћи још 12.000 и да је око Србије испуњена знатна турска војска.

ГЛАВА VII

СРБИЈА И РУСКО-ТУРСКИ ОДНОСИ 1821—1824

- I — Цар Александар према Грчком Питању и Св. Савезу. — Држање чланова Св. Савеза према Русији и Порти. — Посредништво Аустрије и Енглеске. — Руска упутства Милошу о целокупној ситуацији (окт. 1821). — Милошев одговор (17 нов. 1821). — Држање Абдурахманово и кретање турске војске у Београду (нов. 1821). — Свршетак 1821-е године.
- II — Неуспех аустријског и енглеског посредовања на Порти (нов. 1821). — Татишевљева мисија у Бечу (фебр. 1822). — Метернихов меморандум од 7-ог (19-ог) априла 1822. — Ново наваљивање Аустрије и Енглеске на Порту. — Портине трупе делимично напуштају Влашку и Молдавију. — Наименовање кнежева (јул 1822). — Бечка конференција (јун—јул 1822). — Калодистрија и Строганов повлаче се из политике. — Портинa упорност.
- III — Колебање руске политике и руске поруке Србији. — Германово мишљење о положају Србије према Аустрији (15 јан. 1822). — Русија се информише о турској војној снази око Србије. — Милошев одговор (30 јан. 1822). — Његов углед код суседних хришћана. — Његове припреме за рат. — Изгледи за рат и положај Србије (јан.—апр. 1822). — Руска обећања за случај војне. — Комбинације о деоби Балканског Полуострва и аустрофобија у Србији.
- IV — Бечка конференција и стање у Србији. — Утисак Строгановљева и Калодистријина повлачења из активне политике. — Шта су они хтели за Србију? — Руске оптимистичне поруке Милошу после наименовања кнежева у Влашкој и Молдавији (4 авг. 1822).

I

После прекида дипломатских односа између Русије и Порте било је природно очекивати рат. У то

је, у осталом, цео свет веровао. Од повратка из Љубљане у Русију цар Александар је, дошавши под непосредни утицај рускога јавног мишљења које је дубоко симпатисало Грцима, све више заборављао Метернихове декламације против револуције и црвенога спектра. У својој најближој околини он је имао људе који су га живо подбадали на рат. Уз Каподистрију, који је био усамљен у Љубљани, био је сад готово цео двор. Међутим цар се Александар отео овим утицајима. Он није хтео да узме спор с Портом као чисто руско питање него га је схватио с гледишта Св. Савеза. На овакву политику био је наведен унутрашњим теškoћама, финансијским и политичким, а нарочито потребом да у рату с Портом Европа буде на његовој страни, тј. да не буде против њега.

Схватајући грчки устанак не као борбу за опстанак против мусломанског фанатизма и искључивости него као прави револуционарни покрет, онакав као што их је било у Француској и Италији, цар је био уверен да се ипак може нешто учинити у интересу традиционалне руске политике. Својом интервенцијом међу завађеним странама Русија би, као мандатар Европе, не само задовољила праведне жеље Грка, зајамчивши им унутрашњу самоуправу под султановим суверенитетом, него би у исто време тиме одузела превратним елементима сваки ослонац у народу. На тај би начин били задовољени интереси Св. Савеза, који хоће општи мир и равнотежу; био би задовољен и интерес Русије да интервенише у корист својих једновераца.¹

Упутства послата Строганову 16-ог јуна и ултиматум за Порту били су од таквога значаја да је Русија сматрала за потребно да о томе извести своје савезнике, на чију је помоћ рачунала. Пошто је у поти претила Турцима Европом, она се решила да накнадно добије од ње мандат за то.

22-ог јуна руско је министарство било упутило чла-

¹ Th. Schiemann, *Geschichte Russlands unter K. Nikolaus I.*, I, стр. 317—318.

новима Св. Савеза поменута упутства и ултиматум и затражи од њих: да помогну Русију у њеним захтевима у Цариграду: да јој у случају рата пруже моралну и материјалну помоћ, и најзад да размисле на који би се начин најбоље могла загарантовати мирна политичка екзистенција земљама које састављају Туреку Империју. Русија је дакле предвиђала евентуалност да Османско Царство буде збрисано с карте Европе и, хотећи да умири своје савезнике, она им је представљала да ће судбину Турске решити у договору с њима. „Руска ће војска поћи у рат не да проширује границе Рускога Царства или да му да надмоћност за којом не тежи, већ да поврати мир, да учврсти европску равнотежу, да је постави на основу која буде узajамним договором утврђена и да земљама, које састављају Туреку Царевину, обезбеди уживање срећног и мирнога политичког живота“.¹

Такви захтеви и намере о протеривању Турака изазвали су различне утиске на чланове Св. Савеза. Пруска је била готова да се придружи Русији, Француска је на то пристала у извесној мери само, Аустрија и Енглеска, врло суревњиве на руску превласт на Истоку, ипак никако веровале у незаинтересованост свога силног савезника и отворено се оградиле против сваке политике, која би ишла на пропаст Турске, изјављујући своју готовост и нудећи се да мирним путем, којих још има, поврате добре односе између завађених страна.

Цар Александар усвоји гледиште Аустрије и Енглеске и послуша њихове савете, уверен да ће и оне увидети да се Турци могу само војном патерати на оно што се од њих тражи. У октобру Метерних је имао састанак с првим енглеским министром у Хајноверу и тада су утврдили мере за повраћај пријатељских односа између Русије и Порте. Аустријски интервенције у Цариграду граф Лицов и енглески посланик лорд Странфорд добили су потребне ин-

¹ Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen*, Beil. I, стр. 86, 101. 22 јун 1821. Несселроде Головкину.

струкције и постали су у Цариграду главни посредници између завађених страна.

Очекујући резултате тога савезничког заузимања Русија извести Милоша о свему што јој се учинило потребно да он зна. 12-ог новембра, усред оне прве затегнутости с Абдурахманом, Милош је имао у рукама писма графа Неселроде, барона Строганова и Михаила Германа, писана у Петрограду месец дана раније. Министарство није пре одговорило на његова писма јер му ток послова у Цариграду није био добро познат, сем тога српско је питање спадало у круг рада барона Строганова чиј је долазак већ очекиван и који је стигао у Петроград 18-ог септембра, довели са собом и српскога повереника Михаила Германа.

У писму од 10-ог октобра граф Неселроде уверава, у главноме, Милоша да је цар Александар задовољан његовим држањем и да неће допустити да се газе права и мир српскога народа.¹ За одговор како се даље треба владати, као и у опште о политичкој ситуацији, Неселроде га је упућивао на писмо барона Строганова, коме је цар наредио да Србе о свему детаљно обавести. У уводу у поменуто писмо и Строганов као и Неселроде хвали у царевом име Србијино држање и рад за одржање мира, с изјавом да таква политика даје кнезу нова права и на захвалност српскога народа и на милост цара Александра, и саветује му да и даље тако продужи и да буде стрљив и умерен у управљању својих тако мучних дужности; најзад цар сажаљива турске изгреде у Србији, али његова љубав према народу налаже му да саветује кнеза да одржава мир. Иначе Строгановљево је писмо у основи детаљан *exposé* политичке ситуације, руско-турских односа и најзад цареве политике. Порта посведневно чини нове цетупе против уговора с Русијом, али император, прожет великодушностју и племенитим намерама да очува мир, није изгубио наду да ће Порта, на крају крајева, увидети своју заслепелост и разумети своје праве интересе. И ако цар не до-

¹ *Држав. Арх.*, К. К., 188, 10 окт. 1821. Неселроде Милошу.

пушта посредништво никакве стране државе за одређење и утврђење узајамних права и користи, зајамчених његовим уговорима с Портом, он ипак са задовољством гледа на старање министара савезних држава да склоне Порту да прими његове главне погодбе без којих не може обновити односе с њом. На васпостављање пак тих односа цар ће пристати ако нађе могућности да обезбеди своје користи по уговорима и користи својих једноверана под турском влашћу. Ако ли рад савезних држава буде без успеха, онда Русија полаже сву своју наду у Бога и оружје које ће подићи да заштити веру и човечанство.¹

Према овоме Строганов је изводио како треба да се Србија даље држи: она треба да пребуде у миру, и да се у њој одржи ред којим се досад одликовала; ако се односи обнове она ће добити своја права на основи осмог члана Букурешког Уговора, а осим тога и право на особито Портино признање што је у њој владао ред и мир усред нереда у Турској. Строганов је овим стављао у изглед наследно кнежевско достојанство као награду за показану верност. Према томе кнез треба да буде и даље стрљив и да не губи из вида потребна средства и мере да народ што лакше прође кроз ова тешка времена. У томе смислу цар је учинио све олакшице кнезу, он је већ наредио министарству да одлучно изјави Порти: да је безбедност и целост Србије свечано зајамчена Букурешким Уговором и да ће сваки покушај против српскога народа бити сматран као ново и највеће нарушавање тога акта и према томе да Порта за овакав поступак прими сву одговорност пред руским двором; најзад цар је ову свечану изјаву односно јавног и законитог учешћа свог у благодетању Србије пренео и на безбедност њених депутата које је Порта задржала у Цариграду.²

А. А. Пинију било је суђењо да спроведе овакво писмо Милошу, коме је, пре неког времена, саве-

¹ *Госуд. Арх. Моск.*, 11, окт. 1821. Строганов Милошу.

² *Ibidem.*

товао преко Дим. Мустакова да зарати против Турака и заузме Београд!...

Михаило Герман, кога је само министарство држало у Петрограду, није изостао са својим упутствима и комплиментима Милошу и његовим секретарима Лазару Тодоровићу и Ник. Николајевићу: кнез је учинио врло добро што није губио из вида прва Строгановљева упутства, што је остао на миру и што није ништа хтео чинити без упутстава рускога министарства: Инсепланцијево предузеће било је основано „на облацјех небесних," он се падао да с неколико њему привржених „ветрогоња" ослободи Грчку; треба се држати Русије и њених савета, а не ићи његовим трагом; Турека пак после горње изјаве цара Александра неће смети ништа предузети ни против Србије ни против депутата.¹ Писма Строгановљева и Германова била су оптимистична; код њих је владало уверење да Porta има и сувише разлога да не дражи Србе и да не изазива борбу с њима, јер би је то довело до рата с Русијом.²

Такве поруке у оној тешкој ситуацији дошле су Милошу као поручене: он већ 17-ог новембра одговара министарству, да су му та писма улила нову храброст и уздржљивост и да ће се најенергичније држати руске политичке системе и чувати мир.³ После овога он је опозвао и Марка Ђорђевића из Беча, везу с руским министарством одржавао је даље преко А. А. Пинија у Сибињу, где се дефинитивно настанио руски консулат из Букурешта.⁴

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 206, 11 окт. 1821. Петроград. Мих. Герман Милошу. — *Ibid.*, 10 окт. 1821. Исти Л. Тодоровићу и Ник. Николајевићу.

² *Ibid.*

³ *Госуд. Арх. Моск.*, нов. 1821. Милош Строганову. — *Држ. Арх.*, К. К., 191, 17 нов. 1821. Милош А. А. Пинију. — *Id.*, 21 нов. Милош Родиошкину. Захваљује му што су његовим заузимањем примљени неки млади Срби у пашки корпус и међу њима Христифор Мил. Обреновић; захваљује му што је великодушно заборавио узреле поднесене од првих старешина и што даје упутства Герману како да ради у српским стварима.

⁴ Писма је Милош примио и слао тајно преко Панте Х. Стода у Панчеву, њему их је слао Дим. Мустаков Милошев агент у Сибињу. Герман је своја писма слао из Петрограда у Сибињ по руским куририма који су носили депеш: Пинију.

Последње вести из Београда још више умире Милоша. 26-ог новембра он пише Јеврему: „Ништа не значи што посведневно војска партајно пролази у Београд, нити нам за то предострожним бити треба, јербо везир до сада отпустио је две бимбаше с војском и говори се да ће још отпустити“.¹ Придолазак Бошњака био је незнатан, везир је очевидно добивао сваки дан повољне извештаје од својих ухода о стању у Србији. Милош је те емисаре везирове знао и пратећи их у стопу пазио је да народ не буне,² а сам врло обазриво и ревносно продужио рад на оружању и снабдевању ратним потребама.³

Такав је био епилог Абдурахманова доласка у Србију и свршетак бурне и страшне 1821 године. Ако се укратко сведе ситуација у Србији крајем те године, онда се може рећи да је Милош добро прошао кроз све догађаје, очувао је све своје старе положаје и према новоме везиру и према Порти. Везир је био истина енергичан човек али та његова енергија управљена је исто толико против турске разузданости колико и против српских покушаја на рачун Турака и њихове администрације. Депутати су остали у затвору. Одузевши им пуномоћија 25 септембра Милош ништа није постигао: интрига око Српскога Питања од стране енглескога посланика у Цариграду није ни било, те их није ни прекинуто.

Милошу је и даље остало да депутате тражи од београдског везира и да расипује на Порти зашто су у затвору.⁴ 21 новембра Ренс-ефендија је опет понављао депутатима „као из царских уста говорићу“ да су они само под Портиним надзором да

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 26 нов. 1821.

² *Држ. Арх.*, К. К., 43—51, 19 и 21 нов. 1821. Јокем Милосављевић Милошу. — *Id.*, Дп. Под 29 нов. 1821.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дос. Н. Николајевића, 15 и 19 нов. 1821. Београд. Н. Николајевић Милошу. Поручено је 200 центи олова и скоро ће доћи; дошло је 80 топова хартије и 22 бурета барута; послаће пробе пушака. — *Итд.*

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 316 verso, 6 нов. 1821. Милош депутатима.

им се не би што догодило у смутњи, која још није свршена, да народ ужива цареву милост и најзад да ће они за који дан бити враћени у свој конач, одатле да ће ускоро отићи у отаџбину „благополучно и радосно“ с доказима царске милости за коју су дошли да моле. Овим лепим речима Реше-ефендија је, по налогу султановом, додао пет хиљада гроша.¹

На овај начин Порта је хтела да умири Србе, докле не види како ће се свршити размирица с Русијом.

II

Напори аустријског и енглеског посланика у Цариграду, који су узели на себе улогу примиритеља и радили да Порта бар делимично прими руске захтеве, нису имали успеха. Порта није попустила и сматрала је руске захтеве као страну интервенцију у њене чисто унутрашње послове. То је у главном суштина турске ноте аустријском интервенцији од 7 реби-ул-евела 1237 (20 нов. 1821).²

После овога одговора изгледи за мир били су врло рђави. Али Енглеска и Аустрија нису губиле наду, у толико више што Русија још није била вољна да уђе у рат без одобрења својих савезника.

Крајем фебруара 1822 дошао је у Беч Татишчев, изасланик цара Александра, у мисији да придобије Аустрију, на чију је сарадњу у Русији много полагано за једну нову солацију руско-турског спора. По протоколу, који је он поднео с руским послаником Головкином Метерниху на потпис, савезници су имали да израде код Порте да она изјави: да ће повући своју војску из Влашке и Молдавије; да ће привремено поверити управу ових кнежевина њиховим Диванима (Саветима), у којима ће председавати по један кајмакам — намесник — које буде Порта наименовала:

¹ Држ. Арх., К. К., 196. 22 нов. 1821. Депутати Милошу.

² Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen*, Beilagen, I, стр. 242.

да ће одредити пуномоћнике, који ће с руским пуномоћницима уредити све што се буде тичало Влашке и Молдавије, и да ће, најзад, с руским пуномоћницима и пуномоћницима савезних држава уредити све мере које се буду односиле на умирење Грчке.

Русија је дакле за себе резервисала питање о Влашкој и Молдавији, јер су њихове привилегије биле под њеном заштитом; питање пак о пацификацији Грчке остављала је заједничком решењу са савезницима, те би тако Свети Савез узео под своју заштиту све одредбе, које би биле утврђене у корист Грка. Ако Порта не буде дала на горње тачке свој пристанак, Русија је тражила да Аустрија опозове интервенцију са из Цариграда и да прекине односе с Портом.¹

Метерних је избегао да потпише тај протокол, изјављујући да је Аустрија уверена, да је пут преговора најбољи начин да се дође до решења и да ће учинити све с осталим савезницима да Русија дође до права која јој гарантују свечани уговори с Портом и да се изврши пацификација побуњених провинција у Турској.

Русија није наишла на повољан одзив ни код Енглеске ни код Француске. Само је Пруска била готова да пође за њом. Са својим одговором Метерних преда Татишчеву један меморандум од 7-ог (19-ог) априла, у коме је предложио цару Александру ново гледиште. Он је у руско-турској размирици налазио две врсте питања: прво питања права (*de droit strict*), тј. она која се тичу испуњења Букурешког Уговора и која морају да се уреде у смислу уговора између Русије и Порте, и питања општег интереса (*d' intérêt général*), тј. Грчко питање, које има да се реши према заједничкој потреби, Портиниј и европских сила. Говорећи даље о овоме решењу Метерних се ограђивао од сваке евентуалне повреде

¹ Prokesch-Osten, *Op. cit.*, I, стр. 303—362. Документи о Татишчевљевој мисији. — Испрели: Ф. Мартенс, *Собрание Трактатовъ*, Т. IV, ч. I, стр. 310. — Metternich, *Mémoires*, III, стр. 537 и др.

достојанства или сувереног права султановог над Грчком, европски кабинети имали су само да изразе жељу односно мера које би требало Порти да предузме за повраћање и одржање мира у побуњеним крајевима, мере које никако не смеју да повреде основне односе између Порте и њених хришћанских поданика. Праведне жеље које се могу изнети султану Метерних је свео на ово: 1^о слобода вере; 2^о законске одредбе за безбедност личности и имања, и 3^о уредна администрација судства (*administration régulière de la justice*).¹ Како је пак пре свега потребно „да се утврди и констатује јединство погледа и мишљења,“ а затим да се утврде мере које би Порта из свога интереса и из обзира према силама имала да прими, он је даље предлагао да се затражи од ње да наименује пуномоћнике, који ће с пуномоћницима Русије, Енглеске, Француске, Аустрије и Пруске измењати идеје о овоме питању и да их тако пречишћене поднесу конгресу владалаца, који је раније био заказан за месец септембар.²

Међутим Аустрија и Енглеска чиниле су већ све у Цариграду да Турке приволе на попуштање. Крајем априла, на наваљивање лорда Странгфорда, Порта стане повлачити азијске трупе из Влашке и Молдавије.

Готово у исто време, кад је стигао у Петроград Татишчев с Метерниховим меморандумом, стигао је и глас о евакуацији кнежевина. Тај је догађај учинио врло добар утисак на цара Александра и он усвоји гледиште аустријског првог министра. „Парница је добивена и то тако потпуно да може бити нико, сем мене, неће моћи то разумети. Татишчев ће се вратити за неколико дана. Цар Александар је примио све моје предлоге; свршено је с Каподистријом“!³ Тако је Метерних забележио свој успех под 19 мајем.

Цар Александар био је заиста готов да обнови ди-

¹ Prokesch-Osten, *Op. cit.*, Text, I, стр. 144. — Beilagen, I.

² Metternich, *Mémoires*, III, 574. *Mémorandum de Metternich pour l'Empereur Alexandre*. Беч, 19 април 1822.

³ Metternich, *Mémoires*, III, стр. 548.

пломатске односе с Портом, ако она савесно заврши евакуацију кнежевина и ако пошаље једнога пуномоћника у Русију. Крајем маја већ Татишчев се поново врати у Беч да с представницима осталих кабинета отпочне саветовања у смислу аустријског меморандума.

Изгледало је да је близу моменат кад ће се обновити нормални односи између завађених страна. У првој половини јула Порта је поставила Г. Гику за кнеза Влашке и Ј. Стурзу за кнеза Молдавије. Због неповерења и мржње спрам Грка она је узела домородце за кнежеве. Лорд Странгфорд стана тада у конференцији од 15-ог јула саветовати Порти, у смислу жеље цара Александра, да наименује и једнога пуномоћника, доказујући да је то само једна формалност у којој Порта неће жртвовати ни своје достојанство, ни права, ни интересе. Портини министри одбију енергично овај захтев. Опозвавши свога министра, рекао је од прилике Рене-ефендија, Русија нам је учинила све зло које нам се могло учинити, али ми још нисмо дошли до тога степена да би се понизили да молимо Русију да пошаље опет свога министра у Цариград; пуномоћнику треба дати пуномоћја, ми пак немамо ни о чему да преговарамо, нити шта да тражимо. Једном речи, Портин је министар тврдио да је враћено стање, које је било пре одласка барона Строганова из Цариграда и да су испуњене све тачке руског ултиматума ако су биле оправдане: порушене цркве могу се дизати и оправљати чим за то грчке духовне старешине затраже допуст, као што је то у обичају од незапамћених времена; слобода хришћанске вере је потпуно гарантована у Турској; Порта зна основне принципе правде, тј. да разликује праве од криваца, и она ће их се и даље придржавати, и најзад Влашка и Молдавија су добиле своје кнезове и турска је војска изашла отуда.¹

Међутим у јуну су већ биле отпочеле у Бечу

¹ Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen*, Beilagen, I, стр. 376. *Mémorandum sur la conférence de l'amb. d'Angleterre avec les ministres de la Porte, le 27 juillet 1822.*

конференције између представника савезних дворова под Метерниховим председништвом, на којима је имало да се претресу мере и преговори с Портом у смислу меморандума од 7-ог (19-ог) априла.¹ Изгледи за мир бивали су све бољи. Како је цар Александар усвојио аустријску политику, Каподистрија, који је био њен највећи противник, затражио је отпуст и отишао у Швајцарску. Барон Строганов, исто тако представник ратоборне струје, узео је одуство и отишао, 11-ог јула, у Карлсбад. Смењивање руског амбасадора у Бечу, Головкина, који је био такође поборник рата с Портом, било је само питање времена.²

Усред ових бечких конференција стигао је из Цариграда Странфордска извештај да Porta неће да чује о слању пуномоћника у Беч и да је тврдо решена да не прими страну мешање у своје домаће ствари.³ Сем тога се дознало да она није извела ни еву војску из Влашке и Молдавије.

Тако бечке конференције нису дале оно чему се Метерних надао. Остало је да се види да ли ће се урадити што за руско-турске односе на конгресу у Верони. Изгледало је сасвим природно да ће тај спор, као једно од најглавнијих европских питања, изаћи и тамо на дневни ред и ако је конгрес био заказан због других ствари.

III

Колебању и надању руских политичара одговарао је и смисао порука које су слале из Русије Милошу, било непосредно, било преко М. Германа или А. А. Пинија. У главном препоручиван је мир и опрезност. 15-ог јануара 1822 Герман пише Милошу да се не хвата за оружје, јер сад „перо дејствује“ и оно је јаче од оружја: цар Александар се брине за Србију,

¹ Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen*, Beil. I, 309—308.

² Ф. Мапреве, *Собрание Трактатовъ*, IV, I, стр. 313.

³ Prokesch-Osten, *Op. cit.*, Beilagen, I, стр. 390.

она има само да се држи руских упутстава, а ако дође до војне добиће потребну помоћ.¹ Неколико дана доцније Герман понавља ове савете, објашњавајући на дугачко европску политику: Русија не сме да се реши на рат, јер би изазвала велике заплете, чије је последице тешко догледати; чим би она ушла у Молдавију и Влашку, Аустрија би заузела Србију а Енглеска Мореју. Евантуални переди у Србији нарочито би ишли на руку таквој аустријској операцији и зато се њих ваља чувати. „Боље је сто пута Турчину него Немцу!“ вели Герман. На другом месту он објашњава ову теорију овако: јер „турског пану свагда можеш да истераш из Београда и из других места, а немачког генерала не може се тако лако без туђе помоћи“... „Свагда је боље да имамо покровитељство Русије, што је далеко од нас, некели Аустрије коју имамо у кући...“ Он сматра као извесно да ће рат између Русије и Порте букнути на пролеће; да је потребно да се Србија спрема, али да седи на миру... Цар жели мир јер се боји републиканскога покрета у Европи. „Шпанија, Неаполи, Тоскана, Сицилија, Пијемонт и Франција како виде да Русија има рата с Турчином, сви ће ду тако потражити конституцију, пбо ови републиканци само се Русије боје, а не друге државе“...² Баш кад је Герман писао у Петрограду ове савете, А. А. Пини је тражио од Милоша податке који су отворено наглашавали рат у најближој будућности. Милош је имао да пошаље извештаје о приликама у пашалукима у суседству Србије; да ступи у везу с Црном Гором; да да податке о својој војној снази, и ако му буде потребан новац да се за то обрати руском двору.³

Чим је добио Пинијеве поруке Милош одмах одговори. По том извештају Турци, нарочито у Босни, чине велике припреме и главна су слагалишта за храну и муницију у Зворнику и Пријеполу. Ну Србија

¹ *Држс. Арх.*, К. К., 206, 15 јан. 1822, Герман Милошу.

² *Држс. Арх.*, К. К., 206, 24 јан. 1822, Герман Милошу.

³ Ова упутства А. А. Пинија донео је у Крагујевцу Јованче Х. Христо, 28 јануара 1822.

се не би бојала много тих припрема и Турака свију околних пашалука само кад би било довољно оружја и муниције, јер у крајњој невољи може да скупи 60—70.000 бораца. На Црну Гору може се рачунати само да ће, ратујући с околним Турцима, учинити корисну диверсију по Србе, али да им неће моћи послати војску у помоћ. „Остали пак суседни народи изван овога пашалука [тј. племена изван Београдског Пашалука] чекају само мој позив; сви ће се покорити мојим заповестима и чинити што ја хоћу. њихов је ентузијазам безграничан и ја се могу ослоњити на њихову помоћ и једнодушност...“ Милош је тврдио да га је Porta учинила ферманлијом, тј. осудила га на смрт и да је поверљиво наређено београдском везиру и везирима око Србије да Портину одлуку, неким начином, приведу у извршење.¹

Милош је заиста енергично радио на војној спремности: слао је уходе у суседне пашалуке,² изасланике црногорском владици,³ и одржавао везе с Хаџи-бегом, који је у октобру 1821 наоружао и Србе и Турке против Видајића. Ту је борбу Милош потпиривао преко Проте Матије. Хаџи-бег је желео рат намећу султана и Русије и слао је нарочитог изасланика у Србију и до Ниша да провиди какво је стање и хоће ли земља још дуго остати у миру. Према томе, говорио је изасланик, Хаџи-бег ће предузети потребне мере противу „Туркуша“, а нада се да ће уз њега пристати и остала босанска господа. Хаџи-бегов је човек даље говорио да његов господар зна „да у Кримској земљи турске вере људи крете на врату носе и господују“, зашто се то не би могло и у Босни учинити? „Врло дубоко промислите се, писао је Хаџи-бег Проти Матији, која сорта на свијету комендира и патрике по Стамболу вјеша! Да Господ Бог сачува ако јошт мрву образа узме шта море бити од овога свијета. Разумте

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 191, 30 јануар 1822. Милош А. А. Пинцију.

² *Држ. Арх.*, К. К., 140, 16, 23 и 24 јан. 15, 22 март 1822. Јеврем Обреновић Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 16 феб. 1820.

се добро, јер редом рђа по јунацима ходи, куме!“ Ово је био позив Милошу да на Турке устане. Хаџи-бег је уверен да ће султан чим сврши с Грцима ударити на Србе.¹

Тражећи савезнике Милош је нарочито куповао оружје и муницију.² Некакав Талијан Францешко лио је топове а окивао их је у то време добро познати Јован Ковач.³ Сва смотреност аустријских власти била је напразно: Ђорђе Спирта увлачио је читаве лађе муниције у Мораву;⁴ српски повереник у Панчеву Панта Хаџи-Стоило писао је да се могу и топови набавити. „Само кад би се талир или дукат показао, све се може“!...⁵

У рат нико није сумњао, о томе се говорило из дана у дан. 22-ог јануара Ђ. Поповић јавља Милошу из Београда да ће руска војска за недељу дана ући у Молдавију и Влашку.⁶

Пред свега страха Милошева и његове околне турске војске није било у суседству, све што је могла Porta је кренула противу Грка, њене припреме око Србије сводиле су се само на гомилање хране и муниције по магацинима.

У фебруару страх је изгледао оправданији, 29-ог јануара Абдурахман је послао Милошу татарина „с молбом да се весели“, јер је султан победио Али-пашу. Милош се показивао врло весео „које је морало бити“, али је у души сажаљивао догађај, који ће појачати Портину агресивност и учинити да

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 6 нов. 1821. — *Id.*, Дос. Проте Матије, 3 нов. 1821. Ваљево. Прота Матија Лазару Толоронићу. — *Id.*, Дос. Н. Николајевића, 22 окт. 1821. Остружница. Мат. Невадовић и Н. Николајевић Милошу.

² *Држ. Арх.*, К. К., 140, 29 јан. 21 и 31 март 1822. Јеврем Обреновић Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 2 феб. и 9 мартон 1822. — *Id.*, 79, 5 феб. 10, 17, 21 и 29 март 1822. Марко Ђорђевић Милошу.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 3 феб. и 16 мартон 1822.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 79, 21 март 1822. Марко Ђорђевић Милошу.

⁶ *Држ. Арх.*, К. К., 88, 22 јан. 1822. Ђ. Поповић Милошу.

плоне дух и кураж у Грка и осталих хришћана, који су се много уздали у јањинског одметника.¹ Милош је мислио да ће Porta, пре него што насрне на Србију, створити за то ма какав изговор. На пример, она би могла, као што су неки већ говорили, понудити затворене депутате да приме ферман који би им предложила; кад би они одбили да га приме, она би то узела као *casus belli*.² Само позната мисија Татишчева, који је био дошао у Беч крајем фебруара да придобије Аустрију за руске планове, учинила је те се у Србији мало дахнуло душом. Преговори увек одлажу кризу и Милош је то добро знао.

Али већ 12-ог маја Милош је добио од Германа, Строганова и Пинија много порука које су наглашивале војну. Како је било вероватно да ће Porta, пре него што зарати с Русијом, заузети Србију — чега се у осталом Милош бојао — Герман му је саветовао да у случају увођења нових гарнизона уложи енергичан протест код везира. Наравно такав акт неће успети код султана, који приноси Русији и целом свету, али такав ће протест дати Србима право да се жале Европи, ако дође до рата. Тада је изгледало да ће ствар свију хришћана у Турској бити изнесена пред ареопаг европских сила те се Турци неће моћи изговарати да им се српски народ није жалио на тегобе, које им турска војска причињава.³ Сваки пак Портин покушај Милош је имао одмах да јави у Петроград, где ће се учинити све да се отклони опасност од Србије, за коју се највише заузимају Каподистрија и Строганов.⁴ Каподистрија је био обећао Герману, 19-ог априла, да ће изградити у цара наредбу Црној Гори да помогне Србима и — како се веровало

¹ Држс. Арх., К. К., Дп. Под 2 и 3 феб. 1822.

² Држс. Арх., К. К., 191, 19 феб. 1822. Милош А. А. Пинију.

³ Држс. Арх., К. К., 206, 13 март и 15 април 1822. Герман Милошу. Примљено 12 маја.

⁴ Држс. Арх., К. К., 79, 20 апр. 1822. Герман М. Ђорђевићу.

да је бечки двор искрено уз Русију — препоруку код Аустрије да им да праха и олова.¹ Строганов је пак с Германом, који му је казао српске финансијске неприлике, радио да се Србија и новчано помогне, те руска влада изјави готовост да се томе одазове, Милош је имао само да се службено обрати министарству.² И из других мање важних порука Милош је могао видети да Русија води рачун о његовим захтевима и да може на њу рачунати.

Ну опасности није било од турске војске. Чак и обична посада по градовима била је сведена на минимум; у Београду је везир остао само са својом свитом, остало је отишло у рат противу Грка.³

17-ог маја Милош је одговорио Строганову, Пинију и Герману на све њихове поруке, обећавајући да ће их верно испуњавати. Новчана помоћ, која му је стављена у изглед, главни је предмет његова писања; тај новац он жели за наоружање околних хришћана; народ пак у Србији наоружан је и снабдевен добро и само жели да ратује уз Русију.⁴

Како је у последње време, услед политичких комбинација, било речи у јавности о евентуалној деоби Балканског Полуострва међу европским силама, то је у преписци с Пинијем дошло и до објашњења односно версије, да би Аустрија добила, поред осталог, и Србију. Пини је уверавао да је тај глас без икакве основе и Милош му је том приликом објашњавао аустрофобију која влада српским народом. „...Ја нисам пропустио дати налог нашем депутату г. Герману да извести Високог Покровитеља и његово мини-

¹ Држс. Арх., К. К., 206, 15 и 20 апр. 1822. Герман Милошу и М. Ђорђевићу.

² *Id.*, 15 апр. 1822. Герман Милошу. — *Id.*, 191, 1 мај 1822. Пини Милошу. Пини је том приликом спровео Милошу Строгановљево писмо од 17-ог марта.

³ Држс. Арх., К. К., 88, 25 мај 1822. Београдски кнезови Милошу. — Држс. Арх., К. К., 79, 13 јун 1822. Марко Ђорђевић јавља да Турци одлазе непрестано против Грка. — *Id.*, 185, 23 јун 1822. Милош Д. Мустанову.

⁴ Држс. Арх., К. К., 191, 17 мај 1822. Милош Пинију. — Исповед: Н. Попов, *Србија и Русија*, I, стр. 155. — *Госуд. Арх. Моск.*, 17 мај 1822. Милош Строганову.

старство о гласовима који се распростиру по Београду и суседној Мађарској и који ме јако узнемиравају, а на име, да је бајаги Русија пристала да се Србија присаједини Аустрији. Ваше Превасходство, кад ми погледамо на историју нашу од пада српске државе 1389 године па до сад, насиље које је учинила Аустрија према нашем последњем деспоту Ђорђу Бранковићу II, који је аустријском двору учинио велике услуге, па га онет аустријско правитељство бацило у тамницу, у којој је и бедни живот свој окончао; кад промотримо какве је услуге Аустрији учинио народ српски у сваком рату који је она предузимала против Турске, јер су Срби увек били предстража њене војске; и при закључивању мира она није удостојила ни спомена народ српски, него га остављала на милост и немилост Португу. И најпоследне године 1813 народ наш био је побеђен великом силом турском, па ослањајући се на ласкав позив бечког двора и на своје више пута учињене томе двору услуге, пребегне у Аустрију и стави се под њену заштиту; но аустријско правитељство опљачка народ и његове старешине, принуди народ да у таком месту издржава карантин, где је била вода до колена, и тамо ужасно је било гледати како се даве нејака деца, коју испусте матере из руку; мртваци нису дали саранити док се не плати место где ће се закопати. Кад већ народ издржи на том месту карантин, онда се почне скитати тамо амо, јер нигде му нису дали да се насели и стани, те тако скитајући се многи помру од зиме и глади. Старешине наше побаци у тамницу, у којима би и живот свој окончали, да их није моћна рука високог покровитеља избавила и у своју земљу довела. Народ доведен до крајности и видећи да аустријска влада гледа на то равнодушно, преда се на великодушје озлојеђених Турака; но и Турци га дешне приме. Тако је, поштовани господине, био награђен народ наш од аустријског двора, што му је такве услуге учинио.“

„Срби који су се поодавно преселили у земље аустријске царевине, лишени су свију својих приви-

легија, које су скупоценом крвљу својом заслужили код пређашњих императора, и сад трпе велико гоњење за своју веру. Осим овога што сам напоменуо има још много којешта што трпи наш народ од злоковарног аустријског правитељства, а кад на све ово обратите пажњу, ваше превасходство, ја мислим да ћете се сагласити са мном, да је нашем народу боље трпити пређашњег тирана, него поднасти новом и примити оне окове, које спрема аустријски двор. Но ја се уздам да свемилостивијејни покровитељ, о благоволењу кога сте ми писали, неће допустити да се српска дела расправе друкчије, него у интересу једноверних народа, који имају право на закониту заштиту Његова Величанства. Уздајући се на обећања високог монарха, ја узимам слободу казати, да у случају ако би аустријска влада, ма под каквим изговором, ступила с војском у наше земље, ми ћемо се сложити с Турцима па заједнички одупрети се том злобном непријатељу нашега рода.“ О своме положају према Турцима Милош вели: „Ми, хвала Богу, за сад налазимо се у миру и тишини и народ наш занима се пословима. Турци истина сви су спремни, но далеко су од наших граница и иду против Грка. Ја ласкам како београдском тако и другим пашама и они, чини ми се, имају поверења према мени, но ја се не ослањам на њихово поверење и предузимам све мере да не паднем у њихове лукаве замке“. ¹

IV

Татишчевљев повратак у Беч да расправља руско-турске односе на основи Метернихова меморандума од априла дао је поново изгледе да ће се све свршити на миру. Тај обрт у европској политици Милош је дознао прво из новина, које су се с грозничавим нестриљењем очекивале и читале у Србији. Дим. Давидовић, секретар кнежеве канцеларије, излазио је

¹ Вид. Попов, *Србија и Русија*, I, стр. 157.

пред Милоша увек с преводима политичких чланака испод пазуха. Ма колико да је овакав обрт указивао на мираи свршетак руско-турског спора, српски политичари били су забринути што су Каподистрија и Строганов удаљени од послова. У Строгановљеву љубав према Србији Милош је био дубоко уверен. Најзад 7-ог септембра он добије од А. А. Пинија, графа Неселроде и Германа повећи пакет извештаја о ситуацији у којој се налази Русија, Строганов, Каподистрија и Головкин (руски посланик у Бечу), писао је Герман, удаљени су од послова, јер су били за рат и нису хтели да се Русија понижава пред Портом; они су хтели слободу за Грке, Србији да се присаједини Црна Гора, Ниш и Софија, Русији Влашка и Молдавија; али победу је одржао Неселроде, који држи с Метернихом!...¹ У једном другом писму за све криви Аустрију и Енглеску, оне раде с царем Александром што хоће „а он је омекнуо као тесто“.² Герман је, даље, говорио о царевом путу у Беч, како ће одатле на конгрес у Верону, да расправља односе с Портом, и како је он, Герман, тражио да пође с царевом канцеларијом, али му то није допуштено из бојазни да о томе не би што Porta дознала, већ му је наређено да остане у Петрограду при руској цариградској мисији, којом је, по Строгановљеву одласку, узео да управља Димитрије Васиљевн Дашков.³

Милош је овом приликом добио одговор од графа Неселроде и Германа односно новца, који је тражио за наоружање суседних хришћана. Одговор је био негативан: Русија је противна таквој радњи, јер би то Porta могла дознати, било да сама примети, било да јој докажу уходе европских кабинета, нарочито бечког; у томе случају Русија би била компромитована не

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 206, 4 авг. 1822. Герман Милошу.

² *Држ. Арх.*, К. К., 79, 15 авг. 1822. Марко Ђорђевић Милошу. Резиме Германиево писмо од 18 јула.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 206, 4 авг. 1822. Герман Милошу.

само код Порте већ и код својих савезника, и цела би ситуација могла постати још тежа.¹

У главноме савети и упутства које је Милош добио били су оптимистичке природе, јер се Porta услед својих неуспеха против Грка показује питомијом, као што показује наменовање кнезова у Влашкој и Молдавији.²

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 191, 25 авг. 1822. Пини Милошу.

² *Id.*, 206, 4 авг. 1822. Герман Милошу.

ГЛАВА VIII

СРБИЈА И РУСКО-ТУРСКИ ОДНОСИ

1821—1824

(наставак)

- I — Портна изјава депутатима да жели отпочети српске послове (7 јул 1822).
— Милошев извештај А. А. Пинију (10 авг.). — Утисак овога извештаја на цара Александра. — Руска порука Милошу (12 септ.).
- II — Милош понавља народну молбу од септ. 1820 год. (окт. 1822). — Порта обећава близак свршетак српских послова. — Мишљење депутата о томе (22 дек. 1822). — Милошове поруке депутатима (12 феб. 1823). — Извештај Русији о истом предмету (14 феб.). — Конгрес у Верони и Источно питање. — Неселродов извештај Милошу о томе (6 март).
- III — Реис-ефендијино писмо графу Неселроде (феб. 1823). — Русија незадовољна с том изјавом. — Канинг и еволуција енглеске источне политике. — Његове инструкције лорду Странгфорду (2 феб. 1823). — Састанак цара Александра и цара Франца I у Черновицу (септ. 1823). — Русија поставља М. Ј. Минчакија за трговачког агента у Цариграду.
- IV — Припреме за Петроградску Конференцију. — Руски мемоар о пацификацији Грчке (9 јан. 1824). — Почетак Петроградске Конференције (5 јун 1824). — Наименовање А. И. Риболјера за руског посланика у Цариграду (авг. 1824). — Незадовољство у Цариграду и у Грчкој с руским мемоаром. — Прекид разговора о грчком питању између Русије и Енглеске (16 дек. 1824).
- V — Неселроде извештава Милоша о састанку у Черновицу (8 окт. 1823). — Милошева радост. — Порта ослобађа један део депутатске послуге (мај 1824). Милош добија извештај да је А. И. Риболјер постављен за посланика у Цариграду (10 септ. 1824).

Последња оптимистичка предвиђања која су из Русије предочавана Милошу, 4 авг. 1822, испунила су се у врло скромној размери. Да би обезбужала

Русију Порта није само попустила у питању о Влашкој и Молдавији, наименованих кнежеве и дајући Странгфорду обећања која није мислила да испуни, већ је исто тако била вољна да и Србима учини извесне привидне концесије, дајој се не би могло пребацити да се оглушује о праведне захтеве српскога народа и да самовољно држи депутате у затвору.

У положају депутације, од како је преведена код бостанџи-баше, није било никакве промене, она је била непрестано под надзором. Узалуд је Милош понављао депутатима своје поруке како њихове породице непрестано туку и питају за њих и да им он не може дати никаква одговора, пошто и сам не зна шта је с њима; Милош се надао да ће оваква писма побудити Порту, јер су преко ње ишла, да их ослободи или бар једнога пусти у Србију.¹

Најзад, 7-ог јула, Реис-ефендија призове депутате и на њихово изненађење каже им да је дошло време да се сврше и српски послови, јер је Порта, поставивши кнежеве, свршила питање Влашке и Молдавије, да је већ свршено и грчко питање пошто је Мореја покорена. На његов захтев, да му даду написмено народне захтеве, депутати одговоре да им је одузето својство народних пуномоћника и да им је потребно три дана за одговор.² 10-ог јула они предаду одговор али који није одговарао Портиној жељи: депутати су, говорећи о своме бедном физичком стању, тражили да се врате у народни конач да се тамо лече и да о својој слободи извести кнеза.³

Порта не само да пређе преко такве молбе, него је нашла за добро да у овоме тренутку не допусти де-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 7 мартом 1822. — *Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 1. Одговор депутата од 12 маја 1822.

² *Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 9. 15 авг. 1822. Депутати Мих. Герману.

³ *Id.*, 197, fol. 7. 10 јул 1822. Депутати Порти: „Надамо се до сада да је довољни и толикомесечни затвор наш с којим год словом и мислом ако је и био, тога ради и дерзостију рабевоју молимо да се већ отредимо у нашем коначу да би о нашем здрављу видели, ибо иначе сви страдамо да пропаднемо. В протем да нам се да дозвољеније послати једнога човека нашег у отечество с писмама... да разуму код наши домова о нас... ибо 10 месеци како је човек отуда дошао... ишти се је нама дало допуштење овога послати тамо, ишти је... отуда дошао други.“

путацији слободно општење са Србијом. Исто тако ни Милош није могао ништа послати депутатима преко својих курира. Стојан Симић, који је донео писмо од 25 септембра 1821, којим им се одузима пуномоћје, био је задржан у Цариграду. Абдурахман је добио наредбу да не да допуст за путовање српским татарима, и да Срби шаљу све што имају преко његових татара. Порти је главно било да Милошеви људи не дођу у додир с депутатима и да не понесу неку поверљиву поруку.¹ Поред свега тога Милош је нашао начина да изигра строге Портине наредбе.

Позивајући добро Турке и моћ подмићивања на њих он је доскочно савесности београдског везира. Таквим је начином у осталом он изигравао Портину строгост за све време депутатског тамновања. 30-ог јула дошао је у Београд Салија, татарин београдског везира, и већ 2-ог августа је доставио Милошу тајно писмо депутатско од 9-ог јула, јавна писма послао му је везир.² Депутати су јављали у поверљивом писму како им је Рене-ефендија сасиштио да ће скоро отпочети с њима преговоре и да је тражио да учине „нова предложенија“.³

У томе захтеву Милош је одмах видео Портину

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 3, 6 и 18 јулом 1822.

² *Држ. Арх.*, К. К., 191, 25 септ. 1822. Милош Пинију. Из овога се писма види, да је депутатско писмо предао Салији Хади-Хусејин ефендија, бивши Марашлијин капућехаја, који је једини имао приступ код депутата. Салија пак дошао у Београд није умео да крије услугу учињену Милошу и везир га умало није посекао. — Вило је увек људи који су готови на овакве услуге за новац. Тако депутати пишу Мих. Герману 15 авг. 1822 писмећу осталог и ово: „Ви пак могли бисте, брате, почесто нас утешавати вашим писмима, ибо у Одеси знамо да морате имати прилике, а овди имамо искрењешег пријатеља... Аристоула, који је све своје проче интересе оставио и само око нас вије се овуда. Помјаните се да покоји патријарх виси на патријаршески врати а он кроз 5000 вооружани Турака пролазио је до нас. Она искреност његова царствује и до сада, того ради... пишете нам преко њега, а средство имамо како ћемо оно добити од њега... Час прије јавите нам како ћемо се у преговори владати и како ћемо у свему поступити...“ Ну ако се Герман боји да писмо не буде ухваћено, депутати су му давали савет да им пише „на лимун“, тј. соком од лимуна. „А сверх писма пишете мастилом што нибуд као трговач и подишите се Мих. Димитријевич“! Кад се овако писмо метне изнад катре, тада се појави оно што је тајно писано лимуним соком. (*Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 9).

³ *Држ. Арх.*, К. К., 191, 3 авг. 1822. Милош А. А. Пинију.

попуштање, ону исту политику коју је у то време изводила наименовањем кнежева у Влашкој и Молдавији.

Али како је у овоме могла бити и нека превара Милош се, 10-ог августа, обрати Пинију и затражи његово мишљење и савет,¹ а 19-ог августа понови депутатима „позивајући се... повторително на писмо од 25 септембра 1821“ да је народ поништи њихова пуномоћја.²

Пинију се Портини понуда учини од великога политичког значаја, те је 22-ог истог месеца упути, по нарочитом чиновнику, цару Александру, који је тада био у аустријској престоници.³

Извештај, да Porta тражи да јој српски депутати поднесу поново своје захтеве, учинио је најбољи утисак на руског цара и његову околину у Бечу. Тај је глас одмах достављен у Петроград; Пинију пак Несселроде је издао, 31 августа, наредбу да Милошу пошаље потребна упутства. 20-ог септембра Милош је већ имао Пинијево писмо од 12-ог истог месеца. На своје изненађење он је видео да руски политичари негодују што депутати нису одмах прихватили Портине понуде а нарочито што им није наредио да то одмах учине, пославши им потребна акта и инструкције. Милош је имао, дакле, да све то што пре накнадно учини, тј. да понови народну молбу и да задржи право ратификације, те да тако поправи погрешку.⁴ Ако се то не учини изгледаће да Срби имају злу вољу, да чекају решења конгреса, који је заказан у Верони и да с тога одуговлаче да с Портом уђу у преговоре.⁵

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 191, 10 авг. 1822. Милош Пинију.

² *Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 13.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 191, 22 авг. 1822. Пини Милошу. — Граф Несселроде дошао у Беч 24 авг.; цар Александар је очекивао 27 августа.

⁴ *Id.*, 12 септ. 1822. Пини Милошу.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 206, 22 септ. 1822. Герман Милошу. У њему је Герман простим стилем казао оно што је дипломатским језиком казао Пини у писму 12 септ.

Милош је с правом држао да Руси претерују о значају Рене-ефендијиних понуда; да је Порти до преговора не би она држала депутате у затвору, те би понуде биле отвореније учињене и на првом месту народним пуномоћницима би било допуштено да се слободно дописују с њим и да им он може слати своје татаре. Одговарајући у овоме смислу А. А. Панију Милош вели да ће отпочети преговоре, чим му отвори слободан пут до депутата.¹

Са своје стране Милош је учинио све што је могао да се до тога дође и само је очекивао резултат својих корака. Кад је видео, после преписке с Абдурахманом у половини августа, да овај неће никако да да спроводно писмо или пратноца епископе татарину,² он се 19-ог августа пожали Рене-ефендији што се у опште еписки депутати држе затворени, па онда, знајући да су Хусејин-паша Гавапоз-оглу, пашки везир, и Абдурахман-паша у смртној омрази, стане радити да интригама добије оно за што је толико пута молио 17-ог септембра Милош се обрати Хусејин-пашин с правом тужбом против београдског везира: Абдурахман се никако не слаже с кнезовима односно народних дела; не пристаје на оно што му се предлаже у корист царства; затвара народу царска врата, јер је већ трипут без успеха мољен да испрати једнога народног курира у Цариград. Најзад Милош је молио Хусејина да му да татарина, који ће спровести његовога човека у Цариград, и који ће поред осталог подпети и молбу да се Абдурахман смени.³

II

5-ог октобра Абдурахман добије допуст од Порте да еписки татарин може доћи у Цариград.⁴ Извештај

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 191, 25 септ. 1822. Милош Панију.

² *Држ. Арх.*, К. К., 88, 15 авг. 1822. Београд. Ђ. Поповић Милошу. — *Id.*, 229, 17 авг. 1822. Абдурахман Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 17 септ. 1822.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 5 окт. 1822. Абдурахман Милошу. — *Id.*, 5 окт. 1822. Београдски кнезови Милошу. — *Id.*, Дп. Под 9 окт. 1822.

о овоме дошао је Милошу преко Крагујевца у Шабац 9-ог истог месеца. Две недеље доцније, 23-ег октобра, татарин Јованче је пошао из Крагујевца у Цариград, посећи, поред нешто новаца и многих умених порука, и народну молбу од септембра 1820 године с пуномоћјем, да депутати могу предузети поново преговоре.¹ Истога дана Милош је писао Хусејин-пашин у Ниш и захваљивао му што је израдио у Цариграду да се онаква заповест пошаље Абдурахману.² Нешто раније послао му је на дар масла и меда, те београдски везир узме то као пркос. Милош је хтео да се покаже само захвалан Хусејину. У ствари Порта је попустила по Абдурахмановим извештајима.

Милош није веровао у успех поновнога посла. До краја године Јованче се није вратио из Цариграда, од депутата није било никаква гласа. 18-ог дек. Милош пише Панију да, по свој прилици, пису више међу живима и да су вероватно страдали од јављичара, којима је султан ту скоро морао издати неке своје љубимце.³

Уред тих непријатних мисли, лицем на Богојављење 1823 године, стигну у Крагујевац Јованче и Стојан Симић, кога је Милош на своју руку био послао 23-ег септ. и донесу извештај и писма из Цариграда: депутати су у животу и, по уверавању Рене-ефендијиним, биће ускоро враћени у Србију с неоспорним доказима царске милости, јер султан не сумња у верност епископа народа. Јованче је излазио и пред великог везира и пред Рене-ефендију, који су с поштовањем и благовољењем говорили о Милошу.⁴

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 17—22. Пуномоћје од 23 окт. 1822. Под истим датумом писмо Рене-ефендији и депутатама. — *Id.*, 191, 16 окт. и 18 дек. 1822. Милош Панију. — *Id.*, 188, 16 окт. 1822. Милош Неселроду.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 23 окт. 1822.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 191, 18 дек. 1822. Милош Панију. — *Id.*, Дп. Под 16 нов. 1822. Види се да је Наум Нико јавно Милошу, 13 нов., да је чуо од тобди-баше, да су се јављичари у Цариграду побунили. Иначе ова је вест била пријатна Милошу.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 7 јан. 1823. — *Id.*, 88, 9 јан. 1823. Београдски кнезови Милошу. — Писма депутата Милошу била су писана 22 дек. 1822.

Јованче је успео да донесе и опширна тајна писма, из којих се види да су депутати, поред свег затвора, знали тачно шта се у Европи ради за изравнање руско-турског спора, а нарочито шта ради енглески посланик у Цариграду. Они нису изоставили да даду и своје гледиште на ситуацију. „Да ће Србија добити своја права по прошенију, писали су они, ми се тврдо надамо, ибо данас смо се чисто опрали од свакога злога имена што су нам могли који до сада пришивати, и имамо право искати пред целим светом за нашу правичу...“ У случају да дође до неког рата, депутати су били мишљења да Србија остане на миру, и тврдили су да се добром политиком то даје извести: тако би Србија, некомпромитована као бунтовничка земља, могла да тражи своја права ма какав био резултат рата.¹

Тек 12-ог фебруара 1823 Милош се обрати Рене-ефендији, изјављујући му благодарност на лепим порукама и молећи га да учини све да се српско питање реши.² У писму депутатима од истога датума он је исто тако препун лепих израза на Рене-ефендијину и Портину адресу. Ну оно што је искрено мислио Милош је ставио у тајно писмо. „Видео сам такожде да сте ви много настојавали, еда ли Porta опет започела о дели наши с вама разговарати се... Пријатељи... непрестано советују да се сваким начином постарамо наставити преговоре наше с Портом. Но по мојему мненију, колико ћемо се ми сад одавде и ви тамо о том старати, у дејствије нећемо моћи поставити докле год посланик русијски не дође и разговоре не започне своје, о чему сте и ви извештени чрез пријатеља од енглеског министра. Ја, бричући се о животу вашему тамо, у ова бурна времена, писао сам и самому цару Александру, који чрез министарство своје одговара: да је он Portи писао и торизовано објавио да ће се свако поврежденије народа сербскога и његови

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 32, 22 дек. 1822. Депутати Милошу. Тајно.

² *Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 44.

депутата сматрати аки да је самој Русији учињено и да ће за то пред височайшим престолом русијским отговарати... Из овога закључујем да се ни ми овамо ни ви тамо какве напасти бојати неимамо...“¹

14-ог фебруара Милош извести и графа Неселроде о свему што су му депутати писали, приложивши копије њиховога јавног и тајног писма. Он је и њему казао своје уверење да Porta, поред свих својих ласкавих уверавања, неће почети преговоре са Србијом пре него што обнови односе с Русијом.² Овом приликом Милош затражи да га министарство обавести и о решењима конгреса у Верони у колико се она односе на Србију, јер није хтео да тера радозналост дотле „да зна тајна закључења кабинета“.³

Међутим на поменутом конгресу цар Александар је показивао више воље да се бори против револуције у Шпанији и да прокламује догму легитимитета, него да се бави својим односима с Портом. Источно Питање није било ни изнетио на седнице конгреса, већ је било само предмет поверљивих разговора између цара Александра, Метерниха, Неселроде, Татишчева и Странгфорда.

На једном таквом састанку, 28-ог окт. (9-ог нов.), Татишчев је учинио декларацију у име царево о руско-турском спору. У главном у томе су акту преузимане великодушност и некористољубље рускога цара и критикована Портина тврдоглавост и заслепљеност, и најзад су изнесене погодбе под којима је Русија готова да с Турском обнови односе. Те су погодбе: 1^о или да Porta пристане на непосредну дискусију с пуномоћницима савезних дворова односно гаранција које ће се дати Грцима у смислу аустријског меморандума од 7-ог (19-ог) априла, или да једним *низом факата* докаже, да поштује хришћанску веру и да тражи, да на солидној основи поврати мир у Грчкој; 2^о да се Porta обрати непосредно Русији и да јој

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 48, 12 феб. 1823. Милош депутатима.

² *Држ. Арх.*, К. К., 188, fol. 23.

³ *Ibid.*

објави да је повукла војску из Влашке и Молдавије, и да је тамо поставила кнежеве; 3^о да опозове сва наређења која ометају слободну пловидбу на Црном Мору.¹ 14-ог новембра ова је изјава била усвојена од свију сила с изјавом, да ће сви посланици у Цариграду добити упутства да Порту приволе на ове погодбе.²

Хотели да представи како очекује повољан резултат руска влада пензионше свога генералног консула у Букурешту А. А. Пинија, — који је привремено живео у Сибињу — јер се Porta на њега тужила, и постави на његово место М. Ј. Минчакија.

Тако је Porta добила још времена, њој је остављено да сама умири Грке, Европа им није хтела дати никакву помоћ. За време конгреса у Верони стигао је у Италију А. Метаксае, изасланик грчке владе, с молбом, да силе испуњене на конгресу помогну грчком народу у неједнакој борби с Турцима. Ну он није ни доспео до конгреса. Док је издржавао карантин у Анкони, панина му полиција, по заповести из Вероне, нареди да се врати у Грчку.

Већ 6-ог марта граф Неселроде је одговорио Милошу на његово питање 14-ог фебруара: „У преговорима, вођеним у Верони, Русија је поново изјавила готовост да васпостави пређашње односе с Турском Империјом, али је поновила, у исто време, и претходне погодбе, које Porta има да испуни те да тиме докаже и нама и целоме свету своје расположење за обновљење пређашњег пријатељства с нама. Ми очекујемо да видимо како ће се свршити у Цариграду кораци предузети у овоме циљу. Међутим Њ. Имп. Величанство се нада да ћете ви, продужујући мир и тишину у Србији и управљајући сав ваш рад на то да уверите Порту о истинитој покорности српскога народа, крунисати потпуним успехом вашу мудру управу и дати Русији могућност да поради,

¹ Prokesch Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen*, Beilagen, I, стр. 437.

² *Id.*, стр. 443 и др.; Text, I, стр. 178.

кад томе дође време, на испуњењу чл. VIII Букурешког Уговора...“¹

III

У фебруару 1823 Реис-ефендија, на наваљивање енглескога посланика Странгфорда, упути писмо графу Неселроде у коме му саопшти да су наименовани кнежеви у Влашкој и Молдавији, да су издате заповести да и последња турска војна одељења отуда изађу и да ће бити враћено стање које је било у кнежевинама пре 1821 год. Али у исто време он учини, преко Странгфорда преко кога је било упућено горње писмо, резерву односно азијских градова. И ако је енглески посланик гајио најлешње наде руско министарство се не задовољи овом изјавом, о чему Неселроде извести Реис-ефендију писмом од 6-ог маја (н. к.),² оставивши Странгфорду да и даље ради да се руски захтеви потпуно задовоље. У писму овом посреднику он је детаљно изнео разлоге царевог незадовољства с Портиним одговором и навео је нека факта која су очито доказивала њену злу вољу. Баш у време кад је Реис-ефендија упућивао писмо графу Неселроде, влашки бојар Вилара, који се вратио у отаџбину у уверењу да је амнестија, коју је Porta објавила, искрена, био је затворен по наредби елистријског паше, а у априлу Porta је издала ферман којим је дала такве повластице турској трговачкој флоти, да су њима били повређени интереси свију поморских држава, нарочито Русије, која је већ и без овога подизала тужбе у корист своје трговине на Црном Мору.³

У политичком систему Европе указивала се у ово време велика еволуција. Канинг, који је заузео портфељ министра иностраних дела после Кастрелреја,⁴ показао је још на конгресу у Верони у шпанском пи-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 188, fol. 25. Примљено 11 априла.

² Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen*, Beilagen, II, стр. 11—18.

³ Prokesch-Osten, *Op. cit.*, Beilagen, II, стр. 1—11.

⁴ Кастрелре је извршио самоубиство 31 јула 1822.

тању да не мисли ни за Светим Савезом и за Метернихом. Он је хтео да води политику одржених руку и стављао је интересе своје земље пре интереса Светог Савеза. У почетку 1823 већ се видело оно што је било још нејасно на последњем конгресу, тј. да ће Енглеска и у Источном Питању заузети нарочито гледиште и да тражи да Грчку за себе привеже: гуверниер Јонских Острва ступио је у неке преговоре с грчким поглаварима у Мореји; у марту Енглеска је признала грчку блокаду над епирском обалом, другим речма за Енглеску Грци нису више бунтовни султанови поданици, него су народ у рату с Турском (*nation belligérante*); филхеленски комитети добили су велику слободу кретања: крајем марта, пак, енглески посланик у Цариграду, Странгфорд, добио је упутства од 2-ог (14-ог) фебруара која су га бацила у велику забуну: те су инструкције истина истицале солидарност с члановима Св. Савеза, али се ипак очито показивала намера да Енглеска хоће да води независну политику и да се истиче као супарница искључивога руског протектората над хришћанима у Турској.¹ У случају да Порта не пристане на захтеве савезних дворова, Странгфорду је наложено да изјави Порти да Енглеска неће моћи да остане с њом даље у пријатељским и поверљивим односима, другим речма Енглеска је дискретно стала на страну Грка. Сасвим разумљиво такво је држање изазвало највећу забуну и код Русије и код Аустрије, и највеће неповерење на Порти. Револуционарни покрет у Грчкој пак добио је нов подстак.

У колико је Енглеска постајала сумњивија, у толико је Метерних појачавао своје напоре да се обнове односи између Русије и Турске. С једне стране он је наваљивао на Порту да попусти руским захтевима односно Влашке и Молдавије,² а с друге је саветовао Русији да се

¹ Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen*, Text, I, стр. 108—109.

² Prokesch-Osten, *Op. cit.*, Beilagen, II, стр. 30. — Metternich, *Mémoires*, IV, стр. 62—21 јун 1823. Метерних Остенфелсу и приредбе на Непселродово писмо од 7 маја.

задовољи што мањом сатисфакцијом, нарочито да одвоји грчко питање од чисто руских захтева. За цара Александра пак било је сад јасно да и Аустрија и Енглеска очевидно раде да то питање резервишу свака за своје циљеве.

Његова политика до овога времена била је заснована на претпоставци да ће чланови Св. Савеза увидети да се револуционарни покрет у Турској Царевини не може угушити без њихове интервенције и да ће најзад та мисија бити поверена Русији. Што је цар Александар био онако заузет на конгресу у Верони, да се угушење револуционарног покрета у Шпанији повери Француској, било је само с тога да створи један преседан.¹ Шпанско питање свршено је по његовој жељи: у мају 1823 француска је војска ушла у Мадрид, у септембру Фердинанд VII био је ослобођен (1-ог новембра враћен на престо). Преседан је био ту. Било је и време и прилика да Русија изађе из резерве и да тражи мандат који је имала Француска у Шпанији и раније Аустрија у Италији.

Како је имао да обиђе војску према аустријској граници цар Александар замоли Франца I за састанак у Черновицу, те да после саветовања с њим утврди нову директиву за своје односе с Портом.

Баш кад су се оба монарха састала стигне из Цариграда извештај који је јако олакшао споразум између њих.

10-ог септембра Странгфорд је писао како је Порта у главnome примила све што јој је предложио односно чисто руских захтева, тј. да је учинила олакшице проласку страног (иа наравно и руског) бродова кроз Босфор и да је обећала да ће потпуно извршити руске захтеве односно Влашке и Молдавије — и да је према томе крајње време да Русија пошаље посланика у Цариград. Питање о умирењу Грка Странгфорд није ни додиривао и правдао се за то познатом Портином одвратношћу да грци туђе мешање у своја послове и апсолутном извесношћу да би ставио у питање већ постигнуте резултате у преговарању да је само започео службену дискусију о грчком питању

¹ *Geschichte Russlands unter K. Nikolaus I*, I, стр. 327.

„само у име Русије.“ То је питање он третирао с Портиним министрима с гледишта *хуманости* и тврдио је да *низ факција* — о чему је била реч у руској декларацији у Верони од 28 октобра — доказује да Порта све чини да Грке умири: у Цариграду влада мир и нема насиља над Грцима где год се поштује султанов ауторитет; раја ужива заштиту и безбедност на коју има право; свуда где буне нема хришћанска је вера заштићена; свуда се прави разлика између правих и криваца, једном речи мир и ред све се више утврђује.¹

Под утицајем овог извештаја на састанку у Черновицу између цара (у другој половини септембра) и у Лавову, између Неселроде и Метерниха (у првој половини октобра) утврђено је да Аустрија и Енглеска и даље раде на васпостављању дипломатских односа између Русије и Порте и да се савезни дворови умешају у грчко питање, пошто га најпре претресу у нарочитој конференцији. Да би дао доказа о својој предузетљивости према Порти цар наименује М. Ј. Минчакија за трговинског агента у Цариграду, тј. са задатком да свршава с Портом само трговачка питања.² Цар је обећавао да ће послати тамо свога посланика чим Турци потпуно евакуирају Влашку и Молдавију.³

IV

Конференција о грчком питању имала је да буде у Петрограду. Метерних је држао као извесно да је постигао свој циљ, он се надао да ће Турци свршити с Грцима, докле се дефинитивно утврди програм Петроградске Конференције и докле она уроди ма каквим решењем. Забављајући овако цара Александра Метерних је испод руке саветовао Порти да

¹ Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen*, Beil., II, 45.

² Минчаки је стигао у Цариград 10 јануара 1824 и орборно канцеларију 12 марта.

³ Metternich, *Mémoires*, IV, стр. 62—84.

против Грка потражи помоћ од свога моћног васала Мехмед-Алије. И заиста, почетком 1824 год. био је већ закључен турско-египатски споразум.¹

Већ припреме за конференцију давале су изгледа да ће Порта имати доста времена на расположењу. Најзад Енглеска је, с којом је ишло најтеже, дала пристанак за конференцију на коју су пристале и Аустрија, Пруска и Француска, али је поставила као погодбу да њен посланик прима све предлоге и решења *ad referendum*. Очевидно Енглеска је почела јасно да изводи чисто своју политику; углед и утицај њен у ово време био је јако порастао у Грчкој. У исто време она је тражила да руска влада пре конференције изнесе свој програм за реорганизацију Грчке. У самој ствари овај је захтев био замка да се добије један докуменат, који би и разгневио султана и Русију дефинитивно компромитовао у очима Грка, јер је Енглеска била уверена да ће Русија тражити да се Грчка тако васпостави да увек изгледа руску помоћ.²

9-ог јануара руско министарство је изашло са својим мемоаром. Према географском положају Грчке Русија је предлагала да се у њој начине три кнежевине под Портиним суверенитетом: *Источна Грчка* (Тесалија, Беотија и Атика), *Западна Грчка* и *Јужна Грчка* или *Мореја*. Острвима у Архипелагу стављена је у изглед такође нека врста самоуправе.³

Пошто су поводом овога мемоара свршена разна објашњења од стране Аустрије и Енглеске — којима је било стало да се што више времена изгуби — тај је акт примљен као база за евентуалне преговоре.

Најзад, 5-ог јуна, конференција је и отпочела. Граф Неселроде је изнео на претрес: 1^о основу за пацификацију изложеноу у мемоару од 9-ог јануара, и 2^о средства за извршење. У исто време он саопшти

¹ Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe*, I, стр. 217. — Th Schiemann, *Geschichte Russlands unter K. Nikolaus I*, стр. 337.

² *Ibidem*.

³ Prokesch-Osten, *Op. cit.*, Bellagen, II, стр. 62—73. *Mémoire du Cabinet de Russie sur la pacification de la Grèce, le 9 janvier 1824*.

да Porta испуњава обавезе од прошле године односно слободног брођења кроз Босфор, да је свечано обећала Странгфорду да ће евакуирати Влашку и Молдавију и да су за то већ издате дефинитивне заповести.

На ово чланови конференције изјаве да немају потребних упутстава да би могли ући у детаље рускога пројекта и најзад да је жеља њихових дворова да отпочну акцију у Цариграду уз припомоћ рускога посланика, пошто је Porta, по Странгфордову извештају, готова да потпуно изврши руски захтев односно Влашке и Молдавије. Одговарајући на овај предлог Неселроде је дао у име царево декларацију: да се мемоар од 9-ог јануара пошаље посланицима савезних дворова у Цариград као *инструкција за грчке сивари* и као једногласан захтев савезника: да ће цар дати Минчакију својство *пункомешника за грчке сивари* и да ће послати посланика кад питање о евакуацији кнежевина буде дефинитивно свршено. Најзад је тражено да посланици захтевају од својих дворова одлучна упутства, како би ствари пошле брзо напред.¹

У половини августа цар Александар, да би показао да поклања потпуно поверење Портиниој изјави да ће кнежевине бити враћене у стање пре 1821, наименује за посланика у Цариграду А. И. Рибоцијера. Ну његов је одлазак био одложен те Минчаки постане отправником послова.² 16-ог августа Неселроде извести о свему овоме и Милоша.³

Међутим Русија је са својим пројектом наишла свуда на отпор и код Грка и код Турака. У *Constitutionnel*-у од 31-ог маја изашла је у изводу садржина рускога пројекта од 9-ог јануара; неколико дана доцније у *Аугзбуршким Новинама* (бројеви од 9-ог и 10-ог јуна) изашао је од речи до речи.⁴ Не зна се тачно да ли је ову непријатност Русији приредио Каннинг или Ме-

¹ Prokesch-Osten, *Op. cit.*, Bellagen, II, стр. 85 и др.

² Prokesch-Osten, *Op. cit.*, Beil., II, стр. 118.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 188, fol. 33. 16 авг. 1824. Неселроде Милошу.

Примљено 10-ог септембра.

⁴ Th. Schiemann, *Geschichte Russlands unter K. Nikolaus I.*, стр. 336.

терних, главно је да је огорчење било велико и у Цариграду и међу Грцима који су нашли да је Русија према њима неискрена. Махмуд II био је решен да више не попусти, у толико пре што му је свршетак устанка изгледао близу, благодарећи успесима египатске војске; Грци пак обрате се Енглеској за помоћ и покровитељство, изјављујући да они неће никако да приме оно што им је Русија наменила својим пројектом (12 авг).¹ Каннинг, који је давао највећи отпор плановима цара Александра — јер је Метерних своје дволично држање добро прикривао — користи се овом приликом да сасвим одбаци руски пројекат. Он је изјавио, одговарајући на горњу грчку изјаву, да је стекао уверење да на руски пројекат пацификације неће пристати ни Грци ни Porta и да би према томе требало обе стране принудити да на то пристану; али да Енглеска неће да води такву политику те задржава себи право да се даље слободно опредељува у Источном питању.² Оваква изјава јако озлоједи цара Александра и потом од 16 дек. Русија објави Енглеској да с њоме ијекиди сваки разговор односно Грчке.³

V

За све време ових празних преговора српско питање на Portи остало је у истоме стању. Поповљено пуномоћје депутатима од 23 окт. 1822 год. није им ни на што служило. Милошева предвиђања да Porta неће почињати преговоре сасвим су се обистинила. Није се могло ни очекивати да ће Турци имати више обзира према Србији него према Русији. Депутати су увек били у затвору, сви су им покушаји код Рене-сфендије, да их пуште у слободу и да се послови отпочну, остали узалудни. Портини мини-

¹ Prokesch-Osten, *Op. cit.*, Beil., II, стр. 130. — *Id.*, стр. 132. 5-17 дек. 1824. А. Маурокодрето се обраћао Аустрији преко Гениа.

² Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe*, I, стр. 220. — Martins, *Recueil des traités et conventions conclus par la Russie*, IX, стр. 328.

³ Th. Schiemann, *Geschichte Russlands unter K. Nikolaus I.*, стр. 342.

стар им је стереотипно одговарао: да их не може при-
мити, јер још није дошло време да се с њима што ради!

Милош је тачно достављао рускоме министарству
све депутатске извештаје, а Русија је њему достав-
љала своје оптимистичке погледе на рад Странгфорд-
дов у Цариграду. Тако најзад 10-ог децембра Милош
добије и извештај графа Неселроде датиран у Лавову
8-ог октобра, у коме му јавља да су уверења, која је
Порта дала односно васпостављања пређашњих одре-
даба о трговини и пловидби на Црном Мору, побу-
дила цара да пошаље Минчакија у Цариград „с при-
временим нарочитим порукама“ односно обнављања
трговинских веза. Граф Неселроде је изјављивао наду
да ће се ускоро доћи до потпунога споразума између
Русије и Порте и у другим питањима.¹

Ово писмо спровео је у Србију Минчаки из Си-
биња 27-ог новембра, одмах по повратку из Лавова,
куда је ишао да прими лично упутства за своје ново
опредељење у Цариграду.²

Милош се томе извештају јако обрадовао, он
је мислио да ће бити ускоро решена и судбина де-
путације и народне молбе.³

Повољан обрт, који се показао у руско-турским
односима наименовањем рускога трговинског агента у
Цариграду, није био ни од каквих већих последица
по односе између Србије и Порте. Али ипак Турци
су нешто учинили да би показали своју добру вољу.

Почетком априла 1824 депутати су позвани пред
новога Рене-ефендију да му се представе. Пријам је
био врло леп, обећања која су добили још лепша.
Порта у томе није никад штедљива. Овом приликом
испунила је бар нешто. 9-ог маја Милош је добио из-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 188, fol. 29. „Хотя настоящая цель нашего и ограничивается лишь возобновлением коммерческих сношений, однако же мы имеем надежду что за сие послѣдуетъ скорѣ и возобновленіе со-
вершеннаго согласія между обоими Государствами...“

² *Држ. Арх.*, К. К., 191, fol. 261. — *Држ. Арх.*, К. К., 185, 29 септ.
1823. Сибинь. Дим. Мустаков Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 188, 13 дек. 1823. Милош Неселроду.

вештај да је Порта пустила у слободу Христа Дукића
и Христа Николајевића с петорицом депутатских
послужитеља. Сваки је од њих добио по 200 гроша,
а и депутатима је поклонена знатна сума новаца.¹

Ова је вест учинила добар утисак на Милоша
и ако су, у самој ствари, ослобођена лица била особље
нижег реда, послуга и татари уз депутацију. Порта
је према Србији одигравала у маломе оно што је ра-
дила у великом пред Странгфордом односно Русије,
дајући велика обећања и чинећи безначајне CONCE-
СИЈЕ. Сем тога отпуштајући еписке татаре и слуге
она је смањила своје трошкове, јер их је иначе морала
хранити.

Тако је Милош дочекао 10 септембра, извештај
графа Неселроде да је Рибопјер наименован за посла-
ника у Цариграду.

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 10 мајем 1824.

ГЛАВА IX

ПРЕГОВОРИ О СМЕЊИВАЊУ ДЕПУТАЦИЈЕ
апр. 1823—мај 1825

- I — Депутати моле Милоша да их смени (4 апр. 1823). — Њихов положај и распре. — Милошове сумње на Вујицу. — Објашњења између Милоша и депутације (мај-јун 1823). — Милош забрањује депутатима везе с енглеским посланством.
- II — Материјалне беде депутације: њихова тужба Милошу (31 окт. 1823). — Милошев одговор (5 јан. 1824). — Положај депутата у лето 1824. — Милошеви преговори с везиром о промени депутације (нов. 1824). — Милош извештава депутате о овом иорану (25 нов. и 13 дек. 1824). — Портин равнодушност према српским молбама.
- III — Нова Милошев покушај на Порти (феб. 1825). — Милошев акт везиру о истом предмету (12 март). — Портин одговор. — Кнежевска скупштина у Крагујевцу (5 мај). — Скупштинска представка о депутатима. — Јеврем Обреновић односи представку везиру у Београд (10 мај).

I

Сем догађаја опште европске политике, који су у главном били непријатни, Милош је имао да сноси и друге невоље. Његови непосредни односи с депутацијом такође нису били без тешкоћа.

Видевши да им Порта непрестано понавља да ће их скоро отпустити, да ће им дати непобитне доказе царске милости, да је „много прошло а мало остало“ депутати најзад изгубе стрпљење. 4-ог априла 1823 они затраже од Милоша да их смени. Само Вујица Вулићевић није тражио смену. „Мене су једанпут овде слали, говорио је он, ово је други пут, па ме страх да ме и трећи пут не пошаљу, зато остајем да трпим...“

Депутати ни између себе нису живели најбоље. Рђаво храњени, без довољно новаца, у великој неизвесности, они су били нервозни и нетрпљиви. Милош најзад дозна њихове међусобне односе од татара, које је увек проитивао да би дознао што више него што има у писмима. 3-ег маја он им се обрати с оштрим писмом, представљајући да је похватио конце њиховим узајамним свађама и да је у томе главни узрок што траке смењу. „...Једина међусобна распра ваша, која се из подлог интереса нашег породила, чини вас заборавити дужности ваше... Ја вас уверавам да је мене таково ваше несогласије тако тронуло да ћу с тројицом од вас, ако ме Бог не сподоби овога света, и с оне стране гроба мојег суд имати...“

Милош је овде нарочито циљао на Вујицу: од прекида односа између Русије и Турске он се њега прибојавао да не учини издају на Порти и да не буде евентуално њен кандидат за старешину над народом, о чему се и говорило међу Турцима у Србији. „Немојте ми, браћо моја, наставља Милош, досађивати с изменом вашом која је с непобедимим прејаствијем окољена. Ви видите да сами силни цареви трактате своје годинама продавају, сваким теготам и поругањима себе подвргавају да би до намеренија свог дошли, који би могли силом оружја за неколико месеци само желијемо своје докучити, али повинују се општој политици, која тако а не другчије хоће. Помислите само какав би то непоредак у делима нашим породило се, кад би други с делима нашим непознати и у поведенију политике са свим небезици људи места ваша занимали, и не поминвајући то да ја способности људе за то немам...“ Најзад Милош је после ових претњи и савета додао како је и његов положај тежак, како чини све да им бављење у Цариграду олакша старањем за њихове породице итд.¹

Да би јаче утицао на Вујицу и на Аврама Петронијевића, које је поглавито осуђивао, Милош натера Анту Протића да по његову диктирању, а као тобоже са своје стране, пише писмо Ву-

¹ Држ. Арх., К. Е., 197, fol. 66. 3 мај 1823. Милош депутатима.

јинци, своме негдашњем господару, а Лазу Тодоровића и Симу Урошевића, своје секретаре, да исто тако пишу Авраму. А. Протић, после кратког значајног увода, прелази на главну ствар: „Но у прилици овој с великим сожаленијем мојим приметио сам како на лицу Господаревом, тако слушао сам и из сами усти његови велико негодованије сврху поведенија нашег тамо... највише ово: Господар Вујница одустао је од повинованија мени дужиног, предао се са свим гордости и узео је ролу ону играти, коју је Младен код покојнога Карађорђа играо и с којом је дотле дошао био да су сва дела ербека у највећем непоредку... била; али то он никад да не мисли да ће у том моћи успети, нисам ја онај да то могу трпети; турио је ватру некакву у цело друштво своје, никога себи равним не сматра, но све около себе презире: ја сам њега само за президента наименовао и да без согласија уполномоштени лица ништа предузети не може, а он је то све забацио и чини шта хоће... нека се слободно он натезе колико хоће зло или добро учинити ја сам на свашта готов, а знам да сви труди његови у овоме призрењу положени биће сујетни...“¹

Милош је био очевидно неправедан, кад је у својој неверљивости, од које је јако патио, приписивао једну обичну и разумљиву свађу неким тајним политичким плановима. Депутати су одмах похитали да га увере да му је цела ствар и сувише надувено представљена. Сажаљавајући што су га толико дирнули својим узајамним распрама они су се правдали положајем у коме су у Цариграду, у овој „касанници људској“: у непрестаном страху њих је обузела „инохондрија“ да су не само почели мрзети један на другог већ „и на себе саме,“ тако су се најзад и посвађали, али је све међу њима остало; а после су се „помирели, неповедили, пољубили и причестили.“ Описујући ретроспективно своје беде и језовите примере турскога дивљаштва за време покоља хришћана депутати су га молили да све преда забораву, из призрења према

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 68. 3 мај 1823.

њиховој храбрости и претрпљеном страху у интересу Отаџбине. Јер и ако су имали прилике да умакну, они су храбро остали где су, кад им је Строганов казао да њихово бегство може донети штете Србији... „Две године смо, веле они од прилике, мирно сносили своју судбину, није чудо што смо најзад затражили промену“!...¹

Милош је био не само противу промене него је у опште забрањивао депутатима да одржавају ма какве политичке споразуме у нади да ће их ко ослободити, јер су они у томе циљу имали зајета неке везе с Пизанијем, драгеманом енглескога посланства. На тај корак су депутати били наведени улогом Странфордвом у руско-турском спору. Шта ће рећи Русија о верности ерпскога народа ако то дозна? питао их је Милош: „Неће ли на карактер наш иста сенка пасти, која је на прошасто наше правитељство падала, због које се оно и упропастило! Опомените се, молим, само случаја негодованија и одговора оног Русије, када су Карађорђе и Младен у исто доба када су у Русију депутације своје слали, опремили такове и француском и другим кабинетима! Немојте, браћо моја, да следујемо стовама оним које су се избрисале с лица земље и да једним кораком упропастимо и уништимо овако близу дошедшу и смејућу се наду нашу!“ Овом приликом он им је наређивао да се за овакве ствари не обраћају ни самоме Минчакију, као што им је то већ наредио чим је дознао да су њему поверени само трговински послови. Томе савету Милош је додао препоруку да буду стрпљиви и да мирно чекају решење ерпскога питања.²

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 70. јун 1823.

² *Id.*, fol. 161. 28 март 1824. Милош депутатима. — Директан повод за ово објашњење између Милоша и депутата дала је једна повчана афера. Доктор Стародромски, који је био ухода рускога посланства и чинио толике услуге депутатима, проневера 15.000 гроша, које им је Милош био послао. „Он је, пише депутати, у највећој бури пролазио с ризиком живота свога и нас у Патријаршији даке и онде после тога с шезима својим тешко и бодро, одак везамо, кад су лежали по сокаци мртви и Немци и Французи и Енглези и спакога рода људи... и кад је сваки Турчин био по један пар.“ Дотле је он имао и веће суме њихово у рукама, на овако што није учинио. За све изви-

Мишчаки им је, стигавши у Цариград почетком јануара, и сам послао сличне поруке.

II

Материјалне неприлике повећавале су још више беду депутације. 31-ог октобра она пише Милошу, изазвана његовим непрестаним порукама да штедљиво живи: „Назвали смо се тобож депутати једнога народа. Не можемо голи пред светом да се показујемо; давати се мора по некад и овима који нас окружавају; слуге оће да и они не буду голи; осамнајест душа хоће да пију и једу, а трапеза која нам се даје из мутвака бостанџибашиног није довољна по некад ни за саму момчад, и при свем том треба да плаћамо скупо и онима, који нам јело и пиће с поља доносе, ибо никаквом нашем момку није слободно одавде без страже излазити, а стража оће свагда своју путнину. Док се једанпут изађе до патријарха треба нам око 500 гроша, а пред Рене-ефендију преко 200!...“¹

„Ја ни из какве користи сопствене или из среброљубија не чиним то што вам по мање трошка шиљем, бранио се Милош..., но трудим се и мислим где ћу и дању и ноћу коју пару више сабрати да ми се онда пађе, кад почнемо, помоћу Божијом, са судбином нашом располагати, где треба, као што и

њене Ставродромски им је писао да је то „на вужде велики дугова своји учинио.“ — (*Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 114, 31 окт. 1823. Депутати Милошу). Милош, пошто је укорио депутате што су се дали преварити, стане претити да ће терати Ставродромског за превару. Депутати се тада преплаше и представе кнезу сву опасност оваквог оптуживања, јер је Ставродромски знао све њихове тајне, слао и примао њихова писма од којих је нека имао у рукама „...Решили смо нека [доктор] врагу носи 15.000 гроша, само да нам другу павост не учини, па ако не бисте и ни приознали, макар вукали лавце на враг те сами исплаћивали [тј. штењу] просећи...“ — (*Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 134, 22 јан. 1824. Депутати Милошу. *Тајна*). Милош је био упређен овим стањем, али прими разлоге и дигне руке од ових нара, тврдећи да му није криво толико за новац колико за небазирност њихову: „Ко вам добар стојати може да неги доктор двоструки шиљон пије, и да он оно што ви њему налажете да росијском каквом чиновнику саопштити, не саопштава у исто доба и Странфорду, даке и самој Порту!...“ Таква је човек готов на све и шта није у стању измислити.

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 114 verso, 31 окт. 1823. Депутати Милошу.

сами знате, жмурећи давати да се лакше до намеренија дође. Ово наводим овде да не мислите што кадкад без трошка остајете да је то отвраштенције љубве моје от вас. Боже сахрани! То није. И зато вас молим да трошкове ваше личности по овим мојим примјечанијама управите“.¹

У главноме Милош се према њима стављао у положај доброга оца и старатеља. Кад год је могао он им је слао и пријатне поруке и указивао пријатељску пажњу. 5-ог јануара 1823 Љубица им шаље бошчалукe о крштењу Михаиловом; Милош им шаље листице које да поставе своје одело да не прозебу и теши их пријатним гласовима о њиховим породицама.² 28-ог марта 1824 јавља им како му је кћи Перка верена с Т. Х. Бајићем из Земуна, итд.

Овакве и сличне вести, нарочито Милошеви извештаји, како се он стара о њиховим породицама, били су несумњиво пријатни депутатима, али нису могли никако подићи и појачати њихову издржљивост. У лето 1824 године депутати су били сасвим сломљени, „четворолетно страдање“ довело их је до физичке пропасти. 24-ог августа они пишу Милошу: „Господар Вујици отекле ноге, а очи веће покривене пердетом, Господар Димитрије ослабио и он са свим, текем кожа и кости остао; кнез Илија три дана на ногама а десет на постели, како то и господин прото; господин архимандрит, Сава и Аврам у груди и у ногама добили мараз [болест]. Ако који пође дваестину коракљаја напоље, ноге малакшу а груди... запру се са свим; кромје [сем] тога подавише нас и стенице, толико људи у једној соби лежећи“!³

Два месеца доцније депутати пишу: „промислите за нас да не помремо овде и страдателно и безчестно при нашем толико триљенију, ибо ако је за Бога доста је већ аришта било, ако ли за цара оно је предоста, ако ли за народ то је још више предоста“.⁴

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 132, 5 јан. 1824. Милош депутатима.

² *Id.*, fol. 122.

³ *Id.*, fol. 185 verso, 24 авг. 1824. Депутати Милошу.

⁴ *Id.*, fol. 198 verso, 21 окт. 1824. Депутати Милошу.

Видевши њихово овако бедно стање и да Порта неће да чује често понављање његове и њихове молбе да их пусти у народни конак, и најзад да Рибоцјер, који је још у августу наименован за посланика, не долази у Цариград, Милош се и сам помири с мишљу да смени депутацију.

Та је намера имала слабе изгледе на успех. У марту је београдски везир, на Милошеву молбу, саветовао Порти да депутате врати у народни конак, па ни он није постигао никакав резултат. Везир је говорио у поверењу Ђ. Поповићу да их не пуштају, по свој прилици, што се верује, да су неке особито важне личности у земљи, нарочито Вујица.¹ Није се могло очекивати да ће сад Порта лако пристати да овакву депутацију замењује другом. Око 7-ог новембра Јеврем Обреновић дође у Београд с неким кнезовима ради располагања порезе и тада је лично радио на овом питању које је, по Милошевој наредби, већ крећуо Ђорђе Поповић. И ако је Милош био вољан да тражи смену, он је хтео да покуша још једном, да претходно придобије Порту да пусти депутате у конак. Тако се они не би мењали у апсу већ у слободи. Везир, коме је стављен у изглед добар поклон (20.000 гроша), дао је најлепша обећања.²

25-ог новембра и 13-ог децембра Милош је детаљно известио депутате о овоме новом кораку. „Уверени будите, пише им Милош у последњем писму, уверени будите колигод се вама ваше положење печално чини... десет пута живљим бојама представља се мени и не би жалио Бог зна колико на избављење ваше дати. Тронут чувствително... вашим... писмом, послао сам не само брата мог Јефрема но и кнезове од свију нахија к везиру и представио сам му молбено у име свега народа да он Девлету пише за избављење ваше... Измислио сам хитроост и описео задржаније ваше у том конаку као да је од њега произишло, што он одавде зло за народ овај Девлету

¹ Држ. Арх., К. К., 89, 4 нов. 1824. Ђ. Поповић Милошу.

² Држ. Арх., К. К., 140, 11 и 13 нов. 1824. Јеврем Милошу.

пише и што једно нама говори, а друго тамо јавља... и до тога [сам га] довео да је таки писмо Девлету написао што боље бити може и молио се да вас у наш конак пресели...“ Везир је то писмо прочитао пред српским чиновницима и оно је било такво да је Милош мислио да ће силно утицати на Порту и да ће она испунити што везир тражи. „Видите браћо колико дејствујем за вас само да би вас видео у конаку нашем!“ Депутати су питали да ли смеду дати коме 5000 гроша да им изрази пресељење у њихов конак. „Ја не само дозвољавам то, одговара им Милош, но чудим се како нисте и без питања к истом средству прибегли... зато шаљем вам 12.000 гроша да вам се на тај конак у преправности паху.“

Како су депутати раније изнели мишљење да би требало обећати новац и Портиним великодостојницима па да сврше српско питање сасвим, Милош то није одобравао, уверен да без рускога посланика у Цариграду од тога неће ништа бити. „А кад речени [Рибоцјер] тамо дође, онда нити ћемо штедити молитава нити новаца и да би знали задужити се и опет би сипали где би било потребно...“¹

У исто време Милош понови Рене-ефендији своје већ обичне молбе, говорећи као и увек о верности и покорности народној према султану и о необјашњивим разлозима због којих су депутати у затвору. „Други народи, знајући и видећи верност исту код нас, смеју се непоколебимости нашој и верности и ми се чисто стидимо што одавајући овако повиновање к Светлој и Блистателној Порти и чинећи јој свако послушање с неповеренијем од стране њене награђивани бивамо!“ Народ би био задовољан, вели Милош, кад би депутати били само у своме конаку, ма и под надзором, колико да могу „по чистом и здравом воздуху проходати се, у церкву на огланије молитава своји Богу ићи и дела народна... без препјатетвија... извршавати.“²

¹ Држ. Арх., К. К., 197, fol. 209, 13 дек. 1824. Милош депутатима.

² *Id.*, fol. 206, 13 дек. 1824. Милош Рене-ефендији.

Порта је примила ову молбу као и све раније, тј. сасвим равнодушно. Везирова препорука није ничему послужила. Реис-ефендија, на молбе депутата да их прими и саслуша, одговори суво и кратко, да нема с њима никаква посла и да су они прости — таоци!... Депутати су одавно знали да су залогом за мир у Србији, али им Порта то није никад тако отворено казала! Оваква порука без сумње значи много, и они се поново јако узнемире и падну у толико веће очајање, што су према последњем извештају из отаџбине очекивали најбоље резултате. Преперажени они упуте очајан апел Милошу да их свакако избави.¹

III

На овај очајан апел Милош се да изнова на посао. Такова Буна, која се у то време догодила, изгледала му је као згодан аргуменат. И ако је тај народни покрет поинако из чисто унутрашњих узрока административне и финансијске природе, он то није хтео да призна, привисујући све страним интригама, грчкој агитацији и српских емиграната из Бесарабије, представљајући и себе и земљу жртвом верности и оданости према Порти и султану. Да би дао вероватност томе тврђењу Милош удеси те неки кметови не само кажу то исто и пред Абдурахманом, него и изјаве да се могу очекивати најозбиљнији заплети ако Височајши Девлет не пошаље у Србију једнога свог човека с двојицом или више депутата да увере народ да ће му молба од 1820 године бити испуњена. „Случајем бивше овде буне, више поверљиво Милош депутатима 5-ог фебруара, ја писам пропустно ово употребити... на пользу нашу и на ослобођење вас од тога дуговременога затвора!...“ У јавном писму од истог датума, које је наравно Порта могла прочитати, он пише: „Ова буна, колико се утиснана види, она је само по поврхности угушена, ибо народ је од непријатеља навуњен да сам ја само за свој

¹ Држ. Арх., К. К., 197, fol. 215. 17 јан. 1825. Депутати Милошу.

сопствени интерес привржен Порти, да сам вас дао у залог за мене... и да се о вама не бринем. Ово се све отворено говори и мени се не верује да царство важнији ствари послова има.“ Народ тобоже одговара Милошу да је сит његових уверавања о царској милости и евентуалном испуњењу народних жеља: „Када верни какав царев човек с наши неколико кнезова и с обештанијама царским овамо дође, онда ћемо веровати а пређе не можемо.“¹

Вероватно Милош се није много надао да ће успети овим лукавством. С тога је, у исто време, изнео везиру још и једну другу солацију, коју је дотле држао у резерви, тј. да се депутатима пошаље промена и у затвору. Везир прими ову идеју, али врло резервисано.

У разговору који је о томе имао са српским чиновницима, нарочито с Јевремом Обреновићем, везир је казао од прилике, да је Порти доказано да би се Србија извесно побунила само кад не би били у Цариграду њени тако знатни људи.² Према томе тешко им је наши замену. Ту је била сва тежина промене депутата у затвору. Најзад везир је споменуо проту Матију Ненадовића, Милосава Здравковића Ресавца и Василија Поповића, као личности које би Порта може бити примила. У исто време је тражио листу лица, која Срби предлажу, али је напоменуо да поменути тројица морају свакако у њу ући.³ Милош је желео да се и лично састане с везиром, да се о овој ствари разговори. Али на Јевремов предлог о састанку Абдурахман одговори да то може бити само у граду, изван града пак ако Порта допусти.⁴ Наравно Милош није могао ни мислити да иде у Београд а камо ли у град.

Ускоро, тј. почетком марта, врати се татари који је однео депутатима писма од 5-ог фебруара и донесе

¹ Држ. Арх., К. К., 197, fol. 225. 5 феб. 1825. Милош депутатима.

² Држ. Арх., К. К., 90. 5 феб. 1825. Ђ. Поповић Милошу.

³ Држ. Арх., К. К., 140. 14 и 21 феб. 1825. Јеврем Обреновић, Милошу.

⁴ Држ. Арх., К. К., 140. 21 феб. 1825. Јеврем Обреновић Милошу.

извештај да њихово ослобођење зависи од везира, и да је Porta њему оставила решење тога питања.

Услед тога, 12-ог марта, Милош дође у Остружницу с више кнезова и упути везиру акт у коме, у име свију народних старешина и кнезова, затражи, да му каже из кога су узрока депутати толико година у затвору? Porta је, вели од прилике Милош, изјављивала увек задовољство с његовом и народном верношћу па ипак држи народне заступнике у затвору као злочинце, без обзира на њихову физичку изнуреност. Он је дискретно напомињао да се и Porta и везир јако варају ако приписују мир у Србији томе факту што су депутати у затвору. Доказ је за то Сулејман-пашино време, кад су у турским оковима стењали многи Срби и сам Јеврем Обреновић, па је ипак он, Милош, оставио и брата и остале своје Промислу Божијем и расположењу насилника а с молбом притекао цару, који их је ослободио преко Марашлије и мир повратио.¹

На ову прететавку није добивен никакав одређен одговор. Везир је очекивао заповести од Порте, коју је известио крајем фебруара, како Срби говоре о промени у затвору.

Неизвесност односно Портин одговора није дуго трајала, 25-ог марта депутати јављају Милошу да је „дарство... тому соизвољило“, тј. да је промена начелно примљена и да је тога дана писано везиру да договорно с њим пошаље листу лица, која нуди у замену.² Почетком априла Милош је већ имао овај извештај у рукама; Абдурахман потврди то исто тражећи да му се пошаљу имена лица.³

Милош је тада био још у забуни и бризи, које су га обузеле одмах после Ђакове Буне, јер је осетио велико незадовољство у народу. У то критично време такав одговор Портин односно промене депутата

¹ Држ. Арх., К. К., 197, 12 март 1825. Остружница. Милош Абдурахману.

² Држ. Арх., К. К., 197, fol. 232.

³ Држ. Арх., К. К., 229, апр. 1825. Абдурахман Милошу.

изгледао му је врло повољан и згодан да се народу представи као неки успех и као корак у преговоре који ће несумњиво донети испуњење народних жеља. Одмах буде заказана кнезовска скупштина у Остружници ради бирања нових депутата. Али у половини априла Милош промени мишљење и поручи кнезовима да буду 5-ог маја у Крагујевцу.

Одређенога дана скупштина је отворена. Искупљени кнезови по напред спремљеном плану поднесу Милошу једно „изјасненије“ у коме је поменуто тамновање народних пуномоћника у Цариграду и које се овако завршује: „Расудите молимо, ово изјасненије наше, описивајуће отчасти само беду наши у Цариграду находећи се посланика, која вама много боље позната је, и расудите може ли се наћи између нас који, који би у јавну беду живот свој полагао без да би могао и најмању ползу Отечеству принети! Изволите такожде саслушати и жељу народа у истом призрању, који са свим негодује таковоје поврежденије права послаником, која права свуда за света почитују се. Ми смо свагда, кога од нас изберете, готови по заповести вашој ондај у Цариград, промене ради поћи када дознамо да се она браћа са свим слободна у својем конаку находе и када који од њих овамо... отпуштен буде за увереније наше“...¹ Овај одговор намењен је био у самој ствари Портини и београдском везиру, саставио га је Милошев секретар Лазар Тодоровић и кнезови, који тобоже исказују своје негодовање и описивање предлогу, имали су само да ударе своје печате. Цела је ова ствар удешавана само да се Porta реши да депутате пусти у слободу, тј. врати у њихов конак, па да им се пошаље промена.

10-ог маја Јеврем Обреновић дође у Београд да с још неколицином кнезова поднесе везиру горњу прететавку. Ну одједном појави се неочекивано велика запетост у српско-турским односима.

¹ Држ. Арх., К. К., 197, fol. 233.

ГЛАВА X

INTERMEZZO — МИСИЈА МИХ. ГЕРМАНА
мај 1825

- I — Уроци Германове мисије: Милошeve тужбе Русији против емигрантске агитације (27 нов. 1824 и 31 јан. 1825). — Руско министарство шаље одговор и поруке по Мих. Герману (5 апр. 1825). — Мих. Герман у Земуну (10 мај). — Његов прелазак у Србију (13 мај). — Садржина писма графа Неселроде од 5-ог априла.
- II — Милошев извештај везиру о Германовој мисији (16 мај). — Његов извештај депутацији (17 мај). — Старешинска скупштина у Крагујевцу (27 мај). — Милошева беседа и скупштинска адреса. — Германов повратак у Русију (поч. јуна). — Његово пуномоћије (1 јун). — Милошев одговор графу Неселроде (1 јун). — Милошев извештај депутатима о скупштини од 27 маја (2 јун).

I

Баш кад је Јеврем Обреновић стигао у Београд е кнезовском представком о депутатима, цукне по вароши глас да је у Земун стигао некакав руски курир с важним порукама за Милоша и Србију. Та је новост учинила велику сензацију и у Београду и у Земуну.¹ Заиста глас је био истинит: поменути руски курир био је Михаило Герман.

Германова мисија била је резултат једнога претераног извештаја српског рускоме министарству. Још

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 140. 11 и 13 мај 1825. Јеврем Обреновић Милошу.

27-ог новембра 1824 Милош је, агитујући против старешина у Бесарабији, јавио у Петроград да они спремају за март 1825 буну у Србији, „под изговором да је избаве турскога јарма“.¹ Угушивши Ђакову Буну, која није имала везе с емиграцијом, Милош се 31-ог јануара 1825 обрати опет рускоме министарству, јављајући му како су поред све његове строгасти и пажње старешине у Бесарабији договорно с Грцима изазвале буну као што је то доказао испит над неким ученицима, — што у осталом није било истина — и како су агитатори тврдили у народу да је он Портин човек, и да је послао депутате у Цариград само као залогу за мир у земљи. Због овога Милош је тражио да Русија склони емигранте што дубље у Русију и да српске депутате опрости затвора.²

Руско министарство прими тај извештај као свету истину и било је уверено да је револуционарна агитација, од које страда на Балкану Грчка, обузела већ и Србију и да се тамо могу очекивати озбиљни нереди. 4-ог априла, обраћајући се савезним дворовима, у намери да сам докаже потребу што брже ликвидације грчкога питања, министарство је употребило као аргументат и појаву Ђакове Буне и Милошево тврђење да може доћи још до озбиљнијих заплета.³

Није чудо што је у томе уверењу руско министарство послало и у Србију нарочите поруке. Та је мисија била намењена Михаилу Герману који је пошао из Петрограда у својству рускога курира. Како је тим кораком Русија само показивала своје старање за одржање мира, она га није крила: Герман је имао не само пасош рускога министарства него и препоруку за аустријске власти од аустријског посланика на руском двору. С тога је Герман онако јавно дошао у Земун правити се важан, што му је у осталом била слабост, и као да никога не познаје, ма да је био стари познаник многих Земунца и месне власти.

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 188, fol. 39. 27 нов. 1824. Милош графу Неселроде.

² *Id.*, fol. 41. 31 јан. 1825. Милош петоме.

³ Th. Schiemann, *Geschichte Russlands unter K. Nikolaus I. I.*, стр. 609.

11-ог маја прешао је у Земун А. Симић и састајао се с Германом пред генералом Фојтом, претварајући се да се не познају. „Алекса поздравно се с њим обично, но Герман ставио се као да никога не познаје и са свим странао разговарао се.“ Казао је да је руски курир и да носи депеше за кнеза. „Ово је таки генерал потврдио и додао да господин Герман намерава собом депеше у руке кнеза српског предати или предати опоме који му покаже кнежево пуномоћје“...¹ 13-ог маја А. Симић је поново ишао у Земун и однео Милошево писмо генералу у коме је тражено да руски курир пређе у Србију; А. Симић је пак том приликом казао Герману да је Јеврем Обреновић наредио да пређе на Остружници, јер се бојао да га везир не задржи ако у Београд пређе, под изговором да о том посланству нема никакве наредбе из Цариграда.²

Међутим везир још ништа службено није знао о Германову доласку, нити од српске стране нити од аустријских власти. 11-ог маја Јеврем је излазио пред њега с кнезовима и изнео му скупштинску представку о депутатима у Цариграду. Везир је ствар лепо примио, тврдећи да је он увек лепо писао о Милошу и народу и како се чуди Портиној политици, најзад је уверавао да ће скупштинску представку послати Порти и очекивати њене заповести. На овој аудијенцији Јеврем је осетио да ће због Германове мисије бити тешкоће с везиром и вративши се с ње писао је Милошу: „До сутра знаће везир за цело и мало сам се збунио, ако ме ушита, како ћу му одговорити. Господару, по моме мјенију, цукло је покривало тајних сношаја наших с Русијом... више тајно ничега није, ја се надам благополучним известијам“.³

Милош је и сам увидео да се крити не може. 11-ог маја он је писао Абдурахману и јављао како му руски курир долази у некаквој мисији, о којој ће га

¹ Држ. Арх., К. В., 140, 11 мај 1825. Јеврем Обреновић Милошу.

² *Id.*, Под 13 мајем 1825.

³ *Id.*, Под 11 мајем.

детаљно извести тек кад види шта је. Ово је писмо Јеврем добио 12-ог маја и послао у град сутра-дан, одмах по Симићеву повратку из Земуна, кад је оно ишао да каже Герману где да пређе. Ствар је на време свршена, везир је добио српски извештај пре аустријског, нешто мало раније пре одласка земунског тумача везиру, коме је имао службено да саопшти долазак руског курира. Везир је казао тумачу да је већ чуо о тој ствари, само га је интересовало да дозна какве су руске поруке. Ну тумач му није умео ништа одговорити.

Међутим Герман је прешао петог дана код Остружнице и, праћен кнежевим момцима, одмах се упути у Крагујевац Милошу, који је с нестрпљењем очекивао да чује руске поруке.

Да је Милош случајно те поруке предвиђао он их не би могао желети боље него што су биле. У писму од 5-ог априла граф Несселроде писао је Милошу да је цар био јако ожалостен кад је дознао за буну у Србији и кад је о томе и од самог њега добио писмо од 31-ог јануара. Али се опет обрадовао чувши да је он, потпомогнут љубављу и храброшћу верних Срба, надвладао противнике. Цар потпуно одобрава све мере које је кнез предузео за одржање мира и готов је увек да га у томе помогне. Односно бојазни кнежеве да српске старешине, насељене у Бесарабији, не дигну опет буну, император уверава кнеза да је гувернеру Бесарабије издата оштра заповест да строго мотри на српске старешине, од којих су неки удаљени од границе а други под стражом и сви су у таквом положају да неће моћи интриговати више против кнежеве мудре управе и против мирољубивих намера самог императора. Сем тога цар је заповедио руском отпавнику послера у Цариграду да сврши с Диваном питање о затвореним српским депутатима и препоручио му је нове које ће кнез у Цариград оправити. Цар се нада да ће Минчак и усети у овој мисији, да ће депутати бити ослобођени и да ће султан најзад, имајући у виду верност српскога народа уред нереди у Грчкој, приступити да се с кнезовима договори и испуни осму тачку Букурешког Мира. Дотле пак император препору-

чује кнезу да се држи његових савета и речи којих се држао три последње године, и да се постара свима силама одржати мир у Србији и покорност ка султану на светом темељу уговора. Кад кнез на овај начин испуни своју главну дужност, видеће да ће се и његова власт почети све више утврђивати. „Бог сам да награди смиреност српског народа и скруши зло замисли ваших и његових непријатеља“.¹

II

Наравно прво је требало умирити Турке. Већ 16-ог маја Милош се обрати опет писмом Абдурахману у коме га је извештавао о мирољубивим порукама руског министарства.² Сутра-дан, 17-ог маја, он се обрати и депутатима у Цариграду, обавештавајући и њих како о Германовој мисији тако и о кнезовској представи на скупштини од 5-ог маја. „Видећи ја овакви одговор кнезова, а чујући шта и народ около говори, писам се смео унустити јавно проговорити народу о вашој промени“...³

Како поруке руског министарства нису биле никаква тајна и тицале се одржања мира и како су нарочито после Такове Буне биле згодне да подигну Милоша и његову политику, којој је граф Неселроде, у цареве име, одавао највећу хвалу, Милош је хтео да их што свечаније објави народу. У тој намери он

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 188, fol. 43. 5 апр. 1823. Неселроде Милошу. „Государь Императоръ повелѣть снабдить нашего Повѣреннаго въ дѣлахъ при Портѣ Османской наставленіемъ совершенно согласнымъ съ желаніями Вашими, относительно до положенія прежнихъ депутатовъ сербскихъ заточенныхъ въ Константинополь, и препорученія съ ними отправляете Вы новыхъ. Мы ласкаемъ себя надеждою что испытанное усердіе Г-на Миличаки усвѣтитъ побудить Порту уважить наконецъ причины кои заставляють Васъ убедительно просить объ освобожденіи депутатовъ Вашихъ, и что давъ сей первый знакъ благорасположенія своего къ народу Сербскому, въ вознагражденіе непоколебимой преданности его Султану по среди вѣнскихъ бурныхъ обстоятельствъ Востока, Турецкое Правительство не откажетъ приступить потомъ и къ переговорамъ объ окончательномъ исполненіи VIII-й статьи Вухарестскаго Трактата.“

² *Држ. Арх.*, К. К., 229. 19 мај 1825. Абдурахман Милошу јавља да је примио ово писмо.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 237. 17 мај 1825. Милош депутатима.

сазове скупштину народних старешина и свештенства у Крагујевац за 27-ми мај.

Беседу, читану на тој скупштини, Милош је отпочео критиковањем Такове Буне, о чему је говорио и на скупштини од 5-ог маја, и изношењем свога старања да одржи мир, којим се једино може засновати народно благостање на чврстој основици. „Ја за ово досад ништа поштедио нисам, нити ћу од сад што штедити, и зато врло ми је жао било да неки криво мислећи о мени зло су ценили и толковали труде моје и зло описивали карактер мој...“ Милош је особито истицао да је његова политика у сагласности с тежњама опште европске политике и са захтевима рускога двора, који је на себе примио старање да српскоме народу изradi у Цариграду правце, које ће народу обезбедити мир и благостање. „Свети Сојуз или друштво највећи христијански царева, законом је себи поставио, ни у каквом царству народни буна петршити. По овоме закону свију царева, чујући августејши покровитељ народа нашег, Император руски, зимушњу буну нашу, веома се оскорбио, зато, што би ми по изреченију Светога Сојуза, све наше право како на милост други царева, особито пак на милост нашега цара изгубили. Но мало по том чувши, да је мир и тишина у отечеству нашем повраћен, веома се зарадовао, које ћемо једно и друго мало после из сопственога његовог писма чути: разумећемо и то у истом да је он, цар руски, са согласіјем сојузника своји, заповедио посланику своме у Цариграду да се стара настојавати у Пресветле Порте, да ова дела наша предузме, и неизговарајући се буном грчком, по жељи нашој оконча. Из узрока овога послати су једни курири у Цариград, а овога курира свога послао је руски цар овамо к нама јавно, с писмама својим, у којим писмама објављује он, цар руски, истинито стараније своје о нама, и препоруку да у миру пребивамо, и великому Султану да се покоравамо.“

За овим је прочитано писмо графа Неселроде које је изазвало дубок утисак на Скупштину.

„Из овога свега видите, љубезна браћо, настављала се даље Милошева беседа, како онај пресилни цар, из толико далњег света са висине престола свога, на нас милостиво погледа, како за нас отечески стара се, како нас као синове учи, да у отечеству нашем држимо мир и тишину, и да се овог покоја наслађавамо, и да ће он, силни император руски, преко свога посланика у Цариграду, за нас у Султана ходатајствовати. Ово су, љубезна браћо, десетогодишњи труди моји, за благополучије отечества положени. Видите, велим, ова неописана благодетјанија силнога монарха, за којег, у благодарности, како и за премилостивог Султана, да помолимо се Богу, да оснује премнога шчастљива лета помазаником своим, и да утврди престоле њиве“.¹

Ова је беседа примљена с великим одушевљењем. Скупштина одговори на њу сутра-дан, 28-ог маја, овом адресом:

„Ваше Сијатељство, Милостиви Господару! Како објасненија ваша тако и премилостиво писмо Височајшаго Покровитеља нашего, Императора всеросијскаго разумевајући преиспунили смо се радости, дознавајући из оних писама колико је ова висока сила милостива спрема нас, честострадајућег народа сербског и колико се за нас префатио у Премилостивог цара нашег Султана, да би основао благополучије наше на бољем темељу, него што је досад био и то дарованијем народу овому права, која би с наравима нашим слагала се.

Видимо, Милостиви Господару, да ова благодетјанија јесу плоди десетогодишњи труда ваши и то највише што сте знали храбри овај народ согласно изреченију Светаго Сојуза од различити наговора и позивања околних народа хришћански, противника премилостивог цара нашег сачувати и у миру и тишини обдржати га. Ово је јединствено учинило да је висока она сила тако милостиво на нас погледала и да је велики султан, уважавајући ове заслуге наше префатња од највеће дужде произашавша погрешенија опростио и нас опет височајшим скутом својим закрилио.

Ми нижеименовати, у име целог народа сербског, са сваком униженијем приклоњамо колена наша и падамо лицем к земљи пред Престолом нашего височајшаго покрови-

¹ Љуб. П. Некадовић, *Прилози за Срб. Историју*, I, стр. 9.

теља, Императора всеросијскаго и колико смо вредни пријети жртве молимо Бога за утвржденије Његова Престола и продуженије неоцењенога живота и здравија. Признајемо истину и сва благодетјанија ваша и труде у свој обширности њивој, но како за она благодарити Вашему Сијатељству? Недостаје нам речи и зато молимо само Бога да вас укрепи, да тако ревностно за нас, како и до сад трудити се можете. За које примите, милостиви, чистосердечна чувства наше искрене благодарности и признателности с поднесенијем поданичке верности наше к сијателњешему лицу вашем и фамилије ваше. Но да би изреченију овому нашем већу силу дали, закљичемо се пред олтаром Божијим, да ћемо свакога онога, који се покаже противник ваш и непријатељ, за свију нас обштег и отечеству непријатеља сматрати и да ћемо на свако позиваније ваше сви готови бити и поити на искореније онога злотвора, ако и Сијатељство Ваше обећа се употребити ово најспособније време за избавленије наше и друге једиствене и једноплемене браће наше са силном помоћу Императора Всеросијскаго и нашего Покровитеља и да ћете скоро испросити нама у Султана она права, која одавно преко посланика наши тражимо у Цариграду и која би са наравима и обичајима нашим најбоље слагала се; у противном пак случају неуздајући се на лена и празна обећања Портна и лукаву њену политику, да приступите као Господар и глава Народа нашего и ви с нама заједно ко сојузу борећи се за слободу браће наше,¹ да се једанпут или от ига избавимо несноснога или на пољу чести сви да помremo.

Никојим начином из числа нашего изоставити не можемо нити хоћемо до последње капље крви ону браћу нашу, живећу у шест оних предела, који су с нама заједно не само от 1804 до 1813 године борили се за општу слободу и при закљученију Бухарестекаго Трактата у осму онаго статију ушли, но што су у оним пределима наша браћа, наши сродници а по вишеј части по полам фамилије наше разделене остале. Свега ова свез никојим начином не допушта нам ни сада от оне браће и фамилија наши растати се, нити гледати да другу, гору судбу од нас претрпи. С којим јесмо и остајемо“...²

После овога скупштина се развије у највећој раздраганости и веселу, уверена да је дошао крај турском господарству у Србији.

¹ Реч је о Грцима. Испр. *Дрвс. Арх.*, К. К., 188, fol. 49. Милош Веселороду.

² Потписане су по имену све главне и ниже старешине вахијске, чланови Народног Суда, архимандрити (зладне нема) и протојерси.

Првих дана јуна Мих. Герман се преко Земуна враћао у Русију, посећи Милошев извештај о скупштини од 27-ог маја, Милошеву беседу и скупштинску адресу, најзад пуномоћје којим се овлашћује да и даље заступа народне интересе код министарства у Петрограду или код посланства у Цариграду.¹

У пуномоћју нарочито је истицана потреба да се Србији присаједине предели, који су јој припадали у време Букурешког Мира и уз то да се турске снахије несе из земље. „Кад је народ на скупштини, пише Милош графу Неселроде, чуо толика старања превисокога рускога монарха о њему, пао је лицем на земљу и громовито кликуо обраћајући се Свевизињему да одржи неоцењени живот његовога покровитеља и да утврди његов превисоки престо на вечита времена!... Народ је са највећим восторгом заблагодарио и мени за десетогодишње моје труде за његово благостање и поново ми се заклео на верност и уверавао да ће се у свему покоравати мојој вољи.“ Ну народ је, по Милошу, ставио извесне услове своје покорности — које је већ Милошева канцеларија унела у адресу скупштинску — тј. да Porta ослободи депутате и да испуни народне жеље, иначе је његова жеља да се придружи Грцима. „Ако Блистателна Porta не похита да објави ферманом своје признање за услуге, које јој је учинио српски народ и своју готовост да приступи преговорима и да Србима тражена права... ја се не смем подвезати да одржим овај народ у миру и покорности према Блистателној Порти. Ну поред свих ових критичких прилика мојих, пресветли графе, уздајући се на великодушно расположење Господара Императора према мени и држећи се увек његових благих порука, ја сам се решио да будем пре жртва данашње политике него да и најмање отступим од савета које ми је Господар Император дао“...²

Милош је, дакле, наговештавао отворено да се српски народ не слаже с мирољубивом царевом политиком,

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 206, fol. 178, 1 јун 1825.

² *Држ. Арх.*, К. К., 188, fol. 47—50, 1 јун 1825. Милош Неселроду.

али да ће он остати веран бранилац те политике у Србији. Тако је Милош мислио да Русију побуди на што јачу акцију у корист српскога питања. За бољи подетак он је приложио уз своје писмо и скупштинску мотивацију од 5-ог маја, у којој је изложено зашто народ неће да наименује депутацију која би сменила депутате у затвору.

2-ог јуна Милош је писао поново депутатима, колико је то политика допуштала, о Германовој мисији и о скупштини држаној 27-ог маја и наредио им да о томе известе и Порту. „...Кнезови остају при даноме прејде одговору: како се ви из апса ослободите и Porta увери да измена ваша неће на место страдација ваши по у свој народни конак доћи то они су готови одма тамо поћи...“ Милош нарочито полаже на то да депутати увере Порту о грчким агитацијама и о опасности која отуда грози миру у Србији. „Грци су посејали и своје агенте овде по народу, који не престају побуњивати га... Ако... Блистателна Porta не согласи се објавити својим ферманом благослов на народ овај и да је готова приступити к преговорима и испунити прошења наша, освободив најпре депутате истога народа из дуговременога заточенија, не смем се... подјемчити да ћу моћи обдржати речени народ у совершенној тишини“...¹

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 243, 2 јун 1825. Милош депутатима.

ГЛАВА XI

ПОСЛЕДИЦЕ GERMANOVE MISIJE И ДАЉИ ПРЕГОВОРИ
О СМЕЊИВАЊУ ДЕПУТАЦИЈЕ
јун—окт. 1825

— Узрујаност код Турака због Германова доласка. — Затегнути односи између Милоша и везира. — Портини прекори депутатима због Германова доласка (2 јун). — Porta тражи изјашњење од Милоша. —

Пут Ђ. Половића у Крагујевац због овог (18 јун). —

Његов повратак у Београд (20 јун). — Јеременово изјашњење везиру (30 јул).

II — Смрт Ђ. Поповића Ђелеша (1 авг.). — Абдурахманова пренераженост. — Милошев гнев. — Његове тужбе Порти и подметања против везира (8—11 авг.). — Тужбе Русији (11 авг.).

II — Реис-ефендија брани Абдурахмана пред депутатима. — Милошева немоћ у борби с везиром. — Милош предузима поново преговоре о ослобођењу депутата (авг—окт.). — Везирова добра воља. — Преговори о саставу нове депутације. — Промена у Милошевом држању.

I

Долазак рускога курира и држање скупштине у Крагујевцу изазвали су сасвим природно врло непријатан утисак на Турке: никад се Русија није тако јавно обратила њиховој раји у Србији. И међу Србима и међу Турцима догађај је зацета живо коментарисан. Турци суморни, раздражени и заплашени, стану врти фишке, удешавати тонове, оправљати ћуприје и шанчеве. Ножари и туфегџије добили су сила посла. У Београду по сто ерлија и по сто снахија чували

су варош сву ноћ.¹ Турски страх давао је повода чак и комичним призорима. Једнога дана дигне се велика олуја с кишом. Неки трговци који су ишли у Београд, видећи да ће их киша ухватити пред самом вароши, ободу коње да би се што пре дохватили варошких капија. Кад Турци угледају ову трку, помисле да је то неки препад и затворе капије. После четврт сата отворе их поново чудећи се и сами „својој будаластини“!²

Односи између Милоша и везира постали су такође врло затегнути. О промени депутације престало се говорити. У општој раздражености безначајне ствари изазивале су огорчене сукобе и рекриминације. У својој импулсивности Милош је нанео чак и личну увреду Абдурахману.

Некакав Циганин, гоњен од ерских пандура у Београду, умакне међу турске стражаре на Стамбол-капији вичући: *аман! аман!*... Сејмени узму бегунца у заштиту а пандури истучени у кавзи врате се у канцеларију. 27-ог маја кнезови по наредби из Крагујевца отиду везиру и изјаве му велико кнежево „негодовање... позивајући се на силу фермапа царског у призренију слободе купљења арача цигански“ и тражили су да се кривци казне, иначе ће сви ерски чиновници изаћи из Београда, јер се више не могу трпети „насилја његових самовољних Турака...“ Везир, непријатно дирнут целим догађајем, доказивао је да и сам није био рад овој афери, обећавао је сатисфакцију и с великим незадовољством је говорио у опште о рђавим обичајима на турским капијама по целој царевини па и у самоме Цариграду, где се сваки кривац узима у заштиту кад добегне тражећи одбране.³

¹ *Држ. Арх.*, К. К., №. 3 и 5 јун 1825. Ђ. Поповић Милошу; 5 јун 1825. Београдски кнезови Милошу. — 12 јун 1825. Јов. Обреновић Милошу.

² *Id.*, 12 јун 1825. Ђ. Поповић Милошу.

³ „Ово је и самоме кнезу Милошу познато... и у ваш овлашћени колпак неколико пута топрије и други Турци, велика преступљена учинили бегали су тражећи одбране и заштите и нико их ни најмање није узнемиравао нити је смео улазити у конач...“ Везир је даље тврдио да је тр-

Лена и пуна такта везирова одбрана није нашла никаква одзива у Милоша. Киван на њега за све неуспехе на Порти, мало заведен Германовом мисијом, он се био решио да му прочита што бољу лекцију, и то писмено. Тако 6-ог јуна Ђ. Поповић преда Абдурахману кнежево писмо, које везир пружи своме сараф-баши Кости Стојановићу. „Док му је Коста, пише Ђ. Поповић Милошу, писмо ваше прочитао, неколико боја мењало му се на лицу...“ Кад је свршено читање везир се окрене Ђ. Поповићу с речима: „Шта сам ја досад неваљало учинио те ме Коџа-Милош толико укорава?!...“ „Ефендум, гласио је одговор, то се без узрока писати не може, мора узрок свој имати!“¹ У самој ствари тога узрока није било. Није чудо што је везир после свега овога послао у Цариград врло недовољне извештаје.

Германов долазак у Србију изазвао је, природно, и на Порти врло мучан утисак. Као што Абдурахман није обраћао пажњу на оно што му је Милош о тој мисији јавио, тако је и Porta с неповерењем примила извештаје Милошеве депутације од 17-ог маја и 2-ог јуна. 21-ог јуна депутати су били позвани на Порту и Реис-ефендија им изјави да се Диван не може довољно да начуди доласку рускога курира у Србију и држању некаквих скупштина и да из свега излази да народ тражи заштитника изван Порте.

Сем тога прекора преко депутата Porta нареди Абдурахману да затражи од Милоша службено изјашњење односно Германове мисије.

базо да се српски пандури прођу Циганина чим је побегао међу Турке и да га после траже преко каваларије. „При свем том ја ћу онима низам учинити, који су у тој каван били, а то ћете и ви очима видети, но на једанпут да се све то учини, целом аскеру било би противно...“ Односно изласка срп. чиновника из Београда везир је саветовао кнезовима да то не чине док не добију Милошеве заповести после оваког изјашњења. На дискретну претњу српску да ће се цео случај јавити у Цариград, везир је казао нек чине како знају и он ће Портину решење очекивати с мирном савешћу, јер је увек чинио све што је могао да с Милошем живи у љубави. 28-ог маја већ су Срби ухватили Циганина, кога су Турци отерали јачачио по везировој заповести. (*Држ. Арх.*, К. К., 90. 28 мај 1825. Ђ. Поповић Милошу).

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 90. 6 јун 1825. Ђ. Поповић Милошу.

Заиста 18-ог јула везир пошаље Ђ. Поповића Милошу у Крагујевац да донесе одговор на ова питања: „Које су државе Срби поданици? Хоће ли и даље остати верни Порти, као што су до сада? На што Србима посредовање страних сила и њихови курири?“¹

Већ 20-ог јула Ђ. Поповић се врати у Београд. Кад га је везир примио у аудијенцију да чује одговор присутни су били кадија, алај-бег, Мустафа-бег остружнички (бивши алај-бег) и неке знатије српске аге. Везир је хтео да да што већу јавност овоме изјашњењу. „Е. Ђелешу, какав је одговор учинио Коџа-Милош за оно што сам му преко тебе јавио?...“ Ђ. Поповић одговори: да Милош само моли свога цара и само од њега милости очекује, а не од кога другога. „Ако се цар смилује добро, ако ли не, опет нека је цар жив а ми тражимо!... Што се пак верности Коџа-Милошеве и овога народа... тиче она је свагда постојана. Коџа-Милош говори: ако ја моме цару неверност мислим да Бог да на моју главу и народну да буде, ми од царска скута никада ради ниемо одвојити се!...“ Али у главноме Ђ. Поповић изјави да ће доћи у Београд за који дан Милошев брат, Јеврем, и донети тражени одговор. Присутни Турци примили су речи Ђ. Поповића врло повољно, везир је остао резервисан.

Док је давао овако понизне службене одговоре везиру Милош је кишео гњевом против њега. Он се нада ослобођењу депутата а шаљу му се укори. Нерасположење Портину, тражење изјашњења и укоре, које су депутати добили, Милош је приписивао у главноме везировим интригама. „Описана вами израженија слављејшег Реис-ефендије, писао је Милош депутатима, поразила су ме совершенно, јер видим да сва нерасудна и неправедна представленија Београдскога наше против мене и народа овога више су нашла... поверенија... пред височајшим престолом неголи... толикогодишња наша верност и приврженост... На коју ли страну дакле да се окренемо, када се с нама овде

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 188, fol. 54. 11 авг. 1825. Милош Неселроду.

као с бунтовницима и с вама тамо у престолном граду као са заложницима побуњени острва поступа..." Милош се опет враћа на Ђакову Буњу и тврди како је с великим личним пожртвовањем очувао мир у Србији, како му то доноси само неблагодарност Портину и завист везиру. Он је чак готов „оваково опасно... правленије оставити и втеченију бунтовника дати слободни ход“ да само више не навлачи на себе „негодованије Светле Порте и ненавист они, који непрестано прилику траже запалити у Србији огањ бушта..."

По Милошу један од првих агитатора за буњу је главом београдски везир, јер он наговара спахије да плаше народ. Они говоре: „Чекај Влахо само нек цар покори Мореју даће он вама права као и њој!“ Наравно народ преплашен мисли и говори да треба пристати уз Грке и заједнички се бранити. Ну оно што је најглавније то је Милошева изјава да је *присволио* кнезове да пошаљу измену депутатима у затвору, ако баш Порта неће да их пусти у слободу. Најзад је тражио да се београдски везир промени. Милош је износио и једну интригу везиру. 7-ог јула Абдурахман је исплаћивао сејменима десетомесечну плату. Како нису хтели никако даље да чекају везир им је место новаца натурно мазге, пушке, пиштоље и ћуркове. „Само је с једним чинтом пиштоља остао.“ Тиме је везир јамачно хтео да Порту ономене да му пошаље суму новаца коју му дугује. Ну Милош ово представи да је против њега лично управљено. „Није хтео примити и раздати... готове новце, 74 хиљаде, које су у Београдском конаку нашем од неколико дана находиле се. А пошто је овим начином сејмене исплатио послао је ноћу свога хазнадара у мој конак, тамо новце пребројио и однео..." Везир је ово учинио „да би дошло Височајшему Девлету до знања да он новаца нема и да му ми не дамо..." Милош је ово исплаћивање још боље окртно тврдећи како је због оваквог исплаћивања „готово... било дошло до јавне кавге".¹ Сејмени су занета били незадовољни, али се све мирно

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 248. 26 јул 1825. Милош депутатима.

свршило. Тврђење да је било 74.000 гроша у каси и да их везир није хтео примити и како их је најзад примио такође је било измишљотина. 7-ог јула Ђ. Поповић, извештавајући Милоша како везир стварима исплаћује сејмене, пише: „Добро би било, Господару, да му пошаљете 30.000 гр. или што више од нове порезе, јер би после пукао од муке немајући узрока да може што говорити"...¹

У колико је јаче пред Портом, а преко депутата, грмео против везира, у толико је био покорији пред њим у накнадном службеном изјашњењу односно Германове мисије.

По кнежевој заповести Јеврем, дошавши у Београд, отиде везиру 30-ог јула с Ђорђем Поповићем и кнезовима. Пошто су причekali код хеџаја-бега док су дошли муфтија, кадија, алај-бег, диздар и још неки Турци, позову их пред везира. Он их одмах запита: какав му одговор носе по предмету за који је по Ђ. Поповићу питао и за који мора „илам“ Порти да пошаље и рекне им: „или хоћете сами на оне тачке одговорити, или желите да вам их ја опет поновим?...“ „Можете нам их поновити," одговоре Срби из учтивости. „До сада је било нешто и тајно и јавно, настави Абдурахман, и сада је све јавно“, јер су сем горњих лица присуствовали овоме разговору ичаге, гавазии и сва свита везирова. „Јесте ли ви нашег цара поданици, и у оној покорности у којој сте прошатих година били, и као што сте и до данас вашу верност показали? Знамо да сте до данас верни били! Била је буна у Влашкој, побунили су се Грци, и грчки и влашки бунтовници позивали су вас да устанете на оружје против цара, и ви их нисте послушали, него сте остали цару верни. Зиме је била буна у самој овој земљи и Коџа-Милош утисао ју је и остао веран цару, и ја сам му поступио његово својом бујрулдијом посведочно. А од како је долазио руски курир разговор је међу вама да сте посредством цара руског израдили и добили, да везира не буде, да се спахије дигну и да ће се границе

² *Држ. Арх.*, К. К., 90, 7 јул 1825. Ђ. Поповић Милошу.

распространити. То је сам Коџа-Милош народу и говорио и читао. Тако ми је довољно ваших људи доказало. А како је Коџа-Милош мени и цару писао, зашто је онај курир дошао, оно је све добро, нити је што зло било. Мени су и то доказали, и то опет ваши људи, да је Коџа-Милош онда наредбу учинио, да се у црквама и у манастирима помиње име руског цара. Шенлуци и плотуни бацани онда сведоче нам да је могућно да је таква наредба учињена. Многи кнезови, враћајући се са скупштине, пуцали су једнако до куће и чинили су шенлуке, а особито кнезови пожаревачки и јагодински говорећи: да турскога правитељства овде више бити неће, да ће се везир и спахије дигнути и границе размаћи. Што год сам чуо — а не знам је ли истина, или не — ја сам писао Девлету, сем спомињања имена цара руског у црквама и манастирима јер у то писам веровао. А тако су и околни везири писали све што су год чули и дознали. Зато је и Реис-ефендија звао кнезове, депутате ваше, у Стамболу, кад је татарин ваш дошао и кад је писма кнезовима донео, која је Реис-ефендија прочитао и... питао их за долазак куриров и за онолике шенлуке, о чему су мислим и депутати ваши писали Коџа-Милошу. А мени је опет писано да вас зовем и питам какве су то речи у народ истурене? И сад иштем џевап, да ми одговорите... [јер] један слуга двама господарима не може измет чинити, не можете бити и руски и турски!"

„Ефендум, одговоре Срби, ми остајемо од данас они цару нашем који смо и пре били, и за што смо с почившим Марашли-Али-пашом уговарали и закључали се на верност, а особито од како смо послали кнезове и депутате наше 1820 године у Стамбол, и како смо, по жељи царевој, прошеније наше писмено послали Девлету и тамо му све изразили што тражимо и желимо. Од онога доба све верији остајемо и јесмо, надајући се непрестано милости султановој и саслушању наших прошенија. И године 1821 одредио је премилостиви цар једну комисију од Ејсид-Хамид-беја и Калимахија, те су три пута с кнезовима нашим о нашем прошенију разговарали. Но будући да се међу

тим грчка буна појави... то ствар остаде несвршена и премилостиви цар не одговори нам ништа или ће послушати наша прошенија или неће. Ми се надамо, да ће нам учинити по жељи и у томе очекивању остајемо верни цару, нити тражимо, нити знамо другога; ми од њега само милости иштемо. А што велите да је Коџа-Милош народу или говорио или читао, да ће се везир или спахије дигнути, да ће се границе размаћи, да је наредио да се име рускога цара у црквама и манастирима спомиње, и да ће он и одсад цару руском, а не султану служити, то није истина, нити је из његових уста изашло: то су само непријатељи наши наставили и потворили на њега. То смо ми најпре од спахија чули, који су по селима ишли, буну у народ турати. Они су те речи расејали и многе друге којекакве говорили као на пример Оросанџија“....¹ Везир (пошто Срби изређају све што је поменути спахија говорио, окрене се алај-бегу): „Ко је тај Оросанџија?“... Пошто му алај-бег одговори везир настави: „То све може бити да Турци говоре. Но ако има пет Турака, који то говоре, ваших има сто, који противно говоре. Турци су најпре од ваших људи чули, где против нас зло говоре, па зато онда и Турци на вас зло окрену“. „Ефендум, одговоре Срби, ако се овоме не стане на пут, да знате да неће добро бити. Коџа-Милош издао је заповест по свима селима, да нико зло не говори, а где год се који чује и ухвати да се њему доведе. И ако који Турчин буде зло говорио довешће се њему и он ће га предати вама. Турци су, и то Оросанџија, говорили по народу да пореза више не излази с капије од 8 гроша, и капијског и војводског и свега. Пак, кад млађи од старијих овакве речи чују онда још већма пусти бивају, и десет пута горе речи говоре.“

„Ја моје могу за један сахат заштити, прихвати Абдурахман, само заштите ви ваше да не прете, да не вичу, да шенлуке не чине и тим подобно. И ја сам сâм за Коџа-Милоша зло говорио, једно што ми је

¹ Спахија трстенички.

онакво писмо писао за једног Циганина, који ни три гроша не вреди, обезчестио ме за њега, да не би господар један слуги свом онако писао; затурио и затурдио ме за једног Циганина од три гроша с којим су се пијани пандури посвађали. А друго, што је он говорио да чини неке трошкове на мене и на моје људе, и у Стамболу и на много других страна, ја сам одговорио, да мени није ништа дао сем једно два пута масла, а што ми је од пореза дао, то се по инциду зна; што ми даје за ђумрук и мукаде, то све стоји у тавилима, тако и оно што ми даје у сену и у дрвима. А кад он мени зло пише и за многа зло говори, то могу и ја право имати за њим зло говорити. Но Цариграду пак даје ли што или не даје, то не знам! А како се овакве речи између нас двојице разносе, то наравно да млађи, чујући нас, још гори постају и горе говоре. Коџа-Милош нек не мисли да су му сви пријатељи у народу. Ако има сто хиљада су макар десет хиљаде биће му непријатељи, и много је њих преда многа с прекрштеним рукама тужило се на њега, говорећи: „кад овако сада с нама поступа да шта ће после бити, кад му дође већа власт у руке и цар му је даде!?“ Ја сам тога мњења да Коџа-Милош не тражи помоћи од других, но нека тражи од султана милости. Други су три пута султани за Грке представљали, но он их сва три пута одбио. Тако, ако станете и ви тражити милости преко друге руке, знајте да вам неће ништа дати. А онако... даће вам и више и све.“ — Срби: „Ми то и просимо од цара да нам даде, што смо у прошенију нашем предали, а што се други дворови с царем разговарају или спомињу за нас што или не то од њих зависи.“ — Везир: „Ви слободно шитите од цара што вам треба и Коџа-Милош може то чинити ако хоће преко мене, ако ли хоће и сам преко кнезова. Сад да оставимо овај разговор који је за овдашња опстојатељства био, но сад дајте ми џевап шта ћу ја цару одговорити?“

— „Ми смо вам дали џевап, одговоре Срби, остајемо верни цару као и до сад и Коџа-Милош и народ.

а од прошенија нашег не одетушамо, које смо премилостивом цару по кнезовима 1820 године предали“.¹

Истога дана, 30-ог јула, Јеврем је послао детаљан извештај у Крагујевац о овој аудијенцији.

II

Још док је Милош био под утицајем овога извештаја добије он и друго Јевремово писмо, које му је донело неочекивано изненађење.

1-ог августа маглићки спахија Бешлагин, Карановчанин, дође у Милошев конак и, пошто је неко време био код Јеврема Обреновића, изађе са Ђ. Поповићем Ђелешем и кнезом Василијем Поповићем, Милошевим нашеногом, у другу собу. Бешлагин је долазио и два дана пре тога, пре и после подне, Василију Поповићу и тражио му новац на зајам, ну овај га је одбио, јер није вратио стари дуг од 200 гроша. Пошто је неко време разговарао с Василијем и Ђелешем Турчин скреше шиштољ на Ђелеша, рани га у десну руку и у трбух, јер је у метку било два зрна, па затим потегне други шиштољ на Василија Поповића, који одмах скочи на ноге и ухвати се у коштац с Турчином. На пуцањ Јеврем Обреновић полети одмах тамо с неким Новаком абаџијом, чију је молбу баш тада био читао на докату и затекну Василија у гушању с Турчином док се Ђелеш превртао, јаучући од бола. Зликовац буде најзад савладан и везан.

Јеврем достави одмах цео догађај везировој канцеларији те hexаја-бег пошље три гаваза, коме Срби предаду убицу.

Глас о овоме догађају распростро се муњевитом брзином. Срби су га с ужасом примили, Турци су свакојако говорили и у главном жалећи што Бешлагин није убио Јеврема, кад ће већ и онако главу изгубити!... Јеврем, уверен да је Турчин намеравао убити

¹ Држав. Арх., К. К., 140, 30 јул 1825. Јеврем Обреновић Милошу.

њега, затражи одмах „изун“ од везира да иде из Београда.

Абдурахман је био пренеражен и догађајем и Јевремовом вољом да иде из Београда: убиство у вези с одласком српских старешина изазвало би велику забуну и узрујаност. Проклињући убицу везир је молио Јеврема да одустане од своје намере и да остане у Београду па макар му никад и не долазио у град, допуштао му је да може одбити свакога Турчина који би хтео доћи к њему и нудио му турске стражаре пред конаком да такве молнице и посетнице одбијају. На ове молбе и понуде Јеврем одговори да све зависи од кнеза, али је ипак био решен да одлази. Кад се обратио неким поузданијим Турцима да ли би му могли стајати добри за живот, они су, слежући раменима, одговорили: „Видиш како је смутно, и сад ни за наше синове не бисмо смели стати добри“!...¹

2-ог августа Ђ. Поповић је био погребен.²

Милош се ужаснуо кад је добио извештај о догађају с Ђелешем, и нареди одмах да Јеврем и Василије Поповић напусте Београд. Сматрао је за срећу што се нешто горе није десило, с Јевремом или с њим лично, јер овакви догађаји изазивају свакојаке рефлексије. Хтео не хтео везир изда изун, и Јеврем изађе 3-ег августа из вароши.³ Сутра-дан, 4-ог августа, Абдурахман је изјављивао Милошу живо своје сажаљење што је Ђелеш погинуо, тврдећи да „с те муке не може на једно место седети“.⁴ Ну Милош се на ово није обазирао. И онако киван на њега он је био нарочито дирнут кад је чуо, како је везир јавно на аудијенцији 30-ог јула критиковао не само његову спољашњу политику, него износио хотимнице шта се у народу мисли и говори о његовој унутрашњој политици. Смењивање Абдурахманово било је за Ми-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 140. 1 авг. 1825. Јеврем Обреновић Милошу. — 24-ти авг. 1825. Новак, абаџија, Милошу.

² Ђелеш је живео до 6 сах. ноћи (по турском) и сахрањен 2-ог авг. у 5 сах. дана.

³ *Id.*, 3 авг. 1825. Ричањ, Јеврем Милошу.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 229. 4 авг. 1825. Везир Милошу.

лоша сад све и сва, и он је хтео да искористи за ту сврху догађај с Ђелешем. Али ипак није хтео директно да га нападне, напротив он продужи с њим политично разговоре о измени депутације; тужбу против везира имали су да поднесу депутати.

Из свију представака везирових, односно Германове мисије, Милош је јасно видео да му Porta изјављује своје незадовољство, али не преким начином већ политично и достојанствено. Знао је такође из других извора да Porta саветује везиру обазривост и пажњу према Србима. Место да говори о своме незадовољству с везиром, што му не би много помогло, Милош се реши да покаже Portи ако може, како њен представник испуњава наопачке заповести из Цариграда и како дражи Србе сваком приликом. У јавном писму депутатима од 8-ог августа,¹ које ће и Porta прочитати, Милош им даје извештај о последњој аудијенцији и о убиству Ђелешеву. Али ти детаљи врло мало личе на оно што се у истини догодило. Везир је, тобоже, примивши 30-ог јула Јеврема и српске кнезове пред муфтијом, кадијом, алај-бегом, многим одабраним Турцима и свом својом придворном господом, био ердит и повикао Србима: „Ви нисте поданици Великог Султана, већ сте бунтовници; ви тражите друге краљеве да вам помогну; но ја вас уверавам да сви устану помоћи вам неће, а што тражите од цара некакву милост наш ће вас цар онако помиловати као што је и до сад миловао друге бунтовнике!... Ви мени ни мирије, која цару и везиру припада, не издајете и ни у каквом послушанију царском и везирском нисте!...“ Наравно после овога долази како је Јеврем „са сваком покорношћу“ говорио о верности Милошевој и народној према султану и његовом Височајшем Девлету. „Честити везир једва је могао од љутине саслушати одговор брата Јеврема и по том ердито дао му је изун да у свој конак одлази...“ Говорећи о смрти Ђелешеву Милош вели да је Бешлагин хтео убити Јеврема, да је за њим пошао, кад је

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 250 verso.

Јеврем полазио у другу собу и да су га једва Ђелеш и Василије Поповић задржали. Ну права оптужба против везира сад тек долази: „Исти овај злодеј [Бешлагин] пре неколико дана тражио је пријатеља... да га препоручи мојему покровитељству и заштити против наше. Сада се пак очевидно посведочава да је то чинио по наговору везиру да ближе к мени може приступити и са мном оно у Крагојевцу учинити што је у Београду с братом Јефремом намеравао а с почившим Ђоком свршио...“ Милош је за потврду ове зле намере наводио, како је везир једном приликом узвикнуо пред многим Турцима: „Зар се не може наћи ни један прави Турчин да онога ђаура отпрати на други свет!“ Истина је да је Ђ. Поповићу алај-бег те претње саопштио, али је истина и то да је алај-бег, Халид-бег, интригирао против Абдурахмана.¹ У сваком случају ни Турци нису придавали важност везирићим претњама. „Да посечемо Милоша?!“ узвикнуо би везир пред алај-бегом кад се некад наљути. „Да посечемо, ефендум!“ Одговара овај. — „Да посечемо Србе?!“ — „Да посечемо ефендум!...“ И после таквих узвика везир би се објаснио с Ђелешем, и указао би му почаст која много значи: „Оди, Ђелешу, седи“ и „донесите кафу Ђелешу!...“ Из овога, говорио је сам алај-бег, треба разумети Коџа-Милошу да је везир луд и будала и да није вредан... штете начинити.² Извесно је да Милош није много веровао овим извештајима и да је намерно нетачно представљао своју узнемиреност због мрачних планова везирићих. У осталом он то и сам признаје на другом месту. У тајном писму

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 140, 29 јул 1825. Београд. Јеврем Обреновић Милошу.

² *Држ. Арх.*, К. К., 90, 20 јул 1825. Ђ. Поповић Милошу. — *Ibid.*, 140, 29 јул 1825. Јеврем Обреновић Милошу. Алај-бег је казивао Ђ. Поповићу да је пре неколико дана била скупуштина код везира и да је ту био: муфтија, калија, диван-ефендија и алај-бег. Везир је тада питао како се није од Турака не може да нађе да Милоша сматра, и добио одговор да таквога у Београду нема. Алај-бег је најавио после чуђење диван-ефендија да везир такве разговоре води пред толико људи. Диван-ефендија се и сам чудно томе, кад толики фермани назаку везиру да не да повода Србима за незадовољство. Сутра-дан отишао је диван-ефендија везиру и говорио му да је непозитивно што води такве разговоре, те везир позове опет све оне Турке и похваљивао је пред њима Милоша.

депутатима Милош објашњава своју тактику. „У писмима мојим видећете описано да се ја и спокојствије народње находимо у врло рђавом положенију. Ми савим боље стојимо, но ово сам зато овако описао да би каквим начином [могао] дигнути овога Азијата везира, који наше све послове и овде и тамо код двора квари. Смрт Георгија Поповића, коју везиру приписујемо, чини ми се да ће нам помоћи“...¹ У јавном писму Милош је још поновио да везир наговара спахије да илаше и буње народ.

У истом смислу Милош је известио и руско министарство о Портиним и везирићим протестима односно Германовим мисије. Он је, наравно, по своме обичају дошао овде неке нове елементе, јер се обраћа Русији. Везир је тобоже узвикнуо Јеврему и Србима: „Кога сте ви Господара поданици? Великога Султана или Московскога Краља?! итд.“²

III

И овога пута Милош није имао никаква успеха. Прочитавши јавна писма Милошева депутатима, од 26-ог јула и 8-ог августа, Рене-ефендија је све оптужбе против Абдурахмана назвао измишљотинама и није хтео да чује за његову промену. Мутње Грка и спахија ако их има биле су за Рене-ефендију ситница о којој не треба ни говорити: мир зависи од Милоша; а како Порта не сумња у његову верност она је с те стране мирна, јер „добро зна“ колико је „буна и метежа“ он досад угушио. „Знамо, рекао је Рене-ефендија од речи до речи, да код вас има један такум кнезова, који нису сви у сагласности с Милошем, ну он зна такве да истребљује и да гаси сваки њихов неповољан покушај.“ Депутати повичу као у један глас да таквих кнезова нема у Србији и да сви живе у слози с кнезом. „Има, има, прихвати Рене-ефендија смејући се, ... о томе и ви знате добро, но Милош је

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 252. Милош депутатима. Послато 11 авг. 1825.

² *Држ. Арх.*, К. К., 188, fol. 54, 11 авг. 1825. Милош Неселроду.

мајстор за њих, нека их мајсторијом онако истребљује, као што је и до сада, пак ће све мирно бити!“

Цео Портин рад показао је Милошу да с њом не може лако изаћи на крај и да од везирова збацивања нема ништа. Из ове борбе он је изашао немоћан. Као увек Милош се покорио судбини, очекујући згоднију прилику. Сасвим мирно, као да ништа није ни било, он се сад сав ода послу бар да сврши питање о промени депутације с неким Абдурахманом. Тако је гласила Портина заповест.¹ Положај српских заточника био је, као и увек, очајан. Дим. Ђорђевић, који је патио од наступног лудила — о чему се није дотле знало — био је најгоре са здрављем.

У августу, септембру и октобру кнез и везир водили су честу прениску и дуге преговоре о овој ствари. Абдурахман је очевидно био рад да се ствар добро сврши и ако се није надао Милошевој благодарности; он је био задовољан „да му се за свашта не трчи у нос,“ и обраћао је само пажњу да му Милош не подметне незнатне људе, јер је знао да би после за све на њега пала одговорност.

Нарочито је било тешко наћи лице које би могло заменити Вујицу Вулићевића, јер су га Турци јако ценили. Везир је тражио за њега или његовог сина или Јеврема Обреновића; за измену других спомињао је Проту Матију, Васиља из Бајевца, кнеза Василија Поповића. За Проту Матију и кнеза Василија Поповића везиру је одговарано да су стари „и да не могу пут истерати,“ за Јеврема да је болешљив. На везирова питања неки су Турци, пријатељи Милошеви, предлагали Милосава Здравковића и Милету Радојковића. „Није вајде, говорио му је алај-бег, да пошаљеш ког ти драго, Срби кад науме да се дигну, дигнуће се да их онамо [у Цариграду] сто има...“ „Ето, говорио је Мустафа-бег остружнички, за Ђакове Буне они су се побунили без обзира што су депутати у Цариграду, а

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 260, 2 септ. 1825. Депутати Милошу.

кад је Милош крајинио, брат му је био у Скопљаконим рукама“!...¹

Првих дана октобра везир пошаље у Крагујевац свога базрђан-бану Ђорђа Н. Петровића — који је за новац служио тајно и Милошу и много допринео повраћању добрих односа између њега и везира — да се споразуме с Милошем о депутатском питању. Иза-сланик се ускоро врати у Београд с Милошевим писмом од 7-ог октобра и с многим усменим аргументима за везира. Извештај базрђан-башин гласио је да су некупљени српски кнезови решили да ниједан од њих неће поћи у Цариград, докле затворени депутати не буду пресељени у народни конак у Фанару, на ма тамо били под стражом.²

Око 10-ог окт. Абдурахман пошаље у Цариград ову последњу реч Милошеву о депутатској промени.³ Изгледа да је везир искрено препоручио Порти да се одазове овом захтеву.⁴ 21-ог окт. он пише Милошу да он чини све што може и да не треба њему да замера што не може ништа преко царске заповести.⁵

Милош, који је у јулу нудио измену на ма нови депутати били одмах затворени,⁶ изменио је сад своје гледиште! Он је тражио ослобођење старе депутације као погодбу коју треба Porta претходно да испуни. Овакво држање није проста недоследност, какве се често виђају у Милошевим поступцима, оно је имало у главном за разлог промену у руској политици према Порти у другој половини 1825 године.

¹ О свему овоме у *Држ. Арх.*, К. К., 90, 140, више писама везирова, кнезова Београдског Суд., Јев. Обреновића и Ђ. Поповића Милошу.

² *Држ. Арх.*, К. К., 229, 12 окт. 1825. Абдурахман Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 90, 12 окт. 1825. Београд Ђ. Н. Петровић Милошу.

⁴ *Id.*, 14 окт. 1825. Ђ. Н. Петровић Милошу.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 229, 21 окт. 1825. Абдурахман Милошу.

⁶ Види напред стр. 180.

ГЛАВА XII

СРБИЈА И РУСКО-ТУРСКИ ОДНОСИ

1825

- I — Друга Петроградска Конференција (12 феб. 1825). — Одговор аустријског амбасадора на руске захтеве. — Руска аргументација и пријаве у Србији. — Протокол конференције (27 март). — Царев циркулар од 4-ог априла. — Портин одговор на протокол Петроградске Конференције. — Одговор дворова на царев циркулар од 4-ог априла.
- II — Незадовољство цара Александра. — Делеша руског министарства посланицима у Бечу, Паризу и Берлину (6 август). — Поруке Минчанију за ослобођење српске депутације.
- III — Конференција између Минчанија и Порте о српској депутацији (1 окт.). — Протест предат Порти.
- IV — Пут цара Александра на југ Русије (авг.). — Поводни обрти по Грке. — Енглески утицај у Грчкој. — Апел грчке владе на Енглеску (20 јул). — Зближење између Енглеске и Русије. — Одговор руских посланика на делешу министарства од 6-ог авг. — Обрт у Милошеву држању. — Поруке депутатима (4 дек.). — Смрт цара Александра (19 нов.). — Утицај овога догађаја на Порту и на њено држање у депутатеном питању.

I

Остављен од Енглеске и прекинувши с њом, потом од 16-ог децембра 1824, однос о грчком питању, цар Александар прионе у толико енергичније да придобије Аустрију, Француску и Пруску за брзу и једнодушну акцију у томе питању. 12-ог фебруара 1825 отпочела је друга серија конференција у Петрограду.

Изгледи су били добри. Метерних је нарочито живо критиковао држање Енглеске. Али илузије оптимиста нису дуго трајале. Метерних, кога је његов енглески колега Канинг назвао „највећим неваљалцем и најбезобразнијим лажовом на континенту“, није имао више на кога да набаци своје интриге. Аустрија је морала изаћи на чистину и стати отворено пред руске захтеве.

Руски кабинет је предложио: 1-во да четири савезна представника у Цариграду поднесу Порти ноту, у којој ће тражити да се она споразуме без одлагања са савезним дворовима односно пацификације Грчке; 2-го у исто време да изјаве да се има одмах утврдити примирје, у противном случају да ће они отићи из Цариграда и да ће све последице пасти на Порту; 3-е да Порта под посредништвом савезних дворова ступи у преговоре с грчким изасланицима, и 4-о да се пошаљу агенти у Грчку, који ће народ обавестити о правичности мера, које је Русија изнела у мемоару од 9 јан. 1824 г. и о благородним намерама савезника да Грцима обезбеде националну екенстенцију и административну независност.¹

Руски предлог изазвао је разне примедбе од стране сва три посланика, пу у главном француски и пруски посланик држали су се у позадини и равнали према изјавама свога аустријског колеге графа Лебцелтерна. Највећа је тешкоћа настала кад је Неселроде предложио „принудне мере — *mesures coercitives*“ против Порте ако не прими савезничке захтеве. Наравно те би принудне мере биле војна интервенција, коју је Француска имала у Шпанији и коју Русија одавно жели за себе у Турској. Аустријски је посланик тврдио да још није дошла *нужда* да се оваква мера употреби; да би то средство само охрабрило револуционарне елементе, и да би он у томе случају више волео да призна *поштинну независност Грчке*, те би

¹ Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen*, Text, I, стр. 334—339.

питање постало много простије.¹ Другим речима, ако се већ мора попустити Грчкој, онда Аустрија више воли да она буде потпуно независна, него полузависна, јер би Русија у њој утврдила несумњиво свој утицај. Граф Неселроде остао је запрепашћен пред овом изјавом аустријског посланика чије су речи иронија за руска очекивања и откривале сву мистериозност аустријске политике. Он није био далеко од мисли да је жонглирање с принципом легитимности било за Метерниха средство за борбу против руске превласти на Истоку. Тек после дуже паузе граф Неселроде изјави своје дивљење, како не може да схвати „да таква идеја поникне на аустријском земљишту и да ју је за тренутак могао усвојити кабинет, који се увек истицао као бранилац коректних принципа, као непријатељ револуција и њиховога опасног триумфа!“²

Да би показао колика опасност грози европском миру на Истоку, и како је потребно да се што пре предузму енергичне мере за повраћање мира, Неселроде је, поплашен Милошевим извештајима, помињао и Ђакову Буну и тврдио да је на прагу нов устанак у Србији, пошто је народни гњев дошао до врхунца због затворених депутата у Цариграду.

Али сви су аргументи остали без ефекта. 27-ог марта потписан је протокол конференција. Његова садржина била је прави пораз за руску политику: представници савезних дворова имали су да *покушају* у Цариграду да Порта прими принципи интервенције великих континенталних сила у питању о повраћању реда на Истоку,³ и да она *сама затражи ту интервенцију*. И то је све.

Цару Александру није било тешко предвидети Портин одговор, с тога се, и не чекајући га, обрати, 4-ог априла, непосредно бечком, париским и берлинском

¹ Prokesch-Osten, *Op. cit.*, Beilagen, II, стр. 157. „...j'aimerais autant franchir d'avance le fossé qui resterait malgré cela devant nous, et reconnaître une indépendance qui ferait cesser les embarras de plus d'un côté.“

² *Id.*, Text, I, стр. 341.

³ *Id.*, Beil., II, стр. 161. — G. Isambert, *L'indépendance grecque et l'Europe*, стр. 204.

двору с питањем: шта мисле да раде у случају да Порта одбије понуђену интервенцију. У тој окolini руски је кабинет поменуо могућност устанка у Србији, као што је Неселроде чинио и на конференцији.¹ У исто време био је послат у Србију Михаило Герман с познатим писмом за Милоша да етишава духове.²

У другој половини маја француски посланик Гијмино, аустријски интервенцијус Остенфелс, пруски посланик Милтниц и руски отпавник послова Минчаки, послали су на Порту, сваки за себе, своје драгомане да у смислу протокола петроградских конференција учине кораке код Реис-ефендије. Претходно су били решили да реч *intervention*, — интервенцију, коју нуде Порти, замене са *bons offices* — благонаклона услуга. Минчаки је још тражио нарочитом потом, по упутствима из Петрограда, да Порта ослободи српске депутате и тиме отклони узрок народног незадовољства у Србији, — о чему је Милош такође био извештен у писму које му је Герман однео — и да се из Влашке и Молдавије повуку бешлије (нека врста турске жандармерије) и њихове аге (баш-бешли-аге), који су вршили службу сличну служби турских муселима у Србији.

Порта је енергично одбила понуђене јој „*bons offices*.“ Предајући одговор драгоману француског посланства Реис-ефендија му је рекао: „Ми знамо куд би нас ова услуга одвела. Што Русија тражи свој добитак и што жели да своје честољубиве планове изведе на овај или онај начин, то је природна ствар. Али шта се надају да добију Аустрија, Француска и Пруска при остварењу ове замисли, чиј је крајњи циљ пад Османског Царства, то је оно што не схватамо“!³

¹ Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen*, Beilagen, II, стр. 172. — Text, I, стр. 367. Овде се даје као датум циркуларне ноте: почетак маја 1825 по новом кал. — Th. Schiemann, *Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I*, I, стр. 345 даје као датум 4/16 апр. Тај је датум извесно тачан.

² Види напред стр. 167. — Писмо графа Неселроде Милошу под 5 апр. 1825.

³ Prokesch-Osten, *Op. cit.*, Text, I, стр. 360.

3-ег јуна дипломати су се састали и испитали Портин одговор и 5-ог истог месеца послали га својим владама у Беч, Париз, Берлин и Петроград.

У ово време изгледало је да се угушење грчкога устанка клони крају; египатска војска, која је почела своје операције у Грчкој почетком године, била је постигла велике успехе: 1-ог маја пао је Наварин, 9-ог јуна узета је Триполица, Науплија, седиште грчке владе, дошла је у велику опасност, а Мисолунги је био притешњен чврстом опсадом.¹

Свима овим непријатним извештајима придешао је и један други: одговор на руску окружницу од 4-ог априла гласио је да су дотични дворови противни да се предузимају принудне мере против Туреке.

Тада је Русија јасно видела колико је изиграна аустријским интригама. Метерних је, у уверењу да је грчки устанак већ свршена ствар, готово отворено казао да је Русију забављао преговорима само зато да би дао Турцима времена да сами сврше грчко питање.² Граф Неселроде у нотама Метерниху пије крио незадовољство свога двора.³

II

После четворогодишњег искуства и лутања цар Александар се реши на оно што је требало учинити 1821 године, одмах по прекиду дипломатских односа с Портном. Место да политичке интересе своје државе ставља у зависност од решења Св. Савеза он се реши да им послужи како сам пађе за добро.

6-ог августа била је послата заповест руским посланицима на бечком, берлинском и париском двору, да више не улазе ни у какве преговоре о турско-грчком питању и да даду осетити дотичним силама, да више не могу рачунати на руску помоћ ни у каквом

¹ Prokasch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen*, Text, I, стр. 354 и др.

² Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe*, I, стр. 323.

³ Prokasch-Osten, *Op. cit.*, Text, I, стр. 368.

питању, пошто Русија није добила никаква доказа о узајамности услуга. У исто време од тих представника затражен је поверљив извештај о положају који дотични двор заузима у питању пацификације, и да отворено и без икаквих обзира изнесу своје гледиште о анти-руској унији, која би се могла формирати, о њеној јачини, о средствима да се она разбије, о евентуалном учешћу Енглеске у тој међународној завери и најзад о томе како би Русија могла у тим приликама најбоље да заштити своја права, интересе и достојанство.¹ Министарство је говорило својим представницима још и о стању у Србији, о чему је била реч у ноти од 4-ог априла. Михаило Герман био се тада већ вратио из Србије и донео Милошеве представке састављене о екумиптини од 5-ог и 28-ог маја у Крагујевцу. „У нашим депешама од 4-ог априла ове године, пише граф Неселроде, ми смо нарочито споменули нереде, који су били букнули у Србији и изразили страх да се ови нереди не понове и не узму гори и озбиљнији обрт, у случају да Porta не ослободи српске депутате и не испуни законите жеље народне, извршивши одредбе VIII чл. Букурешког Уговора. Да бисмо дали последњи доказ нашега интересовања за Диван ми смо наложили били господину Минчакију да му у овом погледу упути најпријатељскије представке, и у исто време позвали поглавара српскога народа, да употреби сву своју моћ за одржање унутрашњег реда у земљи којом управља. Наши су кораци на Portи потпуно насели. У својој необјашњивој заслепљености она и даље држи српске депутате у затвору и одбија да награди оданост овога верног народа. С друге стране његов поглавар нам јавља да није могао послати нову депутацију у Цариград, јер Срби траже, пре свега, да се прва врати, и да је он далеко од

¹ Th. Schiemann, *Geschichte Russlands unter K. Nikolaus I.*, I, стр. 347; стр. 608, прилог: *Copie d'une dépêche réservée aux représentants de l'Empereur près les Cours de Vienne, de Paris et de Berlin*. St Pétersbourg, le 6 août 1825. — *Recueil de documents relatifs à la Russie pour la plupart secrets et inédits, utiles à consulter dans la crise actuelle*. Paris, 1854, стр. 231.

тога да може да јамчи да идуће године неће букнути нова буна, чије је последице немогућно прорачунати. Тако дакле, докле изгледа да ономене, које смо давали нашим савезницима о стању у Србији, нису побудиле пажњу њихову, ми се налазимо може бити пред пожаром који ће обухватити северне и западне области Турскога Царства".¹

Тих дана писано је и Минчакију да је царско незадовољство дошло до врхунца због Портине тврдоглавости и да је цар прозreo улогу коју су играли у Цариграду представници Аустрије, Пруске и Француске, и наређено му је да с њима прекине преговоре.² Ну у колико је Минчаки имао да буде резервисанији у грчком питању у толико више имао је да истакне у својим односима с Портом чисто руске захтеве. Минчакију је заповеђено да тражи енергично да се поврати стање у Влашкој и Молдавији какво је било пре 1821, јер је само под том погодбом цар обновио дипломатске односе с Портом, и да ошт понови захтев да Porta пусти у слободу српске депутате, евентуално да прими другу депутацију и да по VIII

¹ Th. Schiemann, *Geschichte Russlands unter K. Nikolaus I*, I, стр. 346. — Anlagen, стр. 608. *Copie d'une dépêche réservée aux représentants de l'Empereur près les Cours de Vienne, de Paris et de Berlin.* „Dans nos dépêches du 4 avril de la présente année, nous avons fait une mention particulière des troubles qui avaient éclaté en Serbie et exprimé la crainte qu'au cas que la Porte ne rendit pas la liberté aux députés serviens et n'exaucât pas les vœux légitimes de leur nation en satisfaisant aux clauses de l'art. VIII du Traité de Bucarest, ces troubles ne se renouvelassent et ne prissent un caractère bien plus alarmant et plus sérieux. — Pour donner une dernière preuve d'intérêt au Divan, nous avons chargé Mr. de Minciaky de lui adresser à cet égard les représentations les plus amicales et nous avions en même temps invité le chef de la nation serviennne, à user de tout son pouvoir, afin de maintenir la paix intérieure du pays qu'il administre. Nos démarches à la Porte ont complètement échoué. Dans son inexplicable aveuglement elle retient captifs les députés de Serbie, et se refuse à récompenser le dévouement de ce peuple fidèle. D'autre part son chef nous mande, qu'il n'a pu envoyer une nouvelle députation à Constantinople par ce que les Serviens, exigent avans tout le retour de la première et que pour l'année prochaine il est loin de pouvoir répondre d'une explosion dont il serait impossible de calculer les conséquences. Ainsi, tandis que les avertissements que nous avons donnés à nos alliés sur l'état de la Serbie semblent à peine avoir excité leur sollicitude, nous nous trouvons peut-être à la veille d'une conflagration qui embrasserait les provinces septentrionales et occidentales de l'Empire Ottoman.“ — Prokesch-Osten, *Op. cit.*, Text, I, стр. 388.

² *Ibidem.*

члану Букурешког Уговора подари српском народу привилегије на које има право.

III

Извршујући наредбу своје владе Минчаки затражи конференцију у којој ће се расправљати питање о Србији и о кнежевинама, Влашкој и Молдавији. Рене-ефендији се нарочито није допао захтев односно Србије. „О Србији је све казано, рекао је он драгоману рускога посланства, депутати ове провинције стањују у официрским одељењима Сараја, с њима се поступа према њихову рангу и достојанству; Porta ће их задржати или пустити да иду својим домовима, као што то жели Г. Минчаки, али под погодбом наравно, да их у овом другом случају замене нови депутати“...¹ Конференција је била заказана за 1-ви октобар у Рене-ефендијиној вили на Босфору.

У одређени дан, у 1 и по час после подне, састанак је отворен изјавом руског отправника полова, да је добио наредбу да се с Портиним министрима објасни у једној конференцији с протоколом о ситуацији у Влашкој и Молдавији. Рене-ефендија изјави одмах готовост Портину да изађе насусрет руским жељама и да ће баш-бешли-аге бити онозване, али односно васпостављања стања у кнежевинама, као што је било пре 1821, учини извесне резерве које нису задовољавале Минчакија.

После оваквога одговора Минчаки настави како му је још наређено да скрене пажњу Портиним министрима и на један други предмет, тј. да се обавести да ли је султан решен да и даље настави своју политику према Србима и да се не обазире на пријатељске и поверљиве представке Њ. И. В. цара Русије о потреби и правди да верним и искреним испуњењем VIII члана Букурешког Уговора награди примерну оданост Србије. Срби су, одговори Рене-ефендија, раја султанова и његова је брига да се стара о њи-

¹ Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen*, Text, I, 390.

хову миру; у осталом под Портином протекцијом они живе у потпуном миру и благодњању. Минчаки се опет врати на право питање: да Срби још нису добили привилегије које су им зајамчене Букурешким Уговором. Реис-ефендија затражи да му се донесе тај акт, јер се тобоже не сећа његове садржине. Кад је прочитао VIII члан он одговори, да се Porta о свему има да споразуме и погађа само са српским народом. Минчаки тада, истичући право Русије да се стара о испуњењу уговора, јер је Porta тај уговор с њом закључила, примети, да руски цар гледа с незадовољством што Porta држи српске депутате у затвору место да народу подари уговором предвиђене и гарантоване правце. „Кад је српска депутација дошла у Цариград, одговори на то Реис-ефендија, букнувши су нареди у неколико провинција царевине. У тим несрећним приликама влада, не хотећи да изложи поменуће депутате каквој опасности, решила се да их експонира на неко безопасно место и с тога их је метнула у сам двор Великог Султана. Ту они примају таин (le taïn—poussi-ture journalière); живе у изобиљу и Султан се брине за њихове потребе. По наредби Његовога Величанства дају им се, од времена на време, веће или мање суме пована за трошак; најзад слободно им је да одржавају везу са својом земљом, јер и ако њихова преписка иде преко руку Портиних чиновника, она им се даје неповређена. Према томе депутати немају права да се жале.“

Минчаки одговори: да Срби не гледају с истога становишта на положај својих представника у Цариграду и да је за сажаљивање што се чини све да се у српском народу посеје незадовољство место да му се да награда за показану верност у последњим годинама; према овоме он је сматрао за дужност да позове Порту да се одазове српским жељама, које су јој толико пута представљане. Реис-ефендија није одрицао да су Срби дали доказе своје верности, али ипак Porta налази да је у њеном интересу да депутате држи као таоце и да их она сматра као такве! „Цео свет зна револуцију која је букнула у Грчкој;

Porta је учинила оно што би било учињено на сваком другом месту: узела је таоце из свију својих провинција, чији становници нису давали сасвим довољне гаранције верности. То је опште утврђен обичај. Тако се владике на и сам цариградеки митрополит налазе на истоме месту где и српски депутати, и одговарају за покорност Грка у престоници; у осталом депутатима ништа недостаје, они живе у изобиљу.“

Позивајући се на опробану верност српскога народа Минчаки је доказивао не само штету већ и опасност што је Porta према њему тако неоверљива и потребу да с депутатима отпочне преговоре чиј би резултат још боље учврстио мир у Србији. Реис-ефендија је остао при своме: и ако су се Срби показали верни, Porta налази да је потребно да има њихове таоце, као јамство за покорност, пошто је то народ оружан, ратоборан и планинеки.

После оваквих одговора руском отправнику послова је остало да подсети Портине ministre на евентуалне последице такве политике. Из тих одговора, рекао је од прилике Минчаки, ја видим да је Porta решена да ништа не мења у својој политици према Србима, и да чак одриче, на извештан начин, да тај народ има право да тражи привилегије на основи Букурешког Мира; према томе мени је дужност да изјавим да услед тога Русија, која је скрупулозно испунила све дужности благонаклоне пажње (bienveillante sollicitude) сипрам Порте, неће моћи стајати добра за последице које могу настати услед тако жалоснога Портиног држања (ne saurait nullement garantir les conséquences d'aussi déplorables résolutions). Последње речи биле су очевидно претња за Порту, али су се учиниле и нејасне Портиним министрима, те Минчаки дода да Русија жели мир и благодњање у Турецкој Империји; да је рада да је сачува од револуцијске напасти; да је, у овоме циљу, увек давала најбоље савете; да треба да се Porta сети нереди који су били пре неколико месеца у Србији, и да је руски двор, да би се отклонила катастрофа, чије се последице

могу лако оценити, саветовао Порти више пута да се понаша према Србима лепо, да прими њихове молбе, да награди њихову верност и да обезбеди мир тога народа; да је Русија најзад и данас поновила исти корак, који би требало да послужи Порти као доказ да је Русија учинила све да јој објасни њене праве интересе; али како Porta неће да чује руске савете, то нека само себи припише зле последице тако рђаве политике.

Срби су, рекао је на ово Reis-ефендија, Portина раја и њена је дужност да бди над њиховим миром и благостањем и она то и чини; али ако се, после свега тога, дрзну да предузму ма шта, они ће бити сматрани као издајници и с њима ће се поступити као с таквима; и ако се то деси, једино Порти припада право и брига да нађе начин и средства, која ће против њих употребити, и она ће знати да их нађе; ну, у противном случају, тј. ако Срби остану верни, Porta ће се према њима понашати као и досад и поступаће с њима с истом благошћу.¹

Porta се и противила руским захтевима и није била категорична; очевидно она је хтела да попусти, али је то изјављивала непотпуно и неодређено. Попуштање јој је саветовао, по Метерниховим упутствима, аустријски интернуцијус, да би се обезбужала ратна странка у околини цара Александра, те да се криза што даље одложи. Користећи се Портиним одбијањем руских захтева Миничаки је у поменутој конференцији предао њеним министрима протест у коме је Порту чинио одговорном за све што је буде снашло због њене безобзирне политике.² Тај је протест звонио као увод у ултиматум.

¹ *Aff. Etr. Paris. Corr. Pol. Turquie*, vol. 169, fol. 59. Annexe à la dépêche N° 30 du 24 mars 1826. *Protocole de la conférence officielle, tenue le jeudi, 13/1 octobre 1825, dans la maison de campagne de S. E. le Reis-Effendi, située sur le Bosphore du côté de l'Asie, entre M. de Minciaky, Chargé d'Affaires de Russie, accompagné du Conseiller de Collège de Bukmann, du premier drogman de la mission François Franchini, d'une part, et de S. E. le Reis-Effendi, Saidaa-Effendi, assisté de l'Uléma des conférences, Arif-bey, de l'Atmedji-Effendi, secrétaire d'Etat et du Drogman de la Porte, de l'autre.*

² Prokesch-Osten, *Op. cit.*, Beil., II, стр. 228. *Protestation remise au protocole de la conférence du 1/13 octobre 1825.*

IV

Заиста облаци су се све више гомилали над Турском. Још у августу руски цар је отишао на југ царевине, у његовој свити били су све сами приврженици војне; војска се почела гомилати у близини Прута.

Porta и њени пријатељи и на другој страни доживели су непријатност; Метернихово ликовање да је грчки устанак готово угушен било је прерано. Науплија, седиште јелинске владе, била је спасена. Хамилтон, заповедник енглеске флоте у Јонском Мору, припретио је Ибрахим-паши енглеском интервенцијом ако не дигне опсаду.

Метерниху се тајно и нечујно припремало још једно велико изненађење, поправка односа између Русије и Енглеске. Благодарени држању Француске Енглеска је морала да заузима одређенију улогу у грчком питању ако није хтела да допусти да је француски утицај истисне из Грчке. Спасење Науплије дало је дефинитивно победу Енглеској. 20-ог јула грчка је влада потписала у Науплији акт којим се грчки народ ставља под заштиту Велике Британије и моли је да му дâ краље.¹

За Енглеску је ово био велики мамац. Ну Канинг одбије понуду изјављујући да ће Енглеска остати неутрална, али да неће ни допустити да друга нека сила наметне Грцима решење противно њиховим интересима.² У самој ствари нап Енглеска је очевидно стала на страну устаника.

Метернихове обелодањене читриге, успех Енглеске код Грка, нарочито њено одбијање да прими устаничке понуде, дало је прилике рускоме посланику у Лондону, Ливену, да се приближи Канингу у грчком питању, које их је доскора делило. Канинг није смео изгубити задобивени утицај у Грчкој и изађе насупрот руским жељама, знајући да Енглеска не може сама узети на себе грчко ослобођење, јер би је то довело у сукоб

¹ Prokesch-Osten, *Op. cit.*, Beilagen, II, стр. 175.

² *Id.*, стр. 176.

не само с Портом него и с Француском, Русијом и Аустријом.¹

Измена мисли између петроградског и лондонског кабинета о грчком питању давала је најбоље изгледе Русији за дефинитиван споразум. Ибо нико није могао да спори право да поведе борбу против Порте за гажење Букурешког Уговора, сада је била на путу да добије моћнога савезника и за решење грчкога питања. Положај пак сила на континенту изгледао је повољан за Русију. Такви су бар били одговори руских посланика у Паризу, Бечу и Берлину, на питања од 6-ог августа, о положају Русије према осталим члановима Св. Савеза у евентуалном сукобу с Портом. Готово једногласно мишљење је било да се Русија, ако уђе у рат, нема бојати никакве алијанције, јер се такво јединство у тадашњим приликама не може остварити. Најенергичније је саветовао рат, посланик у Паризу, Поцо ди Борго.²

И ако је зближење између Русије и Енглеске у грчком питању било још тајна за јавност, ипак само бављење царевом на југу Русије било је довољно да се мисли да је Porta пред озбиљном кризом. Овај факт био је поглавити разлог што је Милош у октобру тражио да се депутати претходно ослободу па да онда пошаље друга лица, и ако је у јулу био вољан да их смени и у затвору. Он се надао да ће Porta сад под притиском догађаја попустити. Смрт Самуила Јаковљевића (19 авг. 1825), на чије је избављење највише полагао, само га је више учврстила у томе отпору.³

¹ Th. Schlemann, *Geschichte Russlands unter K. Nikolaus I*, стр. 348—349. — Испор. F. Martins, *Recueil des traités et conventions conclus par la Russie*, IX, стр. 332—336.

² *Recueil de documents relatifs à la Russie pour la plupart secrets et inédits*. Стр. 5. *Dépêche réservée du général Pozzo di Borgo*. Paris le 4/16 oct. 1825.

³ Радећи да се депутати скупа спасу Милош се трудио да Самуила и другим, обилазним путем, избави: радио је 2—3 године да га Патријаршија посвети за владуку шабачког те да тако избеже из затвора. Али без успеха. — *Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 258. Списак ствари преминулог Самуила. — Испор. М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, 234.

4-ог децембра Милош пише тајно депутатима да непрестано очекује „конечно решење“ из Петрограда, где се је цар ваљда већ вратио с прегледа војске на јужној граници. „Сад ће се непремено решити судбина Грчке и наша“...¹ Заиста Милош, као и сва јавност и европска дипломатија, очекивао је из Русије најинтересантије вести.

Усред тога очекивања стигао је извештај који је свакога изненадио: 19-ог новембра цар Александар је издахнуо у Таганроку. 17-ог децембра Милош је то видео из новина. Жалост његова и његове околине била је врло велика. Једина је утеха била нада да ће им Константин — брат и наследник Александров — бити оно што и његов претходник, тј. „покровитељ и доброжелатељ.“ 21-ог дек. Јован Обреновић пише из Крагујевца Милошу у Пожаревац: „Сви ми, имајући овде у канцеларији образ Константинов, стајемо почесто пред њега и молимо му се велегласно: помози Кошта!... помози, ако Бога знаш!... И, један дан, ваздан, љубисмо га на изред...“ Јован је блажио Милошеву тугу за покојним царем овим речима: „Може бити да ће нам решителност новог владатеља довољно у помоћи бити, а може судбу нашу и пре решити него Александрово мирољубије“.²

На сам Божић Милош је добио другу вест, којој се исто тако није надао. Али та је била пријатна. Тога дана татарији је донео из Цариграда извешће да је Porta не само ослободила Аврама Петронијевића него да га је и у Србију послала у нарочитој мисији, и да је допустила Дим. Ђорђевићу да се пресели у Патријаршију. Татарији је донео и писмо Аврамово писано с пута у Дуле-Бургасу, 19-ог децембра.³

То је била за Србију прва последица утиска, који је на султана учинила промена на руском престолу. Глас о смрти цара Александра, у чију су помирљивост

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 264, verso. 4 дек. 1825. Милош депутатима.

² *Држ. Арх.*, К. К., 145, 21 дек. 1825. Јован Обреновић Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 265. — *Ibid.*, fol. 273.

Турци до краја веровали, учинио је најмучнији утисак на њих, они се нису више надали одлагању сукоба с Русијом.¹ Пред том очигледном опасношћу Porta је нашла за добро да укаже Србији извесну благонаклоност, обративши пажњу на њене захтеве о промени депутације.

Око 20-ог јануара Аврам је стигао у Србију и донео поруку Рене-ефендијину: да је Porta решила да прими нову депутацију, која ће бити слободна у народном конаку у Фанару.²

¹ Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen*, Text, I, стр. 411. Глас о смрти Александровој стигао је у Цариград 10 (22) децембра, и изазвао је „Angst und Beklemmung.“ — *Држс. Арх.*, К. К., 140. 30 дек. 1825. Јеврем Обреновић Милошу. „Највише ме увесељава обште мненије у Цариграду о смрти цара Александра и вступленије Константиново на престол русски: мненија ова да Бог даде да се испуне...“

² *Држс. Арх.*, К. К., 188. 28 јан. 1826. Милош Неселроду. — *Држс. Арх.*, К. К., 206. 26 јан. 1826. Мих. Герман Милошу. Из овога се писма види да је Аврам имао да тражи да у ту депутацију уђе и један од Милошевих браће. Герман је то дознао из једнога писма из Цариграда, али Милош о томе не говори у писму графу Неселроде.

ГЛАВА XIII

РУСКИ УЛТИМАТУМ И ОСЛОБОЂЕЊЕ ДЕПУТАЦИЈЕ март-април 1826

- I — Ступање Николе I на руски престо (13 дек. 1825). — Писмо графа Неселроде Милошу о промени на престолу (23 јан. 1826). — Милошево писмо графу Неселроду од 28 јан. 1826 о надама у Русију и о Портиним захтевању нове депутације.
- II — Бирање нове депутације. — Углед њених чланова. — Вујица Вулићевић и син му Петар. — Милошеве сумње на Вујицу. — Porta тражи у депутацију Петра Вулићевића.
- III — Европа и промена на руском престолу. — Велики долазак у Петроград (18 фебр.). — Руски ултиматум Porta. — Петроградски протокол (23 март). — Русија шаље по М. Герману извештај Милошу о ултиматуму (20 март). — Минчани предаје ултиматум Porta (24 март). — Германов долазак у Србију (14 април).
- IV — Савети Porta да прими ултиматум. — Метерних и Porta. — Porta прима руски ултиматум. — Ослобођење српске депутације (23 апр.). — Милошева радост (5 маја). — Германов повратак у Русију (14 маја).

I

Глас о Александровој смрти стигао је у Петроград 27-ог новембра. По праву наслеђа на престо је имао да дође млађи царев брат Константин Павловић. Међутим он се био одрекао тога права још 1822 године. О томе је по заповести цара Александра био састављен манифест, 16-ог авг. 1823 године, који је требало објавити после његове смрти. Према томе акту њега је

имао да наследи трећи брат Никола Павловић. Али је то све остало у главноме тајна. Константиново одрицање било је познато малом броју лица.

Кад је стигао извештај о догађају у Таганроку, настане између Николе, у Петрограду, и Константина, који је био намесник у Пољској, „борба некористољубља и великодушности.“ Никола, уместо да узме власт у руке, враћа круну брату, који са своје стране потврђује своје раније одрицање. Најзад, 13-ог децембра, после занимљивих перипетија и од великога политичког значаја, Никола се прими престола, пошто се уверио да је Константинова одлука некрена и непоколебљива.

Ова шеснаестодневна забуна у врховној управи учинила је да сазри завера, која је одавно припремана.

Последњих година Александрове владе либералне тежње и револуционарне идеје, које су струјале кроз целу Европу, одомаћиле су се и у Русији. Два тајна друштва била су образована, једно у Петрограду, друго на југу међу официрима у јужној војсци. Највећа опасност за руски царизам била је у томе што су слободњачке и револуционарне идеје обузеле официрски кор.

Године 1825 ова су два друштва стајала међу собом у тесној свези; о превратним плановима прављало се увелике и ако ништа у детаљима није било утврђено. Завера још није била склопљена. У главноме се тежило да се тадашњи режим у Русији замени уставним.

Благодарећи денунцијацијама цару Александру је била делимично позната ова радња и баш пред његову смрт похватани су њени конци; али је он био мртав кад је донесен извештај у Таганрок да је агитација у јужној војсци узела толико маха да је и цела династија дошла у опасност. Дибић, који је практично цара Александра као шеф Генералног Штаба, одмах је предузео хапшења; 12-ог децембра ујутру стигао је његов курир у Петроград и донео извештај о томе и како завера има своје гране и у Петрограду,

међу самим гардијским официрима. Истога дана извештај о завереницима у престоници потврђен је био и с друге стране.

Али баш тада, 13-ог децембра, Никола се прогласио царем и издао манифест, те је тако престао *interregnum* који је био врло повољан за превратне радње. Завереници, изгубивши већ доста времена, није више оклевали. 14-и децембар био је одређен за полагање заклетве новоме цару и они реше да тога дана изазову војничку револуцију и да натерају Сенат да изда манифест којим ће бити позвани у Петроград сталешки представници за израду устава. Сваки ко би се одуђо томе био би смрћу кажњен.

План је имао у неколико изгледа на успех. Тајна, којом је била завијена Константинова абдикација на престо и необјашњива појава *interregnum*-а живо су утицале на духове. Завереници се користе тиме да увере нижу класу народа и просте војнике, да је у двору склована превара, којом се иде да се Константину одузме престо.

Ну једна незнатна околност учини те завереници промаше свој план. Немајући потребне присебности они су лутали у неизвесности, крили се или гледали да се извуку, уместо да предузму какав одлучан корак. Све се свршило тиме што је при полагању заклетве један део војске, окружен народом, одрекао да положи заклетву и викао од времена на време: „живео Константин!“ „живела конституција!“ После узалудних покушаја да се метежници, који су почели и пуцати и убијати, мирно приволе на покорност, морало се приетити енергичнијим средствима: глас је бунтовника био угушен риком топова, картеч је учинио остало, велики број лица падне на месту, а остали се разбегну или врате у касарне.

У вече, у седам часова, држано је благодарење у великој дворској капели за ступање царево на престо и победу над бунтовницима.

23-ег јануара граф Неселроде писао је Милошу о промени на руском престолу. „Промена која се догодила веће расхладити чувства узајамне љубави, која

нас из старине везује. Његово Величанство, нови Самодржац, заповедио ми је да Вас уверим, а преко Вас и све старешине једноплеменог и једноверног Српскога Народа, о продужењу царске милости и покровитељства. Њему су познати оданост и поверење њихово у нашу владу; позната су му нарочито Ваша жива старања, знаменити вођо, која увек иду на утврђење реда и мира у отаџбини. Та су старања до сада крунисана жељеним успехом и Србија Вам је обвезна што је спасена од многих беда. Господар Император жели да Ваш храбри и великодушни народ осети у пуној мери плодове ваше чвртине и сопствене издржљивости и да се управља по Вашим паметним саветима и остане у тишини под Вашим мудрим предводителством, очекујући да Руски Двор, згодном приликом, утврди за Србију права, која су јој дарована VIII чланом Букурешког Мира.¹

Готово у исто време Милош је неказивао рускоме министарству жалост народну и своју због смрти цара Александра. „Овај жалосни догађај, пише Милош 28-ог јануара, ставио је и мене и народ у неописану тугу и очајање. Тугујући због тога неописано, сматрао сам за особиту дужност да заповедим свима црквама у Србији да моле Цара Царева да уведе у царство своје душу избавитеља и примиритеља Европе, височајшег међу свима монарсима и покровитеља Србије, преблаге успомене Господара Александра I.“ Милош је даље најављивао да његову и народну тугу блажи само појава Николе I, који је наследио с престола све врлине свога великог претходника, и који ће несумњиво својом силном десницом покривати бедне Србе, које је Русија увек заштићавала. Милош је мислио да ће у Петрограду бити особито лепо примљено извешће како су он и народ спонтано положили заклетву новоме монарху, који је имао у Русији буну да угуши. Милош вели да је позвао све знатице Србе да по примеру осталих поданика Русије положе заклетву верности цару Николи и његовом наследнику

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 188, fol. 60—61. 23 јан. 1826. Неселроде Милошу.

великом кнезу Александру Николајевићу. „Та је заклетва с великом радости заиста и положена у овдашњој — крагујевачкој — Саборној Цркви и по форми која је штампана у Петрограду, како од моје стране тако и од стране свију старешина и осталих најотменијих људи“...

На крају Милош је извештавао графа Неселроде да је тих дана стигао из Цариграда Аврам Петронијевић да по Реис-ефендијиној заповести пожури слање нове депутације, која ће живети слободно у народном конаку. Милош у то обећање није много веровао, али је готов да се одазове Портином налогу да би једном спасао старе депутате затвора. Заиста Porta је остала и даље при својој тврдоглавости. Реис-ефендија је поручивао преко Аврама да је дато и сувише права Србима, права каква нема ниједан народ под турском влашћу, и да већа не могу добити док је жив султан Махмуд II.¹

II

Већ почетком фебруара Милош је држао кнезовску скупштину, која је изабрала нову депутацију. Изабрани су били: Јован Бобовац, председник Народног Суда, Михаило Јовановић, кујунџија из Јагодине, тада кнез Београдског Суда, Ташаско Михаиловић из рудничке нахије, Живко Михаиловић из београдске нахије, Ранко Михаиловић из Смедерева и Неофит игуман манастира Трнавe. За писара депутације био је изабран Ђорђе Протић.² Кнезови, одмах по избору, отиђу у Београд и представе се везиру и кадији, али изјаве том приликом да неће ићи у Цариград докле Porta не изјави службено да ће они живети у народном дому у Фанару.

Избор се везиру допао у главнoме, није му било само право што у депутацију није ушао син Вујице Вулићевића. Пошто је учинио ту примедбу он

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 188, fol. 62—63. 28 јан. 1826. Милош Неселроде.

² *Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 267. 15 феб. 1826. Милош депутацима.

7-ог фебруара отпусти кнезове кућама, док добије из Цариграда одговор на њихове погодбе, и да ли Porta пристаје на ова лица.¹

Очевидно нови чланови депутације били су људи много мањег угледа него њихови другови у Цариграду. Porta је нарочито много полагала да у Цариград дођу Петар Вулићевић, Вујичин син и Милосав Здравковић. Да би изиграо ове захтеве Милош је удесио, још пре Аврамова повратка у Србију, да народ избаци из службе и Вујицу Вулићевића и сина му Петра и још неке турске кандидате као недостојне људе. Он је тако хтео да докаже Portи да их народ више неће ни у какве своје послове. Овим Милош није циљао на то да се знатнији људи заклоне, већ да у Цариграду не буду људи од значаја који би могли удешавати погодбу на своју руку а на штету његову. Нарочито се прибојавао Вујице и непрестано је био на опрезу, и ако му је он увек изражавао најдубљу приврженост.²

¹ Држ. Арх., К. К., 138, 8 феб. 1826. Аврам Петровићевић Милошу.

² Извештен о Ђаковој Вуји Вујица је 25 марта изјављивао Милошу своју жалост што се ово десило и благодари му што је његова заштитно. „Ја сам, Господару, свагда зебао од тога због мојег отсуствија. Но буди који му драго, аиче и из мојега дома кривац у тому био, молим по добром нападенију неопустите судити му... Ја сам довољно учио свакога мојега и настављао на добри пут и повиновенију к Вашем Сијатељству. Па који је год отступио од мојега настављенија... нека прими и осуђеније за његово преступљеније...“ (Држ. Арх., К. К., 197, fol. 229, 25 март 1825. Вујица Вулићевић Милошу). Међутим Милош није веровао овим најавама. Турци, Милошеви непријатељи, говорили су свашта, у главном, да је сва српска политика, да се Турама отресе, лично Милошева и да има људи који би пристаивали на много мање уступке. Као такав је извођач Вујица Вулићевић. У зиму 1824—1825 Милош је био извештен да је Вујица имао Рене-ефендију и тражио да у Београдском Пашалуку буде реф као што је било под Мустафа-пашом, а он да буде баш-кнез, преко кога би двапут нахијских кнезова предавали везиру скупу порезу; у мунале, харач, чибук и остало Срби се не би мешали. Сам тога Вујица је тобоже обећавао и орудје да покупи. Ма колико да је овакав глас био невероватан, у приликама у којима се Вујица с депутатима налазио у Цариграду, Милош је томе у неколико поклањао веру и теретио га пред осталим члановима депутације; 2-ог јуна 1825 он је о свему овоме известио Аврама Петровићевића, Илију Марковића и Димитрија Ђорђевића. „Онде се разумео глас... да је Вујица тамо говорио, ако би Porta и половина од проценца наши испунила, то да би он, не питајући мене и народ хоћемо ли на то пристати, потписао уговоре. Овакому гласу веровати дође ми повод што је исти Вујица, без мојега знања, позвао починишта Господара Ђорђа из Росије овамо а по том и убио га и толику срамоту на народ овај навукло. Оно извештава Герман. Човек који се у оваково

У очима Милошевим Вујицу су упропастили нарочито Турци. Они су га сматрали као туркофила, истицали као свога човека и кандидата на старешинство над народом против Милоша и често спомињали његово име у политичким разговорима. Тако и у јануару 1826, кад се Аврам вратио из Цариграда, Турци су говорили по Београду да пишу Portи да тражи једног од Милошеве браће и неколико главних кнезова, па кад они стигну у Цариград да Вујица дође у Ђуприју с 10.000 турске војске и да позове свакога оног који хоће да је царска раја да њему пређе. Турци нису сумњали да би цео народ пришао Вујици и да би Милош остао сâм.¹

Овакви су гласови учинили те је Милош свима силама радио да Вујицу доведе у Србију. „Ја вам благодарим на вашој милости што сте се толико потрудили око мене и око мога Пере... и немогу пером изразити колику сте ми милост учинили...“, захваљивао је Вујица Милошу.²

Међутим Porta није хтела да прими измену коју је Милош чудио, она је нашла да су нови депутати људи незнатни. Драгоман Портин долазио је лично депутатима и прекораво Вујицу што његов син није дошао. „Како би се он противио цару?!...“ питао је овај Портин чиновник. „Ефендум, одговори Вујица, ви сте видели... како је он страдао и ја се чудим вама како можете да га зовете кад он у вилаетском послу није, њега је вилает избацио и дигао руке од њега“.³ Драгоман је опет наваљивао на њега да пише да му син свакојако дође. „Господар Вујица, пише један

дело упустно, у какво неће друго...“ Милош им наређује да добро на Вујицу погледа, па ако што опазе да му одмах јаве. (Држ. Арх., К. К., 197, fol. 241, 2 јун 1825. Милош Авраму Петровићевићу). Наравно они нису могли ништа приметити и Вујица је остао на миру. — Држ. Арх., К. К., 90, 23 јул 1825. Ђ. Поповић Ђелени Милошу. Види се да се о Вујициној афери разговарао с Мустафа-бегом, с хаџадаром везиром и неким Муза Абдијом из Ваљева и да они тврде да је Вујица заиста тако нешто радио у Цариграду, али да он, Ђелени, не може да гарантује колико истине има у овоме тврђењу.

¹ Држ. Арх., К. К., 91, 30 јан. 1826. Мутини Милошу.

² Држ. Арх., К. К., 197, fol. 239, 28 март 1826. Вујица Милошу.

³ *Ibidem*.

депутат, стане плакати и говорити поради Пере: Зашто да га доведем?! Ја пет година дана седим у апсу, остах без очију, без ногу, па и он да дође!.. Пре може у Немачку утећи него овде доћи. Ја нисам знао да је моја кућа похарана¹ и хтео је народ моју децу да побије. Зар сам то ја заслужио код честитог цара?! Камо моје заслуге?! Јавите цару како сам пропао и да се судим с народом шта сам ја њима [м. њему — народу] крив². — „У цара има доста блага, даће ти, само буди веран...“ одговорио је драгоман. Затим се окрене депутатима: „Ви се променити нећете док његов син не дође!..“ — „Ефендум, шта смо ми криви, повичу депутати, народ шаље оне које он хоће и који га служе; Господар Вујица и син му избачени су из службе...“ Ну драгоман није попустио. Још у два маха долазило је друго једно лице депутатима с питањем шта су решили. „Цанум, што нас питате, ништа ми одавде не можемо заповедати народу; тамо су Господар и народ, како они уреде и што нам заповедају ми то слушамо...“ Најзад Вујица у невољи одговори: „Ако је баш стало за мојим сином, ја молим честитог цара да ми милост учини да ме промени да одем до своје куће, да уредим за два или три месеца кућу и да ми Господар и народ врате ону чест коју сам и пре имао; онда нишите везиру и Господару и нишите мене или мога сина...“ — „Је ли то истина“?! запита Турчин. — Вујица: „За то ја стојим добар, ја сам у верности цару као што сам и био!..“³

Но питање о ослобођењу депутације ушло је већ у другу фазу.

III

Европски кабинети су очекивали с великом пажњом прве речи цара Николе и његово гледиште о Источном Питању. Енглеска се нарочито бојала ње-

¹ У Ђаковој Буни, јер је народ био заоста киван на Петра Вујицића.

² *Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 271. 28 март 1826. Сава Љокић Милошу.

³ *Ibidem*.

гових амбиција, она је и најбоље схватила да ће криза мучно бити одложена и да је потребно покушати да се Русији вежу руке каквим споразумом.

18-ог фебруара стигао је у Петроград Велинктон као изванредни посланик. Он је имао јавну мисију да честита цару Николи ступање на престо, у главноме пак имао је високи политички задатак да утврди односе пријатељства између Енглеске и Русије, које су се у последње време зближиле у Источном Питању, да одврати Русију од војне с Портом и понуди посредовање Енглеске, евентуално, ако је оружана акција неизбежна, да утврди споразум за заједнички рад.¹

У време Велинктонова доласка цар Никола имао је сасвим одређен суд о положају Русије у Источном Питању. Из једног мемоара, у коме је граф Неселроде изнео читаву историјско-политичку студију о односима између Русије и Порте од 1816 до 1825, он је видео да је Александар пред своју смрт био решен да оружаном руком натера Порту на испуњење обавеза које има према Русији по Букурешком Уговору. Никола усвоји ово исто гледиште, тј. да треба тражити енергично и без одлагања задовољење чисто руских захтева, а да се остави на страну грчко питање, као предмет који се тиче свију европских сила. Кад је Велинктон стигао у Петроград, текет руског ултиматума за Порту био је утврђен, његов долазак и понуде нису ни у колико измениле решење цара Николе, који није хтео да чује ни за какво посредништво у чисто руским захтевима.

5-ог марта, на две недеље после Велинктонова доласка, био је послат у Цариград курир, да однесе Минчакију готов ултиматум, на који је Porta имала да да одговор у року од шест недеља, у противном случају руска ће мисија напустити Цариград.

Ултиматум се сводио на ове захтеве: да Porta поврати стање у Влашкој и Молдавији као што је било пре 1821 године; да српске депутате пусти

¹ F. de Martens, *Recueil des traités et conventions conclus par la Russie*, XI, стр. 338—339.

одмах у слободу и да призна у принципу да је дужна да договорно са српским народом уреди привилегије које су му обећане (*pour reconnaître la fidélité de la nation serbienne, la Porte conviendrait du principe de régler de concert avec elle les privilèges dont la jouissance lui a été promise*), и, најзад да, примивши горње захтеве о кнежевинама и Србији, одреди пуномоћнике који ће отићи на руску границу и ступити у преговоре с руским пуномоћницима о свима питањима из Букурешког Уговора о којима је дискутовао Строганов од 1816 до 1821 године, и да о свему томе начине дефинитивну погодбу.¹

У депешни коју је Нesselроде упутио 17-29 марта Татишчеву, руском амбасадору у Бечу, објашњавајући му ултиматум, он је тврдио да је цар оставио на страну питање о пацификацији Грчке, јер хоће претходно да се у Цариграду стави на исту ногу као и остали савезници, тј. да се поврате нормални односи између њега и Порте и да онда с осталим савезницима поради на решењу грчкога питања. Али ако Porta својим држањем принуди Русију да прибегне принудним средствима, онда ће се Њ. В. Цар користити том приликом да Порту натера и на решење тога питања, онако како то буде доцније утврђено.² Русија је дакле оставила сасвим на страну грчко питање из обзира према осталим силама и да га доцније решава договорно с њима. Изгледало је да је Великотонова мисија дефинитивно пропала.

Међутим десио се некакав неочекиван обрт између 17-ог марта, кад је Нesselроде писао горње писмо, и 23-ег марта, јер су тога дана у Петрограду Нesselроде, Ливен и Великтон потписали чувени протокол — Петроградски Протокол — први дипломатски акт у коме је између Русије и Енглеске уговорено ослобођење Грчке и основе на којима оно има да се из-

¹ Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen*, Beilagen, II, стр. 224—228. *Projet de la note à remettre par Mr. Minichsky à la Porte Ottomane*.

² Prokesch-Osten, *Op. cit.*, Beil., II, 246—254.

веде. По томе акту Енглеска је имала да предузме прве потребне кораке, које ће Русија потпомоћи.¹ Овај споразум требало је да остане тајна док Porta не да одговор на руски ултиматум, а после ће тај протокол бити саопштен бечком, берлинском и парискском двору, с позивом да му се и они придруже.

Та неочекивана промена у цареву решењу приписује се графу Ливену, руском посланику у Лондону, који је дошао у Петроград 9-ог марта. Он је умео да докаже цару да је за Русију корисно да самосталну руску акцију на основи Букурешког Мира комбинује с једном другом акцијом, којом би Русија с Енглеском решила и грчко питање и тиме везала руке Енглеској да се сама умеша у њега.²

19-ог марта граф Нesselроде писао је Милошу да је Русија послала ултиматум у Цариград и да је између осталог тражено да се децутати пусте одмах из затвора. Истичући овај неспоран доказ о старању новог Самодршца за Србију Нesselроде је препоручивао живо да се чува мир. Само тако, и не дајући повода Порти за праведно негодовање, Срби ће дати могућности и право Императору да им изradi привилегије обећане Букурешким Миром.³

Том приликом Милошу је послат и један благ укор. Полагање заклетве верности цару Николи, о чему је Милош писао руском министарству у јануару, изазвало је у Петрограду противан утисак ономе на који је Милош циљао. „Његово Величанство заповедило ми је, пише Нesselроде, да Вас известим, знаменити вођо, да би му било пријатније, да изјављивање Ваших срдачних чустава није било пропраћено заклетвом, коју сте положили с другим старешинама. Господар Император је прима у њеном правом смислу, тј. као знак ваше једнодушне тежње да се држите

¹ F. de Martens, *Recueil des traités et conventions conclus par la Russie*, XI, стр. 340—343.

² Th. Schiemann, *Geschichte Russlands unter K. Nikolaus, I, II*, стр. 136—137.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 188, fol. 64—65, 19. март 1826. Нesselроде Милошу.

савета Рускога Двора и да мирно чекате свршетак преговора с Портом односно Букурешког Уговора. Али зло расположени људи према Србији представилише турској влади овај Ваш поступак у рђавој форми и тако изнова побудили њену сумњу о верности народној. До сада сте одржавајући мир у Вашој земљи, вашом мудрошћу и чврстином, много припомогли њеним користима, и сада, кад се приближава време да се окуси плод толиких старања, потребно је да удвојите мере обазривости да се ничим не би отежало постигнуће жељенога циља!..." Ове поруке биле су послате у Србију по Герману, који је и прошле године, готово у исто време, имао сличну мисију.

Руски ултиматум стигао је у Цариград 21-ог марта. Минчаки затражи одмах конференцију и Порта је зажаже за 24-ти март. На том састанку Минчаки је предао ултиматум Ренс-ефендији, онако како је био састављен у Петрограду. Изненађен Портин министар одговори да је његова влада од своје стране испунила све: стање је у кнежевинама по староме, трупе су смањене, баш-бешли-аге подчињене су кнежевима; српски депутати нису у затвору, Порта чека само њихову смену па да их пусти да иду у Србију. Према свему овоме слање пуномоћника на руску границу није потребно. Сутра-дан, 25-ог марта, Минчаки је известио о томе кораку представнике Енглеске, Аустрије, Француске и Пруске.¹

После шестомесечнога руског бутања овакви су захтеви сваког изненадили, нарочито Порту. Нередима, који су букнули у Русији о доласку на престо цара Николе, она је приписивала велику важност, и очекивала је тамо нове заплете надајући се да у њима нађе „свој мир.“ Ултиматум је за њу био прави препад. Европски кабинети исто су тако били непријатно изненађени кризом која је била у изгледу.

У Србији, међутим, глас да је Русија предала Порти ултиматум изазвао је најбољи утисак. О томе је Милош дознао прво из новина. У то, 14-ог априла,

¹ Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen*, Text, II. стр. 14.

стигне у Панчево Михаило Герман, па одатле код Ковина пређе у Србију и састане се с Милошем у Пожаревцу.

Милош је био изван себе од радости кад је чуо садржину писма које је Герман допунио усменим објашњењима. Те пријатне поруке биле су пропраћене једним особитим знаком цареве пажње и благовољења: Милош је добио златну табакеру, украшену брилијантима и именом цара Николе. Министарство је било послало још неколико кругова црквених књига.

Очекујући резултат руског ултиматума Милош се да сад на посао да што лепше представи везиру Германову мисију, јер је његов долазак преко Аустрије био толико јавна ствар да се није могла сакрити, и да је што боље искористити у својој унутрашњој политици, јер је ту скоро угушио Чарашећеву буну, у којој је видео да има у Србији још људи с Ђаковим идејама.

24-ог априла он извести везира о Германову доласку и како Русија „поучава“ њега и народ да пребуде у миру, у верности и покорности према султану. То писмо везиру однео је Аврам Петронијевић, који му је што је боље знао и усмено представи Германову мисију, и тврдо га уверавао да ће Милош ако дође до рата стати на султанову страну, и да је тако одговорио и рускоме куриру. Аврам је додао како и Аустрија мисли да ћари у томе сукобу и да жели да се дочена Босне и Србије, тј. пошто најпре тамо изазове буну она би ушла да тобоже поврати ред и више не би изашла. У главном Аврам је хтео овим да објасни покушај Чарашећев као дело аустријско. Везир је примио ово објашњење с великим „вниманцем“ и задовољством и одобравао Аврамове речи: „Ешкол-суи Коџа-Милошу и берхударолеуи за такову верност његову, што је тако одговорио руском изасланику, то је знак његове верности и непоколебљивости према нашем Девлету. Истина, Авраме, Руси су нашега закона а и Немци су хришћани, али ни под једним од њих нећете имати такав сербезлук и рахатлук, као под нашим Девлетом, и ако смо ми Турци сасвим другог закона него ви. Да Немци мисле придобити од

нас какво парче земље и да су они наши непријатељи то још одавно знам... али ко ће победити, ми или они, то је питање! Бир Алах билир [то само Бог зна]! Што се пак тиче Русије и нашег Девлета, ја мислим да неће доћи до рата, а ако и дође ми ћемо гледати, како ћемо сачувати мир и тишину: нека Коџа-Милош гледа с једне стране како га Бог учи, а и ја што будем могао нећу пропустити да му не помогнем било против Руса било против Немаца".¹

У главноме Милошева је изјава службено лепо примљена у Београду. Везир је и писмено изјавио Милошу како му је „било драго“ да чује његово изјашњење и ако је увек знао и био уверен да су он и народ „верни и прави својему цару“.² Наравно то је била само измена лепих речи, јер после руског ултиматума за Турке је Германов долазак долазио у други ред по важности, за њих је било главно како ће се ствари свршити с Русијом.

IV

Порти нико није саветовао отпор, напротив сви су јој представници страних сила говорили да прими руске захтеве. У томе се нарочито истицао аустријски интернунцијус Отенфеле. Још 2-ог априла Метерних је, извештен какве су погодбе послате Порти, похитао да јој саветује попуштање. Он је био уверен да је цар Никола изабрао најзгодније решење за Порту: кад се већ морало приступити рашчишћавању руско-турских односа, он је у тој компликацији одвојио чисто руску ствар од грчкога питања. То је оно што је за Порту главно. Спор о Букурешком Уговору постоји. Порта или мора испунити руске захтеве или доказати да су они неоправдани. Русија јој пружа прилику за преговоре и султан треба тиме да се користи (*bien avisé, il devra céder à la négociation*). Иначе биће рата: Русија је готова а Порта није; команданти јужне војске позвани су у Петроград; кад руска војска уђе у

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 138, 25 апр. 1826. Аврам Петровијевић Милошу.

² *Држ. Арх.*, К. К., 229, fol. 320, 28 апр. 1826. Абдурахман Милошу.

кнежевине ко ће је отуда истерати; ко ће омести да одмах не букне устанак у Србији, да револуција у Мореји не отпочне још енергичније?! Европске се силе неће заложити за Порту ни морално ни материјално. Најзад зар за Порту није најбоље да се стави према Русији у положај у коме ју је затекао прекид односа? Једном речи Метерних је саветовао Порти да прими руски ултиматум.¹ Такво је било у главном гледиште и осталих европских кабинета. Сви су саветовали Порти попуштање, препоручивали јој да не прави себи никакве илзузије о евентуалним нередима у Русији, и тражили начина да јој ублаже понижење: на молбу из кнежевина могу се баш-бешли-аге сменити; на молбу из Србије депутати се могу пуштити у слободу; посланици ће се послати на границу као да Порта добије азијске тврђаве!² Та је последња тачка била у осталом и најтежа.

И Порта је попустила. Али не без муке и колебања. Она је највише подлегла Метерниховим саветима, уверена да јој је Аустрија једини пријатељ. 16-ог априла Отенфеле је примио поменути Метернихову депешу од 2-ог априла; 17-ог априла он је поднео Реис-ефендији у једном мемоару гледиште своје владе и већ неколико дана дошњије, 22-ог апр. (4 маја), и не чекајући крајњи рок, Реис-ефендија позове драгомане рускога посланства, браћу Франкини, и изјави, саопштавајући им спремљени одговор на руски ултиматум, да је Порта не само примила руске погодбе, него да је већ предузела и мере за њихово испуњење, између осталог да су српски депутати пуштени — у слободу.³

Заиста истог дана, 22-ог априла, Реис-ефендија је био призвао депутате на Порту и изјавио им да се цар смиловао на њих и народ, да их пушта сутра да иду у свој конач и да ће тамо дочекати смену која

¹ Prokesch-Osten, *Op. cit.*, Beil., II, стр. 232—242. Метернихове депеше Отенфелу од 2-14 апр. 1826.

² *Staatsarchiv*, 25 апр. 1826. Отенфеле Метерниху.

³ Prokesch-Osten, *Op. cit.*, Text, II, 19. — *Staatsarchiv*, 5 мај 1826. Отенфеле Метерниху.

ће им доћи из Србије.¹ Сутра-дан депутати су се преселили из бостанџи-башина конака у народни, који је иначе био у бедноме стању.² Писмо од тога дана, којим су они извештавали Милоша о овом срећном догађају, Порта је саопштила у преводу драгоманима страних сила, хотећи да их увери да су депутати занета ослобођени.

Неколико дана доцније Порта је и службено саопштила Минчакију одговор на ултиматум и имена комисара који ће с руским пуномоћницима уредити питања о којима је дискутовао Строганов. Порта је у томе акту нарочито истацала, циљајући на грчко питање, да на то пристаје под погодбом да Русија не истиче захтеве изван уговора. Минчаки је изјавио да је задовољан тим одговором.³

Пријатељи мира у Цариграду ликовали су кад су чули да је Порта примила руски ултиматум. „Чим

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 275. 22 апр. 1826. Депутати Милошу.

² *Id.*, fol. 277.

³ Prokesch-Osten, *Op. cit.*, Beilagen, II, стр. 277—279. *Traduction littérale d'une Note officielle de la Porte Ottomane adressée à M. de Minciaky, Chargé d'Affaires de Russie, en date du 7 de la lune de Schevval, de l'an 1241 (le 1-13 mai 1826).* У томе одговору место о Србији дало је повода извесним објашњењима јер је Минчаки написао да се Порта ограничила „à ne parler que de l'élargissement des députés serviens, sans faire mention de la reconnaissance du principe de régler de concert avec la nation serviennne les privilèges dont la jouissance lui a été promise“. „J'ai jugé, veulz dalle Otenfels, d'autant plus convenable de rendre le réis-effendi attentif à la nécessité de réparer cette omission dans la note responsive que la Porte adressera à M. de Minciaky que ce Chargé d'Affaires a fait aujourd'hui la même observation à moi et à M. Canning, et qu'il serait à regretter, qu'après avoir agi si rondement sur tous les autres points, elle laissât son ouvrage incomplet. Il est à espérer que ces représentations ne resteront pas infructueuses“. *Staatsarchiv*, 5 мај 1826. Отенфелс Метерниху. — 17-ог маја Отенфелс јавља да је Порта односно Срба добро спалила мору, и онако како је Русија хтела, само што је руски драгомани нису добро превели и отуда Минчакијеве примедбе. Минчаки је најзад позвао драгомани страних држава, и кад је видео њихов превод он је изјавио да је задовољан одговором Портанин: „sur le témoignage réuni de ces drogmans que la Porte disait clairement que les nouveaux députés serviens étaient appelés à Constantinople pour se concerter avec le gouvernement ottoman sur les affaires de leur province... M. le Chargé d'Affaires de Russie s'est enfin déclaré satisfait“. — О томе и у *Aff. Etr. Paris, Cor. Pol. Turquie*, vol. 242, fol. 304. Цариград 11 мај 1826. Е. Дезак министру иностраних дела. „On a eu quelque inquiétude à Péra depuis trois jours sur la question de savoir si, dans sa réponse écrite à M. Minciaky, la Porte donnerait satisfaction pleine et entière au Cabinet russe en ce qui concerne les Serviens, etc.“ Уз ово писмо он је приложио и копију једнога депутатског писма од 23 априла, којим јављају Милошу да су пуштени у слободу.

је Ваша Светлост подигла свој глас, писао је аустријски интервенцијус Метерниху — чинећи алузију на његове савете од 2-14 априла, — Порта је одмах попустила. Ваша Светлост је решила победу [мира] и свет ће то припознати!¹ Изгледало је да ће Порта испливати из тешкоћа. Преговори ће опет отпочети између ње и Русије о чисто руским захтевима. Ствар Грка изгледала је потпуно изгубљена, о њима није било ни речи у ултиматуму. Примивши пак тај акт Порта је избегла сукоб с Русијом који би највише био у грчком интересу. Устанак је био већ у агонији: 10-ог априла Мисолунги је пао после двогодишње опсаде. Глас о томе стигао је у Цариград 18-ог априла, на сам Ускре, онога празника кад је патријарх Глигорије обешен 1821 године. То је био за Турке прет Провиђења, доказ да је буна неправедна. Још једина пада била је Енглеска, али у њену интервенцију нико није озбиљно веровао.²

5-ти мај био је дан велике Милошеве радости. Тога дана он је добио Абдурахманово писмо којим му јавља да су депутати пуштени у слободу. Уз тај извештај шло је као прилог депутатско писмо од 22-ог априла којим јављају Милошу да ће се као сутра-дан, 23-ег априла, преселити у народни конак у Фанару.³

Герман је тада још био у Србији. Тек у половини маја он је пошао за Петроград. Милош му је под 14-тим мајем издао пуномоћје да може заступати Србију било у Петрограду при Министарству Иностраних Дела, било при руском посланству у Цариграду.⁴ Герман је понео још писма, од истог датума, за барона Строганова, Родофиникина, Миленка Стојковића и графа Неселроде. У писму графу Неселроде Милош је говорио о чисто политичким стварима,

¹ *Staatsarchiv*, 5 мај 1826. Отенфелс Метерниху.

² *Ibidem*.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 229, 3 апр. 1826. Абдурахман Милошу. — *Id.*, 188, fol. 68 verso. 14 мај 1826. Милош графу Неселроде.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 188, fol. 72. 14 мај 1826. Пуномоћје.

нарочито о своме старању да очува мир, што му је руско министарство нарочито препоручивало у писму које је Герман донео, и опширно је описао Чарашивеву буну, која је букнула 1-ог априла и одмах угушена.

4-ог маја, под утиском руских порука и скорашње Чарашивеве буне, Милош је био позвао једним окружним писмом све народне старешине, мирске и свештене, да пазе на мир и ред у народу и да га чувају од револуционарних агитација, претећи строгим казнама не само бунтовницима него и њиховим породицама и сродницима, само да би више свет заплашио. У томе прогласу није ништа говорио о Германовој мисији, да не би пробудио везирово незадовољство.

Ускоро после овога расписа, вероватно одмах после везирова извештаја да су депутати ослобођени, Милош је позвао главне старешине у Крагујевац и ту им је детаљно изложио мислију Германову и жеље рускога двора. Скупштина је примила Милошев извештај с великим одушевљењем и клицањем за дуг живот царев. Све је свршено једном службом Божјом, у којој се молило за здравље и дуг живот новог Самодринца, и заклињало да ће се чувати мир и ред у земљи.¹

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 188, fol. 68. 14 мај 1826. Милош графу Неселроде.

ГЛАВА XIV

АКЕРМАНСКА КОНВЕНЦИЈА

25 септ. (7 окт.) 1826

- I — Русија о преговорима у Акерману (7 јун 1826). — Уништење јањичара (мај-јун). — Резултати те револуције и преговори у Акерману (25 јул—25 септ.).
- II — Садржина Акерманске Конвенције. — Значај њених одредаба о Србији. — Метернихово мишљење о конвенцији.
- III — Милош и депутатско питање после ослобођења депутације. — Његове жеље да се српско питање сврши у Акерману (4 авг.). — Граф Неселроде саопштава Герману садржину Акерманске Конвенције (9 окт.). — Граф Неселроде шаље ло Герману Милошу одредбе Акерманске Конвенције о Србији (18 нов.). — Свечано објављивање њихово у крагујевачкој цркви (15 јан 1827). — Народни ант Милошу од 17-ог јануара.
- IV — Одазак Абдурахманов у Босну (дец. 1826) и долазак Хусејин-паше Гаваноз-оглу за везира у Београд (феб. 1827).

I

Извештај да је Porta примила руске погодбе изазвао је у Петрограду задовољство али и изненађење.¹ Свој успех руска је влада објавила одмах великим силама истичући како Портин одговор носи на себи „печат услужности и поштовања, које Русија треба увек да улива у Цариграду.“ Односно преговора, који

¹ *Staatsarchiv*, 12 јун 1826. Metternich Orenfelsky. „La première nouvelle de la condescendance de la Porte a produit à Saint-Petersbourg une satisfaction mêlée de surprise.“

ће се водити у Акерману, граф Неселроде вели у истоме акту, да ће цар показати умереност „која чини основу његове политике,“ да ће тражити да Porta само изврши одредбе Букурешког Мира, али да ће и у томе показати исту такву чврстину и енергију, јер је ско-рашње искуство показало да је то неопходно потребно да се постигне жељени успех.¹

То је све што су и страни дипломати у Петро-граду могли службено дознати о руским плановима у Акерману. Узалуд су аустријски и француски по-сланик покушавали да што више дознаду од графа Неселроде, он је одговарао неодређено и најзад да се ти преговори тичу само Русије те да према томе није потребно да се о њима говори савезним дворо-вима.² Али по приватним изјавама руских делегата Porta се није могла надати добру од тих преговора.³

Међутим у Цариграду се у последње време де-сио још један догађај од великога политичког значаја који је, моментано, Порту оставио сасвим на милост и немилост Русије.

Тек што је примила руски ултиматум Porta осети да ће јој грчко питање пасти на врат. Саоп-штења која јој је учинио 10-ог маја енглески посланик нису допуштала никакву сумњу да је у Петрограду за Велинктонова бављења нешто свршено у корист Грка. То је за Порту био велики удар, интервенција у корист бунтовника, о којој се досад напразно де-батовало, постала је права опасност. И то баш у тренутку кад је триумф над бунтовницима изгледао готово извесна ствар.⁴

Три четири дана после овога енглеског препата султан се лати мера о којима је већ годинама пре-мишљао, тј. да реформише турску војску по европском начину, оно чему је тежио Селим III. То је био једини

¹ Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen*, Beil., II, стр. 274—276, 26. мај (7 јун) 1826. Неселроде Татшичеву.

² *Ibid.*, стр. 281, 25-13 јун 1826. Бомбел Метерниху.

³ *Ibid.*

⁴ Gervinus, *Geschichte des neunzehnten Jahrhunderts*, VI, стр. 188—189.

начин за успешно одолевање спољашњим и унутра-шњим непријатељима. Вероватно ови реформни пла-нови били су, поред Метернихова писма од 2-ог (14-ог) априла, главни мотив што је Porta примила руски ултиматум, да би само добила време за своју војничку реорганизацију.¹ Пошто су предузете потребне мере безбедности било је решено, 13-ог маја, на једном скупу првих достојанственика да се реформи одмах приступи; у једној већој скупштини, 16-ог маја, утврђен је и акт о томе како се установљава регу-ларна пешадија (мухалем-ешкинци) и прочитан фер-ман султанов, којим се утврђује и наређује то пре-устројство.

Наредба о преустројству јањичара изазвала је велико изненађење како код представника европских сила тако и код Турака. Јањичари изненађени такође приме с привидном резигнацијом вољу и заповест султанову; али не задуго. Тек што су отпочела веж-бања појаве се прво протести, а најзад се образује чи-тава завера. Ноћу између 2-ог и 3-ег јуна букнула је буна. Али за два дана је била потпуно угушена и јањичарски оцак за навек уништен. Операција је стала много више жртава него што се рачунало: неколико хиљада људи било је побијено, подављено или по-вешано, на двадесет хиљада протерано из Цариграда! 5-ог јуна изашао је султанов ферман који је правдао завођење рефорама и строге казне над бунтовницима. Ага-паша, Хусејин-паша, који је играо главну улогу у овоме, питао је француског драгомана, колико је трајала Француска Револуција. Кад му овај одговори: „25 до 30 година“ паша му рекне: „пишите у Париз да смо ми једну револуцију свршили за 23 минута“!²

Непосредни резултат ове револуције био је врло рђав за Порту; она је уништила стару милицију, али је тек имала да створи нову. Та нова војска изазивала је у почетку само подсмех и иронију. Молтке, који је радио

¹ Th. Schiemann, *Geschichte Russlands unter K. Nikolaus I*, II, 140—141.

² Gervinus, *Op. cit.*, VI, стр. 203.

на организацији турске војске, вели: „реформа се састојала поглавито у спољашњим стварима, у именима и пројектима. Састављена је војска по европском начину, с руским мундирима, француским правилником, белгијским пушкама, турским турбанима, мађарским седлима, енглеским сабљама и инструкторима из свију народа, војска састављена из тимариота, из доживотних војника, из територијалне војске с неодређеним временом службе, у којој су старешине регрути, а регрути дојучерашњи непријатељи“.¹

У Турску је тада поврвело доста авантуриста официра, Француза и других, који су после Наполеонових ратова остали без занимања. „Али у овим спољашњим формама дух дисциплине је умро; оданост падишаху била је подмлађена; подражавање Европи постало је мало по мало врло озбиљно, и Отоманско Царство ће показати, неколико година доцније, прави војнички препорођај, кадар да још компликује проблеме Источнога Питања, ставивши у питање познато тврђење, које је постало аксиом, да је наследство отворено, јер Османлија на умору није способан да брани своје добро од грамзивих наследника“.²

Али то су били резултати који ће тек сазрети. Главна је да је Porta била у потпуном војничком растројству, кад су њени делегати имали да пођу да преговарају с руским пуномоћницима.

Добивши потребне инструкције руски пуномоћници пођу у Акерман, Рибицкер 11-ог, а Воронцов 14-ог јуна.³ Они су имали за задатак да с Портиним пуномоћницима утврде споразум о свима предметима о којима је преговарао Строганов у Цариграду од 1816 до 1821 године. Сви су пак ти предмети имали свој извор у Букурешком Уговору, пошто су неке његове одредбе биле нејасне или двосмислене. Стање Турске Царевине било је такво да је Русија могла лако да наметне Порти своје тумачење, као што се то показало на самим конференцијама.

¹ Driault, *La Question d'Orient*, стр. 118.

² *Ibidem*.

³ Prokesch-Osten, *Op. cit.*, Bell. II, стр. 281.

Турски су пуномоћници стигли у Акерман 23-ег јула и преговори су отпочели 25-ог. Већ на трећој седници, кад је дошла реч на азијску границу, турски делегати Сеид-Мохамед-Хади-ефендија и Сеид-Ибрахим-Афет-ефендија објаве да даље не могу нићи у попустљивости, да је руско тумачење противно тексту уговора и да они немају потребно пуномоћје да о томе преговарају. Та је њихова изјава унесена и у протокол, и руски пуномоћници изјаве тада да је њихова мисија свршена, да су преговори прекинути и да ће оружје да реши цео спор. У вече су понудили Турцима њихове пасеше. Турски пуномоћници се страшно преплаше и један од њих, Хади-ефендија, затражи састанак с Воронцовом, који се одазове његовој жељи. Турчин је молио да им се допусти да траже нова упутства из Цариграда; Воронцов прими молбу али под једном погодбом. Њ. В. Император, мој господар, рекао је он од прилике, предвидевши да ће Porta гледати да отегне преговоре, решио је да пресече све бескорисне дискусије и заповедио је својим министрима да у једном прегледу сведу руске захтеве, који ће остати последња реч Русије. Предавши турском пуномоћнику поменуте руске захтеве, као готов пројект конвенције, он дода да ће чекати на одговор до 25-ог септ. (7 октобра); ако дотле дотични акт не буде потписан без икаквих погодаба и ограда, рат се не може отклонити.¹

Руски отпавник послова у Цариграду говорио је исто тако енергично, он је тражио, добивши за то упутства из Петрограда, пођу између 4-ог и 5-ог септ., да Porta потпише безусловно руске захтеве, иначе ће отићи из Цариграда са свима руским поданицима и послати заповест руској војсци на Пруту да заузме Молдавију и Влашку.² „Каква злоупотреба силе!“ рекао је Ренс-ефендија, жалећи се аустријском драгоману и показујући

¹ Prokesch-Osten, *Op. cit.*, Text, II, стр. 107. — G. Gréhanche, *Histoire de la Russie*, стр. 106 и 107.

² *Ibid.*

руски начин преговарања и захтеве у Акерману.¹ 17-ог септ. аустријски интеруниције јављао је Метерниху да Порта нема куд и да ће морати попустити.² Заиста 25-ог септембра (7-ог октобра) потписана је у Акерману од Русије предложена конвенција. „Ми уступамо пред гвозденим нуждом, рекао је Реис-ефендија аустријском тумачу. Али на овоме примеру како Русија с нама постопа нека би европске силе увиделе, шта им раније или доцније предстоји, нарочито нека Аустрија промисли да ли може равнодушно да гледа како Русија пружа своју мишицу преко кнежевина и Србије и диктира законе њеном суседу“.³

II

Акерманском Конвенцијом Порта је потврдила Букурешки Уговор у свој његовој опширности (чл. I); за граничну линију на Дунаву примила је линију утврђену на конференцији од 21 авг. 1817 између Порте и барона Строганова (чл. II); спорна места у Азији признала је Русији (чл. IV); пристала је на накпаду штете руским поданицима, коју су претрпели од гусара и од турске владе у време прекида односа између Русије и Порте 1806 и 1821 године (чл. VI); и пристала је да једним низом мера — које су специфисане детаљно — обезбеди руске трговачке интересе на Истоку (чл. VII).

Чланови III и V Акерманске Конвенције односе се на Влашку и Молдавију и на Србију.

По III члану Порта је имала да за Влашку и Молдавију обнови хатишериф од 1802 године, у коме су специфисана преимућства тих кнежевина. У једном одвојеном акту — *acte séparé* — биле су детаљно разрађене и проширене ове привилегије, наравно не само у корист кнежевина него и рускога протектората над њима. Русија је примила само из-

¹ *Staatsarchiv*, 11 sept. 1826. Теста Метерниху.

² *Staatsarchiv*, 29 sept. 1826. Остенфелс Метерниху.

³ Prokesch-Osten, *Op. cit.*, Text. II, стр. 72.

мену да се кнежеви узимају из бојара домородаца а не из фанариотских породица.

V члан конвенције односи се на Србију. По њему се Порта, сходно VIII члану Букурешког Уговора, обвезује да најдаље у року од осамнаест месеци уреди с депутатима српскога народа како стање унутрашње администрације Србије тако и њене односе према Порти, усвајајући као основицу те потоње погодбе тачке, специфисане такође у једном нарочитом акту — *acte séparé* — уз конвенцију.¹ Учињену погодбу Порта је имала да изложи у једном височајшем ферману с царским потписом (хатишерифом) који ће бити саопштен и рускоме двору и који ће се од тада сматрати као саставни део Акерманске Конвенције.

У одвојеном акту о Србији говори се укратко о дотадашњем понашању Портином према њој, тј. како је Порта, у намери да испуни тачно одредбе VIII члана Букурешког Уговора, допустила српским депутатима у Цариграду да јој изнесу народне жеље о свима предметима који су потребни да се консолидује безбедност и благостање у земљи и како су јој они већ изложили народне жеље о неким од тих предмета као што су: слобода вере, бирање поглаварâ, независност унутрашње управе, присаједињење [Србији] отргнутих предела, скуп свију дажбина у једну, да Срби управљају муслиманским добрима под погодбом да плаћају приход уједно с данком, да могу слободно трговати, да српски трговци путују по Турској са српским пасошима, право дизања болница, школа, и штампарија, најзад да се забрани муслиманима, који не припадају гарнизонима, да се у Србији насељавају. Преговори о тим тачкама, вели се даље у томе акту, морали су бити одложени, услед неких препрека које су наступиле биле. „Али како Висока Порта остаје (*persistant*) и данас још при своме чвретом решењу да подари српскоме народу користи зајемчене VIII чланом Букурешког Уговора, она ће уредити дого-

¹ Види *Прилоге*.

ворно са еписким депутатима у Цариграду горе поменуће захтеве овога верног и покорног народа...”

Значај Акерманске Конвенције, како у целини тако и у специјалним одредбама о Србији, јасан је сам по себи. Нејасне одредбе у VIII члану Букурешког Уговора о правима, које је српски народ имао да добије, Русија је овом конвенцијом протумачила тачно одређеним ставовима, који су одговарали народним жељама и потребама, онако као што су изнесене у народној молби од септембра 1820, из које је руско министарство и узело све елементе за садржину одвојеног акта о Србији. Само у једној тачки народна молба из 1820 године претрпела је измене у Акерманској Конвенцији. То је тачка којом је тражено наследно кнежевско достојанство у породици Обреновића. Зацрта Букурешки Уговор је зајемчavaо Србији само унутрашњу самоуправу с привилегијама Архипелашких Острва и других привилегисаних хришћанских области под Портином врховном влашћу, под којима се подразумевају у главноме Влашка и Молдавија. У њима пак није било наследнога кнежевског достојанства, и како је Акерманска Конвенција била само разјашњење Букурешког Уговора, она никако није смела превазићи најшире тумачење тога уговора, којим наследно кнежевско достојанство никако није условљено. Уношење у Акерманску Конвенцију да Срби имају право на наследно кнежевско достојанство дало би Порти оправданог повода да се после жали и да се одушире испуњењу осталих тачака уговорених тим актом. Место наследнога кнежевског достојанства Србима је дато право да бирају своје *воглаваре* (chefs), односно *владаоце*, јер име као и достојанство *кнеза* признато је Милошу тек хатишерифом од 1830 године. Међутим једном клаузулом одвојеног акта о Србији Србима је дато право да износе Порти и друге захтеве, који се не би противили обавезама поданика Отоманског Царства и на тај начин они су могли покушати да добију и тако важно преминућство као што је наследно кнежевско достојанство. Даље, наречно је споменуто да ће Porta све ове предмете уредити договорно с депутатима српскога

народа. Најзад своје сумњиво право заштите над Србијом Русија је претворила у прави протекторат. Сва права и привилегије, које ће народ примити од Порте, Русија је ставила под своју заштиту, јер по 5-ом члану конвенције хатишериф у коме ће те правнице бити изложене чиниће интегралан део уговора између Русије и Порте.

Тако је отпор, који је Турска више година, у свима горњим питањима, показивала Строганову, био сломљен и Србија је у својој политичкој еманципацији учинила велики корак напред.

Метерних, који је играо велику улогу у Портином подуштању, наишао је на велико разочарање: он је морао признати да је Акерманска Конвенција доказа „турске глупости... и руске надмоћности“.¹ Ну у сваком злу може се наћи и нечега доброг. Он је тешко Порту тиме што јој грчко питање није пало на врат. Петроградски Протокол, који је већ био познат и објављен, за њега је био политичка мера којом је цар Никола само хтео да веже руке Енглеској. Прекинути преговори у Акерману изазвали би ближи споразум између Русије и Енглеске, уступањем Турска је разбила ту могућност. „Свршетак конференција у Акерману, писао је Метерних, поразио је рачунице и спекуланте у револуцијама. Филхелени су врло незадовољни.“ Наравно заслуга за ово припада њему: „Porta треба да се сматра за срећну што је водила рачун о нашим саветима“, пише он 6-ог нов. интервјуијусу у Цариград.² За даље пак изигравање Петроградског Протокола обећавао је добре савете. Porta се тужила да цар Никола има у политици „Бонапартине“ манире, Метерних то није жалио, уверен да ће га Турци у толико боље слушати.³

III

Од како је Porta примила руски ултиматум и ослободила депутате Милош је престао да се занима

¹ *Staatsarchiv*, 18 окт. 1826. Метерних Отенфелсу.

² *Id.*, 4 нов. 1826. Метерних Отенфелсу.

³ *Id.*, 18 нов. 1826. Метерних Отенфелсу.

питањем о слању нове депутације, и ако је везир често покретао ту ствар. Његови погледи, као и погледи целог политичког света, били су управљени на реформну акцију у Цариграду, на преговоре у Акерману и најзад очекивао је какве ће поруке добити из Петрограда.

Порта пак и ако је депутате ослободила затвора, није их пуштала из Цариграда, док им замена не дође. Почетком јула одобрено је само Дим. Ђорђевићу да се врати у Отаџбину, јер је био рђавог здравља; он је стигао у Крагујевац 14-ог јула.¹ Узалуд су депутати покушавали да се још пусте Вујица Вулићевић и Сава Љотић, као људи чији послови на дому рђаво стоје.² 4-ог августа Милош овако пише Герману о Дим. Ђорђевићу: „Мени су кнезови... из Цариграда доста пута описивали положеније Димитријево и да је слабошћу здравља тако изнурен да је до самог изумле- нија дошао, но ја сам нешто веровао а нешто писам, мислећи да се јединствено тога ради чини да би им се промена послала, и да ме је ко уверавао да ће Димитрије овакав доћи, као што га сад видим, не би доиста веровати могао; али сад видим да ми је још мало о њему писано, спрочу онога како га сад видим: машина једна од самије костију на подобије човечије, движе се помоћу други људи с места на место, лишен је и разума и разговора човечијег, нити уме казати шта му је“!... Стање осталих, вели Милош, није ништа боље, нарочито Вујичино.³ Несумњиво Димитријево је здравље било рђаво,⁴ али је и Милош претеривао. Тих дана баш био је Јоаким Вујић у Јагодини учинио посету Димитрију и није забележио ништа особито о њему.⁵ Милош је горњим описом хтео преко Германа да троне руско министарство. „Видећи сада

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 206, 4 авг. 1826. Милош М. Герману.

² *Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 292, 9 јул 1826. Депутати Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 206, fol. 260.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 246, из писма од 24 јуна 1825 види се да је Дим. Ђорђевић, по његову признању, патио од наступног лудила и раније, само то никоме није било познато. На истога писма види се да је он био родом из шабачке нахије, о чему је до данас реалитно писано. Ту су назначена и имена његових сродника.

⁵ Ј. Вујан, *Путешествије по Србији*, I, 128.

старешине и народ, наставља он, овако сожаленија достојно положеније Димитријево ужасава се сваки, и самим насиљем моћи ћу, може бити, кога од њих за цариградског депутата одредити, а драговољно неће се никакав согласити. Тиранство султаново овако поступа с људима, који су му прошеније поднели и ништа друго!... Ако ми отуда заповеде да нове депутате у Цариград пошаљем поради решенија дела наши, доћи ћу доиста у веома тесно положеније и зато... волео би да је решено да се и наша дела у Акерману разреше...“ У томе срећном случају, кад би се у Акерману отпочели детаљни преговори о српском питању, а не у Цариграду где је такво варварство, Милош би послао тамо свога брата Јеврема.¹

Кад је Милош ово писао у Акерману су се већ водили преговори између руских и Портиних пуномоћника. Ну да је ова његова жеља и на време стигла, она не би нашла никаква одзива. Михаило Герман био је тражио благовремено од министарства да и њега пошаље у Акерман, али му молба није примљена: речено му је: да ће се у Акерману поставити само основица за преговоре, који ће се после наставити у Цариграду.²

Најзад је Герман дочекао ретко срећан дан: 9-ог октобра примио га је граф Неселроде с раширеним рукама, честитао му срећно свршене преговоре о Србији у Акерману, и казао у главном садржину одредаба о Србији, обећавајући да ће му дати и копију оригиналног акта, чим ратификације буду измењане. Пренун радости Герман је похитао да још истога дана о томе извести Милоша, а 15-ог октобра је још боље допунио свој извештај. Та је писма Милош примио 3-ег и 6-ог новембра и тако дознао шта је све уговорено односно Србије.

18-ог новембра граф Неселроде обрати се Милошу непосредно са службеним извештајем, уз који приложи V члан Акерманске Конвенције и њен одвојени акт о Србији.

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 206, fol. 260 verso.

² *Id.*, 29 јул 1826. Герман Милошу.

У томе извештају, који је имао да однесе у Србију Мих. Герман, граф Неселроде је изјављивао радост што може да извести Милоша да су његове и народне жеље испуњене конвенцијом закљученом у Акерману те је тако оправдана вера коју су имали у високог покровитеља, цара Русије. „Из додатог прилога, у коме је V члан те конвенције и одвојени акт, ви ћете изволети видети, милостиви Господару, да су наши пуномоћници по височајшој вољи Господара Императора, поновивши снагу VIII члану Букурешког Уговора, још га и објаснили, уневши захтеве које је ваш народ поднео Порти 1820 године. Порта се обвезала да сврши српске послове, по претходном споразуму с вашим депутатима, у року од 18 месеци и да вам да слободу богослужења и друга важна привилегија. Отргнути предели и окрузи биће вам враћени чим се докаже тачно да су припадали Србији, а сталне распре са турским спахијама и угњетавања од стране Турака који својевољно долазе к вама биће прекраћене. Ми смо потпуно уверени да ће добитак тако знатних права још боље утврдити, Вас и све старешине, у намери да останете у тишини и на миру, и да се држите благотворних савета руске владе. Да би се пак испунило све оно што је Порта обећала, потребно је послати нову депутацију у Цариград од стране народне, снабдевши је потребним унутштвима, документима и пуномоћјама. Сем тога најпокорније вас молим, милостиви Господару, да допустите нашем ревностном чиновнику Михаилу Герману, кога шаљемо с овим документима, да се врати преко Русије у Цариград у својству руског поданика те да буде тамо, као што је раније био, посредник између садашњег посланика Њ. И. В. тајног саветника Александра Ивановича Рибоцјера и Ваших депутата. Он је био сведок и очевидца нашег рада у корист Србије те може с особитим успехом помоћи да се дође до жељеног циља.“

У другој половини децембра Милош је знао да ће му доћи Герман у службеној мисији да му преда писмо руског министарства и закључења Акерманске Конвенције о Србији. Тај радосни глас он је

одмах послао између осталих и својој браћи. Јеврем је примио Милошев извештај „с крајњим умилињем.“ „Конвенцију Акерманску, вели он, читао сам и у новинама. Преимущества, на ползу Отчества нашег израђена, опет све оно чему сам се надао, превасходе. Ништа нам више од премилостивог неба желити не остаје до само да Ваше Сијатељство дугољетно плодова беспримernih трудова ваших уживати и наслаждавати се штедро удостоји и сподоби“...¹

29-ог децембра Герман је стигао у Панчево, а одатле преко Ковина истога дана прешао на Дубравници у Србију и лицем на Нову Годину 1827 године био у Крагујевцу. Већ сутра-дан 2-ог јануара писано је свима нахијским кнезовима да ће „на Св. Саву“, 14-ог истог месеца, бити држана скупштина у Крагујевцу, на којој ће присуствовати и царски руски курир. Сваки нахијски старешина имао је да поведе са собом 25 до 60 кметова — према величини нахије — по једнога магистратског кнеза, протопопе или намеенике. Знатнији људи, као што су набачки владика Герасим — београдски је био на лечењу у Земуну —, Јеврем Обреновић, прота Матија Ненадовић, прота Радојица Жукјовић, Лазар Тодоровић, који се због болести у породици бавио у Свилеуви, Алекса Симић, базрђанбаша, итд. били су позвани нарочитим писмима.

15-ог јануара после свечане службе, у крагујевачкој цркви, Милош стане с владиком Герасимом, Дим. Давидовићем и Мих. Германом на једно узвишење место, и тада Давидовић прочита ову беседу.²

„Високопреосвјашчењејши Господине, пречествејша и чествејша Господо духовници, благородна господо кнезови и почтењејши кметови, моја љубезна браћо! Кад је још свирени Солиман-паша крв нашу пио, браћу нашу живу на коље

¹ Држ. Арх., К. К., 141. 28 дек. 1826. Јеврем Обреновић Милошу.

² Вук, *Скупљ. Пис. Свист.*, I, стр. 178, вели да је то било 15-ог јан. 1827. — Љ. П. Ненадовић, *Прилози за Српску Историју*, I, стр. 16, стоји на беседи да је говорена 14-ог јануара, дана за који је скупштина заказана, као што смо горе навели. Ми се држимо Вукова тврђења, које нам изгледа у сагласности са скупштинским радом који се даље наводи.

патицао и другу немилостиво секао и кад смо ми зато крвави бој с њиме војевали и ја с превеликом опасношћу живота мог у сред многочислене турске војске ишао, онда јошт почео сам о томе настојавати да превеликог цара нашег умилостивим не би ли крвопротлијама нашим предел положио и нас опет у ред поданика примио а и темељ положио будућем и дуговечном нашем учестију: чега ради знајући да цареви европејски ниједи више бунтовника не трпе по се сви сојузжавају и на њи оружају, ја као мањи и онај, који сам жељно за тим да Род облагодолучим и Државу му заведем и установим, морао сам за већим и повести се и на њи угледати се, ниш ми је ваљало оног срдити кога ми ваља молити, и зато сам пао султани на колена и молио га за милост. Служали сте онда сами више пута, у беседи, при једу и пићу и у среди сраженија наши с Турцима, да сам једнако Бога молио, да умилостиви к нама срце султана и да сам већ мере такве предузео како би га умилостивио. При том знајући колико втеченија Двор русијски у султана има, нисам изоставио и силног русијског Императора Александра молити да он својим покровитељством нас заштити и у премилостивог нашег цара права нам исходатајствује, која човечеству пристоје...

За овим је кнез разлагао у беседи како је било врло тешко извести ову његову основну идеју, рад и код Порте и код Русије, како су ти односи с оба двора били врло тешки и деликатни и како је он најзад савладао све тешкоће, моралне и материјалне. Најзад на настојавање Русије султан је примио српску депутацију и отпочео преговоре, али је дошао грчки устанак који је омео целу ствар. Али Русија ипак није заборавила српска дела. Александар I је на самрти препоручио српске послове своме великодушном наследнику... „Бог да му душу прости! Вечна му намет“, узвикнула је трипут на ово скупштина. Читање се настави одмах како се кнез сматра срећним што може данас саопштити Скупштини да је цар Никола испунио завет и да се султан склопио и потписао уговор да Србији да права, као што је то тражено у народном прошенију од 1820 године. Затим је прочитано писмо графа Неселроде којим се Милош извештава да је закључена Акерманска Конвенција и шта је у њој уговорено за Србију.

„Видите браво, настави Давидовић читање, колико је блиско ово време кад ће и наше мило Отечество ступити у

ред држава и кад ће и наш народ почувствовати благодетија благостојанија, које произилази од слободе богослуженија и трговине, и од заведенија закона и просвештенија. Србин у среди Царства Отоманског до јуче туђ роб, данас душом да дане и слободан да буде на свом именују и са својом главом и робљем није заиста мала ствар! Једанаест пуни година труда и брига моји скончани с неизбројним трошковима, са страом да се договори моји са Русијом пре времена не открију и прекину и са стишавањем онолики буна, једанаест такви година, велим, привеле су ово стање. Да до њега род наш доведем, жртвовао сам све што смржни човек жртвовати може, који Отечество љуби и жели срећним учинити га.“

Даље кнез у беседи изјављује да и ако се Србија приближава жељеном циљу ипак он зебе за њено благостање, он се сећа бунџа које су толико пута нарушиле мир и спокојство народа и боји се, да непријатељи, који ће удвојити своје замке и интриге, сада кад виде благостање земље, не успеју да подетицањем наперед униште оно што је досад стечено. Он напомиње како су раније на њега викали и укоравали га да је властољубив, строг и да се не може данка наметити: помињао је како му је пребацивана смрт П. Молера, капетана Радича, кнеза Симе Марковића, Павла Цукића, поп-Саве, Карађорђа, Ђака и Чарапића.

„Сами знате и кажите на што су сви ови ишли, или су ишли на установленије мира и благостојанија међу нама или на побуњеније и упропашћеније? Ко је Карађорђа амо довео и убио, докажаћу вам другом приликом писменим сведоцима.¹ А шта је земља ова од свију буна добила, које су ју распраавале? Почини од старији времена. Шта смо се помогли што је једна чест браће наше побуњивала и у Мађарску седила? Шта се помогосмо што се за време Евгенијева Австрији прилепосмо? Шта добисмо што се уз Кочину Крајину против Порте подигосмо? Увек је част она нас, који смо овде остајали, много несрећнија бивала, него пре док смо на миру били; увек су Турци после овакви прикљученија и већи данак на нас налагали и више браће наше секли и пекли и више робља одводили, него пре докле смо им се покоравали. Сама Карађорђева размирица навукла је на нас страствованје по туђим земљама, и гоненије и заробљивање деце и утроба наши, и Бог зна како би прошли да проми-

¹ Алуаџа на Вујциу Вулићевца.

сал Божји, смиловавши се већ једанпут на многогодишња страдања овог Народа и на ходатајство моје, силног цара Русије к нама неумилостиви, да нас он под своје крило прими.“

Као што се види Милош, да би увеличао своје дело, негира значај Првога Устанка, и ако је ослобођење Србије засновано на VIII тачки Букурешког Уговора, која је резултат напора од 1804—1812 године. Много је срећница оцена бунџа од 1821—1826.

„Буне новије нашег времена, Такова, Чарашћева, Добрићева и Абдулина, какву су нам хаску принеле? Погубљеније више душа, мрзост взаимну између једнокрвне браће, попаленије домова, упропашћеније фамилија и обезбешћеније имена наши на веки! Јесу ли они, који су ме за погубљеније бунтовника они укоравали и то знали шта Дворови царски од нас захтевају? Јесу ли знали, да они траже од нас покорност и тишину а не бунтовање против власти? Који су говорили да немогу оваца да се наситим, јесу ли они мислили, колико нам треба да се од Турака откупањемо, да чиновнике наше и царске плаћамо, да разговоре наше са два Двора, и са турским и са руским, за толико година водимо, да људе, који те разговоре воде, на десет страна одржавамо, да људе исте скупо и прескупо плаћати морамо? Јесу ли они мислили да вам треба по нешто и за онда заштедити кад станемо са султаном о том радити, да права Отечеству нашем получимо? Јесу ли мислили да милиони к томе довољни пису. Од по муке било би нам сад радити с Дворовима да смо више заштедили!“

За овим је говорно о важности преговора, који ће се сад с Портом започети преко депутације и овако настави:

„Сад гледајмо да установљавамо не за данас и за сутра, но за век и за деце наше децу и потомке њине. Дворови ништу од нас повиновеније к њима, одржавање мира и тишине непрестале међу нама и покорност к власти, коју царски земљи нашеј дају, желећи и давајући нам благостојаније. Свест моја сведочи ми да сам дужност моју испунио, по могућству мом и по обстојателствама. НепокOLEБИМИМ мојим постојањем само и правдољубивом строгошћу одржао сам у земљи овај мир и тишину и сваки поредак а со тим све што Дворови од поданика царства једног изискују и со тим само довео сам вас до овога часа гди ћемо и ми права получить. Ја сам живот мој жртвовао и смрт преузео. Ја сам неправедне укорџе ваше слушао, јако се за њи мучно и туговао и опет ји опростио и само то пред

очима имао, да Отечеству права издејствујем, за столетија оснивам и вас срећним учиним и по себи оставим! То сам издејствовао, то доживио, сад благодарим Свевишњему на толикој његовој милости на толиком дару! Ја сам то издејствовао, сад на вама стоји и чувати благостојаније наше. Не треба нам, браћо, више, не треба речи, не треба бунџе нити похлебетвованија једног другому. Једног по једног, десетине и стотине и пладе нас ваља нам жртвовати, не зато што би били жедни крви браће наше, него што је нужно да казнећи злог и бунтовника, главну цел достигнемо: сохраније целе општине од зла и пропасти, које два силна царства и турско и русијско од нас изискују и траже. Сдога, браћо, и тишина и најмање земље подиже, а неслога и бунтовање и највећа царства обара. Њи и набљудавајмо и чувајмо: са слабијим и подлијим Правителством не можемо изићи на крај, зашто ми другчије не можемо се у целости одржати, по строгим испуњавањем правосудија међу нама, међу којима се толико иностранца налази: строгим правосудијем само извршује се дужност, којом Правителство има одговарати Народу, Царевима и самом Богу и својој Свести за сва добра и зла, која Отечеству наноси. Мени остаје Свест моја да сам дужност моју испунио по могућству и обстојателствама. Свест ова и дела моја познана свем свету, довољна су мени награда за труде и подвиге моје. Свет њи познаје и потомци наши познаће ји, ако ји садашњи пород не признаје“.¹

Скупштина је примила ову беседу с великим одушевљењем и с изјавама благодарности Милошу што се трудио толико за општу срећу и благостање. Најзад се скупштинари разиђу вичући: „Да Бог поживи тебе, Господару, и султана и цара Николу“!...²

16-и јануар прошао је у части и састављању разних актова. Тако још 15-ог после подне Велики Народни Суд, договоривши се о томе са скупштинарима, стао је састављати један акт од стране народа кнезу. У томе акту скупштина благодари Милошу за његове труде којима је успео да народ uvede у милост султанову и да га стави под покровитељство Рускога цара и моли да га даље води срећни и бла-

¹ Вук, *Скупљ. Истор. Савеса*, I, 178—183. — Љ. П. Ненадовић, *Прилози за Србску Историју*, I, стр. 16—22, и још према једној копији у *Држ. Арх.*, К. К., Varia. Веселе и адресе.

² Вук, *Скупљ. Истор. Савеса*, I, стр. 183.

гостању. „То вам се молимо сви ми, овде собрани и долеподписани: членови Суда народњег, духовници, главни кнезови нахијски, кнезови судова нахијски, кнезови срепски и кметови сеоски, сви, у име нас, и свега осталог отсуствујућег народа, а и у име оне наше браће, која ће се јоште к нама присојединити.“ Чинићи алузију на избор Милошев за наследног кнеза на скупштини од 6-ог новембра 1817 и на заклетве верности, које је Милош, узнемирен после Ђакове Буне, тражио и примио у Паланци, 6 марта 1826 од народа београдске епархије и у Ваљеву, крајем истог месеца, од народа из осталих нахија, акт се народни од 17-ог јануара 1827 овако наставља: „Сви ми вишеречени, повторавајући све наше досадашње заклетве от 1817-те и 1826-те године, потврђујемо Вас, Сијателњејши Књаже, једнодушно и једногласно, и за нас и за децу нашу, и от рода в род, Господарем и Књазем нашим, и заклинјемо се, и за нас и за наше потомке, како Вама, тако и браћи и деци и свој Вашој фамилији: да ћемо вам свагда и у свачему верни и послушни бити, и сам Спаситељ био супостат оному, који ову заклетву наруши, тако нам всевишњи једини Бог помогао! Тако помогао нама, тако помогао деци нашој“¹

17-ог јануара ујутру Велики Народни Суд позове сву скупштину пред цркву те јој се прочита како тај акт, тако и ново народно прошење султану у коме га моле да подари народу права тражена 1820 године и да Милоша потврди наследственим кнезом Србије као и акт благодарности рускоме цару за учињена добротинства, у коме се још и моли да учини да се народне жеље до краја испуне и Милошу да наследно кнежевско достојанство. По томе позову Милоша и његову браћу Јована и Јеврема, на пошто Милошу заблагодаре уместо на његовим трудовима за народно благостање, предаду му преко Василија Поповића горње актове „које он узевши најпре метне на голу главу, па онда позове сву скупштину, те се с њоме изљуби, држећи

¹ Вук, *Скупљ. Истор. Свиси*, I, стр. 183. — Исти акт са свима потписима у *Споменику* XXXI, стр. 156—163.

акте у руци.“ После овога Милош преда документе Дим. Давидовићу и скупштина се разиђе. Тога дана била је опет велика част, после које депутати почну редом долазити у кнежеву канцеларију те потписивати акте и ударати на њих печате. Свега на осам стотина душа.² Затим су одлазили у своје нахије. Та је скупштина и свечаност стаза народну касу 9.976 гр. и 14 пара.³

О тој скупштини Милош је по препоруци рускога министарства наименовао чланове нове депутације, која ће у Цариграду отпочети преговоре на основу Агерманске Конвенције и у смислу народних жеља изнесених у новом народном прошењу. Наименовани су били за „президента депутације“ Лазар Тодоровић, секретар кнежеве канцеларије, Илија Марковић — који је тада једини заостао у Цариграду од старе депутације да чува народни конак, јер је Порта у последње време допустила свима депутатима да се врате у Србију, — и Атанаско Михаиловић за саветнике. Аврам Петронијевић је био наименован за секретара депутације. Милошев избор био је, наравно, примљен општим одобравањем скупштине.⁴ У његовој канцеларији одмах су се почела састављати и упућства за депутате.

Почетком фебруара Мих. Герман пошао је из Србије за Букурешт и Петроград на да се отуда врати у Цариград да буде посредник између рускога посланства и ерпске депутације, која се већ спрема за пут и која ће се ускоро кренути за Цариград.

IV

У време Германове мисије десио се још један срећан догађај по Милоша и по народ: тада је Абдурахман завршио своје везирство у Србији, и на ње-

¹ Вук, *Скупљ. Истор. Свиси*, I, стр. 183—184.

² М. Петровић, *Финансије и Уставное*, III, стр. 209.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 188, 23 јан. 1827. Милош Неселроду.

гово место је дошао човек баш као што је био потребан за нове прилике.

Султанов ферман о уништењу јањичара и увођењу егзерцира изазвао је у Босни страшно врење. Сарајлије су водиле прву реч против „талума“ и „низам-цедида“, и нису допустиле да им се ферман прочита. Сродник босанског везира Хаџи-Мустафа-паше, који је донео тај височајши акт, утекао је у папучама из Сарајева.¹ Везир је узалуд позивао и босанске капетане да му дођу у Травник да саслушају вољу надшахову; они су му просто окренули леђа и многи су мирно наставили борбу међу собом, јер је у Босни увек било као у средњем веку међу феудалном господом. Неки су чак и претили Порти. Хасан-ага, Крајишник, говорио је: „да се он сам неколико година туче с Немцима и босанским везирима, пак му опет ништа не могу, а камо ли кад би ова Босна у слози била“!...²

Првих дана децембра стигне у Србију један кумбараџи-баша, који је имао ренг капиџи-баше. Цео свет у Београду живо се интересовао за циљ његове мисије. Око 15-ог децембра знало се поуздано да се његов долазак тиче Босне. Срби су дознали од својих људи и ухода да је капиџи-баша одмах по доласку договорно с везиром послао једног изасланика сарајевским старешинама и позвали их на покорност цару, представљајући им случајеве Осман-Пазван-огла, Али-паше јањинског и београдских дахија и др.: сви су се противили цару и он их је покорио, тако ће бити и с Босанцима. Четворици главних агитатора сарајевских обећавали су потпуну амнестију да се не боје ни за личност ни за имање, то ће им бити ферманом загарантовано. „Иди ти и поздрављивши Београдског везира и царског капиџи-башу, одговоре Сарајлије, да ми све знамо што нам они поручују... но при свем том ми овај ђаур-лук [егзерцир] примити нећемо... Видиш ли ти оно камење по сокаку... патрљано на гомиле, може бити има 500 кола, то је све сиротиња нанела да побије све оне,

¹ Држ. Арх., К. К., 141, 20 јул 1826. Јеврем Обреновић Милошу.

² Држ. Арх., К. К., 6, 23 нов. 1826. Кнезови Беогр. Суда Милошу.

који би најпре поменули да се тај талум прими... А што нам поручују да ће нам донети фермане с хатом потврђене за наша добра, поздравите их да ми нећемо сами да имамо добра кад остала сиротиња нема, а добро знамо и послове нашега цара: он ће дати једном човеку сто фермана, на добра колико оћеш, или ће га и везиром учинити, а после, трећи дан узме му главу!...“

У то у половини децембра Абдурахман добије извешће из Цариграда да је постављен за босанског везира. Да се Босанци доведу у ред „унизаме“, Porta је нашла да ће у томе успети његова енергична рука. На његово место, у Србију, имао је да дође Хусејин-паша Гаваноз-оглу из Никопоља, на чије је место опет постављен Хаџи-Мустафа-паша из Травника.

18-ог децембра везир је позвао кнезове Београдског Суда и саопштио им ову новост. Није знао да им каже ни дан свога поласка ни дан доласка новог везира, само им је препоручивао да јаве Милошу о његову премештају и да га срдечно поздраве.¹

Чувши за везиров премештај Београђани Турци се прилично узбуне. Чинили су „ловцу“ питајући се „како то може бити преко обичаја да се овај везир вреће а други још дошао није... Досад је бивало да један везир, који доходи, у град на једну капију улази, а други на другу излази.“ Неки су сумњали да капиџи-баша не остане старешина у Београду. „Бојимо се, говорили су Турци, да не буде оно чему се Срби надају и толико време говоре“,² тј. да ће паша бити замењен чиновником нижег реда или мухаџидом.

22-ог децембра Абдурахман је уз пуцњаву топова екипу са Сараја своје тугове. То је знак поласка. На сам Божић кнезови су му учинили посету и пољу бивши му скут и руку од Милошеве стране изјавили његово каљење што из Србије одлази, баш кад се с њим тек упознао како треба и кад су у будуће

¹ Држ. Арх., К. К., 6, 18 дек. 1826. Кнезови Беогр. Суда Милошу.

² *Id.*, Под 20 дек.

могли лепше живети радећи о царском добру. Везир је исто тако лепо одговорио: захваљујући кнезу на љубазностима рекао је да и он тако жали, али да се мора покоравати царској заповести. У доста искреном разговору Абдурахман им каже да је, с Хусејин-пашом у рђавим односима био још кад је у Алакаду запо-ведао и да је од тога времена Хусејин тражио при-лику да га код цара опорочи, али узалуд. „Ја га управо држим за непоштена човека, то јавите и Коца-Милошу, нека зна да Хусејин-паша није добар човек!“ Везир је најзад молио да се кнез постара о његовим коњанима од којих би први био у Палежу а други у Шапцу, ако је могуће. Напоменуо је „да ће он све своје трошкове преко Србије до Босне платити, да не би сиротињи тешко било.“ Дан поласка био је зака-зан за четвртак, 30 децембра, ако не дође каква друга заповест из Цариграда.¹

27-ог децембра пошао је везиров харем за Цариград преко Гроцке, Пожаревца и Ћуприје. 30-ог децембра кренуо се и сам везир за Шабац са седам стотина коњаника и са царским кумбараџи-башом. Три четири дана раније испратио је био тамо свога бимбашу Узун-Алију с педесет коњаника и пет сто-тина пешака. Пред везиров полазак кнезови Београдског Суда отишли су му опет да последњи пут изјаве кнежево жаљење што је премештен и да пожеље срећан пут. Абдурахман је топло благодарно на свему, изјављујући да је и самој Порти писао како су му у Србији учинене све олакшице да што пре испуни царске заповести и да то није учинено да би морао још за двадесет дана одложити пут. Најзад је љубазно одбио да га по рђавом зимском времену на пут кроз Србију прати по један кнез, као што је Милош био наредно.²

Везир је са зењом у срцу напустио Београд, ново опредељење страшно га је мучило. 27-ог де-цембра добегао је у Београд тешањски калиџа, који

му је казао да га Босанци неће пуустити даље од Дрине ако води са собом више од 60 људи! Зворнички паша Али-паша Видајић, који му је дошао на саветовање 25-ог децембра, казао му је то исто. О анархији у Босни добио је масу извештаја, и да једино може прећи Дрину код Зворника, јер је Градашчевић све скеле затворио. Неколико мула платило је живо-том што су саветовали покорност цару и његовим уредбама. „Оцу из Грачанице питали Бошњаци, кад је овај саветовао да се екзерцирају, има ли где у Ћитапу да пише да пред Турцином добом удара. Он им одговорио да има, и они му заповеде да им изнесе тај Ћитап, но оца, знајући да то у Ћитапу нема, поћу из Грачанице побегне“.¹ Лицем на Божић Сарајлије су засуде камењем свога калиџу Шериф-ефендију што није хтео пристати с њима.²

30-ог децембра стигао је у Шабац на конач везиров бимбаша Узун-Алија. „Ако везира нашег бившег, пише Јеврем Милошу, и остатак војске буде овакав... то је сирмах без војске... јер баш и да не прећу земљанима... и да се не слеже с њима... опет су у врло бедном стању. Већа част од ови изо-стала му је путем и једва је ноћас поиздолазила, а неки, мислим, још ни дошли нису...“ „Бедни“ и „про-зебли“ изазивали су опште сажаљење.

Први конач Абдурахман је имао у Палежу, други у Прову (31 дек.), а трећи у Шапцу.³ Тада је Узун-Алија већ био са својим одељењем у Лешници и ту га чекао. Јеврем је лепо примио везира, који није пре-стајао Милоша хвалити и благодарити му. Везир је преноћно 1-ог и 2-ог јануара у Шапцу, у понеде-љак 3-ег јануара ноћно је у Петловачи и 4-ог сти-гао у Лозницу, на одатле бежећи се сукоба с Гра-дашчевићем, и хотећи поуздану базу за преговоре с Босанцима, не смедне покушавати да пређе Дрину код Јање већ оде у Зворник Видајићима који су били присталице султанове.

¹ Држ. Арх., К. К., б. 13 дек. 1826. Кнезови Беогр. Суда Милошу.

² *Id.*, 141. 5 јан. 1827. Јеврем Обреновић Милошу.

³ *Id.*, 28 дек. 1826. Иста Милошу.

¹ Држ. Арх., К. К., б. 25 дек. 1826. Кнезови Беогр. Суда Милошу.

² *Id.*, Под 30 дек. 1826.

Одатле је одмах предузео преговоре с босанским капетанима и Сарајлијама који му одговоре да су покорни султану и њему, али да га с војском не могу примити нити допустити да се јанџичари ушну, јер су они сви од тога реда. Целог јануара тако је преговарао прикупљајући војску од арнаутских паша и покушавајући да посеје раздор међу Сарајлијама. То му је и пошло за руком: око 1-ог фебруара бурне контра-револуција у Сарајеву и њени се подбачачи дочепају тврђаве. Најзад и саме буџије против рефорама, који су се почели трезнити чим је везир прикупио знатну војску и кад су видели да су Арнаути и скадарски везир мирни стану се повлачити, измире се с контра-револуционарима и за све окриве јанџичар-агу кога баце у букагије и с многим другим сарајевским поглавцима пошљу Абдурахману у Зворник, додвину уз то, као знак покорности и јанџичарске казани, јабуке и репове. „Ето ти га шаљемо, поручивале су Сарајлије везиру, он је свему крив... ми смо цару у свему штат, само се талумити не можемо!...“ „Кад цар неће Јанџичара говорити су међу собом, нећемо ни ми, а талума, бели, нећемо док нас једнога траје!“ Абдурахман одмах посече послате му кривце и главе им пошље у Цариград: два татарица пронели су ове трофеје кроз Шабац 26-ог фебруара у вече. Сарајлијама је одговорно да их нико силом талумити неће, егзерцираће се само они који на то пристају.

У марту је Абдурахман био господар у Босни. 28-ог марта Јеврем Обреновић пише Милошу: „Сва је Босна већ са свим везиру потпала, сви су му капетани поиздолазили и са свију му страна... кривце везане доводе и предају... Везир јошт ниједног од капетана и других отмених старешина згубио није, а онако које-каквих већ је више од сто смакнуо... И Србе је петраживати почео, који су са агама погубљеним у... сносенију били: прилика је да ће ако не главом, а оно кесом плаћати.“

У априлу је већ почело егзерцирање поред свега тога што су Босанци тврдили да на то неће никако пристати, а у јуну се цело Сарајево егзерцирало. С новим

везиром није се било шалити, јер је немилостиво клао и слао у сургуи.¹

Месец дана по одласку Абдурахманову из Србије, почетком фебруара, заузео је његово место Хусејин-паша Гаваноз-оглу.

Пред њега су изашли у Ђурију кнез Милета Радејковић, прота Милоје Вукашиновић и кнез Милоје Тодоровић. Они су га допратили до Баточине а после су га прихватили други кнезови. Његови су бонаци били по обичају у Јагодини, Баточини, Паланци, Коларима, Гроцкој. Милош му нигде није изашао насупрет. Још 24-ог јануара он је отишао из Крагујевца преко Свилајинца у Пожаревац, где му је била породица. 28-ог јан. Милош пише Хусејин-паши, честита му ступање у Београдски Пашалук и „сожаљује срдечно што сам пред њега лично изићи не може зато што је Госпођа [Љубица] болесна и готово на смрти“!.. Наравно болест је била дипломатска, измишљена. Улазак везирав у београдски град, 5-ог фебруара, извршен је по обичају. Кнезови Београдског Суда заклали су му као курбан на градским вратима дванаест овнова, шест с једне, шест с друге стране.

6-ог фебруара везир је позвао к себи београдске кнезове и говорио како је жељан с Милошем лепо да живи, да се то постигне прва је погодба да не слушају интриганте, који су код њега већ отпочели посао. Сутра-дан Хусејин-паша је држао свој први диван на коме је прочитао ферман с уобичајеном садржином: да рају пазн и чува и да са суседством лепо живи.²

* * *

Док су се развијали ови догађаји спољашње политике од 1816—1826, које смо у главном доведе налагали, док дакле Србија, благодарем руској интервенцији, добија потребну основу да се конституише у политичко тело, државу, свршен је постепено и у

¹ Држ. Арх., К. К., 141. 28 март 1827. Јеврем Обреновић Милошу.

² Држ. Арх., К. К., 6. 8 феб. 1827. Кнезови Беогр. Суда Милошу.

њеном унутрашњем животу читав низ промена и догађаја, чиј скуп чини њену унутрашњу политику: она је у лицу Милошеву изводила своју унутрашњу организацију. Јер и ако је 1815-те учињена нека деоба власти између Милоша и Марашлије, као што је на своме месту казано, у самој ствари та је српско-турска управа представљала политичку или боље правителствену анархију, у којој је требало увести ред, утврдити и поправити многе делове, док се не учврсти колико толико савршен административан апарат за Србију. Успешна спољашња политика од 1816—1826 године благотворно је утицала на сређивање ових односа између народне и везирске власти; од прекида пријатељских односа између Марашлије и Милоша и даље за време Абдурахманова везирства постигнути су крајњи резултати, који су се могли постићи у народну корист, докле хатишерифом од 1830 године није дефинитивно положена основица за унутрашњу администрацију Србије.

Ми ћемо се сад осврнути на чисто унутрашње односе у Србији до 1826 године, пошто смо видели у детаљима њен положај према Порти и према Русији, положај под чијим је окриљем Милош утврдио свој положај и организовао земљу.

ДРУГИ ОДЕЉАК
СРПСКО-ТУРСКА УПРАВА
до 1826 године

ГЛАВА XV

СРБИ И ТУРЦИ

- I — Српско становништво.
- II — Турско становништво: бројно стање и насеља, настањени Турци и посада.
— Њихова деоба по занимању и њихова организација. — Стање турске војске.
- III — Односи између Срба и Турака: односи између Милоша и њих: односи између народа и њих.

I

Ово што је у главноме давало физиономију унутрашњим односима у Србији то је на првоме месту њено двоструко становништво: Срби и Турци. То су два различна елемента с противним интересима један поред другог: по вери су то хришћани и мухамеданци, у политичком погледу то је раја и елемент који влада, с економскога гледишта то је привредник и онај који ужива благодати туђег рада (спахије, везир, његова свита итд.). II саме ерлице, тј. Турци грађани који су се бавили трговином и занатима, примале су неку плату.

Главни је елемент, наравно, српско становништво, које је у маси живело по слабо насељеним селима, јер је тај живаљ услед дугих ратова и болештина био јако проређен. Године 1820 у Београдском Пашалуку није било ни по милиона душа.¹ По првоме тачном попису 1819 године у свих дванаест нахија било је 45

¹ Испр. *Државопис Србије*, I, стр. 94 и др., и бројеве харачких лица, које је објавио М. Петровић (*Финансије и Установе*).

кнежевина, 1396 села, вароши и паланака, 53.137 домова, 60.468 пореских — ожењених — глава,¹ а око 130.000 харачких глава (тј. мушких лица од 7—80 година).² 30-ог јануара 1822 године Милош је тврдио да би Србија у „крајњој нужди“ могла избацити 60—70.000 војника, кад би само имала потребно оружје.³ О проређености становништва може се судити по бројевима који иду. Тако према једном детаљном списку у Шапцу је било 1819 године српских кућа 221 и у њима је живела 201 породица. Године 1818 Крагујевац је имао 193 куће (1905 год. 2765 кућа), Јасеница је имала 1017 кућа (1905 јасенички срез 6030 кућа), а цела крагујевачка нахија свега 5411 кућа (1905 крагујевачки округ 28.164 куће).⁴ Од вароши Београд је изузетно брзо растао. Године 1815 имао је једва шездесет хришћанских душа; 1823 године покупљено је 2536 харача, а 1827: 4276 харача! Тј. толико је било хришћанских мушких лица од 7—80 година.

Становништво је расло прилично брзо, јер је земља била широм отворена насељеницима из суседних пашалука и Аустрије, којима је Милош поклањао опустеле баштине, ослобађао их од порезе за извесно време и допуштао им да крче шуме. По једном писму од 11 септ. 1824 досељеници који приме баштину ослобађају се порезе за три године, али учествују у кулуку. То је било већ довољно да народ нерадо гледа ове дошљаке: они су били прогањани из села у село, куће им рушене а имање разграбљивано.⁵ Ну Милош их је не само бранио од ове напасти него је ишао још и даље: он је наређивао да се одузимају земље од оних који је имају и сувише, а

¹ М. Петровић, *Финансије и Установе*, II, стр. 447.

² *Id.*, стр. 447. Харачних лица 1819 године било је у свима нахијама сем шабачке 119.854. Број харачних лица у шабачкој нахији не знамо тачно јер је она с харачем припадала босанском пашалуку. Горња је цифра дакле приближна.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 191, fol. 178.

⁴ Ми наводимо бројеве из 1905 год. колико да читалац види од прилике разлику, не водећи рачуна о апсолутној тачности, јер се границе негдашње крагујевачке нахије не поклапају тачно с границом крагујевачког округа.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., Дт. 1 дек. 1820; 2 авг. 1821.

нису у стању да је обрађују, намерно их оптерећивао према тој земљи великом порезом да би је се одрекли, забрањивао заграђивање ливада, принуђивао сељацима оних села која насељеницима нису дала довољно земље за усеив и крчевину, да снесу њихову порезу,¹ најзад забрањивао је и продавање земље.² Оваква Милошева политика оживела је опустелу земљу и подигла доста нових насеља. Суседни Турци нерадо су гледали ово повећавање становништва у Србији на рачун суседних пашалука, али нису ништа озбиљно учинили да то спрече. Године 1817 покушано је да врате све породице, које су пребегле из Старог Влаха још за Карађорђево време, али без успеха, благодарни Марашлијиној помоћи.³

II

Турско становништво било је релативно доста јако и концентрисано поред тврђава у варошима, које су е тога имале сасвим турски тип. У писму Пинију, од 5-ог окт. 1818, Милош назначује да број Турака у Србији износи преко 7000 људи, које војника које настањених;⁴ у писму од 25-ог маја 1820 истом руском чиновнику он вели да ће сем посаде бити на 7000—8000

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дт. 1 дек. 1820. — *Id.*, 28—37, 27 јул 1822, М. Сивћ Милошу, *Id.*, 3, 29 март 1823.

² *Id.*, 11 нов. 1824. Пољаревац Јов. Обреновић Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 85, 15 феб. 1817. Дим. Ђорђевић Милошу. Јавља му за дошљаке „посланика Хасеџинова из Нове Вароши из Старовлашке, који је дошао с царским ферманом да дигне из овог пашалука све фамилије, које су у Карађорђево време у овај пашалук пребегле.“ „И мени [везир] препоручи да вам ништем да и ви о том размислите учините како би се могло сачувати и одговор учинити да толике фамилије не уиусте се отићи.“ — 28 феб. Исти јавља Милошу, да се Марашлија није могао никак о отети „од... с ферманом... дошедшег Турчина“ и да му је дао бурунџије да прође по пожешкој и узачкој нахији да му се не би кнезови опирали онима „који хоће добровољно с фамилијом натраг поћи.“ Марашлија је дао томе Турчину 3 кесе на поклон, препоручује да тако што и Милош учини „само да би што пре изашао одавде из пашалука...“

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 191, 5 окт. 1818. Милош А. А. Пинију. „Число вѣстаѣ Турковъ въ Сербіи есть болше 7000 человекъ изъ коихъ вѣнша часть домохозяйствъ живеть, вѣншн въ службѣ... а вѣншн безъ какой должности по крѣпостемъ и градомъ.“

турских душа.¹ А као распоред турскога становништва по насељима давани су овакви бројеви 1819 године: у Београду 2500 домова, у Ужицу 1000, у Соколу и околини 600,² у Ћуприји 300, у Смедереву 200, у Шапцу 150, у Јагодини 100, у Ваљеву и Чачку по 20; из Крагујевца, Палежа и осталих паланака Турци су се готово били иселили, распродавши своја имања Србима. Према овоме у Србији је било крајем 1818 године близу пет хиљада турских домова.³

Несумњиво има очевидне несугласице између броја од приближно 5000 домова и између наведених бројева Турака који у њима живе. Број домова је извесно тачнији и према њему је требало рачунати целокупно турско становништво у Србији, које је вероватно износило на 15.000—20.000 душа.

Бројно стање турских посада у градовима и шанчевима зависило је од општих прилика у којима се налазила Турска Царевина. Према томе да ли је она у миру или пред ратом број њених војника у Србији је растао или опадао. Априла 1816 године Порта је имала у Србији по српском тврђењу на седам хиљада војске,⁴ годину дана доцније тај је број јако нарастао.⁵ Ну изван сумње је да су ти бројеви пре-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 191. 25 мај 1820. Милош А. А. Пинџу. Концепт писма: „назначити число Турковъ, кромѣ гарнизонныхъ, с фамилиями въ Сербіи живущихъ, простирающихся до 7—8000 душъ...“

² У сокошкој нахији било је осамнаест турских села са свега 282 куће. Од тих су насеља била најзнатнија: Плећково (40 кућа), Трешница (20 кућа), Келџ (20 кућа), Крушина (25 кућа), Велика Река, Алуга и Велеш (по 20 кућа), итд. Насеље Витиновац имало је само 4 куће а Шапци 8 кућа. Види о томе: *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 3 мајем 1820. — Испореди и Ј. Вујића, *Пушестваје по Србији*, II, у „Оглављењу“ имена неких од ових села. Наравно ми их наводимо имена како су у документу означена.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 191. 6 нов. 1818. Милош А. А. Пинџу. „Толко полагаемъ число домовъ турецкихъ со семействами въ Белградѣ на 2500... etc. ...въ Крагоевцѣ, Палежѣ и прочихъ паланкахъ Турки по болшей части свои земли Сербамъ распродали.“ Испор. Ј. Вујић, *Пушестваје по Србији*, II, 20, 27—29, 31, 42, 89 и др.

⁴ Петровића, *Грађа за Историју*, II, стр. 154. 26 апр. 1816. Милош Каподистрији.

⁵ *Госуд. Арх. Моск.*, 20 јан. 1817. Милош Л. Кирику. Јавља да је у Београд дошло 1200 људи. — *Ид.*, 8 март 1817. Вукуреши. Герман Строганову. Вели да само београдски гарнизон износи 10.000 људи! Ну он је очевидно претеривао да би само што боље показао посланику невоље и опасности по народ у Србији.

терани кад се буквално узму; у те цифре, које су износили Русији, Срби су извесно урачунавали и Турке настањене у Србији а који су сматрани као стални гарнизон.¹ У актима Милошеве канцеларије не налазе се податци о кретањима знатнијих одељења турске војске из Србије у Турску и обратно. Водећи рачуна о свима приликама у Србији, о везирима — јер су гледали да што мање војске држе — о њиховим приходима, о сену и дрвима које је народ издавао тој војсци, невероватно је да је та војска, која је тако нестално боравила по утврђењима у Србији, износила више од 2—3000 људи. Она је становала поглавито у Београду.

Турско настањено становништво делило се на две класе: ерлије и спахије. Ерлије су грађани који су се занимали свакојаким пословима, поглавито занатима и трговином, али у исто време они су били на списковима војничким и примали извесну плату „ајдук“ или „улефу“ од везира. Они су имали своје старешине, то су ерлијске аге или ерл-аге. Спахије су држаоци спахијука, војничких феуда, и живели од њихових прихода, с обавезом да као коњаници бране земљу у случају војне. По средини између ерлија и спахија било је Турака који су сами обрађивали земљу, таква су била она насеља у околини Сокола. Ти су Турци имали своје сеоске старешине, хој-баше. То су у исто време били најнедисциплинованији Турци, код којих су крађа и разбојништво били знатан део домаће привреде. Ти Турци, као и ерлије и спахије, били су мање више давно настањени у земљи, делили су судбину турскога господарства над њом и у маси су били пореклом потурчењаци из Албаније и Босне.

Као супротност тим Турцима, који су се сматрали у Србији као код своје куће, били су тобџије, делије и сејмени. Они су живели привремено по касарнама, караулама и шанчевима (у Ћуприји) под својим „банима“ или поглаварима (тобџи-баша над тобџијама,

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 191. 5 окт. 1818. Милош А. А. Пинџу говори о домовима и земља који „принадлекатъ... Туркамъ при гарнизонныхъ.“

бимбаше над сејменима, делибаша над делијама). Њима су комплетирани посаде утврђења, они су били њихова редовна и ефективна посада, а у време рата придружиле би им се и ерлије и спахије.

Сви су ти Турци били организовани у засебна тела, „орте“ или „такуме“ са специјалним привилегијама и јурисдикцијом: јањичарска орта, тобџијска, ерлијска итд.¹ И ако су то била тела с нарочитом организацијом, ипак чланови тих заједница — изузев старешине њихове — сматрају се у маси као *народ* — *мемлећет*, док се таква хришћанска маса — Срби — зову *раја* и *фукара*. Људи од закона и вере (кадије, тумачи закона, оџе, муфтије итд.) чинили су тело за себе. То је *улема*, која је такође имала своје привилегије. Чланови улеме на пример нису могли бити кажњени смрћу, нити конфискацијом имања.

Јањичарска организација била је најјача: њој су могли припадати и чланови неке друге организације. Тако су београдске ерлије биле већином јањичари, али су се слабо отимали о ту част пошто је настало ново време у Србији кад рају нису могли угњетавати а заклањати за своје привилегије. С тога је и ферман о уништењу јањичара 1826 године примљен од београдских Турака неповољно, али без икаквога протеста. Ерлије су се само побојале да им се „ајдук“ не пресече. Крајем маја дошао је у Београд Портин изасланик да конфискује имање јањичарског реда у Београду. Ерлије и спахије су му на мехџеми одговориле да је сав мал старих јањичара „био он у новцу или у пусату у Срба, а у садашње време ако за јањичаре ништа, то међу њима ниједнога нема, него су ерлије и спахије!“²

Турска посада у Србији била је у бедноме стању: била је рђаво хранџена, још горе одевана и плаћана,

¹ Држ. Арх., К. К., 140. 30 нов. 1822. Јеврем Обреновић Милошу. Дошао је ферман у ком заповеда се да везир добро чува градове и с потребама провиђа га, а ортама да предаје крнице, који ка којој припадлежи, на суд тј. јањичара јањичарској, тобџију тобџијској, ерлију ерлијској итд. Што орта пресудити не би могла, да се нише у Стамбул и отуда ће решеније и суд долазити. Везир само за град бригу да има...²

² Држ. Арх., К. К., в. 28 мај 1826. Кнезови Беогр. Суда Милошу.

У новчаној оскудици везир ју је исплаћивао каткад у натури, делећи јој ништоље, сабље, ћуркове, ћурчиће, мазге и др., које су после војници продавали у чаршији и претварали у новац. Такво нередовно издавање плате изазивало је често тужбе, сукобе па и комичне призоре.¹ И саме ерлије имале су тешкоће да добију своју улефу. Није било ништа необично да шаљу у Цариград нарочитога изасланика да изради да им се улефа исплати. Најзад су добили ферман да им везир може плаћати харачким новцем, али им је и то слабо помогло, пошто је тај новац већ био ангажован за праве војнике. „Ком пре да дам ово мало харачког новца, или вама или осталој војсци?“ рекао им је везир. Тако је Ујуз-Ибиш делегат ерлија отишао у Цариград поново у марту 1823.²

Није чудо што су у оваквим приликама многи војници радили и друге послове, јер су иначе седели беспослени или се излежавали. Тобџије су се бавиле обично пиљарењем или израђивањем и продавањем артикала које израђују и продају данас робијашаи.

Тек 1826 године, после уништења јањичара, увео се нешто бољи ред у турској војничкој организацији у Београду и почела су права војничка вежбања. Те године, око 10-ог августа, Абдурахман, посаветовавши се с ерлијским и спахијским агама о увођењу егзерцира и увидевши да неће бити никакве опозиције, отпочео је вежбање. 11 августа 1826 Дим. Давидовић пише Милошу: „Јуче је ч. везир поделио овде Турцима старе неке шоце, ваљала су још од времена Евгенијева где нагомилале заостале. Тако их описују они који су их видели, да су стародревна грађевина

¹ Тако кад једном задочиш плата један делија, не знајући како друштво да се помогне, обуче ерлије халише, пак у петак после подне отише пред вратицу и каже да хоће да се потурчи. Турци то једва дочекају и одмах му онде између себе скупе неколико стотине гроша, па га онда запитају какве име да му даду. „Као и до сада што ми је било!“ — „Како?“ — „Хусејин!“ — „А зар си ти Турчин?“ — „Турчин, хвала Богу!“ Тада везир гледа што се шегачи са светињом, али делија одговори: „Ако до другога петка не дође плата, онда ће и делибаша доћи да вам се потурчи!“ Ово се збило после одласка Абдурахманова у Босну. Вук, *Српске Народне Приповијесте*, (Држ. изд.) стр. 323—324.

² Држ. Арх., К. К., 89. 21 март 1823. Ђ. Поповић Милошу.

Турци излазе те се екзерцирају но не скидајући цубета, нит бријају браде. Ја не знам каква ће то окретност у њима бити кад им и браде не сметају, многи ли ће при презентирању и браду уз пушку ичепати...“ Срби нису ишли да гледају ово чудо од вежбања, иначе би и он ишао да види „како је могуће са широким цубетима екзерцирати се“.¹

Везир је екзерцирао своје људе — делије, тобџије и сејмене — на Карабурми и на Калемегдану. 26-ог августа митрополит Кирил пише Милошу да је тога дана „везир... јавно на Калемегдану своју војску по европејски екзерцирао са поцама, топови и бандом!“ Како се и везир слабо разумевао у томе послу он је за „предводитеља“ био узео једног Талијана авантуристу „Виту-еџима“, који је 1823 године дошао у Београд. Алај-бег, Халид-бег, вежбао је своју коњницу — спахије — на Циганској Бари; а ерлије су се вежбале „иза Стамбол-канице, у једној банџи про-страној“...²

III

О односима између Срба и Турака у опште није потребно много говорити, менталитет оба елемента и сувише нам је познат, а наведено је и доста примера о узајамном неповерењу и мракњи. Али ипак да би представили ситуацију што јасније изнећемо у прегледу још неке моменте из тих односа.

Најбољи односи између Срба и Турака били су под Марашлијом и Милош је предњачио добрим примерима. Према свима Турцима он се лепо понашао а према виђеним показивао и особити пријатељ, наравно све у толико колико су то прилике тражиле и допуштале. Он је и народу заповедао да сваком Турчину одаје достојно поштовање. Он није трпео нити да Турци угњетавају народ, нити да народ вређа Турке. Тај компромис био је утврђен између њега и Марашлије и обадвојница су га се чврсто придржавали.

¹ Држ. Арх., К. К., 92.

² Држ. Арх., К. К., 6. 11 и 23 авг. 1826. Кнезови Беогр. Суда Милошу.

Милош је Турке лепо примао и према њихову положају и стању одавао им част или их обдаривао новцем и стварима, јер се поштовање код Турака не показује само у речима и понашању већ и у даровима. Он је гледао и на Турке у маси да утиче, спротивни је чинио милостињу од времена на време, и показивао поштовање према њиховој вери. Године 1818 Турци, Милошеви непријатељи у Београду, били су изван себе од гњева кад су чули да кнез поправља јагодинску цамију.¹ Милош је јако полагао на свој глас код Турака, његови кнезови нису изостављали да му вест о томе достављају, мило му је било да чује како га Турци називају баш-кнезом, титула на коју није имао султановог берата за којим је непрестано тежио.²

Међу Турцима свију класа Милош је имао велику клијентелу. Човек је изненађен томилом и оригиналношћу молаба, очекивања и извињавања, које су Милошу упућиване. Један се жали да нема две паре да би могао у кафану отићи и да је морао уочи Бајрама „сат из недара продати, који је петнаест година у своме ћену носио“;³ други жени сина и тражи помоћ; Мехмед Џердо, београдски мезулџија, старац седе браде, правда се Милошу, да није истина да држи много жена, већ је то опадање Јованче Спасића, што није хтео да му да ништољ, који већ 37 година под појасом носи и што није допустио да га некакав Хасан са зурлом по смедеревском друму прати;⁴ Мехмед-ефендија жали се Милошу како више није везиров касан-баша и да је то место дато Дервиш-бегу који је велики српски непријатељ: „Србина жива очима гледати не може“, ну њему је доста што има опет Милошеву милост, и што његов — Мехмедов — главни непријатељ „смерди два дана (већ) под ћупријом“,⁵ и

¹ Држ. Арх., К. К., 89. 4 јан. 1818. Ђ. Поповић Милошу.

² *Ibid.*

³ Држ. Арх., К. К., 231—232. 27 септ. 1819. Беогр. Али-ага Милошу.

⁴ *Ibid.*, 29 дек. 1820. Мехмед Џердо Милошу.

⁵ Тела удављених Турака избацивана су на углед под ћуприју код Сахат-куле.

нада се, у име Бога, да ће и онај други његов и кнежев непријатељ „онога под ђупријом место наследити“.¹

Укратко може се рећи да је Марашлијино време до грчког устанка било златно доба српско-турских односа.

Тако кад јуна 1818 г. погибе мучки некакав Турчин у ђупријекој нахији, то се сматрало као велика „несрећа.“ Милосав Здравковић вели у писму Милошу: „ја немам крви у мени“, и тражио је од сељака убицу претећи им да ће иначе „сви отићи у ропство“.² Јула 1819 године погине други Турчин између Паланке и Баточине, то је био читав догађај. „У толико земана Турчина не погибе а сад да погине!“ говорио је хехаја-бег.³ Узвик хехаја-бегов није био потпуно тачан као што показује горњи догађај из 1818 године, али у главном показује да су Турци били задовољни с безбедношћу у Србији, и занета горња статистика убиства служи на част српској управи.

После затегнутих односа Милошевих с Марашлијом ствари су пошле горе, убиства су учестала. Од тада никад српска власт није сматрала за преступ убити Турчина, али само под једном погодбом: да се не дозна за убиство или у крајњем случају да Турци не дознаду ко је убица. У сваком случају гледано је да се не да сатнефакција која се по закону за убиство тражи. О томе има много примера.

Почетком априла 1826 три младића из Црне Баре у Мачви убију на Засавици три Турчина и баце у Саву. Због овога се Турци и везир јако узбуне. 15-ог априла Јеврем пише Милошу: „Да су погрешили нетина је, но до сад ни у каквој погрешци нашли се нису, и најпоузданији и највретнији су ми момци у Мачви били. Ако би обстојатељства данашње политике наше дозволила... добро би било ако би се људи ови спасти могли, макар би се и другим каким пре-

¹ Држ. Арх., К. К., 231—232, 14 окт. 1821. Мехмед-ефендија Милошу.

² Држ. Арх., К. К., 63, 9 јун 1818. М. Здравковић Милошу.

³ Држ. Арх., К. К., 85, 2 авг. 1819. Ђ. Поповић Милошу.

ступницима заменили“.¹ Милош је ово одобрио. 21-ог маја Јеврем пише Милошу: „Са Црнобарцима сам поетупио овако. Дао сам звати турског Циганина те ји је одково око пиндије, после дадем им довести свештеника те ји је неповедио и причестио. У саму ајанију на њино место одређене преступнике кроз нашег ковача одковати дадем, пак обукавши им Црнобараца аљине... пре зоре ји на место извести, побити и на коло ставити заповедим, као што је и свршено. А Црнобарце сам оно исто вече с момком једним у Новаке послао“.² То се звало „економија“ убица.³

Како се на овакве ствари гледало показује и друго једно писмо Јевремово, писано ускоро поводом других афера. „Видим да би вам повољније било да сам само једног од убилаца дервишева смрћу казнио. Опростите ми... што се нисам уздржати могао... Њини је чињеница већ и премного, па се опет преко оноликог претења уеудише у овако зло угазити! Пак да оће барем да ћуте, него јако све један на другог казивати узеше шта је који чинио. С она два убилица доведен ми је и Сима Филиповић из Мислођина који је до сад два турска сејза убио, не тео да ћути већ сам себе проказа... А тако сам и за старца оног из Палежа дознао да је које где говорио да је више... Турака побио“...⁴ итд.

Наравно код Турака су владале исте овакве идеје у односу на Србе. Тако маја 1826 један тобџија убије у Београду српскога скелеџију и побегне тобџијама који га сакрију, а десетину дана доцније, 21-ог маја, два Турчина су пуцала на Дорћолу кроз прозор у кућу једнога поштеног Србина. Узалуд је везир чинио све да се убица и она два Турчина пронађу. Кад је везир предузимао неке мере да се слични случајеви више не догоде, Турци су дуго сумњали да је то искрена

¹ Држ. Арх., К. К., 141, 15 април 1826. Шабац. Јеврем Обреновић Милошу.

² *Id.*, 21 мај 1826. Јеврем Обреновић Милошу.

³ Држ. Арх., К. К., 138, 19 мај 1826. Аврам Петровић Милошу.

⁴ Држ. Арх., К. К., 141, 14 авг. 1826. Јеврем Обреновић Милошу.

његова намера, и мислили су да је он „текем дубару водећи изискивао низам“ међу њима! Кад су се Турци уверили да је везир искрен они су говорили: „Како овде који Србин погине или буде рањен, одмах Срби повичу на зулум и трче на капију везирову, а ми наше од њих неистражујемо. Зар ми не знамо да је Милош сам убио Кара-Муџафу, од кога је најпре купио спахилук за дванаест кеса... па пошаље људе те га убију и поврати свој новац“...¹ Без сумње ово није била истина. Али да су Срби чували своје људе па били и убице то је тачно.

Једном речи све се сводило на „политику“, зубазност и предузетљивост тумачиле се као нешто наменшено и усиљено. 21-ог маја 1826 Аврам Петровијевић пише Милошу: „Турци су... са свим забринути, бега никаквог не можемо на њима да приметимо. Код кадије, алај-бега, Муџај-бега (где су и Јајићи били) и код војводе јучер смо с кнезовима одлазили, свуда смо с неком особитом политиком примљени и сви су показивали као неко... братољубије и наклоност и као да ни најмање мухамеданства на себи немају“.²

Наравно прости Турци нису имали обазривост своје виђеније браће, те су падали често у изгреде: нарочито су од тога страдали Срби по варошима где је било Турака. У по неким варошима било је познатих силеџија, као што су били у Шапцу Тале и Беџир-ага, у Београду Дели-Мехо звани „Луди Меја“, који је водио за собом читаву поворку паса и досађивао и Србима и Турцима, итд. Међутим ђупријеки и ужички Турци су били у маси изгредници и силеџије. Милошеве тужбе против њих често се понављају. Али за све насилнике су били увек готови дегенеци и сургуи од стране везирове, а ако би он био сам немоћан да поврати ред нарочито међу Арнаутима у Ђуприји и Ужицу, Милош је претио сеобом Срба и ово је увек успевало, уз везиров ауторитет и казне, да се смире.

И занета Турци су у души гајили неодољиву

¹ Држ. Арх., К. К., 92. мај 1826. Разговор међу ерлијама.

² Држ. Арх., К. К., 138. Под дагумом.

мржњу према Србима и завист према њиховим материјалним успесима, и према политичким обртима у њихову корист. Они су очима гледали како се Срби постепено дижу у благостању и изобиљу, а односи између Русије и Порте од којих је зависило и ерско питање били су непрестано на дневном реду. Беспослени, Турци су живо и много говорили о политици: на ћепенцима и по кафанама то је била ненепринта тема: ту се не само с мржњом критиковала ђаурека европска политика, и лажљиви бечки „џајтунгари“, што у повинама лажу, него је критикован и падишах, који је често излазио из овог разговора као „будала.“ По неки успех на бојном пољу у Грчкој прекине ову монотонију јадиковања и турских неуспеха, али за кратко време. Па и ти успеси били су с нарочитом врстом поноса прослављани. Кад је Мисолунги нао у апр. 1826 год. Турци су у Београду били превесели, али се ипак у граду шендучило из пушака хорфишедцима. Везир је хтео шендук из топова али су му ерлије приметиле „да се то не пристоји, јер оно није био бој са каквим краљем него с бунтовницима“.¹

Наравно ерски послови и ерско држање били су један од главних предмета турских разговора, који су били мање више стереотипни, јер им је био увек један исти извор: мржња и неповерење. Ми ћемо навести неке речи из тих разговора, онако како су их сами Турци, уходе Милошеве доказале.

Тип смутљивца и трчилаже у Београду био је ерлија Ујуз-Ибиш, „који само муџафа код везира чини“ и који је често и Турцима досађивао својим интригама. „Ти си тај, рекли су му једном, који мути код везира, сад против нас ерлија, сад против Срба...“ Он је у сваком новачењу гледао доказ како су се Срби „помосковили.“ За њега је Милош увек „Московска раја.“ сваки је његов акт „дубара“. Кад је Мисолунги нао Ибиш је говорио: „Милош је много дигао главу помишљајући на Грке и на Мореју, али сад ће се другојаче владати, боље ће икраме и

¹ Држ. Арх., К. К., 92. 20 април 1826. Мутин Милошу.

дочеке спахијама чинити и правије судити, знам ја њега ко је он, он се по времену окреће!“...¹ Шериф-ефендији, који је био под Сулејман-пашом београдски кадија и који је у јануару 1826 прошао кроз Београд идући из Софије за кадију у Сарајево, говорио је: „Где је сада Сулејман-паша да види како му се његов посинак Милош влада и какав салтанат проводи, бољи него што је он проводио!“ Међу Турцима се тада говорило, да кад је Милош ишао из Пожаревца у Крагујевац, да је две стотине људи пред њим ишло и пут крчило!²

Почетком маја 1826 године, кад је Porta у страху од рата с Русијом нарочито препоручивала Абдурахману да само гледа град и Турке и да у Србе не дира, Ибиш је рекао пред Турцима: „Море оно што се говораше од лане да је Милош поткупио рицалат у Стамболу и да су му они продали Београд, сад се испуњава. Данас сам био код везира, дође му татари и донесе три фермана који ће се сутра прочитати у мехџеми. Пише цар строго да нико од Турака не би дирнуо у рају, а такођер да се и везир не меша у српске послове, што хоће сами да чине неке чине, он пак нека само гледа свој град и ништа више! Везир пошто проучи писма рече: Ето ја остадох на век у Београду, моје кости ту остадосе баш као и Марашићине!“ Ујуз-Ибиш је завршио: „Ето Србија постаде што и Влашка!“³

Сваки је Турчин у души био мање више као Ујуз-Ибиш, они су у маси као он мислили. Да завршимо речима другог једног знатног и богатог Турчина у Београду, који је као и Ујуз-Ибиш кукао над пронашћу Турака у Србији. Разговарајући се једном с Ибишом он је рекао „да се сад испунила нека проповед“, коју је његов — Сулејманов — отац у песмама певао:

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 92, 20 апр. 1826. Мугиш Милошу.

² *Id.*, 15 јан. 1826. Мугиш Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 138, 7 мај 1826. Аврам Петровићевић Милошу.

Тешко злату на дебелу платну
А бисеру на есмелу
И саруку на обешањаку.

„Ово је мој отац, завршивао је Сулејман-ага, певао као у песми а сад се гледајући Србе и њихова ношава донета онако и догодило“...¹

Ове тужбе Сулејман-агине, унука чувеног дахије Фочић-Мехмед-аге, најбоље доказују не само дубоко презирање Србина него и ново време које је настало за Турке у Србији.

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 92, мај 1826. Мугиш.

ГЛАВА XVI

ВЕЗИР И ЊЕГОВА СВИТА

- I — Везир и његови достојанственици. — Издржавање везирове свите. — Марашлијине новчане невоље. — Везир према интригама на Дивану.
- II — Марашлија према Милошу. — Беда везирове свите. — Њен положај према Милошу. — Гледиште Срба и Турака на односе Милошeve с везиром. — Почасти везиру од Милошeve стране. — Портина и Марашлијина политика.
- III — Узроци хладноће између Милоша и Абдурахмана. — Њихови односи. — Различне сцене из тих односа.

I

Над свима Турцима прво је место заузимао везир са својом „теваџијом“ или свитом. То су били „Турци пашалије.“ Тај појам свите није била само празна реч: везир или паша од три туга (репа) имао је прави двор с разним чиновима и службама. Међу његовим чиновницима најзнатнији су били: хеџаја-бег (везиров представник), хазнадар (благајник), диван-ефендија (секретар канцеларије), мухурдар-ага, селихтар, имрахор. То су били прави достојанственици или више особље. Ну сем њих везир је имао и друго, ниже особље, као што су: харем-хеџаја (домостројитељ), мектерџи-баша или мектер-баша (шеф музике, капелмајстор), ђурџи-баша, кафеџи-баша, ода-баша, тутунџи-баша, базрџан-баша, сараф-баша, татар-ага и многи други, све шефови појединих служби у везирову конаку, најзад: ичаге с многим ичогланима, чаушима и гавазима.

У Цариграду је везир имао свога заступника, капухеџају.

Везир је носио титулу *Светлости* и имао је не само право него и дужност да развије извештај сјај, који одговара његову рангу и који је знатним делом падао на терет пашалуку којим је управљао. Највиши чиновници везирови, па и његови рођаци, виђају се редовно на народном буџету, неки стално а неки привремено. Сваке по године, кад се разрезивала Митровска или Ђурђевска пореза, стављале су позиције сем за везира и за њих. Хеџаја-бег имао је 10.000 гроша на по године, хазнадар обично 5000, харем-хеџаја исто толико, капухеџаја везиров у Цариграду 5—6000 гр., диван-ефендија 2000—2500, селихтар 1000 итд. Сума је зависела од положаја и од услуге. Тако је Марашлијин ђурџи-баша, који је стекао велику заслугу за мир између Милоша и везира на Морави, а и после чинио велике услуге, добијао 5—8000 гр. и становао у народној кући. Он је готово био српски чиновник.¹

Чак љубимци везирови стајали су народ доста: њихова позиција под Марашлијом — обично 10.000 гроша — готово се редовно протеже из полгођа у полгође под рубриком: „дјецџи“, „дапре дјецџи“, „џојленима“, „џојле-егџи.“ Под Абдурахманом ове позиције нема. У опште Абдурахман је мање коштао народну касу од Марашлије и ако је имао исти ранг. Из тих проституисаних дечака и младића Марашлија је рекрутовао своје војводе, комисаре и др. чиновнике. Два зета Марашлијина добијала су по 1000 гроша. Марашлијин син, Арслан-бег, 4000 гр., Абдурахманов син, Немаил-бег, дете у колевци, добијао је исто толико. Па и „кадуне“ везирове, хеџаја-бегове и хазнадаре, зет хеџаја-бегов, итд. добијали су

¹ Држ. Арх., К. К., 86, 26 нов. 1820. Јордан Х. Ђурђевић, ђурџи-баша, урани од Милоша тромесечно одсуство да сврши неке послове. — *Id.*, Дп. 13 феб. 1821. Милош му је одобрио да иде на „вилајет.“ После се није ни вратио. То је био добар хришћанин, родом из Кајсарје, и био је врло одан српском народу, коме је учинио поцењене услуге. (Држ. Арх., К. К., 86, 19 окт. 1820. — Вук. Служб. Истопр. Списак, I, стр. 164.)

овда-онда по коју сумицу: они који нису уписани поименце долазили су накнадно као муштулутџије, мужденије или у опште лица којима треба нешто дати.¹ Наравно лица која је везир слао у народ да свршавају народне послове или да врше неку службу, као што су били војводе, комисари и др., била су сасвим на терет народу, шта више везир их је уцењивао, да би им дао ту службу.

Отуда је Милош да би олакшао народне трошкове, поред свега тога што је Марашлија био врло добар и попустљив управник, помишљао да на његово место добије нашу од два реча, или чак и мухасила, који би био више Портин финансијски представник него војнички командант.² Везир и његова свита (без царске порезе, коју је везир примао, и без полицијских и судских турских чиновника као што су војводе, кадије и др.) стајали су народ близу 200.000 гроша полугодишње, скоро трећину народних трошкова!

Турски су везири обично ако не потребити оно грабљиви људи. Али у Србији је било ново стање у ком се није могло ништа силом извући. Специјално за Марашлијин положај никако не треба заборављати још његов карактер и слабости. „Богати доходци двају пашалука, Румелије и Србије, над којима је управљао, једва беху довољни за његову издашност и његов раскошни живот“³ он је засновао срећу многих породица у Београду и у Србији, уживао је кад му се то каже, али је зато био стално у новчаној кризи.

Сем тога Порта је често остављала Марашлију

¹ М. Петровић, *Финансије и Уставове*, II, стр. 31 па па даље „назначенија“ и „падавања“ порезе од 1815—1822 год.

² Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 146. 5 феб. 1816. Милош драгоману Портиним, Траки са мухасила Мехмед-Вали-ефендију, београдског бина-емина. — *Ид.*, стр. 144. — *Држ. Арх.*, К. К. Копије писмама fol. 72. 24 јун 1817. Милош драгоману Портиним. Чули су да ће Марашлија бити премештен, моли да у Београду буде постављен Дервиш син Мустафа-пашин „који знамо се да ће по стогама отца својега следовати, рају милости, а намаметом и трошком тежак да неће бити...“ „Ми никад от овог г. везира (Марашлије) бољег тражили не би, који нам је у свему благодатав био, само његови трошкови тежобни су били, али ми смо за његову доброту све то триљезо свасили. Овај пак кога сад заклањемо, знамо се, да би нам у том дигши, а у доброту овом подобио био...“

³ Кушберт, *Српски Уставник*, стр. 146.

његовим властитим изворима. Пошто се дефинитивно настанно у Србији он није дуго уживао велику милост на Порти. Он је дошао у Србију као „румелијски валис, сераскер, стројитељ и властитељ целе Румелије“, па је у достојанству пао на достојанство валиса Дијар-Бекира и београдског везира или мухасила. Године 1818 Марашлија је гледао да добије друго неко место, али без успеха. Порта му је одговорила да на то и не мисли,¹ доцније му обећа да ће му послати помоћ у пет стотина кеса, али не одржи обећање. Тако је Марашлија већ тад изазивао подемех у срцу Срба, који су познавали његове финансијске невоље и жеље да дође до положаја с већим приходима. 29-ог нов. Ђ. Поповић јавља Милошу да је Портин татарин дошао Марашлији, али да од 500 обећаних кеса нема ништа „него само писмо послали су му у ком писму назначују његове заслуге... и дају му надежду да неће заборављен бити, но да се претрпи и по свој прилици тек само немејавају се с њиме!“²

Заостављен у Цариграду Марашлија је у толико више ценио оно што је од Срба добијао. „Ђорђе, говорио је он Ђ. Поповићу Ђелешу, ја данас на Милошевом образу стојим зато гледај како можеш да ми кнез једно 20.000 гроша пошаље, јер цар једне за трошак немам“!³ То је било нов. 1818: 18-ог децембра Ђ. Поповић јавља да је Марашлија сасвим без пара, а већ му је више од пд порезе издато што је требало да буде тек марта месеца 1819 године.⁴ О Рамазану исте године [јуна 1818] исто је тако мољкао.⁵ И те су се финансијске незгоде непрестано понављале. Године 1819 Марашлијини приходи још више су смањени: одузет му је био Дијар-Бекир, а у замену му дате мукаде Љовча, Шумла, Разград, што је

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 85. 4 јун 1818. Ђ. Поповић Милошу.

² *Ид.*, 29 нов. 1818. Исто истоже.

³ *Ид.*, 85. 29 нов. 1818.

⁴ *Ид.*, 18 дек. 1818.

⁵ *Ид.*, 4 јун 1818.

доносило на 30.000 гроша годишње, уз то му је послато и 50.000 гроша у новцу.¹ Ну Марашлија се тешко, говорећи Ђ. Поповићу, да га цар обнадеждава и „да га неће озeko оставити, јер му врло захваљује за добро совершење са Србијом“. „И он — Марашлија — Вама Господару, пише Ђ. Поповић Милошу, премного захваљује што у ове четири године ни једном Турчину ни длака из главе фалила није“.² Ну ипак везиру је било тешко на срцу, то се и у јавности осетило. „Прекјуче у пиндију, пише 12-ог јуна 1819 један пријатељ другоме, запуши се доњи град од топова, који огласише покладе за Рамазан: пукло је, бојим се, више од осам топова, а у горњем граду ни топ, ни пушка од плотума није пукла, против обичаја досадашњег! И то што је пукло све је мртво, више на жалост него на весеље значи!“³

И према турској државној политици Марашлија је морао трошити много новца да се одржи на своме положају: интриге у султановом Сарају и на Порти само су се новцем сузбијале. Сваке године о Бајраму било је главно премештање и смењивање везира и паша, тада су пак и сви они, који су остајали на својим положајима, добијали потврду о томе. Управо везири су потврђивани на положају од Бајрама до Бајрама. Везир обично забринут дозна од свога капучеџаје у Цариграду да остаје и даље, и тада е више радости него нестрпљења очекује о томе ферман, који се зове „ипка-ферман“ или „ивка-ферман“. Најзад дође и тај дан, везир је извештен већ да је ферман пред Београдом. Тада његови људи у „паради“, праћени кнезовима Београдског Суда и беспосленим светом изађу до Екмеклука и дочекају ферман, и с великом помпом допрате у град. Тај се акт у везиру присуству прочита одмах у Сарају на диванани, пред свом улемом, ерлијским агама, алај-бегом и виђеним снахијама, свима другим турским старешинама и српским кнезовима. Читање је праћено редовно пу-

¹ *Дрмс. Арх.*, К. К., 85, 20 јун 1819. Ђ. Поповић Милошу.

² *Id.*, 25 јун 1819. Исти истоже.

³ *Id.*, 12 јун 1819. Гаврило Николајевић Н. Николајевићу.

цањем из топова и пушака. Тај је ферман ношен после по нахијама и читан од војвода и Турцима и Србима.¹

Сваки везир изложен је опасностима да место оваквога фермана — ипке-фермана — добије какав други, којим се осуђује да буде прогнат, опљачкан, па и живот да изгуби. Борба између странака на Дивану огорчена је и немилостива; Марашлија је увек сматран као јемац да је стање створено у Србији између њега и Милоша повољно за турску државну политику; сваки факат који би противно доказивао могао је бити фаталан за њега. Ипак Марашлија је мирно свршио своје везирство у Београду, али није био без великих трзавица и непокојства: њему је снао сини терет са срца кад је дознао у марту 1819 године да је неистинит глас који се пропео да ће Сулејман-паша Скопљак постати велики везир.²

II

У оваком стању ствари није тешко разумети што је Марашлија, поред свега тога што је представљао суверену власт у Србији, био у Милошевим рукама. Користећи се положајем Милош је, држећи се Марашлијина skutа, прво склонио своје сунарнике на старешинство, а кад је остао сам и добио самопоуздање — благодарећи односима с Русијом — он је окренуо леђа и везиру. Поред такта и вештине Милош је Марашлију дркао најјачом везом, везом материјалном, он је сваку услугу плаћао по вредности, а везир се неосетно подавао томе утицају, тако да је у ономе што је везиру резервисано власти Милош постао све и сва. Своје најважније прерогативе, било да поставља или смењује административне чиновнике или чиновнике у својој свити, везир је подвргао Милошевој вољи и захтевима,

¹ *Дрмс. Арх.*, К. К., 91, 27 јун 1825. Београд. Београдски кнезови Милошу. — *Id.*, Дл. Под 18 септ. 1820. Итд.

² *Дрмс. Арх.*, К. К., 85, 3 и 5 март 1819. Ј. Х. Ђорђевић, ћурчибаша, Милошу. — *Id.*, 196, 13 јун 1819. Цариград. С. Љотић Милошу јавља да Марашлија има много непријатеља и да веће дуго остати на своме месту.

шта више он их је остављао на његову милост и немилост. Марашлија је експлоатисао свој положај, а Милош везирову потребитост. Нижа звања у свити везировој била су мање више почасна: сваки је гледао да добије неку службу у народу и коју је народ плаћао. Везирове татар-аге, ич-аге, кафеџи-баше и други гледали су да добију комисарску мисију или место војводе у којој нахији, итд. Али без Милошеве препоруке и пристанка на војводство није било ни мислити: без његове материјалне помоћи било је тешко одржати се на томе положају, јер је везир често узимао од војводе целу његову плату, а остављао му само споредне приходе: једна Милошева реч била је довољна да се овакво место изгуби.

Виши достојанственици везирови били су плаћени од народа, али и они да остају на положају или да скоче с мањег на већи морали су имати Милошеву милост. Хазнадар или мухурдар-ага гледа на место хеџаја-бега, други омет уздише за њиховим положајем, итд. Један Марашлијин хазнадар, доџије ђурџијски војвода, на дао се да Милошевом помоћу дође на везирство у Београду.¹ Год. 1817 Марашлија је плакао као дете за својим хазнадаром, али га је морао отпустити из службе и отерати из Србије само што је то Милош хтео.² Једном речју цела га гомила паразита у везировој свити представљала је, поред извеснога спољашњег сјаја и господства, страшну моралну и материјалну беду, коју живо илустринују цифре у Милошевим рачунским књигама. Међутим та је слика још црња кад се допуну преписком из тога времена, Марашлијини великодостојници и старешине његових делија и сејмена, од којих је сваки имао право да назове Милоша „достом“ (пријатељем) а неки и побратимом и посинком, уздисали су за његовом милошћу! За Милоша је била велика част кад би га везир назвао својим хеџајом. „Милош је мој хеџаја у свему, говорио је Марашлија, и ја бих га драговољно хеџајским ћурком огрнуо, само

¹ Види стр. 89—90.

² Књ. I, стр. 391—392.

кад би ми то вера допустила“!...¹ За тога првог везирова чиновника Ђ. Поповић пише Милошу 16 марта 1819 год.: „Данаске звао ме је хеџаја-бег, и будући да смо се сами у соби трефили тако је плакао преданом као [да је] мало дете, и каже да вас поздравим и да вам јавим: он имаде једног доброг хата с рахтом, један добар самур-ћурак и један добар шал да вам прода ако ви хоћете, јер трошка нема; при том заклинје вас у децу вашу и мене свим на свету, да ово ником не јављамо, узели ви, не узели“!² „У пет година, јадиковао се другом приликом хеџаја-бег, у пет година једне паре од овог везира не видох, но што сам трошио и одуживао се то кнезу Милошу имам благодарити“...³ Исти хеџаја-бег очекивао је да његов син Милошевом препоруком добије војводство у Шапцу.⁴ Кад је тај хеџаја-бег умро, марта 1820 године, Марашлија на препоруку београдских кнезова постави на његово место свога мухурдара. Ну Милошу се избор не допадне, те га везир поништи и постави хеџаја-бегом лице које је Милош хтео.⁵

Услед тога Милошеви захтеви и препоруке изазивали су често велику забуну и огорчење на везирову двору. Год. 1819 Милош је тражио неког Јусуф-агу за војводу у Брусници, ну било је других који су с више права на то место рачунали. Том приликом ћурчи-баша везиров пише Милошу: „Азнадар.. вас превелико моли, очи ваше љуби и Богом заклинје да Јусуф-ага још које време овде поседи јер... би се велика буна у Сарају породила, из узрока што ичаге и прочи протестирају и кажу: Јусуф-ага годину дана и пол био је на војводазлука, јучер је дошао и опет данас да се

¹ Држ. Арх., К. К., 86, 19 март 1820.

² *Id.*, 85. Под датумом.

³ *Id.*, 27 јул 1819. Ђ. Поповић Милошу.

⁴ *Id.*, 2 авг. 1819. Ђ. Поповић Милошу.

⁵ Госуд. Арх. Моск., 16 март 1820. Милош Строганову. „и а после два дана отхожу из Београдѣ для избранія новаго хеџаја-бега.“

пиље, а шта ћемо ми... овде радити, зар једнима мати а другима мађија"...¹

Према овоме није чудо што Милош није искрено и једнодушно вољен „на капији“, тј. у канцеларији и двору везирову. Они који су добијали што од њега били су обично неблагодарни и непоуздани пријатељи, они који су запостављани и нису ништа добијали били су увређени и поуздани непријатељи. Сви би ти Турци место кнежевих бакшиша или наклоности више волели такво стање у Србији где би могли радити што им се свиди. Услед тога су највећи незадовољници на капији веома радосно примили сваку непријатност која се Милошу деси.² Он је пак знао да му у души пиједан Турчин добро не мисли.

Милошева милост за везирове чиновнике није била само средство да добију положај или да се на њему одраде, већ их је по некад бранила и од везирове грабљивости. Марашлија, који је просијао новац, није се устезао да долази до њега по некад и најнечаснијим средствима и да тражи ћара где може. 24-ог јуна 1818 Ђ. Поповић пише Милошу: „Препоручује честити везир да му пошаљете једно три чифта волова и пет шест крава од оног ајдучког плена“.³ Ну ово је још и било у духу времена. Горе је што се честити везир није устручавао да приреди и неку аферу својим чиновницима и да их глоби,⁴ или да просто

¹ Држ. Арх., К. К., 85. 19 феб. 1819. Турчин-баша Милошу.

² *Id.*, 13 септембар 1817. Дим. Ђорђевић пише Милошу из Београда: „Највећа нам је мука и тежба што се ви у слабом здрављу налазате, и тако ми је, Господару, да би волео још годину два грозница да ме вата, само ви да сте здрави, јер ономале када се чуло да сте ви пали с коња, тако су неки на капији весели били, рекао би да су још једно царство добили и мислили су да ви ни три лава живети нећете. Али Бог је милостив... да погледа на сиротињу која вам тап-поф за здравље моли се...“

³ *Id.*, Под латумом.

⁴ По смрти Марашлијиној његов Ђехаја Смаил-бег покренуо је код Абдурахман-паше тужбу против старог хазнадара Марашлијиног, тврдећи да му је овај с везиром приредио неку издају и да су га оглобили. Стари хазнадар радије под одговор и Милош је допринео да се он спасе.

привеоји њихову плату.¹ Милош је у оваквим стварима често интервенисао у корист оних који су тражили његову милост, те није чудо што је и у везировој свити имао велику клијентелу. Може се рећи да је, почевши од Ђехаја-бега везировог па до његовога касан-баше и београдског мезулије (закушника поште), од београдског кадије и алај-бега санџака смедеревског па до последњег спахије, све то гледало да се Милошу додвори или бар да му се не замери.

Сасвим је природно што се у оваквим приликама Милош постарао да међу Турцима у везировој околини има и својих људи. Такав је био Осман, хазнадар Марашлијин, Ђорђе Н. Петровић, базрџан-баша Абдурахманов, и др. По њиховим рапортима Милош је управљао многе своје кораке. Међу спахијама сличну је улогу вршио Мустафа-бег, остружнички спахија, о коме ће даље бити речи и који је био неко време алај-бег (спахијеки старешина) под Марашлијом и Абдурахманом. Међу обичним Турцима одликовао се неки Мутин који је био обичан шиџин, плаћан готовим новцем за сваку услугу.

Пријатељско држање Милошево с Марашлијом и Марашлијино с Милошем имало је својих критичара. Неки су Турци звали Марашлију „Милошевим братом“,² други су говорили: „Милош и везир оба два су Власи!“ То је пак била blasfemiја за правовернога султановог представника. Од везира су Турци очекивали увек да се држи на даљини од српскога кнеза, и што даље то боље. Абдурахман је нарочито избегавао састанке с Милошем, који је овда-онда изражавао жељу да се с њим састане, послова ради, у Топчидеру или негде око Београда, јер му паравно није смео ићи у град или у варош. У августу 1824 на један такав позив везир је одговорио да, ако и сам жели саста-

¹ Држ. Арх., К. К., Копије писама, fol. 71. 26 јул 1817. Милош Милосаву и Миловану депутатима у Цариграду. Видимо да се капуџехаја Марашлијин у Цариграду жалио Милошу што му гратификација од 6000 гроша није послата. „Чешарилук 6000 гроша предао сам везиру, а он ако му послао није, то није наша кривица, они по међ собом нек се нажирују, ја сам потпуно дао.“

² Држ. Арх., К. К., 85. 10 јул 1819.

нак, не сме ни Милошу, јер десет Турака да посече пре тога, нико не би смео ни речи рећи, а после састанка никога не би смео ни попреко погледати. Турци би одмах рекли: „Ето ујдуриса е Коџа-Милошем пак хоће да нас сатре!“ Тужили би се чак и Девлету! Срби су исто тако гледали, неки с негодовањем а неки са сумњом, на кнежеву дружбу с везиром и веровали у његову приврженост Турцима. За то је Милош био оптуживан и самој руској дипломатији.

Поред свега попуштања и понижавања Марашлијиног Милош му је увек морао јавно одавати чест која приличи царском представнику. У оштећеном никад се није смела заборавити разлика између раје и правоверног Турчина, а та је разлика читава провала. Кад год је изашао пред Марашлију Милош му је љубио скут и руку; обичај је био да му лично честита „лику“ и да „Љубина, кад дође у Београд, учини посету везиру харему. Милош је љубио скут и руку не само везиру него и комисару и бина-емницу, који би дошао из Цариграда за грађење и поправљање тврђава у Србији.¹ О везиру расположењу Срби су увек водили рачун; колико су могли они су га штедели и избегавали да му чине представке кад је „без ђефа“.²

И ако је јасно да је Марашлија ту пријатељску и споразумну политику водио по наредби из Цариграда, он је ипак у детаљима претеривао и чинио уступке, које занета није морао чинити. Ова нианса у везировој попустљивости долазила је не само отуда што је он експлоатисао свој положај и гледао да што више извуче од Милоша, већ и из другог разлога. Марашлијина лична политика била је да Порта буде што задовољнија с миром у Србији и да његово име на Дивану што боље стоји. За време распре између Строганова и Порта то је велика заслуга, и Марашлија

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 85, 25 феб. 1818 и 11 јул 1819. Ђ. Поповић Милошу.

² *Id.*, 13 дек. 1819. Непт Милошу.

је на то обраћао пажњу. У Турекој су по некад крстарили тајни Портини повереници да проучавају стање и расположење по појединим областима и да по примеру Харун-Ал-Рашида контролишу рад појединих гувернера. Ако би се чуло да су такви људи послати у Србију, јер је сваки везир о томе водио рачун, Марашлија је сам дискретно извештавао Србе да се предузму потребне мере. 11-ог јан. 1818 Јордан Х. Борђевић везиров хурч-баша пише Милошу: „И вама ово тајно јављам да ви сами знате да јесу изашли из Цариграда четири тешила без браде, само бркати; но како ово моје писмо примите тако да пишете „кнезозом да позорствују... и да би им учинили политически икрам, и мислим да ће и код вас доћи, но ви учините се као да ји не познајете, али икрам учини им и са својим момцима будите са оружјем, но да друге какве битанге... не би што неприлично показивали се“!¹ Ове почести не би изненадиле тајне агенте, нити би они мислили да је с тога што су их познали. По својим појмовима Турчин није изненађен никаквим почастима, и сматра да му се оне чине јер на њих има право пошто је — Турчин. 8-ог маја 1821 Милош је, чувши да долази некакав „царски човек“ да провиди како је у Србији, наређивао да се Срби под оружјем еклањају с пута и да му се одаје свака почаст при проласку.²

III

Односи између Милоша и Абдурахмана никад нису били тако добри као између Милоша и Марашлије. Доста поуздан извор, као што је био Милошев повереник Мустафа-бег, алај-бег, тврдио је да је Абдурахманова жеља била да с кнезом лепо живи и да се Милош чува интриганата, као што и он неће да слуша „шапталете“, „оне што беле чалме носе“ (тј. писаре, писмене луђе). Али узрока за неспоразум било је доста,

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 85.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Пох 8 мајем 1821.

поглавито политичке прилике које су настале после прекида односа између Порте и Русије, и које су утицале на духове у Србији и изазивале, природно, неповерење између Срба и Турака, а друго карактер Абдурахманов, који је био мање више исправан старешина и добар Турчин. И ако је био сиромашан он се није подавао Милошеву утицају за новац ма да се често понижавао пред њим и правно мек као памук, јер му је на крају крајева ипак Милош био близу, а Цариград далеко и немаран према његовим материјалним невољама. У нов. 1822 год. Абдурахман, онако крут и одсечан годину дана раније, кад је засео на везирство, говорио је пред Србима и Турцима: „А како год рекну кнезови који сад дођу [ради располагања порезе] ја ћу на оно пристати а доиде нећу ни сено ни дрва. А Бог ви и душа ви, и Господару [Милошу] и вама свима, ако ми што ману нађете и налазите а не јавите ми, грех на вашу душу! Од свега сте ми одсекли што сте другоме [Марашлији] давали, па опет ја на Господара срце немам, нити сам ја о њему какво зло рекао или писао. Али ви неверујете, Бог нека верује.“ Тон заиста врло низак, и објашњење се налази у писму кнезова Милошу, у коме јављају горњу беседу везиру: „И то вам јављамо, Господару, цркао је за мало масла“!...¹

Овакав говор и држање морало је стати везира јаке унутрашње борбе, јер је Абдурахман био поносит човек, нарочито попуштање пред Милошем који је у својим захтевима био готово увек патриота али врло често неправичан. Везир није без разлога говорио: „Све што је моје не ваља и није му угодно, а све што је његово мора бити добро“!...² Заиста Милош је често чинио одговорним везира за ствари за које он није био крив и дрско му упућивао питања. 16-ог новембра 1822 Милош нареди Јеврему и Ђ. Поповићу, који су у то време у Београду расправљали две три потешке ствари, да питају везира зашто ње-

¹ Држ. Арх., К. К., 88, 9 нов. 1822. Београдски кнезови Милошу.
² *Id.*, 79, 4 нов. 1822. Марко Ђорђевић Милошу.

гови људи говоре: „да ја, који сам се, како они говоре, само чуо до Једрена, хоћу сада цару шиљак.... и да ми покажу за каквог човека, он, везир, и његови људи овде мене држе“!¹

Абдурахману су у толико теже падали ови испади, што је он у својој турској заслепљености и своме дубоком незнању држао да нема земље у којој је већа слобода него што је у Србији и у Турској. Апелујући некрено на отвореност кнезова Београдског Суда он би им панвно рекао: „Де, Бог вам и душа вам!... Ето знате како је у Немца како је у Москова, како је у Француза... а знате како је у нас, сада право кажите где је боље за рају и где је лакше раји живети...“ Наравно, кнезови су похвалили султанову владу и призивали Бога да поживи и султана и везира у његовој служби!...²

За карактеристику ондашњих односа занимљиво је напоменути шта је дуго био узрок неспоразуму између Милоша и Абдурахмана. Везир је хтео да се држи на висини и да не да повода Турцима да га омаловажавају и оговарају. Било је у реду да да Милошу хата, ћурак и сабљу, то је било не само одликовање него и нека врста инвеституре за Милоша. Може бити да би Абдурахман то још и учинио, али како су се односи њихови заплели од самога почетка он се устезао да учини ту чест Милошу, јер би изгледало да му се покорави и угодрава. Јеврему је међутим поклонити хата и шал. Међутим Милош је много полагао на то да му се учини то одликовање и заиста његовом незадовољству против везира узрок је било ово везирово устезање. Почетком 1823 године он је на сваки начин хтео да изради те дарове, и за тај посао употреби Ђ. Поповића и Ђорђа Н. Петровића, везирова базрђан-баћу и повереника, који је за новац тајно и Милошу служио. Тако у половини јануара 1823 по дугом разговору упитаће везир Ђ. Поповића: „Ђелешу, кажи ми ко мене с кнезом

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. Под 16 нов. 1822.

² *Id.*, 88, 1 септ. 1823. Београдски кнезови Милошу.

Милошем омрази?!“ Ђ. Поповић му одговори издалека, да није учинио своју дужност према Милошу, циљајући на дарове. После се нађе с Ђорђевићем Н. Петровићем, коме каже цео разговор. „Не дирај у то ништа ја ћу честитом везиру за то напоменути.“ рекао је базрџан-баша и каже му да се састану још после подне да чује везиров одговор. „Како ћу му ја хата дати, одговорио је Абдурахман своме базрџан-баша, кад ће то народ видети и рећи да ја кнезу Милошу рушвет дајем да ме помиљује!...“ Ђ. Поповић је навлазивао после овог на базрџан-башу да и даље ради на томе: „Зар народ није видео кад је он дао Јеврему хата и шал, и зар сад не виде људи да се положио као зец у трави!...“ Јављајући ово Милошу Ђ. Поповић вели: „Масло још код нас стоји и чекам вашу другу заповест хоћу ли га дати или не!... Везир је врло болестан, можете га ублажити, јербо ономад кад сам му из нашега пиема вашу благодарност и доброжеланије и к њему наше и целога нашег народа повиновеније почео говорити, тако се возрадовао као да бисте му 100.000 гроша поклонили“...¹

На ово Милош заповеди да преда спремно масло на поклон и уз то 100.000 гроша, које је везир имао да прими. Абдурахману је чисто одлакнуло: „Хвала кнезу Милошу што ме једанпут курталиса ерлија“!...² Ускоро се сасвим изменио. Један везиров чиновник говорио је: „Наш је везир пређе скакао као јаре по бреговима, а сад је миран и кротак, камо среће да је још раније с кнезом Милошем у љубави живео!...“ Почетком фебруара запитао је Абдурахман Ђ. Поповића: „Ко ли нашу љубав и пријатељство омрази и мене тако с кнезом Милошем споречка?!“ — „Ефендум, ако смо ми у једном погрешили ти си у десет!“ — Везир призна да је тако: „Има право кнез Милош што хата, ћурак и сабљу од мене ниште, видим да има право што се на мене жали!...“ Тако је најзад везир и задовољно Милоша, они су се потпуно збли-

¹ Држ. Арх., К. К., 89, 16 јан. 1823. Ђ. Поповић Милошу.

² Ид., 25 јан. 1823. Вези Милошу.

жили да се ускоро опет разиђу. Повода је било и сувише. Ако дође ферман којим се побија куре повцу Милош у главном криви везира ако се ствар не исправи; ако Порта забрањује да долазе ерски татари депутатима у Цариград он опет њега криви, итд. Турци пак гада ликују, јер кад су Милош и везир добро та слога пада у главном на врат Турцима. „Бре, ерифлер, одговорио би везир ерлијама, који би се на Милоша потужили, кад је он с њим добро, знате ли ви да ја досад 10—15 мактупа од шадрзана имам да Коца-Милоша и рају добро чувам и да их од свега браним и да с њима лепо живим, па кад њих цар брани и милује шта ћете ви!...“¹ И онда је такав тон на целој линији, љубазности а често и дарови падају и с једне и с друге стране.

Али у души везир је мислио као сваки Турчин, и да се види права слика односа његових с Милошем, и у опште мишљење Турака, онда их треба видети кад се између себе разговарају и кад мисле да њихове речи не вреба какав „муртат“ међу њима, који ће све Милошу за новац доказати. И ево их једном сви на окупу.

У половини фебруара 1826 год. дошли су из Цариграда муендизи с наредбом царском да у Београду поправе на шанчевима све што нађу, договорно с ерлијама и везиром, да се има поправити. У оваким случајевима ерлије се увек питају, јер као настањено становништво знају добро све потребе које се тичу одбране. Једнога дана везир с муендизима, најглавнијим ерлијама и другим виђеним Турцима обиђе целу варош прегледајући шанец, тј. чинио је „ћевш“ како ће се „шарамшов“ оправити.

Кад су свуд обишли онда су сели на Стамбол-капији да се договарају. Ту су међу осталима били алај-бег Халид-бег, бивши алај-бег а сад тескереди-баша Мустафа-бег и наравно Ујуз-Ибиш, који се увек нађе у оваким пословима. Најпре су закључили да шанец буде од камена и изван палисаде, тј. да се ископа

¹ Држ. Арх., К. К., 89, 21 марч 1823. Ђ. Поповић Милошу.

шапац и с обе стране да се озидају дуварови од камена, а палисада да остане као што је и била. Везир их је питао откуда ће се набавити кола за вучење камена, јер им кнез неће дати, и био је мишљења да се пише цару, да се из Босне пошаљу људи за рабаџије, а да се кола овде направе и волови у Србији купе за царев новац. „Је ли тако“ зашита везир Турке у наоколо. Сви одговоре: „Јесте.“ Онда тескеречи-баша и Милошев клијент Мустафа-бег, учинивши везиру темена, рекне: „Ја, ефендум, ништа не знам, великим требаће око овога шарампова сваки дан 5—6000 сараора, ја не бих смео толико Срба ни пустити у град!...“ — „Е добро, прихвати везир, да набавим и волове за цареве повце, куда ће ови волови пасти? Коџа-Милош пије ли село у Пализали населено, друго у Савамали и преораше сав Врачар, ми немамо власти од шарампова на поље ни једну пелао, све је Влах притиснуо. Ако би пекли цигле овде, која ће нам требати за шарампов, немамо дрва, а Влах нам ни то не да. Ето и ово што ми даје за моју потребу, кад кад пресече, кад се наљути, па по недељу дана немамо на чем каву испећи!...“ — „Ефендум, рекне му један од муендиза, не би ли ова сиротиња радила на овом шарампову за цареве на надницу, јер знам да свуда има сиротиње нуждне, а цар ће плаћати?“ — „Сиротиња би, одговори везир, али им не да Коџа-Милош!“ и окренувши се мемлећетлијама рекне: „За ово треба јавити цару, пак га питати како ћемо чинити? За то идите сад, па се сви скушите у алај-бегов конак и договорите се на који ће се начин ово писати цару, па да учините један мазар од ваше стране и да ми га донесете ставивши и мурове своје на њега, те ћу и ја према њему писати цару.“ Тек што су се искупили у алај-бегову конаку, а Сулејман Хаџи-Риџа-ловић стана се тужити пред оним царским људима (муендизима) како Турци не могу живети овде док овај српски народ стоји на овај начин, представљајући како он, „у царевом здрављу“ има толико и толико села а нема власти свој макул узети од њих, и то говорећи заплаче се пред свима од злобе и гнева.

После отпочну говор како треба саставити мазар, како кнез не да ни кола, ни дрва, ни сараоре, ни друго што. „Да га зашитамо може бити да ће дати“, рекне алај-бег. Онда сви скоче на њега вичући: „Јок, неће дати по да пишемо!...“ После тога сваки је предлагао на свој начин и разиђу се да се по каванама међу собом договарају, па да се сутра опет некупе „и да даду церап.“ И ако су били сви кивни на Милоша била је једна тешкоћа да рђаво пишу, јер су раније писали Девлету да је Милошево владање добро и да су с њим у љубави. „Сад, говорили су, како ћемо противно писати, можемо се код Девлета у лажи наћи!...“ Муендизе је алај-бег задржао на ручак, којима је рекао „да њему не сече памет како би се овај мазар направно“... јер „ово се ми не разговарамо тајно, него са свим мемлећетом, елбетен, из оволиког мемлећета, чуће ово Коџа-Милош, пак ако пише цару: „честити цару, чуо сам да оћеш да правиш шапац од камена око Београда, ја сам твој, а и ова је раја твоја, заговеди ми да ти га начиним ја о мом и вилајетском трошку, и труду, пак како ћемо ми после одговарати за нашу лаж?“

Најзад су се решили да напишу за Милоша неповољан акт како није „ни везиру ни њима ни у каквом интату“.¹

Тако Турци и везир кад су сами, а месец, и месец и по, дана доцније, кад је Аврам Петронијевић изашао пред везира, Абдурахман је говорио као најбољи кнежев и српски пријатељ. „Авраме, имаш ли какав глас од кнеза Милоша?!“ — „Хаџи, ефендум, до вече или до сутра имаћу!“... Или ако би дознао случајно да је Милошу син оболео: „Зар је Коџа-Милошу син болестан?!“ — „Био је, ефендум!“ — „Зашто ми то не пиши јавно, зар не знаш колико ја то дете волим! Пиши једно писамце Коџа-Милошевици од моје стране и нека ме о томе извести преко тебе да знам како је. И ако будеш што писао Коџа-Милошу, поздрави га од

¹ Драг. Арх., К. К., 80. 24 март 1826. А. Сизин Милошу. — *Id.*, 91. 25 март 1826. Мугин Милошу.

мене" !¹ Итд. Али ми смо већ видели да му је и Милош био дорастао: *Arcades ambo!*

Неколико месеци доцније, 18 дек. 1826. кад је био саопштио београдским кнезовима, како је у Босну премештен, Абдурахман се није могао нахвалити Милоша, изјављујући „да је у толиком времену“ живећи с њим доста добра видео од њега и ако су прилике по некад доносиле да се један на другог срде; тврдио је да кнежева добротинства никад неће заборавити, да ће му бити пријатељ и да је рад да и Милош њега не заборави. Говорећи овако везиру је било очевидно тешко на срцу, „очима претура само што сузу не пушта.“ Али у самој ствари њему је само било толико жао Србије колико се бојао да га Босанци не сруше, јер су многи везири, да се њима угоди, и били послати у сургун.

Тек у Босни се видело ко је Абдурахман, који је са Србима и Милошем онако политички живео. Какав је с Турцима био већ смо видели, али ни Србе није оставио на миру. Он је истраживао ко је од Срба био хајдук пре 20 година и секао га. „Све је хришћане и Чивуте у црно обукао“ био за разлику од Турака. Кад је ову заповест издао десили су се и неки београдски Јевреји и Срби из Србије у Сарајеву, који га замоле да могу три дана у своме оделу остати док послове сврше па ће ићи. Али им молба није била примљена, те наши људи одмах даду своје одело бојацији, као и други што су радили. Абдурахман им је био кратко одговорио: ако за шест сахати не обуку црне хаљине да ће их повешати, рекавши им још да „за њега, Господара, нису ни знали док је у Београду био“ !²

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 138, 10 мај 1826. Аврам Петровијевић Милошу.

² *Id.*, 141, 18 јул 1824. Језрем Обреновић Милошу.

Г Л А В А XVII

ПРАВНЕ И ПОЛИТИЧКЕ УСТАНОВЕ

- I — Народне старешине: обор-кнезови, кнежински кнезови, средњи кнезови (нопа-баше) и кметови. — Представници највише полицијске и судске власти у нахији: муселим (војвода) и кадија. — Њихова надлежност и надлежност српских народних старешина. — Народна Канцеларија.
- II — Муселими и кадије. — Њихове плате и доходици.
- III — Њихова материјална беда.
- IV — Шкрење делокруга српских старешина. — Односи између њих и муселима. — Карактер српско-турске управе под Марашлијом.

I

После Милоша, који је био први народни поглавар, најзнатније народне старешине били су нахијски кнезови, који су се још звали и главним кнезовима, а до 1820 године и обор-кнезовима.¹ Тако је Вујица Вулићевић био обор-кнез нахије смедеревске, Марко Абдулић нахије позаревачке, Милосав Здравковић нахије буварске, Василије Поповић нахије пожешке (1819 године после смрти поп-Николе Костића), итд. У Београдском Нашалуку било је, као што је речено, 12 нахија. Пореч је стајао засебно и Милош му је постављао парочитог кнеза.²

¹ М. Петроваћ, *Финансије и Установе*, I, стр. 367. Имења обор-кнезова 1816 год. на пресуан Петра Молера.

² *Id.*, I, стр. 119, 606. — *Id.*, II, 447. „Уписник“ из кога се види јасно административна подела Србије и која су села улазила у коју кнежину и нахију; стр. 528. „Уписник“ из 1822, итд. — Непор. Милош Обреновић, I, стр. 258.

Назив обор-кнеза није увек означавао нахијског или главног кнеза већ по некад и кнеза појединих кнежина. Тако имамо на пример потпис: „обор-кнез Симо Катић мачванске кнежине“, или адресу: „Кузману Петровићу обор-кнезу тамнавскоме.“ После нахијских кнезова долазе кнезови појединих кнежина као што су Левач, Темнић, Посавина итд. и најзад кнезови срезова тј. делова кнежина или нахија.¹ Старешине ових срезова звале су се некад коџа-башама, тј. првацима, њих су бирали сеоски кнезови. Ну од 1819 године њих је све више нестајало. 6-ог септ. 1819 Милош, поставивши Гају Дабића за кнеза посавске кнежине, наређује му: „до сад бивше, по старом заведенију коџа-баше ереске уништити и сам са својим момцима кнежином управљати... Бивши коџа-баша, који се познаје за честна и правосудива да остане само у своме селу кметом, а који је недостатачан на место његово из села други да се избере“...²

Најзад долазе кметови, по два или више у једном селу или вароши. Године 1826 било је у Пожаревцу 20 кметова, а по селима 7—9.

Нахијске и кнежинске старешине постављао је Милош парочитим дипломама. Те су старешине имале по једнога писара и више пандура, потребне за отправљање послова. Кметове и друге ниже старешине постављале су нахијске или ереске старешине, водећи, наравно, рачуна о народним жељама и Милошевим заповестима у томе погледу.

Није било правило да свака нахија има свога нахијскога кнеза, послове су често отправљале директно с Милошем старешине појединих кнежина, а по некад и титула нахијског кнеза била је чиста почасти, јер дотично лице или је управљало само једном кнежином или је седело у вароши с муселимом и помагало му у отправљању послова, или је заседавало у Народној Канцеларији у Београду, или ишло у депутацију у Цариград. Тако се Павле Поповић

¹ Вук, *Скупљ. Ист. Списи*, I, стр. 191.

² Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 199.

називао обор-кнезом београдске нахије, међутим он је до своје смрти, 8-ог дек. 1816, седео само у Народној Канцеларији. После њега нахија, која је имала 5 кнежина, остала је дуго и без титулираног обор-кнеза. Тек крајем 1823 године, услед жалаба на переду у београдској нахији и на неправедно распоређивање кулуда и порезе, Милош је заповедио тамошњим кнезовима и народу да изаберу измеђ себе главнога кнеза, и тако је изабрат Никола Станковић.¹

У опште у Милошевој администрацији хијерархија није почивала ни на каквој озбиљној основи. Милош је то хтео у нарочитој намери. Само је тако могао постићи циљ своје политике, који се састојао у томе да мџне величине и угледне људе, који су му се од почетка наметнули као старешине народне, сведе на своје чиновнике. Најзад над самим тим нахијским кнезовима Милош је постављао старешине, које су још више сужавале власт нахијских и ереских старешина. Тако је у мају 1816 године поставио свога брата Јована за управника рудничке, пожешке, ужичке и сокбеке нахије;² 13-ог септ. 1819 дао је Јовану Мићићу „надзиратељство“ над ужичком и сокбеком нахијом и пограничним селима ваљевске нахије;³ 22-ог септембра те године Јеврему Обреновићу „заповеднику“ шабачке нахије дао је на управу и ваљевску нахију.⁴ Крајем 1820 године Милош је имао за најглавније старешине у народу готово само своју браћу, рођаке и пријатеље који су непосредно или преко старешина појединих кнежина и њихових момака и буљубаша управљали народом. 1821 год. Марко Абдулић и Стеван Добрић, људи од великог угледа у пожаревачкој нахији, својом буном дали су Милошу прилике да се и њих опрости; остао је једини Милосав Здравковић, старешина ћупријске нахије, који му је изгледао сумњив, али који је доказао своју верност у Абдулиној буну.

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дл. Под 29 нов. 1823.

² *Држ. Арх.*, К. К., 141, 14 мај 1816. Београд Милош шаље бурању везиреву Јовану односно овога.

³ Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 200—201.

⁴ *Id.*, стр. 203—205.

Функције и круг рада тих старешина нису били тачно одређени и ширили су се постепено: оне су имале прво да пазе на ред у своме кругу, да народу саопштавају и тумаче кнежевe заповести, да разрезају и скупаљају порезу, да одређују и шаљу кулчаре где кнез нареди, да кукују храну, дрва, јацију и друго за везирову потребу, итд., затим да суде и расправљају ситније грађанске спорове и да извиђају и пресуђују преступе од мање важности: јер су, по погодби између Милоша и Марашлије, полицијска и судска власт остале у главномe Турцима.

Највишу полицијску власт у нахији представљао је не нахијски кнез већ турски *муселим*, који се звао и *војводом*, а судску *кадија*, који је уз њега седео. Отуда се „нахија“ као административна област звала и „кадилук“ као судска област.¹ Муселим и кадија судили су и Србима и Турцима. Вук пише: „Где је кадија онде има и муселим (који се гдешто особито к истоку зове и *војвода*), па кадија суди, а муселим затвора људе и извршује оно што кадија пресуди, а доста пута муселими чине и без кадијина суда, што им је воља“.² Занимљив је факат да се кадија у српским актима, од 1815—1826, у којима се реч у опште о правосуђу, ретко спомиње већ муселим: муселим је за Србина оличавао не само своју полицијску власт него и службену дужност кадијину. Други је исто тако занимљив факат што се, благодарећи неком друштвеном цивоу, сасвим природно, учешће турске власти у грађанском правосуђу ретко осећало, док је због примитивних нарави у кривичном правосуђу муселим сваки час имао посла. Нема аката из којих би се видела тачно апсолутна надлежност српских нахијских старешина и муселима, али има докумената из којих се види да су дела као што су убиство, покушај убиства, разбојништво, отмица, копиљење и развод брака слата муселиму. Убици није

¹ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 121. „...праћамо од народа тевтере од 12 кандилука београдска...“

² *Гласник*, под *муселим*.

смело судити ни муселим, већ га је слао у Београд везиру. Везир је једино могао изрећи смртну казну. Муселим и српска власт могли су убити само хајдука у бегству.¹ До 1819 године муселими су у главномe управљали и гоњењем хајдука, њима су стајале на располагању све народне старешине са својим пандурима.²

Али да турска власт не би неправедно глобита Србина, уз муселима је, по споразуму између Милоша и Марашлије, седео увек по један српски кнез коме је била дужност да присуствује кад се Србину суди. Тај је кнез могао бити или нахијски главни кнез или његов заменик, или најзад нарочито за тај посао одређено лице. По времену Милош је додао овоме српском представнику у појединим варошима по једнога *варошког кнеза*, који се бавио одржањем реда и расправљањем ситнијих спорова међу Србима варошанима, који је по некад заступао сасвим нахијског представника код војводе. Нпр. у Смедереву 1816 год. Сава Ђотић а после Кузман Марић; 1816—1821 били су варошки кнезови у Јагодини неки Неша (Томић?), а за њим Михаило Јовановић кујунџија; у Ваљеву 1819 Јовица Милутиновић; у Београду 1821 био је изабран Стојан бакалин место неког Николче који је побегло из страха од Турака, итд.

Казну који је седео уз муселима није био само задатак да се нађе при суђењу Србима, него је

¹ Д. Ђ. Алмишић, *Историјски развитак полицијских власти у Србији*, стр. 58—59. Милошев распис од 10 дек. 1815. — М. Петровић, *Финансије и Уставное*, I, стр. 508—509. Милошев указ од 14 дек. 1815. Видетију Петровићу, обор-кнезу нахије гречанске.

² *Дрво. Арх.*, К. К., 231—232. 7 јул 1817. Ваљеву, Али Ђећаја, муселим ужички и ваљевски споме „сину и доброме доству“ Милошу у Београд. „За хајдуке и злочинце што ми пишеш стараћу се од овога краја очисти, да ти ружа за то не дође. Који на предају дође, по речи твојој и везировој, ја ћу ји предати, а кога убију ја ћу од сад главе шиљати, нађице на ковак твој, а ти тамо јављај честитом везиру. Ето и сад шаљем три главе: две из Ракине кнежине, што нису хтели више за њих кнезови и кнегови добри бити, а једна је из ужичке, уватио га Антонија и мени доведе. Друго јављај ти да је Аадрија мени долазио и мени се потвадио да ће он Ирића и онга Сасвидаља увагити или побити, које сам му ја власт додно да тако ми соверши...“ — 29 јул 1818. Ибрахим-бег војвода Јагодински јавља Милошу да је ухватио две убице неког Арнаутина и пита да ли да му их живи пошаље или само њихове главе. Августа Милош одговара да се један обеси а други живи пошаље њему у Београд, итд.

још имао много других послова: он му је помагао при отиравању његових административних и нарочито полицијских дужности као што је гоњење хајдука, довођење криваца, сведока, итд.; он је даље предавао муселиму оно што му је нахија била дужна давати, као сено, дрва, плату, кулук, итд.; најзад кад би везир послао какву бурунџију на народ или какав ферман царев (на пример да се цару родио син или кћи, да је одржана нека победа, да се потврђује београдски везир у своме достојанству, да се објављује курс новца итд.) да се чита народу, тада би тај кнез позвао Србе пред муселимов конак да чују шта пише у томе акту: прво је муселим читао на турском језику, а кнез би тада објаснио народу садржину.¹ Татари који је донео ферман добио је од кнеза извесну новчану награду од 50—200 гроша за „измет“, а дужни је био све своје трошкове сам да сноси.² Обично су два татарина одређивана за ношење фермана, и тако је долазило на сваког по шест нахија. Кад би војвода долазио на своје опредељење ерски кнез и виђенији људи дочекивали су га по дужности лепо и пристојно.³ Ако би делање ондашње полиције поделили на административно и судско, онда су у оба случаја у турским рукама биле највеће функције, управо ерска народна власт била је исто толико народна колико и помоћна турској власти.

Најзад су Турци допустили Србима да могу имати једну своју канцеларију. Она се звала *Народна Канцеларија* и требало је да буде највише ерско административно и судско тело.

Још у устанку осетила се потреба за установом једнога оваквог тела. У септембру 1815 године, у догору у Белици, био је већ конституисан *Велики Суд*

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 28, 1 септ. 1820. Краг. Ника Церјанин Милошу.

² *Id.*, Дп. 1 јун 1821, и др.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 231—232, 5 феб. 1820. Краг. Мехмед-ага, муселим крагујевачки, Милошу. Хвали се дочеком који су му учинили кнез Димитрије, Топаловић и „сви баарџани“. — *Id.*, 28, 5 феб. 1820. Краг. П. Топаловић и Николајевићу јавља да је једног муселима „честно“ дочекао а другога тако исто испратио.

Народни.¹ У првим молбама које су од стране народа послате, у септембру и новембру 1815, султану, тражено је да се установа једнога таквог тела озакони ферманом. Преко овог надлештва везир би још свршивао све послове с народом и оно би давало везиру рачун о свима народним делима, имало би пак дванаест кнезова, из сваке нахије по једног, уз то два писара и на врху Милоша Обреновића. Те нахијске кнезове бирао би Милош с везиром, а именовано би их султан својим бератом.²

У очекивању Портиног фермана Срби су по Марашијиним одобрењу установили, одмах по примирењу, *Народну Канцеларију*, из које су нам очувана прва акта из новембра 1815. Вук, пишући о Милошевој погодби с Марашијом, вели: „Милош... с пашом уговори... у Београду да седи дванаест кнезова (од сваке нације по један) у канцеларији, да суде Србима за веће кривице, па кога нађу да је за смрт, да га предаду наши да га погуби; и дацију од кнезова да примају и наши предају.“

Ускоро ферманом од реби-ул-евела 1231, који је стигао у Србију почетком 1816 године, Porta је признала како установу једнога перманентног савета из нахијских представника, тако и право да уз турскога муселима седи по један ерски кнез.³

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Акта из 1815 године. „У Великоме Суду Народном, у догору Белици 1815, септ. 28“. „Ми долу потписани Суд Народни, по заповести наше верховне власти Господара Милоша Обреновића дајемо дозвољење Господару Јови Добрачанину војводи нахије Крагујевачке... да може „резати на Грузу“ 9993 гроша, које је издао Ђаја-паша „када је Ђаја-паша у Крагујевач дошао био.“ Види се да је Груза имала 1680 глава. Потписници: Вујица Вуличевић, члени Суда Народња: Вука Филиповић, Стојан Пешчић. — Занимљиво је исто тако напоменути да су Срби пре погодбе с Марашијом исто тако почели установљавати и судове. Тако је ваљевски магистрат био успостављен на Убу. — *Држ. Арх.*, К. К., 21. Један акт датиран: *На Убу дан 2 септем. 1815 г.* Потпис: *Из слободне вољне војводе Јован Мисаиловић и протв. председ.* — Код г. Љуб. Ковачевића видели смо такође један акт из 1815 год. из ваљевског магистрата на Убу.

² Први народни молбе од 27-ог септ. и 1-ог нов. 1815, и писмо Милошево Мил. Накишићу од 1-ог нов. у Петропаша, *Грађа за Историју*, II, стр. 128, 132, 134. Уз то I књ. овог дела, стр. 230.

³ Види књ. I, стр. 249—250. — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 30 јун 1821. Милош Марашији: „Светлост твоја жели а и у ферману царском стоји

народ, изуzeвши муселима београдске вароши, који од народа није никакву плату добијао.

Кадифу уз муселима постављало је надлежно тело у Цариграду. Београдски кадија спадао је по рангу у кадије друге класе, јер је било пет класа. Кадифа тога реда био је и у Софији, Сарајеву, Багдаду, итд. Кадифе првог реда биле су у Цариграду, Меки, Медини, итд. Београдски кадија био је први судија у земљи, његова је титула „високоучени мула“ и имао је од народа преко 20.000 гроша годишње за своје и канцеларијско издржавање.¹ То је такозвани кадијски или мулишки „урок“, који се одређивао процентуално према порези. Обичне кадије по паланкама и варошима биле су кадије четврте или пете класе и зависиле су од београдскога кадије. Те су кадије живеле од *ресума*, тј. од судских такса које су одређиване према величини самих спорова; сем тога имале су и друге знатне приходе као што су приходи од *крсмеша*,² *хеша*,³ итд. У почетку су кадије добијале и храну од народа, али је то Милош ускоро закратно, и ако су кадије непрестано истицале своје захтеве, те је неким давано доције по нешто помоћи у новцу.⁴ Ова се повчана помоћ јавља нередовно и није лако одредити, по документима, да ли је она остатак од плате која је, може бити, неко време издавана кадијама или је само накнада за храну. „Високоучени мола“ Абду-

¹ М. Петровић, *Финансије и Установе*, II, стр. 38, 45, 67, итд.

² Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 144. 24 дек. 1815. Милош шабачком војводи: „Од светљешег и великокожног цара и честитог везира нашег доушитоно је да кадија узети може крсмеша 12 гр. од пона кад умре и више ништа.“

³ Милошев распис од 10 дек. 1815. *Веш* преглед мртваца.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 24 јулом 1819. види се да је собски кадија имао 150 гр. „зјаука“ на по године. — *Id.*, 24. На Св. Апостола Петра, Јагодина, 1816 год. на Милета Милоју Годоровићу. Види се да издаје јагодинском кадији „тани“ и ако је то Милош забрањено, и да кадија није задовољан него тражи некакав ак, јер се томе научно ил. Сулејман-пашом. — *Id.*, 139. 19 нов. 1819. Јеврем Обреновић јавља Милошу да шабачки кадија тражи да га нахија храни. — *Id.*, Дп. Под 24 нов. 1819. Милош одговара Јеврему: „Кадифа шабачкоме да порече 500 гр. цирамије у нахију шабачку и више у никаквој рани да се не даде.“ — М. Петровић, *Финансије и Установе*, II, стр. 622. Турфевска пореза нахије пожаревачке за 1818 годину „кадифе цирамије 500 гр. тани 400 гр.“ — *Id.*, стр. 191 и др. под „мулиско“, итд.

рахман-ефендија, београдски кадија, који је дошао у Београд октобра 1823, пише Милошу: „Немам нигде ништа, од наше немам милости, и од вас ако не буде, друго ништа нећу радити, само ћу ујашити један дан коња, пак ћу к теби доћи барем да ме убијеш да се курталишем. Видите сена немам, дрва немам, ја нишем од Георгија Келеша а он не да ништа...“ Најзад је тражио да му Милош пошаље масла, меда и сира, а он му шаље на поклон топ селамије, 4 пара јеменија, два тердука, и десет „миск-сапуна“.¹

Муселими или војводе имали су врло велике приходе. Плата коју је нахија давала муселиму износила је полугодишње 5—12.000 гроша.² Најмању плату имао је грочански муселим. Уз то су они добијали дрва, сено (у зимским месецима а лети чаир), и потребан кулук а становали су у кући коју је народ озидао, оправљао и намештао.³ Како су ти издаци у сени и дрвима били врло велики — ипр. војвода ћупријски добивао је дневно једна кола сена и једна кола дрва⁴ — јер су војводе имале право да примају свакога да код њих одседне, то је Милош издао расписе 24-ог јуна 1823, да им се даје додатак од 50 гроша месечно на сено и дрва — 1824 год. кола дрва су стајала 1 грош, кола сена 2 гр. и 15 пара — те да на тај начин умање примање „мусафира“, тј. гостију који су падали нахији на терет.⁵ Некима су дрва и

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 231—232, окт. 1823. Абдурахман-ефендија Милошу.

² М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 503; II, стр. 99 и др. таблице.

³ *Id.*, II, 101 и др. — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 27 мартом 1823. Види се да се стаи војводици састоји из две собе, одавлије и једне кујне. — На једног рачуна од 10-ог маја 1820 видимо да је грошак крагујевачког муселима Мехмед-аге на оправку, простирку и *бакар* износио 675 гр. које је народ платио. — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 3 окт. 1821. Народ оправља војводи конак и даје „шиштета и јасуке“. — 3 нов. 1826. Београдски шезови јављају Милошу да се бруснички војвода жали што мора у механи да седи, а смедеревски „да му је конак арабат.“

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 22 дек. 1822.

⁵ М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, 503. Под 24 јуном 1823. „Да би учинио једнакост у свима нахијама у овом призивењу јер су неки примали у новцу а други у нагури и... да ми војводе више не досађују с таквих тужбама одредити сам да свака нахија плаћа своје војводи по

сено били још раније закраћени.¹ Тако је Милош постепено смањивао муселимске трошкове, који су крајем 1815 године били још већи.²

Сем плате муселим је имао и друге знатне дохотке. Тако су њему припадале различне таксе. Нпр. он је узимао на име *синђирашћета* по 1 грош од човека;³ „трговац сваки који потера трговину какву на воду“ давао је „6 гроша муселиму за тескеру, а везиру 55 гроша за изун“,⁴ итд., у опште, дакле, приходи од такса свакога посла који је улазио у ресор полиције. Војводе су расправљале у почетку, као што је поменуто, и саме брачне спорове. По Милошеву наређењу од 15 дек. 1815 жена није могла напустити човека, човек је пак могао

50 гр. на месец на сено и дрва, а у природи пишта да не даје. Сваки војвода с тим задовољан да буде и за то да купује себи сено и дрва, пак било му много, мало, и звао ли сваку ноћ госте на коњак, или никад ни једног, то му стоји на вољи...“ Поменуто примање „мусафира“ од стране муселимова имало је вероватно дубљи значај, тј. да сваки путник из нахије има право послужити се по утврђеној и умереној цени муселимовим сеном и дрвима, јер 3-ег јуна 1821 Јеврем Обреновић пише ово Милошу из Ваљева: „...Ја сам мислио да укратим [ваљевској] муселиму дрва и сено као и у Шапцу да живи о својој плати и да му се не дају трошкови на мусафире. Но кнезови казали су ми да сте ви сами то дозволити и погођено је с муселимом кад коњак ноћи 2 гроша, а велик 1 гр. и 20 пара и то једвако држи се и за то морала је доћи пореза скупије 20 пара него у и шабачкој.“ (*Држ. Арх.*, К. К., 139).

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 139. 3 јун 1821. Јеврем Обреновић Милошу.

² Д. Ђ. Алимшић, *Историја развоја полицијске власти у Србији*, стр. 59. Распис од 10 дек. 1815. По томе распису, сем дрва и сена колико му је требало, муселим је добијао још дневно по 60 ока зоби, 20 ока хлеба и 7 ока меса! Милош им је повисео плату за то, али под извесном погодбом. Тако су они могли куповати хлеб, месо и јечам од кога су хтели, а кукуруз и пшеницу морали су примати по рачуну од ерске власти. 20-ог нов. 1821. Милош пише Јеврему: „да муселиму допусти јечам из чаршије куповати а за пшеницу и кукурузе, што он мисли на вилајета куповати да му представи да тога обичаја овде било није, него од њега сав тани да прима.“

³ *Држ. Арх.*, К. К., 72. 20 авг. 1816. Илија Марковић Дим. Ђорђевићу вели за шабачког муселима: „синђирашћета узима по 6 гр. на човека, а по кога човека пошље његовог пайдуре он узима, на сваку главу, на сат по 1 грош, макар 10 људи било.“ Под 1 дек. 1816. „Вама пишем и вас молим за овога муселима, да би од чест. везира навадили мало писма на њега, за ово синђирашће, јер ја се с њиме гоним, како што је и Господар Милош казао по грош синђирашћета, а он неће мање од 6 гроша.“ — Истоп. Вук, *Срп. Народне Црпме*, IV, стр. XXXIX, реч *синђирашћета*. Исто и у *Рјечнику*.

⁴ Д. Ђ. Алимшић, *Op. cit.*, 59.

оставити жену, али „такови да мора својој жени *ак* 4 паре на дан платити, колико је за њиме седела.“ Спорови око отмице девојака испитивани су такође пред муселимом: ако је момак насилно одвео девојку он је падао „под велику каштигу“, ако девојка каже да је њена воља била „то нек момак даде војводи оку кафе, пак нек води девојку“.¹

Даље муселим је узимао сваког месеца по нешто од сваке механе;² од увезеног вина и ракије у варош узимао је по нешто од сваког бурета: о Божићу је скупилао *домуз-параси*,³ итд. Изузетно у Шапцу приход од механа припадао је мукади.⁴ 1815 год. Милош је био уметано покешком војводи кантар у Чачку, Карановцу, Трстенику и Пожези,⁵ а вероватно је тако било, у почетку 1815—1816, свуда где је кантар био у Милошевим рукама, а доцније само је шабачком војводи оставио уживање кантарског прихода.⁶

Најзад муселиму је била допуштена глоба до 50 гроша. Ну ако се деси каква већа кривица, нпр. убиство, онда се сва покретност убице конфискује и прода док се не истера 1000 гроша и тада муселим узме за себе 100 гроша, толико нето преда кадији а остало шаље везиру у Београд.⁷ Уред тога нахијски

¹ Распис Милошев од 10 дек. 1815.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 24 јулом 1823. Види се да су Смедеревци механици плаћали на механу 24 гр. годишње. Милош вели да могу и не плаћати „јер војводе свој ајдук имају“. — По распису Милошеву од 15 дек. 1815 војводе су узимале месечно сто пара од механе. (Д. Ђ. Алимшић, *Op. cit.*, 59).

³ Сивњски новци, узиман од хришћана о Божићу. — *Држ. Арх.*, К. К., 12—15. 29 дек. 1823. Београд. Милутина Радовановић кмет београдске општине Милошу говори о скупињању „за војводу неки стари алет *домуз-параси*.“

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 141. 12 септ. 1830. Јеврем Обреновић Милошу.

⁵ Распис од 10 дек. 1815. Д. Ђ. Алимшић, *Историјски развоја полицијске власти у Србији*, стр. 59.

⁶ *Држ. Арх.*, К. К., 141. Под 23 јуном 1827.

⁷ Д. Ђ. Алимшић, *Op. cit.*, стр. 58. Распис Милошев од 10 дек. 1815. У овом акту Милош вели да се „*макс*“ има продати и начинити глобе до 1000 гроша. У другим актима спомиње се продавање „сермије“ убица, међутим под тим речима подразумевају се само покретности, јер из аката видимо да се за кривину продају само овце, свиње, краве и др. а не непокретности. — *Држ. Арх.*, К. К., 72. 14 авг. 1816. Шабац. Илија Марковић Милошу: „Пишем вам да вам је на знање да човек у ком селу погине овде мусе-

кнезови, да би спасли породицу убице — јер је покретност српске сиротиње била врло бедна — обично кад се десил убиство, шаљу унапред пандура да сакрије што више покретности и остави само нешто мало, коју је војводи чауш продавао да би саставио прописану глобу. Глоба се узимала на ма убиство било учињено и нехотице, али је убица могао бити ослобођен сваке друге казне.¹ Ну ако се нађе мртав човек, убијен дрветом, муњом или удављен у води, или иначе да је умро од сумњиве смрти, он се није закопавао док не дође муселимов човек да га види „и такoвима глоба се никако узети не може само *hevis* — увиђај — 12 гроша, [и] 6 гроша кадији што ће у Београд јавити“.²

Плата, таксе и глоба били су приходи заједнички свима војводама: за све су те дохотке важили извесни и једнаки прописи. Међутим било је места у Србији, чијим су војводама били намењени нарочити дохотци, то су били „војводалук“ ужички и смедеревски, али о томе ће бити речи кад се буде говорило о мукадама.

Однос између српских старешина и војвода види се најбоље према плати. Док су војводе имале 5—6000 гр. на по године, сем осталих додатака и прихода, дотле су српске нахијеке старешине

лим пошаље чауша те све код ове куће поплени, нађе ли говече, нађе ли кљуше и све проче оплени, и с тога када све то продаду више не може та кућа да избаци него највишедо 300 гроша, јербо је овде серија од људи оплењена, и нема више да избаца, и он више не тражи нига од села нига од људи, и с тога не знам како ће до после бити, и да ми на то одишете.“ — 25 авг. 1816. Исто исто: „А што нам јављате за муселима да он нема више за убица тражити од села него што се нађе код онога куће, пређе него што сам се ја окнежао један је удавио своју жену у Причновићу, и у тога момка пуна кућа деце тј. његова отца, а ја сам послао напред пандура те је сву серију посакривао, и с тога кад је дошао чауш није више нашао, само једну кобиту, једно јуне, и двоје троје свиња, а више казали су да ништа немају и с тога су 250 гроша саставили те су муселиму дали, а од серије ништа друго тражили нису...“

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 231—232, 6 апр. 1817. Краг. Муселим крагујевачки с кнезом и кметовима јавља да је с кнезом Димитријем извидео убиство у Вожурњи, и да убица није крив, за то моле да се убица помилује а имаће да иде за крвину.

² Д. Ђ. Алимпић, *Op. cit.*, 59.

имале много мање. Јеврем Обреновић добијао је 1821 год. као старешина ваљевске нахије 3000 гр. на по године и 2500 од шабачке нахије; Јов. Обреновић обор-кнез рудничке нахије 3000, Вујица Вулићевић обор-кнез смедеревске нахије 4000 гр., итд. То су лица која су заузимала највеће положаје у српској чиновничкој хијерархији. Кнезови појединих кнежина добијали су по 1000 до 1500 гроша на по године. Тако у нахији крагујевачкој кнез грузански имао је 2500 гр., а кнезови лепенички и јасенички по 1500 гр.; у нахији јагодинској левачки и темнишки кнез по 2000 гр., српски кнезови београдске нахије по 1000 гр., итд.¹

III

Поред свих ових великих прихода материјално стање војвода није било завидно. Сваки је од њих имао већи или мањи „калабалук“, тј. извесан број послуге, чауша и још кога службеника, које су морали издржавати.² Ну то су били најзад издаци на репрезентацију и послугу према којима им је и одређивана плата између Милоша и везира. Највећи непријатељ војводеког дохотка био је сам везир који их је постављао. Већи део онога што је војвода примао у повцу од народа узимао је везир, који је та места управо давао под закуп ономе ко да више. Сем тога ваљало је и хежају везировога потицативати. То је уцењивање шло дотле да је од Милоша тражено да војводама издаје од њихове плате онолико колико је овај с везиром погоднио, а остатак да се шаље везиру у Београд.³ Год. 1819 Марашлија је тражио од јагодинског војводе, а исто тако и од крагујевачког, по хиљаду гроша месечно — тамаи онолико колико

¹ М. Петровић, *Финансије и Установе*, II, 119 и др.

² *Држ. Арх.*, К. К., Др. Под 4 јулом 1820. Војвода јагодински има кашири бину. Други један има харем-хе-хају итд.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 230, 24 авг. 1819. Алај-бер Милошу.

су од народа примали у готову¹ па да их остави на месту! Том приликом крагујевачки војвода замоли Милоша да поради код везира да им се ово опрости, јер немају откуда да плате, а ако то није могуће да му изради место макар од 150 гроша месечне плате, уверавајући га да ће ипак бити задовољан, иначе ће морати продавати одело да се хлебом храни!..² Ако би уз то дошла нетачност српских кнезова да једном оваквом војводи не издаду дрва, сено и др. онда је он долазио у очајну ситуацију. Тако су момци војводе јагодинског, тога главног чувара јавне безбедности и имовине, били принуђени 1817 године да краду дрва по Јагодини!³

Милош је добијао много оваквих и сличних ту жаба и молаба,⁴ јер се војводе без његове помоћи нису могле одржати на положајима, а већином су били људи које је сам бирао из Марашлијине тевабије. А по некад кандидати на војводство сматрали су за потребно да и Милошу што понуде да им само изради жељено место. Тако у јануару 1818 један му нуди извесну суму новца,⁵ у марту 1819 други му један нуди, преко алај-бега, свој златом везени ћурак — који је у осталом Милош видео — да му изради војводство у Шапцу,⁶ итд.

Наравно Милошу није могло бити право што се

¹ М. Петровић, *Финансије и Установе*, II, стр. 100—101.

² *Држ. Арх.*, К. К., 231—232, 10 авг. 1819. Крагујевачки војвода Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 231—232, Писмо истог војводе.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 231—232. Маја 1817 војвода јагодински моли за помоћ кнеза да би се на месту одржао јер га гледи хеџаја везирив. Октобра исте године жали се муселим узички. „Од прво беше Чачак, Ваљево, опет можеше да се припоможемо“. Значи да је раније тамо био муселим и да је имао више прихода, одишено мање расхода. — Окт. 1818 опет се жали муселим узички „заради овога мога ајлука, јер са ововио ајлука не може ми ни трошка залети“. — 1819. (Дп. 16 јун 1819) јагодински војвода жали се на своју плату; 21 апр. 1820 његов последник исто тако жали да има прихода од кнезова 1500 гр. а троши 2000 месечно. Пита како ће се одржати онда? Тражи нешто *исраиције* (шоклон), и подсећа кнеза на свој „калабалук“ и како је хтео да иде у Цариград али га је он задржао. — Окт. 1819 Нуман-ага бив. војвода јагодински жали се Милошу што га сваки час премештају.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 85, 19 јан. 1818.

⁶ *Id.*, 85, 22 март 1819. Ђ. Поповић Милошу.

војводе овако експлоатишу. Истина, на тај начин они су остављани на његову милост и немилост, али он је налазио да га то скупо стаје, јер их је морао помагати повчано или их увлачити у дукративна предузећа (дајући им под закуп мезулане, кантар, скупљање харача итд.). Поред тога војводе су помагале у одржању реда, а смањивање њихових прихода чинило је те су морале и у дужности попустити. С тога је Милош гледао да их спасе везирова пљачкања. Ну његово заузимање слабо је имало успеха. „За војводе ни најмање бриге немајте, пише Милошу алај-бег, 19-ог јуна 1819, јер су они сами криви што кашњи по половину или по треће све своје месечне плате давати обећавају“.¹ Милошев је идеал био да они бар четири месеца потпуно плату примају,² и да се често не мењају, јер их је везир, из појмљивих разлога, често смењивао. Годину дана ретко који војвода да је истерао на једном месту. У Јагодини од почетка 1819 до марта 1820 биле су редом ове војводе: Ибрахим-бег, Халил-ага, гаваз-баша, Мустафа-ага, баш-чауш и Халил-ага, кашњи-баша везиров; у Ваљеву 1818 и 1819 године измењана су по два лица у свакој години, у Ужицу исто тако, итд. Разно особље у свити београдског везира чезнуло је за овим местима која су поред свих трошкова и уцењивања од везирове стране била дукративнија него служба у Београду. Отуда потреба да се често смењују, те да се што више жеља задовољи.

IV

Из овога је лако закључити каква је била извршна и судска власт под Милошем, она је била формално у рукама турезим, у самој ствари Милош је њоме располагао: турске војводе он је свео готово на своје чиновнике. Тако је Милош проширио полако углед и круг рада српских народних старешина,

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 230. Под датумом.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 26 нов. 1821.

оставивши Турцима толико учешћа у полицији и судству колико је било потребно да не изгледа да су сасвим лишени власти у расправљању тужаба и спорова. Године 1819 Јеврему Обреновићу, који је имао надзорништво над шабачком и ваљевском нахијом, издавана је од Милоша оваква заповест: „Све распре и тужбе, које кнезови сами пресудити не могу, вама ће представљати, које да примате и по важности дела, посредством варошког кнеза Јовице муселиму ваљевскому [да] представљате на одобреније, које пак ви пресудити не можете, мени да јављате“.¹ Те теже спорове Милош је решавао сам.

Једном речи за Марашлијино време до прекида пријатељства с Милошем односи између војвода и народних старешина били су не може бити бољи, све је шло глатко и лепо, није било никаквих спорова о надлежности између српских и турских власти, и ако су народне старешине морале у оваким околностима узурпирати много од надлежности турских власти. Српски кнезови живели су, у опште, врло добро с овим везировим представницима и у рачунима нахијским виде се чешће „зијафети“ (гозбе) приређени муселиму. Наравно било је и изузетака. Поред добрих војвода који се и сами хвале како живе лепо и у особитој љубави с кнезовима „и свом фукарџом“, који и сами штите „сиротињу“ од турских насиља, итд.: био је, овда онда по који зликовац и глобација, кога се Милош морао што пре опраштати. Год. 1817 намееник ваљевског војводе похватао је неке шабачке трговце, који су дошли у Ваљево и бацио их у подрум и ако су имали везирову бурунџију и Милошев пасош. Ако би видео кога Србина да носи пиштољ, пушку или киџанку, одмах га испребија а оружје му сломије.² 3-ег октобра 1819 Милош се жалио на пожаревачког војводу како је многим главу разбио и многим врућу воду за врат сипао „за принудити их дуг испла-

¹ М. Петровић, *Финансије и Установе*, II, стр. 550, 22 септ. 1819. Милош Јеврему Обреновићу. — Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 199—200, 6 септ. 1819. Милош Гаји Дабићу.

² *Држ. Арх.*, К. К., 72, 17 јул 1817. Шабач.

тити“.¹ У писму од 7-ог фебр. 1818 Милосав Здравковић назива Ђупријског војводу „аждајом“,² итд. Али овакве се тужбе врло ретко јављају, јер су војводе имале и сувише разлога да се не замере Милошу.

Једном речи цела та двојуба управа, Милошева и Марашлијина, послала је у јавности карактер очинскога старања о општем добру. Везир је хвално и преузносио Милоша, а Милош Марашлију, а оба двојица свој заједнички рад за народну срећу и благодостаје.

Године 1818 десили су се неки изгреди, Милош похвата кривце, двојници одсече главе и пошље везиру, место да њих лично пошље, јер није имао право смртне пресуде. Те мртвачке остатке Ђелеш је однео везиру, заједно с извештајем шта се било десило. „Поздравил кнеза Милоша, рекао је Марашлија, и кажи му нека пита народ шта му је те не седи на миру и свој рад не ради, и нека га пита зашто се ја толико трудим око њега, а и кнез Милош?! Зар нисам ја могао боље живети и ближе моје фамилије бити, а и кнез Милош зар не може с мање главобоље бити и у рахатлуку?! Ја да одредим кнезу Милошу сто или двеста кеса на годину он би могао лепо живети, али ми се обојица старамо и мучимо за народ, а они опет нашим трудом нису задовољни! Ја тако поздрављам кнеза Милоша и моју му реч дајем, у будуће нека се он стара за народ, као што се и до сада старао, а који не би људски хтео слободно главу нека му одсече и овамо пошље, само нека гледа да не би кога неправом погубио“.³ Тако је Марашлија издавао заповести српском кнезу препосети на њега и право изрицања смртне казне, које је само њему припадало, те је тако српска народна власт могла и за главу судити.

Милош осетивши да везир попусти и њему оставља да се стара о реду у земљи енергично се прихватао

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под датумом.

² *Држ. Арх.*, К. К., 63. Под датумом.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 85, 24 јул 1818. Ђорђе Поповић Милошу.

своје дужности. 20-ог августа 1819 он се овако обраћа свима нахијским старешинама, јављајући им како је Марашлија поново потврђен за везира у Београду: „Пошиљем вам овај суреферман с бујрунџијом честитог везира, објавленије, да је се велики Султан смислио опет и за ову годину нашега ч. везира Марашли-Али-пашу оставити код нас. Љубезна браћо, мир овај и тишину, који ми овога времена уживамо, јединому великодушију нашег великаг Султана, и мудрому правленију нашег доброг Али-паше приписати морамо. С овим рахатлуком данашњим надам се да сте сви задовољни, и тога ради благодарни бити дужни смо височајшему лицу нашег Султана и његових већила. Благодарност ову нашу спрема великаг Султана и његових већила чим другим засведочити можемо кромје покорностију и исполненијем заповести његових, које се к благу нашему клоне. Но к височајшему мојему негодованияју дошло је до знања мојега, а и сам видео сам да измежду нашег народа находи се људи [који] нечему другому овај рахатлук приписују и зато сваком непокорностију против својих кнезова, спахија и кметова, даже и против мене самог огликовати старају се, и у том неку чест себи придобити мисле. Зле речи против сваке власти издају и својему злу у највећој тишини и рахатлуку радују се, и глупо к погибели својој теже, браћу своју оглобљавају и убјају; но на последок сви ови зломисленици и свој бедни живот срамотно окончавају. Ово све злоупотребленије, ја по датој мени од Бога и народа дужности, сваким способом старати се морам истребити, за предупредити сва она гореименовата зла, која непремено овај садашњи рахатлук и тишину уништожавају, и к совершеној погибели битије овога нашег народа вуку“.¹

Марашлија је ту ситуацију коју је Милош створио благодарени његовој попустљивости најлепше обележио овим речима, које је изговорио у дек. 1819

¹ Петровић, *Грађа за Историју*, I, 203.

Ђорђу Поповићу. „Ако ја војводе по варошима шаљем, не дајем им сабље у руке да могу радити што хоће, но кнез Милош, у име народа, нека на свакога мотри и који не буде за народ добар, ласно га је изменити“.¹

Није чудо онда што је Милош под Марашлијом и оваква писма писао, као што је писмо од 29 септ. 1819 Осман-бегу, пожешком војводи, да удари једноме спахији, који је сиротињи „зулум“ чинио, педесет батина, „да би се једанпут зулум, кога ни цар ни честити везир неће, укинуо“.² 23-ег јуна исте године Мехмед-ага војвода ваљевски овако се извињавао Милошу због неке тужбе: „А што су ти казивали да смо ваше чесно писмо под ноге згазили, ко би то учинио?! Пре би пашину [заповест] под ноге згазио него ли [твоју]!...“³ Хаџи-Џавер-ага онет ваљевски муселим пише му 6 марта 1820: „Ја пашу не знам веће Бога па тебе... Што је год муселима било... сви се вале и Бога моле за твоје здравље, молим те немој ни мене заборавити, у твоме здрављу да се и ја повалим тобом!...“⁴

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 85, 13 дек. 1819. Ђ. Поповић Милошу.

² Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 258—259.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 231—232.

⁴ *Id.*, Под датумом.

ГЛАВА XVIII

ПРАВНЕ И ПОЛИТИЧКЕ УСТАНОВЕ

(наставак)

- I — Постанак првих српских нахијских судова или магистрата 1820—1821.
— Нов положај муслима и кадија.
- II — Народна Канцеларија и Београдски Суд. — Кнежевска Канцеларија. — Српска Канцеларија и њена еволуција до Суда Народа Србског. — Магистрат Крагујевачки.
- III — Српске судије и судство. — Одаравање српског и хришћанског становништва од турских судова. — Држање Марашлијино и Абдурахманово према новом стању у правосудју. — Надлежност српских и турских власти. — Прогрес српске власти до 1826 године.
- IV — Суђење. — Тежак задатак полиције: хајдучија. — Њена репресија. — Казне. — Тортуре, телесно сакаћење, шиб, бој.

I

У таквим приликама кад је српска народна власт добила свест о својој важности и кад се увелике ослободила веза, које су јој биле наметнуте погодбом од 1815 године, дошао је, у августу 1820 године, прекид пријатељских односа између Милоша и Марашлије, који су били и начинили ону првобитну погодбу. Наравно сад је настало питање да ли ће, услед те промене у односима између султанова представника и народног воглавара, полицијска и судска власт српских народних старешина бити потиснута уназад или ће учинити и последњи корак у својој еманципацији. И десило се ово последње.

По Милошевој наредби, крајем 1820 и у првој половини 1821 године, српски кнезови који су били дотле уз муслима почну сами респрављати све спорове и извиђати све кривице Срба, издавати пасоше, објаве, итд. и на тај су начин по нахијским центрима — сем Београда и Крагујевца где је то било другојачије — постали српски *судови* или *магистрати*.¹ Нахијски кнез, који је дотле, узурпацијом над турском влашћу, судио и расправљао и крушница дела, морао је сад те предмете предавати суду, у коме је могао, кад није одсутан због нахијских послова, судити колегијално с осталим члановима суда. Нижим старешинама у нахији и главним кметовима били су остављени обични преступи и ситни грађански спорови, они, од прилике, који данас долазе у надлежност општинских власти. Главни кмет, на пример, имао је право скитишцама, немирним људима и онима што иду од казанице до казанице ударити до 25 батина.²

Муслими и кадије остали су да суде Турцима, а Србима само у мешовитим делима где се ствар расправља између Србина и Турчина, јер се Турчин није могао терати пред српску власт нити је Србин могао одрећи да не иде на турски суд ако га Турчин тужи. У тим случајевима кнезови, чланови српскога суда, ишли су на турски суд и подржавали ствар свога сународника.

Поред овога остале су и друге везе између муслима и српских кнезова по варошима, они су с њим били „за свако народње дело у споразумију“,³ тј. у ономе што се тичало општега поретка у нахији; муслим је представљао управо турску политичку полицију. Везирове бурунџије и царски фермани упућени народу увек су читани пред његовим копаком, он и даље издаје пасоше за суседне пашалуке, њему су кнезови подносили тужбе против Турака који би чи-

¹ Вук, *Скупљ. Писар. Списи*, I, стр. 192.² *Ibidem*.³ Петровић, *Грађа за Пистирију*, I, стр. 218, 3 јан. 1821. Милош позаревачким кнезовима.

нили изгреде итд.; он је и даље примао од народа свој ајдук, сено, дрва, потребан кулук итд. и њихове су функције још толико биле знатне да је Милош увек имао интереса да на та места долазе за Србе добро расположени људи, и српски се кнезови у опште старају да буду добро и у споразуму с њима. Такве су биле заповести Милошeve.¹ Али он није имао више разлога да војводе особито гледи. 14-ог јуна 1822 године Милош није хтео да призна Милосаву Здравковићу неке издатке на зијафет (гозбу) дават војводи и његове неке трошкове, који се „клоне комодитету и галантерији, а у овој не треба да пада кнез народу на тегобу“.² Вероватно две године раније Милош би на овај зијафет друкчије гледао. Али и Абдурахман је био друкчији према војводама него Марашлија: он их није остављао да живе од милости Милошeve, али их није ни збацивао и постављао по његовом захтеву. Одмах у почетку Абдурахманове управе Милош је хтео да збаци ћупријског војводу, али везир одговори да га не може збацили док се његова кривица не докаже.³ Нечувено према ономе што је било под Марашлијом! Наравно у толико је и Милош затезао, и тако је најзад 1823 године заменио свима војводама дрва и сено новчаном помоћи, која је била много мања него што су у натури примали.

Један од првих установљених судова био је у Пожаревцу, установљен дефинитивно почетком Ђурђевског полугођа 1821 године.⁴ Милош је издао 27 јула исте године објаву пожаревачкој нахији, у којој је говорио о надлежности тога суда и главног нахијског кнеза Јоксима Милосављевића. „Он [Ј. Милосављевић] обештава се и закљиче се по мојој вољи у согласију са одређеним и намештеним у Пожаревцу кнезовима народним важније догађаје, кад се он, кнез Јосиф, у нахији наводи, пошизати овим на расмотреније и пре-

¹ Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 218. 3 јан. 1821.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дг. Под датумом.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 230. 21 феб. 1822. Беогр. Алај-бег Милошу.

⁴ М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 351.

сужденије, кад се пак он у Пожаревцу наводи, то он согласнио и равно с одређеним членовима суда, сваки догађај, без свакога пристрастија и упорства да предузима и преућује; важнија пак дела и која они расправити не могу, с описанијем точним свију догађаја и обстојатељства канцеларији нашеј у Крагујевцу да предлажу, а ова ће мени“...¹

II

Историја постанка Београдског и Крагујевачког Суда сасвим се разликује од историје судова по осталим нахијама, и надовезује се на историју Народне Канцеларије.

Ми смо видели како је Милош још у самоме почетку *Народној Канцеларији* у Београду, која је требало да има политичке и административне атрибуције, свео на своју канцеларију. До 1817 године Милош је живео мање више стално у Београду, али после Карађорђевог смрти он се тамо ретко јављао тако да је Народна Канцеларија тиме још више изгубила, јер је дотле Милош њој предавао многе важније ствари које је као народни поглавар имао да расправи. Вршећи и даље посредништво између кнеза и везира она је сад судила у главноме локалне спорове. Кад би се десило какав трговачки спор, онда, ако није могао бити еснафски решен, био је позиван и по неки трговац као судија. Услед тога *Народна Канцеларија* називана је често и *Београдски Суд*. Али тек 1826 године тај се суд јасно издвојио из канцеларије, која ишчезава сасвим крајем те године.² До 17-ог маја 1826 на судским актима кнезови су се потписивали само: *Кнезови Народни обш Канцеларије*, а од 19-ог маја јавља се потпис: *Кнезови Суда Београдског*. У јулу идуће године кнезови Београд-

¹ Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 221—222.

² *Држ. Арх.*, К. К., 6. 19 мај 1826. Кнезови Београдског Суда Милошу. „У овој канцеларији *немамо општих писанија*, за које молимо В. Сад да би благовољело јавити нам можемо ли такови начинати и на закони начин.“

скога Суда изабрали су Николу Дано „у купеческим делима да расправља.“

Пошто Милош није хтео да се Народна Канцеларија организује као политичко и административно тело и тако присвоји сав ауторитет народне аутономне управе, то је наравно његова лична канцеларија, *Кнежевска Канцеларија*, која није била конституисана никаквим актом, која није имала ни своје одређено име, ни печат, ни стално место, постала средиште свију народних послова. Она је била онде где је Милош био. Њени су деловодници ношени у бисагама за Милошем на путу и по један секретар је увек био уз њега. Преко својих секретара а под својим печатом он је издавао заповести и решења против којих није било апелате. То је тако ишло неко време док најзад услед множине послова Милош није био принуђен да опет прибегне установи једнога тела у земљи које би му помагало при расправљању разних спорова. По документима види се да је од 1820 постојала у Крагујевцу *Србска Канцеларија*,¹ која се 1821 и 1822 год. назива и *Канцеларија Народна Србска* и *Магистрат Крагојевачки* или *Суд Крагојевачки*, јер је у исто време решавао и мјесне спорове. Кнезовима те Канцеларије Милош је издао 29 септ. 1821 нарочито „наставленије“, којим је само „маловажне внутрене ствари које се пресуђенија тичу“ оставио на њихово „мудроје испитаније и пресуђењеније“, а њему само „сумнителне“ ствари да подноси, јер се, „обременен многим страним и важним делима... и имајући соотношеније с околним везирима, дакле и са самом Портом“, није могао занимати и овим стварицама.² Тек у окт. 1823 године Милош је изјавио жељу да ову канцеларију „уподоби благоустројеним заведенијама по просветеним царствама“ и

¹ Ми смо видели два акта овога надлежства из 1820 год., датирана у Крагујевцу 1 авг. и 19 окт. На првом од 1 авг. је потпис: „кнезови народни“ и печат који има у среди грб а наоколо потпис: „печат кнезова от канцел. серб.“ На првом од 19 окт. 1820 исти печат, а потписани су: Прото Жуковић, Павле Срегенковић и Дам. Борћенић.

² Петровића, *Грађа за Историју*, II, стр. 370.

тада ју је још јасније уздигао изнад свију осталих судова у земљи и дао јој право да се бави „извиђењенијем и пресуђивањем дела и распра свега Народа Београдског Пашалука“ и поставио за „председатеља“ тога надлежства кн. Јована Бобовица.¹ Тада је та канцеларија, сходно својој новој функцији, названа *Суд Обиштенародни Србски* (на печату) а по кадшто се спомиње (у актима) као *Канцеларија Обиштенародна Србска*, а по некад опет навиком *Канцеларија Народна Србска*. Та је анархија назива у политичком речнику пресекла тек почетком 1825, кад је Милош тај суд преустројио и назвао *Суд Народни Србски* с печатом на коме пише: *Суд Кнезова Србски*. Сем расправљања судских предмета Милош је Народном Суду давао незнатно учешће и у администрирању народних прихода и у отправљању народних послова у опште. Из тога суда издвојио се, вероватно 1826 године, *Магистрат Крагојевачки*.² Овај је *Суд Народни Србски* трајао све до Сретењског Устава 1835 године и тада је замењен *Државним Совејетом*.

III

У прво време у томе српском судству и полицији био је велики неред. Селак је, као што је био навикао, носио своје тужбе, не водећи рачуна о надлежности, старешини који му је био најближи: импровизирани пак српске судије вршиле су свој задатак на врло примитиван начин: судиле су и на улици, протоколе дела нису држале или су их рђаво држале, и отуда су настајале свакојаке незгоде. Тек 1823 године, кад је реформисан Суд Обиштенародни Србски, Милош је ударио основе за правилније функционисање нахијских судова, одредивши да судије — обично по двојица — стално пребивају у месту где су опре-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 16 авг. 1823. Милош Марку Борћенићу да поручи печат за ово надлежство с потписом: *Суд Обиштенародни Србски*. — Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 385.

² На актима Крагујевачког Магистрата из 1829 стоји овакав печат: *Печат Магистрата Крагојевачког, 1826.*

дељени, да буду људи „честни и поштени“ и у судским пословима „колико толико вешти“, да имају „пристојну собу“ за канцеларију, писара, печат и да држе „тефтер“ дела.¹

Судије су обично живеле у суду и храниле се заједнички. Милош им је заповедао нарочито да пазе на своје морално „поведеније“: судије су морале ићи недељом и празником у цркву, постити среду и петак и седети више у судници него у кафани!...² 29 марта 1822 Милош пише кнезовима Народне Канцеларије: „Дознао сам да се чине по конаку излишни неки трошкови и на јело и на пиће итд. Но сматрајући на обетојатељства други много претежнији потреба, не лични но отачаствени, доодим вам напоменути и препоручити да се не би упуштали у излишества таква, и да се стежете у трошку што више можете“.³ У сваком суду где је било три члана један члан обично се бавио полицијским стварима и кад је могао помагао је и у суђењу.

У прво време у српским судовима неких од такса није било,⁴ а друге су биле знатно мање него код Турака.⁵ Тиме се нило на то да се свет одврати од турских судова, нарочито несрпско хришћанско стаповиштво по варошима, особито у Београду, јер поред српских судова, Србин или хришћанин у опште, могао је ићи на турски суд и тражити правду против Србина. Још године 1823 видимо где београдски ка-

¹ Петровића, *Грађа за Историју*, II, стр. 383. 1 јул 1823. Писао Јевр. Обреновићу да установи овакве судове у Шапцу и Ваљево. — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 21 и 24 јуном 1823, пуномоћје Кузману Маричу и Петку Пантелићу из Лапа, и наредба Петру Вулићевићу у Смедереву односно смедеревског суда. На печату да се нареже: *Печат кнезова Суда Смедеревског*. — Пожаревачки Суд пак имао је још од 1821 године оваку организацију и свој печат, што је била реткост. На печату стоји: *С дозвољеним и: к. с. г. Мил. Обре.*; а у среди: *Совѣтш Пожарев зара ст: бе: г.* На овоме печату 1824 год. иштевавају последње четири скраћенице. Потпис је на једном акту од 26 авг. 1821: *Сосвдатель Суда Пожаревачког*. И тај акт од авг. месеца имао је као текући број: 33! Тако су ретки били предмети за рад.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 21 мартом 1821. — *Држ. Арх.*, К. К., 91. Под 24 авг. 1825.

³ Петровића, *Грађа за Историју*, II, стр. 380.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 24 окт. и 30 дек. 1821, да ресума није било.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 72. 31 мај 1824. Кнезови Шапачког Суда Милошу.

дија раздваја једну Скрипићу од мужа. Милош против оваквих случајева није могао ништа јавно предузети, али је ипак потајно налазио начина да се и њихов број смањи, и изгледа да је у томе имао велике успехе.¹

Против овога постављања српских судова Марашлија није ништа предузимао. Прилике које су настале у Србији, пошто је Милош одбио султанов ферман 1820 године, најзад устанак у Грчкој и смрт Марашлијина, ипсу доуштали да се војује против српских судова. Абдурахман пак није могао озбиљно помишљати да нешто мења у стању које је затекао, изузев што војводе није постављао и збацивао по Милошевој вољи. Овде-онде по који војвода је протествовао против српских судова, али без успеха.²

Најзад 1824 године Абдурахман почне издалека протестовати против српских судова, али су ти протести били енергично одбијени.³ Занимљиво је да је повод за овај протест дао један београдски Јеврејин, који је био затворен од српских кнезова, јер је дуговао многим Србима, те су његови једноверци, да би га спасли, почели говорити против српског суда.

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 10 јул 1822. Милош београдским кнезовима да савезују Кости Х. Кристићу да причека Јанаћа Алексина за дуг. „Не склопи ли се на то да му запрете оштро да се не би усудио ни под који начин апенит или тужити онога Јанаћа код војводе, јер у противном случају сам ће плаћати глобу војводи и бити ће кажњен од суда нашег...“ — *Id.*, 79. 2 феб. 1823. М. Ђорђевић Милошу: „За Јабучара, који је тамо с најдурем дотеран одговорам да је он људе овадашње војвода тужио, презирајући наш суд. Ја сам га, како то туђем, узаво и једну лош у Сала-махали затворио, пак сутра дан тамо послао, а војводу смо, ја и наш пријатељ, у чуства довели, да му неће скоро на намаг пасти да своје колчаје [ивадуре] шаље људе по сокаци без испитанија туђи. Војвода је и људе, који су се желили по 6 гроша глобис, и то смо му укинули, давао је тешкере, који се жене, као да је властна постао, и ја сам за ове тешкере пред Њекаја-бегом, кад сам га лагано за браду узавио, казао: оставите се ви такви послова док није овај шапољу [Милош] чуо. Он не би то ни радио, али ипсу знали пређашњи кнезови да га предупреду, а он својом политиком одвећ се обезобрази.“

² *Држ. Арх.*, К. К., 57. 29 јан. 1822. Петар Вулићевић Милошу. „...Ондашњи војвода људи се што не иду људи к њему да се суде, да их глобу узимае, и как важе да им не судимо но да их глоби он.“

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 12 феб. 1824. Милош Ђорђу Н. Петровићу, београд-бани везировом: „Судови кад су [се] установљавали, није се тајно радило, него је сразгласи Марашли-нашом јавно рађено и самом цару су они судови добро познати, сверку којих Господар и ферман има, непрестано у Београду по 12 кнезова држати.“

Ускоро, поводом једне и сувише строге казне београдског војводе над двојицом Срба, јер је један остао сакат у ногама од батина, (добили су сваки по 350) и поводом других сукоба о јурисдикцији Народне Канцеларије и београдског војводе, поведе се спор о надлежности њиховој.¹ Абдурахман је без тешкоће пристао да Срби и даље за своје спорове иду својим судовима, али је задржао војводи у Београду право да врши полицијски надзор и над Србима као и над Турцима, и да турски суд суди свакоме Србину односно хришћанину, који му добровољно затражи правду.² Најенергичније је пак одбио тражење кнезова Народне Канцеларије: да Турчин који има спор са Србином тужи овога српскоме суду. Таква су дела спадала у надлежност турских судова на које су, по правилу, српски кнезови долазили и подржавали интересе својих сународника³ или их чували од глоба и насиља, на што су Турци увек готови.⁴

Али у пракеи Абдурахман није сметао да се Турци кад хоће обраћају и српском суду против Срба у гра-

¹ Држ. Арх., К. К., 90, 19 јун 1824. Кнезови Милошу.

² Држ. Арх., К. К., 229, 12 јул 1824. Абдурахман Милошу. „Ја мислим да од како сам дошао у Београд нисам никад забранио раји трговцу, да не иду код кнезова на суд; само ако би се који трефио самовољно доћи к мени, нисам [га] отерао. Мислим да нисам никога судом упредило“. — *Ид.*, Дп. 24 јул 1824. Милош Ђорђу Поповићу, 24 и 28 јула Милош Абдурахману о истоме предмету из кога се види да је Милош претеривао важност о судској надлежности Народ. Канцеларије у Београду.

³ Држ. Арх., К. К., 6, 11 авг. 1826. Кнезови Београд. Суду Милошу. „С писмом В. С. припео је овди и Пера Вујичи са Станојом, синем покојног Станка кнеза, имајући тврбу са Турцима смедерским за купљену земљу, коју им спахија одузимља. На предати арзавал везиру и ми смо са Пером заједно код везира били, којему кад смо ствар представили како је следовало послѣ нас кадији, где и смедерски Турци дођу. Кадија најпре испитивао је Перу, потом и Турке. Турци непрестано потврђивају да је земља њова и да су је по справедливости продали, на које и доказатељство учинити могу... Ми приметавмо по речима кадије, а и самом разговору смедерских Турака, да они нису ради новце повратити, но миловои опет Перини да суду. Покорно молимо да би њих наставлеице учинили, како ћемо се у овом владати...“

⁴ Држ. Арх., К. К., 92, 29 јан. 1826. Београдски кнезови Милошу. Јануара 1826 год. некаква Београђанка кући од Турчина вуну, ну како овај није имао калтар он пође њеној кући да вуну измери. Но „Турчин код куће женине стао задевати се око жене, жена од Турчина истргне пиштољ“ и рече га. Војвода је глобио њена мужа са 45 гроша и газду у чијој је кући седела 12 гроша!.. Тек на тужбу кнезовску везиру војвода је вратио ову глобу.

ђанским споровима. Тако се у јуну 1826 године један спахија жали Народном Суду против сељака пожаревачке нахије за неку наплату;¹ у октобру исти суд извиђа тужбу Мула-Ахмета против неких трговаца из Јагњила, итд.² 19-ог марта 1826 године кнезови Београдскога Суда јављају Милошу „како и од Турака по неки“ преко њих „намирује се са Србима“ односно дуговања, и питају могу ли тада узимати ресума по 2 паре од гроша, као што то од Срба узимају, итд.

Наравно било је и изузетака, тј. да српска власт вуче Турчина на свој суд силом. Нпр. у септембру 1826, на жалбу сељака села Кавадара против њиховога спахије Нуана из Ђуприје, кнез Филип из Сабанте пошаље спахију везана у Суд Народни у Крагујевац,³ итд. Али је било правило да се сваки Турчин, ухваћен као кривац, предаје турском суду с тачним описом кривице, или ако је у слободи да се њему тужи.⁴ Србину за убиство Турчина одговарао је по правилу пред кадијом⁵, али турска власт није тражила да се меша у то дело чим би добила уверење да ће такав кривац бити осуђен на смрт од српске власти.

Колико је српска власт отела маха до 1826 године види се нарочито по смртној казни која је све до 1818 године била у везировим рукама. Од тога времена Милош ју је примењивао по својој вољи и нахођењу и то не само над Србима него и над Грцима и другим хришћанима који су живели у Србији. Везир је то мирно гледао. Напротив он се бојао да погуби Србина или хришћанина баш и кад је заслужно смртну казну. Тако је у октобру 1826 године везир ухватио неког Ђорђа Кркала где прави лажан новац. Тај се преступ казнио смрћу, али везир, бојећи се Милошевих тужаба, поднесе пресуду Порти на одобрење.

¹ Држ. Арх., К. К., 98, 26 јун 1826. Крагујевац. Народни Суд Милошу

² *Ид.*, 2 окт. 1826.

³ *Ид.*, септ. 1826.

⁴ Држ. Арх., К. К., Дп. Под 27 окт. 1822 и др

⁵ *Ид.*, 28 јул 1820. 18 мај 1821.

Пресуда је, наравно, одобрена и кривац погубљен почетком новембра. Кнезови тада испросе милост да им се тело преда те га сахране 3-ег новембра.

IV

У српским судовима судило се по обичају и по здравом разуму; по некад у заплетенијим стварима Милош је тражио решење и у Крмчији.¹ Обична је процедура била да се покуша измирење парничних страна, па некад је то ишло и с извесном пресијом. Тако 1826 године дођу неки парничари из Груже с кметовима своје кнезу Вучићу у Крагујевац и изнесу му своје тужбе. Саслушавши их Вучић им одговори: „Не браним; ја ћу сутра доћи с другим кметовима у ваше село, пак која страна не буде имала право, та ће добити 50 штапова и 100 гроша глобе платити“, па их онда отпусти. Ј. Вујић који се ту десио запитаће Вучића: „Зашто ви напред каштигу и глобу опредељавате, када јоште сентенцију нисте изrekli и пресудили?...“ Вучић одговори да тиме хоће да их натера да се помире и да се не парниче. И заиста мало после дођоше „процесије опет са својим кметовима и рекоше да су се помирили и поравнали“.²

Нарочито тежак задатак имала је да изврши Милошева полиција, задатак који је отпочела српско-турска власт још одмах по примирењу Милошеву с Марашцијом. Тај први задатак био је да се поврати безбедност у земљи, која је била огрезала у хајдучији, изузев цариградски друм који је било лако обезбедити. Али посао је ишао споро и тешко. Потреси које је Србија издржала последњих година, несигурност стања које је Милош завео, тежина материјалних жртава које су тражене од гладног и сиромашног народа да се мир и односи с Турцима ставе на си-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 16 мај 1820. Крагујевац. Милош арх. Самунду „да напише Крмчију што свораче овде опреми“. — *Id.*, Под 5 јуном 1823. Решење о једном наследству „...четврта част именија припадлежи по Крмчији удовици Војиној...“

² Ј. Вујић, *Путешествије по Србији*, II, стр. 190—191.

гурну ногу, најзад груб административан апарат Милошев чинио је да су се људи масом одметали и одлазили у хајдуке. Нахије: ужичка, сокобска, ваљевска, шабачка онде где се граничи с ваљевском, пожаревачка, затим кнежине јасеничка и лепеничка биле су главна хајдучка средишта. Нарочито оне прве нахије у којима су се хајдуци ослањали на зворничку нахију у Босни. Читава су села одлазила у хајдуке.¹ Међу хајдуцима видимо врло младе људе па и попове.² И сами су се Турци удруживали са Србима у циљу хајдуковања.³ Једном речи хајдучија је постала права народна болест. Године 1820, у чету Гице хајдука у пожаревачкој нахији, отишли су готово све људи „имућни, временити, који по неколико деце имају и синове на женидбу“.⁴ Узалуд је Милош слао људе да испитају узрок овоме злу, корен му је био и сувише дубок. Гица је, гоњен Милошем, морао ускоро своје хајдуковање да пренесе у Влашку, устанак који је букнуо тамо 1821 године дао је пространо поље његовим разбојничким операцијама, које су му донеле велико име и годинама испуњавале страхом и трепетом Малу Влашку. Још 1821 године Милош је писао појединим старешинама да људе саветују „да у хајдуке не иду јер ће им Господар куће попалити и децу у Турско ропство дати“;⁵ и да закажу „хајдуцима да сваки својој кући дође, у противном случају, хоће им се фамилија утрти“.⁶

Од хајдучких харамбаша најчувенији били су Бурмаз и Микавица, који су 1820 године имали на сто тридесет јатака у ваљевској и шабачкој на-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., у преписци Милошевој налази се маса наредаба и извештаја о гоњењу хајдука и њихову истребљивању. Нарочито у Делов. Протоколима његове канцеларије од 1818—1823; у преписци појединих нахија за горњи период времена, и преписци муселима нахијских од 1816—1819 год.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 24 мартом 1822.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 85. 26 јан. 1818. Ђ. Поповић Милошу.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 10, 14, 16, 22 јул и 24 авг. 1820.

⁵ *Id.*, 26 јун 1821. — Слично под 16 јуном 1819.

⁶ *Id.*, 20 јун 1821.

хији;¹ Сава из Месараца (1818 године); Ђак у Рађевици (1820 год.); поменути Гица и најзад чувени јунак из Милошева устанка Никола Мандрда и још многи други од мање важности или који су бар мање муке задавали Милошу. Историја неких од ових горских царева необично је интересантна; и ми ћемо казати неколико речи само о Ник. Мандрди.

Никола Станојевић Мандрда познат је из 1815 године као велики јунак, он је тада спасао српски збег у Јухору разбивши Турке код Дебелог Дрвета.² Живео је у Темцићу у селу Најковцу, али се није слагао с Милошевим властима, нарочито с Милетом Радојковићем. Била је међу њима као нека мркња; изгледа да је Никола очекивао да после онога јунаштва заузме место првога старешине у нахији, а тврдило се да му је то Милош био и обећао. Једном Мандрда истуче неку жену, те Милета Радојковић, за кога се причало да је био с њом у недонуштеним односима похита да га што боље оптужи Милошу, који одмах, у половини септембра 1820,³ пошаље своја два момка, Петра Тополца и Матијаша, да кривца позову на суд што је „туђу жену избио“, евентуално да га силом доведу. Милошеви људи не успеју у својој мисији и један од њих, Петар, погине, Матијаш је само срећом остао жив, а домаћин куће, у којој се то десило, неки Петар Златић, такође погине. Мандрда запали тада кућу у којој је та убиства починио, опреми свога хата па са својим побратимом Јованом Саплаком и с још два друга побегне у гору.

Милош је био апсолутно немоћан пред овим одметником и с тога му 29 апр. 1821 упути писмо дајући „хришћанску веру“ да му ништа бити неће, само ако се врати у покорност и ако се унапредак буде поштено владао.⁴ Ну Мандрда се не одазове томе позиву, већ и

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 139. Под 31 јулом 1820 год.

² Види књ. I, стр. 210.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 19 септ. 1820. Милош Вујици Вулићевићу. — *Ibid.*, 10 и 11 окт. 1820.

⁴ *Id.*, 29 апр. 1821.

даље је кретарио по јагодинској нахији.¹ Најзад да би га се опростио Милош заповеди Милети Радојковићу да му породицу пребаци преко Мораве у Турску,² да би тако променио терен његових операција, мислећи да ће Мандрда тада хајдуковати само по крушевачкој нахији, јер не би имао потребе да обилази породицу.³

Али то није помогло. Напротив Мандрда се удружи с турским полицијским старешинама — ако је веровати Милошевим тужбама — стане врбовати „сејмене“ на српској страни, плаћајући им „ајлук од 50 до 100 гроша“, и слао их после по Србији да краду и харају за његов рачун.⁴ На тужбе Милошеве Шахитпаша предузме извесне мере против Мандрде, али које нису дале повољан резултат,⁵ тако да је Милош опет покушао да га помирљивошћу преведе у Србију. 8-ог дек. 1822 Милош му је писао писмо у коме му свечано обећава опроштај свију досадашњих погрешака и допустио му да се може слободно вратити с породицом у Београдски Пашалук.⁶ Ну Мандрда се оглушнвао и о овај позив, јер се бојао какве преваре. Најзад године 1824 Милош дозна да је он морао са својом породицом побећи између Турака. Том приликом он изда заповест Милосаву Здравковићу да Мандрду „ако би се где нибуд у његовој нахији сместио, не би дирао док Господару не јави и наставленије не добије“.⁷ Какво би ово „наставленије“ било није тешко погодити, јамачно се за то Мандрда није хтео ни враћати у Србију, већ је у Турској и свршио.

Како је хајдучија постала народна болест, и како су саветовања и посланице народу и амнестије хај-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 5 мај 1821.

² *Id.*, 12 авг. 1821.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 87, 8 јул 1821. Клезови Милошу.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 15 април 1822. Тужба Милошева Шахитпашин у Лесковац.

⁵ *Id.*, 3 јун. 1822, види се да је Мандрдин брат Стојан пребегаво у Србију и да је ухваћен, али да с Мандрдом још није ништа учињено.

⁶ *Id.*, 8 дек. 1822.

⁷ *Id.*, 29 март 1824.

дуцима слабо помагале, Милош је том моралном утицају додавао најенергичније лекове прибегавши чисто емпиричким средствима. Репресије хајдучије и разбојништва исто су тако биле језовите као и њихова недела. Имања хајдучка конфискована су, разграбљивана, домови срањивани са земљом, породице расељаване па чак и прогањане у друге пашалуке. Овоме последњем акту Милош је истина ређе прибегавао, јер је штедео становништво на чије је повећање много полагао.¹ Све су старешине имале за први задатак требљење хајдука, а и поред тога појединим старешинама Милош је давао изузетна пуномоћија да на извесној територији хватају хајдуке. Исто тако он је ослобођавао људе вечито од порезе ако допринеу да се овај или онај разбојник уништи;² узимао људе у залогу („у реум“) док се неки хајдук не ухвати,³ и чинио колективно одговорним села и породице за непронађена недела.⁴ Ова колективна одговорност имала је занимљиве резултате: као у примитивном друштву сељаци су протеривали лица за која нису могли стати добри, или, ако би ко био позван у суд, он би, као што је био обичај у пожаревачкој нахији, прошао кроз село вичући: „хајде свете, хајде вилајете“..., тј. да пођу за њим пред суд да га бране, итд.⁵

Ухвати ли се какав окорели хајдук или јатак он је ужасном смрћу испаштао своја недела: јер само физичке муке могле су да произведу ефекат на сурове нарави. Убица се веша над гробом убијенога;⁶ јатак онде где је јатачио;⁷ паликућа онде где је за-

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. 30 авг. 1821.

² *Id.*, 23 нов. 1819. Пуномоћије Милутину Савићу за кнежевине лепеначку и јасеничку и за две кнежевине нахије београдске. — *Id.*, 14 и 17 март 1822.

³ *Id.*, 26 мај 1823.

⁴ *Id.*, 27 јун и 15 нов. 1821; 25 мај 1822.

⁵ *Id.*, 2 авг. 1821. „Писмо кнезу Јосифу у Пожаревац да се потруди, како он тако и кнезови сваким возможным начином потребити овај противни обичај, што тамо имале кад се који у суд позове, а он почиње: *хајде свети, хајде вилајете*, да би га тамо оправдали. И тако дође гомила с њим, с којом се и сам суд чуђи шта ће радити.“

⁶ *Id.*, 15 авг. 1819.

⁷ *Id.*, 28 јул 1819.

палио ватру.¹ Лешине су обично остављане да их тигре и зверови разнесу; њихов задах на далеко је тровао ваздух и опомињао свет, који је избегавао страшне призоре, на страхоте, које су се у близини одиграле.²

Некад су овим општим мерама додаване још строже. Један јатак, који је 1820 године превео чувеног хајдука Ђака у Рађевци, обешен је пред својом кућом „по високо“ и ишко га није смео скинути „докле сам труп не спадне.“ Да је ко то учинио био би попет на његово место.³ У јан. 1821 год. Милош је нашао да честа убиства у пожаревачкој нахији „превазилазе свако стерпеније“ и да је праштање убицама противно „свим законима божественим и грађанским“, и кад само страховито вешање није било довољно он још јаче поштри егзекуцију.⁴ 10-ог окт. 1821 Милош наређује Пожаревачком Суду да се један убица умори истим начином којим је он убио своју жртву „и да му тело на коло за углед народа иставе и да народу заповест прочитају да ће сваки који другог убије истом смртију умрети“.⁵ 3 авг. 1822 Милош пише Јокиму Милосављевићу да одведе једног убицу „на оно исто место, где је он убио оног Бранка, и ту да га бију секиром донде докле не умре. На то позориште нек призове више људи из околних села и пред њима нек прочитаду сектенцију губившемеја (коју сами нек сочине), и у тој нек изјаве свим околостојећим зашто се он губи и докажу им да ће се сваки онако смртију казнити, који год буде онако чинио“...⁶ 15-ог нов. 1822 Милош потписује смртну пресуду једнога човека с напоменом: „Да се не умори брзо, но на мукама да умре“.⁷ Итд.

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. 21 нов. 1819.

² Држ. Арх., К. К., 10 јул 1823. Чачак. Хати-Атавасије Василију Поповићу. Смрад од побијених а непокопаних хајдука чини да се десет околних њива не може да обради.

³ Петровићи, *Грађа за Историју*, I, стр. 132, 10 авг. 1820.

⁴ Држ. Арх., К. К., Дп. Под 14 и 15 јан. 1821.

⁵ *Id.*, 10 окт. 1821.

⁶ *Id.*, 3 авг. 1822.

⁷ *Id.*, 15 нов. 1822.

Тортура се употребљава не само као казна него и као средство да се кривац пронађе. Тако видимо да се читава породица на муке удара да прокаже убицу:¹ да се жене камцијом „склањају“ да кажу истину,² итд.

Телесно сакаћење није било такође ретка ствар као казна,³ и при извесним кривицама и злочинствима оно је било ужасно. Једном учеснику у Чарашевој Буни одсечене су обе руке више шаке и мало језика, а другоме десна рука и мало језика.⁴ Године 1824 њих седморица се удруже и убију и похарају једнога несрећног Грка, који је успео да се спасе за време покоља у Цариграду 1821 године и који се био настанио у Крагујевцу. Двојица од убица били су обешени, двојици су руке одсечене, за двојицу имала је да се нађе нека „ретка казна.“ Седми је успео да умакне благодарећи небрижљивости апсанције и једнога његовог помоћника. Ова је околност допринела те су Крагујевчани имали тада и један комичан приказ, једну полицијску маскарату. За казну апсанција и његов друг „буду у женско одело обучени, и с музиком торжествено, од кнеза Јоксима и Вучића праћени, кроз чаршију, за показати њихову унилоост свима, вођени“.⁵

У трагичне призоре које су власти приређивале за моралисање народно долази *шиба* која је употребљавана против крадљиваца и која је вршена обично празником да би било што више учесника и гледалаца. Полунаг кривац пролази кроз упарађене бећаре, калфе и момке, који се искуце на позив власти, која им преко пандура подели пруже. Пандури подстичу ревност шибача претњом и примерним ударцима по жртви, која се трчећи превија на све стране вичући обично: „немојте браћо!“ 8-ог децембра 1823 Милош наређује кнезовима Крагујевачког Суда: „Да сочине једну судејску сентен-

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. 2 феб. 1824.

² *Id.*, 7 апр. 1824.

³ *Id.*, 29 јун 1824. Милош наређује да му кнезови пошаљу из Београда у Крагујевац „Лавла Чулака, коме су змусе овде уши одсечене.“

⁴ Вук, *Скупљ. Истор. Свеси*, I, стр. 190—191.

⁵ Држ. Арх., К. К., Дп. 22 март и 7 апр. 1824.

цију и кад народ из цркве изађе да изабере 100 момака и наредбу учине да на плацу у чаршији Миленка Бојанића из Баљковца, који се толико пута у крађу удуштао и више пута по телу заслуживају казни примао, шibaју... Ову да даду и Господаревим козарима, Миленку и Цветку који се, место козе да чувају... крађом забављали по околним селима. Поменути преступници да четири пута терче, два пута горе а два доле“.¹ 20-ог апр. 1824 Милош је наредио да неки Коста папуција буде шибан напред крагујевачке чаршије и то „кроз шест стотина момака, шест пута горе, шест пута доле да прође“.² То чини 7200 удараца!... Кад овакав један несрећник падне од бола онда се он положи на носила и носи кроз редове оних који бију, док се казна потпуно не изврши.

Валја напоменути, кад је реч о казнама, да је најобичнија казна за све врсте кривица била бој. За историју нарави у Милошевој влади ништа није поучније него ова казна. Батине је могао добити сваки: не само сељак већ и кмет,³ старешина кнежине, поп па и секретар Народног Суда.⁴ Врло су чести примери да момци беже због батина из службе Милошеве и његове браће. Зна се да Милош ову казну није примењивао само на своју браћу и на прве нахијске старешине. Жене су кажњаване камцијом, ређе батинама. 3-ег априла 1823 Милош наређује кнезу Филипу Тајсину у Драгачеву да оде у село Вирово и да ухвати неку Јелицу, која кметове ружи по сокаку, и пошто је веже за једно дрво напред села, да јој пред сељацима удари „50 добрих камција.“ Милош му најзад препоручује: „ако би јој... једну само мање ударио од педесет, нека онда своја леђа приуротви“.⁵ Издржати две стотине камција то је колико и смртна

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. 8 дек. 1823.

² *Id.*, 20 апр. 1824.

³ *Id.*, 12 јан. 1824.

⁴ Куниберт, *Српски Устанак*, стр. 204—205. — Ј. Хашић, *Живот Димитрија*, стр. XIII.

⁵ Држ. Арх., К. К., Дп. Под латухом.

казна.¹ Страхovitост ових казни долазила је отуда што је материјално немогућно било држати робљаше. Истина спомињу се „тешке работе“,² у којима се употребљавају људи оковани у гвожђу, али све је то кратко трајало.³ Издржавање тих људи стајало је скупо народну касу, а она од њих није могла извући никакву корист, јер је народ био извор за кулук из кога се могло црпили народне снаге колико се хтело: сем тога држећи кога на робији опадала је пореска снага народна или су иначе штећени интереси заједнице. Услед тога видимо необичне примере помиловања. Осуђеном на смрт прашта се живот под погодбом да за сина убијеног плаћа све данке до његове женидбе;⁴ жена која је заслужила смрт казни се батинама „толико колико јој живот само остати може,“ јер има децу којој се одмах упућује после издржане казне.⁵ Иначе обична је ствар да се они који ише убице пуштају из хапса кад цело село јамчи да неће више зла чинити.⁶ Најзад најчувенији хајдуци, као нпр. Бурмаз од кога су читаве нахије дрхтале, добили су амнестију просто зато што су власти биле немоћне да их похватају.⁷

Строгом полицијом и страшним казнама Милош је најзад успео да истреби хајдучију, која је из године у годину опадала, тако да је ве готово нестало око 1826 године. Јоаким Вујић, који је путовао кроз Србију те године и који се иначе дивн свакоме Милошевом делу, с правом је истицао безбедност на друму, у шуми и по варошима. „Што се тиче полиције, нише он, она је у Србији тако строго уста-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 23 авг. 1823. Наредба да се једној жени казна смањи: „Зашто се 200 камџија за смртну казн сматрају.“

² *Id.*, 31 мај 1821.

³ *Id.*, 31 март 1824.

⁴ *Id.*, 7 авг. 1823.

⁵ *Id.*, 25 март 1822.

⁶ *Id.*, 24 мај 1822 и 10 јул 1824

⁷ *Id.*, 6 авг. 1820.

повљена да у никаквој провинцији... Европе строжија бити не може... Што год се у Србији украде то се мора наћи, ако не онај час, то после неког малог времена... У... серпским варошима кроз које сам ја пролазио, видео сам на дућани само један гвозден кушак, а резу дрвену, пак кроз резу метне се само једно дрвце, и ето то ти је цео затвор, пак опет зато нисам могао чути или видети да је кога трговца дућан похаран или покраден био...“¹

¹ Ј. Вујић, *Путешествије по Србији*, II, стр. 184—187.

ГЛАВА XIX

ПРАВНЕ И ПОЛИТИЧКЕ УСТАНОВЕ

(поставак и крај)

- I — Милош главни фактор у унутрашњим односима. — Кнезовске или Старешинске и Општенародне Скупштине. — Њихова ништавна улога у народним пословима. — Милошеве апсолутистичке тежње и његово гледиште на установу Сената.
- II — Пројекат реформе Народног Суда (нов. 1824). — Установа Савета Србског и његов крај (1826 год.).

I

Успевши да пренесе судску и административну власт на народне старешине, односно на своје чиновнике, јер их је он постављао, Милош, који је у исто време успео да се наметне везирима, постао је у унутрашњим односима све и сва. Цео тај процес између Милоша и везира носио је, као што смо видели, лични и еготистички карактер, народ је у њему пасивно учествовао, и е тога кад је Милош успео са својом политиком, он је постао исто толико неограничен господар свију односа српскога становништва у Београдском Пашалуку, као што је то био пре њега везир. Везир је пак остао старешина Турака и номинални представник суверене власти. Против Милошевих аката у управљању земљом није било више апелате, он је управљао како је хтео и како је сматрао за најбоље. Једина контрола његових аката могле су бити народне и старешинске скупштине, чије је учешће у народним пословима под Милошем много хваљено.

Али та је хвала без икакве основе и ако је Милош често сазивао „кнезовске“ или „старешинске“ и „општенародне“ скупштине. Глас народа и старешина у народним пословима само се толико чуо колико је то он допуштао и како је он хтео.

Сваке године о Бурђеву-дне и о Митрову-дне било је у реду да се нахијске старешине искупе и да с Милошем отиду везиру ради располагања порезе, у коју ће се после унети трошкови народне администрације и учинити распоред колико порезе на коју нахију припада. Те су скупштине некад решавале и политичке ствари од великог значаја. Таква је једна скупштина у апр. 1816 год. осудила Молера на смрт, друга опет у нов. 1817 год. прогласила Милоша наследним кнезом. Још тада се показало да су оне биле под Милошевим ауторитетом. До 1818 године процедура при располагању порезе редовно је испуњавана, она је још формално доказивала да Милош поред свега свога угледа и власти није фактотум у народним пословима, те није чудо што је он почео, кад је осетио да се то може, да избегава оваква подворења Марашији, коме је стао слати прво саме кнезове а после којег од своје браће, кога кнеза и кога чиновника своје канцеларије, тако да је учешће народних старешина у располагању и разрезивању порезе сведено на нулу а редовно скупљање њихово о Бурђеву и Митрову-дне изобичајено и ако је у пореским расписима писано и даље да су порезу расположили „саборно сви кнезови“ са „согласијем“ честитог везира „по обичному уређењу“. Старешине и кнезови, који су постали обични чиновници и које је Милош постављао, скупљали су се кад их он позове и кога позове. Кад уз њих позове виђеније кметове, отменије трговце, свештенике и друге људе, онда је то „општенародна“ скупштина. Ови скупштинари нису бирали народом, већ су на заповест народних старешина, односно Милошевих чиновника, одлазили о свом руху и круху на скупштину где им је заповеђено. Обе ове скупштине нису имале никакве политичке функције, Милош их је сазивао кад је хтео и после дан-два распуштао

пошто им је дао савете или издао заповести које треба да истумаче народу, или пошто је добио њихове потписе на акте, које им је поднео преко своје канцеларије или Народнога Суда. Таква је општенародна скупштина држана у јануару 1827 у Крагујевцу, на којој је прочитан акт Акерманске Конвенције и која га је поново изабрала за последног кнеза. Милош је, бранећи своју политику пред Турцима и пред Русијом, увек говорио у име народа, заклањао се иза његових жеља и воље, у самој ствари он је радио све на своју руку и без ичије контроле.

Милош се није несвесно нашао у положају свемоћнога господара, он је на томе систематски радио. Најбољи је доказ за то његово држање према Народној Канцеларији, коју је народ имао право да организује на основи султанског фермана, и коју је он, као што смо видели, свео на обичан суд и своју канцеларију. Други не мање јасан доказ је факат што је он у пројекту народне молбе од барона Строганова односно од руског министарства избацио алинеју у којој се говори о сталности чланова у српскоме Сенату, и о сталности сеоских старешина.¹ Да то није било случајно доказ су упутства које је дао депутатима 23 марта 1821 год., кад је оно од њих добио извештај о првој конференцији, на којој су изложили Портиним делегатима народну молбу од септембра 1820 године. Та су упутства остала без резултата, јер су конференције између депутата и Порте услед грчког устанка престале, али су занимљива за Милошеве политичке идеје. Једина примедба, коју је учинио депутацији о првој њиховој конференцији, тицала се баш Сената за чије је установљење народ молио у четвртој тачки своје молбе. Милош је у поменутих упутствима изјављивао депутатима да је задовољан свим оним што су они казали Портиним делегатима о народној молби, изузев одговор о поменутој тачки, јер су тражили: „да народ сам избира Сенат.“ Он налази да се тиме даје власт „јединствено простому народу“ да „по својој вољи“ Сенат бира, а последице

¹ Види књ. I, стр. 498, 508—509.

тога могу бити судбоносне и за земљу и за кнеза, јер ако се Сенат, ова „јединствена потпора“ кнежева, „само произвољному избору и низврженију народњем остави“, зломисленици могу Сенат „посредством простога народа низвергнути, а падшијем Сената и самога књаза и народ упропастити или каквој иностраној сили подвергнути“.¹

Исто тако Милош није хтео да унутрашња управа Србије буде подчињена старешинама и народу а под његовим врховним старешинством као кнеза, као што су то истумачили депутати Портиним министрима², јер се тиме управа оставља вољи, „на произвољеније“, старешина, тј. кнезова нахијских, и простога народа само под старешинством, „началством“, кнежевим. „Овде, вели даље Милош, ништа не спомиње се о наследију књажевском, а такожде и о Сенату ништа.“ Из ових примедба види се јасно да се он бојао да Србија не буде конституисана са слабом кнежевском влашћу и да је упорно остајао при томе да та власт буде у превази над народом и старешинама — а ових се последњих Милош увек бојао — и најзад да достојанство кнеза буде наследно. „Ви мислим, наставља он даље, да сте довољно упознали вољу и жељу нашије некије старешина о установљењу внутреног Правитељства: да сваки својом нахијом, коју је притискао, самовласно управља, и тако предвидети је да би ово положеније... они самовластно или подговорив... и народ у својој нахији или кнежини поставили...“ У таквим околностима у Србији не би било Правитељства, оно би било ускоро срушено и упропашћено! Бојећи се нарочито олигархијских тежња нахијских старешина Милош је тражио од депутата да захтевају на Порти: 1^о наследно кнежевеко достојанство; 2^о да се поименце назначи у ферману установа Сената; 3^о да кнез и Сенат имају врховну власт над старешинама и народом; 4^о да се чланови Сената бирају из круга ста-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 196, 23 март 1821. Милош депутатима.

² „Собственноје судопроисходство и внутренноје управленіе на том основанију како положено будет старешинама и народом и под врховним началством М. Обреновича...“

решина, у сагласности између кнеза, старешина и народа. Милош изречно вели да је ове захтеве ставио у договору са својим „придворним“, тј. са својим чиновницима, а не правим старешинама народним.¹ Тенденција је овде очевидна. Ти „придворни“ били су они исти људи који су дали дефинитивну форму народној молби коју је Строганов саставио, и који су из пројекта његовог намерно избацили место о начину бирања сенатора. Милош је хтео да има сву власт над Сенатом, он је хтео да то тело буде оруђе за вршење његовога ауторитета а не тело које ће његову власт ограничавати. Та непосредна околина Милошева, његови чиновници — као што су били Лазар Тодоровић, Н. Николајевић и др., — рачунала је на власт и на углед над народним старешинама.

II

Како су ова упутства остала без резултата из већ наведених разлога, Милош се у два маха заузео идејом да сам установи Сенат. Његова унутрашња политика није била без тешкоћа и криза; незадовољство против његове апсолутистичке управе, која је често прелазила у ђудбиву тиранију, о чему ће бити даље реч, показивало се не само у народном роштању, о чему је Милош био тачно извештавао, него и у отвореним бунама. У два таква момента он је предузимао установу Сената или Савета, да би ублажио повину на своје самовлашће.

Тако у јесен 1824 године Милош, осетивши велико незадовољство у народу против своје управе нарочито против рђавога судског и административног апарата, објави свечано, 21-ог новембра, како скупштини кнезова и кметова у Крагујевцу тако и народу да ће Народни Суд реформисати на начин да постане поуздано прибежиште правде и истине и центар народне администрације, на који ће он „возложити стараније и попеченије

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 196. 23 март 1821. Милош депутатама.

свију внутрених дела Отчества нашег.“ То би била нека врста Државног Савета, и ако му се то име не даје, с нахијским представницима а под кнежевим председништвом. Такав би Народни Суд свршивао сва народна дела сем „чрезвичајна и страна“, тј. дела спољашње политике, коју је Милош резервисао за себе. У исто време Милош се бранио да дотадашњи начин његове владе не треба приписивати ни „славољубију“ ни „самовластију“, тј. вели он: „да ја желим сву власт и све у рукама мојим имати, које далеко и одномишљаја моји да буде!...“ Тај је систем дошао отуда што је он „слушајући читати у историјама“ дошао до закључка да је такав начин управе најбољи када се један народ „из своји развалина диже.“ За чланове овога тела Милош је био назначио кнеза Василија Поповића из пожешке нахије, Милосава Здравковића из хупријекке, Милету Радојковића из јагодинске, Рацка Мајсторовића из смедеревске и кнеза Николу Станковића из београдске, а од осталих нахија представнике је имао да изабере још договорно с народом.¹ Ово решење изазвало је велико задовољство код народа и Милошевих „пријатеља“, „а непријатељи премисљали су много.“

Ну Милош не изведе одмах овај план. Једна завера за устанак, откривена у децембру 1824, затим Бакова Буна, учинили су те је ствар била одложена², а докле се и Милош по своме обичају предомисли. Наименовани кнезови враћени су својим старим пословима.

Кнезови Народног Суда, који су у главном имали да уђу у овај Савет, били су због овога врло незадовољни и чекали су zgodну прилику да се с њим објасне, јер им је то изгледало патриотска дужност. После Бакове Буне, која је открила велико незадовољство у народу, Милош је био сазвао за 2-ги мај скупштину

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 94. Акт Народног Суда од 30 апр. 1825. — *Id.*, *Varia*. Беседа на скупштини од 21 нов. 1824. На ње се види да је тражио да скупштину изабере шест лица.

² М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, 553—554. — *Држ. Арх.*, К. К., 4. 10 март 1825. Барајево. Кнезови Никола Станковић, Живко Михаиловић, Никола Катић и Живко Пивковић јављају Милошу да је „садашње собрање нађе београдске на захтевање наше за Суд Обштенародни поставити, изабрало је кнеза Николу Катића,“ који ће тих дана поћи за Крагујевац.

у Крагујевац, на којој би разним саветима, обећањима и мерама покушао да духове смири. Кнезови Народног Суда, осетивши његов незгодан положај и забуну и бојећи се већих заплета који би могли настати ако се и даље остане при оваком управном систему, сматрали су да је сад уочи екунштине zgodна прилика да га опомену на прокламацију од 21 новембра. Запета 30-ог априла они упуте Милошу један акт у коме је тражено категорично, и ако покорно и пошито, да изведе народу обећане реформе. „Колико се Сијатељство Ваше о благоустројенију Отчества и утврђенију благополучија онаго старате не штедећи никакве жртве у призренију овом, доказала су довољно дејанија Ваша. Ви сте, милостиви Государу, благоволили изабрати нас... а јешче неколико одабрани лица и први кнезова... с тим намеренијем да би дела народња исправније текла и да би се умореному уму вашему олакшање учинило како што сте и прокламацијом вашом од 21 нов. прошле године... народу торжествено објавити благоволили... Сад пак не знамо каковим начином ово премудро стројеније Вашег Сијатељства напредовати престаде и како ми мало весма число на једанпут сами и од свег дружества остављени видимо се.“ Они га даље моле да се врати своме обећању, да позове наименоване кнезове и да изабере друге у договору с народом и да им да једнога од своје браће за председника и једнога писара из своје канцеларије па ће онда, како се они надају, „на овоме темељу благополучије Отчества нашег, као на тврдој стени основано бити“ и онда ће он „време и прилику добити многим маловажним делима уморено тело и ум одморити и овај страним многоважним делима посветити.“ Само ће тако реформисан Народни Суд добити потребан ауторитет за управу најважнијим народним пословима. „Ви ћете сами, милостиви Господару, нама за право наћи да није прилично да ми ижи, и који смо и данас јешче у народу мало познати, заповедамо браћи вашој и да заповедамо првим лицима до фамилије ваше.“ Увођењем поменутих лица у Народни Суд ово тело до-

бија „више уваженија код народа“, а у исто време „чест“ се њихова не унижава, шта више „на већи степен пење се“, јер је досад Народни Суд „само једном малом частију народа овога управљао, а сад судбу целе државе под мудрим правлењем вашим руководиће.“ Завршетак тога акта врло је занимљив и необичан у Милошевој администрацији. „Ако ли је Ваше Сијатељство, пренебрегавајући учињено прокламацијом својом народу објавленије, при овој системи остати сасвим закључило, и ово наше покорњејшеје представленије одобрити милостиво не соизволите, то и ми сматрајући данашња довољно мутна обстојатељства у народу, слажући ово с горе наведеним објавленијем Сијатељства Вашег, а при том испитујући силе наше, које требало би да подкрепе и благополучном коњу да приводе мудроје намереније ваше, често сердечно исповедити за раније принуђени смо, да ми сами ниже именовати способни нисмо ово налагајемо предпријатије ваше у дело поставити. И зато беспокорњејше молимо, Сијатељство Ваше, да би благоволили поставити и овди суд нахијски по примеру протчих, а нами, како и протчим дозволити отправити се домовима нашим, да барем не паднемо народу ајдуцима нашим на тегобу кад му нисмо кадри никаково добро учинити“.¹

Овај акт дао је повода 1-ог маја у мењем разговору између Милоша и поменутих кнезова. Милош је тражио да се одустане од конституисања Народног Суда као што је обећао у прокламацији 21 нов. 1824 године. Као разлог је наводио да се та реформа не може извести пошто је потребно слати измену депутацији у Цариград, јер та би измена смањила кадар лица која би могла ући у реформисани Народни Суд. У седници од 2-ог маја чланови Народног Суда испитали су ове разлоге и одговоре Милошу да они не налазе да су довољно основани, пошто би неки од смењених депутата могли заузети места у Суду, али у главноме видчи се да је Милош успео да их

¹ Држ. Арх., К. К., 94. Акт кнезова Народног Суда од 30 апр. 1825.

увери о потреби да се питање о реформи Народног Суда одложи, да се предузму само реформе у магистратима, да се обрати пажња на народне старешине. Своју изјаву Народни Суд овако завршује: „Дан је приспео од собранија народњег и ми желимо да би Ваше Сијатељство нама одговорило којим ћемо поредком разговор с прочим кнезовима и с народом водити и опходити се. Ми смо једанпут Вашем Сијатељству заклету против нашег лица ништа зло не помислити а камо ли говорити, макар да би ваше намереније нас... довело у оно стање одакле сте нас и избавили! Ако ли који налази да против нашега предложенија пред вашим лицем стоји, ми би сви ради били, милостиви Господару, пред вашим лицем с њиме тајно говорити пре народњег собранија да буде и нама познато која страна има право, која ли нема. Ако, Ваше Сијатељство, налазите тако за добро, ми ипак против нашег лица не стојимо ни којим начином, нека ваше намереније буде, а ми смо дужни оно испољавати што нам будете наложили“...¹

Најзад остало је како је Милош хтео, док се годину дана доцније, после Чаранићеве Буне, он опет не врати на установу Савета, који је заиста и установио својим актом од 19 маја 1826 године.

„Одушевљен живејшом жељом, вели Милош у уводу тога акта, употребити сва средства, којима би се благостојаније народа нашег на тврдим основима положило, намеравао сам давно неносити сва дела народна на јединој мојој глави, но установити тело једно од више чланова којих би одређеније било учествовати у свим делима касајућим се Народа Србског. Критическо положеније наше за више година учинило је немогућним испуњеније ове моје жеље. Од како се ово над нама разведрава и како се можемо најслађим надеждама у призренију наше будућности предати, имам прилику, и чуствујем пуждност притећи к издејствованију овог мојег намеренија,

¹ Држ. Арх., К. К., 94. 2 мај 1825. Крагујевац. Кнезови „Суда Народног Србског.“ Печат на акту од 1-ог маја: „Судъ кнезова Србски.“

које се јединствено к благу общине наше сербске клони и које ће и нама политическо суштествованије међу просвештеним народима у Европи дати. С предварителним уверенијем да ћу овим начином немалу чест привети к благостојанију и задовољству Народа нашег хитим установити у Србији тело једно под именов „Совета Србског“, које ће чином својим подобно бити првим до владатеља европејски судовима, илити канцеларијама“.¹

Савету је стављено било у дужност да се занима унутрашњим и иностраним пословима.

У унутрашњим пословима требало је да се Савет стара о увођењу благостања у народ свима могућим средствима, да одржава мир и тишину и да у договору с кнезом, и по обичајима земаљским, решава дела која не би могли решити судови и нахијски кнезови, располаже данак на народ и скупља, води тачан рачун о приходима и расходима, издаје судовима и нахијским кнезовима заповести и указе и настојава да се тачно извршују.

У иностраним пословима Савет је имао да ради с кнезом на одржању дотадашње политике с Портом, везиром београдским и Турцима, на продужењу руског покровитељства над Србијом, и на одржању пријатељских веза с „пограничним силама.“ У свима овим предметима Савет ће давати своје мишљење и одговоре на инострани писма, које ће одговоре кнез под својим именов слати куд треба.

Савет стоји према кнезу у овим односима: он признаје кнеза Милоша „за господара Народног и за господара и президента свог“, и ниједно решење Савета не може бити издато без кнежевог пристања. Сви су чланови Савета међу собом једнаки и сваки може слободно износити своје мишљење, имајући у виду општи интерес. „Сваки члан Савета, вели кнез, даваће једно мненије, ја за себе задржавам два мненија.“ Чланови Савета у међусобним односима имају да се

¹ Др. П. Пенаковић, Прилози за Србску Историју, I, стр. 12—15. — М. Петровић, Финансије и Установе, I, 555—558, — Држ. Арх., К. К., 98.

држе оног претписа Светог Евангелија које вели: „Син естъ заповѣдъ моя да любите другъ друга якоже азъ возлюблю вы.“ Сагласност и узајамна љубав треба да учине од Савета једно тело и једну душу и ако је од више чланова састављен и различан од Сената „који је био у прошаста времена и само име једно Савета носно, а у делу јединствено. Младеновим рукодјелијем назвати се морао.“

Све што из Савета буде упућено властима и народу биће потписано: „Милошъ Обреновићъ кнезъ Сербіе и Совѣтъ Сербскій,“ а Савет ће своја акта представљати кнезу преко једнога члана кога саветници изаберу.

За чланове Савета Милош је био именовао: кнеза Васу Поповића, кнеза Јована Бобовића, кнеза Павла Радомировића, Матију Ненадовића и Лазара Тодоровића, остављајући Савету да себи изабере секретара и поднесе њему на потврду. У седницама „чрезвичайним“, где би се имало што важно решити, заседаваће и брат кнежев Јеврем.

Врло је мали број аката потписан од овога Савета. Из његовог рада видимо да се он одмах почео бавити састављањем народног прошењика, које би нова депутација имала однећи у Цариград.¹ Али ускоро је Милош променио своје мишљење. Већ 26-ог маја Савет му пише: „И ми делимо мненије Вашег Сјјателства сверху нужности необнародовати установлење Савета пре решенија дела наши с Портом, а дела касајућа се внутрености саобштаваћемо по налогу вашем Суду Народном ради обнародованија.“ Видимо да функционише и у јуну², а после га је ускоро нестало. Титула Саветника још се неко време заводила само у платни списак.³

Тако је опет остао само Народни Суд, који није био никакав политички фактор у народним пословима.

¹ Држе. Арх., К. К., 98. — М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 358. Указ, којим се тражи мишљење Савета о тазкама нове народне молбе.

² Држе. Арх., К. К., 98.

³ М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 353.

ГЛАВА XX

СПАХИЈЕ И СПАХИЈСКЕ ДАЖБИНЕ

- i — Деоба Београдског Пашалука на спахилуке, тј. на тимаре и зијамете. Положај спахија према турском појму о господарству над земљом. — Мукаде и малићане. — Баштине. — Вакупи. — Појава читлука у Београдском Пашалуку. — Милошева погодба с Марашлијом односно спахијских дажбина.
- ii — Ичмал. — Спахијски берат. — Символ спахијске државине: сабља. — Наслеђивање спахилука. — Територијалне границе спахилука. — Спахија је само Турчин. — Цене спахилука. — Место пребивања спахија. — Број спахија. — Ајај-бег. — Његови доходи.
- iii — Ајај-бези Санџака Смедеревског за Милошеву владу: Халид-бег и Мустафа-бег.

I

За аграрно-економске односе у Београдском Пашалуку, под Милошевом владом, треба имати у виду да је, пошто су Турци освојили ову област, нестало средњовековних баштиника и српске властеле, која је избегла или пропала: земља је постала баштином султановом и сељак је остао радником на тој земљи.¹ Цео пашалук био је издељен на зијамете и тимаре, тј. на спахилуке који су били раздати појединим Турцима да с њих уживају десетак и неке друге дохотке, под погодбом да бране земљу од непријатељских напада. Тимари су били спахилуци који су до-

¹ Ст. Новаковић, *Турско Царство пред Српски Устанак*, 64 и др.

носили годишње до 20.000 аспри прихода, спахилук који је доносио више од те суме звао се зијаметом.¹ Према томе спахија у Србији није био власник земље, већ само држалац односно уживалац извесног дохотка. Београдски Пашалук био је „слободна царска баштина у рукама сељака који су издржавали само царске спахије“.²

Из оваквога правнога стања ствари произлазиле су последице од великога домаћаја. Спахија није могао имати своје властитости на спахилуку: ни кућу, ни ливаду, ни њиву. „Алај-бега поздравите, писао је Милош везировом Ђурчи-баши, да се нема право он ердити што спахије не могу по селима држати њиве и ливаде, то је цар раји дао, а раја десетак њима да даје и главницу“.³ С друге стране сељак и ако није био правно баштиник своје земље, он је фактички то био: на тој се земљи он слободно кретао, дизао куће, воденице, остављао у наследство и продавао.⁴ Та није на имање издавао је спахија⁵ а потврђивао кадија; при преносу имања спахија даје пристанак и узима неку таксу. Издавање таније од стране спахијине не значи правно да он преноси имање на дотично лице, јер он на то нема права, пошто није баштиник те земље, већ означава само пренос закупнога права; турска реч *таију* значи *закупно право непокретног имања*. Срби су пак, по својим навикама, држали да предају баштинску имовину.⁶ Кадијске функције доносице заменила је српска власт; спахијски пристанак мало по мало постао је чиста форма.

¹ Три аспре чиниле су једну пару, а четрдесет пара један грош.

² Ст. Новаковић, *Турско Царство Пред Српски Устаник*, 137.

³ Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 343. Испор. стр. 353. прим. 3.

⁴ *Id.*, 26 март 1823. Милош Мићућу. — Ст. Новаковић, *Турско Царство Пред Српски Устаник*, стр. 65.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К. Дт. 26 март 1823. Милош Мићућу: „Да запроведи свим људима имућим воденице своје у његовој кнежини, да поузимају таније од спахија на воденице и за оне да плаћа до 50 гроша, како се који погоди са својим спахијом, а што ниже добије танију то је боље за њега.“ Јер без таније није нико сигуран да је његова воденица и може имати распру са спахијом.

⁶ Ст. Новаковић, *Турско Царство Пред Српски Устаник*, стр. 69.

Ну Порта није никад раздала све зијамете и тимаре у пашалуку спахијама. Знатан број тимара и зијамета био је без спахија; Порта их је, односно султан, задржала на своје расположење, било да њима у будућности награђује нове услуге било да приходима с тих резервисаних спахилука повећа државне приходе. Ти државни домени познати су под именом *царских спахилука* или обичније под именом *мукада* или *малићана* јер су издавани под закуп. Арапска реч *мукаша* означава извештај приход издат под закуп;¹ персијска реч *малићане* означава земљу уступљену закупцу на цео живот.² У Србији у Милошево време није прављена разлика између мукада и малићана, јер су издаване под годишњи закуп, према томе ми ћемо употребљавати израз мукада, као што се обично и употребљавао у српским актима.

Сељаци на мукадама давали су апсолутно исте дажбине закупницима мукада или царским надзорницима које су давали сељаци на тимарима и зијаметима својим спахијама. Надзорници царски, кад султан држи сам мукаде, који примају дажбине од сељака, зову се *еминима*, отуда се у преписци често налази као име за мукаде *еминлук*, а мукадски се приходи називају и *еминским приходима*.

Ове аграрно-економске односе у Београдском Пашалуку за време Милошеве владе ваља допунити приредбом да је, сем тимара, зијамета и мукада који су остављени хришћанима на уживање под погодбама да плаћају извесне дажбине спахији или закупцу, била још једна врста имања и то она која је данас најобичнија. То је баштина. У Београдском Пашалуку султан је, односно држава, по варошима, паланкама, или њиховој периферији за новац дефинитивно отуђио освојене плацеве, куће, воденице и др. и предао их у

¹ Barbier de Meynard, *Dictionnaire turco-français*, II, стр. 778, *mouqat'a* (ar.) affermage (moyennant paiement anticipé d'une certaine somme) de l'encassement de certains revenus. — Concession du genre des fiels *ziamet* et *timar*.

² Иста, II, 719, *matikiané*, ferme viagère soumise à certaines redevances envers le trésor; bail à vie.

потпуну својину купцима, они су их добили у потпуну властитост, имали над њима *plénam in re potestatem*. Тиме је начело у турском законодавству, да је само султан баштиник, било ублажено. Та су имања у турском законодавству позната под именом *милак* и отуда у нашем језику реч *миљак*. Сваки је сељак звао своје имање миљком, тј. баштином јер је, као што смо видели, фактички располагао њиме: правно у ову врсту властитости, у баштине, спадала су варошка имања и по гдекоја њива и ливада у варошком или паланачком атару. Тако су и сами Срби и хришћани у опште а не само Турци могли доћи куповином до праве баштине у варошима.¹ Многи дућани, кафане и плацеви, нарочито у Београду, остали су нераспродати и с њима је држава спекулисала као приватно лице, и новац је од тога ишао у државну односно везинову касу. То су тако звана миријска добра² као што се зову у ери-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 96. Прилог уз акт од 15 септ. 1832. Превод једног акта (курјуклије), којим је у Шапцу уступљена миријска (државна) земља једном хришћанину, 10 шевала 1206 год. (21 маја 1792). „Питом овај сенет по издавој шенсламској фетви и по царском хатинериџу, ја ривал Хаџи-Мехмед-ефенди, од царске стране послат, да по Београду и касабима Београдског Пашалука земље и куће, које, после Немаца, миријске остају, распродам. Ја исти Хаџи-Мехмед-ефенди, довластски посланик у Шабачкој вароши од Немаца заоставишу кошару, између комшија с две стране Петров миљаћ, с треће стране Алија, а с четврте стране пут, с пута 30 аршина ширине земље, на којој је кошара начињена, с тим миљаћем и кошаром продајем Петру Вилкервици трговцу за 20 гроша, на које му дајем овај сенет, да његов остаје и плац и кошара, и да му нико не може на пут стати. У Шапцу 10 шевала 1206 године.“ Две године пре Карађорђевог устанка неки Вића прекупио је овај плац од синова П. Вилкервине — *Id.*, 12—15. Писмо Х. Николе Брава, од 23 јула 1819, где прича једну трансакцију између Срба односно хришћана пре Карађорђевог устанка. — *Id.*, Писмо Симе Марковића Милошу од 25 јуна 1824. — *Id.*, 6. 16 авг. и 27 септ. 1826. Кнезови Београдског Суда Милошу. Лека Чиплак купио је механу коју и данас држи „испод конака“ Милошева од турскога правитељства одмах после турско-аустр. рата. — *Id.*, 92. 15 марта 1826. Кнезови Нар. Канцеларије Милошу. Мојсило Радовановић из Жаркова доказао је право на топчидерску воденицу „показујући неко писмо од правитељства немачкога да право на воденицу има.“

² Наравно то су миријска (државна) добра у ужем смислу, јер и саме мукаде су миријска добра односно државни домени, само што Срби нису правно разликовали категорије државине већ према томе коме су за што плаћали. Ми овде износимо у главном имовинске односе по категоријама како их је народ разликовао, јер је то за нас од важности. За правну страну ових односа види: Muradja d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Ottoman*; W. Padel и E. Steeg, *De la législation foncière*

ским актима (од тур. речи *мири*, тј. што припада државној каси), или имања која потпадају „под бегдук“ (од тур. речи *бејлик*, тј. државна каса или фиск).¹ У околини Београда, изван саме вароши, била је велика миријска територија остављена за опште потребе или за војничка вежбања. На тој територији било је много њива, које су везири давали Палилуцима и узимали десетак од њих, те се Палилуца спомиње као везирав „тимар.“ Врачар је био под спахијама. Његове су спахије биле Мустафа-бег, остружнички, Јајићи и Мустафа-бег Хаџи-Бишћих.

Најзад у Србији је било и *вакујских добара*, у која су сем џамија, школа и гробља улазили: њиве, ливаде, плацеви, дућани и др. зграде; то су била завештања за верске циљеве, која су учинили султани и приватна лица. Тим су имањима руковали нарочито за то одређени управници од надлежне канцеларије у Цариграду.

Сељаци који су обрађивали вакујску земљу давали су *дешетину*,² исто тако су давали *дешетину* и

ottomane (Paris, 1904); *Journal asiatique*, série V, t. XVIII, итд. Код нас је Ст. Новаконди доста опширно писао о овоме (*Турско Царство пређ Српски Устанак*, стр. 57 па даље).

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 88. 28 феб. 1822. Кнезови Милошу. „Данас на капији Ђеџаја бег говорио је нама да има неколко дућана у Гроцкој, који под бегдук припадеше, и војвода примио је од тих, каже, кирију. Ми смо му одговорили да таковијех беглукчијех дућана у Гроцкој нема, но да су они дућани под мукаду, и већ толико година Коџа-Милош од овијех дућана кирију прима.“ — *Id.*, Дп. 8 мај 1823. Милош Б. Поповићу. „Да представи ч. везиру за малићану трочанску, да су до сад ерције њене Турци наплаћивали кирију места неких дућанскијех у Гроцкој неправилном начином, јер та места никоме припадлежала нису, следоватељно припадеше малићани, за које сведоче и неки стари Турци и Срби.“ Али Милош није успео да добије овај спор. — *Id.*, Под 11 нов. 1821. Милош београдским кнезовима јавља, „да је везир само два царска хаџа [у Београду] на квартал царске војске определио, а мехалиџе своју кирију натраг да приме.“ — Види *Арх. Држ. Савета*, Дп. 1839. бр. 667.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 24 фебр. 1824. Објава „Ужичанима и свакоме који под војводством ужичким на земљи вакујској миљкове има да Ђеџи-бегу Параносовићу, и сваком другом пријатељу *вакујске* земље од производа земљски денег без сваког изговора и противлеђија издају.“ — *Id.*, Под 5 мајем 1822 спомиње се вакујско добро у Јагодници. — 11 септ. 1820, писано Васи Поповићу у Чачак „а такође и Батину...“ „да чинску дешетину да се обере побашка и да буде у један кош.“

они, који су обрађивали турска приватна имања односно баштине.¹ Баштовани пак давали су *четвртини*.²

Колико је овакво стање ствари у Београдском Пашалуку било повољно за сељака разумеће се кад се напомене да је у Турској јако био распрострањен један други ред у односима непокретне својине. То је систем читлука. Читлук (од тур. речи *чиџлик*, тј. пустара) није ништа друго до део државног домена, дат у баштину некоме за новац, који он гледа после да оживи како може. „Читлук је права сопственост онога, који је држи, и састоји се у земљи и у оном, што природи на земљи произведе. Господар читлука има право обрађивати га како за добро нађе, и дужан је давати спахији десетак од свакога усева, који му на тој земљи роди, и плаћати цару данак на њу и сносити све трошкове сеоске и обласне, који на његов читлук припадну. Људи које он насели на тај читлук, јесу његови најамници или кираџије, и они само плаћају харач а више ништа, а од свог рада уживају како се поведе с господаром, на могу с тајовић читлука и раселити се, као што их и господар може одуцити како им рок погодбе изиђе или иначе с господаром или господар с њима не могу да се сложе да и даље заједно да остану“.³

То су прави читлуци каквих је било у маси по

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. 30 авг. 1822. „Давно објављеније Зукан-аги из Карановца, и у том заповеђено кнезу Јанку Вугарину из Карановца, да објави и заповеди, од стране Господарева, свим Карановчанима и свим житељима из околних села и нахија, који год раде и сеју сами усева на турским земљама, лежећим околу Карановца, да сваки даде деветину плода, ког скидају с ове турске земље, буди она чија била, Зукан-аги из Карановца, а овај ће раздавати и делити сајбијама оних земаља, што кому припадтези, а сајбије плаћаћеду њему за труд, пошто се с њим погоде...“ 25 феб. 1824. Милош пише једном своме момку да позове из Карановца све могуће људе који баштине немају и да изађе на Зукан-агину земљу да је међу њима раздели и да им преда тапије и да на њих све разреже 1100 гр. и кнезу пошаље а тапије и земља остаће њихова.

² Држ. Арх., К. К., 142. 12 нов. 1831. Јеврем Милошу, Везир је препоручивао „да бисте учинили наредбу да баштовани даду Ужичанима што је њино, будући да ово изноу десетци, ни спахијцима него сопствена добра плаћа“ 15-ог нов. Милош одговара „...Што се пак *четвртини* усева баштованског тиче, коју Ужичани као сајбије од сопственог њиног добра примати имају од наших, доставите честитом везиру до знања да сам ја и летос заповест издао баштованима да плаћу Турцима од усева што давати имају, а ову сам и сад поновио...“

³ Српске Новине, 1858, бр. 37.

Румелији. У Београдском Пашалуку, изузев само варошка имања и оно мало њива и ливада у близини вароши и паланака, Порта није отуђивала државна добра, те законито читлука није могло бити. Али злоупотребом овај систем читлука јављао се у промењеном нешто облику и у Србији. „Читлук се у Србији, вели Вук, зове оно село, које осим спахије има још једнога господара. Господар од читлука зове се турском речи *чиџлук-сохибија*, људи који седе на његову читлуку његове су *чиџчије* или (као што се у Босни говори) *кмети*, а он је њихов *ага* или *господар*“.¹ За читлук је било још обично име у народу *агалук*. Чиџчије или кмети давали су спахијама њихове уобичајене дажбине, а сем тога и читлук-сохибијама оно што су погодили, и ове су последње дажбине биле веће него спахијске.

Читлука је било у Србији пре Кочине Крајине, па их је Порта уништила после Свиштовског Мира.² Они су постајали само злоупотребом, као што смо рекли, јер су се Турци силом наметали народу за баштинике, и забележено је како је то обично бивало. На пример један Турчин заште од спахије у селу какав комад земље за коју му нешто плати, и спахија му да тапију на њу, па се кунац тако начини господаром те земље, и кога год ту насели поступа с њим као и онај у законитом читлуку. Други опет натера цело село да му се буд за што прода. Тако се могао видети један турски сенет, по коме су се у селу Мушташћу у покоревањкој нахији 48 кућа са свима њивама, ливадама, воћњацима и зградама продале једном Турчину за 920 гроша, и спахија му дао тапију како то село постаје његова властитост, а кадија потврдио продају и дао учет, и тај је Турчин постао

¹ Грешко, стр. 854.

² Држ. Арх., К. К., 191. 101. 36. 5 окт. 1818. Милош А. А. Пинију: „На концѣ следствіе мирныхъ предѣльныхъ трактатовъ Порти съ Дворомъ Австрійскимъ, Сербія за веѣ свои услуги оказанія двору оному въ разныхъ случаяхъ получила прощеніе за своја одступленія одъ Порте, и та бы Турки оставили чиџлуки, кои оба нарушена, избивше Турки первѣныхъ старѣвшихъ народныхъ и поставили чиџлуки пакъ“. — Испор. Ст. Новиковъ, *Турско Царство предъ Српски Уставни*, стр. 313.

тако господар свега, а сељаци су остали његове чифчије, тј. обделатељи земље, с којима је поступао као у правом читлуку.¹ Исто тако спахија који има брата, синовца, сродника или пријатеља коме би хтео да створи приход он га силом наметне сељацима за читлугчију; тако је један брат био спахија а други читлугчија. Ове су злоупотребе ишле још и даље јер „оваки господари земље, да би олакшали себи и имали бољи приход од својих читлука, погоде се са својим чифчијама да плаћају и данак и носе све трошкове, а њима да дају чифчије четврти или девети део од својих прихода, а толико и меда, масла итд.,² која погодба наравно опет је била насилна, и ако би се који противно сам себе продати или такову погодбу са господаром учинити, тога би господар убио или посекао, па онда остали морали су на све пристати. И по томе онда ове читлук-сајбије уживају сиротињску муку како хоће, и спахија се томе не противи, јербо и он узима свој десетак, а приликом такве продаје добије нешто и од господара за танију, коју му је дао за држање земље. После су оваки господари продавали своје читлуке један другоме као своју сопственост, и то је ишло у бесконачност, и отуда се извело, да је то законита сопственост последњих имаоца, јербо, веле, они то нису добили по злоупотреби, но купили су од другога, и тим бране своје право“.³ Често спахија сам себе наметне и за читлугчију.

Читлучки систем обладао је потпуно у Србији пред Први Српски Устанак, он га је изазвао, јер кад су после Мустафа-пашине смрти обладали јањичари они су се свима селима наметнули за читлук-сахибије и

¹ *Српске Новине* за 1858 бр. 37.

² *Држ. Арх.*, К. К., 68. 2 дек. 1832. Нова Варош. Аврам Обућина Милошу: „Ми овом муселму [нововарошком] јависмо колико је земље на моје име покрај Унца до Голаје, да ми препише из његова тентера да му ја све предам, и он најпре одобри да прими од наше руке а потле дошле читлук-сајбије те му намет рабили, надају се да опет уamu четвртину па да они даду на земљу мирну, а нама муселим одказа: „док не питам нећу ни мирну примити...“

³ *Српске Новине*, за 1858, бр. 37.

немилостиво су цедили и кињили народ, док се није датио оружја.¹ Како су злоупотребом догле терали да ни спахије нису могле узимати свој десетак то су оне у прво време помагале српски устанак да би се само повратило законито стање, у коме читлука није могло бити у Србији.

Према овоме лако је закључити колико је легалан систем државине у Србији био прост, једноставан и повољан за сељака. И без сумње кретање емиграција из свију крајева Турске Царевине ка Шумадији, поред других разлога, имало је за узрок и овај чисто економски разлог.

Уговарајући мир с Марашлијом 1815 године Милош је, знајући да је било у Србији читлук-сахибија и да ће бити спорова око тога, тражио да у Београдском Пашалуку не сме бити читлука већ само тимара и зијамета и да држаоци тих феуда узимају само оне дажбине од сељака на које по царској уредби имају право. У распису од 24-ог дек. 1815 он вели: „спахијама да се даје њихов приход, не као што је под Сулејман-пашом било, него како стари људи (до)знају да је од старине било, кад су спахије најмање узимале. Тако је уређено, да спахија не сме више него по царској тарифи узети“.² Како је Милош тражио само законити ред у пашалуку Марашлија је па то без тешкоћа дао свој пристанак. Иначе свуда око Србије било је читлука, који су насилјем постали, нарочито у Јадру и Радевину, у Староме Влаху и крушевачкој нахији.

II

Сва земља у Србији била је пописана у нарочити протокол, који се звао *ичмал* или *иџман*, који је један алај-бег предавао другоме. Тај је списак препис истога

¹ Вук, *Рјечник*, стр. 854—855.

² Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 142. Милошев распис од 24 дек. 1815. — Испор. М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 172. Милош је доцније, по Марашлијиној смрти, тврдио да је изречно утврдио с њим како ће се и колико ће се десетак давати. (Испор. *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 3 и 10 дек. 1820).

таквог протокола, који се чувао у Цариграду у „царској тевтерхани.“ Да ли је једна земља тимар, зијамет или државни домен (мукада), ичмал је најаче сведочанство, „из њега и Турци сведоџбу ваде и њему се веровати мора“.¹ 1823 године Милош као закупник мукада дошао је у спор с Хаџи-Арслановићем због Кушијево мукада и да њему припада и претио је да ће за то потражити сведочанство у царској тевтерхани у Цариграду; Хаџи-Арслановић пак тврдио је да је то његов спахилук. Милош се обрати алај-бегу да види у ичмалу којој „сабљи“ припада Кушијево, и овај нађе да припада мукади. Кад је ово утврђено везир нареди алај-бегу да „извади ветву по шеријату“ и да преда Кушијево „сајбџи“ коме припада, тј. Милошу.²

Сваки спахија морао је имати за свој тимар *берат* или порељу у коме је записана увек и вредност дохотка дотичног феуда.³ По правилу берат се одузимао, односно спахилук је конфискован кад спахија изврши убиство или друго какво крупно злочинство.⁴ По правилу такође два тимара нису могла бити на исто име; то је допуштено ако дотично лице има брата или сина.

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 89, 12 окт. 1823. Ђ. Поповић Милошу.

² *Id.*, 10 окт. 1823. Исти истома. Тим поводом Ђ. Поповић пише Милошу да за тад „из ичмала извадити не можемо, која села малићанска под коју сабљу припадају, јербо је ичмал код везира, зато до два три дана ништа бити не може. Тако ми алај-бег каже“. — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 8 окт. 1823. Милош пише: „Људи од три нахије сведоче и сам њмаи у себи говори да је Кушијево мукада“. — *Id.*, 90, 1 јан. 1824. Ђ. Поповић, овет пише кнезу о овоме ичмалу и вели да је препоручио алај-бегу: „да би се из ичмала тачно извадило како која мукада стоји и којој сабљи припадају. Алај-бег каже, а и мени је познато, да смо вам на заповест вашу овакви један извод из првог ичмала послали, и он потврђава да је управо овако као што вам је јављено“. — Један извод из ичмала (*Id.*, 89, Под 27 нов. 1823. Ђ. Поповић Милошу) по коме је „Пожаревац видет мукада — нова мукада“ а Кушијево је од ње одцељено.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 230, fol. 120, 25 јун 1822. Алај-бег Милошу: „Тако ја гледајући берат мога Мустафе надаим да је то његово село јербо пише се да је царски тариџија у оно време нашао јечма, зоби, кукуруза, пасуља, конопље, коњица и сена и уписао му је 1300 аспри...“ — Доцније кад је било речи да спахије изгубе своје спахилуке и да њихов дохотак уђе у данак говорило се да ће Порта откупити од спахија берате по њиховој вредности.

⁴ *Id.*, 10 окт. 1822. Алај-бег Милошу.

Иначе груписањем спахилука онао би број спахија, а према томе и војна снага на дотичној територији.¹

Символ спахијске државине био је сабља. Незадовољне спахије претиле су Милошу, 1820 године, да ће вратити султану своје берате и сабље, тј. да неће више бранити цареву земљу, пошто им Милош не да да уживају све приходе на које имају право по бератима и по коју су цену они дужни да бране земљу. Године 1820 сељаци једнога села у беогр. нахији, незадовољни што је Милош заповедио да се ограде развале, којима су они хтели да забране жир сељацима другог села, одговорили су да ће пре у тамници иструнути него што ће заграду развалити: „Не наше Милош сабљу за ову земљу него хаџија спахија!“² Било да је Милошев момак ове речи измислио, било да су оне истините, оне су заиста карактеристичне.³

Спахилуци су се наслеђивали, али под погодбом да наследник спахилука плати извесну суму везиру, односно царској каси.⁴ У самој ствари то је била нека врета откуна.

Појам тимара не треба везивати за једно село. Истина обично једно село чинило је један тимар, али је било тимара на којима је било више села или села у којима су биле две или више спахија. Београдски кнезови пишу Милошу 12-ог марта 1823: „...У Сланцима селу имаде 9½ спахија, и поделили село, сва-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 90, 16 дек. 1824. Ђ. Поповић Милошу. „Са Алај-бегом разговарао сам се како сте ви ради да се и овај тимар на Зукан-агу прешине, а он ми одговара да неће моћи баш на сопствено име Зукан-аге и овај приписати се, јер два тимара на једно име недоходе; по може Зукан-ага, ако има сина или брата или кога другог од еродства, на његово име приписати...“ — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 3 јун 1822. Наредио је Ђ. Поповић у Београду „да се постара с Алај-бегом изходатајствовати у честитога везира да би потврдио Осман спахију Главоњу за спахију Зукан-аго, будући да је ово село било сина његова, који се је удужио још дететом, и по правима требало би да узме цар то село, јер отац од сина такво што наслеђити не може, а то везир може учинити да буде.“

² Јамачно је било село Хаџи-Арслановића, који је имао земљу око Рипња.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 28 септ. 1820.

⁴ Ј. Вујић, *Публичности по Србији*, 1, 90. — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 2 јан. 1820, види се да је село Медвећу прекупио други спахија пошто је први држалац умро (јамачно без наследника).

кому дошле на тал 3 куће, а Мехмед-спахији овоме дошле на тал 2 куће и манастир Сланци“...¹

Спахија је могао бити само Турчин, ну за Милоша Марашлија је учинио изузетак, он је могао куповати спахилуке и сам му је везир подарио један спахилук, наравно за уздарје које је одговарало томе спахилуку. Доцније је Милош желео да га и Абдурахман „очи-рачи“ третеничким спахилуком и нудио му је по-кљон од двадесет кеса.² Милош се слабо користио овим допуштима да спахилуке купује за свој рачун, већ их је куповао да њима награди услуге овога или онога Турчина.³

Цена спахилука није била велика: тимари у Србији нису представљали спахилуке с великим при-ходима, који се траже од државине овога имена. У Милошевој преписци зијамет се ретко спомиње већ обично тимар; зијамет се често спомиње као си-ноним за тимар: исти спахилук често се назива и тимаром и зијаметом, што значи да то разликовање бар за Србе није било од важности. У Србији тимар се могао купити за неколико кеса. Тимар Шаидарово и Копривина⁴ продавали су 1822 године за седам кеса (3500 гроша).⁵ тимар Каменица и пола Буко-вице (јамачно данашња Горња Буковица) у ваљев. нахији даван је 1820 године такође за седам кеса,

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 89.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 28 јан. 1824. Милош Ђ. Поповићу.— Испор. *Id.*, под 18 јулом 1820 год.

³ *Id.*, 12 нов. 1821. Писао алај-бегу да одузме „спахилук од Наде којег му је Господар покљонио зато да код њега у верности пребуде, по будући да се он неблагодаран и неверан спрема Господара показао зато му и одузима тимар села Војсене у нахији ђуријевској сушче и Кара-Хусејину даје“ — *Id.*, под 21 нов. писано истоме „да се потруди судјејским начином извадити од Наде... или севете или десет кеса новца, које је Господар са два села у ђупр. нахији дао, јер је тај тимар Нади дат да Господара служи, а он га је напустио...“ — *Id.*, 5 окт. 1823. Кнез хоће да купи два тимара да их покљони једном Турчину.

⁴ Имена се наводе овако како су у документима. Многа су измењена или измешала. Тако у нахији смедеревској знало се за *Некудим* за време Милошеве владе. 14 маја 1820 алај-бег пише Милошу: „у нахији см. деравачкој имаду мезграје Некудим, Придворица, Салаевца и Волица; ове исте мезграје припадају Мула-Ибраћу, који ће вам ово писмо предати.“

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 230. 17 март 1822. Алај-бег Милошу. — 23 јан. 1818. Ахмет Чам нудио је свој тимар Милошу за 17 кеса, колико је од прилике он давао везиру у покљонима. — Видимо даље тимаре од 5000, 12.000 гр. итд.

а изгледало је да се могао добити и за пет.¹ Наравно тимар је вредно према приходу који доноси: како је Србија била слабо насељена и необрађена, и новац врло скуп, није чудо што су, по нашим појмовима, тимари тако мало вредили. Ретки су били спахилуци од веће вредности као што је био Ацибеговац — који се изречно спомиње као зијамет — који је 1816 године био издат под закуп за 7000 гр. годишње.²

Као изузетно велики тимар који је вредно две стотине кеса или 100.000 гроша ваља поменути тимар некога Хасан-бега, који је некад припадао Смедеревском Санџаку, али је после присаједињен Лесковачком Пашалуку, јер је био на граници (вероватно негде око Третеника). Тај се тимар издавао под закуп за 10.000 гроша годишње.³

У почетку Милошеве владе спахије су живеље по свима паланкама и варошима по Србији. Ну око 1818—1819 оне су се повукле из места где није било турских утврђења, односно гарнизона, и било

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 139. Под 21 јулом 1820.

² *Држ. Арх.*, К. К., 63. 24 јул 1816. Милосав Здравковић Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 89. 13 март 1823. Ђ. Поповић Милошу: „За Хасан-бегов тимар што сте ми препоручили питао сам старог Алај-бега, и он ми је казао, да овај бегов тимар јест био свезан за Смедеревачки Санџак, прије негога што ће из Београда у Стамбул побегли, и каже да је да буде см. једеклија, см. омет његов зијамет да буде, а овде у Смедеревском Санџаку није малоном да буде једеклија, и омет зијамет да је његов; после тога одложи је свој зијамет од Смедеревског Санџака и преписао у Алај-бегу, будући да тамо може да буде и једеклија и зијамет да држи, а сад ако стане продавати једек не може продати по само зијамет; и сад овај који обе да продаје и који обе да купи потребно је везира мо-лити да пише арамазар у Стамбул да га испише из Алаја-асар и да га омет припоједили у овај Санџак, и тако једек омет ће њему остати; ово везир може учинити и зијамет овом пашалуку присојединити. Тако ми је стари алај-бег казао.“ — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 15 мартом 1823 Милош одго-вара: „За Хасан-бегов тимар препоручено му (Ђ. Поповићу) да призове Хасан-бега к алај-бегу и онда да му каже да Господар неће допустити да он свој зијамет продаје или даје под илтизам којекаким зулузџа-рема, но ако му је за продају Господар ће кунити, али ако му је за давање под илтизам, Господар ће га држати, као што га је и држао то-лико година, и као што га и сад држи. Ако ли га неће продати ни дати под илтизам Господару, то нег положи Господару данак му 10.000 гроша, што му је Господар већ дао у напредак за илтизам за ову 1823 годину, пак онда нека га драг сам. Ако ли ће оставити у Господара, као што јесте, то да узме Ђелем од њега пред алај-бегом запитану на она његова села, да их он не може ни продати, нити дати кому под илтизам до 1-ог марта идуче године; а кад дође до пролазања тога тимара, Господар ће писати везиру да једек присоједини овом санџаку.“

их је стално само у Београду, Ужицу, Туцприји и Шапцу. Међутим по правилу требало је да спахије станују у Београду, јер је њима намењено било чување овога града.¹ Ну Милош није успео својим молбама да се овај „древни обичај“ опет поврати у живот, те да се спахије концентришу само у Београду; ако је везир био и вољан да Милошове захтеве односно овога испуни, спахије за то нису хтеле да чују.²

Интересантно је знати колико је било тимара и зијамета у Србији, односно колико је спахија било у Београдском Пашалуку за Милошево време. Али то питање наши стари нису себи постављали, нити би знали на њега тачно одговорити. Аврам Петронијевић у једноме свом писму пише да је чуо да у Србији има на девет стотина спахија.³ Куниберт тврди то исто.⁴ Ако се узме у рачун да је у Србији било 1820 године 1430 села, ако се имају на уму мукаде које су обухватале, као што ће се даље видети, знатан број села, онда је тај број 900 спахија јамачно приближно тачан.

Спахије су служиле у војсци као коњица. Командант те коњице звао се *алај-бег*. Он се сам титулира у своме пуном потпису: „Алај-бег Пашалука Београдског“ или „Алај-бег од Саицака Смедеревског.“

Алај-бегство било је врло велико достојанство; међу кандидатима који су се отимали за овај положај видимо људе из најугледнијих породица. За Ми-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 230. 2 јан. 1819. Алај-бег Милошу. Туцпријске спахије су у завади, алај-бег их позвао у Београд да им суди „будући да цар заповеда да спахије у Туцприји не могу седети, већ да дођу у Београд да чувају.“ Неки су били дошли на овај позив. — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 2 авг. 1823. Милош гледа да исели спахије из Туцприје, јер су Београду „привезале“, и ту гроба и да „седе.“

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 29 септ. 1821. Милош Јевр. Обреновићу у Београд. Да поради да везир вада бурунџију: „да све спахије по древном обичају седе [у Београду] и сви десетак да им се тамо носе, јер се њима налаже да они град чувају.“ — *Држ. Арх.*, К. К., 139. 1 окт. 1821. Јеврем одговара: „За спахије споменуо сам. Ова везир ми одговори: да се ми том ни вешти не чинимо; да ће он сам ферман прочитати и њих, по ферману, у град прибавити и учинити да без знања никуд ниједан одлазити не може.“

³ *Држ. Арх.*, К. К., 138. 21 мај 1826. Аврам Петронијевић Милошу.

⁴ Куниберт, *Српски Устанак*, стр. 5.

лошеве владе овај су положај заузимала најмање само два лица: Халид-беј и Мустафа-беј, спахија остружнички.

Алај-бега је бирао везир,¹ али је увек водио рачун о вољи „саицака“, тј. спахијеког тела односно племства; ферман пак на то достојанство добијао је алај-бег из Цариграда.² Ну да везир отргне некуме ђурак алај-беговски требало је добро платити.

У мирно време алај-бег је био цивилни старешина спахија и имао је своју нарочиту канцеларију: пред њим се терао спахија са спахијом и сељаци са својим спахијама; он је пресуђивао све спорове односно држања земље,³ вршио пренос спахилука с једног лица на друго, саопштавао везирове заповести спахијама, примао тужбе спахија против сељака или Милошеве против спахија итд.

При одређивању границе међу спахијама алај-бег се служио еписким властима, које су позивале на сведоштво најстарије људе из околине у којој је спорно земљиште. Ако је који спахија пресудом алај-беговом незадовољан, он је предавао арзоал везировој капији (канцеларији), која шаље поново комисара (бумбашира) да опет са „синорџијама“ из околних села провиди спор. У извесној мери српске су власти имале извршну власт пресудâ алај-бегових; ако би који спахија ипр. хтео да дигне десетак који му не припада, Милош је тај десетак пописивао и предавао алај-бегу.

Овим пословима као и ограничавању спахилука Срби су се перадо одазивали, они тиме нису ништа доби-

¹ Петровић, *Грађа за Петорију*, I, 233. 2 нов. 1820. — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 24 окт. 1821; 15 март 1823.

² *Држ. Арх.*, К. К., 2 септ. 1822. „Одговорено Алај-бегу „да се Господар срдечно радује што је отргнут ђурак и добио ферман од Девлета ради Алај-бегства.“ — *Id.*, 18 март 1823.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 231—232. 8 авг. 1822. Ахмет спахија пише Милошу односно једнога спора за тимар „да заповеди спахији (Кара-Мустафа) доћи у Београд код Алај-бега, који нам је овима господар: онде да се пресудимо и намиримо.“ — *Id.*, Дп. 12 јан. 1820. Милош Стевану Добрићу. „Божевчани (пож. вахија) судили су се са својим спахијом пред алај-бегом и спахија је дошло затвора, а „Божевчани да похунају и спале на ваги све оне њиве што су на њих спахијино посађене и кованџук да развале.“

јали, јер се десетак морао дати а то је предавање било сложеније и замршеније при споровима.¹

Како је алај-бег као што се из овога види имао непрестано посла са Србима, јер је био посредник између спахија и српске народне управе, то је везир при његовом бирању водио рачун и о Милошевим жељама;² ниједан везир није чинио тај избор без његовога пристања. Услед тога положај алај-бегов био је врло тежак и деликатан. Халид-бег је лепо казао 1820 године да му је судбина одредила „међу двије ватре горети“, тј. између Срба и Турака.³

Сем редовних доходака од спахија⁴ и од такса, које су тимари доносили алај-бегу при наслеђивању, преносу, итд., алај-бег је уживао спахијске приходе од пет села, која су била негде између Алексинца и Ниша и која су била везана за достојанство алај-бега Сацкака Смедеревског;⁵ примао је и од Срба од времена на време извесну помоћ у новцу⁶ или поклоне од Милоша.

¹ Држ. Арх., К. К., 230. Под 25 јуном и 16 септ. 1822. — Држ. Арх., К. К., Дп. 9 авг. 1823. Милош потврђује једну пресуду алај-бегу између двојице спахија и заповеда сељацима да се по њој владају.

² Држ. Арх., К. К., Дп. 13 и 23 феб. 1823.

³ Држ. Арх., К. К., 230. 26 мај 1820. Алај бег Милошу.

⁴ Држ. Арх., К. К., 231—232. 17 дек. 1818. Ваљево. Мустафа-бег Милошу. „Овђе је дошао, Господару, цери-баша алај-бегов, који тражи порез од свију спахија.“ — *Id.*, К. К., 17 авг. 1830. Алај-бег располаже своје трошкове на све спахије.

⁵ Држ. Арх., К. К., 230. 21 јун 1834. Халид-бег, алај-бег Милошу. Из овога се писма види да су та села, пошто је Алексинац и околнина присаједињена Србији 1832—1833 године, остала под тур. влашћу. — Иначе Халид-бегова властита села била су у њуп. вахији. — Држ. Арх., К. К., Дп. 30 авг. 1823. Милош М. Здравковићу Ресавцу. „Да по пријатију писма Господарева скупи од села алај-бегови у вах. њуп. неко количество, колико за пралично суди, масла и пошаље га с писмом својим алај-бегу у Б. намеравајућем савети сина свога који дан“. — 4 септ. М. Здравковић одговара Милошу да је уредио да се алај-бегу пошаље 200 ова масла „од његових сопствених села.“

⁶ Мита Петровић, *Финансије и Успитанос*, II. „Назначенија“ на стр. 83, 89, 97, 103, 109; III, 166, 203. — Држ. Арх., К. К., Дп. 19 апр. 1824. Милош шаље уз Рамазан алај-беговом сину њуп масла, а алај-бегу 100 гр.; кнегиња Јубица шаље алај-беговици њуп масла. — Држ. Арх., К. К., 85. 25 и 28 јун 1819. Ђ. Поповић Милошу.

III

Положај алај-бега за све време Милошеве владе заузимао су само два лица: Мустафа-бег, остружнички спахија (1815—1817 и 1821—1823) и Халид-бег (1817—1821 и 1823 па до краја Милошеве владе). Мустафа-бег био је из виђене породице,¹ Халид-бег као да није био мање знатног рода.² О њиховој улози као алај-бегова у време Милошеве борбе за ослобођење Србије писао је Рашид-бег у својој књизи *Историји чудноватих догађаја у Београду и Србији*.³ У томе делу он говори о Халид-бегу увек „с горчином и приписује му... свако зло и неваљалство“... „Халид-беја он само истиче као човека кнез Милошева, и отворено помиње како је исти за своју личну корист радио у прилог српским интересима“...⁴

Горчина с којом Рашид-бег говори о Халид-бегу заиста је страшна; на крају крајева за све успехе Милош има да благодари издајству овога човека, који је био каљан још и тиме да је као заробљеник у Карађорђевој буни „примио лажну веру српску.“ Напротив Мустафа-бег је тип доброга Турчина и мухамеданца, вернога слуге цару и интересима царства, према томе велики непријатељ Милошу и mudar саветник београдских везира да се изиграју Милошеви планови против турских права у Србији. Овде треба одмах напоменути да је Рашид-бег син Мустафа-бегов, те је питање да се он није огрешно о истину? Заиста он се огрешно о њу; из докумената се види да су улоге Мустафа-бегове и Халид-бегове биле другојачије него што их је Рашид-бег описао.

Халид-бег је био огорчен Милошев противник и непријатељ и доводио га је често до беснила, што се могло видети из досадашњег излагања. Његов прет Милош је свуд видео. Кад је оно у августу 1820 године

¹ Мустафа-бег био је син Мехмед-бегз Али-Завиовића кога је убио познати јављичар Дели-Ахмет, кога је опет убио у Нишу Бехир-паша, кад је оно писао, после Свиштовског Мира, да прими Србију од Аустријанаца.

² Отац му је био алај-бег под Хари-Мустафа-пашом.

³ *Споменик XXIII*, превод поменутог дела.

⁴ *Id.*, Ст. Новаконић у предговору.

био донесен султанов ферман Милош је био извештен да је Халид-бег спремио заверу да га убије, а кад је ферман одбијен Халид-бег је агитовао код нахијских кнезова да напусте Милоша и да постану бератлије сваки у својој нахији;¹ најзад Милош га је јавно оптуживао да је он подетицао Абдулину и Добричеву буну,² и у опште сматрао га, у осталом с правом, као великога свога и народног непријатеља. Својим интригама у Београду за време кризе, која је у Србији настала одмах после грчкога устанка и трајала готово све до краја септембра те године, Халид-бег се био толико компромитовао да је било немогућно да и даље остане алај-бег.³ 6. окт. 1821 Милош пише Јеврему у Београд да оптужи Халид-бега, и „да се постарају колико год могу алај-бега низвергнути, описивајући га честитом везиру источником свију зала и непоредака за и после живота Али-пашина, јер је бојати се да ће се опет алај-бег угњездити и стара игра на пово почеће“...⁴ Везиру за ово није требало других доказа, он их је имао и сам у писмима које му је исти Халид-бег писао кад је чуо да је наименован за београдског везира.⁵ Пад његов био је свршена ствар. 20-ог октобра то се јавно знало у Београду. Међу спахијама биле су три странке: Сулејмана Рицаловића, Халид-бегова и Мустафа-бега остружничког, оца Рашид-бегова. Сулејман Рицаловић представљао је крајње елементе и био је кандидат најмоћнијих и најбогатијих спахија. Чим су Срби дознали за његову кандидацију, одмах су уложили протест рекавши да га неће ни по коју цену, јер је био јанџар, а алај-бег има више посла с „вилајетом“ него с „капијом“, односно с канцеларијом везировом. Срби су тражили за алај-бега Мустафа-бега остружничког, тога свога крвног непријатеља — по књизи Рашид-беговој. У

¹ Књ. I, стр. 491, 496.

² Детровић, *Грађа за Историју*, II, 419—423.

³ Види стр. 82—83, 85, 90, 97, 106, 108.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дв. 6 окт. 1821.

⁵ Види стр. 106.

самој ствари Мустафа-бег је представљао странку „задовољних спахија“ коју је Милош сам створио, али чиј је број био слаб.

Абдурахман је хтео да учини по вољи Србима и стави као погодбу да Мустафа-бег отера некакву жену коју је узео к себи и која је пре тога отровала била свога мужа.¹ 24-ог октобра Милош пише своме брату Јовану у Београд: „Настаните колико год могуће буде да би Мустафа-бег за алај-бега изабран био и обећајте преко Косте² честитоме везиру што икрамије за то“.³ Сем тога он му наложи да Мустафа-бегу саветује да ту жену, која му смета да добије достојанство алај-бега, отера од себе и да му од стране кнежеве обећа пет кеса у новцу.⁴ 1-ог нов. већ Милош честита Мустафа-бегу достојанство алај-бега и шаље му десет овнова на дар.⁵ Тако је Мустафа-бег дошао срећно до жељенога циља, он је био боље среће него његов пријатељ и повереник Осман, Марашлијин хаџинар, који је због својих интрига био удављен на два дана по Абдурахманову доласку у Београд.⁶

Сама ова кандидација Мустафа-бегова од стране Срба довољна је да послужи као доказ — према ономе што већ знамо о Халид-бегу — да је Рашид-бег неверно представнио улогу свога оца. Ну ако би се хтело да баци још више светлости на улоге Халид-бега и Мустафа-бега, паћи ће се да је Мустафа-бег био далеко од оних врлина којима га кити његов син, а у томе су биле и побуде из којих су га Срби тражили за алај-бега.

Мустафа-бег био је човек који се није устручавао ни од каквих средстава да до свога циља дође; и ако богат, он је био човек подмитљив и увек је рачунао на Милоша — кога назива побратимом, а Љубицу

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 139, 20 окт. 1821. Јован Обреновић Милошу.

² Коста Стојановић, свраф Абдурахманов.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дв. Под датумом.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дв. 27 окт. 1821. Милош Јовану Обреновићу.

⁵ *Id.*, 1 нов. 1821.

⁶ Види стр. 193.

спомом — и на његову материјалну и моралну помоћ да дође до алај-бегства; у тој агитацији он је управо свео себе на агента и уходу Милошеву. Помагач Мустафа-бегов био је поменути Осман, који му је достављао важне ствари и овај их дошаптавао Милошу. Ми ћемо овде учинити неколике наводе који не дају никакве сумње о карактеру и улози Мустафа-бега.

6-ог јан. 1821 он јавља Милошу садржину једнога фермана који је везир добио и умиривао га да не зебе мислећи да је у томе ферману друго што. „Што сам се заверио Николајевићу да знате, ја сам на оној речи“ вели он. Сем тога јавља и садржину двају писама која је такође везир добио.¹

У мају 1821 Марашлија је био врло нерасположен спрема Халид-бега, јер је дознао да је умешан био у Абдулину буну. Овакав му се алај-бег није свидео у моменту кад је револуција беснела у Влашкој и Молдавији и кад је откривена грчка завера противу Турске Царевине: Халид-бег могао је лако својим интригама запалити и Београдски Пашалук. Очекивао је најмању погрешку па да га збаци. Чим је за то незадовољство дознао Мустафа-бег, он је одмах известио Милоша и хтео с њим да ступи непосредно у преговоре односно алај-бегства.² Милош се није одазвао тој молби, његов одлазак из Крагујевца могао је изазвати узбуну међу Турцима (јер се сумњало да Срби не пођу трагом побуњених Грка); али 27-ог маја упути Марашлија тужбу против Халид-бега да би убрзао његов пад.³

25-ог маја 1821 год. Х.-Никола Брзак писао је Ми-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 231—232. 6 јан. 1821. Београд. Мустафа-бег Милошу.

² *Држ. Арх.*, К. К., 12—15. 9 мај 1821. Београд. Х.-Никола Брзак Милошу. „Лучер био овде Мустафа-бег и казао ми да вам нишем, ако би биле могућно да дођете до Раковице или до Ривња да се састанете заједно с Османом хаџаџаром да говорите неколико речи...“ односно алај-бега.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 27 мај 1821. Милош Марашлији. „Алај-бег с неколико само своји подвезеника, спахија и ерлија, усмљави се неку ватру, како међу Турке, тако и међу наш народ посејати, у оно време, када она на све стране пламти и с тим сав овај страх он алај-бег чрез своје приближење уселави и умножава ил.“

лошу да Мустафа-бег поздравља свога побратима Милоша и моли да му „пошље мало трошка, за Бајрам да му се нађе, макар и на зајам било“.¹ Према казивању истога Мустафа-бега Х.-Н. Брзак је јављао Милошу да је једна пронесена вест о некаквим намерама Турака неистинита: Мустафа-бег „заклео се на једнога сина што има да није било то истина.“ И тај син, којим се клео Мустафа-бег откривајући тајне турске Србима, био је главом Рашид-бег, писац *Историје чудноватних догађаја* у којој је толико хвалио неподмитљивост свога оца и теретно његовога супарника Халид-бега, који је живео на ратној нози с Милошем.

Почетком 1823 год. умре Хаџи-Сајид-ефендија, Мустафа-бегов таст, велики тескереди-баша санџака емедеревског. Мустафа-бег хтео је поред алај-бегства да буде и тескереди-баша, јер је то достојанство било наследно у њиховој породици.² Милош није имао ништа против тога. Бољег и зависнијег човека није могао имати. Баш је тада Мустафа-бег купио један тимар од везира и преклињао Милоша за зајам од 8000 гр. Ђ. Поповић је топло препоручивао његову молбу: „Господару, немојте га непустити, јербо плаче као дете“!... Али везир није пристао: „Е, Ђелешу, рекао је он Ђ. Поповићу, две лубенице под једним назухом

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 231—232. 4 авг. 1821. Мустафа-бег Милошу. „Јављам вам како је дошао из Цариграда ферман везиру и од оно доба сваки дан је везир у алај-бегову башу. Толико сам могао осетити да што су добили заповест да су от ове заповести у велику бригау. Ако што год имате сумње от које год стране за то немојте имати никакве бригае за до данас не дава, баш да знате да нама ни от које стране. Него овамо везир и алај-бег рале, чрез иново време да би на вас патоварили, а ви како сте се до данас владали паметно тако гледајте и од данас да се владате и да знате што год се радило от ове ватре и пређе и сад, све од алај-бегове главе се ради, он ватру даје људима и везиру. И ја би рад с тобом се састати, него за овај ред несмет ти ни пошто на двор илчи и онгочеш остало из Ибраимови уста разабрати.“ Даље тражи му у зајам 500 гроша с обећањем да му их врати о Митрову дне и шаље му неке поклонне. — Два дана допије (6 авг.) „Мустафа-бег и његов Ибрахим“ пишу из Београда Милошу да су Турци спремни један акт за Порту, ну они су двојица одбили да ударе своје везате: „пак су и нас звали а ми нисмо тежи и садје су се они осетили да смо ми ваше пријатељи...“ „а како сам вам се заклео ја вас неверити ноћу, штогод чујем очу вам јавити...“

² *Својеник* XXIII, стр. 22, 28.

не могу се носити, не може он бити и алај-бег и тескереџи-баша, пама је сад потребан други алај-бег, кога велите ви да поставим?!“ — „Ефеџдум, прихвати Ђ. Поповић, ја не знам, ти боље знаш!“ — „Да поставим Риџаловића или кога другога, одговори везир, имаћу и ја и Коџа-Милош главобоље, него опет да узмемо старог алај-бега. Он се најбоље у томе разумева и све спахије добро познаје, а што се он пре кнезу Милошу замерио, ја ћу све то изравнати“...¹

Милош је пристао на Халид-бега, али је настала друга тешкоћа. Везир је тражио од кандидата десет кеса његовог новца — или двадесет ако он устражи помоћ од спахија пашалука — па да га учини алај-бегом; Халид-бег пак био је готов да да и петнаест кеса, али само да их од санџака узме, јер свога новца нема и ни паре не може дати. Међутим Риџаловић као богат човек био је готов да да тридесет кеса. Милош је посредовао како је могао, изјавивши везиру да много тражи од Халид-бега и да он неће Риџаловића никако. Тако се Халид-бег и Абдурахман погоде.² 18-ог марта већ кнез честита Халид-бегу „ћурак и алај-бегство“ и саветовао му „да се сваког пристрастија остави и држи се званија свога точно“.³

Халид-бег је на послетку увидео да је све пролазно према Милошевој власти, која се диже и расте; он се сад покорио судбини, био је обазрив према Милошу и радио све да се Србима не замери. Милош је то добро увидео и лепо је рекао једном да је Халид-бега судбина натерала да се прави бољи него што је.

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 89, 10 феб. 1823. Ђ. Поповић Милошу.

² *Id.*, Дп. Под 15 и 16 мартом 1823. Милош Ђ. Поповићу одговара на писмо од 13-ог и вели: „да је цена доста прилична коју везир захтева од Али-бега за алајбегство, по познато је и ч. везиру да Али-бег нема толико својих новаца и да ништа не може бити ако му санџак не помогне etc.“

³ *Id.*, Под датумом.

ГЛАВА XXI

СПАХИЈЕ И СПАХИЈСКЕ ДАЖБИНЕ

(наставак и крај)

- I — Спахијске дажбине: десетак, главница и др. — Нарочите погодбе са спахијама да се те дажбине плаћају одсеком. — Цркве и манастири.
- II — Спорови оно тумачења спахијских дажбина: спор између Срба и читлун-сахибија у ужичкој нахији (1818—1819 год.); спор између неких села и спахија у ужичкој нахији о десетну (1822 год.); укидање неправилних спахијских намета у пожаревачкој и ћупријској нахији (1823 год.).
- III — Спорови о начину десетновања. — Спорови између спахија око границе спахијука — Субаше. — Давање спахијских дажбина под занув. — Начин одвајања, уређивања и преношења десетка.
- IV — Истоветност дажбина на земљи коју држи спахија и на царским спахијуцима (мукаде, малићане). — Мукаде у границама Србије до 1833. — Шире значење мукада. — Војвођалаци. — Положај сељана на мукадама. — Дажбине Турака који обрађују мукадску земљу. — Милошево држање према спахијама.

I

По правилу („по канону“) спахија је узимао од својих сељака:¹ *десетак* (ушур) од усева, *главницу* по два гроша од сваке ожењене главе, а 20 пара од нежењене, у име десетка од поврћа и других ситница.²

¹ Све ове прагоде ми нисмо нигде нашли тачно означене по њиховим именима и врстама, већ смо их покупили у маси докумената, које би било дугачко овде наводити.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 10 дек. 1822. Милош Језрему. „...Ситнице би под који начин, већ да узму за ове ствари главнице по два гроша.“ — Вук, *Рјечник*, 724. „Спахије узимају *десетак* од жита и у новцима од ожењених глава (око два гроша) *главницу* (у име десетка од поврћа и од осталих усева и других ситница).“

главницу од воденице два гроша, главницу од казана два гроша, главницу од кречане такође два гроша, најзад главницу од воћњака,¹ оку меда од кошнице („медарика“), на десету оку кљука две паре („вина-рика“), котарнину (или „котарно“) по један грош на котар, жировницу по четири паре од свињчета. Иначе наговица, тј. за свињче из села, које не припада томе спахији, плаћало се по 12 пара. Милош је био за слободу жира и строго је забрањивао сељацима да жир заграђују и да га нарочито закуњују од својих спахија. Само за алије спахије су могле правити нарочите уговоре са својим сељацима односно жира.²

То су стални спахијски приходи који се понављају из године у годину. Сем њих спахије су имале и нередовне дохотке, који су падали од времена на време. Такви су приходи: *свадбарина* или *девојаштво*, тј. кад се девојка уда из села на страну два гроша (а кад се доводи са стране ни паре);³ кад умре старешина куће спахија је узимао неколико гроша *ресума*;⁴ кад умре старешина баштине, и на њој не

¹ Колика је била главница на воћњак не знамо тачно, али да се плаћала то је извесно. 23 јула 1820 Милош издаје објаву једном сељаку да може брати свој рукосал „а спахији да има на него воћњак главницу плаћати“. — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под датумом.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 11, 16, 25 септ. 26 нов. 1820; 16 септ. 1821; 10 дек. 1822. Милош алај-бегу: „И само алије могу спахије продавати пошто се с њим походе“. — *Вук, Рјечник*, 4. „Алија, спахијска земља, која нити је насељена, нити припада какоме селу. Алије дају спахије људма те рале и уживају како се походе“. — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 26 јун 1824. Милош Јов. Обреновићу односно алије Врелаче „на којој Куљани ливаде и воћњак држе и коју су алију са својим спахијом погодили да му сваке године по 120 гроша плаћају.“

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 19 јул 1823.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 89. 16 март 1823. Беогр. кнезови Милошу. „Покорио јављамо људи из села почесто долазе нама и кажују да им спахије ништа где старешина умре по 12 гроша ресума, од бећара кућеваци пола главнице, од воденице главницу, од казана главницу, и од кречане главницу 4 гроша.“ — *Id.*, Дп. 18 марта Милош им одговара: „да се (сељаци) наговарају спахијама у приренију кућевни старешина, који умиру да је доста што живи плаћају, а зашто да плаћају на смрт своју по 12 гроша; у приренију бећара кућевни да не плаћају ништа, доста што ожењени плаћају; у приренију воденица и казана и кречана нека плаћају главницу по два гроша, само вообште да се не наговарају сељаци у тому у име Господарево, по да се као сами од себе наговарају и погађају са спахијама не би ли што мање, или ништа, платили, зашто Господар не вели управо да им ништа не плати“. — *Id.*, Дп. Под 26 мартом Милош наређује Јов. Ми-

остане живац (брат или пунолетан син преминулога баштиника), онда спахија бере воћњак. Исто тако кад неко напусти баштину. Такви се воћњаци зову *мангуј-воћњаци* или просто *мангуји*.¹

Често је спахија правила нарочите погодбе са својим људима, нпр. да му плаћају годишње толико и толико гроша од сваке ожењене главе, па да му онда не плаћају никакве посебне даније, или су тако одсеком плаћали само десетак.²

Овакве су погодбе нарочито правиле цркве и манастири. Односно манастира и цркава ваља напоменути да су спахије узимале од њих већу главницу него од једне ожењене главе, што је, у осталом, сасвим природно; та је главница зависила од величине и каквоће имања саме цркве или манастира. Сем тога богомоље су биле дужне да носе, као моралне личности, све оне дажбине које су давала и приватна лица: десетак, главнице и др. Међутим манастири и цркве имали су, као што је речено, најобичније нарочите погодбе са својим спахијама, било односно главнице, било односно десетка, или односно и једног и другог.

Калуђери манастира Раванице имали су писмену погодбу са својим спахијом да му дају деведесет гроша годишње, а он да не узима десетак.³ Хасан Џиковић, који је и Милошу био спахија у Бруеници, узимао је у манастиру Враћевшници на сачак два-

лићу за једног спахију (иако пријатеља српског): „да му плати неке кмућније куће његовог спахијука, којим су поумирале старешине *крме-ресум* на умереног старешину, по 5 или 6 гроша, које обично узимају спахије у опасним случајевима.“

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. под 20 и 23 јулом и 1 авг. 1820 године. — У случају кад неко промени сеобом место Милош је гледао да сељак и даље бере свој воћњак, а да спахији само главницу на њега плаћа. Испор. примедбу 1 на претходној страни. Та Милошева наредба односи се на овај случај. — *Id.*, Под 25 јулом 1822, види се да је Милош спорно брање оваких воћњака чам се једна баштина насели.

² *Вук, Рјечник*, 724.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 27 нов. 1821. Милош Ибрахим-аги, војводи бупријском.

десет и пет гроша, и то је све.¹ После 1815 године овај је манастир учинио друкчију погодбу.² Манастир Каона плаћао је 50 гроша на име главнице,³ итд. Било је чак и врло занимљивих случајева. Тако једна је црква давала своје спахији, у име главнице, пар чарапа, друга пак лисичју кожу.⁴ Цркве и манастири на мукадама били су ослобођени ових дажбина, то им је Милош опростио, јер су били на државној или царској земљи коју је он држао под закуп.⁵

II

Наравно при скупљању десетка и других спахијских дажбина било је свакојакних спорова и тумачења.

Већ у самој почетку Милош је имао посла с ужичким и сокобским Турцима — јер је тамо било правих читлука — који нису хтели да чују за погодбу између њега и Марашлије: читлук-сахибије тражиле су своју четвртину а спахије свој десетак, главницу и остале дажбине.⁶ Милош се овоме одмах успротивио

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 12 септ. 1822. Милош алај-бегу: „и узимао је [Хасан Ђиколић] у Враћевшници манастиру на сачак 25 гр. од педесет година, а у Дољу Враћевшницу и у поља није се мешао: но Враћевшницу Долну држао је Кујунџи-Сали, које могу стари људи оведочити. А садашњи Ахмет-спахија, незадовољан узимати на сачак 25 гр., меша се и у Дољу Враћевшницу.“

² Ј. Вујић, *Путешествије по Србији*, II, 142. „Овај манастир [Враћевшница] пријажана и земљу, за коју једном Турчину спахија даје от сваког плодородија десетак, а други опет спахија узима от цркве, сваке године главнице по 25 гроша.“ Ј. Вујић путовао је 1826 године.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 28 септ. 1822. Кузан Петровић и сви кметови Милошу. Веле да је та главница велика. Тврде да је за Мустафа-пашино време манастир плаћао 12 гроша, а доцније 25 гроша. А кад су дахије завладале читлугија је узимао 25 гроша и спахија 25, сада пак спахија узима свих 50 гроша.

⁴ Ј. Вујић, *op. cit.*, За разне случајеве види: I, 78—79, 87, 96—100, 113, 115, 120, 127, 132—134, 136—137, 142, 147, 160, 178, 193, 195—197, 202—203, 207—211, 214, 216—217; II, 11—13, 17, 26, 34—36, 39, 41, 47, 51—53, 56, 59, 63—70, 76—77, 81, 86, 88, 116—119, 123, 133, 135, 142—143, 147, 150, 155, 158, 160, 168—169.

⁵ *Ibid.*, нарочито I, 127.

⁶ *Држ. Арх.*, К. К., 231—232, 15 феб. 1816. Београд. Јов. Миколић, у одсуству кнежеву, Ибрахим-аги војводи сокоском: Разумео је многе неприличне послове у сокобској нахији „да читлук-сахибије узимају четвртину а спахије без знања везирекота и нашега иду и од народа по старом свом зломе обичају данак ншту“. Кнез му јавља да се сузган смиловао на народ и „уредно да се у напредак четвртина не узима, да спа-

и везир етине на његову страну, али се спор дуго отезао, јер су 1818 године Турци тражили од Марашлије или читлуке или другу неку накнаду да чувају Ужице и Соко. Најзад везир обећа да ће им изградити плату — улефу — као смедеревским и београдским Турцима.¹ Доцније Марашлија је на свој захтев добио ферман из Цариграда, којим је изречно забрањено ужичким Турцима да имају читлуке, и обећано да ће им се у накнаду за то дати плата.²

Ну није било тешкоћа само с читлугијама, већ и с правим спахијама.

Две године доцније, пошто је свршено питање о читлугијама у ужичкој нахији, појави се опет друга тешкоћа с тамошњим Турцима због десетка. Ствар сад није била тако јасна као што је било читлучко питање, које је било очевидно противно погодби између Милоша и Марашлије. Противно обичају у целоме пашалуку ужички Турци су тражили и узимали

хије ништа друго осим десетка и главнице (по 2 гр. и 4 паре на годину главнице) не узимају и то да им честити везир допусти купити, кад се царско и везирско измири и покупи, зато да вам је на знање да спахије у села не иду док од честитог везира и од нас писмо не добију.“

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 85, 8 јан. 1818. Ђ. Поповић Милошу. „... Стигоше и Ужичани и потом ваџосмо пред хаја-бега скупа, и пита њих хаја-бег: шта траже да учине од дедовице и очевине да држимо читлуке овако. На то им говори хаја-бег: ви Ужичани најпре закрестали сте бурунџију за неке мале баште по крајевима, које вам није допушта Мићин, и на то сам вам лао бурунџију да околу Ужице које се налазе баште можете држати, а ви сад окренусте у читлуке. То не може бити ни под који начин, јербо то ни цар не допушта, ни та раја кабули нити нико! Ви сте на тај начин хотели и под Сулејман-пашино време да учифлугите, али царство допушта није.“ — *Id.*, 11 јан. Јордан Х.-Ђорђевић пише Милошу, да су Ужичани водевши да им не успева ствар са читлугијама претали с тим „и молили су само ч. везира да им учини милост да им од дуплета улефу издаде као и смедеревачке ерлије што примају, и данас татар пашао за Цариград да им издаде улефу а од читлука већ ни спомена да не буде, и за нас ферман да дође да читлука не буде нигде у пашалуку но једнако као и остале нахије да буде.“ — М. Ђ. Милићевић, *Кнез Милош у Српској*, стр. 110. 12 јан. 1818. Милош Јовану Демиру јавља да Турци нису добили читлука од везира, да ће о томе доћи у Ужице и везирова бурунџија и то народу да објави: „Само што је и нама познато да је турски милак, оно нека опш држе. А нама ако одсад један о том што рекне, обрли му лават! Но прочу службу што смо дужни точно да извршуете без реца.“

² *Држ. Арх.*, К. К., 85, 5 јан. 1819. Ј. Х.-Ђорђевић Милошу.

десетак и од сена, конопаља, сочива, пасуља и купуса.¹ Пошто се завадио с Марашлијом Милош заповеди Јовану Обреновићу да горњи обичај узимања иско-рени и да ужичке спахије уђу у ред осталих спахија у пашалуку. Године 1822 поведе се односно овога спор пред Абдурахманом и Турци донесу Марашли-јину бурунтију у којој је писало да десетак „по старом адету узимају“.² Изгледа занета да је поменути *usus* постојао у десет до дванаест села ужичке на-хије. Јер Милош ово није одрицао и објашњавао је тај обичај тврђењем да су у томе случају спахије узимале мању главницу и најзад да тај прецедент у ка-нонима ужичких спахија не вреди, јер су их утвр-ђивали онда, кад су били и спахије и читлук-сахи-бије, па су могли наметати народу погодбе какве су хтели.³

Кад је већ почео да расправља ово питање Милош се реши да још сврши једно питање са спахијама у пожа-ревачкој и ћупријској нахији, које су као и ужичке спа-хије имале нарочите каноне и узимале у име десетка више него спахије по осталим нахијама у Београдском Пашалуку. Наиме спахије из ових двеју нахија тражиле су и узимале од народа до 1823 год., поред главнице од 1 гр. и 30 пара, по две оке масла од ожењене главе.⁴ У лето те године Милош нареди да се масло, као незако-нита дажбина, не даје спахијама. Спахије се тада потуже везиру, доказујући да су они уговорили с рајом да ту количину масла узимају место ситног десетка, тј. од па-суља, сочива, купуса, лана и др. ситница. Милош је тврдио да се за те ситнице главница плаћа, да је према томе узимање масла узурпација; уговор и *usus* пак на које се спахије позивају не важе јер је тај споразум чињен у време „зулума“, кад су спахије могле уго-ворити што су хтеле; најзад да у истоме санџаку не

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 144. 29 јул 1820. Јов. Обреновић Милошу. — *Држ. Арх.*, Дп. Под 12 мартом 1821.

² *Држ. Арх.*, К. К., 230. 29 нов. 1822. Алај-бег Милошу. — *Ид.*, 23 септ. и 30 окт. 1822.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 3 и 10 дек. 1822.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 145. 4 окт. 1823. Јов. Обреновић Милошу.

могу бити два „адета“, кад у других десет нахија народ не даје масло, не треба да га даје ни у по-жаревачкој и ћупријској. Спахије се прилично узбуне, чиниле су скупштину у кући Рицаловића па одатле отишле алај-бегу говорећи да се овакво стање више не може сносити: Срби им не даду ни сено, ни дрва, ни масло, нехју им веру; Јован Обреновић се хвалио да ће их преслицама тући итд. Везир је држао страну Турцима и тражио да народ даје ситан десетак, ако му се масло не даје. Ну Милош је остао при своме, није се обазирао што су спахије претиле да ће га сул-тану тужити. Ђ. Поповић поручивао им је у иронији од кнежевине стране: „Идите у Стамбол и тужите се, проћи ћете као она камила што је тражила рогове, па је и уши изгубила; ви сте још једанпут ишли и мазарили [тужили се] на Коца-Милоша и на Србију па шта сте учинили? Начинили сте само смутњу и изгубили сте милост код Срба!“ Милош је претио ревизијом питања о десетку и тврдио да је стари канон да се од свега што земља даје да десетак спахијама још при брању — јер је хтео да реши и питање о уређивању десетка — па да о свему осталоме спахије саме бригу воде. Он је поручивао алај-бегу да њега и Рицаловића сматра као подбачаче за масло и да се надао тим њиховим „дугуреузлацима“.¹

III

Овде онде било је различних тумачења односно самог начина десетковања и других сличних спорова. Тако било је спахија које су захтевале главницу на винограде и на ливаде,² десетак од купусених башта

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 89. 8, 10 и 16 окт.; 27 нов. 1823. Ђ. Поповић Милошу. — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. под 3 авг., 12 окт. и 22 нов. 1823. Милош Ђ. Поповићу. — *Држ. Арх.*, К. К., 229. 16 окт. 1823. — *Држ. Арх.*, К. К., 197. 11 окт. 1823. Милош депутатима.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 20 јан. 1823. Милош Шахит-пашин. Калуђери манасти. Студенице имају на земљи спахије Кожевинског који живи у Ле-сковцу, ливаде и винограде „иа које су до сад обични десетак оному спахији и лавали, а сада је почео исти спахија и главницу на речени грунт узимати, које је досадашњим обичајем са свим противно. Зато да учини Шахит-паша добро заповедити спахији Кожевинској... да би се по досадашњем обичају владао и главницу на ливаде и винограде не узимао.“

и у опште од поврћа (зашто је већ плаћана главница),¹ па чак и по 4 паре од преслице, и по грош од куће или колибе покривене шеварицом, тј. за трску посећену у спахијском риту, итд.² Често су се појављивала разна тумачења главнице за воденицу или казан: неке су спахије тражиле по два гроша главнице не од воденице него од витла, друге су покушавале да узму главницу од казана које су сељаци донели на испек из других села.³ Треће су при свадби тражиле, сем два гроша од оца девојке која се удаје, још пар чарапа од момка кад девојку доведе.⁴ Ну ако је у овим случајевима било лако доказати да спахије немају право, јер су бар главнице биле мање више учвршћене, дотле је у десетку од кљука било варијација према нахијама. И саме Милошеве наредбе односно овога се не слажу.⁵ Није ни чудо што је било спорова. Спахије у пожаревачкој нахији тражиле су „десетке винске с још некаквим придатком“.⁶ Винчанске и ритопечке спахије тражиле су од својих сељака десетак од винограда или 1 гр. и 2 паре од *дулума*; сељаци су пак тврдили да је увек био обичај да плаћају 24 паре од дулума и ништа више у име десетка.⁷ У смедеревском „војводалуку“ (околини Смедерева) виноград су били „под дулумом“ а не под десетком.⁸ С десетком од меда било

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 10 дек. 1822. Милош Јеврему Обреновићу. — *Држ. Арх.*, К. К., 5. 19 окт. 1827. Обштество Жарковачко Милошу.

² М. Петровић, *Финансије и Уставине*, II, стр. 1012. 27 јул 1816 Милоша Рака Тешћ Милошу. — *Држ. Арх.*, К. К., 1 септ. 1823. Јов. Обреновић Милошу о пожаревач. спахијама.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 94. 18 феб. 1825. Кнезови Народ. Суда Милошу. Нашли су да је тужба Липовчана (смед. нах.) против спахије оправдана, односно овакога захтева, јер су спахије других села већ узеле главницу на позајмљене казане.

⁴ *Id.*, 3. 9 феб. 1821. Ник. Катин тужб се односно овога Милошу и вели да нека села дају, а нека не дају. — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 11 феб. 1821. Милош одговара да је узимање чарапа узурпација и да се од старине даје само два гроша.

⁵ *Id.*, 63. 25 нов. 1822. Милосав Здравковић Милошу пише да је у хур. нахији обичај „да кљук спахије по пару оку наплате.“ Испор. М. Петровић, *Финансије и Уставине*, I, 173.

⁶ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 22 септ. 1819. Милош одбија ово тражење.

⁷ *Држ. Арх.*, К. К., 93. 31 авг. 1827. Кнезови Нар. Канцеларије у Београду Милошу. Безир је казао да мора бити онако како је од старине било.

⁸ *Id.*, 95. Авг. Народ. Суда од 28 дек. 1831.

је нешто слично: негде се узимала свака десета кошница, негде од сваке кошнице по ока меда или један грош. Кад су кошнице добре спахија узима сваку десету, јер му тако у берату пише, а кад су запуштене да нема ни ока меда у једној, он тражи оку од кошнице или 1 грош, тврдећи да су тако и њихови стари узимали.¹

Није чудо што је, у овакоме стању ствари, било при десетковању, свађе, боја па и убистава између Срба и Турака. То је разумљиво и на први поглед. Али сличних распри било је и између самих Турака, између спахије и спахије.

Спахије стојнички и марковачки (окр. краг., срез јасен.) хтеле су да се покрве, 1820 год., око десетка, јер није пристајале на границу која је између њих повучена.² 1 авг. 1821 г. Милош наређује да Марковчани и Стојничани „сав десетак скупе на једно место и оставе, а спахије ако ћеду се и побити око десетка то сељачка брига није“.³ 13 јула и 12 септ. 1822 Милош се жали алај бегу на исправљање граница међу појединим „залудним спахијама“, границе које су још пре педесет година напуштене. Народ је морао да иде да сведочи, а његови усеви за то време пропадају. Милош је тврдио да је дужност народа да да десетак, а не да се брине коме ће га дати.⁴ У тим споровима сељаци су били подељени према својим интересима. Тако видимо да су сељаци Манастирице (пож. окр.) позајмили новац своје спахији, који се терао за једну земљу са спахијом села Муштапића.⁵ Још горе је бивало кад једно село припада двојци спахија: Милош је и ту остављао спахијама да се крве ако не могу да се намире.⁶ Негде није било

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 145. Писмо Јована Обреновића из Пожаревца од 3 окт. 1823.

² *Држ. Арх.*, К. К., 28. 20 јул 1820. М. Савић Милошу.

³ Петровић, *Грађа за Историју*, I, 363. 1 авг. 1821.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 13 јул и 12 септ. 1822.

⁵ *Id.*, 14 март 1822. Милош алај-бегу.

⁶ Петровић, *Грађа за Историју*, I, 365. 1 авг. 1821. Писано „обштеству ропочевачком за десетак спахијски који се грабе от њих... узети... да десетак на среду положи и њима обојци предаду да сами деле, манар се они и побиле поред њега, они да се у то не мешају.“

свађе само око десетка, односно око међе, већ и о другим дацијама, и било је доста заштетених спорова.¹

Спахије су скупљале десетак или саме или преко субаша. Народ је више волео да види спахију него субашу, који је имао десето од десетка, те се кавчио са сељацима и истезао што више може. „Субашка работа“ био је обичан израз у оно време.² Било је спахија који су остављали самим сељацима да одвоје десетак. Као пример ових добрих спахија вредно је споменути Сулејмана Рицаловића. Ну 1825 године сељаци злоупотребе његово поверење, и ако им је био опростио сав десетак од вина, кад су казали да су виноград слабо родили. Видевши како сељаци одвајају десетак, он им пошаље 1826 године субашу, кога су сељаци слали од села до села док најзад нису сами одвојили десетак онако како се њима свидело. Кад је ово видео субаша он није хтео да оврше тај десетак, већ се врати своме господару и извести га шта су сељаци учинили. У августу Сулејман преда везиру тужбу на та своја села у нахији пожаревачкој (Ползу, Триброд, Средњево, Крушевицу, Барич, Раброво и Бикиње). Он је тврдио да је село, које је хранило половину његовога великог конака, нудило само 49 снопова!³

Спахије су често давале своје тимаре под закуп — „кесим“ или „интизам“,⁴ било Србима било Турцима; исто су тако продавале свој десетак одсеком. 13-ог марта

¹ Петровић, *Грађа за Историју*, I, 337. 16 јул 1819. Земља једнога сељака „под две спахије наводи се, од којих један рад би био узети земљу и дати својим подајницима.“ Одговорено је од стране кнежеве да тај сељак „своју земљу задржати може, а спахијама са оне земље што је њихово да даје. Ако би се спахији ово противно видело, може и судом тражити.“ — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 6 септ. 1819. „Писмо кнезу Петру Тошковићу да наложи селима: Бачевици, Борчу и Јешевцу да имаду давати све данке спашеке по старој погодби што су њихови делови јенче са спахијама уговорили, то јест по 60 пара од главе једному спахији, а 60 пара другому спахији, које чини свега три гроша на главу.“

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 16 јун 1820. Милош Алај-бегу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 92. 20 авг. 1826. Кнезови Беогр. Суда Милошу.

⁴ *Id.*, Под 15 марта 1823. — Ј. Вујић, *Путешествије по Србији*, I, 214. — *Држ. Арх.*, К. К., 28. 15 авг. 1815 у Баточини. Мехмед Куштровић издао је свој спахијски „под кесим“ неком Јовану. У августу спахија вели „док смо годе ми живи и наша деца да има мене дати на сваку годину по 150 гроша.“

1820 Милош је забрањо Србима да закупују десетак „јербо они потом горе с људима него Турци поступају“.¹

Кад спахија одвоји свој десетак, онда сељаци снесу крстине жита и друге усеве на његово гумно, овршу и овеју,² пшеницу су морали још опрати и самлети, ако то спахија захте.³ Кукуруз се давао неогруван.⁴ Најзад сељаци су морали снети десетак онде где спахија станује,⁵ па чак и онде где он заповети.⁶ Нпр. Мемин-бег, спахија села Чибутковице (беогр. нах.), живео је у Ужицу и сељаци су били дужни да му тамо десетак снесу, ако с њим не погоде да га откупе.⁷

При овоме је било великих злоупотреба, јер су спахије тражиле често много посла нарочито око уређивања пшенице. Тако у пожаревачкој нахији сељаци десетак покупе, овршу и овеју па оставе спахији на вољу или да му га колима или водом снесу у Београд, — јер су спахије обично тамо вукле десетак да би га боље продале у Аустрији — тражећи у томе случају само подвоз на лађи или скелу на Морави ако га колима снесе. Међутим спахије нису биле задовољне тиме, оне су тражиле да им се жито пере, потовари у сељачке вреће, да се носи у воденице да се самеле, па тек онда на коњима, колима или лађи снесе у Београд, све о сељачком трошку. Ако се има у виду да је било спахија који су имали по 10—12.000 ока десетка — као што је био нпр. Алим-бег, спахија

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 13 март 1820. Милош Јов. Обреновићу.

² Ј. Вујић, *Путешествије по Србији*, I, стр. 92.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 21 авг. 1823. Милош Јовану Обреновићу.

⁴ *Id.*, Под 1 јуном 1821.

⁵ *Id.*, 14 нов. 1819. Милош наређује да сељаци села Цриње однесу спахијски десетак у Београд, или да плате да се овај посао сврши. — *Id.*, 26 нов. 1820; 16 и 27 септ. 1821, наредбе да сељаци снесу својим спахијама десетак у Ђурију и Ужиче.

⁶ *Id.*, 30 авг. 1821. Милош Алај-бегу јавља да је кнезовима падао заповест „да раја спахијски десетак, без сваког прогналенија, онамо куда спахија заповети, носи.“

⁷ Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 365. Под 2 авг. 1821. Милошева наредба.

тополовнички — онда се може замислити колико треба времена да се овај посао сврши! Многи сељак, одневши десетак у Београд, није више видео своје вреће.¹

Сасвим је природно што су Срби према политичким приликама тумачили своје обавезе према спахијама, те је било честих тужаба од стране спахија, на пример да сељаци неће десетак да им носе, а од стране сељака да то не могу да чине јер им је стока изнемогла. У лето 1823 поведе се око тога распра између неких спахија у пожаревачкој нахији и Јована Обреновића, те Милош пареди Јовану, 21-ог августа, да објави спахијама „да... десетак с гумна после овејања узму и тако у Београд носе... а не да им се пшеница пере и меље, као до сад што је било; а који спахија млети хоће да погоди човека за новце, који ће му брашно млети; такође кирију на лађи сам... да плати што му се десетак у Београд носио буде, а на колима сада носити се не може, јер је стока од шапа болестна“² Односно ношења десетка водом Милош је издао ову наредбу само да оштети пожаревачке спахије, јер је у другим нахијама баш тада наређивао народу „да спахијама боље послушаније одавају и дужност своју спрема њи точно извршују да се не би... тужиле“ и да десетак „даље носе“ онима који то траже.³

IV

Сељаци који су живели на *мукадама* односно *малићанама* давали су оне исте дајбине које су давали сељаци својим спахијама: главницу, десетак итд.⁴, јер као што је речено мукаде у самој ствари нису ништа друго до државни или царски спахилуци.

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 145. 18 авг. 1823. Јован Обреновић Милошу.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 21 авг. 1823. — *Држ. Арх.*, К. К., 145. 18 авг., 1 септембар и 3 окт. 1823.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 17 авг. 1823. Живку Шокорду у Пољвој.

⁴ М. Петровић, *Финансије и Установе*. I, 194—195. 1 дек. 1820. Милош хеџаја-бегу.

чије су приходе они резервисали да њима подмирују нарочите потребе, или награђују нове услуге или да у обиму тих мукада стварају нове тимаре и зијамете, као што се зна да је то чињено под Хаџи-Мустафашом.¹

Приходи са свиђу мукада у Србији били су дати Марашли-Али-паши а он их је издавао под закуп виђеним Турцима² и Милошу, који је још 1816 године почео неке од њих закупљивати, док их најзад није све закупио.

У границама Србије до 1833 године биле су ове мукаде: мачванска,³ шабачка, поцерска, ваљевска са Хасовином, палешка, јагодинска, темнићска, ћупријска, пожаревачка,⁴ смедеревска, хаџибеговачка, сарањовачка, грочанска (Гроцка, Пуста Иванча, Ришањ, Пећани, Бурово, Дудовица и Руменово), чачанска, ужичка или Црна Гора и Рујно. Свака од њих имала је више села и заселака.⁵

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 89. 4 окт. и 27 нов. 1823. Ђ. Поповић Милошу о Глоговицу због кога се Милош парично пред алај-бегом и везиром са Хаџи-Арслановићем, који је доказивао да је то његов тимар, одвојен под Хаџи-Мустафом од пожаревачке мукаде. Милош је доказивао да је Глоговац што и Кушиљево, тј. мукада и да десетак њему припада. Спор се протезао до почетка 1824 године и Милош га је добио само благодарних накловости везиревој. — *Држ. Арх.*, К. К., 145. 17 септ. 1823. Глоговац. Јов. Обреновић Милошу: „Овде су људи показали да цело ово село зове се Кушиљево а стари Глоговац пресекао је Морава и остао је под хаџибеговачким Асан-бегом и доказују сви да је ово под мукадом било, које, на руке до руке идући, прода, не знам којим образом овог алај-бега отац Хаџи-Арслановићеву оцу. То су све људи бумбашину показали...“ — *И.*, Под 19 септ. 1823, тачан списар Кушиљева, по сведоштва старих људи.

² *Држ. Арх.*, К. К., 85. 20 феб. 1817. Дим. Борђевић Милошу. Види се да је Рицаловић држао „малићане“: Ришањ, Дудовица, Пусту Иванчу и Баграти, и да алај-бег саветује Милошу да их он узме под закуп.

³ По једном акту од дек. 1831 мукада Мачва била је састављена, на оних места: „Виново Поље, Петковица, Чокешина, Салаш Ноћајски, Ноћај, Бадовици, Метковић, Салаш Црнобарски, Клење, Богатић, Совљак, Глушци, Засавица, Велотић, Дубље, Црна Бара, Раденковић, Дреновац, Бричковић, Узвеће, Штитари, Табиновић, Шеварице, Глоговац, Призор, Рибари, Петловача, Змињак, Дуваншште, Липолист, Сленченић, Бела Река, Скрајани, Богосавац, Добрић, Равље и Скела Дмитрова.“

⁴ Сем места која су побројана на стр. 375 да припадају пожаревачкој мукади додати још: Кушиљево и Вршца (инек. Звишка).

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 3 и 18 јул 1819; 23 феб. 1822; 4 март 1824. Писар. М. Петровића, *Финансије и Установе*, I, 192—194; II, 789 па на даље; III, 61.

И сами Турци, ако су обрађивали мукадеку земљу, морали су по правилу плаћати Милошу, као закупнику, десетак као и Срби.¹ Ово своје право Милош није свуда примењивао подједнако, избегавао је претеривање с Турцима, које би могло довести да му се закупна цена мукада повиси. Парнично се и тужио само кад је видео да Турци сметају Србима² и иду очевидно на то да изиграју правила — „каноне“ о мукадама, и да од ових државних домена начине приватну својину или спахилук.³

Ну под мукадама не треба разумети само државне домене које је Милош држао под закуп. Реч мукада имала је и једно шире значење, које је у исто време право значење. Мукадом се зове у турском језику сваки државни доходак, који се даје под закуп. Тако

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 139, 23 и 28 септ. 1819. Шабац. Јеврем Милошу. Турци су тврдили да они не треба да дају „десетак од ковшница“, али Јеврем на то није пристао већ је тражио или да покажу везиру бурунџију да им се не сме узимати или да даду десетак. Везир је молио да им се узима само по 10 пара од ковшнице у име десетка. — 19 септ. 1824. Шабац. Јеврем Обреновић Милошу односно Турака на шабачкој мукади: „Усуђујем се опрменити вам... за десетак овдашњије Турака, који усева и ковшнице државе. Провиштаје година по нешто су плаћали, долазили и молили се; но све повише се насељавало и све више усева чине, зато предузео сам ове године да управ десетак узем. За курузе и проче жито нису толико противности показали и дази су десетак, по сад за ковшнице многи се протаве: новосеони дају без противности али староседеоци ради су са свим да не даду. Не сматрајући на то ја сам десетак обични узео, а чујем да се спремају у Београд везиру да представе“. — *Ид.*, Писмо Јевремово од 12 окт. 1824. — Из једног акта од 29-ог септ. 1829 види се да Милош није наплаћивао десетак од неких смедеревских Турака, који су обрађивали мукадеку земљу, и да је тада хтео почети да узима десетак. — Упор. Ст. Новаковић, *Турско Царство пред Српски Устанак*, стр. 61, 74, под којим су погодбама султани остављали муслиманима земљу на обрађивање.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 10 окт. 1822. Милош Ђећаја-бегу. Тужи се на шабачке Турке, нарочито на босанске бегунице који „шабачко поље преобраћају“ пошто су за то добили тескеру од Ђећаја бегу. Милош тврди да се тиме чини штета Србима и да само он као закупник мукаде може дати допуст за обрађивање земље. Ова тужба Милошу није помогла.

³ Петровић, *Грађа за Историју*, 1, стр. 335. 11 јун 1819. Милош се тужи на Јагодинске Турке који присвајају мукадеку земљу око Јагодине, насељавају Јуде и узимају девето, четвртину и на куће „гонрасаџбе.“ — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 27 март 1823. Милош Јовану Обреновићу: „За савете од пок. Марашли-Али-паше да не признаје никаквог, који би Турци показивали, да још имају на земље у емвизуку, зашто кад је Али-паша емвизуку Господару продавао, онда је уговорено да ником другом земља емвизки продати не може; а над би се земље мукадске могле продавати, то би Господар прво право имао као екви такве продавати.“ Ово је последње негативно. То право није имао ни Милош, јер је он само закупник

су се сви приходи у Београдском Пашалуку — изван Београда — од царине, трошарине, касаница, кантара, баирата („што пасу коњи странски“), балтарине (горосече), скела, вашара које је везир издавао под закуп, звали мукадом.¹ Милош је и њих закупљивао од везира једновремено кад и приходе с царских домена, тј. по српском схватању правих мукада, тако да је изгледало да су горе поменути доходи везани за дотичне домене и ако су се у самој ствари они могли разгруписавати и посебно издавати. 14-ог септ. 1823. дајући објаву да је све мукаде шабачке и ваљевске нахије издао под закуп своме брату Јеврему, Милош вели да њима принадлеже приходи „од касаница, кантара, ђумрука, вашара, скела, десетата усеви и медареки, главница и жировница“.² 23-ег окт. 1823 Милош пише да пожаревачкој малићани припадају вароши Пожаревац, Ђуриковац, Клеповник, Дубравица и Брежани „са свим овима надлежним приходима, десетцима усеви, медарским, главницом и жировницом, такође у вароши Пожаревацу принадлежећи приходи кантара, касанице, ђумрука и свију моравских скела од Свилајница до Дунава“.³ Палешкој скели нпр. припадали су „сви чунови риболовски од реке Вукодражи до Колубаре, који по Сави и Колубари са стране палешке рибу лове; нај-после и балтарина на она дрва, која се, од Вукодражи до Колубаре, на палешкој земљи еску и у Цесарији продају“.⁴

Закуп мукада био је Милошу од велике користи, не само материјалне, већ и политичке. Имајући у рукама својим скеле на Сави и Дунаву он је лако одржавао везе с Русијом и с њеним агентима у Влашкој и у Бечу.

¹ Списак свију мукада у Србији види у Ант. Протића, *Повесница Карађорђа Петровића*, (Споменик XIX, стр. 10) само с неким именима и називима. Исти такав списак у *Госуд. Арх. Моск.*, кут. 295. — М. Петровић, *Финансије и Установе*, 1, стр. 67.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под датумом.

³ *Ид.*, Под датумом.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 96. Акт Народног Суда од 4 апр. 1832.

Како су у по неким местима некада војводе, због важности свога положаја и дужности, морале имати веће трошкове, било држећи већи број људи око себе или томе слично, то су војводе тих места, сем својих обичних прихода имале и извесне мукадске приходе дотичнога места. Отуда се често спомињу приходи ужичког и смедеревског „војводалука“, а то су само отуђени мукадски приходи и везани за војводство или муселиметво.¹ Између Милоша и ужичког војводе били су чести спорови, који су мукадски приходи придодати војводалуку а који не, тј. на које има право Милош као закупник мукада а на које војвода.² Ужички „војводалук“ и смедеревски — јер за друге не знамо — обухватили су као територија атаре Ужица односно Смедерева. Смедеревски војводалук везир није давао војводи на уживање већ га је издавао под закуп. Године 1826 Милош га је држао „изван“ му-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 26 феб. 1822. — *Id.*,... 28 дек. 1831. Милош Суду нахије смедеревске. Тражи „списак од прихода спахијски војводалука смедеревског“. „При овом списку назначишете приходе оне који су досад од војводалука овог узимали се и то ћете назначити вообште колко кога прихода од целог војводалука има, с назначењем числа глава ожењених, које главницу дају, а ћете назначити понаособ сваког човека из војводалука приходе, које он дати има.“ Види се да су смедеревски виногради били „под дулумом“. — *Id.*, 97. Из акта Нар. Суда од 6 јуна 1834 види се да је „кантар смедеревски с војводалуком тамошњим заједно под аренду дават.“

² *Држ. Арх.*, К. К., 28 јун 1821. Али-бег, ужички војвода, Милошу: „Ти знаш како је овди адет од како су мусалими постали, да је ђумрук узимат од базрђана и од тргована, који стоку по нахији купују, и у Ужицу и у нахији, и како је узимато и до сада тако имам у бурунџији везиревој. Везир је сваком по нешто дао, и мени је дао овди, него ја туђе нећу, а што ми је везир дао оно обу да узимам, итд.“ — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 4 јула 1821, Милош му одговара и доказује му да нема право на „ђумрук“. „Јер је ђумрук малићански“. — *Id.*, 14-ог јула, Милош му то исто вели односно ужичког кантара и „то војводалук није по мукада“. — Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 364. — *Држ. Арх.*, К. К., 88. 14 април 1822. Београдски кнезови Милошу: „Предата је тужба овде... од тргована на Ужица што им се узима ђумрук један на полу од кнезова, а други унутра од Турака...“ — 17 април. Милош одговара: „Да је ђумрук, узиман од тргована у Ужици и на граници, а на једну робу јошт у старо време скончан са мукадом, и да се узимао на граници од емниа, а у Ужицу узимана је само бакдарина и кантарина. То да кажу ч. везир и нека... заповеди да се не плаћају ђумрук у Ужици...“ — 27 април. кнезови пишу да су Ужичани Турци сведочили „да је и ђумрук и бакдарина и кантарско све уједно под град узимато. Али ч. везир каже: ево ја пишем ужичком војводи да он узима бакдарину и кантарско, и као што је од старине било, а у ђумрук који је за мукаду привезат да не дира.“

када за 2000 гроша. Срби су га звали и војводалуком и мукадом. Ужички војводалук имао је нарочито знатну територију, и њу су Турци успели после хатишерифа од 1830 године да присвоје и претворе у приватна и општинска добра.¹ све до 1862 године, због чега је српска влада мислила, кад је дошло да се та имања откупе, да има право да им одрекне сваку накнаду.

Ваљевска Хасовина није ништа друго по имену него остатак једнога државног добра, *хаса*, што значи то исто што и апанажа, који је био некад остављен на уживање београдском кадији а који је сад Милош држао под закуп. Из тога положаја ваљевске Хасовине развила се ваљда њена особита службеност. Тако је она била остављена од нахије ваљевске да врши нарочите службе муселиму ваљевскоме (да даје сено, дрва, кудук) а зато је била изузета из порезе која је падала на нахију.² Таквих апанажа — хасова — било је много по Турској Царевини. Исто тако Азбуковица значи Хас-Буковица.³ Ужички „војводалук“ звао се још и „асовином околу Ужица“, јер је и „војводалук“ апанажа, односно *хас*, остављен војводи.

Занимљиво је да Милош није држао под закуп само оне државне дохотке који су прикупљани у Београду. То су били доходи београдске царинарнице, трошарине, кантара, бача на градским капијама, чунова и ескеде између Београда и Земунa, тахмиза (право печења кафе). Исто тако је бач по осталим градовима припадао везиру. Царинарницу с трошарином

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 147. 13 јун 1834. Јован Обреновић Милошу. Види се да му је Милош био наредно одбавио ужичких ливада: „да око Ужица добра турска а имено војводалук или атар ужички Турци за своју ползу задрже, а што год по селима имаду ливада и њива да нашим Србима испродају, које ће радо наши људи одкупити.“

² *Споменик*, 37, стр. 15. *Путопис Емилије Челебије о српским земљана у XVII в.* „Ова лепа станица — Ваљеве — припада санџаку смедеревском и хас је беговски. Војвода је управник градски. Ваљевска је капа од 150 алча и по који пут се, у име милости, даје београдским колама“. — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 24 феб. 1822. Милош је држао „кантар ваљевски са Асовином“ за 1500 гр. годишње. — *Id.*, 18 март 1822. Милош вели да је ваљевски кантар закупљиван засебно од мукаде. — *Id.*, 290. 17 март 1822. Алај-бег Милошу закупљао се да ваљевски кантар уће у општи закуп мукада, који је износио 40.000 гроша.

³ Ст. Новаковић, *Турско Царство пред Српски Устанак*, стр. 70.

експлоатисао је везир у властитој режији, остало је давао под закуп обично Турцима. Најзад скелу на Морави код Ђуприје Марашлија је био оставио на уживање неком Чолак-Али-паши. Два државна дохотка била су под бератом, јер Порта је често незнатније своје дохотке бератом уступала извесном лицу — које је могло тај берат продати и оставити у наследство — под погодбом да толику и толику суму сваке године плаћа државној каси. Поменути државни приходи у Београдском Пашалуку под бератом били су: фетисламски риболови, и београдски консулат, установа о којој ће бити даље реч.

Један државни доходак, који се бар као такав водио у Цариграду по књигама и који нико није хтео држати под закуп, рудник у Мајдан-Пеку, Марашлија је унео — народу у порезу. Тако није губио ништа.

Однос између везира и Порте у времену о коме говоримо није као што се то обично замисља данас. На извештај начин везир једне провинције у време пре рефорама, у које је Порта загазила 1839, био је закупник свију државних доходака у дотичној области, па их је он даље давао под закуп. Тако је било и с Марашлијом и његовим последницима у Србији до 1830, кад је сва унутрашња управа земље имала да пређе у српске руке. Кад је Марашлија уступио мукаде, о којима је било реч, Милошу, он је вероватно то чинио и да угоди Милошу и по упутствима из Цариграда, и најзад из интереса. И ако је Порта, издајући дохотке једне провинције под закуп, позивала на надметање свакога ко би те дохотке могао и хтео закупити, ипак их је увек закупљивао само везир дотичне области, преко свога сарафа у Цариграду, пошто наравно нико није могао њему конкурисати: он је једини могао дати највећу цену, јер ће те приходе, благодарећи својој власти, најбоље утерати. Конкуренција је дакле била немогућна; у сваком случају она би била штетна за свакога ко би хтео да тражи ћара у једној области, чијем се управнику замерио. Оно што се дешавало у Цариграду, између београдског везира и евентуалних конкурената на закуп турских

државних прихода у Србији, било је то исто и у Србији између Милоша и конкурената, који би хтели те дохотке да узму под закуп од везира. Милош је могао дати највећу цену, јер је у стању да својим ауторитетом највише и истера; сем тога који год је мислио да живи од спекулације у Србији није смео ни помислити да омета Милоша, који је имао у рукама и сувише средстава да противника казни.

Што је Милош држао мукаде, од тога сељак није видео нарочите користи: он их је закупљивао за свој лични рачун а не за народни; добитак је ишао у његову личну касу. Милош је те мукаде, са своје стране опет, давао под надзор или закуп својим сродницима и чиновницима, онима истима који су били и старешине у крајевима где су оне биле. Шабачку и Мачву је држао Јеврем Обреновић, темнићску Милета Радојковић, ђупријску Милосав Здравковић Ресавца, Рујанску и Црну Гору Јов. Мићић и Павле Штуле, чачанску Василије Поповић, итд. Сваки је од њих гледао да истера што више преко закупне цене, јер је то чист добитак.¹ Тужбе пак сељака на мукадама нису лако допирале до Милоша, а и сељаци су слабо смели да се туже; међутим на спахијској земљи српске су власти увек сељаку држале страну. Шуме на спахијској земљи биле су неограничено отворене за жирење свиња, а на мукадама Милош је често жир резервисао само за своје свиње и сељаци нису имали где жирити своје.² Што је Милош држао мукаде нарочито су се користили манастири и цркве. Из побожности он им

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 2 јун 1822. Настављење Јов. Обреновићу и Јов. Мићићу да са муслиманских села у уличкој нахији покупе „све данке, које ова села обично дужна су давати емину, и од свега овога данка да даду Господару 8000 гроша, а што им претече, нека поделе њих двојица на податак за одржавање лакше коњака њлош... При том препоручено им да наложе оним момцима и писару, које определише за ово дело, да се они с народом учтиво и пристојно опходе.“ — *Id.*, Мићићу о истој ствари „да не пошље ни у договору с Господаром Јованом, у ово дело, оне момке његове, на које је народ своје тужбе једанпут представљао и које он зна да угњетавају народ.“

² Испр. *Држ. Арх.*, К. К., Дп. под 16 септ. 1821 и *Држ. Арх.*, К. К., 4. Писмо од 21 окт. 1825.

је опраштао главницу и друге дажбине, које су сносиле богомоље на спахијској земљи.¹

Милош је спахије држао чврсто и обуздавао их свима начинима, а имао је доста средстава на расположењу. Једнима је позајмљивао новац, на друге је подизао сељаке да се с њима паричне, треће је кажњавао тиме што је забрањивао трговцима да од њих купују жито или кукуруз, а то су главни приходи спахијски, или их је иначе штетно злоупотребљавајући своју власт. Тако он је понекад утврђивао цену по којој се може купити од Турака овај или онај производ и нико не би смео платити више.²

У овакоме стању ствари спахије су се бојале немилости Милошеве. 28 септ. 1819 пише кнезови Нар. Канцеларије из Београда Милошу: „Сулејман Ризаловић здешњи дошао к нама и само се тужи и жали и баш плаче што и њега ко и друге немате у вољи и моли нас да вас од њега поздравимо и каже: кад ме Господар у вољи нема, није ми фајде ни од живота.“ Сулејман-ага Хаџи-Арслановић, један од највећих спахија у Београдском Пашалуку, преклиње Милоша, 1822 године, да пошаље каквога трговца да му откупи кукуруз који ће иначе пропасти „јербо без твоје заповести нико не може узети“.³ Јан. 1822 Сулејман-бег Јајић, један такође велики спахија, брани се од неке оптужбе и вели да на рају никад није руку дигао.

При пренашању упражњених тимара, при њиховоме давању под закуп, Милош је водио рачун да ли ће прећи на лица, која се њему свиде, и према томе подржавао је овог или оног Турчина.⁴ Нека од ових средстава Милош је употребљавао успешно и против

¹ Ј. Вујић, *Пушешествије по Србији*, I, 127, 128, у примедби. „Зато која је год наша црква или манастир на еминској земљи, сада не плаћа главнице ниједне паре, јербо Јего Квџак, Спјатељство, како арендатор еминске земље, јест овај данас црквама и манастирем опростио.“ Тамо је навео много примера с манастирима које је обихвао. Испор. примедбу 4 на стр. 364.

² *Држ. Арх.*, К. К., 229, 27 септ. 1823. Абдурахман Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 231—232, 17 март 1822. Сулејман-ага Хаџи-Арслановић Милошу.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 85, 25 септ. 1818. Павле Сретановић Милошу. — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 15 март 1823. Милош Ђ. Поповићу.

Турака у суседним пашалуцима, нарочито против читлуку-сахибџија у крушевачкој нахији и олакшавао положај тамошњем народу колико је могао. Знатнијим спахијама као и другим Турцима Милош је чинио изузетне услуге да би их имао за себе, јер не треба никад изгубити из вида да је Милош полагао на свој глас међу Турцима. „Политика положенија дела наших изискује овако... с по некима поступати,“ вели Милош. „Кога од спахија видите и познате да је човек у сваком призренију и од неке важности, наређује он даље своме брату Јовану, старајте се онаковог спахију позволенијем невредимих политики нашој малих послуга, које неоптерећавају народ безмерно, к себи прилепљавати, и на своју страну привлачити га, једним словом пријатељем нашим учинити га. Од набљуденија овакове политике имаћемо свагда ту ползу да и задовољних спахија имамо; један, овим начином добивени пријатељ, може десет незадовољних победити и у лажи сатерати, које је у неким случајевима нужно“.¹

Милош је био опортунист, он на поједине спахије није мржњу своју стално изливао, водио је рачуна увек да ли су се поправили, да ли им је претходна лекција добро послужила. Мало више наведене речи Милош је написао Јовану поводом наредбе да се Абдули, спахији села Макаца у пожаревачкој нахији, снесе нешто хране у Туџрију, где је становао, и ако је сношење хране пожаревачким спахијама Милош био забрањено те године. Тај Абдула био је навукао 1821 године страшан гњев Милошев на себе, јер је био украдио ћерку Пауна Влаха у Туџрији. Због истога изгреда Абдулиног, Милош је имао спор и с Марашлијом и с Абдурахманом² и из ове садашње Милошеве наклоности види се да је Абдула најзад постао његов човек.

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 28 дек. 1823. Милош Јов. Обреновићу.

² Види стр. 76, 110.

ГЛАВА XXII

НЕПОСРЕДНЕ ПОРЕЗЕ: ХАРАЧ, ПОРЕЗА И ЧИБУК

- I — Харач. — Његово значење. — Разне врсте харача. — Харачка тескера. — Харач у Београдском Пашалуку.
- II — Цигански харач.
- III — Пореза. — „Назначеније“ — репартиција — порезе. — Располагање порезе на нахије.
- IV — Разрезивање и наплата порезе по нахијама. — Пореска стопа. — Олобађање од порезе. — Спенза или Спенца (врста порезе). — Предавање порезе везиру.
- V — Чибук.
- VI — Новчане тарифе „курс“ при купљењу пореза. — Величина пореза према цени намирница и рада. — Висина интереса на новац.

I

У Београдском Пашалуку, као и у целој Турској Царевини, свака мушка немусломанска глава, а турски поданик, морала је плаћати *лични данак* или такозвани *харач*. „Харач се изискује и наплаћује као нека глоба или казна новчана, као замена ропства или казне смртне, којој би они, по мусломанским теоријама, потпадали зато што нису хтели да признаду светлост ислама, или што су се противили оружју његовом“.¹ Овај данак означивао је да су они, који га плаћају, у султановој милости, и она им даје право на личну и имовну безбедност. „Плаћањем харача се

¹ Ст. Новаковић, *Турско Царство пред Српски Устаник*, стр. 77.

почињало умирење; ако се која област где било побунила, отказом харача почињала се буна“.¹ Говорећи о харачким тескерама — признаницама — Милош вели: „оне су знак нашега верног поданства нашему цару и његове милости за овај народ, тога ради и не сумњам да сваки верни Србин неће драговољно овај царски данак дати“.²

Харач се делио у три класе: *евсати*, *сала* и *една*, и Porta је издала крајем 1815 године ферман којим је, на нахије које су с харачем улазиле у Београдски Пашалук — јер ћемо видети да су неке нахије харачем припадале суседним пашалуцима — наложена *една*, тј. најнижа класа харача по три гроша и две паре од главе,³ као што је било то пре 1804 године,⁴ јер је од покорења Србије 1813 до Милошева устанка харач био много већи.⁵ Поменуте две паре преко три гроша намењене су биле харачлији као награда. Али Милош је с харачлијама правни нарочите погодбе тако да је један део те награде ишао у његову касу.

Харачка тескера Београдског Пашалука имала је шест записа у облику печата: први запис означаје да је класа харача *една*, тј. најнижа, други годину хецире, трећи да је дотична тескера „калема београдског“, четврти име везира у Београду, пети име тескерчи-баше и последњи име мухасебеци-баше.⁶

Харач се наплаћивао од мушких лица од 7—80 година. Бећари у опште нису плаћали „никакав царски данак осим харача.“ Ко би сакрио харачку главу био је строго кажњаван. Године 1819 била је казна за то поврх харача од 5 гроша и 2 паре још 6 гроша

¹ Ст. Новаковић, *Турско Царство пред Српски Устаник*, стр. 78.

² Петровић, *Грађа за Историју*, I, 348. 7 окт. 1820. Милошева објава о купљењу харача.

³ Види књ. I, стр. 250.

⁴ Ст. Новаковић, *Турско Царство пред Српски Устаник*, стр. 77, примедба.

⁵ Види књ. I, стр. 102.

⁶ У *Држ. Архиви* налази се неколико свежњена неупотребљених харачних тескера. То су полу-табаци беле хартије и сваки полу-табак је пресањен на четири дела, а на сваком делу пак утиснути су у частом делу шест поменутих печата. Харачлије су после те тескере исцале и дописивале име лица које је платило харач.

и 25 батина,¹ 1820 и 1821 године само 25 батина.² Харача се најтеже ослобађало, то је дажбина цару, и харачлије су добивале заповест да траже харач од сваке мушке главе од 7 до 80 година, изузев сакате „слепе и бесомучне“³ и да не пропусте „ни пола ни калуђера, ни кнеза ни момка, једним словом никаквога, који српско име на себи носи“.⁴

Четири нахије Београдског Пашалука имено: ужичка, пожешка, сокоска и шабачка биле су харачем везане за суседне пашалуке, прве три за нишки, а последња за босански; али Милош је успео те је прикупљање харача и у првим трима нахијама њему предато.⁵ У септембру 1823 Милош пише Рене-ефендији: „Познато ће бити Вашему Високопревосходитељству, да су неке нахије овога пашалука, у пређашња времена, јоште двома другим, кромје овога, пашалуцима, босанском и нишком хараче плаћале. Но познато ће бити и то да је за времена губернаторства почившега Марашли-Али-паше у Београду, на прошењеније моје и народа, Височајши Девлет дарованим народу овим ферманом својим, изданим у Цариграду, 29-ог месеца мухарема, хецире 1231 (19 дек. 1815) соједињено оба ова калема, београдски и нишки уједно, и два прва већа вида харача, *сала* и *евсаш*, састављена су, по стародревному канону, у вид називаема *една*. И тако, по овому начину, народ је наш с благодарностију, и молећи Бога за неоцењено здравље премилостивог цара, харач до ове године плаћао, и то по уговору

¹ Петровићи, *Грађа за Историју*, I, стр. 339, 12 окт. 1819.

² *Id.*, стр. 319, распис од 7 окт. 1820; II, стр. 464.

³ *Ibidem.*

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Под 13 окт. 1821.

⁵ Петровићи, *Грађа за Историју*, II, 157, 19 јун 1816. Народна молба султану. Тачка пета гласи: „Нахије ужичка, пожешка, сокоска и шабачка да буду с арачом привезане за пашалук београдски, као и прочу мирију што издају“. — *Држ. Арх.*, К. К., 230, 30 мај 1818. Алај-бег Милошу: „Друго вам јављам, како ми из Стамбола пишу да вам јавим за ове 4 нахије што арач нишезачки и босански арачлије узимљу, тако они ништу 135 кеса, пак ви сами арач да кушите. Тако ако хоћете јавите ми да знам“. — 30 септ. 1819. Исти пише Милошу „Бошче арачке овдашње и нишке дошле (су) сврху чега рад сам да нахију ваљевску ником не обеватам по лањску цену ја ћу примити“. — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 7 септ. 1823. Споменицу се „бошче арачке за нишки калем.“

с често именованим Марашли-Али-пашом, четири стотине и деведесет кеса за оба калема“.¹

Примивши харачке тескере Милош је одређивао лица којима је предавао прикупљање харача по нахијама. То су били обично људи којима је хтео да да могућности на зараду јер су добијали известан проценат, а ови су опет слали своје момке. Међу њима виђамо Јована и Јеврема Обреновића, Васу Поповића па и самога Халид-бега, алај-бега Санџака Смедеревског.² У пратњи њихових момака видимо често турске батине.

И ако је харач износио по 3 гр. и 2 паре од главе, он је плаћиван по једној другој стопи, која је, узгред буди речено, била повољна за народ. Марашлија је, погађајући се одмах у почетку с Милошем о свима дажбинама, тражио да народ плаћа овај уједињени харач онолико колико он износи према рачунима који су у Цариграду састављени, тј. 287.784 гроша годишње колико је султан и примао од поменутих нахија до Другога Устанка. Милош је пак тврдио да би толика сума харача одговарала много већем броју харачких глава него што их има у Београдском Пашалуку, тј. требало би да има 94.355 харачких лица по 3 гр. и 2 паре па да изађе сума од 287.784 гроша; међутим број харачких лица по његову — Милошеву — тврђењу био је јако онао услед дугог ратовања и износи само 43.527 лица, те би требало да харачка глава плаћа по 6 гр. и 22 паре па да се тражена сума истера. Наравно унапред се може рећи да је Милош покушао да сакрије прави број харачких лица и да поменути број није тачан. Заиста тако је и било. По српској статистици било је 43.527 „домаћина и домова у Пашалуку“, а Милош је тај број изнео Марашлији као број харачких лица, што није свеједно, јер у једном је дому могло бити

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 197, септ. 1823. Милош Рене-ефендији.

² *Држ. Арх.*, К. К., 230, 30 септ. 1819. Алај-бег Милошу. — Петровићи, *Грађа за Историју*, I, 340; II, стр. 489, 497.

два и више харачких лица, тј. мушких глава од 7—80 година.

Ипак се Милош показао као човек који не цепилачи: он пристаје да народ плаћа султану наиме харача 287.784 гроша. При распоређивању харача Милош је за целу нахију и свако село одређивао суму харача према броју домаћинских глава, рачунајући на сваки дом по 6 гр. и 22 паре, без обзира на то колико се харачких лица налази у дому.¹ Ну Милош ово није било доста. С предатим харачем он је враћао извештај број тескера с изјавом да се од убогих и неспособних лица за рад нису могле наплатити. Тако је на томе 1816 год. Милош добио 53.817 гроша, 1817 год. 47.782'06 гр. итд.²

Октобра 1819 године Милош је стао наплаћивати харач по 3 гр. и 2 паре од свакога харачког лица.³

Број харачких тескера, које је Милош добијао од везира односно од Порте, био је увек исти, тј. 43.527, колико је с везиром утврђен први пут број харачких глава у Београдском Пашалуку, сем шабачке нахије која је, као што је споменуто, остала под Босном с плаћањем харача.⁴ И онда када се тај број упетостручио Србија је плаћала наиме харача 287.784 гроша, остало је ишло у Милошеву касу. Тако је 1820 године било 126.999 харачких глава; 1822 год. 132.558, а 1826 године 151.369 харачких глава.⁵ Како је број тескера био ограничен, правно свако харачко лице није могло добити тескеру на плаћени харач. Милош се помагао тиме што је свакој кући издавао по једну тескеру, а

¹ М. Петровић, *Историја Збирка*, „Расположење царскога арача за 1819 год. на нахије 1818. 30 октобра у којему припало на сваки дом по 6 гр. и 22 паре и тако: на Београдску Нахију 4100 ... 28.855 гроша“... итд. Из те су нам збирке лати поменути податци о плаћању између Милоша и Марашије.

² М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 140.

³ Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 339. 12 окт. 1819. Милошева објава.

⁴ М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 140.

⁵ *Id.*, стр. 439.

не на сваку харачку главу,¹ а изгледа да је правно и лажне харачке тескере!² Тако је харач, тај невернички данак, постао исто тако велики приход за Милоша као и за султана! Год. 1826 Милош је харач закупио од Порте за 245.000 гроша,³ а покупио је 1827 године 157.071 харача односно 467.563 гр. и 11 пара.⁴

II

Цигани су увек били елемент на који су примењиване другојачије норме него на остали свет у чијој су средини живели и кретали се. Они су имали своје кнезове и баше „циган-баше“ и уживали су „слободу циганску.“

18 марта 1820 Милош је издао својој момку Спиридону Логофету ову објаву „за слободу циганску: Свакому кому о том знати надлежни ведомо творим, како ја... дајем слободу овим Циганима, у Пашалуку Београдском находећим се, да никому ништа, био он кнез вилаетски, муселим или снахија, не даду кромје њиховог указатог арачлије Логофета, или кога он на то определи“...⁵

По правилу Цигани су плаћали само *цигански харач*, али се од њих злоупотребом тражиле и неке друге дажбине. Тако 5 марта 1820 Милош издаје објаву Јусуфу Бећировићу „да он може од Цигана који се у Ужичу находе: арач, *свадбарину* и *тоирак босију*“ узимати и њима заповедати, у којему забрањује се муселиму и кнезовима и свакому вообште да се нитко у циганске послове меша, нити да их принуђава да га

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дл. 13 септ. 1823. Милош харачлијама наређује да издају на крај с онолико тескера колико им је дао и све хараче да покупе, јер тескере више нема „нити ће се долучити“, а с тим ће се бројем моћи плаћи „ако само свакој кући по једну тескеру издаду, а не на сваку главу харачку по тескеру.“

² *Id.*, 20 авг. 1823. Милош наређује Марку Ђорђевићу да му набави три и по риза хартије „за харачке тескере.“

³ М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, 141.

⁴ *Id.*, стр. 439.

⁵ Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 340. 18 март 1820. Милошева објава Логофету.

⁶ *Тоирак* значи земља.

забадава служе и какав кулук чине“.¹ Какве су природе и колике биле ове дажбине не знамо. Сем тога био је некакав стари обичај да везиров мектер-баша (шеф музике) „изађе по Циганима и да скупи од сваког по 10 гроша свој авајет.“ Ну Милош је био уговорно да даје 1000 гр. мектер-баши годишње те да не излази међу Цигане.² Цигански харач припадао је нишком везиру и Милош га је њему предавао. Године 1826 он је тај харач закупио за 11.000 гроша.³

Цигански харач није био учвршћен. 10-ог дек. 1818 Милош је био наредио својим момцима Спиридону Логофету и Матјашу да покупе харач по 21 грош од Цигана који се сељакају из једнога пашалука у други, а од настањених по 15 гроша. 2 нов. 1820 пак Милош вели: „Определио сам узети на момка од 15 година до старца од осамдесет година *за сада* по 11 гроша, а од детета од 7 до 15 година по 4 гроша.“ Ну ако би харачлија осетно, да ће се какви Цигани из овога пашалука селити у други, онда „од оних цели арач, на велику главу по 21 грош, а на малу по 8 гроша да узме“.⁴

Та „слобода циганска“ коју Милош помиње 18-ог марта 1820 била је празна реч: она се односила на Цигане али су је злоупотребљавали они који су њима су-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под датумом. — Сличан акт под 30 апр. 1822. пуномоћје Кара-Ахмету да наслеђује Цигане, који би умрли у Крагујевцу без наследника и законитих потомака.

² *Држ. Арх.*, К. К., 82. 5 апр. 1829. А. Симић Милошу. — Испор. Петровићи, *Грађа за Историју*, I, стр. 278.

³ *Ibidem.* — М. Петровић, *Финансије и Уставове*, I, стр. 141.

⁴ Петровићи, *Грађа за Историју*, I, стр. 350. 2 нов. 1820. — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 23 нов. 1821. — М. Петровић, *Финансије и Уставове*, I, 135. Распис од 2 авг. 1827. — *Држ. Арх.*, К. К., 92. 17 септ. 1826. Београд. Марко Карабибер, цигански харачлија, Милошу: „Ако су дошле велике арачке тескере да нам благоизволите послати јербо су нам врло потребне за сококу и ушљчку нахију, зашто нити у Ужци нити у Соколу без тескера арач узети можемо, кромје ако бисте благоизволили... послати једно... писмо на тамошње муселиме да нам они рукопомоћ даду, иначе врло ћемо велику муку шљима имати, будући да смо лане с преваром без тескера арач напљатили, који су нам одма у очи рекли да други пут пре неголи тескере невиде, и код кадије не испитају јесу ли овогодишње, арача дати нам већеду“ — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 4 дек. 1821. односно циганских харача у Ужци вели се: „А када Господару тескере из Ниша дођу, онда ће Господар свакому дати царску тескери по велицију његовом.“

дили и заповедали; она је означавала специјалну јурисдикцију, јер Цигани нису ишли на српски или турски суд. Али већ 2 нов. 1820 Милош је заповедио да нити харачлије нити цигански кнезови Циганима суде нити их глобе „но сваког преступника и кривца с описанијем његовог дела да пошаљу у Крагојевачки Суд“.¹

Кад год су могли Цигани су гледали да се опросте „слободе циганске“ и у односу плаћања харача. Нишове су харачлије били људи готови на сваку злоупотребу, били су страх и трепет не само за Цигане него и за сеоске кметове.² 1817 године Цигани нахије крагујевачке дошли су у Крагујевац, кад се митровска пореза разрезивала и тражили су од Нуман-аге, муселима крагујевачког и српских кнезова да им они ту хараче покупе, „да им не би ко други на врат дохватио“!³

Тако један Циганин, ковач у Кораћници, тражио је 1822 године да се испише из циганског харача и „порез и харач српски“ да плаћа, иначе ће се потурчити или побећи у Аустрију „јербо од глобе Цигана чергаша — тј. од циганских кнезова — сваки дан живети не може“.⁴ Тако је 8-ог дек. 1820 Ђорђе Матејић из Ирама (нах. позарев.) који је дотле живео под именом Циганина, добио „свидетељство“, којим је причиниљен „обществу“ прамском и да „сваку службу и данак има са Србима и име српско носи.“ Строго је забрањено не звати га Циганином и у циганске скупове позивати.⁵ Године 1821 услед устанка у Грчкој, Влашкој и Молдавији и покоља у Цариграду и оста-

¹ Петровићи, *Грађа за Историју*, I, 350.

² *Држ. Арх.*, К. К., 19 фебр. 1822. Шабац. Дим. Давидовић Милошу износи тужбу једнога сеоског кмета на циганског харачлију који невероватно истезе Цигане: „Кромје тога, тужио се [кмет] да му је исти арачлија заклевао да му закоље ћурка за вечеру, а жена кметова нектела, те арачлија убије сам две кокошке месо ћурка.“

³ *Држ. Арх.*, К. К., 22 нов. 1817. Крагујевац. Нуман-ага Милошу.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 3. 24 јул 1822. Кораћница. Јов. Вићентијевић Милошу. — 22 нов. 1822, молба једнога другог Циганина у истом смислу. — 11 дек. 1821. Сараново. Ђорђе Парезан јаква кнезу да су два Циганина исписани из циганског харача, јер обећавају плаћати сву „вертију“ као и остали сељаци.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 8 дек. 1820.

лим варошима по Турској варошко становништво у Србији, као што смо видели, јако се било узбунило, свет је на врат на нос бежао из Београда, Смедерева и Шапца, бојећи се Турака. 28-ог авг. Милош забрани то бежање и исељавање, јер је то Турке бацило у „волненије.“ Он је заповедио Јеврему Обреновићу да закаже Шапчанима, да сваки ко избегне из вароши „аки беглец взираће се и цигански харач да плати“!¹ То је била и казна и понижење!

По правилу да се неко испише из циганскога харача требало је да се прими обрађивања земље и да изјави да ће примити сваку општу дацију.²

Харач је био праштан немоћним Циганима,³ а понекад и Циганима који су својим занатом придобили Милоша.⁴ Цигани се обично помињу као ковачи и свирачи, а било је и мечкара и „мајмунара“ који су себи хлеб зарађивали „играњем мечки и мајмуна својих“.⁵ Иначе били су на врло ниском нивоу морала. Између многих примера о овоме видимо како је један „жену своју за кобилу продао“.⁶

III

Свако мушко ожењено лице плаћало је *порезу* која се још звала *вергија*⁷ или *мирија*.⁸ Реч *мирија* често се употребљавала да значи ма какву врсту дажбина. Пореза је служила за подмиривање општих народних издатака. Који су то опште-народни издаци?

У те опште-народне позиције јавља се на првоме месту и стално из полугођа у полугође сума од 150.000 гроша. Она носи разна имена („пореза султану“, „годишњи данак за височајшу Порту“, „малимукаселме“,

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. Под 28 авг. 1821.

² Држ. Арх., К. К., 140. Јеврем Обреновић Милошу.

³ Држ. Арх., К. К., Дп. Под 5 јулом 1820 и 18 јулом 1822 год.

⁴ *Id.*, Под 26 мартом 1823, Цигани свирачи Мустафа и Стојан.

⁵ *Id.*, Под 18 мајем 1822.

⁶ *Id.*, Под 14 септ. 1821.

⁷ Од турске речи *верги*, непосредна пореза.

⁸ Од турске речи *мири*, тј. оно што припада државној каси.

„малимактуп“), али је позната највише под именом „царека мирија“ тј. царека пореза.¹

Друга стална позиција, 11.500 гр. полугодишње, која улази у пету категорију, јесте *изурија* (*азурија*, *назирија*, *зеуерије*), која се у актима овде онде преводи с *винарика*,² данак од винограда.³ *Јумрук на вино*.⁴ Ове две позиције намењене су турској државној каси.

Затим долазе разне позиције које је народ био дужан давати везиру за издржавање његово и његове војске.

Тако је давано на издржавање везиру полугодишње 100.000 гроша, тј. на кујну „мутвак везиров“, и уз то у име поклона 25.000 гроша. Тај се поклон зове *икрамија везирова* или *џејарче везирова*, или *везиров џејашлук* или *џејаршлук*.⁵ Оправка и намештај везирова конака падао је такође народу на терет.

Најважнији чланови везирове свите, тј. његови први доглавници па и љубимци и сродници јављају се такође у народном буџету.⁶ Београдски кадија био је такође лице коме је народ морао плаћати известну суму („кадијско“, „кадијски ресум на порез“) која се одређивала према величини порезе. У порезу је најзад урачунават и рудник у Мајданпеку, „мадем пожаревачки“, који је у Цариграду вођен као приход државни, али који нико није хтео да узме у експлоатацију. Све је то чинило такозвану „везирску“ или „кашијску“ суму, јер се канцеларија свакога везира као и његовога султана назива „кашија“ (односно Порта).

За овим народ је имао да поднесе трошкове око

¹ М. Петровић, *Финансије и Уставане*, II, стр. 67 и др. таблице „назначенија“.

² Држ. Арх., К. К., Дп. Под 2 мартом 1820. „Винарика или изурија“.

³ В. М. Г. Медакочић, *Први Србски Уставанак*, стр. 118. У Давидовићу мемоару од 30 јан. 1830 стоји: „Изурија (данак од винограда)“.

⁴ *Госуд. Арх. Моск.*, 295. Уз акт о Пичкову Миру.

⁵ О схватању и природи икрамије види стр. 109.

⁶ Види о томе стр. 269.

одржавања такозваних „царских мезулана“ (поште) на цариградском друму, плате и трошкове својих чиновника и служитеља, тј. врховнога кнеза Милоша и др. старешина, депутације у Цариграду, разних писара, пандура и у опште све друге ванредне трошкове, који се тичу целог народа (дочекивање и испраћање Портиних чиновника, везировог харема, свите, ергеле, разни поклони издати у Србији околним пашама или Портиним чиновницима у Цариграду итд.).

Сваке године о Ђурђеву и о Митрову-дне, дакле двапут годишње, утврђивана је сума, која ће се у току идућега полутођа издати по свима горњим позицијама.

По правилу требало је да се то разрезивање порезе чини у Београду пред свима нахијским старешинама, требало је да свака нахија има свога представника. Такав је био стари обичај у Београдском Пашалуку. Међутим Милош је ово избегавао из показаних разлога: он је обично слао у Београд само неколико нахијских кнезова да приме и да се погоде за „капијску суму“ и да узму везирове бурунтије за скупљање порезе, јер се пореза без везировог одобрења и наредбе није смела скупљати.¹ Везир је издавао по једну бурунтију за сваку нахију.

Кад се тај посао сврши онда Милош дода капијској суми све остале опште-народне трошкове и разреже колико на коју нахију пада према броју порезских глава. Тако је пореза од 1 маја до 1 нов. износила 578.910 гроша и 10 пара, и разрезана на нахије дошло је на београдску нахију 50.870 гроша, на ваљевску 75.125 гр., на шабачку 49.475 гроша итд.²

Милош је јако полагао на исправно држање благајничких књига и у њима су очувани сви буџети појединих полутођа. Ево примера ради пројект поменутог буџета за Ђурђевско полутође 1819 године, из кога се у прегледу види оно што је доведе казано.

¹ Дрво. Арх., К. К., Дп. 27 мај 1820, 4 дек. 1822. — Петровић, Грађа за Историју, I, 341 и 353, 14 мај и 1 дек. 1820; II, стр. 466, 474, 13 окт. и 23 нов. 1821.

² М. Петровић, Финансије и Установе, II, стр. 104.

Назначеније коме (је) колико урезати порезе на 1819 года од 1 маја до 1 новемврија у Београду.¹

№	НАИМЕНОВАНИЈЕ	КОЛИКО		СУМА	
		ГРОША	ПР	ГРОША	ПР
1	Царске мзрије	150.000	—	—	—
2	Мутвана везирова	100.000	—	—	—
3	Вазирје	11.500	—	—	—
4	Арслан-бегу ²	4.000	—	—	—
5	Бојденима ³	8.000	—	—	—
6	Салхтару ⁴	1.000	—	—	—
7	Ђехаја-бегу	9.000	—	—	—
8	Старом хазналару	5.000	—	—	—
9	Осман-аги ⁵	2.000	—	—	—
10	Ђехаја-беговим момцима	1.000	—	—	—
11	Наир-бегу и Мустај-бегу ⁶	2.000	—	293.500	—
12	Царамје везиру	25.000	—	—	—
13	Мадема Пожаревачкога	1.750	—	—	—
14	Алај-бегу	2.000	—	—	—
15	Ђурчи-баши	5.000	—	—	—
16	Везиру особито простирке	6.000	—	—	—
17	Њалиб-ефендији	1.250	—	—	—
18	Кадџеком сину	750	—	—	—
19	Кадџеко	9.806	10	—	—
20	Царске мезулани	70.000	—	121.556	10
21	Кнезовима београдским с писарима	15.000	—	—	—
22	Пандурима београдским	5.000	—	—	—
23	Стамболским кнезовима	19.000	—	—	—
24	Друмска трошка	4.450	—	—	—
25	Доктору ајлука ⁷	3.000	—	—	—
26	За змунуше кудовање сена	16.000	—	—	—
27	Господарева трошка и његовој свити ајлука	40.000	—	—	—
28	На сваки случај за имати што у готовости порезато	50.000	—	143.450	—
	Главна сума			558.506	10
	Придодато за трошак у Господареву ко- наку у Београду			20.404	—
				578.910	10

¹ М. Петровић, Финансије и Установе, II, стр. 103.

² Марашлијин син.

³ Везирови љубимци.

⁴ Везиров мачовосац.

⁵ Марашлијин хазналар.

⁶ Марашлијин ает.

⁷ 21 јуна већ познине се долазак „новог доктора“ у Милошеву службу (Дрво. Арх., К. К., Дп. под 21 јуно 1819). У априлу те године Милош је био одсутно као неспособног доктора Епяминондаса Мавромата, који је био недавно ступио у његову службу.

Поред свих 50.000 гроша, који су назначени за непредвиђене трошкове, јавно се у овоме полугођу дефицит од 158.531 грош. Интересна је изнети неке цифре тих ванредних трошкова: на разна комисарства од стране везирове (бумбаширија) 6000 гр., дар кадунама везировим 5.000 гр., хеџаја-беговим и ха-знадаровим кадунама 1.400 гроша..., везирима и пашама околним и Марашији различитих скупоцених поклона 18.600 гр., унутрашњих бакшиша татарима, муштулугчијама и др. ситни трошкови 11.914 гр...¹ Милош је увек водно рачун о околним везирима и слао им „једију“ о њиховоме доласку на положај или у некој другој прилици.²

Пошто је утврдио колике долази од опште-народних расхода на сваку нахију, према броју пореских лица, Милош онда дода за сваку још специјалне трошкове дотичне нахије: плата, сено и дрва муслима нахијског, простирка и оправка његовога конака, трошкови локалне мезулане (поште), сума за издржавање српскога кнеза који седи уз муслима (доцније трошкови за издржавање кнезова магистрата дотичне нахије), плата нахијских старешина, њихових писара и пандура, трошкови нахијских старешина, кад одлазе Милошу, кад га дочекују или кад иду на скупштине. Тако је за Ђурђевску порезу 1819 године београдска нахија имала да да, као што смо видели мало пре, 50.870 гроша за подмирење општих трошкова. Међутим у њу су ушли још нахијски трошкови за 12.011 гроша (војвода грочански 5000 гр.; 5 кнезова по 800 гр. плате свега 4000 гр.; пет писара по 120 гроша 600; у пет кнезова 16 момака по 90 гр., свега 1440 гр.; кнезовски трошак 971 грош). Тако је београдска нахија имала да изда на име порезе за то полгође 62.881 грош.³ Ту тако учвршћену суму Милош пошље

¹ М. Петровић, *Финансије и Установе*, II, стр. 110.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 3 март 1824. Милош шаље виднском везиру хага; хеџаја његовоме исто тако. — 2 окт. 1822. Милош честита Хусејин-пашин женидбу слам му и шаље на дар 24 ока масла, 27 ока меда и 50 овнова.

³ М. Петровић, *Финансије и Установе*, II, стр. 104. Види тако и друге таблице.

нахијским кнезовима и кметовима, с везировом бурнетијом, и наредбом да ту суму „на ожењене главе“ и „према њиховом имању у три класе“ разрежу и покупе.¹

Уз распис или „тарифу“, колико на коју нахију порезе припада, Милош је обично објашњавао откуда повећање порезе и своје старање да се народу што више олакша; строго је претпо кметовима и кнезовима да порезу правилно разрежу и издавао друге корисне наредбе, (да се штеде шуме, тамане зверови, вране и друге штетне птице), а понекад, после Абдулине буне, тражио и народно мишљење о порези, тј. да ли је велика и тешка.²

IV

Кад нахијски старешина добије „тарифу“ и бурнетију он позове кнезове појединих кнежевина „и од свакога села по два кмета“, на једно за то определено место, прочита им тарифу, истумачи кнежева објашњења и заповести: да се штеде шуме, да се чувају ливаде од свиња, да се требе хајдуци, да се тамане зверови и штетне птице итд. Тако свако село морало је нпр. убити по једног или два курјака или лисице и коже (али не купљене!) послати кнезу „на виденије“; свака пореска глава по две вране или свраке, а жене и деца свако по четири врапца. Ко би убио више обећавана му је кнежева благодарност.³ Најзад кад се то сврши предузме се располагање целокупне суме на кнежевине, на села и на пореске главе,

¹ Петровић, *Грађа за Историју*, I, 344, 353. Распис од 14 маја и 1 дек. 1820.

² Петровић, *Грађа за Историју*, I, 358, 23 мај 1821. „Тарифа за нахију Пожаревачку“, II, стр. 474, 23 нов. 1821.

³ Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 355—360, 1 дек. 1820. — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 23 нов. и 15 дек. 1821 итд. — *Id.*, Беогр. нах. II, јун 1819. Ник. Станковић Милошу. — Ево две наредбе Милошеве односно звериња и тичјих глава, што се у осталом увек радило. *Држ. Арх.*, К. К., 11 март 1822. Милош Језрему: „Звериње и тиче да се поиз-доносе у Шабац и Ваљеву, да се главе њих повећају о дрвешу на углед народу.“ — *Id.*, 23 март 1823. Милош Милети Радојковићу. Примео је коже лисице и курјаче. „Врање и врабче главе кад покупи да их наизме на мутавацку пређу у више нивалса и да их извеша по дрвима около Јагодине.“

према њиховом стању, пошто се сваки кмет заклео да је број глава у његовоме селу толики и толики. Ако је пореза, рецимо, изашла с главе на главу 17 гроша, онда ће, подељена у три класе, бити од прилике за „велике главе“ 21 грош, за средње 17 гроша, а за мале 14 гроша. Понекад се разрезавање порезе сврши неким одвратним актом: вешањем хајдука, јатака или неком сличном егзекуцијом.

По свршеном послу нахијски кнез јавља Милошу да је посао свршен и уз то ако има што нарочито да јави. 11 јуна 1819 Никола Станковић с кметовима јавља Милошу да су се састали код цркве у Вранићу, да су порезу разрезали и да народу није право што је пореза овако велика и да он у „држави“ кнежевој највише плаћа, јер ако треба косити, копати, и други кулук чинити, они највише повлаче.

Стопа личне порезе, наравно, мењала се према величини општих расхода: у другом полугођу 1815 износила је 23·15 гроша док није нарастала у првом полугођу 1819 на 28 гроша. У другом полугођу 1819 ова је стопа пала на 16 гроша, дакле с пуних 12 гроша од пореске главе. Узрок је овоме био у факту што је тада извршен први попис пореских лица и нађено их је много више, него што је догле порезу плаћало.¹ Услед овакога стања ствари Милош се непрестано претеривао са старешинама нахијским тражећи право бројно стање пореских односно ожењених лица, јер их је сумњичио да их прикривају.²

Ово је донекле било тачно, као што сведочи пад горње стопе, али је било тачно и то да се о пореској снази народној није могло закључивати према броју ожењених глава у Србији. Велики проценат ожењених лица био је у немогућности да плаћа порезу: једни су осиротели, други су досељеници, који још немају баштина, трећи су кованције, воденичари и др. 5 јуна 1821 Милош најави кнезовима београдске нахије своје

¹ М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 143.

² *Држ. Арх.*, К. К., 145. Под 22 јан. 1822. Види се да је Милош изредно ново пописивање пореских глава.

негодовање што је пореза изашла с главе на главу по 17·22 гроша, кад је требала да буде, према броју ожењених глава, само 14·20 гроша.¹ У своме одговору кнезови веле да је та стопа морала толико порастити, што све ожењене главе исеу у стању порезу плаћати. Тако у Остругинци било је, по списковима, 102 ожењене главе а порезу су могле плаћати само 83; у Жаркову плаћало је 47 на 64; у Камену 8 на 14; у Рипњу 121 на 136; у Великом Селу 85 на 101. Цифре заиста врло карактеристичне за материјално стање народа у беогр. нахији.

По правилу од плаћања порезе „не изузима се ни кнез, ни кмет и ниједан служитељ народни, сем свештеника и престарелих стараца од осамдесет година“.² Наравно било је многобројних изузетака и тумачења. 26 нов. 1821 Милош наређује да се на село Брусницу удари само половина порезе која на њега пада, „будући да посведневни кулук чини ондашњему конаку“.³ Селима чије је усеве град побио пореза се смањује и преноси на села која је та несрећа мимоишла.⁴ 1820 год. Милош је опростио један део порезе народу ужичке нахије, који је грдно пострадао од злоупотребе својих кнезова Мићића и Демира и њихових кметова и момака.⁵ 1819 један се ослобађа порезе, јер је имао три ожењена сина који порезу плаћају; 23-ег нов. 1821 Милош је издао распис да се порезе ослобађа отац који има два или три,⁶ а 13-ог маја 1822 онај који има четири ожењена сина.⁷ По наредби од 23-ег нов. 1821 та се пореза разрезивала на синове. 25-ог нов. 1821 Милош је добровољно поклатио сиротињи по-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под датумом.

² Петровић, *Грађа за Историју*, I, 341, 353. Милошев распис од 14 маја и 1 дек. 1820 године.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 26 нов. 1821.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 145. Под 19 дек. 1822. — *Држ. Арх.*, К. К., 21 нов. 1821. Милош Гарашанину „да на она села која је град побио половину припадше на њино село порезе расположи, да плати, а другу половину да на прогач села његове кнежине расположи, да му сума на кнежину припадна потпуно плаћи може.“

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 27 мај, 10 и 18 јун 1820.

⁶ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 474, 23 нов. 1821.

⁷ *Држ. Арх.*, К. К., 140. Под 13 мајем 1822.

жешке нахије 858·20 гроша порезе и тражио да се сразмерно свим сиротнијим људима пореза за толико олакша:¹ 26-ог маја 1821 Милош је исто тако примао на себе 500 гр. порезе ако је јагодинска сиротиња не би могла платити.²

Подлога за плаћање порезе било је „количество земље и баштине“, јер је од тога зависила привредна снага српскога сељака:³ људи убоги, без добрих баштина и новоселци и ако ожењени ослобођени су порезе, или су им чињене олакшице. Услед тога Милош је наређивао да се сувишна, необрађена земља одузима од једних и даје сиромашним људима и досељеницима.⁴ Само престарели људи, попови, сакати људи, или они који су учинили нарочиту услугу отаџбини, били су ослобађани од порезе, и њима је издавано „свободно писмо“, тј. уверење да су ослобођени од порезе.⁵ Год. 1821 порезе је било ослобођено 1735 лица; 1822 године 2036 лица; год. 1823 807 лица, итд.⁶ Око 1825 године Милош је ослободио порезе и кметове. По паланкама нежењени људи, ако добро стоје с радњом, плаћали су порезу.

Једном речи било је према приликама различних случајева.

Исто су тако неке нахије из извесних разлога ослобађале порезе ова или она села и примале ту

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. Под датумом.

² *Id.*, Под датумом.

³ Држ. Арх., К. К., Дп. Под 15 јуном 1821.

⁴ *Id.*, Дп. Под 23 мајем 1821. Под 3 јан. 1823, наређује Милош да пореза пролетос досељених Бугара у Рабнику буде мања од порезе старо-седелца. — Петровић, *Грађа за Пећорију*, II, стр. 473, 23 нов. 1821.

⁵ *Видет.* — Држ. Арх., К. К., Дп. Под 4 јуном 1823 једном сакатом (Тонал Михаило) пореза само смањена: одређено да плаћа порезу само три гроша и то док не ожени сина, а после син да даје равно са сељацима. Милош вели, одређивши порезу од три гроша овом лицу, да то чини „да се не уводи обичај да они који сами држе особиту баштину не дају ни мало пореза“. Јамачно јер је баштина била добра. Тако видимо да Милош 13 јуна 1823 одређује колико порезе да се удари на Мандрину снаху. — *Id.*, Под 9 окт. 1821, 13 јуном 1823, итд. — Петровић, *Грађа за Пећорију*, I, 281, 283.

⁶ М. Петровић, *Финансије и Уставное*, I, стр. 150.

порезу на себе. Тако пријавори неких манастира изостављани су понекад из порезе.¹

Хасовина око Ваљева била је ослобођена порезе јер је давала муселиму сав кулук, сено и дрва што би иначе падало на целу нахију. Место порезе она је плаћала само тако звану *свензу* или *свену*,² која је била незнатна према порези.

Изгледа да је *свенза* по правилу скупљана по пограничним градовима. Тако у једном акту писаном негде око 1825 године о дајбинама у Београду под Хаџи-Мустафа-пашом стоји: „За *свенцке* од трговца, ожењен или нежењен био, равње и от запатлије 1 гр. и 4 наре: равно и странски трговци дужни су који овди [у Београд] дојду, имали или немали тескеру из другога места, толико платити и одавде тескеру на спенџек узети, а одавде узета спенџек тескера нигди се не побија. То је зато што је овај град на серату.“ *Серат* значи крајина од арапско-перенџеке речи *серхад*, граница, укрењење на крајњој граници. Тако је *свензу* купио везир у Београду и после 1830 године.³

¹ Држ. Арх., К. К., 140. 13 мај 1822. Јеврем Јавља Милошу да је 1821 изостављен пријавор манастира Боговађе. — 9 мај 1819. Краг. Дим. Ђорђевић Милошу. Примио је тарифу по којој „сви остали у Левчу порез даду, тј. како сиротина тако и кнезови, служитељи и пријавори, и само да се искључи калиџински пријавор“. Калиџин има 3 села која су њему подложена: Превеш, Дубич и Пријавор „што је био и старински“. Који ће од ова три пријавора бити слободан а који под данком? — Држ. Арх., К. К., Дп. 16 јул 1819. Милош наређује да села у сокоској нах. која чине „вонет“ манастиру Гачи морају давати порезу, па давати га сељаци или калуђери.

² Држ. Арх., К. К., Дп. 18 јан. 1820. „Дато објављење проти Жуљовићу да касаб Ваљево и околна Хасовина мирју називу *свенза*, или на ожењену главу само по два гроша плати, а на нежењену ништа, или на ожењену главу по 1 грош 4 наре, а на нежењену по 22 наре“. — Држ. Арх., К. К., 139. 3 јун 1821. Ваљево. Јеврем Милошу. „Порез расположили смо и дошло је на главу по 15 гроша 20 нара, будући нахија, сви кнезови и кметови согласно сваке године Хасовину, око Ваљева сушчу, остављају од пореза ради кулука овдашњег а да муселиму сено и дрва дају, и то тек сваке године, не знам како се овде уселило... Истина кметови су задовољни на то само да сено и дрва не носе у Ваљево муселиму зато и примају и Хасовину остављају од порезе“. — *Id.*, 13 мај 1822. Јеврем Милошу: „Истина у Хасовини ваљевској има сто глава, које нахија оставља за муселима да му дрва и сено вуче.“

³ 2-ог новембра 1832. Београдски Суд јавља Милошу да га је везир навестио преко војводе „да хоће да започне спензе купити, и да ми тога ради људе предурадимо.“ Како је „досадан обичај збирања ове спензе

Да напоменемо да је било и једне непосредне порезе на радње, и то на механе. Под Хаџи-Мустафа-пашом сваки механија у Београду био је дужан плаћати *овајети* јањичар-аги пет гроша месечно, а војводи 4 гроша. Под Милошем механије су плаћале јањичар-аги 4 гр. и 20 пара месечно. Исто толико и војводи. Кад су 1826 године јањичари уништени, механије престају плаћати јањичар-агино.¹ По другим варошима механије су плаћале само војводи нешто месечно, и то мање него у Београду.²

Само су релативно незнатне суме од порезе давале везиру у готовоме. По целој Србији кнезови су куповали за везиру војску масло, мед, брашно, стоку, зоб, кукуруз, разну јацију и др., или су исплаћивали друге везиروه лиферанте и издавали плату — „ајлуке“ Турцима по гарнизонима у Ђуприји, Смедереву, Шапцу, Соколу и Ужичу.³ Сав је тај новац опет остајао у народу а само је један незнатан део пролазио кроз руке Марашлијина хазнадара (који је исплаћивао београдски гарнизон). Тако је избегавано денасирање новца, које је било тешко, јер је требало неколико коња да

био, сваке године у марту месецу“ они нису ништа предузели и траже заповест од кнеза. Милош одговара да ће о томе писати везиру, и пита их колико је те године везир у марту спензе покупио. — 7 вол. они одговарају: „Ми смо од Мула-Алије, који сваке године вараћен од ч. везира спензу купи, дознали да до 2000 гроша потерују, узимајући од главе по 1 грош и 4 пара, а кад би се цела спенза уредице, у своје време и строжије купила, могла би се на 3000 гроша истерати“. — За значење *спензе* да наведемо, да је Милош 14 јан. 1823 године затражио од Вула Глигоријевића у Поречу да му достави колико данка плаћају Кључ и Крајина видинском везиру. Између осталог Вула Глигоријевић у своме одговору од 24 јан. 1823 пише ово: „На 5000 глава жењетих арач и главница по 6 гр. 24 пара 33.000 гр. На 4500 деце која су од 15 година, само што главницу по 3 гр. 12 пара плаћају 14.850. Обаче ова деца која су од 15 година, што главницу плаћају и на њих порез од паше удара се како год на жењете главе, зашто у суми на 9500 *спензи* Крајина и Кључ *ворез* плаћају... За мезулане трошак и за пашин конак: масло, овиоци и прочаја, само за митровски и тј. ово подгодинаш, по 9 гроша на сваку *спензу* припало је, зашто на 9500 *спензи* 85.500 гр. — Вук, *Рјесник*, Предговор, стр. X, вели да је Назван-оглу у Крајини поред харача увео и *спензу*, по 3 гроша на сваку харачну главу.

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 94, 95. Акта Вар. Суда Милошу од 2 авг. и 20 дек. 1826, 4 март 1827. — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 7 март 1827.

² Види стр. 299.

³ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 266, 6 авг. 1821. Милош београдском кадији.

однесу у Београд неколико десетина хиљада гроша.¹ У таквом стању ствари Милош је био у могућности да овде онде прима од народа порезу у натури.²

Оваква процедура била је за Милоша од велике користи, он је остваривао велике добитке, јер што је једном руком давао, другом је смањивао, као трговац који на сваком послу тражи проценат. Пошто је свео турску управу у границе повољне за народ, он ју је економски експлоатисао. Ну Абдурахман-паша није се дао експлоатисати: он је с малим изузетком при-мао све у готовом од Милоша и сам је плаћао што је имао да плаћа. 30-ог марта 1822 Милош, пишући Абдурахману, вели „до сада давајући мирџе се новце њему, много уредице и тачније и рачун и посао иде, а не као досад што се морало при рахметли Али-пашини и трговцима и чиновницима његовим на тавиле плаћати из којег се велики непоредак рађао“.³ Наравно овде Милош није искрен.

Кад је реч о порези да напоменемо да је Милош, у приликама кад му је требало новца, расписивао зајам на рачун порезе која се тек има прикупити и позивани су имућнији људи да учине услуге народној каси.

V

Чибук или пореза на ситну стоку — „мирија тако зовома чибук“ — исплаћиван је од оваца и коза по две паре од главе и уз то по две паре узимано је од тора на име писарине.⁴ Купљење чибука везир је објављивао у свима нахијама својом бурунтијом преко

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 26 нов. 1821. На пет коња послато је везиру 70.000 гр.

² *Држ. Арх.*, К. К., 85, 31 јул 1816. Вараћено је пожаревачким кнезовима и кметовима да скупе 950 тогара јетма и 300 тогара жита за везиров рачун, и то да се одбије људима од порезе. — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 2 окт. 1821 и 22 јуном 1822, итд.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под датумом.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 23 фоб. 1820. Шаљу се људи да купе „чибуке“ по староме заведенију од оваца и коза по две паре од главе и две паре писаре на обор.“

нарочитога комисара — бумбашира — који је за овај посао добијао од нахијског кнеза 200—250 гроша *аважета* или награде.¹ Скупљање чибук везир је до 1819 године обично давао људима из своје свите под проценат да би тако „штогод ...ашдука добили“.² Од године 1820 Милош је узимао на себе купљење те дажбине у свима нахијама. Хтео је да је покупи и од Турака у сокојској нахији³, али се они одупру,⁴ тврдећи да имају ферман да не плаћају.⁵ Идуће године поновно се опет тај спор. 21-ог марта Јов. Обреновић пише Милошу: „соколке чибукције пишу ми да им Турци ондашњи, који по селима живе, на своју стоку чибук не даду, којих хој-баше од свију села призвао је муселим к себи и заповедио им, ако нису ради бумбашерију плаћати, чибук нека даду. Они су одговорили да воле по 10 гроша бумбашерије платити, него чибук дати, придодајући да имаду три некаква фермана... неплаћати чибук“...⁶ Међутим они нису могли показати те фермане, и у мају 1822 године Абдурахман је свечано обећао Јовану Обреновићу да ће Турци морати „чибук платити како год и раја“.⁷

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 23 феб. 1820. „Разумели смо што нам пишете да расписемо на све нахије да кнезови даду по 200 гр. бумбашерије за чибук који ће се започети купити, но прије нежељ што је од нас писмо дошло, везир је у све нахије Турке с бурунџијама послао заради чибук; онеду ли кнезови бумбашерију дати не знам.“

² *Држ. Арх.*, К. К., 85. 18 феб. 1819. Ђ. Поповић Милошу. „За чибук писали смо вам пређе, тако пожаревачку нахију узео Ђурчибаша о једанаест нахија стоји. Они су ради да шаљу по једног човека да се шта спомогну, зато очекујемо од вас одговора.“

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 23 феб. 1820. Пуномоћнице Новици и Прибу за сокојску нахију „да и на турску стоку како год на сербску узимају чибук.“

⁴ *Id.*, 13 марта 1820. Писао Новици Јовановићу „да само од Срба чибук купи, а од Турака који неће чибук да плаћају биће Господарина брига покупити.“ — Тако и др. писма о томе.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 86. 11 апр. 1820. Ђ. Поповић Милошу. „Овде су доходили... [Турци] из Сокола и кажу да они ферман имаду да не дају [чибук], и послали су натраг за неки ферман донесу... Ако ли фермана не буде а оно чибук да плате као и прочи... Каже Алај-бег ако ферман покажу а оно ми смо се шалили, ако ли фермана не буде нека плате.“

⁶ *Држ. Арх.*, К. К., 144. 21 март 1821. Ужице. Јов. Обреновић Милошу.

⁷ *Држ. Арх.*, К. К., 145. 4 мај 1822. Београд. Петр Милошу.

VI

При расписима за купљење пореза Милош је обично објављивао и повчану тарифу или курс по коме ће се која врета новца примати. Није без интереса рећи коју реч и о томе у толико пре што се према повчаном курсу могу видети прво тешкоће с којима је било везано давање порезе, и друго према њему се може судити и о величини пореза, пошто је новац који је онда био у течају и данас доста познат.

Једна од великих неприлика при купљењу разних дажбина била је стално побијање турскога новца. Турски грош, који је био повчана јединица и имао 40 пара, непрестано је падао. По ферману од 24 реџепа 1227 (јул 1812), по коме би имао да се равна и повчани курс у Србији, било је утврђено нпр. да ће цесарски дукат — врло обичан у Србији — имати 11 гр. и 12 пара, који је дотле ишао по курсу 11 гр. и 20 пара. Међутим дукат цесарски је непрестано скакао према турском грошу.¹ Портини фермани показали су се слаби у борби с реалношћу. Тако је цесарски дукат имао 1813—1816 године 12 гроша: 1817—1819, 14 гроша 20 п.; 1820, 15 гроша; нов. 1821—1824, 18 гр. 20 пара; 1826—1831, 24 гроша.² Како је у Србији било новца готово свију европских држава то је та разноврсност у вези с мењањем курса доносила највеће тешкоће у обичном саобраћају и при исплаћивању дажбина.

Курс који је Милош при разрезивању порезе објављивао био је онолики колики је у чаршији, а тај се курс равнао према курсу у осталим деловима царевине. По тарифи од 25 нов. 1821 новац је приман у порезу: дукати цесарски, холандски и руски по 18 гр. и 20 пара, суфорини и француски по 18 гр., кретап талир 8 гр. 20 пара, орлаш 8 гр., слепак 7 гр. 20 пара.³

¹ Testa, *Recueil des traités de la Porte Ottomane*, IV, стр. 20. — М. Гавриловић, *Изјави из Царских Архива*, стр. 663.

² М. Петровић, *Финансије и Установе* I, стр. 497.

³ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 478—479.

У то крајем 1821 Порта изда ферман којим је хтела да побије курс златне и сребрне монете и да врати грошу његову првобитну вредност. Сви везири добили су заповест не само да по томе курсу примају све дажбине него да по њему и новац тече и у приватним трансакцијама.¹ Тим ферманом био је утврђен курс цесаревог дуката на 15 гроша; тунус (*sequin des Barbaresques*) на 12 гр.; фундук на 11 гроша, махмудија на 25 гроша, дукат стамболоски на 8 гр., талيري по 6 гр. и 20 пара, итд. док је курс у јавности био много већи, специјално, као што се горе види, цесарски дукат ишао је по курсу од 18 гр. и 20 пара. Ну Милош се оглушивао о тај ферман. По првој наредној тарифи од 10 маја 1822, коју је он издао, кретах талир приман је у порезу по 9 гр., диреклије 8 гр. и 20 п., орлаш 8 гр., махмудија 28 гр., цванцигер небушен 1 гр. 12 пара, цванцигер бушен 1 гр. и 10 пара. Остало је остало по горњој цени.²

У јулу 1822 ферман је поновљен и како је та самовоља претрпела јако економским односима у земљи Милош је уложио протест код везира па и саме спахије стану протестовати.³ Преговарање о овоме између Милоша и везира било је врло тешко и само је више затезало и онако затегнуте односе између њих двојице. Везир је најзад пристао да новац тече у јавности као и досад, само да се њему издаје по ферману. Ово је Милоша потпуно задовољило; ну у последњем тренутку он још нешто откине, наиме да турске војводе примају плату по курсу а не по ферману. Милош је доказивао да су војводе народни служитељи те

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 87, 16 јан. 2 феб. 1822. Ђ. Поповић Милошу. — *Id.*, Дп. Под 23, 24 и 25 феб. 1822. — *Testa. Recueil des traités*, IV, стр. 23. Ферман датиран у половини ребиул-евела 1239 (окт. 1823). Овај је ферман поновљење фермана из 1821 године.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 10 мајем 1822.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 230, 24 септ. 1822. Алај-бег Милошу: „К мени су долазили спахије и зајми и молили су ме за новце да би на касији мољба да иду као што су ишли.“ Везир је одговорио да мора бити по ферману.

према томе морају примати плату као и остали ериски чиновници.¹

Тако је и Милош 16 дек. 1822 издао нову тарифу на основи царскога фермана, по којој су цесарски, папини и холандски дукати примани у порезу, на екелама и при наплаћивању царине, по 15 гроша, а талери креташи, орлаши и диреклије по 6 гр. и 20 пара.²

Друга тешкоћа при купљењу пореза била је лажан златан новац кога је било понекад врло много у оптицају; он је кован обично у Аустрији. Поред свију строгих мера, против оних који су тај новац уносили у Србију, борба је била тешка против „таитуса“ и „калгузана“, и Милош је често скретао пажњу народним старешинама да се они сузбију.³ Једно од средстава за сузбијање било је да се курс праве монете, у чијој се врти фалсификат појавио, побије, тако да се она дискредитује те да се од ње сваки чува. 22-ог нов. 1823 Милош вели да је курс златне махмудије оборио од 28 на 25 гр. „што не долазе само из Цариграда, него и из других земаља, зато могу многе калп изаћи“.⁴

Почетком 1824 године везир је хтео по Портипој заповести да натера Милоша да принуди курс остаци и у народу. Али Милош је остао при своме да ће све царске дажбине примати од народа и плаћати по ферману а новац нек тече у обичном саобраћају као што је дотле.⁵ Тако се све више и више утврђивала разлика између пореског и чаршијског течаја, тј. између пореског и чаршијског гроша, који је био повчана јединица. Тако је Порта индиректним путем повећала оно што је од народа примала, али је и Милош нашао свој рачун јер су тиме и његови приходи повећани

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 2, 19, 23 окт.; 3, 24 нов.; 1, 3, 6, 18, 26 дек. 1822. — 18 дек. 1822. Милош Визију.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 16 дек. 1822. — Ову тарифу по царском ферману, издату 7 марта 1823, у којој је параћено преко 20 врста новца, види у: Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 497. — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Курс под 6 мартом 1824.

³ М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 491. Прокламација од 25 феб. 1825.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под датумом.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 12, 17 и 23 феб. 1824.

е тога што је он држао под закуп, поред харача и чибука, скеде и пограничне царине, где је новац при-
ман по ферману.

Да видимо још какав је био однос у ово време из-
међу новца и награде за известан рад, те да се до-
бије тачнија слика о величини пореза под Милоше-
вом управом. Обична надница у Београду 1819 го-
дине била је 60 пара, рабацкијска с колима 3 гроша.
Год. 1822 аргати из пожешке нахије добијали су у
Београду 30 пара надницу, а рабацкије из Остружнице
60 пара. То се већ сматрало као ниска награда.
У београдском конаку један фурунција је имао 1820
године 20 гроша месечно, подрумција 20, ашчија
(кувар) 25 гроша, а нижа послуга 10, 12 и 15 гроша
на месец; Милошеви свињари у Шапцу 1822 године
имали су 15 гроша месечно и мало жита. У Цриући
год. 1824 Милошев козар имао је плату 25 гроша ше-
стомесечно, дрвар, који дрва гони, 45 гроша шесто-
месечно. Зидарека надница године 1825 у Пожаревцу
била је 2 гроша; године 1827, опет тамо, надница
за зидаре-мајсторе била је 60—80 пара, за обичне
зидаре 50—60 пара. У ретке награде спада хонорар
од 300 гроша, који је добио лекар у Београду 1822
год. за лечење једнога Милошева хата.

Да споменемо још награде чиновника и нижих
служитеља у народној служби. Год. 1818 нахијски кнез
имао је шестомесечно 2000 гр., срески кнез 800 гр.,
писари 120 гр. (20 гр. месечно), пандур 90 гр. (15
гр. месечно). Било је писара и са 130 гр. шесто-
месечно и пандура са 120 гроша. Јеврем Обреновић имао
је те године плату шестомесечно од ваљевске нахије
3000 гр. а од шабачке 2000; његов писар 500 гр. Год.
1822 Милошеви секретари имали су у Бурђевоком по-
лугођу по 1500 гроша, у Митровском по 2000 гроша;
кнезови београдске и крагујевачке канцеларије од
1000—1500 гр. шестомесечно, итд. Учитељ у Пожа-
ревцу имао је 1822 год. 400 гроша полугодишње.

Да би се пак судило о величини наднице и вред-
ности новца изнећемо цену најпотребнијих намирница.
Од 1815—1817 животне намирнице у Србији биле су

врло скупе; тада су биле нередовне прилике — глад и
оскудица у свачему. 1815 год. 100 ока брашна ста-
јало је 50 гр.; 1816 пшеница 35 гр., јечам 25 гр.;
1817 год. брашно 95—100 гроша, пројино брашно 62
гроша, товар сена 25 гроша. Год. 1818 кукуруз (опет
по 100 ока) 5 гроша, пшеница 10—12 гр., брашно
20 гр.; 1819 добро брашно из Аустрије 11—12 гроша,
лошије 8—9 гр.; 1820 год. пшеница 8 гр., јечам 10
гроша; 1822 год. кукуруз и јечам 5 гр., пшеница 12 гр.;
1824—1825 год. јечам 5 гр., пшенично брашно 8—10
гр.; 1826 год. пшеница 7 гр., крупник 6 гр., јечам
5—6 гроша. Год. 1816—1818 масло је било 80—120
пара ока; 1820—1826 год. 50—60 пара; кола дрва од
1820—1826 стајала су 1 грош, кола сена 2 гр. до 2
гр. и 20 пара; фат дрва у Београду у зиму 1826—1827
био је 4 гроша и 20 пара, у лето 1827 4 гроша.
Год. 1822 пар добрих дебелих свиња 100—110 гроша.
Ока вуне у Шапцу 1823 40—45 пара. Год. 1820 један
ован у Србији стајао је 8—9 гроша, коза 7 гр. и 20
пара. Год. 1824 мехџема у Београду прописала је таксу
меса: 16 пара ока овчјег, а 12 говеђег. Међутим многи
су каспи давали још јевтиније. У октобру се гове-
ђина у Београду могла добити по 6—8 пара. Год.
1827 у марту један је арендатор нудио да продаје овчје
12 п., козје 10, говеђе 6 пара оку преко целе године,
јагњетину од Бурђева-дне до Петрових поклада 16
пара. Год. 1822 Милош је прописао таксу за месо у
Чачку од марта до јула: овчје 15 пара, говеђе и
козје по 9 пара; од јула до октобра овчје 13, говеђе
и козје 7 пара. Ока добро печеног хлеба била је таксе-
раца те године у Крагујевцу 8 пара.

Новац је у Србији био врло скуп, интерес је ишао
обично до 50%, ну при споровима судови су смањивали
ту стопу. Године 1820 у септембру Милош је
пресудио да „Анђелко Стамат [из Јагодине] плати
на сваку стотину гроша вајде на годину по 36 гроша,
које чини на 235 гроша 84 гроша”.¹

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. Под 20 септ. 1820.

ГЛАВА XXIII

ПОСРЕДНЕ ПОРЕЗЕ И ТАКСЕ. КУЛУК

- I — Царина у Београдском Пашалуку. — Београдска Царинарница. — Царинска тарифа. — Пограничне царинарнице.
- II — Београдски Базрџан-башлук (Београдски Консулат) и његове функције. — Царинарница и консулат. — Прелазак консулата у Милошеве руке.
- III — Консулатске таксе и „економије“ на штету царинарнице. — Милошева царинска политика према Београдској Царинарници.
- IV — Бач, бечит, саламет-параси.

I

За Србију односно за Београдски Пашалук, који је био засебна царинска област у царевини, важили су, наравно, трговински уговори које је Порта закључила с европским државама. Сви су они склопљени на истој основици, по којој је царина (тур. *ђумрук*) била утврђена по 3% од вредности робе.

Ова стопа 3% *ad valorem* утврђена је на основи уговора између Порте и Русије од јуна 1783¹ у који је поменута тарифа 3% унесена из последњих француских и енглеских капитулација.² На горњу тарифу пристала је и Аустрија 1784 године,³ и после је сна давана и другим државама. Било, дакле, да један

¹ Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux*, I, 351—373.

² *Ibidem*. — Testa, *Recueil des traités*, I, стр. 186. Lettres patentes од 1740. чл. 37.

³ Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux*, I, 379.

трговац увози робу у Турску, било да отуда извози тамо купљену робу — јер су тада плаћане царине и на извезене фабриковане артикле и на сировине — он плаћа на једном месту 3% царине. У уговорима је било даље предвиђено да Порта, сем ове царине, не сме наплаћивати никакве нове унутрашње дажбине од увезене или извезене робе. Ту је последњу обавезу Порта слабо поштовала и то је изазвало честе сукобе између ње и заинтересованих држава.

Београдска Царинарница имала је своју филијалу у Нишу, која је пропуштала без царине све еспапе који су ишли из Румелије за Београд или за Аустрију, да се у Београду наплати царина. Од еспапа који су ишли за унутрашњост Србије царина је наплаћивана у Нишу. Од еспапа који је ишао из Европе или Србије преко Београда у Румелију царина је наплаћивана у Београду а у Нишу није ништа узимато. Од еспапа који су ишли за Цариград или Солун или отуда у Европу није узимана никаква царина — сем обичних царинских такса за тескеру (сироводно шемо), таминцилук и хамал-хамбар — пошто ће се царина узети или је узета у Цариграду или Солуну. У главном Београдска Царинарница је имала посла с еспанама који су ишли из Румелије у Аустрију и обратно.

Београдска Царинарница с нишком филијалом била је у рукама београдског везира и он је постављао тамо своје чиновнике. Еспани су царинени по тарифама које је везир добијао из Цариграда и које су састављане договорно између Порте и заинтересованих држава према трговачким уговорима. Те су тарифе од времена на време ревидиране и допуњаване заједнички према потреби која се показивала у пракси.¹

Робу, које нема у тарифама, оцењивао је нарочити чиновник, таминџија, и према томе је царина наплаћивана. У таквим случајевима, услед технички некусунога персонала какав је обично био на турским

¹ A. Beer, *Die oesterreichische Handelspolitik im XIX Jahrhundert*, Wien, 1891, стр. 399.

царинарницама, и услед тога што је рђаво плаћен, био готов да ствара себи споредне приходе, било је често спорова. Заинтересоване државе, да би стале на пут шканспрању својих поданика, уговориле су, ако трговац не пристаје да по учињеној процени плати царину, да може платити царину у натури, тј. самом робом. Ако је роба недељива онда трговац има право да му царинарница тај објекат плати по цени, коју је одредила тражећи царину.

Све друге царинарнице у Београдском Пашалуку с ем београдске биле су у Милошевим рукама; он их је узимао под закуп од везира и није смео наплаћивати већу царину него што је тарифом прописано.¹

II

Београдски базрџан-баша или консул био је привилегисан експедитор робе, која је ишла преко Београдске Царинарнице. Сва роба, коју су кириџије вукле из Румелије преко Ниша за Београд или Аустрију (или обратно роба која је ишла из Аустрије за Румелију), доношена је у Београдски Консулат с потребним спроводним писмима (тескерима). Нишка Царинарница издавала је те тескере на декларацију нишког консула, који је био помоћни орган београдском консулу, и крајем сваког месеца слала је тачан њихов списак везировој канцеларији ради контроле да ли је царина тачно наплаћена у Београду, и да нека роба није скренула с пута или истоварена негде у Србији не плативши царину. То је тако звани нишки тавил — нишка признаница — по којој је толика и толика сума царине, наплаћена у Београду, морала за дотични месец ући у везирову касу.

Према тим тескерима београдски је консул правно рачун колико износи царина на поменућу робу и

¹ Таква је једна тарифа у Петровића, *Грађа за Историју*, I, 367. — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 23 нов. 1822. Милош тражи да му Н. Њчко прешине тарифу Београдске Царинарнице и да му је пошаље. — Њчко је то одмах учинио јер ју је већ 27 нов. послао Милошу (М. Петровић, *Финансије и Уставное*, II, 1071). — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 16 дек. 1822. Милош шаље тарифе својим екселецијама.

колики су његови трошкови и предавао је тај рачун на исплату комисионару кога је експедитор означао. Комисионар је имао даље да се постара за експедицију поменуће робе, ако је ишла изван Београда; ако је пак експедитор хтео, тј. ако је роба дошла на „консулатску експедицију“, консулат је свршивао и тај посао. Консулат је наплаћивао од комисионара и царину и своје таксе и то обично месечно, као што се и он обрачунавао с везировим хџајом и цариником за нишки тавил и друге таксе.¹ Експедитори су обично имали отворене рачуне код појединих комисионара или су им уз робу слали и новац потребан за царину и друге таксе. Комисионарски је посао био доста лукративан, њиме су се бавили обично Грци, Цинџари и Јевреји.

Тек године 1817 Београдски Консулат прешао је у Милошеве руке кад је откупио наследни берат на њега. Под наследни берат пак консулат је дошао негде крајем 1813 или почетком 1814 године. Раније је био музадеки приход и везир га је давао под закуп. Велики везир, Куршид-паша, хотећи да награди неког Стојка Христића трговца и његова три компаноња, „извадио им је ферман да буду консули... у Београду, по том за њихово боље осигурање извадио им је берат наследствени с тим... да они имају шиљати у Цариград по гроша 350, и тако су они сваке године шиљали докле су... консули били“.²

19 јула 1816, у молби коју је Милош упутно сул-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 80, 20 феб. 1825. А. Симић Милошу: „Наш консулат ни у чему није скопчан с њима [хџајом везировим] нити... му имам што саопштавати, кромје кад дође месец да му платим нишки тавил и ђумрукџијски екселецију...“ — 10 јула 1825. „Ја сам само зато морао примити саме адлије у консулатску мисију да би имао с чим исплаћивати везиру нишки тавил, ондашњи ђумрук и ђезит за екселе...“ — *Држ. Арх.*, К. К., 84, 15 јан. 1834 П. Х.-Стоило, који је дуго вршио консулатску службу у Београду, пише Милошу: „Горе речеви ђумрукџија (тј. везиров ђумрукџија у Нишу) чини рачун с тамошњим консулатским експедитором на сво говаре еспана, који за један месец пролазе чрез Ниша, и на мене ђумрукџија познцу шиље, коју сам овдашњем ч. везиру на сваки месец исплаћивао. А ја пак од адешњих експедитора по тескерима ђумрука нишкога, и по писму и рачуну консулатскога експедитора у Нишу наплаћујем се.“

² *Држ. Арх.*, К. К., 84, 29 јан. 1834. П. Х.-Стоило Милошу. По пријаву београдског тамничарје Соломона.

тану преко Јована Обреновића, Вујинце Вулићевића и Милосава Трифуновића, пише: „За базрџан-башлук народ сав проси да би се нами у руке дао“.¹ Ну ни у овоме питању, као ни у другима, Порта није задовољила српске захтеве, те Милош приоше да се споразуме с власницима берата. У јуну 1817 он је усенео да откупи делове тројнице,² у септембру је откупио и четврти део за 4400 гроша.³ Ово прекупљивање извршили су за Милошев рачун Наум Ичко и Никола Конетантиновић Брзак, београдски трговци и комисионари, који су одмах почели ортачки отпиривљати консулске послове за Милошев рачун. Они су по налогу кнезова Народне Канцеларије извиђали и трговачке спорове, некад сами а некад с кнезовима. Наум Ичко био је неко време консул пред пропаст Србије под Карађорђем.

Год. 1818 Н. Брзак отиде на хаџилук, а Наум Ичко изда циркулар трговцима којим објави да је одеад он базрџан-баша. По повратку Брзакову народи се спор између ова два ортака, јер је Брзак тврдио да је он остао ортак Ичков. Спор је свршен тек 1826 године, а дотле се доста изменило у управи консулата. Тако је Милош 30 нов. 1820 год. на жалбу београдских комисионара сменио Н. Ичка и поставио за привременог вршиоца дужности Н. Брзака,⁴ којег комисионари ускоро изаберу за

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 196. fol. 31.

² *Држ. Арх.*, К. К., Кошије писма, fol. 71. 26 јун 1817. Милош депутатима. „За базрџанбашлук немојте ништа ни спомњати... Ја сам предузео овде да од свају откупим, и већ сам откупио од тројнице, јошт од мене четврто несе стоји неоткупљено, до који дан добићу и берат у руке.“ Поменуто је жена удовица некога Ђурчи-баше, Јамачно Куршилова; тужор је Ђурчи-башине деце био неки поп-Стојан из Ниша.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дос. Н. Ичка. 18 септ. 1817. Н. Ичко и Н. Брзак Милошу.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 24 септ., 21 окт., 24 нов. 1820. — Петровићи, *Грађа за Историју*, I, 351, 352. Под 30 нов. 1820. — Неслога између Н. Ичка и комисионара била је у главном што је он хтео да увеле нов ред у плаћавању царине и такса. — 17 окт. 1820. Београд. Н. Ичко Милошу. „Када сте мене наместили на ово дело то јест на базрџанбашлук... тако сам издао писменом трговцима у Цесарију, у Македонију, талџер и овдашњим комисионарима на који су начин издавати моји рачуни от таваре за царску марију и моји трошкове како главе царске фермане. На

базрџан-башу, пошто Милош није хтео на себе избор да прими. У декембру је Милош избор потврдио и обећао Брзаку као награду „трећу пару од добитка.“

Брзак је у консулском положају био у најтежим тренуцима, 1821 године, кад је букнуо грчки устанак. Бојећи се да не изгуби главу преклињао је Милоша да га смени, али без успеха. Милош га је сменио тек јануара 1822 и поставио на његово место Марка Ђорђевића.¹ Тако је консулом постао један чиновник Милошев, јер су се и Н. Ичко и Н. Брзак бавили поред базрџан-башлука још и трговином. Обојица су били „болтаџије.“

Међутим Милош је почетком 1824 год. био толико незадовољан пословима консулским и Марковим, јер му се учинило да је приход јако подбацио, да је 22-ог јануара издао пуномоћје своме хазнадару Алекси Симићу да иде у Београд да прегледа консулат и да га може са свима приходима продати лиценциом.² Али се ускоро предомисли те 4-ог фебруара постави А. Симића базрџан-башом, који се 9-ог петог месеца усели у консулат. А. Симића заменио је 3 авг. 1832 год. П. Х.-Стоило, који је остао на овом положају до краја Милошове владе, после је ускоро и базрџан-башлук укинут.

то су сви трговци коментари стали. Преко свега тога... Адам Нинаруши захтева да ми постави нов закон, то јест штогод товари долазе до њега преко целог месеца да му превезујем свелом у Цесарију па на последак месеца да ми у једанпут исплаћује... Зато је обуставио експедицију његових товара. — 22-ог окт. он пише: „Кат ја не узем на време новце от комисионари за товари откупу ја везиру издати сваки месец по 3 и 4 хиљаду гроша пре месеца. Док дође месец везир узме пре ђумрук от мене... баш и кат се прорачунимо, он мене дужан по 100 и 200 гр.“ — 27 окт. „Ја један часати 9 комисионара за 10.000 гроша тешко је него ли девегорини комисионара неплатити мени 10.000 гроша... а особито трговци заједно сас товари шилу и сав трошак да се ова исплати ђумрук, свела и наши трошкови, а комисионари захтевају те новце да употребљавају цела месец у своје послове, а Наум нек се пече као риба на роштиљу.“ На једнога подативашиг писма Наумовог види се да је Милош наредно да оставе да се плаћа на крају месеца, али да комисионари јемче један од другог ако би ко умро или банкротира „стао муфтиг“, као што се онда обично говорило.

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Пуномоћје под 8 јан. 1822.

² *Id.*, Под 22 јан. 1824.

III

Таксе су консулске за товар еснапа, који иде из Румелије преко Београда у Аустрију: 1^о *нишки провизион*; 2^о *скеларина*; 3^о *филакшика*; 4^о *црквено*; 5^о *комисионарско*; 6^о *консулско*. Ако је то још тако зван и „амбарски еснап“, који се морао затворати, као што је нпр. свила, плаћала се још и *магазиншика*. Памук нпр. није био „амбарски еснап.“

Сав овај приход није био консулски. Нишки провизион био је такса за нишки консулат. Црквено је предавано цркви. Комисионарско је ишло у парочиту касу над којом су комисионари водили надзор. Из ње су издржавани и сахрањивани пострадали трговци, давао се поклон новом царинику од стране комисионара итд. Тако је било у реду и да нови базрђан-баша учини царинику поклон; Алекса Симић на пример дао му је том приликом две оке кафе и три оке шећера, и то је ишло из те касе. У ту је касу улазио и један мањи приход. Тако „комисионари... кад коме кирицији даду товаре... да носи у Урумелију, узму му по један грош на коња или колико могу у ову касу“.¹ Приход њен за 1822 и 1823 годину износио је 904 гр. и 7 пара и био је готово сав потрошен, јер је остало од тога само 147 гр. и 27 пара. Од скеларине један је део предаван београдском царинику а један скелацији. Тако по пропису од 1832 године по товару износио је провизион нишки 20 пара, скеларина 2 гр. и 20 пара, филактика 20 пара, црквено 6 пара, комисионарско 4 паре, консулско 1 гр. Свега од товара неамбарског еснапа 4 гр. и 30 пара. Од тога је консулат давао за скелу царинику 1 гр. и 4 паре, скелацијама 16 пара, црквено (цркви) и комисионарско (комисионарској каси) 10, свега 1 гр. и 30 пара. Консулату остаје дакле по товару 3 гроша.

Од аманета који долазе из Румелије узимано је од оке по 1 грош. Од тога је плаћано колцијама (нижем царинском особљу) од оке 10 пара и скелацији који

¹ Држ. Арх., К. К., 79, 12 феб. 1824. А. Симић Милошу.

пренеси у парлаторију колико се нађе за добро. Од паша који се даје за контумац наплаћивано је по 50 пара од лица. Од месног еснапа за Аустрију консулат је узимао све горње приходе изузев нишки провизион.

Од еснапа, који је долазио на консулску експедицију или комисион, консулат је узимао још „консулски провизион“ по 1 гр. од товара.

Од сандука који су долазили из Аустрије консулату на експедицију узимано је за „консулски провизион“ 2 гр., црквено 6 пара, комисионарско 4 паре. И ништа више.

Роба из Аустрије у Туреку није морала ићи преко консулата. У томе су случају комисионари сами наплаћивали црквено и комисионарско и предавали базрђан-баша.¹

Један од знатних прихода консулских била је такозвана „економија“ или „економички добитак“, другим речима поткрадање царинарнице. Биле су две врсте економије, трговачка и консулска. Тако су румелијски трговци по неки пут, шаљући свој еснап у Аустрију, преко Београдског Консулата и комисионара, стављали у дењкове међу памук по неколико ока црвене свиле те им прође на царинарници као памук. Цео тај добитак припадао је паравно заинтересованом трговцу и то је „трговачка економија“, јер је он то кријумчарење извршио сам и на свој ризик.

„Консулска економија“ добијала се на сличан начин. Нишки консул, кореспондент београдског консула, неки Петраћ, који је дуго вршио ту службу, кад му дођу какви товари на које се плаћа већа царина, да понекад нешто колцијама те ту робу експедирају као другу јевтинију робу, тако сахтијан као мешине, црвену свилу као црвени предени памук. За толико је пак Београдски Консулат мање задужен односно царине, и толика је његова економија, јер кад та роба дође у Београд, београдски консул, по уобичајеној процедури у наплаћивању царине, наплати од комисионара царину, која се ефективно плаћа на дотичну робу, а

¹ Држ. Арх., К. К., 79, 11 феб. 1824. А. Симић Милошу.

плаћа хехаја-бегу везировом, према нишком тавилу, у који је ушла и поменута лажна декларација о сахтијану и свили, дакле уштеди толико колика је разлика у царини измењених артикала.

Ове су се две економије узајамно трпеле. Трговцима је свеједно да ли ће права царина отићи у касу консулатску или везирову, они је већ морају платити, али су у толико били осетљивији ако би консулат дириго у њихову економију, јер наравно што трговци више робе крију у толико мање има могућности консулат то да чини. Алекса Симић, који је о овоме писао Милошу 9 феб. 1824, вели: „да Петраћ покаже ђумрукцији [у Нишу] оно што су они сакрили и с тим да их удручи да више не крију, по под отвореним именом да шиљу, да би с тим наша економија већа била, није пристојно, јербо консулат треба с трговцима да живи, а с тим можемо им учинити на жао, те ћеду на другој скали претурати свој еспап“...¹

Год. 1824 београдски везир је поставио у Београдској Царинарници за тамницију Ђорџа Н. Петровића. Дотле су били Јевреји тамниције, тј. лица која су одређивала вредност роби, која није назначена у царинској тарифи. Ђ. Петровић је хтео да стане на пут поткрадању царинарнице тачним прегледањем дењкова. 24 нов. 1824 Алекса Симић и четири београдска комисионара поднесу тужбу Милошу против њега подмећући му да не разуме посао и како су због овога „чинили договор урумелијски трговци... да окрену своју трговину на Видин, што би била, веле они, велика штета ч. везиру за царину, вама за консулат, а нама би се укинуо комисионарлук“...² Због тога Милош узори тамницију који му одговори да су то само „хунцвутарије“ комисионарске, којима не да красти, који хоће да под просту чоху протуре фину или под крмез чивит! Јер се на оку крмеза плаћа 2 гроша царине а на оку чивита 30 пара. Он је најзад молио Милоша

¹ Држ. Арх., К. К., 79. А. Симић Милошу.

² Држ. Арх., К. К., 79. 24 нов. 1824.

да не слуша људе „који за свој крајцар добити јел' украсти издаће свога брата“!...¹

Консулат је кријумчарио робу још и у договору са скелецијама или другим начином, и то у корист своју и трговаца. Тако од пакла злата, које се преносило из Земуна, кришом од царинарнице, консулат је наплаћивао на оку по 4 гроша. „Од овог плаћа се скелецијама по величини пакле, колико се пађе за право.“ Тако је консулат плаћао царинарници на име скеле 1 гр. 4 паре од товара превезеног у Аустрију. Ако царински надзорник (колџија) који броји товари који се превозе, сакрије нешто од царине, нарочито у месецима кад се много еспана превози, онда тај колџија добија на сваки сакривен товар 22 паре, а 22 остају консулату, јер би од свакога таквог товара консулат имао да плати царинарници 1 гр. и 4 паре (тј. грош по товару скеларине и 4 паре писарине или *калетије*).

Правити овакве „економије“ било је у толико лакше што је царински конак (канцеларија) била на Дунаву а царински магацини на Сави у близини консулата.²

Београдски Консулат укинут је јуна 1839 године. 25 априла Савет је поднео Милошу мишљење да се базрџан-башлук причисли царинарници која је од дек. 1833 била у српским рукама, те да његови приходи уђу у ред осталих државних прихода а да се кнезу

¹ Држ. Арх., К. К., 90. 2 дек. 1824. „Прошавшаго месеца Хаџи-Батал експедирао једну фуџију чивит, кад смо дошли на месец за новци његов брат грефи сена дуџану, препишујећи коку колико трговцу експедирао. Кад дође на чивит, он не знајећи сам показа једна фуџија крмез. Онда ђумрукција на мени поглед даје, и после ми каже да ја то чиним...“

² Држ. Арх., К. К., 80. 24 феб. 1825. Београд. А. Симић Милошу. „...Ч. везир намерава преселити ђумрукцију у овај конак гди ја седим... Наш консулат [ће] имати уштрб у приходима својим сваке године по 4000 гр. ако не више, које сам до сада од економије добивао, коју сада већу моћи чинити ни најмање ако се ђумрукција досели овамо на Саву и буде у близости код мене... ја молим за интерес консулата нашег да учините да ђумрукција остане на Дунаву гди је и био.“ Ако се већ мора преселити ђумрукција онда он препоручује за консулат Фочићеву кућу која је припадала неком рођаку Сулејману Ризаловића и која је била на мирџској земљи иза Видин-напије, близу консулата, „под којом је ђумрукчи амбар, гди се истоварују трговачки еспани доноси се из Цесарије.“ У септ. је још био Ал. Симић у старом конаку консулатском (21 септ. 1825).

исплати ферман базрђан-башлука који је откупио 1817 године. По овоме предлогу Милош није донео никакво решење. Тек 6 јуна Намесништво реши да се манипулација базрђан-башлука придода царинарници. Тиме је управо базрђан-башлук био укинут. Три дана доцније, 9 јуна, Попечитељство Финансија реферисе Намесништву о реформи коју треба извести у ономе што је дотле консулат скупљао и што је сад прешло на царинарницу. У време уништења консулата узимано је од товара еспапа: 1^о за скеларину 3 гр., 2^о за чување 20 п., 3^о за магазу 20 п., 4^о за цркву и комисионарску касу 10 п., 5^о за калдрму 6 п., 6^о за консулат 2 гр., 7^о за алекенначки провизион 20 п., свега од товара 6 гр. и 36 пара. Попечитељство је било мишљења да се само прве три позиције могу и даље правично узимати, да приходе под 4 и 5 треба предати општини, а да консулатско и алекенначки провизион треба укинути, јер су то „злоупотребителни приходи.“ 10 јуна Намесништво је све ово усвојило.¹

Поред поменутих економија Милош је штетио Београдску Царинарницу и другим начинима. Како су све друге царинарнице биле у његовим рукама, он не само што је понекад смањивао царинску тарифу, као што је споменуто да би привукао трговце, него је употребљавао и друга средства. Тако је наређено Јеврему Обреновићу 30 септ. 1823: „да от сваког трговца, који он био, страни или уроженац, ђумрук по назначенију тарифе на сваки еспап и товар наплаћивати може, тј. на онакове товари еспапа у варошима који се за друга места или провинције крећу, ишао он у Цесарију и[ли] Београд, у месту можете наплатити ђумрук, а што он има на друга места ђумрук плаћати да не пита. Тако исто и од босанских товара. Будући да су ово мѐсни ђумруци одакле еспап полази, на товари може свагда ђумрук наплаћивати, који се у варошима за друга места крећу.“² Еспап дакле товарен негде у Србији има да плати царину Милошу и ако иде на

¹ Држ. Арх., К. К., Савет. 1839.

² Држ. Арх., К. К., Дп. Под датумом.

Београд узеће му га и везир! Дакле платно би двапут. Наравно да би ово избегао трговац ће пребацити свој еспап на некој Милошевој скели.

И без тога многи београдски трговци да би избегли не само величину београдске царине него и консулатске трошкове, носили су разне еспапе, као восак, коже, мед на Вишњицу, и онде, плативши српскоме чиновнику царину, пребасили су еспап у Панчево. Услед тога, 21 дек. 1824, А. Симић је предложио да се тамошњем царинику нареди да од таквих трговаца тражи и консулатске дажбине, што не би сметало по његову мишљењу да трговци и даље продуже стару праксу, јер је на кнежевим скелама била мања царина него на Београдској Царинарници.¹ У опште Милош и његови чиновници старали су се да свима средствима привуку што више робе на своје царинарнице. 28 нов. 1824 А. Симић пише Милошу из Београда: „Доста еспапа пролази из Немачке преко овдашњег ђумрука за Прилин, Петрич, Приштину и проча места на ту страну, који би се могли на Остружници примати на ову страну, и одакле товари преко Карановца на Пазар за оно место куд надлежи, да нигде не прође преко нишког атара да би га могао овдашњег ђумрукације човек уфатити и наплатити му ђумрук... Ја би могао учинити с трговцима да скренемо ове еспапе на Остружницу и да учинимо неку погодбу с њима да им узимамо од товара нпр. 10 гроша или колико нађемо за право, само да буде мање него овде, те би и трговцима остајала по која пара од ђумрука а ми би имали добру хасну“...²

Тачних белешака о кретању робе на Београдској Царинарници немамо. Напазе се само неки подаци у изводима. Ево једнога таквог извода. По консулатским тефтерима од 1-ог јануара до 8-ог фебруара 1824 године, које је водио — у осталом небрижљиво —

¹ Држ. Арх., К. К., 79, 21 дек. 1824, А. Симић Милошу.

² *Id.*, Под датумом. — 30 дек. 1824. Јов. Антић јавља да је два дана раније донесено 46 врећа пиринца из Румелије и на Вишњици претурено у Панчево.

Марко Ђорђевић, приход београдског консулата био је: на 375 тавара различног еспаца из Румелије наплатио је с царинским приходима 3734 гр. и 20 пара; на 152½ тавара мѣсног еспаца на исти начин наплатио је 479 гр. и 12 пара; на 86 дењкова из Аустрије послатих на консулатску експедицију наплатио је 117 гр. и 22 паре; за 64 пасоша узео је 64 гроша; од једнога нишког аманета узео 4 гроша, свега: 4399 гр. и 14 пара. Од тога је издао везировом хеџаја-бегу царине за „нишки тавил“ за месец јануар 2327 гр. и 30 пара; за скелеки тавил Београдској Царинарници 460 гр. и 36 пара; скелецијама за превоз до 6-ог феб. 124 гр.; каиџија месечно и бакшиш 5 гр.; кирија за консулатски конак 100 гр. за месец јануар; трошак консулатског конака до 6-ог фебруара 218 гр. и 14 пара; слугама плата до истог дана 147 гроша. Свега 3383 гроша. Остатак је дакле прихода 1016 и 14 пара, од чега је имало још да се плати царина и скеларина за 6 дана фебруара; црквено по 4 паре од тавара и „касијско“ или за комисионарску кауу по 2 паре од тавара.¹

IV

Напоменуто је како су разне државе уговарајући трговачке уговоре с Портом тражиле од Порте обавезу да ћеће трговини чинити сметњу каквим нарочитим таксама и наметима. Од тих унутрашњих дажбина особито су биле познате *бач*, *ђечити* и *саламет-параси*.

Бач је једна стара дажбина која је узимана по кланцима, у прво време само на таваре који су ишли преко Дупнице (Допниче). Бач није царинска такса него намет за издржавање стражара и војске, који чувају кланце, отуда се зове и *дервенџи-параси*. Злоупотребом је узимање ове дажбине проширено на многе пролазе, а у Београдском Пашалуку узимана је на капијама Београда, „и прочих градова“ и то не само

¹ Држ. Арх., К. К., 79. 11 феб. 1824. А. Симић Милошу. Прилог од 8 феб.

на таваре робе већ и од обичних намирница које је сељак доносио у варош на продају. *Ђечити* је у Србији био за путника оно што је бач за робу; иста такса на води звала се још обично *саламет-параси*. Сваки путник који је долазио из Цариграда у Београд или из Београда тамо одлазио плаћао је ђечит; сваки ко пређе у Аустрију плаћа саламет-параси, исто тако кад се отуда врати.¹ У самој ствари и бач и ђечит и саламет-параси по природи су једно исто, тј. плаћање за безбедност при путовању, зато се и у опште зову *саламет-параси* и *саламет-акчеси*.

Бач Марашлија није био издао Милошу под закуп. У Београду је та дажбина наплаћивана на два начина. Бач на робу коју су вукле кириџије из Румелије на Београдску Царинарницу, или извозили из Београда, везир је дао био под закуп, и онај који ју је закупио и скупљао звао се кириџи-баша — име које не треба мешати с кириџи-башом у обичном смислу — отуда се бач звао и *кириџи-башлук*. Ми видимо да је неко време кириџи-баша скупљање ове дажбине уступио базрџан-баши у чијој су близини кириџије стоваривале и товариле робу, коју су довлачиле из Румелије или тамо вукле.² Године 1820 кириџи-баша је узимао по марјаш од тавара,³ колико је узимано и под Хаци-Мустафа-пашом.⁴

Скупљање пак бача од тавара и кола намирница које су из пашалука довлачене у Београд на продају узимале су колџије (ниже царинско особље) које су наплаћивале и „ђумрук чаршијски“ — трошарину — и предавале у вече царинику. Тако је тај бач у пракси био везан с трошарином и ми ћемо о њему даље говорити. Како је бач наплаћиван на капијама „прочих градова“ не знамо, али је наплаћиван извесно.⁵

¹ Држ. Арх., К. К., Ђумруџи и скела. Испит од 13 апр. 1837.

² Држ. Арх., К. К., 12—15. 27 окт. 1820. Н. Пичко Милошу. Вези да је наплаћујући ово право „економију“ прикривајући по 300 тавара на 1000.

³ *Ibidem*.

⁴ М. Вукићевић, *Бараборђе*, I, Прилози, стр. 387.

⁵ Држ. Арх., К. К., 82. 25 мај 1829. А. Симић Милошу. „Војвода ужички писао је ч. везиру да су му казали ондашња кнезови да се он

ГЛАВА XXIV

ПОСРЕДНЕ ПОРЕЗЕ И ТАКСЕ. КУЛУК

(наставак и крај)

- I — Трошарина („чаршијски ђумрук“) и бач, авајет на вино и ракију, тахмиз
- II — Трговачке таксе, судске и административне таксе, кантарина, такса за млање стоке, скарларина, поштанске таксе, баурат, такса за риболов.
- III — Кулук.

I

Сваки ко је што донео на варошки или паланачки трг на продају плаћао је на то „ђумрук“, који се још одређеније назива „ђумрук чаршијски“, за разлику од првог ђумрука тј. царине. Данас се тај „ђумрук чаршијски“ зове трошарина и припада општини, а под Милошем је то био мукадски приход, који је он држао под закуп од везира по свима местима сем Београда, где је везир сам прикупљао ову порезу преко својих органа. По тарифи, коју је Милош издао односно јогодинске трошарине, имало се узимати: „од једне арабе буди шта што се продаје у чаршији I грош“, од продатог кљусета 20 пара, од говечета 10 пара, од зечје коже 1 пару, од лисичје

више не меша у кантар и бач варошки и да неду они у напредан кантар и бач узимати, које је досад било везирско. За ово звао ме је ч. везир и казао ми да вам пишем да јавите кнезовима да ведирају у бач и кантар узички, или ако обете да вам... прода на га држите ви.* Кантар и бач доносили су у Ужиду месечно 180—350 гроша. — *Id.*, 28 апр. 1828. А. Симић Милошу. Види се да је бач наплаћиван и у Бујарџи и да је припадао везиру. — Испор. стр. 376, прим. 2.

2 паре, од овчје или козје 1 пару, од две јагњеће или јареће 1 пару.¹

Било је некад време, кад у Београдском Пашалуку трошарина није наплаћивана, већ је само на капијама по варошима под градовима и утврђењима узиман бач, који се наплаћивао не од артикла него од товара и од кола. Под Хаџи-Мустафа-пашом кад какав Србин, „раја“, донесе што у Београд на продају што је било потребно за „мемлећет“ и „за факир-фукару“ београдску, као што је мед, масло, лој, сир, настрма, брашно, шнепица, кукуруз, коже, дивљач, говече, овца, јаја, кокош или друга која ствар „ђумрук“ односно трошарина није наплаћивана већ само бач по пет пара од товара при уласку на капију у варош. Од вина и ракије узимано је као бач десет пара по бурету, без обзира на величину. Кад би ко донео кола дрва, сена, ђумура, оставио би по једно дрво, по мало сена или ђумура као бач.² Ако то куни какав трговац да носи у Аустрију или у опште изван Београдског Пашалука, и то је „дужан трговац царски ђумрук платити“,³ тј. царину.

По причању старих људи узимано је у име царине за Хаџи-Мустафа-пашино време како од јабанца тако и од становника Београдског Пашалука, који би односно робу у други пашалук, пара на грош, и то „на једном месту целог пашалука.“ Исто тако кад би ко „из другог пашалука у овај доносио узимато је на грош по пару.“ За живу стоку давато је „на једном месту“ по погодби између власти и трговца. Ко у чаршији куни коња плаћа грош. „На касаницу и печено месо није ништа узимато.“ На товар пива, који се у други пашалук односи, узимано је 20 пара.⁴ Тако је било у благословено Хаџи-Мустафа-пашино време.

¹ *Држ. Арх.*, К. К. Дл., Под 26 апр. 1823. — Исто под 1 мајем 1823 односно трошарине у Красујевцу. — *Држ. Арх.*, К. К., 54, 16 феб. 1825. Кнезови Чач. Суда Милошу. — М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 227.

² М. Вукићевић, *Карађорђе*, I, Прилози, стр. 387.

³ *Ibidem.*

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 54, 16 феб. 1825. Кнезови Чачанског Суда Милошу.

Доцније под дахијама уведен је и чаршијски ђумрук односно трошарина на све артикле који су се на паланачким и варошким пијацама продавали. Тако је Београд као тврђава имао и бач од товара и кола и трошарину на донесене артикле. Селјак је назвао у пронији и трошарину и бач или баџ „џабарином“.¹ На варошким капијама турске колџије су дакле узимале и бач од товара или од натоварених кола по 16 пара и трошарину нпр. од коже 2 паре, од оке воска 4 паре, итд. од смока, воћа и варива узимали су у новцу и у природи чинећи разне злоупотребе.²

Један спор између једног Београђанина и турског колџије у јан. 1826 изазвао је протест српских кнезова против овакога наплаћивања, те везир нареди анкету да се види „како је био хадет од пређе за ово узимање по капијама ђумрука.“ На што се та заједничка анкета свршила не знамо. Алај-бег је у поверењу рекао кнезовима да се некад у Београдском Нашалуку „ништа није узимало по капијама, али да не иде да он као Турчин то каже“.³ Вероватно је он овде мислио на Хаџи-Мустафа-пашино време, као што су и Срби то исто тврдили.⁴ У главном та анкета није побољшала погодбе за оне који су носили намиринице у Београд; поменуте неприлике су трајале и даље и није без интереса пропатити до краја Милошеве владе трошарину и бач.

Кад је Милош 1833 године примио Београдску Царинарницу узимање бача и трошарине прешло је у његове руке. Тако су Милошеве колџије 1833 године узимале по 10 пара од товара, а грош од натоварених кола:⁵ 1837 године (ранијих тачних бележака немамо) наплаћивале су тзв. бач од кола натоварених еснапом из Србије 1 гр. и 6 пара, из Турске, лети 66 пара, зими 54 паре; од коња натовареног лети 18 пара, зими 14 пара. Трошарина је пак на-

¹ Срет. Л. П. Пушоване по Новој Србији, стр. 124, 169.

² Држ. Арх., К. К., 92, 29 јан. 1826. Београдски кнезови Милошу.

³ *Ibidem*.

⁴ М. Вукићевић, Карађорђе, I, Прилози, стр. 387.

⁵ М. Петровић, Финансије и Установе, I, стр. 206.

наплаћивана на овчју или јагњећу кожу 1 пара, козју или јарећу 2 паре, свињску 4 паре, медвећу 3 гр., лисичју 8 пара; на лук бели или црни од сто ока 2 гроша; на лој, маст и масло од оке 1 пара; од пасуља на сто ока 1 гр.; на оку ракије 2 паре, на товар пекмеза или катрана 20 пара; на оку ајвара 5 пара; на оку вина, пастрме, кашкавала, слапог сира, воска 1 пара; на сто ока сувих шљива 23 паре, на фат дрва 20 пара. На све ово наплаћивана је и калемџија (писарина) по шест пара од гроша. Од мандре (на млекарник) узимано је по погодби годишње 40—50 гроша.¹

Поред тога што су и бач и трошарина прешли у српске руке остало је некако да Турци и даље узимају на капијама по нешто у природи од намириница, које су на продају доношене,² као што су некад узимали бач од ситница.

11-ог маја 1837 Милош је укинуо трошарину у Београду и наредио да се само „за мандру која се само за трговину держи по величини њеној и по погодби по 40—50 гр. турски на годину“ узима. „Осно-ваније, вели Милош, по којему укидамо овај ђумрук на ситнице по капијама јест то, што се по другим варошима тај ђумрук не наплаћује а друго што не налазимо за право да се ђумрук наплаћује на оне предмете, који у нашој земљи произилазе и троше се, но само на оне који се у нашу земљу са стране уносе, или се из наше земље на страну износе.“ Тако је трошарина као државни приход уништена да васкрене доцније као општински. Односно бача наредио је да се узима од пуних кола која носе еснап под кирију онде где се стоваре, а не где се натоваре, по 4 гр.

¹ Држ. Арх., К. К., Савет, 19 март 1837.

² Држ. Арх., К. К., Ђумруци и Скеле, 12 јул 1834. Ник. Герман Милошу: „Јављам Вашој Светлости да овде по капијама узимају... Турци од селјана на све штогод донесу на продају, тј. дрво, сено, воће, пасуљ, и од све штогод пролази најмања ствар они узимају по мало, па није доста им по мало него почели и повисе, те спротива је тешко, и по неки не да много и они почели да бију...“

и 20 пара; од једнога натовареног коња еспапом онде где се стовари лети 18 пара, зими 14 пара.¹

Међутим Турци су и даље узимали понешто од свију намирница кад су доношене у Београд на продају; било је и даље сукоба и боја. Тако 5 авг. 1838 буљубаша на Варош-капцији стане извлачити из дрва једно које му се допало, али како су кола била високо натоварена, дрва попадају те сељак учини примедбу Турчину, који га добро ишамара. Београдски магистрат ово одмах јави Савету а Савет Милошу, који се због ових турских злоупотреба жалио и Порти.²

Авајети на вино и ракију. У неку врсту трошарине долазио је и војводи *аважети* на вино и ракију. Тако је на варошким кашпама у Београду узимано по 3 гр. од бурета вина и по 4 гроша од бурета ракије, сем трошарине. Год 1826, кад су јањичари уништени, механције престану то давати, тврдећи да је тај авајет узиман за јањичар-агу, а пошто су јањичари уништени више га не треба ни плаћати. Хусејин-паша је устао у одбрану тога авајета и тражио га и даље за свога војводу, док је Милош тврдио као и механције да је узиман за рачун јањичар-агин. Ко је баш од њих имао право не знамо, као ни то како је спор свршен.³ Али је вероватно да је остало Милошево тумачење.

О Божићу је даље узимано у Београду за војводин рачун *домуз-параси*, на прасце и свиње заклате за тај празник. Вероватно војводе су, бар у почетку, ово скупљале и по осталим местима, али је после изобичајено и остало само у Београду, где су Турци задржали пуну власт.

Тахмиз. Једна врста трошарине је и тахмиз. Продавање пржене кафе у Београду било је монополисано. Сваки који је такву кафу продавао морао је

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Ђумруци и Селе. 11 мај 1837. Милош Београдском Ђумруку.

² *Држ. Арх.*, К. К., Савет. 1838. — 6 септ. 1838. Милош депутацији.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 94—95. Акта Нар. Суда од 2 авг. и 20 дек. 1826 и 4 марта 1827. — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 7 март 1827.

тахминцији платити прописану таксу. Тахмиз је обично везир издавао под закуп заједно с каптаром.

II

Трговачке шаксе. Трговци који тргују живом стоком „особито са цесарском страном“ морали су сваке године добити од везира „бурунтију“, или „изун“ која се обично узимала у јесен за идућу годину. 10 дек. 1815 Милош је наређивао: „Трговац сваки који потера трговину какву на воду, тај да има сваки дати 6 гроша муселиму за тескеру а везиру 55 гр. за изун, другојачије да не може трговати; такођер и јабанац трговац, који дође ради трговине и таки сваки да мора дати муселиму 6 гроша за тескеру“.¹ 3-ег октобра 1820 год. Милош је наредио да му сви трговци из Србије предстану лично са својим калаузима у Крагујевац, да испита њихову трговачку солидност и да им изда писма с којима ће ићи и тражити од везира бурунтију. На тај начин он је хтео да изабере само имућне трговце у пашалуку, који ће се обвезати: „да могу и да хоће от сиротиње марву за готове новце, а не на вересију куповати и да никад дотле упусти се неће да сиротиња [њему] због неплатежа трговачког... досађује“.² Ову меру он је правдао тиме што су „неки полутрговци или са свим провалице и лаже, по досадашњему обичају зачели давати људма на стоку капару по 2 гроша и по 3, и с тим народу постављају препону другому непродати за благовремено своју стоку, а ови зовоми зуљам-трговци или нигда није био трговац, немогући исплатити, а себе постави у беду, изгуби своју капару“.³

25-ог октобра 1821 Милош је учинио једну интересантну наредбу односно извозне трговине са стоком. Да би се на свима скелама одржала цена стоци

¹ Д. Ђ. Алимшић, *Историјски развитак пошл. власти у Србији*, стр. 59.

² Петровића, *Грађа за Историју*, I, стр. 345. 11 окт. 1820.

³ *Id.*, I, стр. 344. Објава од 3-ег окт. 1820.

на истој висини он је шабачку и митровачку скелу предао Павлу Радомировићу, остружничку и грочанску Милоју Радојевићу, дубравичку и рамску Коци Марковићу а смедеревску Стојану Ђирковићу; требало је да они буду као представници трговачких интереса — Милош их зове трговачким „компанонима“ и скелским „консулима“ — и да се старају о начину како се цена може побољшати. Милош тврди да је ову уредбу учинио на предлог самих трговаца, који су на његово питање шта треба радити, предложили такву уредбу.¹ У самој ствари ова уредба као и наредба да се стока не купује на вересију биле су потреба Милошевих тајних и јавних ортака да монополизу трговину са стоком. Тако је одмах, 7 новембра, Милош издао скеленијама објаву, којом допуњује наредбу од 25 октобра, и по којој:

„1° ниједан трговац да се усудио не би марву у вилајету на вересију узимати, за које биће жестоко наказан у новцу и на телу и за које већ издао сам заповест на кнезове да добро мотре.

2° да ниједан трговац, развје у присуствију опредељенога скеленије, марву своју с муштеријом годити не може.

3° да се ниједан трговац не би усудио муштерију другога трговца отвратити, похуdivши марву или најшавши на муштерију да би онему своју марву продати могао.

Ниједан трговац своју марву у Цесарију на вересију да не да;

Опредељени скеленија да прима новце сваког трговца из Цесарије за продату марву, по овдашњем обнародованом теченију новаца, при којем и новци да не буду фалишни и јексик, ибо он ће, опредељени скеленија, зато одговарати;

Ниједан трговац из наше стране не може имати у Цесарији ортака у марви, нити марву иностраном трговцу под калауштину давати;

От овог урежденија не изузимају се ни трговци из други пашалука, који на скелама нашим тргују;

¹ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 468—469.

Управитељи скела да објаве свима трговцима који калаузе потребују, да оне мени по имену представе, којих калаузе имена ја ћу под мојим печатом управитељу скела послати, на којем печату с друге стране трговац да напише, да он добар стоји за именованог калауза платити, што узме за његову трговину;

Када калауз марву погоди, трговац да не може побијати, нити сиротињи натраг враћати.

За точноје набљудавање овога урежденија обвезали су се трговци опредељеному управитељу за труд његов платити от пара ситне марве 5 пара; от пара говеди и коња по 20 пара; от комада оваца и коза по 2 паре.¹

Међу одредбама које су штитиле произвођача, од којих се у осталом сваки знао мање више сам заштитити, биле су друге које су од трговине морале одвратити многе људе, у времену кад је јаван кредит био врло слаб и кад су консули на скелама природно водили рачуна више о кнежевој трговини него о трговини приватних лица. Тако је на пример Милош наређивао понекад да се свиње могу продавати само по ову или ону цену, што је у сваком случају појачавало ризик предузећа.²

Наплаћивање такса на трговачке и калауске објаве уведено је од српске стране доцкан и пренесено је на судове.

Судске и административне таксе. За сваку судску односно полицијску радњу плаћена је такса. Таксе које су узимате у прво време нису добро познате и њих су узимале турске војводе и кадије у чијим је рукама било судство с полицијом. Неке познате од тих такса већ су споменуте.³ Кад су се пак српски

¹ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 471—473, 492—494.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 6 јан. 1823. Милош П. Вулашевићу: „Трговцима се не може дозволити да продају свиње по 60 и 65 гр. да се не би побијала цена другим скелама, које продају свиње лебеле по 72 до 75 гроша.“

³ Види стр. 298—300.

судови издвојили из турских они неко време нису узимали никакве таксе (ресума).¹ Кад је 1823 год. Милош извршио бољу организацију судова, он је прописао неке од такса, које су почеле улазити у народну касу и које су с порезом биле једини извор за покриће народних издатака, пошто је Милош све остале приходе закупао од везира за свој рачун.² Тако је узимано од таније 2 гроша, „од наплаћивања дуга каква по нешто ресума.“ По писму кнезова Шабачкога Суда од 31-ог маја 1824 узимано је наиме „ресума“ при наплаћивању дуга „по 3 паре од гроша и то од криваца,“ пошто је Милошево настављење гласило да узимају мање од Турака, који су узимали по 4 паре, те да свет има разлога да долази на српски суд. 24-ог јуна 1824 Милош је наређивао Петру Вулићевићу у Смедереву да у тамошњем суду наплаћују „од крадљиваца сугубо, колико стаје украдена ствар, прву половину нека даду притежатељу ствари, а другу да уставе при себи народне касе ради. Од наплаћивања дуга каква да узимљу нешто ресума, а кад ко прода другом мљак какав и они даду му танију на то нека наплаћују по 2 гроша на ту танију“...³

6-ог јула 1825 Народни Суд у договору с Милошем издао је свима магистратима тачно „настављење“, где су изложене све таксе: цедуларска, осудна („дуплир“), спорна, казнена, пасошна, пресудна, танијска, утринска и апсанска. После 1827 године уведена је још шумска такса и објавна такса за трговце и калаузе, које је дотле — бар за трговце — издавао везир. Објава за трговање по Србији стајала је 12 гр. и 12 пара, за трговање по Турској 25 гроша, за трговање у Аустрији 50 гр.⁴

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 28 окт. 1821; 30 дек. 1821: „писмо кнезу Николи Станојевићу из Зека и представљено му је негодованије Господарево сврху његова поступка што људма ресум на пресудљивија буди какова узима...“

² М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 232.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под датумом.

⁴ М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 342—344 детаљно износе све ове таксе. — Књ. II, стр. 25 и даље.

Односно пасоша ваља напоменути да је српска власт издавала пасоше за путовање по унутрашњости Србије. Ако би Србин путовао у суседне пашалуке он се обраћао војводи за тескеру.¹ Српски татари идући за Цариград добијали су бурунтију од везира, исто тако и хаџије које иду у Јерусалим. Србин који би хтео из Београда да пређе у Аустрију узимао је тескеру у везировој канцеларији, и пошто је потпише српски базрђан-баша — који је такође узимао неку таксу — скелеџија је могао путника превести.² Године 1818 видимо да везирова канцеларија издаје српском сељаку тескеру за Аустрију или на препоруку његовога спахије или српске власти.³ И сами Турци и аустријски поданици кад би хтели из Београда ићи у унутрашњост Србије тражили су пасоше од београдских кнезова. Али у критичним моментима људи из Београда нису пуштани без хехаджа-бегове тескере.⁴

Кантарина. На варошким пијацама наплаћивана је кантарина. По тарифи коју је Милош издао 26 апр. 1823 године односно јагодинског кантара, кантарџија је имао право да узима: од чекије 4 паре, на оку вошка 1 пару, на 100 ока меда 2 гроша, на оку воска 2 паре, на товар вина 10 пара, на товар ракије 20 пара. Кантар у Београду био је везиров; изван вароши у Палидули и Савамали био је у српским рукама.⁵

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 15 окт. 1822. — *Држ. Арх.*, К. К., 229, 10 апр. 1824. Абдурахман Милошу. Јавља да је дошао ферман којим се наређује да путници за Цариград не путују без тескере, коју ће водати код *кадије*...

² *Држ. Арх.*, К. К., 79, 24 март 1824. А. Симић Милошу. — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 12 апр. 1822. Милош везиру. За неке своје болеснике Милош тражи диван тескеру за Мехадју.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 85, 26 јун 1818. Ђ. Поповић Милошу о Маринку Цуклићу и брату му.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 230, 24 септ. 1822. Алај-бег Милошу. Јавља да је такав ферман дошао из Цариграда.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 26 апр. 1823. — *Id.*, под 16 дек. 1822. Милош је био наредно односно јагодинског кантара да се узима „на чекију од 50 ока пак на више по 4 паре из сваке ствари вообште које се мере, а на вино и ракију по 10 пара на такоу чекију...“ — *Држ. Арх.*, К. К., 54, 16 феб. 1825. Кнезови Чач. Суда Милошу. — М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 227—228.

Такса за клане стоке. Ова је такса наплаћивана по варошима. Сваки касанин морао је нешто плаћати на заклату стоку, исто тако сваки онај који је продавао печено месо. У неким местима касанице су давале под аренду, али кад је тачно то почело не знамо. У Београду је, 1824 године, прописивала мехџема цену месоу.

Скеларина. Све скеле (превозе) у Београдском Пашалуку Марашлија је био издао под закуп Милошу, изузев скелу у Ћуприји — коју је дао неком Чолак-Алипаши те је то учинило да Милош под Абдурахманом изгуби ту важну тачку, коју је после држао ћупријски војвода¹ — и скелу у Београду (између Београда и Земуна), коју је експлоатисао везир преко својих органа. Занимљиво је напоменути да су скеле код Ћуниса и урђупска скела (негде у близини Ћуниса) зависиле од београдског везира, и ако нису биле у његову пашалуку.²

Међу скелама које је Милош држао најважније су пограничне скеле, тј. скеле на Сави и Дунаву и на горњем току сједињене Мораве (јер су дринске припадале Босни), за које су биле везане и царинарнице. Те су скеле: митровичка, шабачка, остружничка, вишњичка, ритопечка, грочанска, смедеревска, дубравичка, рамска, муда夫ска (скела на Винци)³ и поречка; затим на сједињеној Морави: рашевичка, обрешка, варваринска и на Западној Морави јасичка. Од унутрашњих скела важне су нарочито биле скеле на Ливадици и код Лапова, које су везивале пожаревачку и ћупријску нахију са западном Србијом.

Цене превоза на скелама нису биле увек исте; за пограничне скеле Милош је издавао тарифе по којима је уједно рачуната и скеларина и царина.

¹ Држ. Арх., К. К., 89. 9 мај 1823. Ђ. Поповић Милошу.

² Држ. Арх., К. К., 83. 6 феб. 1832. Милош А. Симићу. — 16 феб. 1832. А. Симић Милошу.

³ Муда夫ску скелу Милош је био затворио у јесен 1821 год. због несигурности од хајдука у томе крају и због близине рамске скеле, али ју је на протест аустријских власти код везира морао ускоро поново отворити. — Петровићи, *Грађа за Историју*, II, 469, 25 окт. 1821. — Држ. Арх., К. К., Дп. 3 дек. 1821; 19 јан. 1822. — Држ. Арх., К. К., 229. 13 јан. 1822. Абдурахман Милошу.

21 нов. 1820 он наређује Милосаву Браљинцу да узима на јасичкој и варваринској скели од човека кога превезе 2 паре, „на говече и коња за трговину ђумрука и скеларине заједно“ 50 пара а на ситно бравче 12 пара.¹ 30-ог окт. 1822 издао је детаљну тарифу „о наплаћивању ђумрука“ и превоза на савским и дунавским скелама и то: од коња 2 гроша, од говечета 2 гр., од свињчета 20 пара, од овце или козе 10 пара, од говеђе коже 20 пара, од овчје 2 паре, итд.; од ове воска 6 пара, од ове лоја, меда, масла или масти 2 паре итд.; од превоза једног човека 16 пара, превоз на ону страну на своме чамцу строго је забрањен јер би тиме сваки могао држати чамца, а Милош је хтео надзор над својим народом. Од стране робе која у земљу долази узимано је од акова ракџе 1 грош, од акова вина 20 пара; „од сваке проче робе буди ког имена да се узима од сваког гроша (колико она коштала буде) по 2 паре...“² 24-ог фебруара 1823 Милош је наредио да се на једној унутрашњој скели на Западној Морави код Чукојевица узима: на говече 40 пара, јуне 30 п., на козу или овцу 4 паре.³ Може бити да је ово било само за стоку која је долазила из Турске, али се у акту о томе ништа не говори.

Сем тога скеленије су узимале нарочиту таксу за свој труд као што је то Милош одредио наредбом од 7 нов. 1821,⁴ такса која је ускоро измењена. 11 маја 1822 Милош је наредио остружничком и грочанском скеленији да узимају „за службу своју од стоке која се преганња“ од вола, краве, коња по 10 пара, од пара свиња 5 пара, од оваца и коза 2 паре.⁵

Села на Морави имала су на скелама извесне олакшице, које им је Милош укинуо 1821 године. 9-ог децембра он је писао кнезовима Пожаревачког Суда

¹ Петровићи, *Грађа за Историју*, I, стр. 351.

² *Id.*, II, 495.

³ Држ. Арх., К. К., Дп. Под датумом.

⁴ Види стр. 429.

⁵ Држ. Арх., К. К., Дп. Под датумом.

„да издаду заповест... како скелацији моравском [на Ливадици] тако и свим сељанима, који покрај Мораве живе: свако село, које хоће свој чуп на Морави да има да плати скелацији дукат на годину, и опет кад би хтео или нужду имао што пренети или сам превести се на великој скели, у чему се својим чуном ползовати не би могао, да плати указату скеларину, а не као до сад што су плаћали на годину по дукат, пак и на великој скели превозили се бадјава како је који долазио. А која села нећеду своје чунове да имају, наравно је да морају на великој скели превозити се, а не на приватним чуновима, и скеларину плаћати.“

Међутим села поред турске скеле у Ђуприји уживала су и даље своје уобичајене олакшице. Тако су села Мијатовац, Рамново и Доњи Јовац плаћала на Ђуприји скеларину одсеком и то Мијатовац је давао лети 30 гроша и једно јагње, а зими 30 гроша и два ћурка, а Рамново и Д. Јовац давали су увек по једног измећара који је Турке на ђупријској скели послуживао и уз то су чинили мање поправке на мосту па је свима било слободно прелазити колико су пута хтели и гонити своју стоку у ђупријско поље, јер нису имали довољно испуста око својих села.¹

Поштанске таксе. За олакшање путовања турских татара, који су носили пошту везирову у Цариград и Портину у Београд на цариградском друму кроз Србију, биле су подигнуте мезулане, као што је било на свима главним друмовима у Турској. Пут од Цариграда до Београда татари су прелазили за 7—10 дана и рачунато је да износи 183 сата.² У случају велике потребе било је татара који су могли прећи тај пут брже. Мезулане су биле у Јагодини, Паланци

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 97, 14 феб. 1834. Народни Суд Милошу Јављају како су дошли сељаци горњих села и представили олакшице које су доскора уживали код Турака и како садашњи скелација кога је Милош наместо наплаћује за сваки прелаз. Ако тако усплаћају, веде они, отаћи ће им све имање. Милош није одобрио њихову молбу и заповедио да плаћају као и остали свет.

² М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 810.

и Београду. То су „царске мезулане“ и њихово је издржавање падало на опште-народни трошак. Сем ових за унутрашњу потребу биле су нахијске или вилајетске мезулане и о њиховом су се издржавању старале или само дотичне нахије или су падале на опште-народни трошак.¹

По уговору, који су правиле с Милошем, мезулације су морале држати толики и толики број добрих коња и од свакога коња, који увек остаје мезулацијина својина, имале су за то годишње толико и толико гроша за свакога коња. Године 1816 три царске мезулане стале су народ 215.000 гроша, а „вилајетске“ 16.800 гроша.² Мехмед-Џерди плаћено је за држање мезулане у Београду, од Ђурђева-дне 1822 до Ђурђева-дне 1823 године, 50.000 гроша. Поред мезулане мезулације су држале и кавану. Коњи су само за употребу татара, који смеју носити само кореспонденцију и ништа друго. 13 јуна 1819 године Милош је писао Ђ. Поповићу да се пожели хеџаји везировом како татари туку суруџије, напаствују мезулације и праве друге изгреде; најзад да попрети да ће кнез затворити све мезулане ако татари продуже злоупотребу да на мезуланским коњима носе трговачки снап.³ Али мезулација може коње, ако их има више него што је у погодби, и то само њих, давати трговцима, снахијама и др.⁴

Аустријски татари пролазећи кроз Београд доносили су и односили и приватну преписку с Цариградом, за извесну таксу. Пут од Цариграда до Беча татари су прелазили за 12—14 дана. Они су писма примали и предавали у Београду све до 1828 године. Милош је био израдио те године код аустријског интервентијуса у Цариграду да аустријски татари при-

¹ М. Петровић, *Финансије и Установе*, II, стр. 115—121 и др.

² *Id.*, стр. 45, 67.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Ди. Под датумом.

⁴ *Id.*, Под 8 нов. 1821. Убор Абди-аги, јагодинском мезулацији.

мају и његову преписку с депутацијом.¹ Али због злоупотребе, јер су татари често таку присвајали и крили, те године у новембру било је наређено да се писма која иду из Београда за Цариград морају однети у Земун ради таксирања. Исто тако је забрањено било татарима да предају цариградска писма за Београд у Београду, већ су у Земуну таксирана, па их је пошта земунска предавала београдском базрџан-баши, који је доносио из Земуна бечку пошту (новине, писма и др.).²

Год. 1824, у лето, једним ферманом су учињене знатне измене у царским мезуланама како су дотле постојале. Наместо мезулција постављене су *кириџи-баше* које су имале да држе коње и дају под кирију. То је управо установа поште у Турској. Путници су имали плаћати по 20 пара од сахата и од коња, па били они татари или обични путници. Портини татари добијали су новац за пут у Цариграду. Априла 1826 изашао је други ферман (од 22-ог рамазана 1241), којим је допуњен ферман из 1824 године, јер се видело из рачуна да је такса одређена за путовање недовољна за одржавање пошта. Такса за путовање била је повишена од 20 на 30 пара од сахата и од коња. Путне трошкове пак својих татара, који су раније по мезуланама добијали бесплатно коње, Porta је разрезивала на пашалук и за Београдски Пашалук та је сума износила 6400 гроша, који су имали да се плаћају у две рате. Нико ништа није имао тражити од кириџи-баше без новаца. Све што пак кириџи-баша прода путнику не сме бити скупље од обичне цене у чаршији; он не сме ништа истезати у име

¹ *Staatsarchiv*, 10-22 дек. 1828. Овенфеле Метерниху.

² *Држ. Арх.*, К. К., 81. 28 нов. и 14 дек. 1828. А. Самућ Милошу. — Аустр. интервенције у Цариграду односно доцета који је дао да његови татари носе преписку срп. депутације и ове манипулације у Земуну, вели на једном писму Метерниху: „Or, comme par ce moyen nous nous trouverons en possession de la correspondance des députés serviens à Constantinople avec leur chef, laquelle devra passer nécessairement par nos mains dans la quarantaine de Semlin, je crois ne devoir pas manquer d'en informer V. A. afin qu'elle puisse donner les ordres qu'elle jugera convenables afin de tirer de cette circonstance tout le parti que pourra exiger le service.“

бакшиша и мора држати добре и издржљиве коње а не „мршаве или сакате.“ На коњу не сме бити више товара од 60 ока. Ко коња упропасти да плати.¹ Овим системом народни су поштански трошкови јако смањени.

Путовање је било врло тешко и скупо. Кроз Србију се обично путовало на коњима. Тако су путовале и саме жене. Осигуравши друмове од хајдука Милош је учинио све да се на њима подигну механе снабдевене најпречим потребама за путнике. У неким местима подизане су „гостионице“ („гостилни домови“) о народном трошку.² Кад се нико није нашао да подигне механу онде где је потребно Милош је узимао тај посао на себе. Тако је он подигао механу у Ришњу коју је издавао под кирију за 200 гроша годишње. 8 нов. 1822 он наређује Милутину Гарашанину да смањи кирију механији у Белосавцима на чију се скупоћу путници жале „да би по том и он могао јефтиније продавати потребнаја проходјашчим путницима.“ јер се механија тужи да не може продавати јефтиније потребне ствари пошто плаћа 400 гроша кирије. У противном случају Милош је претио да ће „начинити своју механу до исте његове.“

Баираш, тј. „што пасу коњи странски“ или попаша у опште. Та је такса наплаћивана од свакога коња и стоке из страних пашалука који би пролазили или зимовали у Србији, по неколико пара од комада.³

Такса за риболов. За риболов на Дунаву и Сави аласи су плаћали везировој каси на чун по 60 пара и пету оку моруне, понекад су плаћали и од алова. На неким местима и Милош је наплаћивао неку таку.⁴

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 229, fol. 314.

² М. Петровић, *Финансије и Установе*, II, стр. 112, 113.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 23 феб. 1823. Милош нахијским кнезовима да наплате „од иностранца, који су држали стоку своју у пашалuku овом на зимовнику по 2 пара попаше од сваке главе, стоке исте.“ — М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, 183. Милош је изредно 1833 да се наплаћује по 10 пара од коња од Ђурђева-дне до Митрова-дне. Колико је било раније не знамо. Али је вероватно верловно наплаћивано.

⁴ Види стр. 375.

III

Кулук. Од времена на време народ је био дужан да даје кулук, тј. да сврши извесне послове, који би му иначе новчано пали на терет, јер би њихово свршивање морао да плати. Такво је било нпр. сређивање спахијског десетка, оправљање друмова, нахијских и главних, оправљање утврђења, најзад кулук везиру, Турцима, врховном кнезу и народним старшинама.

Спахијски кулук као и кулук везиру, и у опште кулук за опште-народне послове и обавезе, био је у природи ствари и реда који је владао у односима између Срба и Турака. Палидулу код Београда Марашија је био насељен специјално за кулук себи.¹ Поред свега тога за ванредне послове, као што је копање и резање везирова винограда на Врачару, пуњење његових леденица, чишћење делијског конака, чишћење водовода од Врачара до Теразија — које је Србима падало на терет — итд., морали су се доводити аргати са стране. У августу 1827 употребљено је за чишћење водовода 2000 људи из београдске нахије.

Дочекивање и испраћање београдског везира и његове породице, или кад неки везир пролази кроз Србију, све је то падало народу на терет, као што смо видели, и то не само новчано него и кулуком. 1-ог авг. 1819 за дочек Дервиш-паше, који је ишао из Босне у Видин, Милош је припремио у ваљевској нахији „150 брава вунених, 200 ока масла, 100 ока меда, 8000 ока јечма, 2000 ока лепа пшенична брашна, 100 ока луча“ и уз то дрва, кокоши, јаја, зелен, пиринач и друге потребе. Свет и стоку који ће све

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 7 мај 1827. Суду Београдском писато: „у приредњу Палидулаца да би изјавили ч. везиру да он изводи позивати Палидулаце на услугу своју, коју је од ња Мараши-Али-паша, на населениш, имао, и коју, равно, и ја из исте причине од Сава-мале праведно изнекивати свагда имао“. — 23 маја, писано алај-бегу: „да му Господар ништа не може ревапити из узрока што је Господар насељено Сава-малу за своју послугу; а ч. везир Али-паша насељено је Палидулаце, и с тога Господар не може се мешати у Палидулу јер принадлежи ч. везиру Хусејин-паша.“

то појести требало је дочекати и дворити и пропратити. 5-ог августа Милош је заповедио Ст. Добрићу да се учине сличне припреме у Хасан-пашиној Паланци за дочек Марашијина харема, који је долазио из Софије. У јан. 1820 године свита босанског везира пролази кроз Србију „на алаје“, везир је водио уза се 200—300 људи и 300 коња, и то је требало не само нахранити него и прихватити. Итд. Год. 1819 за копање београдског шанца било је наређено кнезовима нахијским да доведу у Београд 5058 људи и то београдска нахија 420 људи, ваљевска 622, шабачка 410, сокдска 131, ужичка 350, пожешка 356, крагујевачка 510, јагодинска 468, хупријска 286, пожаревачка 870, смедеревска 290 и рудничка 345.¹ Кулучаре из појединих нахија доводио је по један кнез који је био и настојник над њима. Али ово није био прави кулук јер су наднице плаћане истина некад по ниску цену.

У Београду је везир доста независно од српске народне власти наметао кулук Београђанима. Тако ако треба у ванредним приликама испећи више хлеба за војску или претворити по магацинима нагомилано брашно у пексимет, онда се тај посао просто подели међу београдске пекаре, којима после остаје да, позивајући се на своју сиротињу, мољакају у везировој канцеларији да им се нешто плати.

Ови опште-народни кулуци нису били народу тако тешки, јер их је Милош свео на минимум према Турцима, злоупотребе није могло бити или су лако сузбијане; опште-народни пак кулук за путове и друго корисно је народу. Народу је био тежак кулук који је давао кнезу и народним старшинама, јер су ту биле свакојаке злоупотребе.

Да не би плаћао народне служитеље новцем, Милош им је плаћао радном снагом. Сељаци су били дужни давати своме кмету извештај број посленика

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 19 авг. 1819. — Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 338. Наостављена једна нахија.

годишње, а по приликама примити и неки део дажбине његове на себе. Старешинама кнежинским и пахијским уз плату Милош је био допуштено да узимају и кулук, често је одређено и од којих се села може тај кулук узети. Али ретко се ко од старешина држао онога што му је одређено. У осталом у злоупотреби кулука предњачио је сам Милош, као што ће се даље видети.

ГЛАВА XXV

МИЛОШЕВА УПРАВА И ЊЕНИ НЕДОСТАТЦИ

- I — Милошево схватање власти.
- II — Непосредна Милошева околина : Павле Тодоровић, учитељ Андрија, Лазар Тодоровић и Ник. Николајевић, Ђ. Поповић Ђелеш, Сима Урошевић, Марко Ђорђевић, Димитрије Давидовић, Симићи Стојан и Алекса, Аврам Петронијевић, Сима Милосављевић Паштрамац, Цветко Рајовић, Стев. Радичевић.
- III — Глигорије Радојичић и Вук Стеф. Караџић у Милошевој околини.
- IV — Милош према својој околини.

I

Како најпримитивнијим и најсавршенијим установама даје карактер директива, коју добијају од централне власти и моралне и техничке способности подчињених органа за вршење своје службе, то би преглед о српско-турској управи, специјално о организацији народне власти, остао непотпун, ако се не баца један поглед на Милошев управни систем : најзад било би нејасно незадовољство против његове управе, које се некад јављало као протест или завера а некад се изметало у праву буну.

Сасвим је природно да ће тај систем зависити прво од тога како је Милош схватио власт, пошто је он остао на крају крајева формални и фактички представник народне власти, и сав јавни живот Србије, у колико га је било, усредсредно у својим рукама. Милош се учио политици код Карађорђа и Младена Миловановића и код Турака. Под Карађорђем он је

стајао уз људе који су били против његове неограничене власти; али то није била борба за нека политичка начела, већ што су Карађорђеви противници хтели да бране своје личне интересе и самовољу против Карађорђевог.¹ И Милош није могао имати тачније схватање о држави, него што су га имали Петар Добрњац и Миленко Стојковић уз које је стајао.

Под Сулејман-пашом то своје схватање Милош није могао променити на боље. Он је сам причао како би на предлоге Сулејман-пашинога хеџаје о народним пословима одговарао: „да питам народа!“ — „Кнез-баша, одговорио би му Турчин, ако ја испитам свијета, кад станеш сјећи реп моме Кулину (хату) један ће рећи: доведе, други: доведе, пак најпосле ни са ни неће остати читаве. Него ми како нађемо за добро, онако да радимо“!² Милош је схватао власт као што је овај Турчин схватао или као што је у опште Турци схватају; он ју је од њих отео да је у својим рукама задржи; прва дужност народа и старешина била је да слепо слушају његове заповести, народ је за њега дете, он је његов отац. Дакле у најбољем случају од њега се могао очекивати очински, родитељски апсолутизам према малолетнику; Милош је пак увек сматрао да се народ стално налази у томе стању, да је врло колебљив, непоуздан и да се лако даје завести обећањима. У Србији је имао и неповољне називе за њега: „неблагодарна кучка“ и „стока без репа“.³

Наравно може се унапред рећи да ће Милош, као човек с таквим политичким васпитањем, подлећи искушењима, која власт доноси. Остаје само питање каква је била његова непосредна околина, која му је помагала у отправљању народних послова и колико су ти људи могли бити брана, наравно морална, да се његов апсолутизам не изметне у тиранију или мање више оријенталски деспотизам.

¹ Ст. Новаковић, *Уставно Питање и Закони*, стр. 110.

² Вук, *Српске Народне Приговоријетке*, Држ. изд. стр. 323.

³ Вукова *Претиска*, стр. 649.

II

Први Милошеви чиновници самим стицајем прилика били су људи сумњиве прошлости и авантуристи, који се увек нађу око човека кога послужу срећа да се одједном високо уздигне, они траже да се прво сместе а после пробију у прве редове; као што бива у примитивној организацији државе ти људи почињу каријеру као његове слуге, телохранитељи и помагачи, увек слепи извршитељи његових заповести, после бивају његови први чиновници и министри. Сем тога чланови Милошеве околине не само што су били без потребних знања за организацију државе, него су неки од њих били и опасни с рђавог утицаја, који су могли вршити на Милоша, који је у управу народним пословима могао унети, сем неоспорног талента и здравог разума, још и апсолутистичке тенденције и прохтеве необразована човека који се нашао на власти. Два највећа морална учитеља његова, поред оног што је могао видети у Првом Устанку и под Турцима, били су његов први секретар Павле Тодоровић и неки учитељ Андрија.

Као ђакон у једном сремском манастиру, Павле Тодоровић похара, око 1810 године, своју цркву, умакне у Србију и, пошто прода покрадене ствари у Поречу, отиде Хајдук-Вељку „за писара и домаћег учитеља!“ Али и ту, између 1811 и 1812, изврши неку похару те допадне, 1813 године, Карађорђева затвора, одакле ускоро срећно умакне и врати се опет у Крајину. Хајдук-Вељко не хтедне више да га прими, те је скитајући се с бећарима дочекао пропаст Србије и тада пређе у Влашку где је живео од крађе и разбојништва. Услед тога је најзад морао потражити спаса у Аустрији, ну тамо дознаду за његова недела, ухвати га и баце у тамницу. Како се опростио затвора не зна се, главно је да се створио код Милоша кад је он устао против Сулејман-паше и постао му писар, односно секретар.¹

¹ Вук, *Људи који су око Милоша*, fol. 1—3.

Павле Тодоровић био је „велики весељак и такови шаљивац и подсмејач да му се нигда није знало, кад говори што од збиље, кад се шали и подмеова.“ Он је био, вели даље Вук, први Милошев ментор у јавном и приватном животу и научио га „да ништа на овом свету нема свето и да ништа није грехота“.¹ Милош га се најзад насити и кад Павле проневери још знатну суму порезе, он га отера и из службе и од себе. После тога Павле се настани у Ваљеву, где се био раније оженио богатом удовицом. Али и ту није могао мировати, већ је како у Ваљеву тако и у Соколу и околним местима ширио рђаве гласове на рачун Срба и Турака: народу је причао да ће Турци покупити оружје од народа и одвести га у ропство, муселимима пак причао је да ће Срби устати на оружје. Чувши Милош то, обрати се ваљевском муселиму Нуман-аги, који нареди да се смутљивац ухвати, али Павле срећно умакне у Соко. На захтев Нуман-агин, муселим сокоски пошаље Павла у Ваљево, који је на испиту одрицао истинитост свију оптужаба, поред свих тврђења разних сведока међу којима је било Срба и Турака. Тада га, на захтев Милошев, Нуман-ага упути Марашлији у Београд, али Павле у путу стане бежати те га пратиоци (три пандура и један Турчин) убију из пиштоља у бегству. Тако је муселим ваљевски представио Павлову смрт. „Ради знања саопштавам вам праву истину, писао је он везиру, ако вам је неко друкчије представио да не верујете“.² Милош је увек с похвалом говорио о П. Тодоровићу, тврдећи „да онакога врсна и вешта писара нигда није имао“.³

Учитељ Андрија био је родом из Сремских Карловаца. Прешао је у Србију год. 1807 где се свакојако протурао живећи час од крађе час од поштене службе као учитељ. Неко је време био учитељ Алекси

¹ Вук, *Људи који су око Милоша*, fol. 1—3.

² *Држ. Арх.*, К. К., 11 сафера 1234 (нов. 1818). Нуман-ага Марашли-Али-паша. — *Id.*, 206. 4 јан. 1819. Герман Милошу.

³ Вук, *Људи који су око Милоша*, fol. 1—3.

сину Карађорђеву. После пропасти Србије пребегав је у Аустрију и отуда се вратио у лето 1816 год. „Будући, вели Вук, да је био још већи шаљивац и подмејач од Павла Тодоровића, прими га Милош за учитеља и варошкога и свога (своје деце) домаћег, и тако га замилује да без њега нигда није хтео ни ручати ни вечерати. Андрија и Павле били су не само по нарави сасвим налик један на другог, него и по годинама (до 30 година), по говору, и по лицу, само што Андрија није био плав, него црномањаст.“ Најзад и Андрија због силне дрекости падне у немилост код Милоша, проиђе се сасвим и од тога добије јектику. Умро је у Крагујевцу између 1819 и 1820 године.¹

Под утицајем Павла Тодоровића и учитеља Андрије формиран је дефинитивно Милошев карактер и као народног поглавара и приватног човека, „њих су двојица били први и највећи морални Милошеви учитељи“.²

Године 1820 јављају се као људи од утицаја два боља човека: Лазар Тодоровић и Ник. Николајевић. Обојица су били Србијанци. Лазар Тодоровић учио је гимназију у Карловцима и нешто философије у Сегедину, био је за Првог Устанка писар у Луке Лазаревића и Јакова Ненадовића а после Србијине пропасти отишао је у Русију, где је био неко време уз Карађорђа као секретар, кад се он оно бавио у Петрограду 1816 године.³ Лазар Тодоровић вратио се у Србију 1817 године и Милош га је, као писмена човека и као човека који му је могао много штошта показати, узео у службу почетком 1818 године. Нешто раније постао је Милошев хазнадар Ник. Николајевић, бивши остружнички учитељ, који је био отресен човек и с којим се Лазар Тодоровић јако спријатељи. Год. 1819 они су већ главни саветници Милошеви у спољашњој политици, и били су русофили; Герман, који је био изло-

¹ Вук, *Људи који су око Милоша*, fol. 3 verso, 4 verso.

² *Ibidem.*

³ Види св. I, стр. 328.

жен разним нападима у Милошевој околини, лепо се за њих, али тек 1820 године добро спријатељио с њима, и тако су њих тројица били стубови политике, која је започела одбијањем фермана 1820 године. Њима су симпатисали међу народним старешинама Милошев брат Јеврем и Прота Матија.

То су били људи за које се може рећи да су, поред свих својих мана, представљали слободоумнију струју и тежњу: да Србија од турског напалуга постане уредном државом. Уверени да се само руским заузимањем може доћи до тога они су били за Русију. Они су се у души бунили и против Милошевих пашинских манира и гледали су свакојако да га поправе, али узалуд. Према овој странци стајала је туркофилска и конзервативна странка, она је у спољној политици била за *status quo*, који би имао само да се уреди и постави на легалну основу.

Тој струји припадали су од народних старешина сви они који су у души завидели Милошу или уздисали да буду нахијски кнезови са султанским бера-тима као што су били прота Радојица Жујовић, Петар Топаловић, Марко Абдулић, Стеван Добрњац и др., или људи који су веровали да ће Русија слабо што помоћи Србији, као што су били Јован Обреновић, Вујица Вулићевић, Милосав Здравковић и Василије Поповић. Политички идеал ових људи за Србију задовољно би се ферманом, који је донео Мехмед-Есад-ефендија у августу 1820 год., кад би био допуњен још личним користима за неке од њих. Русофили су пак учинили све да се тај акт одбије.

За дипломате ове струје русофили су држали Милошеве чиновнике у Народној Канцеларији у Београду: Ђорђа Поповића Ђелеша и Павла Сретеновића — које су сматрали и као главне виновнике хатишерифа од 1820 год. — и Наума Ичка, београдског консула. Грчки Устанак почео је ове туркофиле у Београду, јер су они одједном почели у души желети да Србија устане на сружје, док су русофили остали на гледишту да треба очекивати шта ће Русија да учини.

Као највећег туркофила русофили су сматрали Ђ.

Поповића. Он је био Грк — Георгиос Папаз-оглу — родом из Јањине, одакле је отумарао у свет. Год. 1814 био је у Влашкој, где му некакав његов сународник да своје свиње да их прода у Банату. Он то и учини али се с новцем не врати Грку него оде у Адакале. Године 1815 Редепова браћа, притешњена султановом војском, пошаљу га као хришћанина — јер српски није знао готово ништа — Србима да се договори да Милош с њима заједнички војује против султана. Како Ђ. Поповић види да ће се Милошеви преговори добро свршити с Турцима и да од заједничке акције неће бити ништа, он се не хтедне враћати у Адакале, где би био заробљен царском војском, него остане уз Милоша. Тако је научно мало српски и постао тумач, хазнадар, намесник у кнежеву конаку у Београду и био је главни Милошев посредник код везира.¹ Године 1820 ишао је у депутацију у Цариград. У својој четрдесетој години већ Ђ. Поповић није имао ни длаке на глави нити трепавица, нити обрва, нити бркова, и Милош га је с тога назвао *ћелешем*. Уз то је био мален, дебео и дугачких уста, и на очи више него ружаки, „прави гад“, вели Вук; у моралном погледу био је „никакав човек и подемејач“.² Као Милошев љубимац био је сила, сви су га се бојали; иначе је често због сумње да издаје Турцима српске тајне, долазио у велику опасност од Милоша, која га је могла живота стати, али је увек срећно испливао и очувао до смрти његово поверење. Погинуо је, као што је познато, 1 авг. 1825.³

Потмула али странна борба, која се водила за

¹ Понекад га је замењивао Ђорђе Евангелидис. Евангелидис се нашао у Србији још 1816 године и био је ортак у комисионарским пословима с Адамом Њикаруши и Константином Саказаклијом, Генерал Червенка у једном писму Сигенталу (од 1 јуна 1818) вели да су Евангелидис и неки Конст. Гларани у Београду млади људи и да знају читати и писати француски. Год. 1820 Евангелидис је, ушаши у Милошеву службу, вршио у Београду дужност коју и Ђ. Поповић, тј. посредничку улогу између народне и везирове канцеларије. Сем тога вршио је службу Милошева курира за Влашку и посредника с хетеристима. И пре тога вршио је Милошеве послове и ишао због њих и у Влашку. Умро је јуна 1822 године.

² Вук, *Људи који су око Милоша*, fol. 5—6.

³ Види стр. 85.

утицај око Милоша, између русофила и туркофила — јер то нису биле само странке с различним политичким гледиштима него и категорије са засебним интересима — била је непосредни повод да у Милошеву службу уђу три нова лица, Сима Урошевић, Марко Ђорђевић и Дим. Давидовић.

Сима Урошевић био је родом из Баната. Год. 1808, кад се дигла буна попа Ђака у Банату, Сима је носио као ђакон барјак пред бунтовницима и зато је био осуђен на неколико година робије.¹ Издржавши казну дође у Србију и био је учитељ негде у пожаревачкој нахији. 1821 год., уз Абдулину и Добричеву буну, дође Милошу и кад је Николајевић по Милошевој заповести убијен а Лазар Тодоровић пао у немилост, Сима постане његов први секретар „и неколико је година био у такој чести и милости да су му и сама браћа Милошева морала ласкати.“ Био је несавестан и надувен. Али крајем 1826 године постао је Милошу досадан те га због једне мале крађе добро испекује и истера из канцеларије. Милош се после одсрди, 11-ог јан. 1827, он му допусти да и даље долази у канцеларију и коначно обећа му и службу.² Сима се користио овим допуштењем, „али пређашње чести већ није било.“ Тако је од туге и умро почетком 1827 год.³

Марко Ђорђевић рођак Германов („двојродни брат“) био је из Македоније. У српску службу увео га је Герман, помогнут својим пријатељима Лазаром Тодоровићем и Ник. Николајевићем. Знао је добро грчки и талијански, сем тога нешто француски и немачки.⁴ Вук је сматрао Марка као слаб добитак за народну службу. За њега су и Герман и Марко људи који иду за трбухом, који воле Србију „као свиња шуму у којој налази доста жира,“ где више нађе тамо и иде. То је било тачно: и он и Герман дали су за свога службовања доста доказа о томе.

¹ *Годишњаци ХУ*, стр. 112. *Буна попа Ђака у Банату*. — Вук, *Људи који су око Милоша*, fol. 8.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под датумом.

³ Вук, *Људи који су око Милоша*, fol. 8.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 206. 15 нов. 1820. Мих. Герман Лазару Тодоровићу и Н. Николајевићу.

Димитрије Давидовић, рођен је у Земуну 12-ог окт. 1789. Год. 1807 истерају га из шесте школе у Карловцима, што је писао некакав састав у коме је исмевао митрополита и калуђере. Потом, свршивши у Кезмарку философију, отиде у Пешту и стане учити медицину, где је, од времена на време, давао, на врло оригиналан начин, доказа о своме „од предразсудака светских“ слободном духу: не само што је по вароши ишао кашто у мађарским гађама и сељачком великом пешуру, него се једном на Васкрсење, без питања и допуштења попова у цркви, на свршетку службе, погне на предикаоницу и изговори предикву, која је „од грађана са задовољством и неким триумфом“ била примљена, али за коју га је будимеки владика тужно Универзитету.¹

Год 1813 Давидовић напусти медицину и отиде у Беч, где израдивши потребно допуштење стане издавати с Дим. Фрушићем *Српске Новине*, а 1815 год. и *Забавник*. За време Бечког Конгреса он је учинио Србији великих услуга, помажући с Фрушићем Проту Матију; Милош му је, измиливши се с Турцима, подарио у име народне благодарности сто дуката.

Кад Фрушић, поставши доктор медицине, отиде из Беча, Давидовић остане сам на послу, потом се, маја 1817 год., ожени из Пеште имућном девојком, што му је дало могућности да купи штампарију и да постане штампар у Бечу. Кад му жена пре године умре, он се, јан. 1818, по други пут ожени узевши опет доста имућну девојку из Беча. Али до 1821 год. Давидовић не само потроши све те новце, него се и много задужи, тако да му је живот од кредитора био немогућан у Бечу, и он замоли Милоша, 3-ег авг. 1821 год., да га употреби у Србији. Препоручивао се да подигне и уреди школе и штампарију; своју је штампарију нудио на поклон Отаџбини. Милош га је примио у Србију новембра месеца; Да-

¹ Вук, *Људи који су око Милоша*, fol. 8—9. — Ј. Хаџић, *Животи Дим. Давидовића*, стр. 1—X. — Сима Милутиновић, *Отписи на Возмењ*, 1839, у Пешти, стр. 17—40. „Дугачкомъ Волковашлемо крайкома землѣописаніа Дим. Давидовића одговоръ.“

видовић је дошао, управо побегао, с привременим пашом и без штампарије, и аустријске власти су га после по захтеву његових кредитора више пута тражиле да се натраг врати Али узалуд. Милош га је узео у своју канцеларију у којој је тек после Урошевићева нада заузео прво место.

Давидовић је био даровит човек, али није ништа систематски учио: био је велики Србин и патриота, човек великих планова али слабе истрајности; волео је карте, кавану и весело друштво; био је од оних људи за које се обично, док су млади, говори да много — обећавају.¹ На перу је био врло лак; детаљ без велике важности; рукопис му је био необично леп. Вук вели за Давидовића, кога у осталом није марио: „Давидовић се, као што се у Маџарској учи, може назвати учен човек, премда је слабо каквих других књига читао осим забрањених романа.“ Вели још да је био „честољубив“, „ветрењак“, да није давао никоме испред себе и да се радо подавао Милошевим ђудима.² Ово је све тачно и потврђује се с више страна.

Међу Милошевим знатнијим чиновницима видимо још Дим. Ђорђевића,³ који је служио Милану Обрено-

¹ Јов. Хаџић, *Жив. Дим. Давидовића*, стр. IX. — И. В. Јагича *Нови Писма Доброскога и Копитар*, стр. 795. Год. 1813. Копитар вели за Фрушића и Давидовића да су „versprechende junge Leute“. — Стр. 774. Стратимировић је 1817 год. рекао за Давидовића „луд и бесан“. — 45. Копитар Хаџић 1821: „Davidovich volebat recensere tuam orthographiam; et poterat (!) sed oblitus est, картоноши, ди и noctu in kavana!...“ — Стр. 640. Копитарев од 19 авг. 1818: „Demetrius Davidovics, Schriftsteller und Zeitungsredacteur, qui nil discit, ex quo scholas reliquit, nec unquam sapiet ultra vulgus“. — И. В. Јагича, *Писма Доброскога Копитар*, стр. 467. Копитарев од 25 марта 1822: „David's Zeitung ist gesperrt, bis er zurückkommt aus Serbien. Sed vix, puto, veniet, nisi ibi pecuniam fuerit ementibus multam, und selbst dann dürfte er damit am wenigsten nach Wien kommen, wo er es den Gläubiger geben müsste. Schade ist's doch um diese Gelegenheit für Serbien...“

² Вук, *Људи који су око Милоша*, fol. 8—9.

³ По његову причању био је родом из шабачке нахије од оца Ђуре и матере Марије (*Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 245—246). Без сумње је рано некако одведен из села (јер се ни имена његова није сачувао) и обрео се у Србији с краљевама 1804 године, и ускоро пређе у службу Милана Обреновића а после у Милошеву, с којим је делио све његове невоље. Кад је успео 1815 године у своје послуживање Милош га није двојно од своје породице, па чак и његову жену Живку из Кнића, која је била рђава жена, и коју је он сам опуживао мужу за неверство.

вићу и Милошу још под Карађорђећем, врло миран и благ човек; Јована Миоковића, Гаврила Николајевића и др., али од којих ниједан није имао каква утицаја на Милоша, обично су по пословима били даље од њега. Јован Миоковић једино што је служио као оруђе Мелентију Никшићу против Молера.

Браћа Симићи Стојан и Алекса и Аврам Петронијевић, који ће доцније играти велику улогу још су у позадини, људи су без корена у Србији, дошли из Аустрије, где су се свакојако протурали као обичне слуге, срећни што су се после многих невоља нашли у послу око Милоша.¹ Иначе су симпатисали русофилима. Симићи врше службу бољих момака, писара, курира. 28-ог јан. 1824 Ст. Симић је постављен, због својих многогодишњих заслуга за скелецију рамске и дубравичке скеле место Карабибера,² у априлу опет је вршио татарску службу;³ у јуну постављен је за остружничког скелецију,⁴ па је и даље мењао сваки час дужности док најзад 23 апр. 1827 год. није постављен за левачког кнеза и тек тада постао прави старешина.⁵ Алекса је био неко време Милошев благајник, управо помагач Милошеву благајнику Јовану Остојићу, који није био довољно способан за тај посао.⁶ 4-ог феб. 1824 постао је београдски базрђан-баша.⁷ Аврам Петронијевић почео је каријеру као писар код Топаловића коме је и кочијашно и веселио га песмом; Милош га је узео у службу што је знао

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 11 јан. 1826. Београд. Стојан и Алекса Симић Милошу. Стојан јавља како је дошао у Београд с Аврамом Петронијевићем и како су даривали девојку за Алексу, а остало остављају на расположење Милошеву и каже што није било том приликом наједног члана кнежеве породице, јер су обојица доста млади ушли у Милошеву службу и може се рећи да су одрасли код њега, без оца и без матере: „од нас имамо све суштествованије доброг стања нашег, следователно у Вама признајемо оца нашег а у Госпоји признајемо мајку...“

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под датумом.

³ *Id.*, 24 април 1824.

⁴ *Id.*, 15 јун 1824.

⁵ *Id.*, Под датумом.

⁶ *Id.*, Под 5 феб. 1824.

⁷ *Id.*, Под 4 феб. 1824.

грчки и то је учинило да га пошаље 1820 год. у депутацију у Цариград.

У Милошеву околина треба још урачунати Симу Милосављевића Паштрмца, буљубашу Милошевих момака и настојника крагујевачког копака. За Карађорђево време био је „барјактар и целат код војводе Антонија Пљакића.“ Милош га је волео због његове шале и цинизма. Доста су још угледни били Јосим Милосављевић, који је по карактеру и шали био сличан Паштрмцу, Вуле Глигоријевић, Марко Штитарац и Тома Вучић (Перишић), који су у прво време били момци Милошеви па убрзо добили важне функције. Они нису били никад у оној интимности с Милошем у којој су били Паштрмац и Милошеви сродници и лични пријатељи: Василије Поповић, Павле Радомировић, П. Топаловић и Милосав Лановац, кад су уз Милоша. У оџаклији и на диванани водио је прву реч Паштрмац, кога је Милош назвао у шали *Амица* (тур. реч значи: *чико*). Због шале, шегачења и безобразног подмевања он је, како вели Вук, успео да буде Милошу „и саветник у многим и најважнијим делима“ и имао је „власт и слободу говорити што нико други нема“, као прост имао је здрав разум, али срца и душе није имао ни мало.¹

Милошева околина остала је таква у главном све до 1830 године. Нова су лица која би ваљало споменути: секретар Алекса Поповски, о чијој се личности мало зна, Цветко Рајовић и Стеван Радичевић.

Цветко Рајовић био је родом из Вуковића близу Требиња; у Сењу је учио немачку трговачку школу, а после је служио у Трету и Одеси; најзад постао свој газда а ускоро и процао, па чак и дошао аустријског затвора у Сибињу, што је у Ердељу протурао турске калне дукате. Избавивши се затвора, и после малог потуцања, дође у Шабац Јевр. Обреновићу и постане му писар почетком 1825 год. Год. 1828 пре-

¹ Вукова Прейска, II, 652.

шао је у Милошеву службу кад је Алексеа Поповски био отерао.¹

Стеван Радичевић рођен је у Сурчину у Срему. Као трговачки калфа у Панчеву учини крађу за коју је осуђен на четири године робије. „Пошто ову казну у Темишвару одстоји, више се није смео ником нудити за калфу, него код земунскога магистрата постане писар (дијурниста). Немачки ваља да је нешто као калфа знао говорити, а у апсу и на робији научи још боље; у служби пак, код магистрата, за дванаест година, које преписујући којешта, које читајући различне књиге, научи немачки језик врло добро, а у магистратским пословима постане способнији од гдекојих правих чиновника; али по закону аустријском, због своје пређашње погрешке... није се могао надати да икад постане што више од дијурнисте, зато 3-ег јуна 1830 год. пређе у Србију и постане код Милоша секретар, први до Давидовића.“ Био је способнији од Давидовића за обичне канцеларијске послове.² Уживао је у Србији велико поштовање и као човек и као чиновник.

То је у главном непосредна Милошева околина, његов централни апарат, који је, као што се види, био састављен из авантуриста свакојаке врете, без потребне спреме за послове у којима је требало да буду саветници Милошу и да му помогну да организује Србију. О тој својој околини и он сам није имао добро мишљење. Једном разљутивши се на Давидовића повикао је: „ја нисам срећан да ми дође какав поштен човек, него све којекаке скитнице и пропалице“!...³ О некоме добром моралном утицају њеном на Милоша није могло бити ни речи: по својој прошлости, по своме карактеру и положају ти су људи морали, ако не угађати његовим ђудима и слабостима, оно се савијати пред њим. Неки су пак, нарочито први његови саветници и секретари, Павле Тодоровић и учитељ Андрија, имали рђав утицај на њега. И за-

¹ Вук, *Људи који су око Милоша*.

² *Ibidem*. — *Држав. Арх.*, К. К., 83, 4 јун 1830. П. X-Стоило Милошу.

³ Вукова Прейска, II, стр. 650.

ста Милош је, остављен својим склоностима, из године у годину, падао у све веће погрешке и самовољу тако да је његова прва популарност, коју је стекао у оба устанка и која је кулминирала 1815 године, јако опадала. Тај дефицит у његовој репутацији надокнађиван је до извесне мере повраћањем безбедности у земљи, сталним сузбијањем турске превласти и успесима у спољашњој политици, чији су свечани моменти читање Акерманске Конвенције (јан. 1827) и хатишерифа од 1830 године.

III

Милош није могао ни имати бољу околину, таква каква је она је одговарала његовим појмовима о власти, о земаљским потребама и о чиновништву, јер су се јављали уз њега и људи какви су му заиста требали, али их он не само није умео да прихвати, него је једном и живот узео.

Као што је Милош од самога почетка начинима, на које је уклонио своје супарнике, дао довољно доказа да власт не мисли испуштати из руку, исто је тако још у самоме почетку показао, да неће да трпи ничије примедбе односно свога самовлашћа на долазиле оне и с кајријатељскије стране. Глигорије Радојичић, архимандрит манастира Благовештења, који је био одан Милошу, бивао често уз њега и служио му као писар, усудио се да му пребаци његов начин управљања. Милош је на ту критику одговорио заиста неочекиваним начином. Једно јутро кад је калуђер пошао у цркву на јутрење пукне у близини пушка. Архимандрит, који је био иначе храбар човек и имао посла и с дахијама, не поплаши се већ викне: „Ко то плаши кокоши?!“ У то пукну неколике пушке и Глигорије се сруши на земљу. Убиство је наредио Милош.¹ 3-ег јуна 1817 он јавља Мих. Герману „да је игуман Благовештенски — умфо“!²

¹ Вук, *Грађа за Српску Историју*, I, 49.

² Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 170.

У јулу 1820 јавио се у Милошевој околини један редак, готово јединствен, човек. То је био Вук, који је дотле живео у иностранству где се већ увелике био проучио. Нико није дошао у Србију с тако лепим намерама и које су у толикој мери одговарале истинским потребама њеним и њеног поглавара. Он је хтео да Милош научи читати и писати, да се исто тако неки кнезови науче на пречац читати и писати, а да се за кнезовске синове и остале младиће отвори школа с нарочитим програмом, у којој би се оваква момчад за две-три године могла „преправити за народне службе“ да се „за мање школе“ саставе учбеници „по најбољем европејском начину“; и да с другим лицима наговори Милоша да постави „најмање што закона“, колико је могуће према тадашњем стању Србије „да буде колико год налик на европејску државу.“ То су најважније тачке Вукова програма у колико се он односио на унутрашњу организацију Србије, јер је он истакао и друге неке предмете апстрактније природе. Једном речи, коју је Вук сам згодно употребио, он је хтео од Милоша да начини „што год налик на Великога Карла и на Великога Петра“.¹

Лепо примљен од Милоша Вук се одмах дао на посао да сврши прву тачку програма, стао је учити Милоша књизи, који се чудило како све лако иде! Али ту је била Милошева поводљивост и његова околина с којом је ваљало увек рачунати. У колико су ти људи били неспособнији у толико су били нетрпљивији; њима није било право што је Вук стао добијати утицаја на Милоша; Лазар Тодоровић нарочито се побоји за свој углед и стане интриговати против Вука, сумњичити га и чинити му свакојаке неприлике, једном речи постао је „мајстор и коловођа“ те ситничарске алијанције. „Он се бојао, пише Вук Милошу 1822 године, да ви онда кад научите колико и он не станете тражити друкчије саветнике и секретаре од њега... и... да ви не запазите и мене као и њега, или још више него њега. Зато је он мене ту гледао, као највећег свог крвника

¹ Вукова *Преписка*, II, стр. 554, 30 адр. 1822. Вук Милошу.

и злотвора... Он воли вама препоручивати и у посао народни примати и мешати којекаке њифте и муфлизе, од којих се не боји, да ће кад постати као и он, него се нада да ће му се до века клањати, да им што излаже од вас, и пред којима се може слободно показивати као највећи философ и политик, а да му нико ни у чему не може рећи: вије тако...*

Милош је подлегао утицају своје околине која је нашла и еминентно патриотски разлог да га одвоји од Вука, она је умела да му докаже да је боље и за њега и за народ — што не зна читати и писати! Као аргуменат је употребљено још и то: да није вредно мучити се око тога, кад има много беспосличара који све то знаду „па им не помаже, него од њега службе траже.“ Кад се Милош с тиме сложио онда прота Р. Жујовић, један од првих тадашњих његових љубимаца и саветника, отворено и јавно запрети Вуку да се не усуди помињати Господару да учи читати и писати. Та околнина је умела још да баца на Вука сумњу да је и аустријски човек. Вук је био просто немоћан пред својим непријатељима, и видевши да је Милош напустио учење, да радије слуша намештене хвале своје околине него његове најскромније молбе, он напусти Србију.¹

IV

Поред свију недостатака тих људи у Милошевој околини, поред њиховог карактера и неспреме, ипак они којима је била поверена спољашња политика — унутрашњу је сам Милош водио — могли су под руским утицајем и Милошевом контролом добро да отаљавају извесне дужности, које пису прелазиле много обичне писарске и секретарске послове. Сем тога ти чиновници били су сви присталице јаке кнежевске власти, свесно или несвесно они су на томе радили да би, у будућој организацији, која се очекивала кад се реши српско

¹ М. Гавриловић, *Милош Обреновић и Вук Стеф. Караџић*, стр. 5—10. — *Вукова Преписка*, II, стр. 653.

питање, заузели прве положаје до кнеза, да буду његови министри и саветници, као што су сад секретари, писари и др. Кад се гледа на свршен посао резултат изгледа повољан па чак и добар, ма да је Милош могао многе послове свршити брже, боље и лакше него што су свршени; најзад уштедео би много непријатности па чак и понижења да је у својој околини и канцеларији имао људе веће спреме и озбиљности. На више места је већ довољно истакнуто како је Милошу требало дуго времена и лутања да се објасни са Строгановом и да утврди програм рада, што је у основи била врло проста ствар; исто ће тако он и доцније имати тешкоће с руском дипломацијом не само због своје природне неповерљивости и пренагљености, него и због неспреме и лакомислености чиновништва с којим је радио.

До јачег персонала Милошу је било тешко и доћи. Своје чиновнике он је сматрао нешто мало више од обичних слугу.¹ Поред редовне службе сваки се чиновник могао употребити и на други посао или чак да врши послове који би припадали слугама и слушкињама: да потрчи за неку ствар, да обрне и навуче Милошу јеменије, да занима његову децу, да сноси све њихове испаде, да привија болесницима облоге, итд. Алекса Симић, хазнадар и београдски консул, који је имао ногу као и Милош, носио је његове нове јеменије по један дан да би се мало рашириле и разгазиле, да не би жуљиле Господара.

Над својим чиновницима Милош је вршио строгу полицију: уходио њихове разговоре, отворао њихову преписку, претресао им ствари, у опште обавештавао се јавно и тајно о њиховим мишљењима, везама и тежњама. Шпијунска је цветала што није ни чудо у овом времену: Милош је био неповерљив према сваком: према својим најближим чиновницима, према својим милосницама, као и према Јеврему Обреновићу. Депутати у Цариграду могли су добити опомену и грдњу на денунцијације татара: Јеврем Обреновић се бојао ин-

¹ *Вукова Преписка*, II, стр. 649.

трига једног Ђ. Поповића Ђелеша; Јеленка, Милошева милосница, иначе од утицаја и моћна, била је претресана.¹

Време рада и обим дужности нису постојали. Морало се радити докле има посла, после се морало бити увек на расположењу кнежеву. Ко ступи у службу морао је служити докле Милош хоће, он за оставку није знао или је бар могла бити уважена као особита милост. Обичне слуге кад би затражиле отпуст биле би понекад истучене и враћене послу. Хазнадар, секретар, консул итд. све су то били називи, који су означивали службу а никако хијерархију; Аврам Петронијевић и Алекса Симић, београдски консул, морали су да носе да их некакав слуга Спасо у београдском конаку „безчести“ само зато што га је Милош ту поставио и нико му онда није смео ништа. Требало га је тужити кнезу.² Др. Б. Куниберт у Београду сносио је најпогрдније неовке Милошевих пандура. Најблажи одговор који су му дали на његове протесте гласио је: „ћути к...о“!³

Најзад једна морална болест од које је Милош патио и која је прешла на целу његову околину било је подемевање и траскање. Милош је био од природе весео човек, волео шалу и доскочицу, у томе је и сам предњачио, намештао смешне ситуације и правио заплете;⁴ али се то често изметало у пародију и цинизам, који ништа није штедео. Сваки чиновник био је изложен да чује Милошеву шегу с њим, која је често прелазила сваку границу. Врло су благе шале кад нпр. Милош назива Ст. Симића „матори Ђорђе-

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. 13 окт. 1823. Милош В. Глигоријевићу.

² Држ. Арх., К. К., 80, 20 мај 1826 А. Симић Милошу.

³ Држ. Арх., К. К., 121, 8 јан. 1827. Доктор Вито Ромита Милошу.

⁴ Држ. Арх., К. К., Дп. 29 септ. 1822. Милош се извињава Василију Поповићу што због слабости не може да дође на неку весељу. Пославши место себе Јована Обреновића и Ђ. Поповића Ђелеша, Милош пише Василију да се „на сваки начин“ постара да „састави Ђелеша са познаником његовом старом из Ужича... и да се поведе једна историја о Ђелешу.“ — Год. 1824 Милош се договорио са сликарком Турковаћем како ће Ђелеша карикирати и 21 апр. препоручивао му да за његово „уваселеније“ постара „сваким возможным начином“ Ђелеша сликати „до плаву“ који је сликар већ утврдио. (*Id.*, 19 и 21 апр. 1824).

кања“ или Мих. Германа „болгарска глава“; он је ишао и даље. Тако је Ђорђа Поповића он прозвао „Ђелешем“ и то му је име и остало: Аврама Петронијевића, који је све до 1830 године изгледао сасвим прост човек, звао би „вочићем без рогова“ и „будалом!...“ И Аврам је јавно сносио исте називе и од самога Амице.¹ Јован Пожарац, који је био дошао у Србију за службу, добио је батине од Милоша само с тога што је енергично одбио Амицине дебеле шале.² Дим. Давидовић је имао да сноси најгоре увреде због свога банкротства у Бечу, и доста му је требало времена док се свикао, па је најзад умео и да доскаче. „Бога ти, Давидовићу, да ли би ти к нама дошао да си поштен био!?“ запитаће га једном један старешина. — „Не бих никако, одговори он, него бих тражио поштеније људе“!...³ Давидовић је био слабуњав и сув те је називан „шврћом“, човеком „слабе швапске петље“, најзад и „Луцифером“. Пречани су нарочито нерадо гледани и излагани су задиркивању као пустолови који иду за харом или као људи који се поводе за трбухом и воле супу, „похендес“ и „ајинге-мохтес.“ Био је велики смех кад су Шумадињци видели Давидовића како меша кафу и млеко.⁴

За какве су пак све шале Амица и Милошев двор били способни о томе се наравно не може писати.⁵ Доста је напоменути да су људи који су се одликовали примитивном и сировом па и сумњивом духовитошћу уживали велике Милошеве симпатије: Амица је благодарећи томе стекао највише утицаја на Милоша; Ст. Симић дугује своју каријеру колико својој окретности толико, ако не и више, „безобразној и бесавесној шали и мајсторiji“ у томе послу.⁶ Људи из Милошеве околине

¹ Вук, *Људи који су око Милоша*.

² Јов. Хаџић, *Живот Дим. Давидовића*, XI—XIII

³ *Id.*, стр. XIII.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Као пример види *Вукову Преписку*, I, стр. 351—355; II, стр. 777—779. — Писмо Амицино Вуку од 2 окт. 1829 које ће тек бити објављено у *Вуковој Преписци*. Види још М. Гавриловића, *Милош Обреновић и Вук Стеф. Караџић*, стр. 32—33.

⁶ *Вукова Преписка*, II, стр. 644.

који су фарисејски секундирали Вуковим непријатељима за његово прво издање *Рјечника* употребљавали су сваки час анатемисане речи. То све нису биле само шале и неозбиљности једнога затвореног и интимног круга, него су оне избијале и у јавним пословима и стварале злу крв; најзад је све пало на Милоша, коме многи нису никад заборавили учињене им увреде, које су тренутно с осмејком и триљиво сносили.

Уза све то Милош је своје чиновнике плаћао рђаво и нередовно; материјалне прилике и погодбе за живот биле су такође рђаве. Давидовић се нашао у чуду кад је као кнежев секретар морао живети по којекаким кућерцима без патоса, покривеним сламом.¹ Због неугодности ове врсте Вук није могао никад довести своју породицу да живи у Србији.

Најзад сваки је чиновник изложен опасности да добије батине као обичан простак. Мих. Герман и Вук у две три прилике нису смели доћи у Србију на Милошев позив бојећи се те казне; Герман се бојао и смрти. И ако је Милош батине ретко примењивао према виђеним људима, ризик је увек био ту. Једнога дана, у октобру год. 1827, кнежеви момци, Настас буљубаша и татарин Пекета, позову Ђорђа Протића секретара Народног Суда Милошу. Кад су стигли пред момачку касарну, Настас подругљивом љубазношћу замоли Протића да се изволи опружити на мацке, јер је таква Господарева воља. Кад их Протић стане преклињати да га само одведу Милошу, Пекета га сурово шчепа, баца на справу, веже му руке и ноге гвозденим бечузима, па осувши га најгорим грдњама „стаде тако јако ударати нарочито изабраним штапом, да сиромаша Протића на скоро крв обли.“ Да је и Настас тако ударао Протић би издахнуо на мацкама. На Протићево запомагање сви су чиновници изашли у коначки ходник и запрепасте се кад угледају шта се збива с њиховим колегом; међутим кнез се нервозно шетао горе на диванани. Давидовић је узалуд похитао Милошу и клечећи га молио да се

¹ Ј. Хаџић, *Живот Дим. Давидовића*, стр. XI.

казна обустави. Протић је издржао педесет батина и преболан однесен у канцеларију.

После овога сви чиновници, бојећи се за своју безбедност, да су смели дали би оставке, али нико о томе није смео ни поменути сем Дим. Давидовића. Али му оставка није примљена, и он неко време упорно није хтео да иде у канцеларију, тако да се Милош овако јадао неким старешинама: „Бре лако ћемо с Протићем, он је био бијен па ће одлежати, и биће опет мој, али ево муке с Давидовићем... неће у канцеларију, већ... иште пасош за Русију. А Бог и душа ништа му учинио нисам, него кад избих Протића а ја га видим на докату замишљена и срдита, запитах га два и три пута: шта је теби Давидовићу?! Он одговори хладно и срдито: ништа и опет ништа! Ја се на то разљутих и рекох: Знам ја шта је теби, ти си се разљутио што сам Протића избио али да знаш њега сам избио а теби ћу главу одсећи! И од тог времена у канцеларију не иде, него ваља гледати да се прође ината, већ нека иде на посао!“ Тако је и било.¹

¹ Ј. Хаџић, *Живот Дим. Давидовића*, стр. XIII—XVI. — Куниберт, *Српски Устанак*, стр. 204—205. Казну је наредио Милош по тужби Топаловићевој, чији је зет био Протић, зато што је Протић био ударио на част своје свастике.

ГЛАВА XXVI

МИЛОШЕВА УПРАВА И ЊЕНИ НЕДОСТАТЦИ

(наставак)

I — Народне старешине и њихова администрација.

II — Милош према народним старешинама.

III — Милош у судотву и администрацији.

I

Према најближој околини Милошевој може се од прилике судити каква је била његова администрација у опште. Прво својство, које је Милош тражио од нахијских и кнежинских старешина, преко којих је управљао народом, било је верност и приврженост. Кад је тај услов испуњен, онда је гледано да сваки старешина буде енергичан човек и колико толико вичан народним пословима. Та пак енергија и способност биле су нарочите врете, не онакве какве бисмо данас замишљали. То су били људи који су имали, на првом месту, да хватају, вешају и убијају хајдуке и јатаке; да шаљу или носе њихове главе Милошу или везиру; да врше тортуру над зликовцима; да чувају Милоша; да се безгранично залажу за њега и да слепо извршују сваку његову заповест. Према томе лако је закључити какве су склоности они уносили у управљање обичних административних дужности. Човек блажих нарави није се могао ни одржати на старешинском положају. 26-ог апр.

1821 Милош је поставио за грузанског кнеза Јована Димитријевића Добрачу,¹ оног истог који му је с Грузанима, 1815 године, притекао у помоћ у најкритичнијем тренутку.² Али Добрача као народни старешина није могао сад развити потребну енергију, односно суровост, „свршавати послове“ као што то Милош каже,³ и већ је 15-ог маја 1822, услед његових прекора, дао оставку, наводећи као разлог сем своје неспособности и слабости још и тврдоглавство и непокорност Грузана.⁴ Њега је заменио тада Вучић-Перишић.⁵

Најзад време у коме су старешине одрасле и живеље и непрестани додир с Турцима учинили су те су турски манири прешли и у српску администрацију: батина, камџија, церић, проштац па и секира били су обично средство у рукама народних старешина. Ми смо видели да Милошеви момци беже из службе његове и његове браће због батина, да је батине могао добити свѝк, не само сељак већ и кмет, старешина кнежине, поп па и секретар Народног Суда.⁶ Како су онда те старешине и ти момци могли боље поступати с народом?!.. Марко Штитарац је био у рату велики јунак. „Где год смо се ударили с Турцима, причао је Јокић за њега, Марко Штитарац је свакад донео први главу!“ У мирно време и као старешина био је прави зликовац. О њему има доста прича, које га оцртавају као ретког тиранина. Тако Штитарац седи на чардаку и угледа где из Поцерине путем иде сељак у Шабац. Те ноћи била је велика киша, те коњ каља репом и себе и јахача. „А у душу те, цикне Штитарац, што томе коњу ниси реп подвезао него каља и тебе и себе?! Обали!“ Момци повале сељака и ударе му 25 батина. После подне сунце опекло, како Бог

¹ Држс. Арх., К. К., Дп. Под датумом.² Види књ. I, стр. 155.³ Држс. Арх., К. К., Дп. Под 11 мартом 1822.⁴ Држс. Арх., К. К., 29. 15 мај 1822. Ј. Добрача Милошу.⁵ Држс. Арх., К. К., Дп. 16 мај 1822.⁶ Види стр. 325, 460.

хоће, и исти се сељак враћа из вароши. „А у душу те твоју, што томе коњу не пустиш реп, да се брани од мува?! Обали!...“ Опет 25 батина!¹ Испребијати човека секиром њему није било ништа.² 1817 године Мачва и Поцерина примили су га за старешину тек кад им је дато уверење „да ће у напредак честније с њима поступати“,³ па ипак видимо да му Милош 15-ог окт. 1819 пише „советоподавајуче пиемо“.⁴ Кад су једном запрећивали Штитарцу да не убија људе без кривице он је одговорио: „Кад ја њему одсечем главу сто кривица ћу му паћи“!⁵ Ако пиштољем убија, он би жртви сотонским осмејком викнуо: „Зини у душу те твоју, да не кварим кожу“!⁶ и скреше пиштољ у уста.

Тужбе и повика на старешинске нечовечности обичне су ствари. Септ. 1822 један Милошев момак, одметнувши се у хајдуке (а после се и потурчио), овако се жалио: „Његов брат Јеврем ударио је моме оцу сто секира и убио га, па како бих могао више код њих служити!“...⁷ 17-ог апр. 1822 један сељак из Вранића моли Милоша да га пресели са свим имањем у другу неку нахију, јер не може да издржи зулум кнеза Николе Станковића, који му је десну руку сломио и сад ради и главу да му одузме. Тада је још један човек из те кнежине био избегао у Крагујевац, јер му је Станковић претио са 100 батина. 9-ог дек. 1821 Милош наређује Јокену Милосављевићу у Пожаревац да отпусти све момке који су „с народом свирепо поступали“.⁸ 11-ог јула 1823 Милош наређује Жив. Шокорцу да отпусти своје момке који су

¹ М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, стр. 856.

² *Држ. Арх.*, К. К., 139. 20 мај 1817. Јеврем Обреновић Милошу. Пример над једним зликовцем.

³ *Id.*, 16 септ. 1817.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Пог дадумом.

⁵ *Вукова Преписка*, 3 феб. 1802. Вук кнезу Михајлу.

⁶ М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, стр. 855.

⁷ *Држ. Арх.*, К. К., 88. 7 септ. 1822.

⁸ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 9 дек. 1821.

на врућини везали једнога човека за шљиву и тукли, јер није имао још три гроша да им да за порезу. „И пређе су, наставља Милош, неке жене долазиле из његове кнежине све модре по телу од боја порезија његових“!¹ Наравно Милош се овим није изјаснио противу употребе батина при истеривању порезе и харача него само против злоупотребе тога средства. У једној наредби односно циганског харача Логофету харачлији он изречно пише: „где потреба изикује да употреби и казан с батинама по пристојности на Цигане“.² 14-ог априла 1822 Милош пише Ресавцу како се уверио да су „калуђери [манастира Раванице] невини бијени и испребијани од чега и данас леже болесни. Укорен због неправедног представленија о томе...“

Сви ови примери о старешинској разузданости, сверепству и злоупотребама нити су бирани, нити јединствени; напротив у Милошевим деловодним протоколима врло су обична ствар укори старешинама за њихове и њихових средника неправде, изгреде, различне неисправности и крађу и заповести, да према народу буду праведни и у сваком погледу исправни, наредбе да се извиди рад овог или оног старешине, или да се исправе какве неправде. Колико је тек било угушених тужаба?!

Људи као што су били Штитарац, Јован Мићић, Милутин Савић Гарашанин, Вучић и др. мислили су да им је много шта допуштено; они су знали да су стубови Милошеве управе, која није почивала ни на каквој оружаном сили или на неком организованом административном апарату, већ на њиховој верности и привржености. Док је један сељак па и кмет могао бити испребијан на мртво име за једну ситницу, дотле је Милош неким нахијским и кнежинским старешинама или иначе неком своме верном и потребном човеку морао гледати кроз прете најкрупније злоупотребе. 1817 године Милутин Савић Гарашанин и Јован

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 11 јул 1823.

² *Id.*, 9 дек. 1821.

Мићић, за кога Вук вели да је био „врло прост и мало ћанут, али приличан јунак, а још већи силеџија“¹, „пијани Јован Мићић“, као што га је Милош звао, ухвати обор-кнеза Илију Марковића, „ухапсе га, окују и као пустихије до ноге оглобе.“ Оглобљени не само што је био обор-кнез шабачке нахије, већ је иначе био од најбољих старешина и људи за Милошеву управу. 1815 године кад се још није било примирило с Марашлијом он је Милошу послао 12.000 дуката на народне потребе сем многог праха и олова.² Кад је Милош чуо шта су Гарашанин и Мићић учинили он се зграние, и одмах упути писмо Илији Марковићу проклињући насилнике и уверавајући га да ће му сву штету надокнадити било од њих било из своје кесе. „Ја за то брате, знао писам, тако ми Бога и моје деце... А и твојим унуцима моја ће деца бити признателна и одана, само те молим, Господару Илија, да свету не јављаш да се свет буни, да не рекну први људи: од једних се Турака курталисасмо а други нас спападосмо“³

Марта 1820 најзад продру до Милоша тужбе народа ужичке нахије против својих кнезова Јована Мићића и Јована Демира. 12-ог марта Милош се обрати поменутом становништву објављујући да је Јов. Демира збацио са старешинства у црногорској кнежини, да Мићић остаје и даље кнезом кнежине Рујна и да им је за обор-кнеза поставио свога брата Јов. Обреновића, кривећи народ што му раније није доставио своје тегобе да му их олакша.⁴ У исто време он пошље тамо Илију Марковића и Васу Поповића да се обавесте о кнезовским злоупотребама и да народу лепо објасне да кнез неће да трпи самовољу старешина.⁵ Ну Милошеви изасланици пађу да су почињене зло-

¹ Вукова Прейиска, I, стр. 652.

² Види књ. I, стр. 185.

³ М. Ђ. Милићевић, *Кнез Милош у Приштина*. Нова Збирка, стр. 109. — 29 јул 1817. Пригућа. Милош Илији Марковићу.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 12 март 1820. Објава народу ужичке нахије. — 13 март. Милош Јеврему Обреновићу.

⁵ *Id.*, Под 13 мартом 1820.

употребе много веће него што се мислило: кнезови су чак и порезу повећавали за свој рачун.¹ У мају Милош ухапси „злочинце“ Мићића и Демира и одреди нову комисију у коју уђу Вујица Вулићевић и прота Жујовић. Народ у прво време није веровао да ће му што та комисија помоћи, чисто је сумњао у искреност њених питања, најзад се ослободи и изађе из испитâ да су Јов. Мићић и Јов. Демир са својим момцима, с коџа-башама и кметовима сеоским, годинама, немилостиво пљачкали и угњетавали народ и да је немогућно народу штету надокнадити из њихових имања.² Услед тога Милош опрости народу ужичке нахије један део порезе, нареди да се све што може врати и да се Мићић и Демир како тако намире с оглобљеним људима.³ „А промислите о томе, писао је Мићићу, да и сами имате дечицу, па се сажалите да од клетве оваквих не пострадају“⁴ Најзад на Мићићеву молбу, Милош ублажи своју наредбу: Мићић је имао да врати само нешто, колико да се народ задовољи, а за остало Јован Обреновић је имао да каже народу као утеху: „да су Турци више глобили.“ Милош је додао још једну интересантну рефлексију о психологији гомиле: кад би он народу пустио на вољу „опелешити свога старешинцу... он би на послетку тражио и грану да га обеси“⁵

Тако су најзад Мићићу сва недела опрштена, он је наново враћен на свој положај, на коме је продужио злоупотребе на које се сад нико није смео тужити. Али су његови нови подвизи ипак допрли до Крагујевца; у мају 1822 Милош поново преко Јована Обреновића испитује његове злоупотребе и што

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 67, 16 март 1820. Ужице. Илија Марковић и Василије Поповић Милошу.

² *Id.*, 27 мај 1820. Крива Река. Вујица Вулићевић и прота Жујовић Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 27 мај 1820.

⁴ *Id.*, 10 јун 1820. — Под истим датумом писмо и Јов. Демиру.

⁵ *Id.*, 18 јун 1820.

с народом „строга поступа“.¹ Најзад 6-ог јуна 1824 поново је збачен са старешинства.²

То што је било с Мишићем и Демиром 1820 год. нешто слично било је у јуну 1823 год. с кнезом Јов. Бобовцем у ваљевској пахији, јер је било много тужаба „на њега и кметове и пандуре његове.“ Јеврем који је имао да испита те злоупотребе зграпуо се од чуда кад је видео шта је све чињено; неки Бобовчеви пандури побегли су кад су чули да ће он доћи да испитује злоупотребе.³ Па ипак у октобру те године Бобовац је постао председник највишег суда у земљи!⁴

Какав је пак био чувени Вучић као старешина биће довољно показати какав је био као син. У априлу 1827 Вучић је био отерао своју жену Перунику с којом је имао више деце, од које му је једна кћи била већ удата за Стерију Пачића, београдског трговца, и венча се, негде у мају, с младом и лепом Александром — Нулом — пасторком Ђорђа Поповића Ђелеша,⁵ а ћерком чувенога клефте Фармакија, који је био мучки убијен од Али-паше јањинског; Нула је била напустила свога првог мужа Грка Апостола, који је ретким пожртвовањем ослободио и њу и матер јој харема јањинског одметника.⁶ Та породична афера у Вучићевој кући била је поглавити узрок велике омразе између њега и матере му.

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 145, 21 мај, 25 јун и 14 јул 1822. Јов. Обреновић Милошу. — Милош је био заповедно да се за казну кад по краје чибук поред казне бојем узима од кривца свака десета овца, Мишић је узимао сваку пету, паравио у своју корист.

² *Id.*, Под 6 јуном 1824.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 28 јун 1823. Милош Јеврему. — 2, 7 и 23 јул 1823. Јеврем Милошу.

⁴ Види стр. 312—313.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 13 април 1827. „Госпођи Ђубици... јављено... за кн. Вучића, како се сагласио узети Александру Ђелешеву за жену, а Перуники дозвољено је ићи у Београд код зета клези: да ју Госпођа посаветује не ветрити по Београду као што је до сад овамо чинила; да је њакон Андреја [Личинић] отишао просити Александру за кн. Вучића.“ — *Id.*, 15 мај 1827. Милош Вучићу о Ст. Пачићу. — Нулина мати, опет Александра, друга жена Ђелешева, имала је брата Николу Погони, који је био отац са Стеријом Пачићем. Александра је с Ђелешем имала једно дете. Прва жена Ђелешева умрла је на владајету 1822 године.

⁶ Куниберт, *Српски Уставник*, стр. 200—201.

У августу 1827 Вучић, дошавши у Вучковицу да одатле пресели своју младу жену у Крагујевац, да се лечи, дозна да је син његов Стеван, који је патрио од клептоманије, украо два цванцика. Вучић, који је дотле често и строго кажњавао дете, ухвати га тада „и стане бити... камцијом“ на „пошто се умори заповеди слуги да га бије по голој кожи и стражњици.“ Кад то види Вучићева мати, она истрчи и повиче: „шта то радиш да од Бога нађеш?! Мало ти је што си га ти убио, него још напустиш слуге на своје дете!..“ На ово Вучић полети за мајком, која стане бежати, те он повиче слугама да је ухвате. Тада ју је Вучић сам тако иетукао двоеструком камцијом „по рукама, плећи и ногама“ да је сутрадан „сва црна, испребијана“ и „четвороношке“ изашла пред Милоша.

Милош тврди да га је тај приказ јако дирнуо: „видети стару матер доглавног чиновника предстати суду као тужитељица на сина свог да ју је убио и несокрушити се... и непамрзнути на сина истог није могућно. Што год нас је онде у Крагујевцу било нијемо му добро помислити могли, ни овакво дело опротити.“¹ Куниберт тврди да је Милош и плакао. Он је тада и онако био киван на Вучића: хтео је да га пошаље у депутацију у Цариград, али је Вучић одбио да иде без жене, што Милош опет није допуштао, тврдећи да српски кнезови иду са женама у Цариград — политика не допушта! Већ љут на Вучића и да би истакао његов морал, и по својој навизи да се меша у најинтимније ствари својих чиновника, Милош му заповеди да преведе своју жену у Крагујевац да се лечи од једне деликатне болести. Вучић је на то привремено пристао, отишао по жену кад је она и извршио злочинство над матером; али је Милошево држање узео као увреду и тражио да га отпусти из службе. Међутим грузански кметови, његови људи, чувши да ће вероватно Вучић отићи између њих, долазили су већ Милошу и молили да им га

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 1 септ. 1827. Милош Јеврему Обреновићу.

„поклони“. Одговорено им је да дођу кроз три дана да се о томе разговоре. Милош није радо гледао да његови људи добијају велика утицаја у народу и афера с Вучићевом мајком учини му се да је згодна да Вучића изобличи и понизи и да покаже не да он даје оставку него да га народ тера из службе.

Дошавши по други пут, 27-ог августа, грузански се кметови изненаде, „кад им место одговора на њино представленије сверху немиљања Вука [тј. Вучића] у Цариград, предетане модра и отечена од убоја мати истога оног за ког су се молили, као тужитељица, показујући им убоје и модрице своје“! Сви се згрозе и викну у глас: „нећемо га више за кнеза, но дај нам Топаловића“!... Тако је окнежен Топаловић а Вучић избачен из народне службе, коме Милош допусти да се може настанити у Шапцу или у Поречу. Нудио му је опет да иде у Цариград, па кад се врати да га прими за старешину, али Вучић није пристајао, већ је упорно тражио пасош да иде у Влашку говорећи: „да народ овај није за њега, нити он за народ.“ Најзад се склонио да иде у Пореч где је повео Нулу и једну своју кћер (29 августа). Милош тада пошаље његову прву жену осталој деци у Вучковицу, секвестира једно Вучићево примање од 5000 гр. код зета његова Пачића, за рачун издржавања заостале жене и деце у Вучковци.¹

Једно време Вучић као да је хтео да пређе свакако у Влашку, што се Милошу није допадало: он га није задржавао, али је био и рад да тамо не иде, те му је дискретно предочавао тешкоће и показивао му се пријатељ.² Вучић је најзад послушао Милоша и

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. 1 септ. 1827. Милош Јеврему Обреновићу. — Куниберг, *Српски Устанак*, 199—203.

² Држ. Арх., К. К., Дп. 7 септ. 1827. Милош Вучићу пише између осталог да влашке власти нерадо гледају што Срби долазе у Влашку, како су враћена три трговца с везирским буруџајама итд. „При том бојати се да вас и са Нуле беда каква у Влашкој не нађе: чујем да је први њен муж у Влашкој у Букогесту. Кад ви с њом тамо дођете може му пасти на ум искати своју жену назад и рећи ће да му је отага овде: како сте ви овде један од најглавнијих чиновника били, то ће му људи... лако веровати, а хришћански закон доноси са собом да се силом отага жена првом мужу врати.“ Ако иде у Влашку Милош му препоручује да

остао у Поречу¹, где је у почетку имао да поднесе од њега још много прекора и грђење.²

Пошто је Вучићева мати свршила своју улогу, Милош није имао према њој много обзира. 7-ог септембра он пише из Пожаревца Паштрмцу, који се на њу тужио: „ако се у будушће боље владала не буде то да се да... надзиратељу постављеном власт и избити ју“!...³ Најзад је послата у Вучковицу, где вероватно и даље није мировала нити била задовољна.⁴

Вучић се пак одао трговини са сољу, у којој је доста новаца стекао, док га Милош није опет примио у службу 1828 год.⁵ Вук вели за Вучића да је „ве-

кћер своју не води него да је остави а он ће се постарати да је удоми. „Ваш и ту да останете дајте девојку мени ја ћу је удомити.“ — *Ibid.*, 7 септ. Милош Дим. Радовићу и Стевану Стевановићу да препоручи Вучићу „да прими савет у вишереном писму.“ Вучић је остао у Поречу и послао кћер Милошу. 30 окт. Милош је шаље Стерији Пачићу у Београд да је удоми: „трошак немој чинити велики, гледај да је све с приликом: највише 6 јастука, 1 дунек, 1 јорган... од хаљина 1 цубе, 1 јелек дугачак, 1 антерију и 1 либале... и од ситница што потребно буде“... 26 нов. Милош му наређује да му „пошље конту од учињена трошка око удалбе кћери... Вучићеве.“

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. 11 септ. 1827.

² *Id.*, 12 септ. 1827. Милош Вучићу. Пребацује му што је свој дом у Вучковци „опленено као најгори супостат“, где његова деца немају у чему скувати и опрати се, и препоручује му да врати сав стари бакар и остало што он није стекао већ у кући затекао, иначе ће он њега и жену му Нулу опленити „као што је он своју рођену децу опленено.“ „Когод у кућу... дође сваки виче и плаје на вас и пита: има ли... страх од Бога, кад тако поступа!“ —

³ *Id.*, Под датумом.

⁴ *Id.*, 19 нов. 1827. Милош наређује Топаловићу: „да баби даду што је њено па нек паиће из куће.“

⁵ Куниберг, *Српски Устанак*, стр. 203. — Држ. Арх., К. К., Дп. 27 мај 1828. „Вучићу Перичићу прошахтем са сољу из Пореча у Београд. Скарелни дела ваша и безаконја познана су свакоме. Прва супруга ваша, мајка и рођена деца ваша, сведоци су ми презренија, гоненија, а најпосле и остављење ових, нису вам била довољна. Други поступци ваши, превршили су меру ових. Против нарочне заповести моје, кад сте у Београду били, завадили сте децу вашу једно с другим, а зета вашег Стерију завелисте у таково замешателство, да сиремах пропасти мора. Једно преступленије ваше превазилази друго, незна се које горе, које прње! Преступник закона црквених, преступник закона грађанских, преступник закона човеческих, све сте ви то! Нисте достојни бити више под којим покровитељством и под штитом закона наших, у недри Отачества, које сте вероломно издали, хоџа да вас је оно на степен првих људи поставило и богатством обдарило, којим није за онако кратко време никој другог сина обдарило. Не благосељам вам сол и хлеб, који сте код мене јели, ја вам ји проклињем и Отачество вам ји проклиње. Ја вас терам од себе, и оно вас тера од синова и недра својих. Питом

лики јунак, али је поносит, бесан и прави крвопилац људски".¹

II

Милош је добро увиђао мане главнијих народних старешина и понекад је енергично предузимао мере против њихове необузданости и непоштења, као што показује пример с Мићићем и Демиром, као што је збацивање Бобовчево и многих других, али никад није хтео да иде до краја, из политичких разлога; он их је и даље узимао у службу и гледао им кроз прете, јер су му били потребни, као верни људи, као људи тешке руке и без срца. Свакога часа могли су искренути догађаји, у којима ће му бити потребнији поуздани извршиоци његових заповести него добре судије и администратори. Штитарац га је опростио Мелентија Никшића, у ревности и да је више крви, он је убио и двоје невине деце уз владика, само што су вриснула од страха; Гарашанин ће се побринути да смакне Јокића; Мићић ће узети на себе Младена Миловановића и многи други који су остали непознати и који су Милошу учинили сличне услуге убивши Глигорија Радојичића, Ник. Николајевића и др.

Али у ту своју политику Милош је уносио врло много преспредености и макијавелизма. Он је будно пазио да старешине, чијој је дискрецији поверио народ, не уобразе да су заслужне више него што он мисли и да могу све, да не помисле да су неза-

како продате сол вашу, а ви одмах одлазите из земље ове куд вам драго, заједно са женом оном, с којом сад живите, и која је туђа, а не ваша, зашто сте вашу оставили, да се заједно с утробама нашим које куд погуца, и туђе прагове обилази. Аколи би се усудили, дуже који дан, по проданију соли, у Београду остати и опет и што вибуд или са децом или са пуницом вашом или с ким вибуд мутати, знајте да је учињена наредба да се ухапсите, и да строго казњени budete. Ја сам се једнако надао да ћете се ви дозвати к себи, но видехи да тога нема, нишем вам ово моје последње решеније: да одлазите из ове земље." — 28-ог маја, Вучић је на ово писмо врло поштовано одговорио Милошу: најављује како је дфрнут његовом заповешћу да Отаџбину остави; извињава се за све што је учинио, и моли га за његову милост и да се опет његовим назива: „макар севз ваш био.“ Негде ускоро Милош га је и примио у службу.

¹ Вукоти Превисса, II, стр. 652.

виснији него што су у ствари и да народ не добије такве појмове о својим старешинама. С тога је Милош био увек готов да старешине грубо и енергично упозори на реалност, да су оне увек у његовим рукама и да их баш држи њиховим злоупотребама. Анкета над Мићићем била је колико да се прекрате његове злоупотребе, толико да се Мићић понизи и поплаши;¹ с Вучићем је онако поступљено што је био дигао главу после Такове Буне, кога је разбио на Опленцу 1825 године, и почео изигравати заслужна и велика човека, итд. Из истих је разлога Милош, да би се истакао пред народом као његов заштитник против старешина, често третирао неке старешине незаслужно грубо, претио им збацивањем, да ће на њих „напустити сиротињу“, итд. Милош је претио не само обичним нахијским старешинама него и самој својој браћи нарочито Јеврему, који се у души бунио против Милошеве самовоље и деспотизма. Тако је Милош свој апсолутизам распростра и на народ и на старешине, све је било у његовој руци и на његову милост и немилост. Као што је народ држао у покорности преко старешина тако је старешине држао не само страхом него и интригама: он је добро пазио на њихове узајамне везе и да не створе ма какав савез против њега. Кад је Милош послао Вујицу, проту Жујовића и И. Марковића у комисију Мићићу то је да их завади;² кад се Вучић у Грузи сувише истакао и створио своју странку, Милош је против њега истакао Топаловића. Најзад су и саме старешине, које су најмање трпеле од правитељствене анархије, пожелеле да се у администрацији и судству утврди извештај ред. Представка кнезова Народнога Суда Милошу од 30 априла 1825 године, о којој је раније била реч, није ништа друго до израз ове жеље, коју је Милош знао да изигра.³

Мора се признати и то да је једна од великих

¹ Вук, Грађи за Српску Пешторију нашега времена.

² Ibidem.

³ Види стр. 332—336.

неприлика за Милоша била оскудица у људима, који би се могли употребити за народне старешине. Кад је Бобовац збачен 1823 год. Јеврем Обреновић је једва нашао два човека, који би га могли колико толико заменити. Таква каква је, анархистичка народна служба, није била привлачна, све што је било отресиције одавало се трговини. Крајем 1821 год. Милош је учинио први покушај да створи бољи старешински кадар, затраживши од нахијских старешина да му пошаљу по једно одабрано лице, по могућству, које је већ било у народној служби, да се поучавају око њега у свршивању народних послова.¹ Године 1822 поновио је то исто.²

Како су Милошине власти биле исто толико политичке колико и административне, настала је једна интересантна форма репресије старешинских зала која је била најобичнија и према којој се може судити колико је могло бити реда у његовој администрацији: да би могао штетети и старешине и народу учинити по вољи, Милош се јавља у улози примиритеља између старешине и оштећене стране или у горем случају даје старешини опомене, више или мање опоре, с више или мање претње. Ево неколико таквих опомена.

25-ог јан. 1822 писано је Милутину Гарашанину да се окани самовољства, он и његови момци. „Господар нада се да се у будушће боље владао буде, у противном случају пак возбудиће све негодованије Господарево против себе“.³ Истога дана писано је пожаревачким кнезовима „да извиде распру по међу кнеза Милоша из Брежана и његови сељаци, који Милоша овде туже, да много самовољствија и зулума њима причињава и од његовога зла хоће сви да се иселе“...⁴

2-ог јула 1822 Милош пише „укорително писмо“ Николи Катићу у београдској нахији, у коме му на-

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. 26 нов. 1821.

² *Id.*, 17 нов. 1822.

³ *Id.*

⁴ *Id.*

лаже, поред осталог, да се окани „неваљалих послова јер у противном случају употребиће... строге мере спрема њега... и учинити конач свима неваљалим делима његовим“.¹ 25-ог јуна 1822 писано Јовану Мишићу „да врати одмах како прими писмо 85 гроша Мишићу Вараклији из Пријепоља, од ког су их отели момци његови. Наложено му да мотри у напредак добро да не долазе Господару подобне тужбе, ни на њега ни на момке његове“.² 23-ег авг. 1822 искључује Милутину Петровића из управе кнежине Омоља због злоупотреба и оставља му само Млаву.³

18-ог апр. 1822 Милош наређује београдским кнезовима „да се труде помирити доноситеља писма, Матију Станојевића из Вранића с кнезом Николом Станковићем, на кога се онај тужи да тера пизму неку на њега; кнеза да посаветују насамом да поступа праведно с људима и не тера пизме“.⁴ — 11-ог маја истоме: „Николајевића жени да плати што је за свиње и кобиле дужан, јер је Н. доста добра њему учинио, и није право да деца његова на њега... плачу; препоручено му да се прође присвојавања туђих говеда, за које се сиротиња тужи да он свако пусто говече или коња присвоји и по том сајбији не да, као кнез треба му се друкчије владати, а не у оно стављати се, што би сиротиња на њега плакала“.⁵

1-ог јула 1823 писано је Милутину Савићу Гарашанину „укорително писмо“ „што је купио новце у мирију по вилајету под мању цену него је прописано од Господара, а предавао је после из једне трговачке спекулације и добити ради сицу своме трговцу да ји исплаћује народу за стоку, коју је покуповао по подпуну цену, по пропису Господареву. Опоменут да се окани овог неправедног поступа, а сица свог да пошаље

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. Под датумом.

² *Id.*

³ *Id.*

⁴ *Id.*

⁵ *Id.*

Господару посаветованија ради“.¹ 2 јул 1823: „Писано кн. Јов. Миџићу... да заповеди момку своме Микавици да изда Неговацу ковачу све што је узаптио против лањског пресуђенија кметовског и потврђенија Господаревог... од 8-ог апр. 1822... Микавици да напомене да ће скоро кнез Вујица доћи и посетити га е протом Жујовићем, који су га пре неколико (!) година по 20 пута на дан за дугове к коцу везивали и дршили“.²

III

Неред у Милошеву судству био је исто такав такав је био и у администрацији, оба су патили од рђаве и слабе организације. До 1822 године било је занета тешко приступити рационалној организацији судова — наравно и полиције — док е турским властима није сасвим прекинуто, али и појава српских судова и реформа коју је Милош извео, од 1823 до 1826. устаномом *Суда Обиштенародног Сербског* и његовим претварањем у *Суд Народни Сербски*, били су експерименти без великог значаја, јер Милош није хтео да им одреди тачно нити надлежност нити да им да и сенку независности. Он је отео власт од Турака, али није хтео да је организује, хтео је да је сву задржи у својим рукама, као што се тај факат најбоље огледа у ефемерној појави *Совета*. Апсолутист и врло суревњив за свој ауторитет, Милош је осећао неодољиву потребу да интервенише свуда и њему је изгледало сасвим природно да нема пресуде, коју он не може оборити или изменити. То је за њега био једини начин да одржи јединство власти и да покаже да је он ефективно све и сва у земљи. Из тога разлога Милош је избегавао да да колико толико закона, уверен да је за искорењивање престапа довољна репресија без

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. Под датумом. — О истом под 6 јулом. — *Id.* Под 2 јулом Андреја Јовић из Тополе и Младуша Ђорђевић из Жабара-трговца, дати крагујевачком суду на захит због оваких злоупотреба.

² *Id.*

позитивних закона.¹ На сваку и свачију пресуду или административан акт човек је могао доћи у његов конак и жалити се; није била реткост да он без даљих формалности ту пресуду обори или промени. 12-ог нов. 1822 Милош пише Н. Катичу „да се не чуди што Господар верује људима, који му долазе на жалбу јер је отац овог народа и дужан је сваком извидети теготу“.² 1-ог јула 1823 Јеврем је укореи што је избио неког Мијаила Павловића... што је ишао Милошу на суд а није њему: „Господару Јеврему познано је добро да су врата Господарева свему народу и сваком поједином Србину, у подне у поноћи отворена, није требало да се удести у поступ овакав који запста роптаније народа против њега, брата Господарева, иначе онако благоразумна, произвести може; други пут да не чини такво“ итд.³

Оставши тако, на крају крајева, једина права инстанција правде, Милош је био претрпан најразновренијим пословима; њему су долазили на тужбу људи из свију нахија жалећи се обично на своје старешине или на њихове пресуде. Особеност тих Милошевих заседања била је још и у томе, што су она била јавна на оригиналан начин, судило се и испитивало напољу: Милош са судијама стане или седне на диванани а парничари доле између момака по авлији. Тако је било у најозбиљнијим стварима тако и у најскандалознијим брачним парницама. Милошева околина добро је знала колико је такво суђење несавремено и гледала је, кад је потребно, да се за ту Милошеву процедуру не зна изван Србије. У октобру 1827 граф Александар Толсти пошао је из Цариграда за Аустрију и Француску, преко Србије. Депутати у Цариграду сматрали су за потребно да даду нарочите препоруке Милошевој канцеларији. 16-ог окт. Лазар Тодоровић пише Авраму Петровићу: „Знате да ће Австријци свим црним бојама Господара нашега

¹ Вукова Прейиска, II, стр. 653.

² Држ. Арх., К. К., Дп. Под датумом.

³ *Id.*

описивати, и зато добро би било, да граф својим очима што онаково за време пребиванија својега у Крагујевцу не примети, које би му дало повод веровати нашим злим суседима. Да не би Господар... што судити кому предузео с диванане, или у отвореном пољу; но све што би се за суд догодило да би у Народни Суд одправљао или у Магистрат, ибо знате да све... догађаје приметити, и ова примечанија доставити се самом Императору. И јошт што би ви тамо приметили да обичајима европејским противно је, напомените Господару нашему. Уверен сам да Господар за овакова напоминација којима смо ради сачувати славно име његово, неће замерити ни вама ни мени...¹

Међу људима који су Милошу долазили на суд, није било само правих и угњетених, којима је криво пресуђено, него и много „огуреуза“ и „шерета“, који су долазили или из освете према старешинама или да добију оно што немају право. 21 марта 1822 Јеврем пише Милошу како је дошло догле да незадовољни људи избегавају кнезове и кметове, већ иду њему — Милошу — и „прете Крагујевцом“. „Ја уверавам вас, Милостивејши Господару, наставља он, да се непрестано трудим извиђати неправде као и до сад, само су се људи из ваљевске нахије јако изопачили због међа, пак их једва човек може да поравна. Како пост настане а они ето ти их, док се мрси, ћуте и задовољни су, а како пост дође они да се покрве!“

Анкета је често бивала врло тешка и за поједине ствари Милош је позивао на сведоџбу многе кметове и сељаке само да би се уверио где је истина. По кривце шаље обично момке. На први поглед овакви поступци изгледају оправдани, они су заиста некад давали врло сирову и живу слику Милошевог правдољубља, многи су примери дуго живели у народном памћењу, али је лако разумети, према свему што је досад казано, да је то све, на крају крајева, повећавало анархију, која је у неким нахијама, у из-

¹ *Држс. Арх.*, К. К., 198, fol. 179.

весно време, узимала толике размере, да је Милошево присуство било потребно да се све у ред доведе.¹

Претрпан пословима своје привреде и узевши све народне послове у своје руке, Милош је у њима био често брз, прек и недоследан. Материјална тешкоћа за савлађивање послова, која би била велика и за више технички спремљених људи, повећавала је његову природну нервозност и нетрпљивост. Та је нервозност пак била још појачавана његовим болестима, којих је било свакојаких, тајних и јавних, али нарочито трбобоља од које је до смрти патио; затим домаћим приликама, болестима његове деце, брачне и ванбрачне, коју је подједнако и јако волео, и према којој је био врло слаб. Уз то Милош је био човек који воли доколицу, разговоре на диванани или у одаклији, шалу и шегу, најзад интимни састанци и афере, које су изазивале дугачке распре између њега и жене му, кнегиње Љубице, распре које су некад узимале обрт народне ствари.

Све се то огледало како у Милошевим обичним радњама и поступцима тако и у пресудама. Данас ће решити ово, сутра оно.² Једнога дана дао би овакву пресуду о једноме предмету, сутра-дан о сличној ствари решио био друкчије; једном ће врло важну ствар оставити на решење некое другоме, суду или старешини; други пут ће позвати себи на суд човека по тужби коју је могао обичан пандур свршити. 1-ог јуна 1822 Милош пише кнезу у Црнући „да се постара наћи и уфатити онога, који бере и ломе трешње манастира Враћевинице и по пандурима одма да га пошаље овамо, ако се неби дао уфатити нека га бију из пушака...“³ Његово непостојањство и несталност ње-

¹ *Држс. Арх.*, К. К., Дп. 24 јан. 1822. Василију Поповићу: „Јављено му да недопуштају Господару дела да дође сам у нахију и поправи несправности тамошње...“

² *Држс. Арх.*, К. К., Дп. 14 јун 1822. Милош не признаје Ресавцу трошак од 560 гроша на људе слате ради информација; 16-ог му признаје тај издатак али тражи да му „почиње имена неки људи пописана и назначеније колико је коме дао, прво зато да би знали људе те... да их употребимо... и други пут, а друго... да се може ставити у рачун трошкова народни и овај трошак“.

³ *Id.*, Под датумом.

гова расположења било је прешло у чудо: данас би претио неком старешини батинама, ускоро би му писао љубазно писмо или би му послао свога брата, жену или кога од својих у весеље или би га позвао к себи о слави или о другом каквом весељу.

Милош није никад пропуштао прилику да саветује старешинама строгу непристрасност, да истиче своју чврстину, итд. 10-ог нов. 1822 он укорава Јована због неке неправедне пресуде у корист Н. Луњевице која њему — Милошу — „безчестије“ наноси: „укорен је за ово дело и наложено му је строго да у будушће људима боље правосудије чини и атара никому не пази, иначе навући ће сав гњев Господарев на себе“.¹ „Пама је нуждно, пише он другом приликом Јовану, да спрема рођака наших како и спрема најдаљних јабанаца једнаки будемо и свагда како једному тако и другому судите, тј. како своме тако и ономе кога нигда видели нисте“...² Али зато човек није био сигуран да ће на његову суду наћи увек правду и утеху и то због његове самовоље, ђудљивости или неозбиљности.

Наравно нећемо овде говорити о његовим праведним пресудама — праведне наравно често само према здравом разуму — какве су биле у маси и које су некад биле и врло оригиналне. Главни је да су Милошеве пресуде биле понекад пародија правде и истине. Пре свега против њега нико није могао добити праву; напротив могао је добити и батине, као нпр. Гаврило Стефановић из Новог Сада, који је дошао у Србију да тражи некакав дуг од њега, добио је 80 батина, те се због тога и Порти тужно.³

Ево пак три-четири примера накардног суђења.

Године 1820 некакав човек терао је пред Милошем своју снаху, која је имала уза се и сина од 10 година, што је у ње био берат, дат његовим старима од Турака да не плаћају харача ни порезе. Жена преда

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. Под латумом.

² Држ. Арх., К. К., 145. 14 септ. 1825. Милош Јов. Обреновићу.

³ Држ. Арх., К. К., 196. fol. 38. 15 март 1817. Цариград. Милош Трифуновић и Милош Петровић Милошу.

берат Милошу, а он га пружи Проти Матији с наредбом да га подели парничарима. Прота га подели погодивши добро Милошеву жељу: он је цепао парче по парче и давао жени и деверу!...¹

Исте године некакав старац дође с ћерком Милошу на суд, молећи да је растави од мужа. Милош га упита зашто ју је давао томе човеку. Старац одговори: „Ја, Господару, писам хтео да је дам, али ме натера Топаловић!“ Милош се на ово толико ражљути да стане сам тући старца, а његову кћер истукли су пандури на мртво име. Кад је Топаловић дошао и суочен видело се да је старац истину говорио.² Последнице љубавних афера и брачни спорови, јер је Милош расправљао и брачне парнице, — један поп морао је да поједе распусно писмо које је био издао без Милошева одобрења — нарочито су били zgodни за цинизам, смеј, шегу и увесељење Милошево и његове околине.

„Милош, пише Вук, обично распушта оне мужеве и жене који се после без икакве сметње могу наново женити и удавати; оне пак, којима се не даду ласно (без особитога допуштења Милошева) наново женити и удавати, распушта Амица, и даје им особите распусне књиге: нпр. човеку, да се његов брак, с том и том, који је и дојакно био слабо свезан, развезује; да се он може слободно оженити, ако нађе какву, која ће за њега поћи, и попа који ће га венчати; да може слободно кад се уздени и један ништољ избацити само ако има барута; ако кога затече... да га може слободно иступити, ако буде јачи од њега, ако ли онај иступе њега да не тражи суда, итд. А тако и жени да је она у напредак од свога мала сајбија и да с њим може чинити шта оће итд. И људи и жене оваке распусне књиге не знајући шта се у њима пише, чувају и где им затребају показују, као и праве да су; и многи попови... видећи код потписа Амицина какав печат... примају и оваке књиге за истините.“

¹ Вук, *Грађа за Српску Историју нашега времена*, fol. 41 verso.

² *Ид.*, fol. 32.

„Чуо сам, наставља Вук, из Милошевих уста да је Амица једанпут у Пожаревцу до подне овако распустено четрнаест жена с мужевима. А да би се и с венчањем могла збијати срдња, Милош је у Крагујевцу уредио једно особито пово венчање, које се зове *Амицино* или *маџарско* венчање. И овим се венчањем венчава у цркви, каогод и првим, али не пред олтаром, него у женској цркви; и на овом се венчању пош обуче каогод и на првом, и осим њега ваља да буде неколико ђака, који сви узму у руке по књигу, каку ко хоће (неки псалтир, неки часловац, неки требник), па место обичнога венчања читају сви с попом заједно у глас шта је коме воља... Кад дође да се чита јевангелије, онда читају каку молитву или што из оцела, итд. Што се пак тиче венаца, претења, испитивања, пијења вина, то све бива као и на правом венчању. И људи који се тако венчавају мисле да су венчати, као што иде по закону. Овим се венчањем обично венчавају, за које се мисли да дуго неће заједно живети, нпр. човек за кога се зна да негде има живу жену, или жена мужа, Амицини пуштеници и пуштенице; луде и људи од друге вере“...¹

Тако 1820 године нека Милица, жена и млада жена, оставивши свога мало сулудастог мужа, побегне некуд с другим ожењеним човеком и однесе рођено мало женско дете. Кад их ухвате и поведу у Крагујевац, пристане за њима и Миличин муж са своја два, као и он оба сулудаста, брата, као да се туже и да би на суду били слободнији напију се подобро у механи. Кад дођу пред Милошев копак, они потегну капама о земљу, дерући се из свег грла: „Има ли где суда у царској земљи!“ Милош видећи их сулудасте и пијане, повиче: „Има, браћо, има!“ Кад види пак каква је лепа жена, он намисли да их распустити, али ево невоље: муж неће никако на то да пристане, него тражи да се казни и жена и онај, с ким је она била побегла, па жену своју и дете опет да води кући. Видећи Миличин муж с браћом својом

¹ Вук, *Грађа за Српску Историју нашега времена*, fol. 28—29.

да Милош једнако држи страну Милице, они повичу: „Ако нам нема суда, ми ћемо поскакати у воду.“ „Вала нећете!“ одговори Милош. — Они: „Вала хоћемо!“ — Милош: „Дѐ да видим!“ Они тада заиста нагну к Лепеници на ћуприју. Кад Милош види да се не шале, скочи и он, па потрчи за њима, вичући иза гласа на момке и на остале људе, који су око ћуприје били: „Недајте, море, док и ја не дођем!“ Кад све потрчи ка Лепеници, онда и Вук, који је све то гледао и описао овако, похита онамо, но док је дошао до ћуприје, два су брата били скочили с ћуприје у воду, а трећег који се као накањивао, на знак Милошев, турне неко од момака те и он падне доле. И премда је ћуприја с два добра човечја боја била висока ни једноме не буде ништа, него проваљавши се мало по виру, који није био врло дубок, изиђу напоље, и онако мокри дођу опет на судиште и стану се наново судити. После дугога разговора Милош једва наговори мужа те пристане да пусти Милицу, а да он њему даде 100 гроша, да га доживотно ослободи харача и порезе, и да га онде одмах ожени другом женом, која такођер има дете. По том Милош пошаље те доведу некаку луду девојчурку, која је онде скитајући се с неким од момака или просјака родила дете, па их са својом дворском музиком и неколико момака одмах пошаље у цркву те се венчају, и још кад изиђу из цркве, момци избаце неколико пиштоља; па онда младожења примивши 100 гроша и писмо, да се ослобађа харача и порезе отиде с новом својом женом кући, а Милица остане у двору. Онога пак с којим је она била побегла, пошто мало протуку и проапсе, отпусте.¹ По некад су се брачне парнице свршавале правим скандалом.²

Како је било у судству тако је и у свима другим пословима, терала се шега, кад се за то покаже згодна прилика. „Године 1822, прича Вук, дође у Крагујевац из Земуна неки стари учитељ Петар Дим-

¹ Вук, *Грађа за Српску Историју нашега времена*, fol. 39—21.

² *Id.*, fol. 6 verso.

чоглија, да тражи учитељску службу; и немајући онде никога позната, ко би га препоручио, у недељу по свршетку службе пристане из цркве за Милошевом пратњом и дође у двор. Пошто Милош е митрополитом Агатагелом и још е некима од знатније госпоне изиђе на диванану, Димчоглија доле у конку приступи к Амици... видећи како по оделу тако и по чести, коју му други дају, да је он онде некакав велики човек... по европејском обичају, држећи капу у руци каже му, ко је, и шта је рад. Амица га одмах запита: „А знаш ли ти штогод?!“ Димчоглија, помисливши да говори е каким у том послу вештим човеком, одговори му на то, да је он био у Земуну учитељ толико година, да његових ђака има већ прота и капетана, и да он зна деци предавати аритметику, орфографију, етимологију, итд. Саслушавши Амица од њега ове речи, које у свом веку нигда пре није чуо, пружи руку на бињекташ (округао повисок камен, који је у авлији намештен, те Милош е њега коња узјахује), говорећи му: „Видиш ли онај камен? Он је зато онде намештен, да е њега тако учени људи, као ти што си, говоре Господару, што имају; него иди се поини онде, па вичи горе на диванану, шта си рад, а Господар ће од озго чути, и даће ти шта желиш.“ Старац сиромах, не знајући ништа за крагујевачке спрдње, без икака поговора изиђе, те се поине на камен, и дигнувши главу к диванани стане викати, ко је, и молити се за учитељску службу. Милош се одмах сети, да је то Амицин посао, и са свим својим друштвом стане се грохотом смејати, као и остали доле што су чинили. Кад старац види смеј са свију страна, он онда тек позна да је преварен, и сипавши е камена, сакрије се негде од срамоте, и окани се више у Србији учитељства тражити.¹

Наравно многе су народне старешине и судије радиле, у маломе, сличне ствари, подражавајући колико су смели, или Милошу или манирима турских муслима, кад су били у сили. Чак 1828 год. Милош је

¹ Вук, *Грађа за Српску Историју нашега времена*, vol. 7—9.

издао једну наредбу Народном Суду, чије су неке тачке о процедури врло занимљиве е овога гледишта. Тачка 8 гласи: „Испити и судови да се чине у канцеларији, а не по пољу или на диванани или у оцаклији или у собама, у којима чланови судејски пребивају.“ Тачка 13: „Кнезови и писари Суда Народного чести ради, чина и достојанства свог и суда кога су членови да се чувају од странствовања по малама као скитнице и поћници; женска лица у конак судејски да не доводе; са женама, које би Суду Народном ради своје невоље и на тужбе или казне ради долазиле, е никаквом да се не усуде нашалити се или насмешити се њој или налегнути на њу или назвати ју к блудодејанију, једном речи да не чине оно, што су предшественици њени чинили.“¹ Милош је имао обичај да генерализише туђе погрешке и да их јако истиче, али је невероватно да је овај акт могао издати без озбиљного повода, јер је тада неке чланове и искључио из Народного Суда због поменутих скандала и несправности.²

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 19 дек. 1828. Милош Народном Суду.

² *Id.*, 13 дек. 1828. Милош Лазару Толдоровићу.

ГЛАВА XXVII

МИЛОШЕВА УПРАВА И ЊЕНИ НЕДОСТАТЦИ

(наставка и крај)

- I — Злоупотреба нулука.
- II — Злоупотребе Милошеве трговине.
- III — Милошева самовоља у опште.
- IV — Закључак.

I

Неизвесност положаја у коме се налазио гонила је Милоша да се обогати, да би могао новцем водити прво своју личну а после и династичку политику; он је врло добро знао вредност новца и, на крају крајева, подмићивањем је у многоме и успео: новцем се је извукао из многих неприлика, новцем је везао многе своје непријатеље и створио многе пријатеље. Милошу је договало много Турака у земљи па и изван ње; њему су договале не само спахије и други виђени Турци у Србији него и паше суседних пашалука (Абди-Саид, лесковачки паша, Шахит-паша и др.) па и сам командиредер Варадинске Генералне Команде, барон Сигентал. То су били политички зајмови, на које је поверилац узимао велики, често зеленашки, интерес у услугама.¹

¹ Држ. Арх., К. К., 80, 22 дек. 1826. А. Симић Милошу. — Како је Сигентал умро 1832 године остао је дужан Милошу 15 000 гроша.

Да би дошао до поваца Милош је закупио од Марашлије све државне приходе, и то не за народни него за свој рачун. Везир је, истина, те приходе могао дати коме је хтео, али је несумњиво да их је уступио Милошу, не као приватној личности, него као народноме поглавару, да би у српско-турским односима престала свуда трења између Срба и Турака. Закуп мукада бацно је Милоша у многа предузећа привредне и спекулативне природе; он је постао одједном први трговац у земљи. Да би боље претворио у новац толики десетак са закупљених царских спахилука, Милош је отпочео трговину са свињама¹ и с другом стоком, па се најзад бацно и на трговину с храмом, коју су за његов рачун куповали многи посредници по целој Србији.

Тако је у једном делу народног живота Милош био економ, трговац, финансијер, у другоме поглавар судства и администрације; његови трговачки идеали и поглаварске дужности доћи ће у сукоб, у толико пре што је он био велики материјалиста. Занета Милошеви трговачки и финансијски послови били су велика неприлика и несрећа за народ. Ту је требало сећи грађу, плести кошеве, градити оборе, заграђивати шуме, дизати конаке, вући лађе уз Дунав и Саву, прихватати стоку, итд., све је то тражило грдан рад, који је Милош узимао од народа бесплатно или за малу награду. Сем тога он је био притискао велики број ливада, које је народ косио „у беглук“ тј. бесплатно, као да су народно добро.² Исто је тако било с њивама и виноградима. За кошеве аде Циганлије долазили су косачи чак из сокбеке нахије; за вршење Милошеве пшенице у Крагујевцу долазили су људи с коњима из ваљевске нахије, итд. У Милошевим деловодним протоколима издају се само наредбе: по-

¹ Држ. Арх., К. К., Дн. 21 феб. 1822. Милош Јеврему. Тврди да свиње не храни „за добит какову, но само за потрошити старе кукурузе.“ — Држ. Арх., К. К., 141, 20 окт. 1826. Шабац. Јеврем Обреновић Милошу: „Ја мислим да је Сијатељство Ваше свиње амо на храну затворити благоволило, не толико трговине ради, колико да нам што не пропадне.“

² *Ibid.*, 18 јун 1820; 26 и 28 јун 1821.

косити ливаде, зденути сено, оконати и обрати виноградне итд. али се о радној снази слабо говори, о њеној награди још мање. Тако је нпр. 15 марта 1823: „писано Г. Јовану у Бруеници и кн. Вас. Поповићу у Чачку да пошљу... сваки по 100 људи за крчење господаревих ливада, с будаца и секирама у Крагојевац, и да дођу 18-ог марта, поневши са собом храну потребну за пут до Крагујевца и повратак... а и за време пребивања у Крагујевцу, које ће 3 дана трајати“.¹ Кад су се вратили Милош је наредно, 24-ог марта, В. Поповићу да својим људима „осведочи задовољство Господарево с радом њиним“.² То је сва награда. 7-ог јула 1823: „писано Господару Јеврему у Ваљево да .. одма нареди 30—50 коња с људима да овамо дођу пшеницу Господареву оврти, јер ове околне нахије сваке године ливаде косе и друге многе измете чине тако да за њих веома теготно бива“.³ — 8-ог јула писано кнезовима у Београд: „ако им кнез Никола Станковић из Остружнице јави поради посленика к пољској радњи Господарској да распишу осталим кнезовима н. београдске, да му такве из својих кнежипа пошљу. Да буду с кн. Станковићем у споразумјенију поради сена за које је Господар и њему наручно да... купује“.⁴ Итд. У Милошевој преписци често се спомиње злоупотреба кулука, неправедно располагање његово и тешкоће које народу причињава. Ако се најзад узме да је скупљање и депласирање десетка с мукада, које је Милош држао под закуп, тражило огроман посао, онда је изгледало да један велики део Србије аргатује за њега.

Истина скупљање и уређивање десетка с мукада спадало је у дужност оних који су га давали, али је и ту Милош тражио више посла него што му по праву припада, док је на другој страни свима средствима помагао сељацима у распрама с њиховим

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. Под датумом.

² *Id.*, Под датумом.

³ *Id.*

⁴ *Id.*

снахијама. Кулуковали су како сељаци тако и варошани и паланчани. 16-ог јуна 1819 год. Милош пише јагодинској општини, која је показивала „мало повинованије и послушаније“ да у будуће „без сваког изговора“ све што је потребно око његовог конака „прибаве и чине сваку послугу која се од њих затражи“.¹

Сем тога Милош је давао кулук народним старешинама, да би мање повчано падали народу на терет. Али се старешине нису задовољавале оним што им је он прописивао односно кулука већ су тражиле од народа много више рада: они су орали и сејали њиве, скупљали усеве, садили воћњаке, дизали воденице и друге зграде и у опште свршавали своје приватне послове злоупотребљавајући народну снагу како им се свидело. Ако се уз ово дода спштенонародни кулук² и кулук, који је Милош поклањао својим људима и Турцима, које је хтео да обавезе,³ затим његова многа путовања и давање конака виђенијим путницима,⁴ онда је лако разумети тешкоће које је народ сносио. И заиста злоупотреба кулука од кнежеве стране и стране народних старешина била је једна од најстрашнијих рапа Милошеве владе и подсећала је народ на зла времена турске неограничене власти. Тужба народа на старешине далеко се чула. 13-ог јуна 1819 Сава Љотић, депутат у Цариграду, позивао је Милоша да учини крај злоупотребама старешина с кулуком и трговином: „На кнезове велика је тужба, удавише сиротињу с радњом; украти да им се не ради, њима је доста уречено од вас и од народа; трговину кнезовима украти; пушти трговце у вилајет; не може се и кнезовати и трговати. Турци преко нахија про-

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. Под датумом.

² Види напред стр. 438.

³ Држ. Арх., К. К., Дп. 17 јул 1818.

⁴ Држ. Арх., К. К., Дп. 10 дек. 1822. Имрохору везиру, бив. војводи крагујевачком дата „Јол-тескера да му дају путем до Београда конак.“ — Села око Београда, нпр. Велико Село где су биле одређене ливаде за турске делије, делије су долазиле и косиле сено и сељаци су им морали давати конак. У јулу 1826 Великосељани се жале на ово: „Јер Турци турски конак чине!“

лазе, пак се сиротиња жали“.¹ 19-ог јуна Милош одговара Сави Љотићу: „да је већ пређе његова објављенија, кнезевом свим по нахијама општра заповест издата, под лишенијем чести, именија и живота, у трговицу никакву неупунитати се, нити народ принуђавати њима кулуковати“.²

Милош је против старешинских злоупотреба у кулуку војевао колико је могао, он је пропуштао само своје злоупотребе и оне које су му биле у интересу. Али наравно злоупотребе су се непрестано понављале. Примера има много, то је била обична појава. 26-ог јуна 1821 Милош пише Милосаву Здравковићу Ресавцу да не претерују с кулуковањем него онолико кулука од народа да узима колико му је прописано, а „ако му више рада треба, нека за новац ради.“ Тим поводом он је издао „објављеније“ свијатајничкој општини, која речито говори о Ресавчевим злоупотребама с кулуком: „...Од сад свака кућа Ресавцу за годину не више од 4 дана да не ради, а и кнез да се усудио не би више од њих захтевати...; да људе у раду батинама пандурским не тирализира, већ у љубави и драговољно да се ради; да од човека више не захтева но што човек обично урадити може“.³ Такву су објаву добили и сељаци села Црквенца с том разликом да свака кућа даје Ресавцу годишње по три работника.⁴ Па и сам по тога села злоупотребљавао је кулук. 8-ог јула те године Милош му је забранио да се не би усудио „сељане своје себи на кулук изгонити.“ Он је допуштао чиновницима само мобу.⁵

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 196. fol. 67 verso.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 19 јуном 1819.

³ *Id.*, 26 јун 1821.

⁴ *Id.*, 27 јун 1821.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 24 јун 1823. Писано Г. Јеврему: „да дозови Ј. Теодоровићу секретару Господареву, имајући кућу своју у Свилајцима... намолити мобу и преношењу јачије за подруж и качару, које намерава градити, а слободно је и сваком другом мобу молити. Господар не дозвољава само силом људе на кулуке терати.“ — 21 јула 1823 писано Јовану Обреновићу: „да су руднички кнезови власт своју на злоупотребама, угњетавајући народ онај безмерним кулуком, [и то] не само они но пшари и сами момци њани, који су имали села своја за кулук, и зато

У колико се Милош осећао моћнијим у толико је више сузбијао старешинске злоупотребе кулука, али у толико се више развијала његова предузећа и у толико су веће биле његове злоупотребе. Кулуком су биле оптерећене нарочито нахије београдска, смедеревска, пожаревачка и крагујевачка, благодарени Цариградеком Друму и својој близини према Београду, Крагујевцу и Пожаревцу, центрима којима је готово сав народни кулук био упућен. Те су се нахије највише и буниле против Милоша, који је с друге стране још својом трговином притискивао трговину дотичних нахија, које су својим географским положајем биле упућене на живљу трговину с Аустријом.

II

Трговина са стоком није била слободна; друга је трговина била слаба. Трговати је могао само онај који има трговачку објаву, без ње нико није смео стоку нарочито свиње хранити нити куповати;¹ али да се та објава добије требало је примити многе погодбе, и бити спреман на изненадне Милошеве наредбе, које су повећавале ризик свакога трговачког предузећа.² Па кад се и све погодбе испуне и трговац се реши на сваку евентуалност, објаву опет није било лако добити, или ће бити издата с разним ограничењима. Ево неколико таквих наредаба из 1822 године. 20-ог

искључују се од досадашње службе... и предаће се правленије рудничке нахије једном главном кнезу. Препоручено му да добро око има на подчињене му кнезове, да се не би очем и тамо овако злоупотребилијем увело које ће се окончати с лишенијем чести оних који то чинили буду. Кнезови могу себи по нешто што се самог кућства њигог таче за узивленије своје, ирако своји људи, под именоу молбе, радити дати, а одвише винограда и воћа садити и воденице правити, као Абдула и Добрицац, и кукурузе надалеко од спахије трговине свеје [ради] прекупљивати и с њима људе мучити у преношењу, у само највише доба рада свог, забрањује се под лишенијем чести свакому.“

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 28 јан. 1822. Милош Јоксиму Милосављевићу: „да призове оне трговце који свиње кукурузом хране, и да их упита имају ли они на то дозвољеније Господарево, и ако имали не буду да их овамо пошље, и вобште да запрети трговцима кукуруз на свиње растурати.“

² Вади напред стр. 427—429.

јан. Милош издаје објаву једном трговцу с ограничењем да ништа на рамској скели не сме претурати у Аустрију. 26-ог марта објава другоме да сме стоком трговати у земљи, али без права извоза у Аустрију „по овде да нађе трговца коме ће продавати марву.“ 17-ог нов. одобрење двојици да стоком тргују по Србији „а с Цесаријом и цесарским трговцима не само забрањује им се трговати, но и никакова договора касателно трговине с њима да немају.“ 16-ог априла даје се допуст једноме да храни свиње у Јасници јагодинској „но на тај начин да из крушевачке нахије набавља кукурузе... а из нашега пашалука ни под који начин да не купује.“ У марту исте године Мирослав Магазиновић из Шапца морао је тражити нарочити допуст да сме куповати у Босни кукуруз за своје свиње.¹ итд.

Док је Милош туђу трговину ограничавао, себи је допуштао и друге мере, које су биле право насиље. Кад у некој нахији хоће да дође до јевтинијега спахијског кукуруза, он нареди сељацима преко старешина да вучење кукуруза, у Београд или куд спахија хоће, одложе;² забрањује да нико од трговаца не сме тај и тај кукуруз купити;³ одузима трговцима капарисану или купљену храну по цени по којој су је они капарисали или купили⁴ итд. Најзад у свему томе ризика није никад било за њега. Ако има нпр. кукуруза који је почео да се квари, он ће просто наредити да се подели међу трговце који тргују свињама на скелама, и они су га морали без поговора узети!⁵ Скеледије су се морале старати чим дођу Милошеве свиње да нађу купца, и наравно да је тај посао ишао на штету осталих трговаца.⁶ Преко скеледија је утврђивао најнижу цену по којој смеју да-

¹ *Дрвс. Арх.*, К. К., Дп. 6 март 1822.

² *Id.*, 12 феб. 1822. Милош Јоксиму Милосављевићу.

³ Види стр. 380.

⁴ *Дрвс. Арх.*, К. К., Дп. 21 окт. 1822.

⁵ *Id.*, 22 јул 1823. Милош Јеврему. — 29 јул Јевремов одговор. — Види Дп. 24 авг. 1823 о пшеници; 4 маја 1822 Милош покушава да везиру потури рђаву пшеницу.

⁶ *Id.*, 17 март 1822.

вати свиње,¹ забрањивао извоз назимади („фриш-лишта“).² То је све ишло и с неким правдањем и објашњењем, али од којих многа нису оправдана. Док се извоз назимади може разумети, дотле утврђивање цене, по којој се смеју свиње продавати, не да правдати. Милош је нпр. тврдио да хоће тобоже да поквари картел аустријских трговаца.

Милошева трговина није само штетила трговце, посредно и народ, већ је била и непосредно велика неприлика за земљу. Милош је од кнезова и старешина које је плаћао народним новцем за народне послове тражио помоћ за своју трговину; нису ретке његове наредбе где им наређује да његовој стоци буду „мукајет“; да даду потребну „рукопомоћ“ за дочек његових свиња кад се гоне из унутрашњости ка Сави и Дунаву; да снесу кукуруз итд. Све је то стајало народ грднога кулука. Најзад Милошеви ортаци и пријатељи правили су свакојаке неприлике људима. Нпр. Топаловић, као Милошев ортак, био је сила од човека. С коња креше људима оца и матер, гони, туче мотком, везује, дере се и набрецује: „Знате ли ви ко сам ја?! Знате ли, море, чији је ово мал?!“ Није чудо што су и његови калаузи и настојници, који му „по механама и конацима по селима по три и четири сахата ноге чешу“, изигравали исто такву силу. Њихови „ексцеси“ били су досадили и самоме Јеврему Обреновићу.³ Н. Милићевић Луњевица је исто тако радио.⁴ Како је народ смео дизати тужбе — које су се ипак чуле — против Топаловића и Луњевице,

¹ *Дрвс. Арх.*, К. К., Дп. 29 март 1822.

² *Id.*, 14 феб. 1822.

³ *Дрвс. Арх.*, К. К., 141. 20 окт. 1826. Јеврем Обреновић Милошу.

⁴ *Дрвс. Арх.*, К. К., Дп. 29 марта 1822 пишући Јеврему Милош намењу осталог одобрава му што је Никола Луњевица „конак у мезин показао, где је право обиталиште трговца, ибо он — Луњевица — уздајући се да му се неће ништа од стране Господарева прекословити, дозвољава себи многа безчињња и удрученија народа, и народ видећи наш поступак спрема њега не сме никакв ни потужити се, које Господара и браћу његову у велику мериност код народа баца, и то је један са свим неправични пут за придобити себи љубав овога народа, без које љубави ничта се за благостејаније и благополучије учинити не може, и зато у будушце свагда конак Луњевице у мезин да буде“...

кад су им сваки час могли постати кнезови и кад су у присном пријатељству с Милошем?¹ Најзад кад те тужбе и стигну до њега, он ће, кад нису његови интереси у питању, кривцима очитати добру лекцију, али ће им после вратити и милост и гледати им кроз прете даље злоупотребе, док му опет тужбе не досаде или док се на кривце не паљуте.

III

У другим гранама своје привреде и народних послова Милош је био исто тако неправедан и самовољац, увек готов да истера што више новаца. Нпр. готов је да уведе таксе само ако му изгледа да има поде основе за то;² да укине извесну слободу да сељаци недељом и празником могу слободно крчмити по паланкама вино, ракију, со и печено месо, да би само могао истерати већу аренду с касапница и др.;³ да на скелама укине извесне повластице, које су сељаци најближих села и под Турцима уживали;⁴ да истера што више харача и главнице итд. Народ па и кнезови јавно су викали: „која хасна што нас је од зла турског избавио, кад под игом његовим, његове браће и сродника стењемо; што је некад на хиљаду Турака припадало, то сад њих тројица, четворица сисају: кантари и касапнице, ђумруци и мукаде стоје под њим, под два брата и шураком! Узаптише, брате, све они, а другом не оставише ништа“!⁵ У децембру 1821 године сељаци из Вранеша у пожешкој нахији дошли су у Крагујевац и донели своју малу децу тужећи се да на њих плаћају већ четири године арач и главницу! Милош је нашао „по праведном расужденију“ да ова деца ни тада нису дорасла за такве дажбине и наредно је

¹ *Држс. Арх.*, К. К., Дп. 16 март 1823. Милош Јеврему јавља да Н. Луђевицу мисли да постави кнезом над рудничком нахијом „посветовавши га да се остави оних својих злих поступања.“ Испор. *Id.*, под 27 мартом.

² *Id.*, 10 нов. 1822.

³ *Id.*, 11 апр. 1822.

⁴ Види стр. 433—434.

⁵ М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 229.

Василију Поповићу „да заповеди момцима својим, који по еминеким селима главницу сабирати ходе да у будушче, не само на овако малу но и на већу од ове деце, не узимају главницу, која мотиком копати не могу“.¹ Итд.

Као што је чиновнике које је народ плаћао употребљавао у своје приватне послове, исто тако није увек добро разликовао народну касу од своје приватне. Чак једноме добром газди из ваљевске нахије Милош тражи пар добрих волова (300 гроша) па да га испише из порезе!² Итд. Даље тражи, а често и изнуђава, поклоне. Од трговаца је тражио обично коње, то је увео као обичај.³ 4-ог маја 1823 он јавља Н. Луђевици како је добио од П. Радомировића на поклон два врло лепа вола, „зато би добро било да и он пошаље два колубарска вола... да има Радомировића чиме укоравати“.⁴ На ово му Луђевица пошаље леп пар волова од 300 гроша.⁵ Није била необична ствар да Турчин који хоће да дође на неки положај Милошевим утицајем да му понуди какав поклон.⁶ Чак Ђ. Поповић Ђелеш, његов чиновник, обраћајући се, 22 марта 1819 год., Милошу за некакву маст од костобоље, која му је болове олакшала, обећава да „за благодарност“ поклони „један биниш каквог у много везира нема“.⁷

Најзад Милош је свуда показивао своју вољу. На тај је начин, истина, наметнуо народу многе корисне ствари. Сем општих наредба које се тичу истребљивања зверова, тица штеточиња, чувања шума, итд. он је

¹ *Држс. Арх.*, К. К., Дп. Под 14 дек. 1821.

² *Id.*, 27 мај и 3 јун 1823. Милош Н. Луђевици.

³ *Id.*, 25 септ. 1821. Милош враћа Градничанцима коње које су поклонили „јер за Господареву потребу бити на могу, што су слаби.“ — *Id.*, 8 окт. 1821. — *Држс. Арх.*, К. К., Дп. 10 апр. 1822. „Писато трговцу Мати из Вукчића да пошаље Господару једног коња на дар, као што су послали и остали трговци пашалука овог. Укорен што није учинио то и сам.“

⁴ *Id.*, Под датумом.

⁵ *Id.*, 27 мај 1823.

⁶ Види стр. 302.

⁷ *Држс. Арх.*, К. К., 85. 22 март 1819. Ђ. Поповић Милошу.

улазио и у друге ствари, нпр. Јагодинцима је наређивао да своје куће покривају ћерамидом; 24 феб. 1821 год. кнезови су добили наредбу да сваки човек набави семе од кромпира и посеје „будући да је то ствар нам свима полезна људма имати, такоти и за марву употребити“...¹ итд. Али он је тај ауторитет употребљавао и онде где му није било места, нарочито се радо мешао у породичне ствари своје најближе околине и познаника. Нпр. 1822 године Н. Луњевица је хтео да да својој кћери у мираз новац, а не нанизан као накит; 24-ог авг. Милош му пише: „Господар за боље суди, да он наниже својој кћери новаца колико му буде воља дати јој, нежели да јој даде онако да понесе у готову. Да се не уводи обичај међу народом.“ По његовој вољи и бракови су се склањали: он је налазио момцима девојке и девојкама момке. То је радио у доброј намери и такав се рад онда узимао као старање и као знак пажње, и ако то спаривање није ишло увек без унутрашње борбе код заинтересованих страна. На исти начин Милош је удавао и своје кћери и своју најближу родбину.

У своме приватном животу Милош је био исто тако самовољан и окорели апсолутист: његова жена Љубица морала је чак и у конаку гледати његове милоснице. У марту 1819 године она је убила из пиштоља Сарајевку Петрију. Породичне распре нису престајале ни после те афере. Скандала је било доста у које су интервенисали рођаци и околина кнежева, па и саме хахијске старешине, јер је Милош био готов да кида с Љубицом. Сви су знали да је она у праву, али су увек саветовали попуштање и ствари се свршавале редовно њеном капитулацијом.²

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под. датумом. — *Id.*, 16 март 1823. Милош наручује неке књиге о пољопривреди, домаћој економији, на немачком језику. — 18 март 1823. Марко Ђорђевић Милошу: Шаље му разно семе из Земуна, и јавља да енглеског кромпира нема у Земуну, и да ће потражити семе од шпаргле.

² *Id.*, 26 април 1822. Милош Јеврему Обреновићу. Позива га да дође опет 4 маја у Крагујевац где ће бити и Јован и др. кнезови због личних кнежевих ствари да би се предупредило неће зло „на несогласица Господарева са сунругом својом.“

IV

Из свега овога излази да Милош у управи није имао система, у правом смислу те речи, већ само тенденцију да остане неограничени господар свих односа у земљи. И ако се, дакле, народна власт фактички еманциповала од турске власти, од 1816—1826 године, она је у главном остала слабо организована и имала је у себи нечега азијског и деспотског. Милошева унутрашња управа била је нешто поправљен турски и Карађорђевићев режим.

Милош је знао да његова влада није лака за народ. Сваком приликом он је правдао пред њим и пред старешинама своју строгост — као нпр. о скупштини у јануару 1827, кад је читана Акерманска Конвенција — и наговештавао је ново време, да ће слобода тек да дође, да је за сада главно одржати строгаошћу ред и мир. Али и ако је био уверен да његова управа није лака, Милош је веровао да је у главноме добра, да је за оно време немогућно да буде боља и врло је радо, у свима приликама, преуносио „мир“ и „рахатлук“ који народ ужива и благоданање које се подизало у земљи. За поређење с његовом управом служило му је не само Сулејман-пашино време него и Први Устанак. Он је био уверен да су Карађорђе и Младен, њихове злоупотребе и самовоља и цела правителствена анархија у Првом Устанку биле теже народу него све његове злоупотребе, и не само да нема заслужнијег човека за народ од њега, него да је он једини заслужан!¹ Милош је често говорио о мрачним странама Карађорђева времена и радо је и с одушевљењем истицао своје заслуге, у извесним моментима умео је да троне слушаоца.² Повику против себе приписивао је завидљивости и неразумевању политичке ситуације. 26-ог марта 1822 он пише Марку Ђорђевићу, да се не „смуштава“, слушајући кад се о њему — Милошу — зло говори: „јер то је он прво чуо, пак му је тешко, а док

¹ *Вукова Преписка*, II, стр. 644.

² *Држ. Арх.*, К. К., 19 феб. 1822. Шабац. Дим. Давидовић Милошу. МИЛОШ ОБРЕНОВИЋ, КЊИГА II

их више слушао буде и обикне се к тому, неће толико марити“!...¹ О свему овоме Милош је дао, најбоље, израз у беседи читаној приликом објаве Акерманске Конвенције, јануара 1827.²

Без сумње народ није делио Милошево мишљење о његовој управи, она му је очевидно била врло тешка. Ну народ је знао из искуства да од зла има и горе: турска управа, Карађорђева управа и ратови били су за њега школа стрпљења. С тога је радо слушао Милошева обећања за будућност и правио слику какву је хтео о благословеном времену које ће наступити; и ако није имао узвишенију и ширу концепцију о држави, народ је, осећајући инстинктивно потребу слоге и јединства, трпљиво сносио сваки притисак и сваку невољу. Али како су Милошеви материјалистички прохтеви јако задирали у народне интересе, како је његов јавни и приватни морал будио велико незадовољство, влада му није могла проћи без унутрашњих криза и буна у којима ће било народ било појединци устати против његове самовоље. У свему томе видеће се један занимљив факат: да је народ Милошу поред свега незадовољства и тежине његове управе остао у маси веран, нешто са своје природне инерције и конзерватизма а у главном из показаних разлога, тако да се незадовољство није могло кристалисати у организовану и јаку опозицију. Она је имала да се створи. Таква је опозиција дошла тек пошто је Србија добила свој одређен положај према Порти и кад је Милош натерао старешине, односно своје највеће чиновнике, оставши при својој апсолутистичкој политици да их држи у тесној зависности, да се приближе народу и да евентуално буду готови да с њим заједно устану против њега. До хатишерифа од 1830 и 1833 године, старешине су држале да хијерархија народних интереса захтева да Милош изведе дело које је почео, па после да они помоћу народа осигурају себе од његове самовоље.

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. Под датумом.

² Види стр. 237—241.

ТРЕЋИ ОДЕЉАК БУНЕ И УБИСТВА

ГЛАВА XXVIII

БУНА МАРКА АБДУЛИЋА И СТЕВАНА ДОБРЊАЦА

март—април 1821

- I — Марко Тодоровић Абдула и Стеван Тодоровић Добрњац у Милошеву устанку. — Њихово старешовање под Милошем и незадовољство против њега. — Милошeve мере против њих.
- II — Њихова буна и Милошев страх (март 1821). — Милошев извештај везиру, позив бунтовницима и мере против њих. — Марашлија и Турци према бунтовницима. — Преговори између бунтовника и Милоша и њихово бегство: Абдулић ухваћен, Добрњац код Шашит-паше (април 1821).
- III — Узроци буне и њен домашај. — Абдулићев испит. — Непредвиђена открића. — Милош придобија Добрњаца да се врати у Србију. — Абдулић и Добрњац у политичкој милости код Милоша. — Абдулићева смрт (ноћу између 13 и 14 јан. 1823). — Добрњчево бегство у Аустрију, конфискација и пљачка његова имања (септ. 1823).

I

Марко Тодоровић Абдула¹ и Стеван Тодоровић Добрњац, брат чувенога Петра Добрњаца, били су врло угледни људи у пожаревачкој нахији још у Карађорђево време. 1813-те године они су избегли у Аустрију, а 1815-те, на први глас о устанку, врате се у Србију и побуне пожаревачку нахију. Милош није могао наћи заслужније, угледније и богатије људе у нахији од

¹ На актима он се сам потписивао *Марко Тодоровић* или *Марко Абдулић*, *баш-кнез* или *обор-кнез*. У преписци га обично зову *Абдулам*. О овом имену види М. Ђ. Милановића, *Поменик*, стр. 1. и Петровића, *Грађа из Историје*, 1, стр. 430.

њих: Марко Тодоровић Абдула био је постављен башкнезом или обор-кнезом пожаревачке нахије са седиштем у Пожаревцу, имао је под собом кнежину звишку, голубачку, печку и рамску и ми видимо да се, у томе својству, носи и претерује с војводом пожаревачким,¹ да се као имућан човек бави трговином, да чини конкуренцију и самоме кнезу² и да се људи на њега жале да чини злоупотребе у својој власти.³ Стеван Добрњац пак добио је на управу моравску кнежину под коју је долазила и варош Пожаревац. Из једнога писма његовог од 23 апр. 1816 види се да га неки нападају код Милоша и да овом није право што Добрњац тргује с Аустријом. Он се енергично брани од свију пребацивања и напада надзорника скеле који га је и оптуживао што се није дао глобити и жали се на његове злоупотребе. „...А ми не знамо, милостиви Господару Милоше, по чијој заповести он нас глоби и осуђава, да ли смо од толиких труда и мука што смо у неко време поднели, које смо једаред вама ваљали, и ваше заповести, као чедо родитељу своме, ја сам вама испољњавао и слушао што сте на нас у оно време налагали, за оно, може бити, да сте ви на нас возненавидили, зашто молим ја вас да се смиљете на нас и нама једно писмо да одпишете, да више ни под који начин на скелу с трговином неидем и да се загубим, еда ли је судбина Божија или воља чужа да пострадам или самим вама, милостиви Господару, воља је да пострадам и да се загубим, зашто ми у вас желимо и просимо да ви сваког за свашто не слушате...“⁴

15-ог марта 1817 и 20-ог јан. 1820 жали се главом Марко Абдулић како му Добрњац не доноси редовно покупљену порезу и како он и остали нахијски кнезови раде сваки на своју руку.⁵ У пожаревачкој

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 43. 30 март 1816. Пожаревац. Марко Абдулић башкнез Милошу.

² *Id.*, 43. 7 јун 1816. Рам. Здравко Богдановић Милошу. — 17 јун 1817. Пореч. Јосим Милосављевић Милошу.

³ *Id.*, 25 јун 1817. Пореч. Јован Стефановић Милошу.

⁴ *Id.*, 43. 23 апр. 1816. Пожаревац. Ст. Добрњац Милошу.

⁵ *Id.*, 15 јан. 1817 и 20 јан. 1820. Пожаревац. Марко Абдулић Милошу.

нахији, у опште, владао је неред.¹ По једном писму из 1820 године тамо је права анархија: не зна се ко је старији, нико никог не слуша, старешине раде један другоме о глави, а сви су готови на изгреде и злоупотребе власти; старешински момци и кнезовски сродници претворили су се у дахије. 18 јула 1820 пише Милошу Симеон Логофет његов момак и цигански харачлија: „За удивленије јест како се нешто заљуљало и један другом о глави мисле, никакове покорности и послушанија к старијим нема, већ један другоме судити почели су, нит се Абдула слуша, нити пак Добрњац, већ сами по својој вољи поступају у свачему.“ Наводи пример како су неке пијанице, сродници једнога кнеза, тукле немилостиво момке некога трговца, и како на то наиђе трговац и протестује што тако раде кад суда има. „Они на то не сматрајући сечају и трговца и били га док им се досадило...“ „Јуче у Право дођем, наставља Логофет, нађем све село један на другог пушке дизајући и сами себе задовољствије тражећи и давајући и више такви примера имаде...“ Ну и тај Милошев извештач није био бољи од својих другова. 18 феб. 1821 Вуле Глигоријевић управник Пореча пише за њега: „Јављам вам за Логофета да га већ сносити не могу, јербо по ваздан пије и никада се не трезни, бије људе и пеује.“ Кад га је његов претпостављени, Вуле, звао да га саветује он је одговорио: „Ја њега не приознајем. Који је он? Зашто да му дођем“?²

Неред је био општи али су нарочито привлачили Милошеву пажњу Добрњац и Абдулић, чиј је углед све више растао у нахији. Од доласка Портиног комисара Мехмед-Есад-ефендије, у августу 1820 године, они се учине Милошу још и врло опасни. Тада су Турци нудили нахијским кнезовима берате и независност од Милоша само ферман да приме. И ако су

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 43. 17 јун 1817. Пореч. Јосим Милосављевић Милошу.

² *Држ. Арх.*, К. К., 43. 44. 18 јул 1820. Пожаревац. С. Логофет Милошу. — 18 феб. 1821. Вуле Глигоријевић Милошу.

кнезови сложено одбили турске понуде, многи су то учинили што нису смели друкчије да учине. Међу тима су били Добрњац и Абдулић. Њихове тежње за независношћу нису потицале само из жеље да се отргну испод Милошеве власти него и у опште да се опросте овога тиранина, као што су га они звали. Кад су кнезови ишли к Београду да чују ферман султана, и кад су се после разилазили, Абдулић је пред неким страшим и енергичним изразима критиковао Милошеву управу. У гњеву, под Космајем, рекао је: „Зар се оволики вилает боји једнога Милоша и његових четрдесет јавичара и кријалија, који наше жене у с..... срамоте“!¹

Милошу су у главном овим разговорима били доказани и Добрњац и Абдулић су одмах могли то осетити. „Не могу се начудити већ вашем послу, пише им Милош 25 септ. 1820, како се један пут не могосте ви ставити у ред и послушање, како се заповеда, но самовластни на народ тако налажете оно што није равно у нашалуку на друге наложено. Ви сте мене називали тираном и мучитељем... а када ја напустим тај народ на вас, можете ли знати што од вас може бити“?!² Милошеви момци постајали су све безобзирнији и дрскији према њима и претили им казнама, које су употребљаване против бунтовника.³

Почетком 1821 они су још боље осетили кнежеву немилост. 3-ег јануара 1821 Милош постави свога надзорника у Поречу Јоксима Милосављевића за главног кнеза пожаревачког и за кнеза моравске кнежине.⁴ Једним потезом био је збачен Стеван Добрњац као кнез кнежине моравске, а Марко Абдулић добије за непосредног надзорника Милошева чиновника, Марко

¹ Држ. Арх., К. К., 18 окт. 1821. Н. Николајевић Милошу.

² Држ. Арх., К. К., Дп. Под датумом.

³ Држ. Арх., К. К., 23 мај 1821. Лесковац, Ст. Добрњац Милети Радојковићу. „...А мене су господареви момци неколико пута говорили да веду наше дохове пленити и ја сам... све мислио за шалу али се то трефи...“

⁴ Држ. Арх., К. К., Дп. 3 јан. 1821. Милош Марку Абдулићу и Ст. Добрњацу. — Место Јоксима Милосављевића у Поречу заузео је Вуле Глигоријевић. — *Id.*, Под 11 дек. 1820.

је имао да се исели из народног конака у Пожаревцу и да се повуче у своју кнежину. Абдулић, хтео не хтео, прими с тешким срцем Милошеву заповест, али Стеван Добрњац наговори Моравце те поднесу молбу да им се Ст. Добрњац остави „за књаза“. Као разлог наводили су његову добру управу, а нарочито што су се они њему некад заверили на верност, а он њима да ће им по правди судити.¹ Милошу се учини та молба чудновата по садржини и затражи да му Јоксим пошаље њеног аутора у Крагујевац.² Али све се сврши без последица по писца, који је био учитељ. „Кметови су од Стеве [Добрњца] научени за то писмо“, а учитељ је, пре него што ће писати, за то јавно Јоксиму Милосављевићу и питао да ли сме писати. „Ја сам казао: пиши!“ Тако је гласно Јоксимов извештај из Пожаревца.³

Ускоро после тога Милош се одобровољно у неколико Добрњац место моравске кнежине добио је млавску.⁴ 11-ог марта он је молио Милоша да му кулук, на који је имао право да узима из своје кнежине, узима из „ови пет шест села моравских“ која су била близу Добрња. Ну с Јоксимом Милосављевићем Добрњац је био увек на ратној нози.⁵ Марко Абдулић пак изгледало је да је био у најбољим односима с Јоксимом, коме је помагао у отпирвању народних послата.⁶

¹ Држ. Арх., К. К., 44. 10 јан. 1821. Пожаревац. Обшчество Моравске „кнежевине“ Милошу. — Под истим датумом „општина пожаревачка“ пише кнезу да је добила његов налог и да ће припознавати Јоксима и његове заповести извршавати „као год што смо и госп. Стеве Тодоровића на исти начин.“

² Држ. Арх., К. К., Дп. 15 јан. 1821. Милош Јоксиму Милосављевићу.

³ Држ. Арх., К. К., 44. 19 јан. 1821. Јоксим Милосављевић Милошу.

⁴ Испор. Држ. Арх., К. К., Дп. 7 март 1821. Милош Ст. Добрњацу. — Држ. Арх., К. К., 44. 5 март 1821. Добрњац, Ст. Тодоровић Милошу.

⁵ Држ. Арх., К. К., 44. 11 март 1821. Добрњац, Ст. Добрњац Милошу. Види се да му је Милош био поклоњено неко село. Жали се на Јоксима што му неко његово село око Пожаревца узима за „своје коње“, „ја њему ништа рекао нисам, волим вами јавити него се шиме карати.“

⁶ Држ. Арх., К. К., Дп. 14 јан. 1821. Милош је био наредно Марку Абдулићу да напусти народни конак у Пожаревцу и да се прибегне у „своју кнежину“, и тамо негде себи конак начини. — Држ. Арх., 44. 18 јануар 1821. Марко Абдулић одговара Ник. Николајевићу „а што се мог обидати таче ја сам с господар Јоксимом толико угодно да неће ни њему ни мене криво бити нити пак негодовање Господарево возбудити.“

II

27-ог марта Милош је писао „кнезовом пожаревачке нахије Марку, Стеви и Јоксиму“ поводом буне у Влашкој да обрете пажњу да ватра не обузме и Србију. Вероватно још је писмо било на путу, кад 29-ог марта дођу изненадно из Пожареваца у Крагујевац Јоксим Милосављевић и кнежев момак Миљко, брат Хајдук-Вељков, и донесу глас да су се Марко Абдулић и Стеван Добрњац одметнули од Милоша, да су њих отуда истерали и да на путу у малу пису изгубили главу од бунтовничке заседе.¹ Прва Милошева мисао, кад је то чуо, била је да су Миленко Стојковић и Петар Добрњац прешли из Влашке у пожаревачку нахију, или да су послали своје људе да у њихово име народ побуне. Опасност му се учинила велика, али није смео одмах предузети одлучне мере, које би се састојале у томе да дигне народ у осталим нахијама против бунтовника. Прилике су биле такве око Србије да би се Турци одмах узбунили и ко зна како би се све свршило. Занета Турци су одмах посумњали да ово није „дубара“ односно маневра да се народ на оружје дигне.² С тога се Милош одмах обрати Марашлији, и извештавши га о целом догађају давао му је уверење о својој привржености Порти и султану и клео се свим на свету да њему, везиру, неће никакво неверство учинити.³ Очекујући да види како ће везир да прими тај извештај, јер је за њега било главно да избегне турску интервенцију, Милош расписе по осталим нахијама да му се припреми подоста оружаних људи за угушење буне;⁴ у исто време он упути Марку Абду-

¹ Петровића, *Грађа за Историју*, I, 432, 434, 438, 440. Писма Милошева од 28 и 30 марта 1821.

² *Држ. Арх.*, К. К., 6 апр. 1821. Митрополит Агатагел Милошу.

³ Петровића, *Грађа за Историју*, I, стр. 434, 29 март 1821. Милош Марашлији.

⁴ *Id.*, I, стр. 437, 30 март 1821. Милош кнезовима београдским, крагујевачким, смедеревским, јагодинским и ужичким. — Под истим датумом Јеврему Обреновићу налаже колџко војника да поведе из својих нахија. — Слична наредба Јов. Обреновићу колико војника да пошаље, он пак да се налази негде између рудничке и ужичке нахије и на све добро да pazi. Смедеревска и београдска нахија имале су послати по 300 људи, крагујевачка 450, ужичка 240, јагодинска 400, итд.

лићу и Ст. Добрићу прекоре што су у овом тренутку изневерили отаџбину онда кад је српски народ обасјала „светлост милости царске“, „после двадесетогодишњих страдања и проливања крви његове.“ „Зашто, браћо, да од Бога нађете? Ако сиротиње бедне која се мало сада смирила не жалите, зашто своју чест и име славно преобратисте у време најлепшега мира у разбојническо и неблагогородно име. Ако сте од некога па то преварени и наговорени, зло сте учинили; ако ли сте од своје памети учинили и горе сте поступили. Немојте мислити ни на једну руку да ћете на крај с таквим поступом, по вашој жељи, изаћи, нити ће сиротиња своје фамилије у највећој тишини немирити и своја добра на разграбљеније давати.“ Најзад их је позвао да се смире, обећавајући милост и опростење, у противном случају чинио их је одговорним за све што се може десити њима и побуњеном народу.¹ Јеврем Обреновић, Матија Ненадовић и Никола Николајевић били су послати у Свилајинац да преко Милосава Здравковића позову на веру Абдулића и Добрњца, извиде узроке буне и да их посаветују „да се така белаја у ово време окачу“.² Нарочити акт упућен је преко Т. Вучића осталим кнезовима и кметовима пожаревачке нахије да бунтовнике напусте.³

Међутим видело се одмах да је извештај Јоксима Милосављевића био претеран или бар да се народ није одазвао Абдулину и Добрњчеву позиву.⁴ Већ 30-ог марта Милош је добио извештај од Јеврема Обреновића, који је мирно ушао с момцима у Пожаревац одакле су Добрњац и Абдулић умакли само с десет момака, да је народ у целој нахији миран, „да се чуди сам својој буни, да још ни педесети за ту буну чуо није.“ Јеврем је био послао Проту Матију

¹ Петровића, *Грађа за Историју*, стр. 1, 435, 30 март 1821. Милош Марку Тодоровићу и Ст. Тодоровићу. — Прота Матија, *Мемоари*, стр. 356. Тамо је погрешно стављен датум 1 март.

² *Id.*, I, стр. 440, 30 март 1821. Милош Ресавцу.

³ *Id.*, I, 438, 30 март 1821.

⁴ По Милошеву писму депутатима Абдулић и Добрњац држали су збор у Кули, одакле су позвали народ на буну.

за Добрињем и Абдулићем да их позове на предају. Глас о народној верности Милош је врло радосно примио, и одмах је почео затезати критикујући Јеврема што је слао Проту бунтовницима: ако се кају то они треба њему да дођу.¹ Остало је да се види како ће се Турци држати.

31-ог марта Марашлија је саопштио кнезовима Народне Канцеларије у Београду да Абдула и Добрињац нису дали војводи пожаревачком да отиде из Пожаревца и да су говорили да они немају ништа противу цара, већ су устали против Милоша и његове неправде, који је њих и народ у лику опасао: колико порезе од везира дође толико он још од себе на народ разрезује.² Заиста кнезови бунташи били су у добрим односима с Турцима спахијама у пожаревачкој нахији, нарочито са Сулејманом Хаџи-Арслановићем и с пожаревачким војводом. По Милошеву писму српским емигрантима у Бесарабији Абдулићев и Добрићев план био је да пожаревачку нахију и Ресаву подчине непосредно Марашлији и да немају никакве везе с осталом Србијом.³ Они су били узели за готово поруку Марашлијине, приликом одбијања фермана 1820 године, „да се кнезови прођу лудог искања права за земљу већ нека ишту кнезовске берате сваки за себе, које ће им он ако хоће сутра извадити.“ Алај-бег и Турци спахије храбрили су их да буду непокорни,⁴ и они су одмах, чим су се побунили, доставили Порти да су српски депутати у Цариграду само Милошеве присталице, а народна молба Милошеве жеље о којима народ ништа не зна.⁵

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. 30 март 1821. Милош Јевр. Обреновићу; исти општи позаревачкој. — 1 апр. 1821. Милош Ђ. Поповићу.

² Држ. Арх., К. К., 85. 31 март 1821. Београдски кнезови Милошу.

³ Петровић, *Грађа за Историју*, I, 474. 1 авг. 1821. Милош емигрантима. — Држ. Арх., К. К., 196. 8 апр. 1821. Милош депутатима.

⁴ Вук, *Скупљ. Истор. Списи*, I, стр. 186. — По писму Х.-Николе Брзак од 9 маја 1821, везир се наљутио на алај-бега, Халид-бега, и неке спахије, јер је дозволио да су узрок тој буни. — У једном писму од 17 марта 1822 „Сулејман-ага Хаџи-Арслановић моли Милоша да нема злу вољу на њега због горње буне и да је „то све Алај-бег [алај-бег] учинио.“

⁵ Држ. Арх., К. К., 196. септ. 1821. Депутати Милошу.

Абдулић и Добрињац надали су се да ће Марашлија енергично интервенисати и узети на себе да ствар извиди. Али су се преварили. Везир је послао само педесет сејмена у Пореч да бране да не би ко од влашких бунтовника прешао у Србију, и познао је Добрињаца и Абдулића у Београд да их испита зашто се буне.¹ Ну Милош уложи протест против тога, оптужујући створено и Марашлију и спахије да су у буну помешани,² а Јеврем, по његовој заповести, врати и сејмене и алај-бега, који је такође тамо био пошао.³ Тако је остало да Милош сам пречисти с бунтовницима.

Већ 2-ог априла Јеврем и Јован Обреновић, Матија Пенатовић, Милосав Здравковић и др. кнезови известили су Милоша да Абдулић и Добрињац моле да им се живот опрости и они су дали своје мишљење да им се учини милост. Милош одговори да им он лично неће ништа зло учинити, али је тражио да за свој преступ буду суђени „у собранију свију кнезова.“⁴ То је значило колико и на смрт их осудити, а Милош је то и хтео. Он се сад осећао сигуран према бунтовницима и држао је да ће му лако у руке пасти: по његовој наредби обала Дунава била је ухваћена поузданим људима, у суседству пожаревачке нахије било је скупљено доста војске; његова заповест гласила је да се бунтовници, ако се не хтедну предати, терају као хајдуци, а ако им се који део нахије придружи да се тамо одмах сва војска пусти „особито на оне домове, који су учасници... да једе и пије, но за главу да штогод не пљачкају.“⁵

Али 4-ог априла Милош је већ био променио мишљење о Абдулићевој и Добрићевој смрти, он им је

¹ Петровић, *Грађа за Историју*, I, 446, 447, 450. 1 апр. 1821. Милош Јевр. Обреновићу.

² *Id.*, I, 449. 1 апр. 1821. Милош Марашлији. — Прота Матија, *Мемоари*, стр. 357.

³ Држ. Арх., К. К., 85. 3 апр. 1821. Ђ. Поповић Милошу јавља да везир протестује што је то учинио, и што Милош оптужује њега и Турке за буну.

⁴ Петровић, *Грађа за Историју*, I, 455. 3 апр. 1821. Одговор Милошев кнезовима.

⁵ *Id.*, I, стр. 452. 2 апр. 1821. Милош Јевр. Обреновићу.

праштао живот у нади да ће му открити да су и Турци били помешани у ту аферу, јер све што је знао није било довољно за такву оптужбу, а за њега је било важно да ово дело пред Портом на Турке набаци.¹ Бунтовници пак преговарали су с кнезовима само да би скренули њихову пажњу на преговоре и добили времена, за њих је било главно да умакну: кривица је била и сувише велика да би смели на суд изаћи, Милош је, пак, био такав да се на његову реч нису могли ослонити. Они се упуте прво Поречу, јамачно у намери да у Влашку пређу, али гоњени српском стражом растану се и Добрњац са своја два момка и једним Грком умакне срећно у Параћин (4 апр.)², одакле је одведен Шашит-паши у Лесковац; Абдула пак, го и бос, био је и даље јурен на српском земљишту док није запао у моравске лугове, најзад притегнут са свију страна он се преда (8 априла).³

Војска је, после бегства бунтовника, одмах распуштена, по Србији је свуда послат извештај „да су ребелијанти пази.“ Непокретно имање Добрњчево и Абдулићево било је конфисковано, муниција исто тако.⁴ Остала покретност била је разграбљена или раздата војницима као тајин,⁵ делом очувана, и доцније продавана за дуг криваца.⁶

¹ Петровићи, *Грађа за Историју*, I, стр. 459. 4 апр. 1821. Милош Јеврему Обреновићу „...Свршите час пре, но сваком способом старајте се живе пофатати ибо ће нам бити од велике ползе, обећавајте тврду веру само нека дођу, и ништа својему животу и малу да се не боје...“

² *Id.*, I, 460—463. Писма од 4 и 5 апр. 1821.

³ *Id.*, I, 466. 9 апр. 1821. Милош Јов. Обреновићу.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 24 апр. 1821. Милош Јов. Обреновићу. „... у Добрњаца има један топ, за њега зна Станислав скелеџија, за кола и прочу оправу топовску зна Јокса; једно буре и повише барута има у пивници Абдулиној; код куће у Лучици 3 сандука фишека, један бајрак, каваф и проче ситнице, и један бакрач има код Миладина у Смољанцу; 1 калуф от 12 куршума код Абдулине куће; код Добрњчевог брата Николе у пивници има једно буре барута...“

⁵ Петровићи, *Грађа за Историју*, I, 461. 5 апр. 1821. Милош Јов. и Јевр. Обреновићу „...Дајте народу свему тому собратому на вољу да објиде мал разграбе коме што допадне, притом ни от вас двојице који, нити од друге кнезова да је се усудио који узети штогод што под наре вреди. Само советујте да не би што у децу дирали, или да се не би намећ себе око плачке поблн...“

⁶ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 6 јун 1821. Милош кнезовима у Пожаревцу. О изноме 19 нов. 1821.

III

Милошеве наде о непосредном турском учешћу у буни биле су напразно; по Абдулином исказу видело се да узрок буни нису били утицаји из Влашке него да су кнезови устали против њега¹ и да су се надали помоћи од Турака јер би то у турском интересу било. И ако је пре неколико дана оптуживао Марашлију и Турке за буну, Милош му се обрати сад представљајући да је ватра убачена из Влашке, хотећи тиме да каже како је учинио велику услугу царству што је угушио хетеријски покрет у Србији.² Али Марашлија одбије да ствар тако представи Порти, правдајући се да он не може да узме на душу да каже да је то била буна против њих и да ју је изазвао Петар Добрњац. У таквом случају, наводио је Марашлија, Стеван Добрњац не би ни бежао у Турке.³ Милош се тада обрати сам Порти преко депутата доказујући да је буна дошла из Влашке и да су Турци и Марашлија били у споразуму с бунтовницима.⁴ У мало није изједначио Турке у Србији с фанаритима! Међутим Марашлија је на захтев Милошев одмах послао татарина Шашит-паши, јављајући му да је Ст. Добрњац побегао с народним новцем и да Срби траже и новац и бегунца.

Чим је свршено с бунтовницима Милош призове из сваке кнежине пожаревачке пахије по неколико виђенијих људи, кметова и коџа-бана, те их је саветовао:

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Лесковац, 23 мај 1821. Ст. Добрњац Милосаву Здравковићу вели о поводу за буну „...нити је све сама моја кривица, но је и Господарова што је једнога лажљивог Јоксима послушао и на мене војску дигао, и вада је дошао Господарев брат Јован код моје куће, он није тео утишавати и да добрим поступком поступа, но како је дошао одма је распустио војску арати и пленита... те су моја деца на ропцији. То сам добио што сам служио и Господара Милоша и народ да ми деца данас просе једну кору леба, зато нека Бог праведни свакога по својему делу пата...“

² Петровићи, *Грађа за Историју*, I, 463. 7 апр. 1821. Милош Марашлији.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 85. 9 апр. 1821. Београдски кнезови Милошу. — Петровићи, *Грађа за Историју*, I, 467. 10 апр. 1821. Милош Марашлији.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 196. 8 апр. 1821. Милош депутатима.

Јовану своме брату, који је у Пожаревцу остао као намесник за пожаревачку нахију, писао је да и он призива „поглавите људе“ и кметове и да им „ласка“;¹ народу је пак ставио на душу да се тужи на сваку неправду, долазила она од Јована или од кога другог.² Милош је намеравао да о Ускресу иде у Пожаревац заједно с Агатаγγελом, београдским митрополитом, да проучи народне невоље и да га поучи миру и стрпљењу,³ али је најзад послао само митрополита.⁴

28-ог априла Милош је поставио за кнезове место Абдулића и Добрића, Здравка Станишића из Пожаревца и Петра Грчића из Свиње; од кнезова кнежина неки су били смењени а неки поново утврђени.⁵ Тек 27-ог јула Јоксим Милосављевић постављен је поново намесником пожаревачке нахије.⁶

Тако лако је угушена Абдулићева „буна“, која није важна по своме обиму, већ по страху који је Милошу задала и по сили коју је он развио да је угуши, најзад и по трагичним последицама за њене учеснике.

Добивши Марка Абдулића у своје руке Милош га је испитивао о узроцима буне и о пространству завере. Противно његовоме веровању о споразуму завереника с Турцима, о утицају П. Добрића из Влашке, Милош је увидео да је узрок тој афери био у његовој непосредној околини, да је у главноме свему крива његова административна политика, да с једне стране Марко Абдулић и Стеван Добрић, као виђени људи, нису могли сносити притисак и самовољу његових момака и надзорника, с друге стране да су имали чисто политичке замисли против његове апсолутне власти, и што је за Милоша било најглавније он је

¹ Петровић, *Грађа за Историју*, I, 466. 9 апр. 1821. Милош Јов. Обреновићу.

² *Id.*, I, 468. 21 апр. 1821. Милош народу пожаревачке нахије.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 11 апр. 1821. Милош Агатаγγελу.

⁴ *Ibidem.*

⁵ Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 473. 28 апр. 1821.

⁶ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 27 јул 1821.

увидео да су они имали једномисленика па чак и саучесника у његовој најближој околини, само је била срећа што их је Јоксим Милосављевић пре времена изазвао на отпор.¹

Што је више Милош Абдулића испитивао налазио је све више разлога да се разговори и о свему обавести код Стевана Добрића. С тога он удвоји старање да га придобије да дође у Србију, или бар да што дозна од њега кад га већ Шашић-паша није хтео издати.² 31-ог маја Милош обећава Добрићу да ће му породицу послати у Лесковац,³ али је не шаље; с друге стране притеже и његовог брата Николу Добрића,⁴ шаље њега у Лесковац,⁵ 3-ег септембра тражи опет од њега да измири братовљев дуг народној каси,⁶ који је износио на 20.000 гроша.⁷ 19-ог нов. наређује продају једног дела имања Ст. Добрића за рачун његових кредитора,⁸ а 8-ог децембра да се сав остатак прода за рачун народне касе и да се Добрићева породица пошаље у Лесковац.⁹

Одједном 15-ог дек. Милош заујетавља последњу продају, јер је Добрић био обећао да ће доћи у

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 23 мај 1821. Лесковац. Стев. Добрић Милосаву Здравковићу. Криви Јоксима Милосављевића што је Милош на њега војску дигао.

² Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 470—471. 22 април и 6 мај 1821. Милош Шашић-пашу. Тврдо обећава да ће Добрић бити сигуран са животом и миром на своме дому, само нех дође у Србију и рачун положи. — 17-ог маја 1821. Кнез истоме. Види се да Шашић-паша није пристао и да га Милош поред свега тога уверава о свом пријатељству.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 30 мај 1821. Милош Милети Радојковићу.

⁴ *Id.*, 6 јун 1821. Милош кнезовима у Пожаревац.

⁵ *Id.*, 1 авг. 1821. Милош Николи Добрићу и наредба да нико у његово имање не дира док се отуда не врати.

⁶ *Id.*, 3 септ. 1821. Милош Јокс. Милосављевићу.

⁷ *Држ. Арх.*, К. К., 144. 20 окт. 1821. Јов. Обреновић Милошу јавља да је по прегледу рачуна толико однео Ст. Добрић. — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 24 окт. 1821 дуг је навођен од 25.000 гроша. Под 8 дек. дуг се наводи у суми од 14.500 гроша... Под 29 јулом 1822 издата је калпа Ст. Добрићу да је исплатио сав свој дуг у 21.000 гроша и да више ништа не дугује државној каси.

⁸ *Id.*, Под 19 нов. 1821.

⁹ *Id.*, 8 дек. 1821.

Крушевац да рачун положи.¹ Заиста, Добрињац учини више него што је обећао: он је долазио Милошу лично између 20-ог и 31-ог децембра, вратио се опет у Лесковац и најзад опет дошао дефинитивно у Србцу почетком 1822 године.² У речима Милошевим и јемству Пашит-пашином он је најзад нашао довољно сигурности за свој живот. Марко Абдулић исто тако добио је слободу.³ Они су имали само да положе рачуне па да се више ничега не боје, као што их је Милош уверавао. Јоксим Милосављевић је доживео ту непријатност да се опет гледа с њима. Он није могао да схвати кнежевину „неограничену милост“ према „бунтовницима“, и даље је оптуживао Ст. Добрињаца: како је, чим је први пут стигао у Добриње на допуст од неколико дана, сазвао кметове, говорио им како је, за њих страдао да их зулума опрости итд. и да треба да моле Господара за њега; неки кметови „његове секте“ говорили су после како, док је било „господара Стеве“, пореза овако нагло није тражена, а сад су изгубили свога господара и морају сванга сносити!⁴ Али и Ст. Добрињац није Јоксиму остајао дужан код Милоша.

Слобода Ст. Добрињаца и Марка Абдулића била је у прво време ограничена, они су морали живети у Крагујевцу и на допуст ићи у пожаревачку нахију да сврше своје послове;⁵ у јулу Ст. Добрињац је

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 15 дек. 1821.

² *Id.*, 19 и 31 дек. 1821. Милош Пашит-пашин. — 13 јан. 1822. Милош Јоксиму Милосављевићу. „За стоку Добрињеву никаква попеченија да нема, јербо Добрињац сада долази кући, који ће своју стоку примити и с њом управљати по својој вољи.“

³ *Id.*, Под 1 авг. 1821. Види се да је Абдула у гвожђу; под 12 јан. 1822 Абдули је дата објава да може ићи својој кући у Лучицу и вратити се за 14 дана.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 44. 13 и 16 феб. 1822. Пожаревац. Јокс. Милосављевић Милошу. — Кнез Михаило Јовановић писао је Милошу из Београда, још 5 дек. 1821, да је алај-бег позивао Добрињаца да се врати из Лесковца, да „видијет“ на њега чека да се протакну Милоша побуну.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 27 мартом и 7 јулом 1822 види се да Ст. Добрињац исплаћује своје дугове. — *Држ. Арх.*, К. К., 44. 15 јун 1822. Ст. Добрињац се извињава кнезу што се дуго задржао јер се тера на суду са својим дужницима.

исплатио свој дуг народној каси¹; у септембру месецу 1822 пак Добрињац² и Абдулић³ су у реду сасвим слободних људи и даље се баве трговином.

На четири месеца после тога, 13-ог јануара 1823 у поћ, Марко Абдулић је био убијен и на дан Св. Саве нађен у шанцу пожаревачком. Извештен о догађају Милош нареди кнезовима Пожаревачког Суда да пронађу убицу „да о том приљезно настану“ и да му јаве „што год у томе призренију окончали буду“.⁴ Али убица није пронађен, и остало је уверење, које је и Абдулићева породица усвојила, да је убиство приредио у својој кући Василије Којић писар Јоксима Милосављевића, коме је тога вечера Марко Абдулић одлазио, и да је убиство наредио — Милош. Последње је тврђење сасвим вероватно, али је Којићево учешће у тој афери сумњиво.⁵

Тајанствена Абдулићева смрт заплаши Стевана Добрињаца; наредба Милошева да се пронађе убица — ако

¹ Види примелбу 7 на страни 513.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 11 септ. 1822, издата објава за трговину са свињама њему и његовим калаузима.

³ *Id.*, Под 13 септ. Исто Марку Абдулићу. — Под 14 септ. Милош позива Макеу Дугалића из Пожаревца, зета Абдулићог да га пита зашто је своју жену отпустио.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 17 јан. 1823.

⁵ Петровићи, *Грађа за Историју*, I, стр. 431, цитир. Марка Абдулића Ст. Абдулић у своме писму од 21 нов. 1881 вели ово о смрти свога деда: „Једно вече позове га на вечеру неки Васо, секретар или писар, родом из Аустрије, и у неко доба ноћи, када је он — Марко — пошао кући, буде у самој кући из пушака убијен од људи прикривених на тавану и испод кривета.“ — У *Државној Архиви* (К. К., 44) налази се оригинално писмо тога истог Василија Којића, писара Јоксима Милосављевића, који у одеуству Јоксимом општеје овај догађај. Писмо је од 14-ог јануара 1823, а примљено је у Крагујевцу 16-ог истог месеца. Оно гласи: „Непропустам вам чудесни случај скорејше обзнанити: Арса Протић из Рама дошавши тужити своје дужнике здешњему магистрату, између који позове и Абдулу. Судивши се пак с њим третио сам се и ја ту, покаже Арса Протић неки узети от Недељковића атестат против Абдуле, који Абдула кад је видео отговори да ово није Недељковића рука. На то ја отговорим: Недељковићеве писма има и код нас, можемо саставити! На ове речи моје, упропастих се, около 11 сати пред вече, кад дође са својим списом к којој кући за умолити ме да му панађем та писма, и ту поседи за пол сата. Видећи пак моје негодније сиром долазаска његова отиде, куда ли, како ли, не знам. Довољно је то да је ту поћ негде убијен и у шарампову ујутру се нашао. Сумња је дакле да су га или Чифути, код који казивао је да ће ноћити, због пара убили, или неки дочекао, по његовом старом обичају, код жене и убио га. Кнезови Милко и Павле, пре два дана, довели су порезу и нас очекују...“

је за њу знао — није га могла утешити. Нити је Милош веровао Добрљцу нити Добрњац њему: Милош је хтео да га као угледног човека удаљи из пожаревачке нахије, и Добрњац му је дао реч да ће се преселити у Крагујевац, али није помишљао да то изврши. Опоменуто једном од Јована Обреновића, да изврши обећање, он нишчедне једне ноћи (између 27-ог и 28-ог авг. 1823).¹ Милошу се то учини сумњиво, те нареди Јовану да дозна где је и да му тамо и породицу преведе „јер његово врдање више се трпити не може“.² 21-ог септембра Јован извести Милоша да је Добрњац прешао у Аустрију. Милошеву гњеви није било краја кад је то дознао: „Одотуд и јесу оба Добрњца, и Петар и Стефан, писао је он Јовану, тамо су се и изродили. Будући да сам ја Стефану Добрљцу две погрешке, и погрешке издајничества опростио, и он се опет, у исти час, кад сам се о обезбеђењу лица и имјенија његова, по смрти Абдулиној, највише старао и позвао га да се прибере у Крагујевац, толико неблагодаран показао и пребегав у Цесарију, то... препоручујем вам да... попалите и са земљом сравните све што год се Стефана Добрњца или брата му његова Петра и Николе назвало: и кућу и воденицу и виноград и воћњак и вообште све што се у недвижним добрима Добрњчевим налази, а што би се застало движимога добра, како ти новац, стока, жито и други усеви итд., оно превезите све к себи, жену пак његову, и децу и брата му, све, без закасненија, у Цесарију пребаците, нека и они за њим иду, тако да Добрљцу реченому ни корена овде не остане“.³

28-ог септ. Јован одговара Милошу да је ишао у Добрње и тачно извршио његову заповест изузев што само „један амбар Стеванов“ није спалио, јер је „при-

¹ *Држс. Арх.*, К. К., 145. 28 авг. 1823. Пожаревац. Јов. Обреновић Милошу.

² *Држс. Арх.*, К. К., Дп. Под 2 септ. 1823.

³ *Id.*, 22 септ. 1823. Милош Јов. Обреновићу.

стајао“ за његову потребу те га је пренео у Пожаревац.¹ Имање је после распродато и од тога образован фонд за опште циљеве.² Стеван Добрњац сносио је последице Милошева гњева и у самој Аустрији, где се борио с великим материјалним неприликама.³ Узалуд је причао Милошу своју беду и немаштину, правдао се од клевета да је био умешан доцније у Ђакову буну и плакао над својом болном женом и ситном децом, које је једва могао хлебом да храни.⁴ Милош је остао до краја неумољив и киван на Добрњеце.⁵

¹ *Држс. Арх.*, К. К., 145. 28 септ. 1823. Арнаут-Поповац. Јован Обреновић Милошу.

² *Држс. Арх.*, К. К., Дп. Под 3 јан. 1824. Плаћа се некаква школа у пожаревачкој нахији.

³ *Id.*, 6 март и 27 јун 1824. Милош строго забрањује свакоме Србину да тргује с Добрњцем у Аустрији, исто тако и аустр. трговцима, који раде са Србијом, да ортакују с њим. Таквим би се трговцима одмах рад онемогућио.

⁴ *Држс. Арх.*, К. К., 158. 1 окт. 1825. Ст. Добрњац Милошу.

⁵ *Id.*, 6 апр. 1828. Кишењев. Петар Добрњац Милошу. Шаље сабљу, коју му је Христо Мил. Обреновић (* 18 јуна 1825) дао као аманет да чува. Сабља је пак била Милана Обреновића. Тврди да с братом Стеваном није имао ничега заједничког и препоручује брата Николу и његову породицу Милошу. Ну узалуд. — 2 апр. 1840. Живко Добрњац сеп. Николи молити кнеза Михаила да се може вратити у Србију, јер 18 година зута по свету, од како је његов отац неправедно из земље изгнат.

ГЛАВА XXIX

АФЕРА НИК. НИКОЛАЈЕВИЋА И ЛАЗ. ТОДОРОВИЋА
нов. 1821—феб. 1822

- I — Туркофили у Милошевој околини после Абдулине и Добричеве буне. — Н. Николајевић и Л. Тодоровић о Милошеву „поправлењу“.
- II — Н. Николајевић и Л. Тодоровић падају у немилост. — Објашњење између Николајевића и Милоша.
- III — Николајевићев памфлет о Милошу. — Истрага над Николајевићем и Тодоровићем и њихова објашњавања о Милошем. — Милош према Јеврему Обреновићу, Проти Матији и Н. Луњевици због Николајевића. — Николајевићева улога у Абдулиној и Добричевој буну. — Његова смрт (21 јан. 1822).
- IV — Германове интриге у Петрограду у корист оптужених.
- V — Народна „негодования“.

I

Добивши у руке Марка Абдулића Милош га је подвргавао строгим испитима: обећањима и заплашивањем он је дознао ствари којима се није падао, и то је било разлог што је обећавао Ст. Добрићу све само да се врати у Србију. Милош је увидео, да и ако су они остали усамљени у буну, да су имали једномисленика у његовој најближој околини. Русофили пак, који су очекивали да ће Абдулина буна бити крај туркофилског утицаја, били су непријатно изненађени кад су видели како Милош према њима води политику усиленог благовољења, и слутили су да из тога не може ништа добро изаћи. Никола Ни-

колајевић и Лазар Тодоровић дали су израза своме нерасположењу у писму које су писали, 28-ог августа 1821, своме пријатељу Мих. Герману у Петроград, јављајући му да је С. Добрић још код лесковачког паше а М. Абдулић у затвору. Затим веле: „Топаловић празден [без службе], Жујовић празден, но на скорбје неотлучени от Двора: прочи в новој, болшој повинности пребивајут, но и от них многи за ферманом непреним плачут. О, дај, Боже, возсијати восточноме солнцу, тогда будемо увидјет кто коју вјеру держит“!¹

Они се нарочито забрину кад је дошао за везира Абдурахман-паша, кога су сматрали за много опаснијег од трмога Марашли-Али-паше. Ник. Николајевић, који је био у Београду с Јевремом Обреновићем да сврше прве послове с новим везиром, писао је 1-ог окт. Лазару Тодоровићу о обазривости, о којој се одсад мора водити рачун у политици. „Брате, пише он, ја знам да ви ово Господару не смете поменути; а и да поменете слабо ће за ползу служити, по тому што наш Господар то [тајне] неће да храни, но на саму срећу оснива се, а неће да види како срећу противна страна поткопава, а и најмањи људи противника имају, а камо ли он. И ако буде продужавао разговоре политичне при асталу и на дивану као досад залуду се труди и он и ми да што издејствује зашто људи кваре који губе у томе свој интерес... А и то знај да ће овај везир [Абдурахман] план водити о смрти Господаревој.“ Николајевић даље саветује Тодоровићу да говори Милошу да се с крагујевачким војводом не упушта у опширне разговоре „које не мисли самоме везиру писати.“ а исто тако да мотри на Ђорђа Поповића Ђелеша и Пају Сретеновића да не воде такве разговоре с истим Турчином. Поповић и Сретеновић су баш тада Јевремовом иницијативом, као сумњиви, одређени у Крагујевац на службу, те је тако из Београда ишчишћена „јерес“, тј.

¹ *Госуд. Арх. Моск.*, 28 авг. 1821. Н. Николајевић и Л. Тодоровић М. Герману.

туркофили.¹ Али ове се поруке завршују на врло неочекиван начин. „Довде сам епископ писао, наставља Николајевић, јутрос печалан сам до Бога од стида. Рачунају људи да сам човек и имам кућу и децу, а код куће бедније него код најхудијег нерадина или удовице, а нисам доспео јошт ово дана отићи и ви зовете ме тамо да вам помажем тврдити темељ пог:² а моја деца от зиме да страдају. Оваку милост да излије Бог деци Господаревој као он мени и мојеј деци“!³

Ово писмо даје слику интимних разговора између два једномисленика и нераздвојна пријатеља, који су служили Милошу, познавали све његове мане и критиковали га, али који су били уверени да је њихова срећа везана за његову. Они су заиста често претресали шта би све требало да се уради да се он поправи, и нешто раније, пре поменутога писма, разговарајући се и саветујући како би могли утицати на њега, реше — пошто му у очи нису смели казати све његове мане и енергијом којом су оне то заслуживале — да напишу један анониман састав, у ком ће му изнети све што се има казати рђаво о његову приватном и јавном животу, и да згодном приликом тај спис подметну да му дође до руку. Писање састава узео је био на себе Николајевић, који се одмах да на посао. Али кад је био готов и кад је прочитао с Тодоровићем то „сочиненије“ нађу да је написано „са свим грубо“ и оставе да га доцније у поправљеној форми потуре Милошу.

II

1-ог нов. 1821 Николајевић буде послат у Београд да сврши неке послове; али је он одмах посумњао да су противничке интриге одстраниле од њега

¹ *Држ. Арх.*, К. К., (дос. Л. Тодоровића и Ник. Николајевића). 1 окт. 1821. Београд. Н. Николајевић Лазару Тодоровићу.

² Она је реч тако у тексту написана. Она се може двојачко појциати и наравно уверљива је за Милоша.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Под 1 окт. 1821.

Милошеву љубав и поверење и да се спрема нека промена у његовој околини. Баш у то време био је опозват Марко Ђорђевић из Беча¹ да „заузме једно важно место“ у канцеларији, а очекиван је и долазак Дим. Давидовића, коме је Милош био обећао службу.²

Ускоро по Николајевићеву одласку Милош удаљи из канцеларије и Тодоровића, пославши га у шабачку пахију. Николајевић је одмах увидео да се његова сумња обистинила, и да је с Тодоровићем пао у немилост. 18-ог новембра он се обрати Милошу писмом у намери да се с њим објасни. „Не могу никако веровати, пише он, да се моја верност, у Отечеству код вас служећи, у неверност и непријатељство пред вашим очима преобратила, а признајем да сам у речи вас премного огорчавао: но на то сам код вас заклет био да вама слободно рекнем оно, што за добро познајем да је добро, и што за неприлично видим да није добро, и за упорности неке моје против вас, доста сам пута каран био и оно је мене свагда сладко било, опомињући се речи евангелиске: *кога Бог љуби онога и наказује!* А ове речи, што проносе... душмани ваши по Београду и Земуну раздиру душу моју и помрачавају чест вашу, несносиме су презјелно зато. Што не јависте свету све неправде и неверности моје к лицу вашем и Отечеству и неизведосте ме на јавно позориште казнити по вашој вољи да после ни ја... ни моји пријатељи не би имали жалити...“ За овим Николајевић окреће перо против Абдуле и Топаловића, јер је знао

¹ О мисији Марка Ђорђевића у Бечу види стр. 66.

² У новембру Давидовић је био у Земуну, готов да пређе у Србију. Ну 13-ог новембра Милош се нешто предомисли и нареди Н. Николајевићу да пређе у Земун, да изјави Давидовићу његово благовољење, али да му каже да не прелази још, јер томе није време, и најзад да ће бити позват кад време дође (*Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 13 нов. 1821). Међутим овај налог није могао бити извршен, јер је већ 15-ог нов. Давидовић прешао у Београд. Давидовић је имао пасош на шест месеци и добио га с муком; ишао је у Србију тобоже вересију да тражи. (*Врхова Превиска*, 12 јул 1822. Пањова. Вук Ст. Живковићу. — *Држ. Арх.*, К. К., 229. 14 и 27 нов. 1822. Везир Милошу. На захтев Варад. Ген. Команде тражи Давидовића да га преда аустр. властима. Испор. К. К., Дп. под 1 дек. 1822. Милошев одговор везиру).

да су свему они узрок: у Милошевој канцеларији био је један докуменат, испит Абдулин, у коме је он показао своје другове у буни, докуменат који је требало да остане тајна за Николајевића. „Чујем... да имате злу вољу на Лазу [Тодоровића] што сам ја прочитао у канцеларији, где ми је све познато, Абдулино житије и сожаљујете о мени аки би мене устрашило оно као Тошаловића. Неће се, милостиви Господару, душа моја крвождајућих тирана сплетки устрашити да бежим од лица вашег и правосудија“¹ Необично су занимљиви ретроспективни детаљи, које Николајевић даје о Абдули и о анкети, коју Милош непрестано продужава да похвата све конце Абдулине афере. „Мило ми је било да почнете ви тражити оне злочковарнике, који су кројили и наш живот с вашим узети, да се лакше могу после с бератима, сваки у својеј нахији славити. Ви ћете се опоменути, Господару, како су неки, пролетос, от вас просили дозвољеније да убију Абдулу, кад га уватимо. То је било да не открије зломисленике, а ја сам вас молио, у писму из Пожаревца, да га не убију да нам покаже, који су, да се знамо от кога чувати. И сад кад сам пошао овамо, ја сам вама казао да је онај разговор истинит био у Белосавцима, кога сам вама лани и браћи вашој одма казао, но изоставио много и под Космајем што је он [Абдулић] рекао“...² После овога Николајевић прелази на оптужбе противника својих и Тодоровићевих. „Говори се да ми отбијамо ваше пријатеље и господу от вас, а Бог ви и душа ви, Господару, промислите се и право реците, колико сам ја пута вама говорио: „Господару, господа кнезови ваша су крила, руке и ноге и снага; где неможете доспети, они ваше место заступају, и за то почитујте ји да вас боље љубе, и ако простоту напустите на њих, навадиће се како им се што неповољно учини и вама противиће се.“ Најзад долазе занимљиви подаци о сродничкој околини Милошевој, специјално о

¹ Држ. Арх., К. К., 18 нов. 1821. Н. Николајевић Милошу.

² Шта је Абдулић по Николајевићу говорио види стр. 504.

Василију Поповићу, једном од бољих људи за Милошеву владу. „Не могу да верујем да се кнез Васа жали на мене, незнајући да сам га кадгод у чему увредио. Ако ли се жали, закуните га на светој тајни и нека осведочи пак ме казните како врага. А ја ето исповедам у чему сам га увредио. Ако он оно памти кад сте ви хотели Госпођу Љубицу из двора, преко лани, искључити, молио сам га овако: „Брате Васо, тако ти живота, који ти је најмилији и славе сербске, кад си тако у чести и милости код Господара, припадни му к ногама и замоли га да Госпођу не отбије сад у јарости и своју кућу разори и славу далеко већ чувену своју не помрачи, зашто после и ми ћемо све изгубити с њим заједно.“ Он ми одговори: „Е, мој Ницо, сад те видим да си луд! Ја сам служио његова брата [Јована], пак после и њега и његовој кући пријао као и својеј и нисам се прославио, но најпосле искаше главу да ми отече. А сад, нашао сам се у овоме реду и познајем да ми је боље овако, што рекне он: от бела да је црно и црно, бело, хоћу да кабулим! А доћи ће време те ће и тебе на главу доћи што је хотело мене. Ако хоћеш да ти не дође, прођи се!...“ „Камо срећа да га послушах!“ уздише Николајевић. На завршетку тражи да га Милош позове у Крагујевац, да му преда рачуне и да се суди са својим тужитељима. „А у рукама вашим хоћу да будем пак и без суда, чините од мене по вољи вашој“...¹ Сад се тек стаде развијати цела афера.

III

Пред полазак Л. Тодоровића Милош је узео од њега кључ од касе и, извршивши преметачину, нађе концепт онога састава што су Николајевић и Тодоровић помишљали да му подметну. У њему је говорено против Милошева карактера, против његове неморалности и лажности, против његовога попуштања ласкавцима који га лако наводе на свако

¹ Држ. Арх., К. К., 18 нов. 1821. Београд. Н. Николајевић Милошу.

зло, прорицано је друго порабоћење Србије, и то све у врло увредљивим изразима, при којима „ни безсовјестејши расколник равнодушан остати не би могао“.¹ Причало се да је памфлет био писан у облику дијалога и да се у њему налазио израз: „док је главе биће поглавица“ и још уз то претња да ће Милош бити убијен.²

21-ог новембра већ Милош строго заповеди Јеврему Обреновићу да Тодоровића позове у Шабац, да добро на њега мотри да не би негде умакао и да га поведе са собом, кад тих дана пође у Крагујевац, ради располагања порезе.³ Али Тодоровић дође изненадно, 23-ег новембра, у Крагујевац, и буде одмах послат под јаком стражом у Чачак,⁴ где је стигао 25-ог новембра у вече. Сутра-дан Тодоровић се обрати Милошу писмом, у коме се чуди целом том послу, али му — не сумњајући да је он и до памфлета дошао — дискретно ставља до знања, да зна откуда је све то могло произаћи. „Но уверени будите, Милостиви Господару, пише он, да стража, како путем тако и овде нада мном, са свим је излишна, ибо нисам издајник мојега Господара и Отчества, нити Абдула и Добрњац да као први у терњу, а други код Турака спасеније тражим, но сам верни син Отчества и слуга мојега Господара Милоша, који сам се заклео верно јему и Отчеству служећи умрети, следователно уверени будите да ја из опредељенога ми заточенија изићи нећу до заповести ваше... Све преступленије моје отуда проиходи што сам ја, по дужности мојој с највернијими вашими, по мненију нашему, преко мере, и тако да рекнем, лудо старали се утврдити шчистије ваше и ваше високопочитајеме фамилије“...⁵ То је алузија на улогу његове странке, нарочито Николајевића, у измирењу Милошеву с Љубицом.

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. По Милошеву писму од 28 нов. 1821.

² *Вукова Прейиска*, 22 јан. 1822. Земун, В. Васпиљевић Вуку.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 21 нов. 1821.

⁴ *Id.*, Дп. Под 24 нов. 1821.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 23 нов. 1821. Л. Тодоровић Милошу.

Одговарајући Тодоровићу на ово писмо Милош му тада тек открије што је у ствари: како је пронашао пасквилу и како му је она прочитана. „Постави себе, Лазо, на моје место а мене на твоје и моћи ћеш чувствовати положеније духа мојега, при прочитанију онога сочиненија. Ти мени одобрити мораш да сам ја тебе безмерно љубио и да си ти мене много више нежели брат на сердцу лежао. Оваковим нечајаним начином од онакових себе увреждана видети, јешче тому од оних које сам ја, паче сваког опасанија љубио, јест више него што један човек мојега карактера сносити може и не стојећи добар за следствија, која из овога раздраженија мојих чувствованија произаћи могла би, удаљно сам те од мојих очију...“ Затим наводи како му је већ говорио да му се Николајевић одавно „подозрителан“ чини да је био с Абдулином против њега, најзад да Абдула и Топаловић „с великом клетвом утврђују да је не само Николајевић њин содруг био, већ да је он и сами источник онога буитовническог поведенија Абдуле и Добрњаца... Николајевића неверност осведочена је и његови содрузи захтевају публично суоченије.“ Милош је даље обећавао Тодоровићу милост и тражио је да му каже узрок због кога је онај памфлет начињен, напомињући му да је он апсолутно уверен да су га писали он и Николајевић, јер је у њему било ствари, које су само они могли знати.¹

Чим је добио то писмо Тодоровић одмах напише Милошу исповест о целој ствари. „Ово исто [сочиненије] по умекшано и другим начином состављено хотели смо или сами вама на само прочитати или учинити каковим способом да вам до руке дође. Намереније наше и његово како што и содержаније гласи било је јединствено поправленије ваше от неких, по мненију нашему, карактеру нашему противних и убиточних погрешностеј, ибо ради смо да ви, како што сте славни, далеко чувени и от силнејших царева похваљени муж, и међ народом нашим како пре-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 28 нов. 1821.

красни крин цветате, и ову славу вашу... и на потомство утврдите. Проричући у противном случају второје паденије Србије тврду смо надежду имали да ви, као родољубиви отац за љубов Отчествa не само пострaне погрешности оставићете но и живот за оноје жeртвовати... Ми смо кадито све што се у оном содержи вама, милостиви Господару, представљали лично, но сада намереније било је све у један пут представити, но будући да је врло грубо списано било оставили смо га како реко да га умекшамо, но оно, случајно, преже поправленија, дошло је вама у руке...“ Тодоровић је признавао да је тиме, заједно с Н. Николајевићем, јако увредио кнеза и молио је да им опрости. Затим узима енергично у одбрану свога пријатеља, и ако му је Милош тврдио да је био умешан у Абдулину и Добрићеву буну. „За Николајевића што ме изобличавате што га содругом мојим називам, опростите ми, ибо познато је и вама да је он мој содруг у свим вашим делима досад био и доводите ми при том на памет да сте ми у канцеларији, један пут и други пут у соби о Николајевићу напоменули и предострожним учинили. Ја се тога добро опомињем и свагда сам, како преже вашег напоминанија тако и после био позор[ан] на њега. Но Бог ми је свидетел да никада приметити нисам могао ни најмање неверности у њему, спрама вас, ваше фамилије и Отчествa, да што више свагда је по природној својеј жестокој нарави како самном самим тако и пред вама с већим жаром говорио о благополучију општем нежелу ја...“ Л. Тодоровић тврди најзад да Николајевић „до данас неверан није био.“ Затим се враћа на Николајевићеве тужиоце и потказиваче: „Абула и Топаловић, као издајници својега Отчествa и похититељи верховне власти ваше, који, на сваком месту, као онакови, по заслуги би награжденије примили, за изговорити себе и олакшати своју кривицу, чудо како кога од ваше браће у своје безбожно дело непомешаше. И шта би, молим, један и с пол памети човек от оних безбожних и свим на свету пороцима подвержених скотова боље очекивати могао...“ Гово-

рећи о Николајевићевеј верности он се враћа на време кад се у духу Абдуле, Добрића и других зачала мисао да сврше с Милошевом управом и политиком јединства и централизације. То је било у време доласка Мехмед-Есад-ефендије, нарочито кад су, комисар и Марашлија, говорили нахијским кнезовима да се окану Милошеве политике и да приме султанове берате за старешинство над својим нахијама. „Николајевић... је све њихове [Абдулине и Топаловићеве] разговоре, како у путу из Крагујевца, тако и у Београду бивше, вама показао како се састао [с вама]... за које согласно... закључили сте да она подозрителна лица, за време, при себи задржите, који су се, по том, код вас изговорили да су у пијанству говорили и опрштено им је било и отпуштени су. При свем том, милостиви Господару, ако се точно докаже да је Николајевић негнито у оно њихово содружество ступио био, покорњејше молим дозволите ми да му ја судија и шинтер будем“...¹

У то време, крајем новембра, Николајевић је био већ у Крагујевцу.² 30-ог новембра Милош му пише у месту и тражи да преда рачун о новцу, чинећи му прекоре „што је... за којекакове разкучице, без заповести његове издао и потрошио“ некакав новац, најзад да врати и некаквих 700 дуката које је пред полазак из Крагујевца понео и уз то 100.000 гроша које има код куће!³ Он очевидно претерује и ценидлачи. Истога дана Николајевић одговара и даје рачун о поменутих сумама; односно 100.000 гроша вели: ако се нађе по рачунима да је ту суму сакрио онда чека му Милош, на његове очи, помори децу, па онда њега; „ако ли ме на смрт осудите, допустите ми пред ваше лице доћи да вам неколико речи рекнем, које ће вама на ползу бити; ако ми дозволите и писмено овде исповедаћу вама“...⁴

¹ Држ. Арх., К. К., 29 нов. 1821. Чачак. Л. Тодоровић Милошу.

² У Држ. Архиви последње његово писмо из Београда носи датум 24 нов. али у њему ништа не говори о повратку.

³ Држ. Арх., К. К., Дп. Под 30 нов. 1821.

⁴ М. Петровић, *Финансије и Уставное*, II, стр. 278, 30 нов. 1821 Н. Николајевић Милошу.

Од 1 до 15 децембра истрага над Николајевићем пролазила је кроз различне фазе. Он није никако признавао да је писац памфлета, истицао се као жртва интрига и апеловао на Милошеву сентименталност. 5-ог децембра он га моли да се смилује славе своје ради на његову децу, те да му допусти да пошаље једног момка у Остружницу да их утеши на дан Св. Николе: кад се сва браћа веселе да она не плачу, а он ће плакати док му судбина не буде решена. „Србија је за шест година под вашим правленијем дорасла као лепа девојка за удају и момци се грабе који ће ју узети и за то морају ваши служитељи и једномисленици страдати, који су ради да ваша Србија буде.“ Он ће триљиво спосити презрење али ако Милош не увиди где је добро и не умедне се сачувати, он ће „изгубити надежду к животу, а не само к срећи;“ удаљен од двора он чује „какови су планови“ и чини му се да је срећа што у двору није „а душом и умом навек код тебе ћу бити.“ Потпис: „Твој“,¹ итд. Иначе пише Милошу: ви. 7-ог дек. Николајевић му се опет обраћа и говори још и у Тодоровићево име. „По жељи нашој (но у бедно за нас време) ваше *поправленије* и обраштеније к својој фамилији затворило је уста најпријенијим вашим пријатељима и народу...“ Испунила се жеља оних, који се већ две године труде „два пса из двора... уклонити.“ Тражи даље да им обојници реши судбину. Како му је на два дана пре тога напоменуто у канцеларији, да Милош намерава да га пошаље кући у Остружницу, Николајевић тражи да буде где на другом месту „до решенија судбе Србије, а не онде на друму, где ми може већа беда доћи на главу.“ Затим опет један савет: „Пребудите, милостиви Господару, у храбрости досадашњег вашег духа и сада ћете познати свакога дела и намеренија“!...²

Све се ове инсинуације о будућности Србије тичу туркофила и Дим. Давидовића који је, по Милоше-

¹ Држ. Арх., К. К., 5 дек. 1821. Краг. Н. Николајевић Милошу.

² *Ид.*, 7 дек. 1821.

вој заповести од 29-ог новембра, већ био у Крагујевцу.¹ Још 15-ог нов. после првога састанка с Давидовићем у Београду, пре него што је био уверен да је пао у немилост, Николајевић је писао Милошу о Давидовићу: да је с њиме мало разговарао али да је доста да увиди да је нарочито послат од Аустрије! На ове нове Николајевићеве инсинуације о спољашњој политици Милош је суво одговорио. 7-ог децембра писано је Николајевићу: „да Господар не тражи од њега никакове науке, ни опомињанија, сожаленија или похвале, зато и он нека престане више Господару писати, јербо Господар неће више да му писма његова пред очи долазе. Кући нека пише момке када и колико му драго и своје судбе решеније нека чека от воље Господарева и место обитанија његова“...²

Тодоровић чувши да је Давидовић дошао узнемирио се као и Николајевић, обојница су били уверени да ће они и њихова политика много изгубити. У писму од 7-ог дек. Милошу Тодоровић је открио сву своју патриотску зебњу. По њему Давидовић је вероватно аустријски агент, који ће радити да Србију одстрани од Русије и привеже за Аустрију, међутим Русије се баш сад ваља држати, јер ће Порта бити на сваки начин принуђена да испуни Букурешки Уговор. „Росија ништа оставити неће, ако [и] не увелича. Равно и за нас, и то ако не из другог узрока а оно барем да више ослабе силе Порте, а при том, у случају против Немаца да стане војевати, да има једну точку, от куда ватру пустити може у Србе преко Дунава и Саве.“ На тај начин, дакле, Бечки Двор је принуђен прибећи своме обичном оружју, лукавству, те да Србију омрази с Русијом, а после ће већ са Србима радити, као што је дадио с оностраним Србима и Мађарима, поред свих датих им привилегија. „Не стојим добар ни за Руса да је овако близо к нама као Немац; но предели ње-

¹ Држ. Арх., К. К., Дв. Под 29 нов. 1821.

² *Ид.*, 7 дек. 1821.

гови удаљени су, а он из горепоменутих узрока стараће се утврдити ичистије народа нашег и ваше“...¹

Сув и строг према Николајевићу, који је све одрицао, Милош је био попустљивији према Тодоровићу који је почео одмах истином о памфлету, и који је 4-ог децембра поново давао о томе слична објашњења и молио за милост.² Истог дана, 7-ог дек., кад је онако одсечно одговарао Николајевићу на његове савете и молбе, Милош је писао и Тодоровићу у Чачак, као одговор на његово последње писмо од 4-ог децембра да се може надати милости „за онакову његову чистосердечну исповест и признателност погрешке своје“.³

Два-три дана доцније Милош се опет поколеба. По његовој заповести и концепту Тодоровић је имао да напише писмо Николајевићу, да се тако изведе цела ствар на чистину. Тодоровић то изврши, али изостави нешто, те му Милош, 11-ог децембра, затражи опет „да се сверху оног нађеног писма [тј. памфлета] добро и истинито изјасни: који је сочинитељ онаго“ и „као што је Господару писао тако и Николајевићу да пише а не више у писму да противслови... ако јешче живети жели“...⁴ Тако, 15-ог дек., Тодоровић објаснивши Милошу да у његовом писму није било противсловавања упути Николајевићу друго писмо у коме му саопштава да је, уздајући се у кнежеву милост, открио целу ствар: „да је нашавше се проклето писмо наше и да си га ти твојом руком, а не мојим знањем написао... Теби је по природи твојеј тешко ударити од речи твоје натраг, но погрешено је признати се мора, и то свагда боље леним начином“.⁵

¹ М. Петровић, *Финансије и Установе*, II, стр. 281—282. 7 дек. 1821. Лазар Тодоровић Милошу.

² *Id.*, стр. 279—280. 4 дек. 1821. Тодоровић Милошу. — *Испор. Држ. Арх.*, К. К., Дп. Писмо Милошево Лазару Тодоровићу под 1 дек. 1821.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 7 дек. 1821.

⁴ *Id.*, 11 дек. 1821.

⁵ М. Петровић, *Финансије и Установе*, II, стр. 283. 15 дек. 1821. Николајевић Милошу.

Ово је писмо изазвало обрт у целој афери. 17-ог децембра Милош изјављује Тодоровићу да је задовољан његовом исповешћу, обећава му поново милост и јавља „да је Николајевић признао себе сочинитељем оне пасквиле како и содругом Абдулним и Добрињчевим у возбунтованију“...¹ Николајевић је одмах послат у Црињу „да чека решеније својој судби“.² 20-ог децембра ујутру Тодоровић је знао за све то и заблагодари Милошу што је умео да разликује његову погрешку од Николајевићеве, те свакоме дао „праведну мазду.“ 22-ог децембра Милош нареди да се Тодоровић пусти да иде својој кући и стављен му је у изглед брз повратак у службу.³

За све време истраге пријатељи и једномисленици затворених чиновника били су у великој опасности. У својој савести Милош је налазио да је оно истина што је у памфлету написано, инстинкт самоодржања гонио га је пак да се брани и био је готов да удари на свакога. Обузет сумњом на сву своју околину, он је падао из крајности у крајност, беснео је и плакао, говорећи да му се од браће нико није неверицијим показао, сумњао је чак да је у ову аферу умешан и Јеврем Обреновић и да је он имао евентуално да заузме његово место. Заиста Јеврем Обреновић, кога је позвао још 23-ег новембра да му дође, није смео да се олазове позиву, јер је добро познавао Милоша, а био је уверен да је цела афера дело туркофила, против којих је војевао с Николајевићем и Тодоровићем. 3-ег децембра он пише Милошу: „Браћа вам неверници, а они који су вас хтели Турком у руке на смрт предати и они који су се с оружјем против вас подигли били, постали вам сад верни и савили сте их као змије у недра своја, и сад позивате ме да ме безчестите и срамотите пред њима, које сам ја, по заповести вашој гонио, и силот

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 17 дек. 1821.

² *Ibid.*

³ *Id.*, 22 дек. 1821.

власти вашој подлагао!...¹ С каквом мисли и вољом да доћем пред лице ваше да душмани очи насладе мојим страданијем?!“ Напротив, Јован Обреновић, који је увек био слепо уз Милоша, подбадао га је против Николајевића и Тодоровића, који су узрок што је он, тих дана, видео његово „сузно око“.²

Прота Матија је био позват у Крагујевац као и Јеврем, али се устезао такође да иде тамо. Милош је морао да понавља позив Проти Матији, који се већ толико пута побојао да му он живот не одузме: „Ако си онај мој Мато, кога сам љубио, дођи!“ Прота вели да је плакао кад је читао то писмо и тешио је Милоша, молећи га да своје здравље чува и да не сумња на Јеврема.³ 6-ог децембра писано је поново Проти Матији „одма поћи... к Господару, не чекајући Господара Јеврема, нити о чему сумњајући се, ако је од које небуд стране какова страха напуњен“... Истога дана Милош је писао Јеврему, да ништа не зна о ономе што му он пише у писму од 3 децембра, да му оставља на вољу доћи или не доћи; али ако не дође да ће издати „прокламацију да се више Господаревим братом не назива, и ако себе признаје недостојним бити брат Господарев, то овамо и нека не долази“...⁴

Јеврем ипак није дошао. 12-ог децембра Милош се обрати и Н. Луњевици, који се такође устезао да дође на његов позив, корећи га што му ништа није јавио кад је и он знао за састав Николајевићев и Тодоровићев, искључује га „из братства“ и препоручује му „да се добро у памет узме шта ће по влајету говорити и радити... ако хоће да безчестан не буде“, тј. бијен, јер је чуо да је он говорио „да Господар без помошти и савета његова ништа учинити није могао.“ На завршетку Милош је изјављивао наду да

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 139. 3 дек. 1821. Шабац. Јеврем Обреновић Милошу.

² *Држ. Арх.*, К. К., 144. 27 нов. 1821. Брусница. Јован Обреновић Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 21. 7 дек. 1821. Прота Матија Милошу.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 6 дек. 1821.

ће Н. Луњевица у овом „представленију“ видети његову „велику благонаклоност... јер и сам признати мора да је што више заслужио“.¹

О улози Николајевићевој у Абдулшој и Добричевој буни, и о величини одговорности његове, може се само нагађати: у актима Милошевим о томе постоје противречности и огледа се колебање. 22-ог децембра писано је Јеврему: „да је Господар питао Абдулу, Топаловића и Николајевића (суочивши их за њихова дела) је ли и Лаза с њима у договору био у возбунтованију њивом против Господара и да је Николајевић волујући се остао казати јесте или није, по Господар боље веровао је Абдули и Топаловићу, који су казали да није (јербо би они морали знати о том) него самому Николајевићу да јесте, који може бити за оправдати себе, по мненију својему, да ће и неправедно на Лазу казати. И Господар само у тому Лазу повина налази што није хтео Господару саопштити сочиненије пасквиле како и познату му част договора Николајевића с бунтовницима, премда није тако извесно знао је ли или није“...² У писму Тодоровићу од истог датума Милош вели да је познао његову невиност и криви га само што је „сву ствар предварително знао“.³ Дан раније, 21-ог децембра, Милош јавља Герману да су Тодоровић и Николајевић не само писали пасквилу, већ да су прошле године били у договору с Марком Абдулом и Добрицем да га збаце и да Абдула то потврђује.⁴ Није невероватно да су кривице Л. Тодоровића и Н. Николајевића биле наблизу: да је Николајевић био много мање крив него што је Милош тврдио и да је поглавито држањем својим навучао гњев Милошев, који се показао тада много милостивији према главним кривцима Абдулићу и Топаловићу. Неће бити претерано оно што В. Василијевић пише Вуку 20-ог марта 1822

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 12 дек. 1821. — Испр. *Id.*, Писмо под 6 дек. 1821.

² *Id.*, 22 дек. 1821.

³ *Ibid.*

⁴ *Госуд. Арх. Моск.*, 21 дек. 1821. Милош Герману.

године: „за Николајевића толико сам чуо да је сам крив својој смрти и што се могао оправдати није хтео, него је све уз нос ишао Господару и кнезовима; на себе врло много држећи, да је на послетку искао да му туђих дворова министри суде“...¹

За време ове афере највиђенији људи заузимали су се за Николајевића и Тодоровића: Герасим, владика шабачки,² Мустафа-бег, алај-бег санџака смелеревског,³ Лазар Х. Бајић⁴ и др., тако да се Милош чудно „што су се толико знаменити људи не само одонуд [у Србији] него и одовуд за њих подватили и њега за њихову слободу молили“.⁵ Милош је остао неумољив. 4-ог јануара 1822 он одговара владици шабачком: „да ће бити сваки грешник кажњен по својој заслуги; но и да се има више милости него строгиности надати.“

Код Милоша је било непрестано колебање. 30-ог дек. цепидлачи у рачунима с Николајевићем; 7-ог јан. 1822 наређује да се покупе рукописи свију оних који знају писати у ужичкој и ваљевској нахији; 17-ог јануара он пише да Н. Николајевићу и Л. Тодоровићу, кога је поново ставио под надзор Јована Обреновића, неће „са свим строго судити.“ Међу писмима које је Н. Николајевић упутио Милошу налази се и ово, које је писао јамачно у моменту кад је мислио да му је живот опроштен, али да је остављен да живи са жигом на челу да је био издајник: „Господару, милостиви Господару! Ах, што ме остави да ја плачем за живота твога?! Ја се бијих заклео да сузу не пустим ни на самртном часу, но ти да после плачеш на гробу моме. А сад ме душман од сна пробуди и не допусти

¹ Вукова Преписка, III, стр. 111—112. 20 март 1822. В. Васпљевић Вуку.

² Држс. Арх., К. К., Дп. 4 јан. 1822.

³ *Id.*, 24 дек. 1821.

⁴ Држс. Арх., К. К., 20 дек. 1820. Земун. Л. Х. Бајић Милошу. — Држс. Арх., К. К., 230. У писму својом алај-бег тврди Милошу да му брат није вернији од Николајевића, и моли га да му живот опрости.

⁵ Вукова Преписка, III, стр. 108. 5 јан. 1822. Земун. В. Васпљевић Вуку.

ми насладити се твога плача над мртвим телом мојим. Не држи ме жива на поруганију! Не сожаљавај сиrote невернога твога Николајевића“!¹ Милош се одазвао његовој жељи: 21-ог јануара Николајевић је изгубио живот у црнућској шуми, био је „из пиштоља од остраг убијен.“ Да је по Милошевој наредби убијен то је несумњиво. „Да данас митрополит умре, пише један пријатељ Вуку, не би се о њему са толиким сожаљењем говорило, колико о Николајевићу што се данас говори: сваки живи жали га и вели да би Милош шњиме могао и милостивије поступити... Онда није сасвим потамањ већ су партије, једна од стране Милоша, друга од стране његова брата и Николајевића постале, па то неће добро донети“.² Тврдило се у јавности као истина да је Николајевић „до конца смрти све једнако говорио да није крив него да му душмани [особито Ђ. Поповић Ђелен и П. Сретеновић] неправедно живот узимају“...³

20-ог фебруара 1822 Милош нареди архимандриту манастира Враћевшнице Мелентију „ископати тело Николајевића у Црнући и донети онди к манастиру и код цркве погрести. По том за 40 дана да му чине летургије по закону нашем“.⁴ 21-ог фебруара заповест је била извршена.⁵ Ускоро Милош је учинио и нешто за живљење жене и деце Николајевићеве.⁶

По Николајевићевој смрти Лазар Тодоровић пре-

¹ Држс. Арх., К. К., s. d. s. l. Николајевић Милошу.

² Вукова Преписка, III, стр. 110. 30 јан. 1822. Земун. В. Васпљевић Вуку.

³ *Ibid.*

⁴ Држс. Арх., К. К., Дп. 20 феб. 1822.

⁵ Држс. Арх., К. К., 113. 21 феб. 1822. Враћевшница. Мелентије Павловић Милошу.

⁶ Држс. Арх., К. К., Дп. 7 март 1822. — То је ваљда и учинило те Николајевићева породица није отишла у Срем, јер се види из једнога писма да је брат Н. Николајевића, свештеник у Сурдуку, прешао био у Србију 11 марта и тражио да преведе снаху и синовце к себи, што му је било допуштено. К. Николајевић, познати српски историк, зет А. Карађорђевића, син је Н. Николајевића и жене му Макрене, сестре пона Мате Поповића из Ривња. По споменику, који је син подигао оду на гробу у манастиру Враћевшници, види се да је Н. Николајевић био родом из Честина у Грузи.

мре од страха, уверен да га чека слична судбина. Кад Милош чује да је с тога и „мало ван ума својега“ изашао, он га преко Јована Обреновића, под чијим је надзором био, ослободи што је боље могао.¹ Ускоро га врати и у службу.

IV

Још одмах по доласку Н. Николајевића у Београд, у новембру 1821, Панта Хаџи-Стоило, Милошев агент у Земуњу, достави Марку Ђорђевићу, који се бавио у Бечу народним послом, и кога је Милош позвао натраг у канцеларију, све што је знао о ситуацији у Крагујевцу и о доласку Дим. Давидовића. Марко Ђорђевић, Панта Хаџи-Стоило и Мих. Герман били су земљаци. Македонци, рођакама се и подржавали се. Герман је био у овом триумвирату најугледнији, он је ону другу двојницу и увео у српску службу, и они су се држали странке Германове, тј. Николајевића и Тодоровића. Извештавајући Марка Ђорђевића о положају њихових једномисленика у Србији Панта Х.-Стоило му вели да га „добромисљајушча партија“ моли да пише Герману у Петроград да он докаже руској влади о промени која се спрема у Крагујевцу те да она на политичан и учтив начин изјави Милошу негодовање због промене у канцеларији. На основи тога извештаја из Земуна Марко Ђорђевић се обрати 23-ег новембра Герману у Петроград, јављајући му како су се Ђ. Поповић Ђелеш и Наум Ичко дали поново у интриге; како су у свој савез узели неке аустријске интриганте, а наиме Вука Ст. Караџића,² који их из Беча подржава; како је аустријска влада, ту скоро, допустила Дим. Давидовићу да иде у Србију и да је резултат тих интрига удаљавање Н. Николајевића и Л. Тодоровића од послова. Најзад Марко Ђорђевић је, достављајући молбу „добромисљајушче

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. 5 феб. 1822. — Одговор Јованов од 10 феб. 1822.

² О Вукову положају према Л. Тодоровићу, Марку Ђорђевићу и Мих. Герману види М. Гавриловића, *Милош Обреновић и Вук Караџић*

партије“, изјављивао да без његова, Германова, одобрења неће ићи у Србију да заузме положај који му је Милош нудио писмом од 1-ог новембра.

Герман је учинио све што је могао да спасе своје пријатеље. Чим је добио Марков извештај из Беча, он је представио целу ствар Н. Николајевића и Л. Тодоровића министарству као интригу, у којој има и турског и аустријског учешћа, само да се ова два човека уклоне из народних послова. Још 28-ог јануара стигло је писмо руског генер. консула А. А. Пинија у Крагујевац у коме је он тражио објашњења о афери Николајевићевој и Тодоровићевој и представљао опасност која грозил српским пословима, ако се Дим. Давидовић у њих посвети. Милош одмах одговори како је Николајевићевој афери узрок паквида. О његовој смрти ни речи, напротив вели да је у затвору!... Вероватно да је то писмо недељу дана раније стигло да би Н. Николајевић био спасен. Милош додаје против Николајевића још један апсурд да је у српску службу, нарочито у војску, које тада није ни било, увлачио Аустријанце!... Тврдећи да не зна шта је тиме Николајевић намеравао и остављајући тако дискретно да то сам консул разреши, он је хтео да покаже како будно пази на Аустрију и како је дубока била Николајевићева интрига. Милош је дао и један доказ аустријских сплетака приложивши копију некаквога писма којим се Србија препоручује милости аустријскога цара. Писмо је било упућено Варшавској Генералној Команди, писац је био познати интригант Милош Урошевић, који је тврдио да је то писмо писао по наговору Проте Матије!... На савет Пинијев односно Давидовића Милош је одговорио да ће га удаљити од послова, као што је то већ учинио с Протом Матијом због поменутога писма.¹

У време кад се А. А. Пини обраћао Милошу и Герману му је писао да је руско министарство дознало „некаквим тајним каналом“ за неслогу и непријатељство међу српским старешинама а нарочито за ње-

¹ Држ. Арх., К. К., 191. 30 јан. 1822. Милош А. А. Пинију.

гово „негодовање против неких особа“ које заслужују само „пажњу и благовољење“ и да се с тога решило да му изјави „негодовање у име Њ. Имп. Величанства“, али у благој форми: писмо ће садржавати „блага и добродетелна упутства“ за ово критично време и како је потребно да се свака вражда смирује...¹

Запета око 20-ог фебруара стигло је у Србију такво писмо од барона Строганова. На све то Милош одговори да су вести, које су дошле до министарства, претеране; да су народ и старешине њему одани; да је било само неколико амбициозних људи, који су покушали да покажу своје незадовољство, али да их је он — умирио.² На срећу Марка Ђорђевића, Германа и осталих Милош се није присетио ко му је те савете приредио. Око 24-ог дек. 1821 он је био ухватио некакво писмо упућено Марку Ђорђевићу у коме је осуђивано његово „несмислено поступање“ са својим секретарима „обожавајући ове до највишег степена и све данашње стање Србије приписивајући њима...“ Шаљући то писмо адресанту Милош му поручи „да пише оному своме пријатељу у будућне оставити се овакови саветодаванија... јербо из ових... може неким веће нешчасије следовати.“ Како би прошли Марко и другови му, да је он дознао за њихове интриге у Петрограду, није тешко нагађати.³

13-ог марта 1822 Герман је писао Милошу дугачко писмо у коме је врло речито бранио Л. Тодоровића и Н. Николајевића, хвалио њихову верност, апеловао на његову великодушност и износио му сличне примере из светске историје, наводећи случај цара Тита са Секетом, питање цара Јосифа својим министрима, кад су му казали да има много непријатеља који о њему рђаво говоре. „Имају ли 70.000 бајонета?“ питао је цар. „Ниједног!“ одговорили су министри. „Онда зашто да се бојим!?“ Навео је пример Фридриха Великог, како је, прочитавши пасквилу у којој се кри-

¹ Држ. Арх., К. К., 206. 15 јан. 1822. Мих. Герман Милошу.

² Госуд. Арх. Моск., 26 феб. 1822. Милош Строганову.

³ Држ. Арх., К. К., Дп. 24 дек. 1821.

тиковао он и која је на јавним местима била излењена, заповедио да се ниже прилепи, како би се могла боље читати!... Итд. Герман је молио да им Милош опрости живот „да не ридају њихове породице и да се не радују непријатељи Србије.“ Све су то интриге непријатеља, који хоће да униште његове секретаре, и ти су унутрашњи непријатељи гори него спољашњи као што сведочи пример Вука Бранковића и Милоша Обилића. Њихова „маловажна безделица“ изазвала је пад Србије, страшном ропству српскога народа узрок је „глупост онакових несносних људи“... Овде Герман додаје интересантно тврђење о смрти Петра Молера. „Ви сами знате, Господару, какве су лажи биле сплетене од шабачког митрополита Милентија против покојног и несрећног Молера, а после су цела Србија и његови непријатељи признали да је неправедно погинуо. Али све је било доцкан и узалуд, њега није било, а Бог се осветио Милентијевој злоковариој намери“...¹

Најзад Герман је давао на дугачко своје мишљење о новоме кандидату за секретара спољних послова. Дим. Давидовић, вели он од прилике, без сумње је учен и спреман човек, али и учени људи имају своје слабости и склоности. Прилике у којима се Србија налази никако не допуштају да се архива и секретарска дужност предаду „странцу“ и „једном аустријском урођенику“ па ма ко он био. Герман тврди чак да је руском министарству познато да је Давидовић дошао с допутом своје владе у намери да дознаје српске тајне, да их јавља у Беч као што су радили под Карађорђем његови земљаци: Југовић, Грујовић и Радоњић. Сада се пак Аустрије ваља боље чувати него у Првом Устанку, она је сад снажнија; пређе није смела ни мислити на Србију а сада то може и хоће. Једном речи, Д. Давидовић се може употребити за све само не у поверљивим пословима. Герман је предлагао да се пошаље у Беч као кореспондент да отуда шаље политичке вести.²

¹ Држ. Арх., К. К., 206. марта 1822. М. Герман Милошу.

² Ibid.

Тек у половини априла Герман дозна да је Николајевић изгубио живот. „Тако је Богу угодно било, пише он Милошу! А ја вас сажаљавам, Господару, јер сте се лишили једнога доброга и вернога саотачаственика!...“ Смрт свога пријатеља приписивао је Дим. Давидовићу, Науму Ичку и Ђелешу. За њега је Ђелеш турски а Наум Ичко аустријски шпијун. „Борђе Ђелеш од муке, што му нисте примили ферман од 1820 године, који је био донео из Стамбола да у гвожђе окује несрећну Србију за вечита времена, и не могавши вама досадити, избуљвао је свој јед на несретнога и доброга патриота коме нека је вечна памет!...“ Обе странке, русофилска и туркофилска, узajамно су се оптуживале. Павле Сретеновић, друг Ђелешев у депутацији и једномисленик његов, тврдио је да је целој афери узрок Аустрија. 8-ог фебруара он јавља Милошу да је земунски тумач долазио два-трипут у Београд и распитивао за Николајевића да ли је жив и како се у Земуњу тако исто интересују за њега. „Из тога се види да је повод из Немачке био!“ закључује тврдо Павле Сретеновић.¹

V

Садржина Николајевићева памфлета толико је поразила Милоша да се одмах, 23-ег нов., био обратио народу нарочитом прокламацијом: „...Браћо моја, доводим вас овим оглашенијем отечески и братски свакога во особ поздравити и свакому свободу дати да сваки онај, који је чрез мене и чрез кнезова наших какову неправду, глобу или другу несносимост претрпιο с поразуменијем својег главног кнеза такову своју тјаготу писмено са својим именом мени на размотрење да пошаље, да ја, ако би се мене тицало, своју погрешку видевши, себе поправити усердствујем, ако ли пак до ваших кнезова такови непоредак и без мојег

¹ Држс. Арх., К. К., 88, 8 феб. 1822. Београд. Павле Сретеновић Милошу.

знања догодио се, да ја сам таковога преступника, ако се поправити не би могао, као непријатеља отечества и благостојанија нашег сматрам...“ Обраћајући се нахијским кнезовима он вели: „Ово оглашеније на народ, најпре сами прочитајте и добро разумите га, по том три дана једно за друго народу прочитајте с добрим толкованијем шта оно у себи содржава и изјавите им да ја од њи сверху овога оглашенија изјасненије њиво захтевам, које они и да учине, за које дело вама надлежи вашег писара њима дати... Како од народа, тако и ваше изјасненије сверху тога захтевам...“¹

Народ није похитао да исказе своје негодовање ма да је било и сувише разлога за то. 18-ог дек. народ ваљевске нахије одговори да му је све добро, да такво благостање није запамтио и да моли Бога за дуг живот кнежев; 20-ог дек. народ шабачке нахије одговара готово то исто. Старешине су имале такође разлога да тражено „изјасненије“ напишу у истом смислу, јер би њихове тужбе могле бити упућене само против Милоша. Колико су старешине веровале у његову искреност види се из Јевремова писма, који је сматрао да је проглас од 23-ег новембра просто Милошево лукавство да искуша свакога шта мисли, „јер и по оном, вели Јеврем, што од мене захтевате изјасненије сверху нашег обштег оглашенија, познајем да неку сумњу о мени имате...“² Тако је Милош добио представке, које су управо биле благослов његове управе.

Јеврем Обреновић имао је право што је сумњао да Милошу није стало да зна своје мане, него шта се о њему мисли. Добивши представке какве је желео Милош стане удешавати преко својих људи некаква народна „негодованија“ каква народ нити је имао нити су му падала на памет, тј. да тобоже народ тражи да се извесна лица удаље из народних послова. То су пак били људи којима је Милош хтео

¹ Држс. Арх., К. К., Дл. Под 23 нов. 1821.

² Држс. Арх., К. К., 139, 3 дек. 1821. Јеврем Милошу.

или да се освети и да их понизи, или тренутно да не буду уз њега. Та су лица била Дим. Давидовић што га је Пини сумњично као аустријског агента, Младен Миловановић који се у децембру вратио из емиграције и Милош се колебао шта с њим да ради, у свакоме случају учини му се zgodно да има решење како га народ неће. Најзад у та лица долазе прота Матија Ненадовић и прота Радојица Жујовић, њихова је афера типична и најбоље показује колико је прокламација од 23-ег новембра била неискрена.

Милошу је било доказано да је скупштина, држана у Ваљеву, узевши сасвим озбиљно његов проглас, хтела да му представи мане његове управе и живота у једноме акту, који је писао Јован Миоковић, кога је Јеврем по Милошевој наредби ставио скупштини на расположење. Милош сад однекуда уобрази да су садржину тога акта инспирисали Прота Матија и прота Радојица Жујовић. То је била главна кривица Проте Матије. Доставу коју је послао Пинију, 30 јануара, да је Милош Урошевић нудио Србију аустријској заштити по Протином наговарању, Милош је вероватно сам и измислио, у сваком случају он у њу није веровао.

Тако 16-ог фебруара 1822 на Милошев миг „Кнезови Канцеларије Народње Србске“ у Крагујевцу поднесу му „всепокорњејше прошеније“ у коме изнесу нека „народња предложенија“, као одговор на прокламацију од 23-ег новембра „да би сваки своју тјаготу и негодованије, ако би против којег кнеза, или којег небуд званија и чина, који год имао“: „1-во, за Младена Миловановића народ говори да је он за владенија Георгија Петровића, паденију Србије причина био... зато народ моли се да би реченом Миловановићу не само какво дјело народње невручили, но да би га јешче и од вас удалили.“ Даље поменувши неверство које су неки Срби из Аустрије учинили некад народу у акту се још вели: „Таково подозреније међу народом и на Дим. Давидовића будући, народ моли се да би га удалили.“ Тим су актом кнезови Народног Суда у Крагујевцу резумирали све

народне жеље! „Никакова завист ни мерзост против назначени лица, нас на њих таковаја писати побудила није; но само народња предложенија вам представљамо, које за дужност нашу признајемо, а при том молимо да би прошеније ово неплодно не било.“¹

У другом засебном акту изнесена је опет једна друга народна жеља: да се свештеници исклуче из народних послова, тј. Радојица Жујовић и Прота Матија, који је „честократ мјатеж, раздор и несогласије међу народ уводио и што више на партије такви разделити трудио се, од куда и междусобна бран родити се могла је“.²

Милош наравно то усвоји и оба проте буду удаљени од послова. „Обаче прежде нежели би такви отпуштени били, наставља Милош, вам кнезовом суда наложити за добро судио сам, да проту Матију Ненадовића упитате где је оно писмо, које су они у скупштини у Ваљеву с вашим согласијем сочинили и препиесати дали с тим намјеренијем мени вручити га. Зактевајте да вам то сочиненије изнесе; при том питајте га, от куда је њему таква власт дана у приватна дјела мојег дома и мојих браћа стављати се и обхожденије моје строжајшим образом опорочавати. Из мојег безморалног обхожденија (по његовом мњенију), какова је штета овому народу и уштерб самому правитељству произходила? Представите му да како ја ни у чија домашња дела нестављам се, исто не само ја, но никакав човек рад није да се његова внутрења дјела рецензирају! И кажите му најпосле да ни владјетељ један от обикновених слабости чловјеческих слободан није. Питајте га такожде, нека вам покаже у чему се састоји неправда она, која је от моје стране народу нанесена, и која им неправда с моје стране повод дала, писмо оно у Ваљеву противу мене сочинити?“ Ова су питања најбољи доказ

¹ Коло, 1901, књ. II, стр. 506. Алекса Јовановић, *Народња Негодованија*. 16 феб. 1822. Крагујевац. Кнезови Милошу.

² *Ibidem*.

откуда су потекла „негодованија“ против оба прете: то су била Милошева „негодованија“ а не народна.¹

На све то кнезови одговарају да су Проту Матију испитали тачно: „Но он изговара се премда је у собранију, где је назначено писмо писато, био, ништа мање његовим наупштенијем писато да није, нити у таковоме његовог потписа, ни печата има, а јешче мање куда је да зна. На вопросе пак ваше, у данашњем писму назначене, изговара се да таково што из његових уста изишло није.“ Кнезови су изнели још мишљење да се Прота Матија задржи „док назначено писмо пронађе се, којему оригинал и ако не нађе се, то ће после копија код Миоковића, који је писмо писао, наћи се моћи“...² Милош то одобри: али писмо не буде нађено, те је Прота Матија отеран из Крагујевца, где је био позиван у децембру онако дирљивим изразима, и отеран је пошто је морао написати изјаву да је радио на издајству Отаџбине!³ Миоковић је био такође истеран из службе, а његов господар Јеврем и даље је остао неповерљив према Милошу.

За Милошеву нестајност врло су карактеристичне наредбе, које је у фебруару и марту 1822 писао о Проти Матији и Миоковићу. 17-ог фебруара наредба Јеврему да отпусти Ј. Миоковића из народне службе; 22-ог фебруара изјава Јеврему да му све прашта што је говорио, да дође у Крагујевац и да му и Миоковић може доћи без страха; 7-ог марта наредба Јеврему да буде покоран „прописе и законе от својих млађих, Господар никада примити не може... Ненадовића и Проту Жујовића да не призива нити прима к себи... Миоковић из народне службе искључава се...“; 12-ог марта наредба Јеврему да Миоковића пошље у Крагујевац и другог писара да не узима, јер ће Миоковић опет своје место добити; 13-ог марта, Милош се извињава Проти Матији што му је одузео

¹ *Бол.*, 1901, књ. II, стр. 508—509, 16 феб. 1822. Милош кнезовима Канцеларије Народне Србске.

² *Id.*, стр. 509—510, 16 феб. 1822. Кнезови Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 140, 31 март 1825. Јеврем Обреновић Милошу.

поклоњеног хата, шаље му накнаду и објашњава му да је „политика“ захтевала да се онако с њим поступи у Крагујевцу. „А у чему се право преступленије његово састоји, то Прота дознати не може, него кад време дође, које није далеко, он ће опет на своје место доћи и онда ће му се причина његовог данашњег положенија одкрити, коју када дознао буде и сам хоће признати да је Господар право имао с њим тако поступити“...¹ То је епилог Милошеве наредбе од 23 нов. 1821 да му народ и старешине изјаве шта мисле о његовој управи.

Давидовић је још 17-ог фебруара био удаљен из Крагујевца и послат у Шабац. 19-ог фебруара он упуту Милошу писмо у коме је, најсентименталнијим, готово отужним изразима изражавао дубоки бол своје душе, што је удаљен од његовога обожаваног лица. „...Не могу одолети срцу моме, које ми представља удаљеније моје од вас одвећ необичним. Сва уверенија ваша о благонаклоности и милости вашој чине ми се јоште недовољна к ободренију духа, који ми је клоњуо... срце моје јест неутешимо за растанком с вама, кога обожавам... Сит сам се наплакао путем мислећи за вама и тужећи за оваквом променом судбе моје... Грозна је помисао Давидовићу што има људи који га држе за подозрителна и за способна издати Отечество и Господара... Једино присуство моје около вас било би кадро излечити ми рану, задану ми удаленијем мојим“... Писац је важио као човек који уме да „чувствује“, па је то радио и на овом изгнаничком путу. У поменутоме писму он је у јединомезу изливу дао Милошу врло ласкаву оцену његова рада: „Први дан путовања мога прошао сам мимо Тополе. И видевши зданије покојнога Карађорђа, нисам могао уздржати се да не свратим њему. Кад сам га прегледао, представила су ми се сва времена славе србске; сва историја дела владатеља наших прелетела ми испред очију. Гледао сам у уму и дела Ђорђева. Красна времена, које је изишло трудом и подвигом

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под датумима.

његовим! Но и ужасна, зашто је под њим и исчезло! Ичезло због користољубија, неверности и невежества! Но произвело је и највернијег сина Отчеству, произвело је вас, Господару! Опоменуо сам се онога вечера, кад сте ми избројали дела ваша, која сте учинили досад Роду нашем и Отчеству, и кад сам вам, услађен величином њином и славношћу и управо у изумленију изљубио и руке и ноге њих ради, утопљен у удивљавање редког и великог духа вашег. У оном торжеству стојите ми и сад пред очима: велик, славан, понос Роду и благодеј Отчеству!...¹

Милош је волео хвалу и овај Давидовићев излив несумњиво је учинио на њега добар утисак, у толико бољи што је непрестано био под утицајем садржине Николајевићева памфлета у коме је оцртан као тиранин народни.

О Ускресу Давидовић се врати у Крагујевац, али није могао загрејати место у канцеларији. 21-ог маја је послат у Жичу да чита неке натписе;² 29-ог јула отерао је у Брусницу што је био упоран а „сада пак Господар подржава оном упорству његовом“.³ Давидовић је био незадовољан што му је пријатељ Јов. Пожарац неправедно добио батине због Амице.⁴ 3-ег августа Милош наређује Василију Поповићу, „ако је његова воља, нек узме Давидовића са собом и нека га води по нахији да га учи чувствовати, јер он то врло добро зна“.⁵ Његово одсуство из канцеларије Давидовићеви су непријатељи узимали као сигурно удаљавање од послова; аустријске власти пак тражиле су да им се изда, јер му је рок пасошу давно прошао. „Ми смо знали, говорио је земунски тумач београдским кнезовима, да он није за вас, нити ћете ви фајде од њега видети“.⁶ Они су одмах с очеви-

¹ Држ. Арх., К. К., Дос. Дим. Давидовића. 19 феб. 1822. Шабац. Давидовић Милошу.

² Држ. Арх., К. К., Дп. 21 мај 1822.

³ *Id.*, 29 и 31 јул 1822.

⁴ Види стр. 459.

⁵ Држ. Арх., К. К., Дп. Под датумом.

⁶ Држ. Арх., К. К., 88. 10 авг. 1822.

дним задовољством доставили Милошу тај суд о Давидовићу. Али он је већ 21-ог августа био позван Милошу,¹ који га је енергично узео у заштиту од аустријских власти.² 29-ог октобра Вук пише Копитару за Давидовића: „Философ је здраво, затворен није био него је мало ишћеран (са своје памети), али је сад опет примљен, док опет не почне *романизираћи*. А Пожарцу су му ударили 50 батина, а да је ко бројно и више би било“...³

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. Под датумом.

² *Id.*, 19, 28 септ. и 1 дек. 1822. — Држ. Арх., К. К., 229. 14 септ. и 27 нов. 1822. Абдурахман Милошу.

³ Вукова Преписка, I, стр. 199. 29 окт. 1822. Темнишвар. Вук Копитару.

ГЛАВА XXX

СМРТ МЛАДЕНА МИЛОВАНОВИЋА И ЕМИГРАЦИЈА
У БЕСАРАБИЈИ

- I — Емигранти у Бесарабији после Карађорђевог смрти (1817—1821).
- II — Младен Миловановић у устанку у Влашкој. — Његов прелазак у Србију (28-ог новембра 1821). — Пријам код Милоша. — Милошове интриге против њега (феб. 1822—феб. 1823). — Младенова смрт (апр. 1823). — Милошеви извештаји емигрантима у Бесарабији и руској влади (10 мај).
- III — Милош и емигранти после Младенове смрти (1823 и 1824 год.). — Откриће једне завере у Србији (дек. 1824). — Њен узрок. — Милош тражи Јевремово мишљење о мерама за будућност (1 јан. 1825). — Јевремов одговор (7 јан.).

I

После Карађорђевог смрти српска емиграција у Бесарабији сасвим је изгубила наду да ће се моћи једног дана наметнути Милошу. У Русији им се пак није никако остајало: живот у туђини падао им је у толико теже што нису били задовољни помоћу која им је тамо давана. Најзад се неки од главнијих чланова реше да иду у Србију да припадну на молбу везиру и Милошу да им допусте повратак. Добивши пасоше од руске владе, 29-ог марта 1819, Младен Миловановић, Јаков Непадовић, Велисав Станојловић, Дим. Стефановић, Живко Гусларевић и Атанасије Милојевић, крену се са својим породицама у Отаџбину. 16-ог маја стигну у Темишвар.¹ Тек кад су ту до-

¹ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., 31 мај 1819. Хагер Двор. Пат. Bèny.

шли они увиде да неће лако бити примљени у Србији и да је чак опасно да иду тамо, те се 19-ог маја обратe молбом команданту Банатске Ген. Команде, фелдмаршалу Хагеру, да их Аустрија прими а евентуално и да их издржава. „Видећи ми, веле они у својој молби, да они предели нису удобни за нас и наше фамилије, тога ради и отпук испросили јесмо из Русије за повратитеља у Отаџбину наше; обаче ми видећи да сада нами није времена прећи у Отаџбину, тога ради ми молително припадамо Вашој Екцеленцији да бисте отеческим сабољезнованијем попеченија о нама имали и у всеавгустејшаго Монарха изходатајствовати да би нам позволено било живити под покровитељством Свјатјејшаго Престола Австријскога в тих пределима где ми знајемо да можемо трудом нашим фамилије наше хлебом хранити, по жеже ли обстојатељства не дозвољајут нам там живити где би ми могли фамилије наше содржавати, тако ми всепокорњејше просимо В. Е. да бисте за нас бедне и пострадаелне у всеавгустејшаго монарха спомошествованије нам испросили с чим будем ми фамилије наше содржавати, ибо иначе морамо сви од глади помрети.“ За све ово они су обећавали да ће, кад буде дошао тренутак да се „против општег врага“ иде, дати и последњу кап крви за аустријског цара.¹ Али Хагер им нареди да се без одлагања врате одакле су и дошли, јер Аустрија мора да води рачун о добрим односима с Портом и неће да прима негдашње поглавице њених бунтовника. На ову заповест људи се одмах врате, а за њима су се ускоро и њихове породице кренуле.²

У међувремену тих враћања Милош буде извештен од својих агената да су Младен, Јаков и остали враћени али да су им породице остале и да су у великој беди, те нареди, 16-ог јуна, Стојану Миленковићу у Панчеву, да отиде до Темишвара и да породицама враћених емиграната подели хиљаду фо-

¹ *Kriegsarchiv*, Н. К. Р., Прилог уз Хагерово писмо од 31 маја 1819.

² *Ibid.*, Читав досије о овоме.

ринти сребра и најзад да пита аустријске власти да ли би допустиле да та чељад пређе у Србију.¹ Али док је Милошев човек однео помоћ већ су се били сви вратили натраг.²

После овога Милош је као и дотле био на опрезу од стране емиграната и њихових емисара. У новембру те исте године некакав Рус буде ухваћен у Србији и погубљен. Милош га је сматрао као уходу старешина у Бесарабији, који је послат да види стање у земљи и да се увери да ли би их народ примио натраг.³ Са своје стране пак емигранти су као увек одбијали од себе свако учешће у ма каквој радњи против Милоша, коме су чешће писали и који им је, од времена на време, слао по нешто новаца само да би их учинио стрљивијим те да му их Русија не пошаље на врат, док се он сасвим не утврди и док се не реши српско питање.

Тако 22-ог јула 1820 Младен Миловановић моли Ник. Николајевића да се с неким пријатељски расположеним лицима заузме код Милоша те да сузбију интриге против њих и да им израде повратак у Отац-

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. 16 јун 1819.

² Држ. Арх., К. К., 85. 22 јун и 2 јул 1819. Ђ. Поповић Милошу.

³ Држ. Арх., К. К., Дп. 19 и 20 нов. 1819. — Држ. Арх., К. К., Vагiа, II. То је био некакав Игњат Матејев из Кијева, који је био с руском војском у Србији. Ухваћен од Турака и продаван као роб, он успе најзад да се опет избави и врати у Русију и постане посланик код Недобе. „Кад је једно вече Недоби чизме скидао упита га Недоба зна ли он свуда по Србији проћи, он одговори да зна... Онда Недоба отвори реч... да ће га послати у Србију да види како Г. Милош с варолом управља, у каквому селасију с везиром и протчом господом турском живи, како народ под њовим правленијем живи, жели ли народ прве старешине имати, жели ли војску русијску и њову господу, који су пређе у Србији били, да види има ли почивши Г. Георгије свој гроб, и научили га да иде управо уз Дунав и да тамо никог ништа не пита до Београда, у Београду да се стара навадити од везира књигу, потом да иде у Шумалију, београдску нахију и Левач, и то само у она села да иде откуда дозна да је робља одведено, а у друга да не иде, и то само због тога да би онај увређени народ лакше себи привољети. И тако Младен му нарочито казао да иде Јевти Скерли и казао да има сестра његова код Јевте Скерле, да их поздраве и да јави да су Руси све српско робље од Турака откупили и да му јави да је он жив и здрав и да има у његову подруму у Београду 12 пари ножева.“ Игњат је ухваћен у Букурџи: „Онде показао се да је Турчин, но по тој точности и класификацији дознавши да је његово намереније народ побунити, смртију буде казнен близу Ја-године.“

бину.¹ 8-ог октобра исте године Јаков Ненадовић, Младен, Антоније Пљаквић, Јеврем Ненадовић и остали јављају Милошу да су примили његово писмо од 11 септ. и да су поделили са свом српском сиротињом у Бесарабији послатих им три хиљаде гроша. Наричући за злом судбином и преклињући га да не верује њиховим непријатељима они су га молили да их прими: сиротиња су, без издржања, умире их много и просе да сахрањују мртваце по хришћанском обичају!...²

Највећа опасност од емиграната загрозила је Србији кад је, у јануару и фебруару 1821 године, бучнула буна у Влашкој и Молдавији, где је било много Срба. Букурџит је кинтео њима. „Срби како су се расули по свету, свуда их има. Они што су отишли у Бесарабију свуда су се разишли, сем неколико старешина у Хотину и у Кишењеву. Овде их — у Букурџиту — има много, но осим тога полак овог града говори српски и болгарски, а пола другим језицима. Има Болгара и Срба, који су овде сви под именом Србаља познати, до 26.000 и више фамилија“...³ Ту је Хаџи-Продан „у Арнаутима“, тј. у гарди влашког кнеза, ту Миљко Петровић, брат Хајдук Вељков, такође у гарди кнежевој; ту Радо Вучинић, бивши пуномоћник српскога народа код Наполеона „али у неописаном убожеству, дошао је без капе, без чизама и без читаве хаљине, као да је из штукхауза утекао“;⁴ ту су Јово Рашковић „фалишни књаз Илирически“,⁵ Стеван Живковић Телемак, Стеван Живковић пуковник, Коста Николић, лажни Немањић, и многи други. Најзад ту је маса српских очајника, људи готових на све; никад српски народ није избацио више пустолова него после 1813 године; било их је по це-

¹ Држ. Арх., К. К., 22 јул 1820. Хотин. Младен Миловановић Ник. Николајевићу.

² Држ. Арх., К. К., 8 окт. 1820.

³ Вукова Преписка, I, стр. 60.

⁴ *Id.*, I, стр. 63.

⁵ Држ. Арх., К. К., 206. 13 авг. 1819. Букурџит. Герман Милошу.

лој Европи. „Сербљи немају чести ни уважаенија, све због сербскога несрећног имена“.¹ Стев. Живковић Телемак пише Вуку 18 окт. 1818: „Бољари влашки, како што Србе познају као хајдуке под именом Арнаута, мисле, да они ни за што нису способни кромје да са завијени саруци и јагагани за појасом, њима стоје за буткама, зачудили би се, да им ко каже да у Срба има учених људи и књига“!...²

У таквим приликама сасвим је природно што су Срби, кад је букнуо устанак у Влашкој и Молдавији, играли врло важну улогу и као војници и као старешине: једни су пристали уз Т. Владимиреска, а други уз хетерију, односно уз А. Ипсилантија. Међу прве спада Хаџи-Продан, међу друге пак многи емигранти из Бесарабије, који су на први глас о нередима у Јашу похитали у Молдавију.

Милош је знао добро каква му опасност грози с те стране и будно је пазео на српску границу према Влашкој.³ Бојећи се каквога емигрантског испада он се тада показивао врло љубазан. 1-ог августа 1821 се тада показивао врло љубазан. 1-ог августа 1821 Милош се обрати Младену Миловановићу, Јакову Недадовићу, Антонију Пљакићу и Луки Лазаревићу и уверавао их је о својој братској љубави и жељи да их, ако прилике допусте, види у Отаџбини. Управо

¹ Вукова Преписка, I, стр. 65.

² *Id.*, стр. 62. — Милко Петровић, Хајдук-Велков, брат, био је неко време у гарди молдавског кнеза Калимахија, па 1817 године ступи у гарду влашког кнеза Караде Ал. Судо, који је Караду заменио отпусти из штедње Милка. Незадовољан овим он се повуче са својих тридесет другова у Синају и тамо се затвори. Како његове намере нису биле јасне, влашки кнез и руски генерални консул, А. А. Пини, нађу да ће бити најбоље да се с овим кондотјером ступи у преговоре, те му за то пошљу на разговор Хаџи-Продана. Ну Милко га неко време задржи као залог, одузме му сав новац (тридесет и четири дуката) и отпусти, најзад опет ступи у преговоре, добије од влашког кнеза путни трошак и мирно пређе у Србију. Његови пак другови предаду се на веру; неки буду прогнати а неки се притаје да дочекају згоднију прилику. О томе: N. Jorga, *Raport*, стр. 59. — *Држ. Арх.*, К. К., 191. 27 јул 1819. А. А. Пини Милошу. — 20 јан. 1820. Милош А. А. Пинију. — *Држ. Арх.*, К. К., 206. 29 јул 1819. Герман Милошу. — „Фалишни кнез“ Јован Рашковић ухаћен је био апр. 1820 у некој политичкој афери, тврдило се да је хтео да побуни Влашку. — *Држ. Арх.*, К. К., 206. 9 апр. 1820. Герман Милошу.

³ Види стр. 56 и 506.

он им је препоручивао да старање за то оставе њему, и да седе на миру.¹ У исто време, нареди да се оне српске породице, које су услед нереди у Влашкој побегле у Аустрију и дошле на српску границу, приме у Србију и да се шаљу у унутрашњост.²

II

Од Срба из Бесарабије у Ипсилантијевој војсци био је најзнатнији Младен Миловановић. Ту се нашао с Хаџи-Проданом, пошто је овај пришао Ипсилантију, и обојица су делили судбину с Јоргаћем, који се после Ипсилантијева бегства повукао у Молдавију. Најзад Хаџи-Продан, после трагичне и јуначке смрти Јоргаћеве, побегне у Бесарабију а Младен под туђим именом умакне преко Буковине у Сибињ. 22 октобра 1821 Младен се јави Дим. Мустакову, Милошеву агенту у томе месту, и најави да хоће да иде у Србију.³

Заиста у половини новембра Младен се крене из Сибиња и дође у Банат, на српску границу, у друштву с неким Јованом Чаушем и једним дететом. Али аустријска власт, дознавши за то, пође за њима у потеру, ухвати Јована Чауша и дете, а Младен се крио по ритовима, где и хаљине изгуби.⁴

Извештен о авантури Младеновој Милош јави 27-ог нов. Јоксиму Милосављевићу у Пореч да ће Младен прећи из Беле Цркве у Србију те да га одмах стави под надзор и с два момка пошље у Крагујевац: нигде да не свраћају нити да с киме ступају у разговоре.⁵ Још наредба није ни стигла у Пореч, а Младен пређе тајно на српско земљиште (28-ог новембра).⁶

¹ Петровић, *Грађа за Историју*, I, стр. 478.

² *Држ. Арх.*, К. К., 3. 7 авг. 1821. Заклопача. Живко Михаиловић Милошу одговара на горњу заповест од 31 јула.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 185. 22 окт. и 12 нов. 1821. Дим. Мустаков Милошу.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 27 дек. 1821. Милош генералу Михаиловићу у Панчево.

⁵ *Id.*, 27 нов. 1821.

⁶ *Id.*, 1 дек. 1821.

притаји се негде и тек 18-ог дек. искрене пред Милоша у Крагујевцу.¹

Милош га лепо прими. 19-ог декембра, извештавајући везира о томе, вели да је Младен, лутајући по свету, потрошио све своје имање, да су он и породица му дошли до просјачког штапа и да је, најзад, надајући се да му Отаџбина неће одрећи помоћ, напустио своје и с много опасности по живот дошао управо к њему „сав исцепан у просјачком оделу,“ тражећи само „парче хлеба за одржање живота.“ Милош је молио везира да ништа не сумња на Младена.² Абдурахман одговори да нема ништа против Младенова повратка, јер је уверен да је мир у Милошевим рукама и да десеторица њих као Младен не могу ништа учинити док је он веран цару.³ Везир је оставио Милошу потпуно одрешене руке и чак је цудио своје услуге да помогне при рекламацији Младенових ствари за које се чуло да су пале аустријским властима у руке.⁴

Изгледало је да су Младенове патње дошле своје крају. Будући да је био сасвим го, Милош га господски одене и поступао је с њиме лепо; гостио га је за својим столом, одликовао га пажњом и сасвим га ослободи, те Младен отиде на Саву и ископа нешто свога сакривеног блага.⁵ Али Милош је био и сувише превртљив и осветољубив да би се могло очекивати да ће заборавити увреде које му је Младен нанео, док је био силан председник Совета, кад га је усред судског заседања називао рутавим псетом и кад му је претио вешалима.⁶

¹ Држ. Арх., К. К., Дл. 1 и 18 дек. 1821. — 10 дек. 1821. Крагујевац. А. Симић Милошу у Брусницу. Шаље му момке Павла Зеца и Тодора из Брезовца, који су ишли да траже Младена.

² Држ. Арх., К. К., Дл. 19 дек. 1821.

³ Држ. Арх., К. К., 229, 23 дек. 1821. Абдурахман Милошу. — *Id.*, 87, 23 дек. 1821. Кнезови Милошу.

⁴ Држ. Арх., К. К., Дл. 4 јан. 1822. — 27 дек. 1821. Милош је писао панчевачком генералу и молио за Младенове ствари.

⁵ Вук, *Грађа за Српску Историју нашега времена*, fol. 53 verso. — Држ. Арх., К. К., Дл. 22 апр. 1822. Милош архим. Мелентију у Враћевинци јавља, да не може доћи на славу Ђурђевдан и да место себе шаље Младена Миловановића.

⁶ Види књ. 1, стр. 324.

У фебруару 1822 Милош је већ удешавао пародна „негодованија“ против Младена; ускоро је дошло и са стране подстицање, да предузме извесне мере против њега. У писму од 15-ог марта 1822 из Петрограда Герман га је укоравао што трпи Младена, који је толика насиља починио у народу под Карађорђевог управом и који је дошао главе Милану Обреновићу. Сем тога он је давао и друге разлоге. Примајући њега Милош је учинио рђав преседан; кад га је примио сам, Русија му може послати и друге на врат, на пример Карађорђеове синове; све државе држе револуционаре у затвору; Аустрија држи А. Ипсилантија у Мункачу, Русија Мих. Суца, молдавског кнеза, у Кишењеву; кад ове силе штеде Порту, треба да Милош то чини у толико више; Младен је Портин бунтовник и његово бављење у Србији може да доведе у неприлику и саму Русију, јер Порта може казати да је он тамо дошао с руским допуштењем и с Милошевим пристанком да народ буни.¹ Месец дана доцније Герман се поново враћа на то и вели да је покушавао да се код руске владе обавести шта би требало да се ради с Младеном и да му је одговорено да цар Александар неће да зна за бегунца и да све оставља Милошу на вољу. Знајући добро с ким има посла Герман препоручује Милошу да само „хришћански“ поступи, тј. да Младена не издаје Турцима да га муче, „него ви да га не лишите жизни јавно да се не покажете пред Европом тираном, него или Народному Суду дати га, илити протерајте га...“²

Те савете и поруке Милош је добио 12-ог маја, и одмах напусти улогу милосрдног Самаританина. Већ у јуну Младен је био заплетен у свакојаке процесе. То је био почетак интрига. Али то је била још најмања ствар. Ево како Вук прича у једном коментару о кишењу Младена Миловановића, у коме је и сам имао извесну улогу. „Милош га је из-

¹ Држ. Арх., К. К., 206, 13 март 1822. Герман Милошу.

² *Id.*, 15 апр. 1822. Исти истоме.

најпре лепо примио, а после не само што подговори да га туже сви, који мисле да од њега имају што тражити,¹ него му је још преко различних лица толико пута читао јавно све погрешке његова владања, нпр. како је био Кара-Ђорђији министар и све га на зло учио и навраћао; како је био рђав војник, и од Турака све се крио и бегео; како је криво судио, како је праве људе био и убијао; како је у београдском граду беглучким кукурузима ранио своје крмаче; како београдску и остружничку скелу нико други осим њега није могао закупити; како је солану трговину сам, са својим ортацима, готово био притискао; како је по целој Србији имао кованлуке и воденице, у трговини ортаке, по Београду дућане и магазе; како је најпосле с новцима у Немачку побегао итд.² И Вук је био један од тих који су, по Милошевој заповести, читали Младену ове ствари, те су му непријатељи доцније пребацивали како је на тако недостојан начин „Милошу... за орудије служио“.³

Пошто је Младена добро изгрдио и намучио Милош му најзад каже да га Турци траже „него да иде из Србије“.⁴ 18-ог декембра он нареди Дим. Мустакову у Сибињ да пише Герману у Петроград да је везир изјавио кнезовима и Јеврему Обреновићу негодовање због Младенова бављења у Србији, и да је тражио или да му се изда или да иде одакле је дошао.⁵

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. Под 23 јуном 1822. Види се да Младен гони неке људе за дуг, а други опет њега. — Под 3 окт. види се да је Милош наплатио од Младена за рачун неког лица у Смедереву две хиљаде гроша.

² Вукова Прелиска, II, стр. 655. — Иста, Грађа за Српску Историју нашега времена, fol. 53; на fol. 25, Вук вели да је ово било у јесен 1822.

³ Улак за 1843. У коментару уз Вуково писмо од 12 апр. 1832. — Вуков Одговор на Лажу и Ошдање у Српскоме Улаку, стр. 7, 30. — М. Светић, Ушук II, стр. 22, 26. — М. Ђ. Милићевић, Поменик, стр. 352. Прича се да се Милош обраћао Младену увек са: „Господару Младене“, а Младен би пак Милошу говорио: „Еј Милошу“, као да је Милош увек мали војвода а он силни председник Совета. Ну најзад Милошу се то досади и он подвикне својем госту: „Господару Младене! Нисам ја твој Ејмилиш; него ти добро знаш и ко сам ја, и шта сам. Како је то: ја тебе господари, а ти мене милошиш? Докле ћемо тако?“

⁴ Вук, Грађа за Српску Историју нашега времена, fol. 53 verso.

⁵ Држ. Арх., К. К., Дп. 18 дек. 1822. Милош Марку Ђорђевићу.

Пишући А. А. Пинију руском генер. консулу о истој ствари Милош га је молио да Русија изради код аустријске владе да се Младен може мирно вратити преко Аустрије у Бесарабију.¹ Тврђење Милошево о везировом захтеву извесно је измишљено.² Неколико дана доцније одговорено је Мелентију Павловићу, који је Милоша позивао да, после Божића, дође у Враћевшницу „курјаке гонити“ да не може доћи „будући да и овде има курјак један страشان којег намерава Господар гонити, и за то и њега позива да по празнику овамо дође помоћи гонити овога курјака“.³ Овде је реч извесно о Младену.

Колпко није било искренности и истине у Милошеву тврђењу да Младена траже Турци најбоље се види из писма које је Милош упутио депутатима 12-ог фебруара 1823. „Да се Младен овде налази, пише им он, познано је вам. Но видећи ја довољно негодовање за то како овдашњег везира тако протчијех Турака, а особито народа нашега за добро судим да ви у једном писму отуда на мене пишете аки потајно да је вас Порта питала шта ће Младен бунтовник међу вама, када сте ви царству нашем верни и да царство јешче у тому има сумњу на нас, а потом ја ћу се старати кудгод уклонити га“...⁴ Већ 3-ег марта депутати наките што су боље знали једно такво писмо. „Између прочими на ономадашњем представленију нашем код славњешег Реиз-ефендије, пишу они Милошу, казао нам је да ви прибављате код вас неке старешине, који су при Карађорђу сушествовали, наипаче за некога Младена, који је скоро из Русије код вас прибегао, и вели даље: што би наш дост Милош таквим бунтовником и злоумишљеником царству к себи допуштао. Ми смо му отказали да о тому никаква абра от вас неимамо,

¹ Држ. Арх., К. К., 191. 18 дек. 1822. Милош А. А. Пинију.

² Кнезови су били у Београду између 8 и 10-ог дек. због разрешевања порезе. Нити у преписци Милошевој с везиром, Јевремом и Нар. Канцеларијом, нити у писмима Јевремовим, везировим и кнезовским, има спомена да је Абдурахман овако што тражио.

³ Држ. Арх., К. К., Дп. 23 дек. 1822.

⁴ Држ. Арх., К. К., 197. fol. 48 verso.

нит верујемо да сте ви такoвoму к себи пoзвoлили. Но он вели да бeогрaдски пашa o тoму Дeвлeту јaвљa и сoжaлујe штo сe тaкoви глaс зa вaс рaздaјe сaдa кaд стe тoликe другe зaслугe к Дeвлeту пoкaзaли и с јeдним тaкoвим пoступкoм мoжeтe нaрушити свe oнe прoшaстe зaслугe. Вели, дaљe, дa Пoртa ништa o тoм нијe хoтeлa цaру oпoмeнути, сaмo дa нe би гa привeлa у кaкoву јaрoст, нo к тoму пoмислитe, вели, дa цaр свoјe тeндилe свудa имaдe и aкo би сe oт њих o тoм извeстиo, тo oндa штa мoжe слeдoвaти?... Сaдa, Гoспoдaру, кaкo вaс Бoг учи! Aкo истинa будe дa јe Млaдeн кoд вaс дoшao, глeдaјтe кaкo ћeтe зaглaдити oву ствaр, ибo Пoртa штo вели дa нијe кaзaлa цaру, тo нијe истинa; пoлитикa зaр Рeиз-eфeндијe тaкo му пoзвoљaвa дa гoвoри, прoбaјући вaс с тим дa види кaкo ћeтe у тoм призрeнију слeдoвaти"...¹

Дoбивши Милoшeвo писмo oднoснo Млaдeнa A. A. Пини oдмaх зaтрaжи дa му министaрствo пoшљe упутствa.² Мeђутим 14-ог феб. 1823 Милoш сe пoнoвo oбрaти Дим. Мустaкoву у Сибинь изјaвљујући дa вeзир oпeт трaжи дa сe Млaдeн удaљи и дa он с тoгa с нeстрпљeњeм oчeкујe висoчaјшe упутствo o тoмe прeдмeту. Тeк 11-ог aприлa Милoш дoбилјe oдгoвoр oд Минчaкијa, кoји јe зaмeниo пeнсиoнисaнoг A. A. Пинијa, дa јe министaрствo „oдaвaјући пoхвaлу“ њeгoвoм „чoвeкoљубивoм стaрaњу дa спaсe Милoвaнoвићa турeкe oсвeтe“ нaрeдилo Тaтишчeву, пoслaнику у Бeчу, дa трaжи пoмeнути дoнeт зa Млaдeнa.³ 29-ог aприлa стиглo јe и другo Минчaкијeвo писмo oд 17-ог aпр. у кoмe јaвљa дa ћe aустријскa влaдa нaрeдити пoгрaничним влaстимa дa примe Млaдeнa, и у нaди дa сy тe зaпoвeсти вeћ издaтe, Минчaки јe сaвeтoвao Милoшу дa пo свoјoј мyдрoсти и „чoвeкoљубивoм милoсрђу прeмa свoмe зeмљaкy (чeлoвѣкoљубивoй сoстрaдaтeльнoсти къ сooтe-

¹ Држс. Арх., К. К., 197. fol. 50.

² Држс. Арх., К. К., 185. 19 јан. 1823. Дим. Мустакoв Милoшу.

³ Држс. Арх., К. К., 191. 23 март 1823. Минчaки Милoшу. — Пoд истим дaтумoм истo пишe и Дим. Мустaкoв Милoшу.

чeственикy свoeму)" прeдузмe мeрe, кoјe зa нaјбoљe нaђe дa Млaдeнa прeвeдe у Aустрију.¹ Ну Милoш јe тaдa вeћ биo рeшиo судбинy њeгoву.

Пoчeткoм aприлa нaрeђeнo јe билo Јoвaну Мићићу дa дoђe у Крaгујeвaц.² Мићић сe oдaзвao тoј зaпoвeсти, нeгдe измeђу 10 и 15 aприлa, и Милoш му прeдa Млaдeнa дa гa тoбoжe прeвeдe прeкo Лимa у Црну Гoру, јeр јe он биo изјaвиo, кaд му јe кaзaнo дa мoрa ићи из Србијe, дa би жeлeo дa сe склoни тaмo. Прeд пoлaзaк видимo дa јe пoдвргaвaнo стрoгoм испиту нeкo лицe из Млaдeнoвe oкoлинe, вeрoвaтнo слугa њeгoв, и дa тaј испит нијe дao oнo штo сe хтeлo. Милoшу јe нeштo билo кaзaнo прoтив Млaдeнa, вeрoвaтнo дa јe хтeo дa умaкнe или нeштo сличнo. 11-ог aприлa зaбeлeжeнa јe у прoтoкoлу њeгoвe кaнцeлaријe oвa нaрeдбa кнeзoвимa крaгујeвaчкoг судa: „дa Гoспoдaр нијe зaдoвoљaн с испитoм њиним учинeним дaнaс свeрху Вићeнтијa Млaдeнoвa и прeпoручeнo им дa гa нoћaс испитaју бoљe тaкo дa им свe пoкaжe и ништa дa нe зaoстaнe, кoјe aкo нe би хoтeo дoбрим нaчинoм кaзaти дa унoтрeбe и свaкy стрoгoст“.³ Причaлo сe дa јe Млaдeн oсeтиo штa гa чeкa и дa јe рeкao Милoшу: „Штa си нaумиo, чини oвдe, дa ти јe Бoгoм прoстo; бaрeм дa ми сe грoб знa“!...⁴ Ну Милoш гa oслoбoди и он пoђe с Мићићeм; aли сe нa путу рaзбoли. 29-ог aприлa, oнoгa истoг дaнa кaд јe дoбиo писмo oд Минчaкијa дa јe руски пoслaник изрaдиo кoд Aустријe дa Млaдeн мoжe прeћи нa њeнo зeмљиштe, Милoш пишe Мићићу дa Млaдeнa „oтпрaви кaд мaлo пoздрaви“.⁵ И Мићић гa јe oтпрaвиo. Тих

¹ Држс. Арх., К. К., 191. 4 апри. 1823. Минчaки Милoшу.

² Држс. Арх., К. К., Дп. Под 4 апри. 1823, види сe дa јe Мићићу нaрeђeнo прeкo Вaсильјa Пoпoвићa дa дoђe у Крaгујeвaц, гдe јe Милoш стиглo сa oслa 8 апри. Испoр. *Id.*, под 7 апри. — Пo писмимa Мићићeвим и прoтoкoлу Милoшeвe кaнцeлaријe види сe дa јe Мићић oд 13-ог aпри. дo 8-ог мaјa биo у ужичкoј вaхији нaрoчитo у Aрилу.

³ Држс. Арх., К. К., Дп. 11 апри. 1823.

⁴ Вук, *Грађинa зa Српску Истoрију нaшeгa врeмeнa*, fol. 53 verso. — Држс. Арх., К. К., Дп. 29 апри. 1823. Милoш Мaрку Ђoрђeвићу јaвљa дa јe Млaдeн вeћ „oтпрaвљeн“ у Црну Гoру.

⁵ Држс. Арх., К. К., Дп. 29 апри. 1823. Милoш Ј. Мићићу.

дана Младен погине негде на Златибору од руку Мићићевих момака.¹ 19-ог дек 1823 Милош овако пише Ђорђу Н. Поповићу, базрђан-баши везировом, а своме поверенику: „За поглавице сербске ако би се што почео с ч. везиром разговарати да му следујуштим начином одговори: да ми пошље, ако му се неверица чини, једнога од верних служитеља својих, кога ћу ја одвести на место оно, где су кости Младенове“...²

Свршивши с Младеном Милош се, 10-ог маја, обрати емигрантима у Бесарабији, наводећи као разлог томе што је чуо да све више досађују руској влади да им повиси пензију. Он им је саветовао да то не чине више, да буду задовољни оним што примају јер је, по списку, видео да ни у Србији нису више имали, и да буду захвални Русији што их је ослободила аустријског затвора. Ако њој јако досађују, она их може одбити сасвим, па куд ће онда са својом децом. У Отаџбину он их не може примити: Марашлија је тражио, 1815 године, као први услов за мир, да се негдашње старешине не враћају у Србију. „За пример нек вам служи Господар Младен Миловановић, који, незадовољан тамо, избегао је с великом опасностију овамо. Ја, видећи бедноје стање његово, сожалио сам [се] и био сам га примио и много трудио умолити овдашњег везира, и преко кнезова наши у Цариграду и самују Порту да би овде остати могао, која не само што одобрила није, но одмах опоменула ме моје дате јој заклетве, и да ће он и други, који би овамо от главних бивших старешина у будушче прешли и примљени, а не би Правитељству предани били, много нашим делима штетити. Ово саслушавши шта сам друго могао помоћи му, но понудио сам га да се врати кроз Немачку на своје место, по он волио је кроз Турке отићи међу оне дивљаке у Црну Гору! Шта ће га у путу срести или онамо дочекати? Бог зна...“ После овога Милош им дискретно прети ако не буду слушали његове савете. „Будите, велим, покорни;

¹ М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, стр. 353.

² *Дрвс. Арх.*, К. К., Дп. 19 дек. 1823.

будите задовољни оним што вам се даје; у ово време неусудите се поћи у Отачество, док једанпут срећни час не куцне да не будете и себи и нама на штету. Ово су братски и искрени савети моји к вама, које ако не послушате да просим Правитељство тамошње да вас удаљи с границе и у внутреност царства преведе да не би каковим безпутним поступом вашим и нас у немилост привели, а знајте да сваког од вас добра и зла дела јављају ми се“...¹

Истога дана Милош се обраћа и Минчакију, и одговара му како није могао учинити да се Младен користи допустом аустријске владе. „Односно Младена Миловановића, за кога сам, да бих га сачувао турских мука, тражио височајши допуст да се у Русију врати, како писам тај одговор добио на време, и кад сам видео да је даље пребивање у Србији овога негдашњег чиновника немогућно, јер је због тога негодовао београдски паша, ја сам се старао да Младена наговорим да иде у Аустрију. Ну он није се сагласио на овај мој савет, и претпоставио је да тајно иде преко турских области у Црну Гору, коју он назива својом првом Отаџбином и где има својих рођака, куда је и отишао 10-ог априла, пре него што сам ја примио ваше писмо од 17-ог истог месеца“...²

III

На Германово заузимање руска влада је подарила Младеновој жени Јованки — Ивани — хиљаду и пет стотина рубаља пензије, тј. половину пензије коју је њен муж изгубио као бегунац 1821 године.³ Али кад чује да јој је муж отишао у Аустрију, крене и она из Бесарабије за њим. Дошавши, августа 1823, у Сибињ, дозна да је Младен отишао у Србију, те пође тамо са својим сином Ђорђем⁴ и

¹ *Дрвс. Арх.*, К. К., Внигр. 10 мај 1823. Милош српским старешинама у Бесарабији.

² *Дрвс. Арх.*, К. К., 191. 10 мај 1823. Милош Минчакију. — *Ид.*, 85. 10 мај 1823. Милош Дим. Мустакову.

³ *Дрвс. Арх.*, К. К., 206. 23 феб. 1823. Герман Милошу.

⁴ *Дрвс. Арх.*, К. К., 85. 6 и 8 авг. 1823. Дим. Мустакову Милошу

ako joj je Dim. Mустаков саветовао преко пријатеља да тамо не иде и говорио да је Младен отишао у Црну Гору. Почетком септембра она дође у Земун. 12-ог септ. Марко Ђорђевић баџџан-баша, извештавајући Милоша о томе, вели да она има приличан екипаж, двоја кола, коње и слуге и да су му директор контумаца и лекар контумаца у Земуну казали да је „ђавол-жена“.¹ 13-ог септембра Милош је одобрио да са сином може прећи у Србију.² Ну дотле је њу снашла друга невоља. Неки Петар Дамјановић стави јој забрану на кола, коње, посуђе и новац, за неки Младенов дуг, тако да није имала зашто хлеба да купи.³ У то и Милош нареди да се не пушта у Србију,⁴ а ускоро она дозна шта је све било с Младеном.⁵ 23-ег фебруара 1835 Милош јој је одредио пензију од сто талира.⁶

Према емигрантима у Бесарабији Милош је био показао у време доласка Младенова своје милосерђе, пославши им неку помоћ.⁷ Јаков му је чак писао и саветовао да и даље гледа да се мир очува и да се држи Русије која ради да српски народ без крви добије права.⁸ Милош му је срдечно заблагодарио на томе савету, уверавајући га да неће одетунити од своје политике и молио га да саветује своме друштву да се стрпе само до пролећа.⁹ Међутим он је пратио будно и даље шта се у Бесарабији ради. У фебруару 1823 очекивао је да ће се неке нарочите мере предузети против Јакова Ненадовића и његовог друштва.

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 79. 12 септ. 1823. Марко Ђорђевић Милошу.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под лагумом.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Бмгп. 18 септ. 1823. Земун. Ивана Мл. Миловановића Милошу.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 20 септ. 1823.

⁵ *Вукова Преписка*, III, стр. 115. 15/27 окт. 1823. Земун. В. Василијевић Вуку.

⁶ М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 428.

⁷ *Држ. Арх.*, К. К., Бмгп. 31 јул 1822. Хотин. Јаков Ненадовић Проти Матији јавља да још нису добили 6000 гр. које је Милош послао и да поради код Милоша да се врати у Србију. — *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 3 окт. 1822 Милош тврди да је он Ник. Николајевићу наредио да тај новац пошаље

⁸ *Id.*, 24 јул 1822. Јаков Милошу.

⁹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 16 авг. 1822.

Јаков и син му Јеврем били су допали великих неприлика: целе зиме и у пролеће били су у затвору у Петрограду због неке повчане афере.¹ 19-ог авг. Герман извештава Милоша да се заузео да се Јаков, Јеврем и Карађорђевић син Алексеје прогнају још дубље у Русију, јер непрестано „муте“ нешто против стања у Србији.² Он је био у толико ревности што се било дознало да се у Бесарабији ковала некаква завера против Милоша, и заинтересовани извештачи, који су морали да пронађу главне заверенике, давали су као аутора завере Луку Лазаревића, који је најмљеним убици дао у два маха по 7000 гроша!.. итд.³

Ма колико да је требало примати овакве извештаје с резервом и скептицизмом. Милош их је узимао за готово а готовим новцем и плаћао. 22-ог септембра он се обрати и Минчакију и непосредно Неселроду с тужбом против негдашњих старешина, против тих „неблагодарника и српског имена недостојних људи“, које је он, вели, „искрено љубио и поштовао.“ Напао је поименце Јакова Ненадовића, Петра Тодоровића Добрица, Илију Чарапића, Вула Илића и Хаџи-Продана Глигоријевића „од којих неки не гледајући на моју трудну, у ово време, владу, говоре о њој рђаво, називају ме разним именима, пицу у Србију својим сродницима, потетичу их на буну, обећавају им некакву помоћ, говоре колико су моје име и мој начин управе презрени пред лицем премило-

¹ Кад је Јаков Ненадовић чуо 1821 год. како важну улогу игра Хаџи-Продан у буни Т. Владимирска и А. Пиславтија, он нађе да је то врло zgodna прилика да исплати некако своје признање од неких бојара, и замоли Хаџи-Продана да узме на себе улогу извршитеља. Хаџи-Продан без оклевања похвати понуђене бојаре, затражи одмах новац и да би прекрпљу сваку дискусију покаже им свој јатаган. Ипак ствар се сврши мирно: бојари немајући пара потпишу привазице на 400.000 гроша, које Хаџи-Продан кад је пребегло у Хотин преда својој властодавцу. Јаков с тим признањима, преко губернатора Бесарабије, тужи бојаре за дуг молдавским властима, и на тога се исплете читав афера, која је била врло непријатна руској влади, и која је помогла Герману да са што више аргумената нападне целу емиграцију „Бесарапце“, као што их је он знао по некад. — *Држ. Арх.*, К. К., 206. 19 авг. 1823. Герман Милошу.

² *Држ. Арх.*, К. К., 85. 14 феб. 1823. Милош Дим. Мустакову.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 85. 25 авг. 1823. Дим. Мустаков Милошу. — *Држ. Арх.*, К. К., 191. 6 авг. 1823. Минчаки Милошу.

етивог покровитеља [цара руског]; неки, пак, преко изасланих лица, чине покушаје (покушавају) и против мог живота.“ Најзад Милош узима на се улогу Србијанца и каже да међу ове агитаторе долазе „нарочито они који су познати под именом странаца, као што су Вуле Илић, Бугарин (!), Петар Тодоровић, царско-аустријски поданик (!) и Хаџи-Продан из албанских крајева.“ У писму Минчакију вели за Хаџи-Продана „да је неколико пута, нерасудно, по учињеном примирју с Турцима, побунио овај народ, да је после побегао и оставио га на жртву Турцима, као што је то учинио недавно у Влашкој; примљен у недра Русије непрестаје и тамо доводити и мене и народ у опасност.“ На крају он моли да се сви ти смутљивци отправе „у најудаљеније пределе рускога царства“.¹

Тужбом се успело у толико што је намесник Бесарабије, генерал Воронцов, наредио строг надзор над емигрантима:² али је наскоро увидео да су оптужбе претеране, и неке је од емиграната узео у особиту заштиту.³

Међутим ствари су ишле непрестано по старом. Герман је достављао Милошу „зломислене поступке“ Срба у Бесарабији и као доказ прилагао писма „доброжелателних патриота“ тамошњих, имено Јевтимија Христића, негдашњег полицај-мајстора у Београду, и Симе Милутиновића, познатог књижевника. По кафанама и пивницама у Кишењеву и Хотину, по Герману, беспослене српске старешине сваки дан шире свакојаке и невероватне гласове; критикују Милошеву владу и називају га најстрашнијим тиранином „који сједињава у себи Нерона, Калигулу, Хелиогабала и Ивана Грозног.“ „И то све зато, вели Герман, обраћајући се Милошу, што сте ви умели, у овим критичним приликама, сачувати себи славу, част, мир, спокојство и благостање народа, којим управљате

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 188, 22 септ. 1823. Милош грађу Веселову. — *Id.*, 191, 22 септ. 1823. Милош Минчакију.

² *Држ. Арх.*, К. К., 85, 23 нов. 1823. Дим. Мустаков Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 206, 1 мај 1824. Герман Милошу.

и нисте учинили по њиховој жељи да се дигнете на оружје против Турака и да се сједините с Грцима, те да би и они могли доћи у Србију под видом помоћи, а у самој ствари да грабе, разоравају, пустоше, вешају људе без суда, без разлога, већ само по својој вољи, као што су и радили у прошла времена! Ето, Господару, јединствене њихове слабости, жеље, патриотизма и просвештенија...“¹ По његовој достави Јаков Ненадовић и сину му Јеврем тражили су допуну од цара да се врате у Отаџбину с руском пензијом, и да им се загарантује живот и имање од Турака и од — Срба.²

У другој половини 1824 године Милош ставе добијати чешће извештаје да му грози велика опасност. Српска емиграција од 1813 године и све оно што је избегло из Србије у Аустрију, Влашку или Русију, било од Турака било од Милоша, удружило се да учини преврат. Стеван Добрњац у Аустрији, Петар Добрњац, митрополит Леонтије Ламбровић, Хаџи-Продан, Ненадовићи Јаков и Јеврем, Лука Лазаревић и др. у Бесарабији, сви иду на то да Милоша било лице живота било да дигну буну против Турака. По извештају Милошева агента у Сибињу од 24-ог октобра они су толико успели да имају по целој Србији присталица, да с њима опште преко Ст. Добрњца, и да имају много кореспондената у Аустрији; најзад да целу ствар финансирају Грци преко митрополита Леонтија.³ Буну је имала да букне у марту 1825 године. 27-ог новембра већ је Милош послао тужбу министарству против емиграната, како ће њему бити тешко да очува мир као што му се препоручује, јер српске старешине, нарочито митрополит Леонтије, Јаков Ненадовић, Петар Добрњац, Лука Лазаревић и Стеван Живковић „писар“ непрестано интригирају. Они шаљу своје емисаре у Србију, који тврде да је руско министарство па и сам Милош рад рату, али

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 206, 1 мај 1824. Герман Милошу.

² *Ibidem.*

³ *Држ. Арх.*, К. К., 85, 24 окт. 1824. Дим. Мустаков Милошу.

се боји он да почне, јер је дао заклетву верности султану! Као доказ емигрантских интрига подносио је испит над једним таквим емисаром, који је ухваћен дан-два раније.¹

Две недеље после те оптужбе Милош открије заверу за устанак, која се тек спремала, али која извесно није имала везе с емиграцијом. Главни су завереници били у Бечџу, Бресници, Тавнику и Мрчајевцима и ступили су у везу с људима из пожешке и рудничке нахије. Међу завереницима били су Максим Коломбоћ и Радован Пауновић, Радован Акшамовић, Милутин Богдановић, Јован Цајин, Илија Терзић и многи др. Милош је одмах послао тамо Јоксима Мило-сављевића и Вучића Перишића, који су строгим испитима и истраживањима похватили главне коловође и узели их на испит. На испиту неки су спомињали и Чарачића из београдске нахије као човека који је имао да уђе у заверу; спомињато је име Карађорђева сина итд., а као разлог незадовољству навођене су превелике дажбине. Кривци су строго кажњени телесним казнама а неки су и побијени.²

Ова завера била је опомена за Милоша, он је и сам осећао велико незадовољство у народу, који је доста отворено говорио нарочито против великих дажбина. 1-ог јануара 1825 он је тражио од Јеврема мишљење какве би све измене требало учинити у администрацији да се народ доведе у „полно повишеније“ и да се не може „против власти дигнути и бунтовати.“ Милошева идеја као да је била везана за савршенији административни апарат који би несумњиво повукао повишење дажбина на које се баш викало.³

Јеврем је био против таквога система из бојазни да не би „благодарни којих много веће число јест него неблагодарних“, постали незадовољни и увећали број

¹ Држс. Арх., К. К., 188. fol. 39. 27 нов. 1824. Милош графу Неселроде.

² Држс. Арх., К. К., 29. 13, 14, 15 и 17 дек. 1824. Писмо Вучића и Ј. Милосављевића Милошу. — Вук, *Скупљ. Истор. Сино.*, I, стр. 188.

³ Држс. Арх., К. К., 140. 7 јан. 1825. Шабац. Јеврем Обреновић Милошу.

кнежевих противника. „По мом мишљењу, вели Јеврем., боље је од сто једног зломисленика погубити, него на добре људе због овакових тегобу наложити.“ Буна и незадовољстава је „бивало и биваће докле је год народа и владенија, јер немирна глава не цени добродетели владетеља него гледа проворство своје произвести...“ Примерна казна је најбољи и, што је главно, најјевтинији лек. Преступници треба да се кажњавају „најжешћом смрти“ у присуству народа свога круга, коме треба објаснити „точно преступленије њихово, како су хтели немиром... много народа... у пропаст довести, пак који њихову судбу примити жели, нека омет почиње...“ Чиновници се могу још умножити само „у оним нахијама где сумње има.“ Јеврем нарочито одобрава Милошеву идеју да се порезе и кулук ослободе кметови и остали чиновници, јер је приметно „да је кметовима тешко без плате сеоски посао виђати и при том и порезу плаћати.“

У главноме кроз Јевремове савете веје оптимизам, који је врло обичан код свакога службеног лица: он моли Милоша да не да познати да се боји буна, „особито та садашња ствар мени се врло малена види, где никакова знатна човека помешана нема, него све саме пијанице...“¹ Тих дана Јеврем је добио прилику да види да његово мишљење није тачно.

¹ Држс. Арх., К. К., 140. 7 јан. 1825. Јеврем Обреновић Милошу.

ГЛАВА XXXI

БАКОВА БУНА

јан. 1825

I — Метеж у Селевцу и Азањи (око 9-ог јан. 1825). — Јован Обреновић и Милутин Гарашанин у Азањи. — Буна у њиховој војсци. — Милоје Поповић Бак. — Буна у Јасеници и Лепеници. — Андрија Јокић. — Буна у смедеревској и пожаревачкој нахији. — Милић. — Баков брат, у Пожаревцу.

II — Милоје Бак у Жабарима (19 јан). — Његове претње. — Шта се говори у народу? — Бакова скупштина у Топри и њени захтеви (20 јан). — Бакова војска. — Грузани под Вучићем против бунтовника. — Сукоб и погибија Баковаца (22 јан.)

III — Јеврем Обреновић на Убу. — Јеврем и Вучић у Кусатку. — озбиљност ситуације и народно колебање. — Анархија у Милошевој војсци. — Бак ухваћен. — Његова смрт (26 јан.) — Повраћање реда у пожаревачкој нахији. — Пљачкање и насиља.

I

Првих дана јануара 1825 године Петар Вулићевић, кнез смедеревске нахије, дозна да је неки сељак из Селевца био умешан у последњу бунтовничку аферу пожешке и рудничке нахије, те отиде у село, ухвати ноћу кривца и веже. „Сељаци чувши то скоче на оруаје, опколе ону кућу где је кнез Петар с оним везаним човеком био на конаку, вичући да то није право, човека ноћу хајдучки хватати и везати, него, ако је крив, нека дође дању, те да га хвата, или нека га ште од села, па ће га село уватити или суду предати, итд.“ П. Вулићевић није имао куд

већ им сутра-дан преда човека па се врати у Азању. Али тек ту наиђе на изненађење: дошли сељаци из оближњих села, а почеше стизати и из поудаљенијих, и једнако вичу да је пореза прекомерна и да су кнезовска насиља неспособна (око 9-ог јануара).¹

Извештен о томе Милош пошаље у смедеревску нахију Јована Обреновића и Милутина Савића Гарашанина с једним јаким одељењем Јасеничана и Лепеничана и нешто својих момака, да испитају узроке нереди и буне. Неким кнезовима пак изда заповест да подигну војску и да иду Јовану и Гарашанину у помоћ. У исто време издата је наредба да се pazi на кретање народа; осећало се да има много незадовољника; по рудничкој нахији још су хватани саучесници у последњој завери. 14-ог јануара Јеврем одговара на ове заповести да ће променити у ваљевској нахији сеоске коџа-баше и гледати да се бољи изабере, али да ће то мало одложити да се народ не би пристојио откуда та промена.²

Јован Обреновић и Гарашанин стигну мирно у Азању. Бунтовници нису ишли на то да се бију, благосиљајући Милоша они су викали и тужили се само на злоупотребе Петра Вулићевића и његових момака. Јасеничани и Лепеничани пак дознавши у чему је ствар придруже се и сами побуњеном народу и стану викали против својих старешина. Кад је 14-ог јануара Јован Вићентијевић, кнез једне кнежине у београдској нахији, сишао у Азању, на Јованов и Гарашанинов позив, нашао је у највећем переду њихове људе који се одмах измешају с Вићентијевићевим људима и тако их побуне, да и они почну говорити своме кнезу да ако може да одеал суди, како кметови и остали народ нају за право, добро; ако не, онда они имају другог човека за кнеза „који ће по њином мненију, како они нају за право, судити“.³

¹ Из једнога Јевремовог писма види се да га је Милош известио о буни писмом од 10-ог јануара. — Вук. *Скупљ. Истор. Стиса*, I, стр. 188.

² *Држ. Арх.*, К. К., 140. 14 јан. 1825. Шабац. Јеврем Обреновић Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Бакова Буна. 15-ог јан. 1825. Крапаца. Ј. Вићентијевић Милошу.

„А ја, милостиви Господару, пише он Милошу јављајући шта се збило, на ту њицу наредбу писам могао пристати бојећи се Вашег Сијатељства: да се не бих к Вам непокоран показао, казао сам да ћу Вам писати и какову заповест од Вас примим да ћу им свим објавити. Того ради Вас понизно молим да нам у Вашем писму објавите шта ћемо народу одказати, и, ако Вам могуће буде од ваших момака послати, да нам пошљете да би се народ боље уверио, ибо они говоре да ћеду сви то јест цела моја кнежина доћи к мојој кући у предидушту (?) недељу, а ја, милостиви Господару, не знам с каквим ће помислом они к мени доћи. Ако дођу кметски и поштено и ја ћу ји поштено дочекати; ако ли пак с оружјем пођу к мени, ја ји не смем чекати...“

Да би прекинуто хаос, који се могао изметнути у велику несрећу, Јован стане представљати благо побуњеницима да не треба да сумњају у добру Милошеву вољу да им прекине кнезовске зулуме, нека се само мирно разиђу и нека неколико кметова оду у Крагујевац с кандидатима, Милош ће их несумњиво потврдити. На то се метежници смедеревске нахије смире, Јованова и Гарашанинова војска исто тако. Изгледало је да ће све мирно лећи: Јасеничани су били већ истакли кандидата на место Гарашаниново, то је био Андрија Јокић, отресит трговац из Тополе. Побуњени народ у смедеревској нахији хтео је за кнеза Милоја Поповића из Кусатка, званог Ђака, који их је подстакао на буну. Ђак је неко време под дахијама поповао, на после, кад је Карађорђевић устанак букнуо, бацио поповство и постао писар код Вујице Вулићевића. Године 1813 побегао је у Панчево, 1815 вратио се у Србију и постао угледан трговац.¹ Изгледа да

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 10 апр. 1822. Милош П. Вулићевићу: „да натера свакога који се противи скелерији Стоки против реда трговачког, а особито стрица свога Миливоја и Ђака Милоја да се не противе ни најмање реду трговачком, другчије ће ало проћи.“ — *Ид.*, 11 апр. 1822. Види се да је Ђак узео под закуп од спахије села Селевац и Друговац на 6 година за 4000 гроша. — Петровић, *Грађа за Несторију*, I, стр. 348. — По списку његове заоставштине (*Држ. Арх.*, К. К., 58. Писмо Радка Мајеторовића Милошу од 15 марта 1825) он је имао 150 брава свиња, 25

је био отресит човек, и Милош га је употребљавао понекад у поверљивим пословима.¹ У време перода Ђака није било у Азањи међу побуњеницима, подстакнувши буну он је отишао на Дунав по муницију.

Међутим Јасеничани и Лепеничани вративши се својим домовима узбуне народ говором и причањем шта се све догодило. Јасеничани се стану тада скупљати код Шаторње и викати: „нећемо Гарашанина!“ 16-ог јануара кметови и народ јасеничке кнежине искупљени „у Брестовима“ код Шаторње упуте Милошу молбу да порезу смањи „како што је и у смедеревској нахији и Господар Јован обрекао“, да се Милутин Гарашанин смени и да се на његово место постави Андрија Јокић, трговац из Тополе. Ако је на Андрију што налагао — јер је и он био с Јасеничанима против Азањаца — народ моли Милоша да у то никако не верује.²

Того истог дана Јокић је отишао Милошу у Крагујевац, не толико да се одазове народној колико Милошевој жељи коју су му донели нарочити изасланици. Јер чим је дознао шта се у Азањи догодило и шта су Јасеничани говорили, Милош, да би предухитрио догађаје, пошље у Тополу Мелентија Павловића и Николу Луњевицу да склопе Јокића да му дође да га окнежи.³ Смедеревској нахији пак и Милоју Ђаку „који је сву конфузију проузроковао“ није мислио добро, само се бојао да му Ђак не умакне.⁴ Он је у

оваца, 20 говеди, 1 казан, две волетнице (оргачки), четири дућана у Смедереву, једну механу (оргачки) и још неке зграде (ћепенке) на турској — вакуфској — земљи. За собом је оставио жену и децу.

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 6 феб. 1823.

² *Држ. Арх.*, К. К., Ђакова Буна, 16-ог јан. 1825. „У Брестовима.“ Кметови и народ јасеничке кнежине Милошу. Прихћено 17-ог јануара.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Ђакова Буна 15 јан. 1825. Топола. Мелентије Павловић и Никола Луњевица јављају Милошу да су у Тополу стигли и Андрију код куће нашли. „Ваше писмо, кад смо Андрију саопштили, драговољно је прихватио и ујутру намеравамо сатњам рано к Вашему Сијатељству... Но будући да се он мало закарао, што је по заповести Господара Јовановој ишао међу оне луде Смедеревске, морао је по неку реч по његовој вољи абортити, зашто је међу њих зашао био, а и други ће осведочити који су од наше стране били...“

⁴ М. Петровић, *Финансије и Уставове*, I, стр. 655—656.

оште врло оптимистички гледао на ситуацију и спремао се да 17-ог пође лично у Паланку с војском да извиди целу аферу. Али су догађаји другојачије хтели, једно за другим у Крагујевац су стигли врло непријатни извештаји: 16-ог јануара Јован Обреновић нагло је напустио смедеревску нахију јер је чуо да се бунтовни покрет јавно у пожаревачкој нахији. Заиста путем до Пожареваца он је наишао на доста узрујан свет и стишао га, али тек што је стигао у Пожаревац добије извешће из Паланке да се народ у Селевцу опет скупља у гомиле. О свему томе Јован је известио Милоша истога дана. Међутим 17-ог јануара донесе Милошу и татарин Јованче глас непосредно из Паланке да се смедеревска нахија опет побунила и да је у договору с Турцима. У вече добије други извештај да Јасеница и Лепеница пламте, јер су агитатори протурили глас да је Андрија Јокић, који је отишао у Крагујевац, посечен. Народ је викао на издајство и тражио не само „права“ него и да Милош њему дође.

Преплашен, Милош одустане од пута у смедеревску нахију, потврди за јасеничког кнеза Андрију Јокића, а за лепеничког, место Ђ. Парезана, Милутина Ђорђевића из Жабара, који је ортаковао с Јокићем и кога је народ такође изабрао; потврди чак и Милоја Ђака.

Али Ђак није ни мислио на милост нити је хтео помирење с Милошем, јер он је био опет тај који је поново закувао целу ствар. Одмах по Јованову одласку за Пожаревац он се јавно у Селевцу и Паланци, састави поново побуњенике и незадовољне елементе и пошаље свога брата Милића у Пожаревац и пожаревачку нахију да тамо народ диже. Јасеничанима и Лепеничанима, који су се почели концентрисати у Бањи и Тополи поручи да га чекају и да ће им доћи с 5000 људи, па ће после с њима на чумићеко брдо.

18-ог јануара Милић с нешто људи пређе на ливадичкој скели, и Јован Обреновић чим то чује напусти с породицом Пожаревац и побегне у Пореч,

јер у Крагујевац није могао, бојећи се да га бунтовници не ухвате на путу.

Ускоро по његову одласку стигне Милић са својом четом и с доста побуњеника из пожаревачке нахије. 19-ог јан. они упуте Јовану Обреновићу молбу у Пореч да предложи Милошу да учини народу неке олакшице и да укине неке „зудуме.“ После тога Милић се одмах са својом четом повуче из Пожареваца запевши од нахије 300—500 људи као „у залог“ да ће остати у слози и да се с њима даље разговара о пословима на скупштини која ће се држати у смедеревској нахији! Али нико не пође за њим. Светина која је ишла за њим и говорила да не иде против Милоша, коме су „до капље крви верни поданици“, та светина видела је да је обманута, јер је Милић пред полазак похарао Јованов конак, поразбијао врата, прозоре, таване, исекао нитове и најзад признао да му тих 500 људи треба за борбу против Милоша.

По Милићеву одласку готово сав се народ из пожаревачке нахије разиђе, а од свакога побуњеног села остану у Пожаревцу по два кмета „ради покорњешег предавања покоренија и дочекања Јего Високоблагородија Јована Обреновића“.¹

Милић је пак отишао на другу страну, где је имала да се реши цела ствар, отишао је у помоћ Ђаку, који га је и позвао да онако нагло напусти Пожаревац.

II

18-ог јануара Ђак се био кренуо из Кусатка Јасеничанима и Лепеничанима; 19-ог се сјединио с њима и тада су у Жабарима имали састанак с неким кметовима који су од Милошеве стране дошли да се обавесте шта управо тражи. Ђак се пред њима показао упоран, али најзад на саветовање кметова попусти,

¹ Држ. Арх., К. К., 52, 20 јан. 1825. Кнезови пожаревач. суда Милошу. — Држ. Арх., К. К., 140, 23 јан. 1825. Кусатка. Јеврем Милошу.

изјављујући да он и народ пристају да се разиђу, ако се Мелентије Павловић у име Милошево закуне пред народом да неће никоме ништа фалити. Све је ово било вероватно притворно јер су бунтовници међу собом чинили заклетве да се не издају „до капље крви“.¹ Из њихова табора чуле су се страшне речи за Милоша. „Бак је претио да хоће с њим „под оружјем разговоре водити“;² тражио је да се све нахије уједно скупе „да порезу и дације одсечемо као што је у стари земан било“; говорио је да треба Милош међу њих да дође и да каже како ће одсад пореза и дације бити;³ тражио је и Петра Топаловића Милошева ортака да му плати „што трговцима узима свиње испод капаре“⁴ итд.

Уз то Милошове уходе доносиле су свакојаке извештаје шта се говори у народу. У главном народ се тужи на рђаву администрацију, на велику порезу и пита се куд се она дева. 16-ог јануара, кад је изгледало да је ствар легла, један сељак из Врбице, у Гарашаниновој кнежини, говорио је: „Неумедоше несрећници... а надијаше врло добро бити, и надијаше се сав народ дићи! Ама неће овако задуго ни бити: много господара и много дацја, много хаја а мало је јаја: бели не можемо товар брашна продати по Господар натурно његово жито по меанаме те се продаје. Зар он без тога не може бити... Истога дана говорио је други један да ће „ако се преврне... за народ добро бити.“ и како је „вилајет сав у једној слози и томе је рад“ Милош се неће моћи отети.

Један је причао како је везир казао кметовима, колико он узима, како је Милош међу њима па нека га узму измеђ себе и нек питају куд им се толико благо дева. На то Милошев ухода упути томе сељаку

¹ Држ. Арх., К. К., Ђакова Буна. Жабари, 20 јан. 1825. Кметови Милошу.

² Држ. Арх., К. К., 56. Краг. 6 феб. 1825. Милошева прокламација народу рудничке нахије.

³ Држ. Арх., К. К., Ђакова Буна. 20 јан. 1825. Лукица. Вучић Милошу.

⁴ М. Ђ. Милевић, *Поменик*, стр. 723.

питање: „Па бисте ли га погубили“?! Одговор је гласио: „Не бисмо га одмах погубили. Док не да рачун вилајету куд је толико благо део, а вилајет зна колико је давао.“ Исти ухода под 17 јануаром забележио је ово: „Разговарао сам се с Јовом из Добраче за леберијаше (!). Он каже: да им [је] везир изнео верман царски и рекао им је да више од пет гроша неће давати. У томе све да им буде и дао им је 3000 ока барута и колико им у напредак буде потреба да ће им дати. У томе ја му велим: Сад Господар другојаче не може умирит но како су се они покорили да зовне из свакога села по два кмета и да им покаже давање и трошкове да вилајет дозна куд се благо дева, па онда како начини с кметовима. Он рекне: Али неће га кметови да им је он Господар, но кажу нећемо ми више да ни је ера Господар. При томе му жена рекне: Зар је он ера? Онда... син одговори: Ера но шта је“!¹

20-ог јануара Ђаковци су држали у Тополи формалну скупштину, и упутили су с ње Милошу своје молбе и жеље. У томе се акту вели да се на скупштини искунио народ из „две три нахије“ и да је прво питање било: јесу ли „ради“ Милошу?! Сви су дигли три прета и „честитали“ Милошеву „вамилију... на многоја лета.“ Затим је изнесено и тражено:

1. да се „кнежевеки зулум укида“ и да се „злочинци“ измакну из вилајета. Кога народ хоће тај да буде народна старешина с Милошевим „изволенијем.“

3. да су „порези преко више скуни и преко немилостиво с коња купе... горе и прече него [од] Агарјана.“

4. да се харач удара без довољне анкете.

5. уведени су „ђумруци, који нису били ни под којом вером...“

6. „скеде моравске разлучише кума и пријатеља. Састати се не могу. Девојку који испроси 20 гроша скеларине.“

7. Трговци да се цусте у земљу с које год се

¹ Држ. Арх., К. К., Ђакова Буна. Извештај Петра Весића.

стране може да купују што хоће само да новац у народ уђе.

8. Милошеви „посланици“ који иду по земљи пеују народу закон и крет и „мерсе среду и петку.“

9. Народу је „верло жао“ на „стране људе“ који долазе у земљу те ту „свој мал“ продају и „готово“ узимају.

10. „Господару, свет верло се уплашио и цело се и мали и велики поплашио од преке смрти. Којигод рекне овакове хречи а ви таки сечете [га] и на то сада сви се уплашили, и вама несме ни крив ни прав доћи, и то све нас у дуг отера, јербо је страшна рана оцечена глава.“

11. „Механе које се наводе по путу или у селу само због путника ви му зактевате 50 гроша, а оно нема у ње свега мала 50 гроша. И то ви затвористе.“

12. „[Да] кнезови бивши терговати не могу: јербо обор гради беглучки, [тј.] не плаћа; свињац гради не плаћа; кукуруз вуче, не плаћа.“

13. „Кудук кнезовом преко више: по дванаестринаес посленика за једно лето узимају.“

14. „Сверху, зактева народ да се више не сече [тј. да нико не може бити погубљен] без своје кнежине и све скупштине и од својега среза и од својега кнеза да га искате.“

15. У овој се тачки туже на незнање курса новца који тече у земљи, и одједном се прелази на породицу Вујице Вулићевића чиј је син Петар био обор-кнез нахије смедеревске: „Проклети кнезови“ све побијају, „а му носни дванаеслук они бију, хесарски најбољи бију, и на то проклета вампиља Вулићевићева који ударише на својега крештенога кума,¹ у вилајет ватру бацше и светини уста отворише, Вашему високославному Сијатељству, Господару, Господару, Свет вашије за славу и вамилију вашу, на томе, милостиви Господару, смилуј се отечески, већ 5 година како су [се] кнезови овесилили и славу вашу раде да угасе и проклети Вулићевић, и на које исто

¹ Алузивија на Карађорђеву смрт.

смо цела скупштина и очекујемо милос отеческу.“ Потпис: „Цела Скупштина Народња у Тополи.“ Најзад долази PS.: „И на то, Господару милостиви вршико [татарин] Јованче нека иде амо и од вас одговор нека нама донесе и однесе паки шта сиротиња проси“.¹ Други члан овог акта нејасан је и односно се на бедно стање свештенства. Истога дана, 20-ог јануара, Милош је добио скупштинску представку.

Ђакова војска била је састављена из врло непоузданих елемената. То је била гомила света, која је правила захтеве, викала против Милошевих чиновника, али је слабо била вољна да се бије; то је била гомила готова на плачку и на бегство. Ноћу између 19-ог и 20-ог јан. опљачкани су и поплаћени Парезан у Жабарима и Милутин Гарашанин у Гарашима. Ђак је био немоћан и сам у забуни. Његових се људи скупе некад до хиљаду, некад до пет стотина, а некад их ни педесет нема! Дању се скупљају а ноћу по селима иду.² Зима је ометала сваку већу концентрацију. 20-ог јануара Мелентије Павловић јавља Милошу из Чумића да се ствари тако окрећу да би с буном што пре требало свршити, одлучно радити и не одлагати више „ибо пијанствује људство његово [Ђаково], без сваког порјадка отпочивају. Ми да смо имали сто момака могли би в прошасту ноћ дело ово со вејем ко концу привести“.³

Док су се Ђаковци лонцали војска се Милошева искомљала са свију страна. 17-ог јануара пред вече Јеврем је био добио Милошево писмо од 15-ог да се буна у смедеревској нахији стисала и да он војску распусти. Али већ 19-ог ујутру добије у Бањанима накнадан извештај о поновљеном неред у смедеревској нахији и Јасеници те с 200—300 коњаника дође на Уб, спремајући се да с још војске сутрадан

¹ Држс. Арх., К. К., Ђакова Буна. Акт Тополицке Скупштине од 20-ог јан. 1825. Нејасно писан.

² *Id.*, Извештаји Мел. Павловића, Т. Вучића, Михаила и Милутина Савића Гарашанина од 15-ог до 20-ог јан. 1825. Милошу.

³ *Id.* 20 јан. 1820. Чумић, Мелентије Павловић Милошу.

пређе Колубару. Он је уверавао Милоша да је у шабачкој и ваљевској нахији велико огорчење против бунтовника.¹ 19-ог у вече Јеврем добије од Милоша заповест од 18-ог да му дође са што мање и то поузданих људи, бојећи се да гомила не пређе бунтовницима² и да пошаље кметове и најодличније свештенике на скупштину у Крагујевац. 19-ог јануара Милош је писао слично писмо и Василију Поповићу: „Ако сте видели и дознајете да вам је нахија верна и да се у њу поуздати можете, тако и поведите ју овамо; у противном случају боље је распустити [је] да се више једномисленика не састављају...“

Милош је с правом мислио да је боље да с малом али поузданом војском изађе пред бунтовнике. Сва његова нада била је у Гружанима, који су већ били искупљени у Крагујевцу. Вучић, гружански кнез, био је као главни предводник њихов. Војска је пред полазак била искупљена пред Милошевог конач на пољани до Лепенице; момци су вукли вино чабровима из подрума и служили је да пије. Међ војнике је изашао и Милош и разговарао с њима. „с неким сељацима у образ се љуби и говори да Вучић пред њим иде и да ће он сутра за њима поћи.“ Крагујевчани који су радознано гледали тај приказ, говорили су како је Милош дао њему сабљу „а говорило се да су до тога дана само Господарска браћа, Јован и Јеврем, смели сабље носити, и да је сем њих Вучић први старешина, коме је дато да носи сабљу“.³

20-ог јануара Вучић је изашао с војском до Лужнице. Одмах је послао плаћене уходе на све стране да посеју страх међу Ђаковце: тобоже Милош води огромну војску. Како се чуло да су бунтовници намерни напред и да иду у Црнућу, Вучић поседне још исте ноћи чумићско брдо. Његове уходе изазвале су препад код непријатеља. Ђакови једномисленици,

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 140. 19 јан. 1825. У6. Јеврем Милошу. — 17 јан. 1825. Шабац. Иста весома.

² *Id.*, 21 јан. 1825. У6. Јеврем Милошу.

³ Младен Жујовић, *Белешке*, стр. 7. — Куниберт, *Српски Устанак*, стр. 176.

по селима кроз која је Вучић пролазио и који су дан-два пре тога с Ђаком говорили и заклинали се на верност, прилазили су Вучићу. Како чују за његов долазак они „боси притрчавају“, немају кад ни „да се обују.“ Страх је био од Милоша велики, чуло се да је заповедио да ко год се не нађе уз његову војску да му се све похара и попали. Вучић се надао да ће и сам Ђак 21-ог јануара осванути у Кусатку. Нада му се није испунила, али ипак Ђак није ништа покушавао ни да га заустави, вероватно с тога што му још није био стигао брат Милић, који се нешто забавио у пожаревачкој нахији.

21-ог јануара Вучић дође без препрека у Божурњу, па одатле одмах пође напред и улогори се на Опленцу „изнад тополских винограда, а Ђакова војска напротив, идући од Загорице, до самих кућа тополских“.⁴ Истога дана Милош изађе из Крагујевца и преко Грбица стигне у Чумић.⁵ Сутра-дан, 22-ог јануара, пре сванућа, Вучић изврши напад⁶ и Ђаковци су били до ноге потучени; сваки је гледао да се што пре дохвати своје куће. Ђак је био рањен али срећно умакне, јер му Вучић изгуби траг пред Ратарима у планини. Ђак је побегао ка Београду у циљу да се дохвати Саве или Дунава. Међутим његов брат Милић, враћајући се из Пожаревца, падне у Ратарима у руке Вучићу, који га посече. За Ђаком је послата потера у Гроцку и Смедерево.⁷

III

Јеврем је остао на Убу све до 21-ог јануара, јер му је Милош у забуни слао такве заповести, бојећи се да се његова војска не придружи бунтовницима. Несвесно он је погодио оно што је било најбоље: доцније

¹ М. Жујовић, *Белешке*, стр. 8.

² *Држ. Арх.*, К. К., Ђакова Буна. 20 и 21 јан. 1825. Вучић Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 140. 22 јан. 1825. Кусатак. Јеврем Обреновић Милошу. Види се да је тога дана Ђак потучен. — Куниберт, *Српски Устанак*, стр. 176.

⁴ *Ibidem*.

се показало да је само Јевремово бављење на Убу задржало ваљевску нахију у покорности. 21-ог придошла је и војска из шабачке нахије са својим старешинама.

Тога дана требало је да Јеврем крене напред само с 300—400 људи, али их је морао повести до хиљаде. У њихову верност није сумњао. Сви су „једногласно“ изјављивали задовољство с тадашњом управом, благосиљали Милоша, изјављивали жељу да виде „бунтовнике, који су им благостојаније данашње разорити ради,“ и који се против кнеза „ополчавају.“

22-ог, око пиндије, Јеврем стигне с коњаницима у Кусадак и затекне Вучића и Јоксима Милосављевића и друге кнезове који су гонили потученог Ђака. Одатле он одмах извести Милоша, колико је била озбиљна ситуација у моменту кад је Ђак потучен, јер се и београдска нахија почела бунити: „Кнезови су народ опоменуте нахије на скупштину позвали и синоћ су ми, оданде вративши се кметови даросавачки казали да су кнезови побегли од народа, и да су на Катића кућу напасти хотели. Толико се извесно знаде да ја с оним војинством одонуд прошао нисам и да Ђак данас разбијен није да би се она нахија овому прилепила била.“¹ Међутим овај је извештај био доста оптимистичке природе. 21-ог јануара варошани Смедеревци били су ударили на конак Петра Вулићевића, али су били одбијени.² Бунтовници се пак у београдској нахији од 23 до 25 јануара стану скупљати у Поповићу и Малој Иванчи, тако да је кнез Живко Михаиловић са својим људима морао остати у Умчарима место да пође у помоћ Милошевој војсци у смедеревској нахији.³ Пред бунтовницима је био Ђорђе Чарапић. На другим странама ситуација није била ништа боља. На позив Милошев поп Тривун из Драгачева довео је у Крагујевац 22-ог у вече само 150 људи. Више их није хтело поћи, а и ови се с муком решили и

¹ Држ. Арх., К. К., 140. 22 јан. 1825. Кусадак. Јеврем Милошу.

² *Id.*, 23 јан. 1825. Селевац. Петр Милошу.

³ Држ. Арх., К. К., 4. 25 јан. 1825. Живко Михаиловић Милошу.

тек пошто им је поп говорио једно „слово“ „Ми нећемо на браћу нашу која су устала против зулума, говорили су Драгачевци, но хоћемо и нас 3000 на зулум устати с њима... На Господара нећемо нипошто по кнеза Васу и све његове служитеље трпети нећемо. Он нас зове: фукаро, а он нас је фукаром и учинио... Волели бисмо сваки по једну шиндрину од конака његовог скинути нежели Бог зна шта!“ Драгачевци у мало нису ударили у Слатини на порежњије. Лазар Тодоровић који је о свему томе писао Милошу овако завршује извештај: „Ово чујући за важно судно сам саопштити Вашем Сијатељству и покорњејше упитати: или ћете заповедити да се и ови незадовољници натраг поврате одавде или тамо да дођу. По моме мњенију, ја бих за добро судно, да се то тамо час пре леним начином оконча, и по том одмах да се зову кметови од пашалука и разговори с њима да се започну водити, да би се како ова несрећа утишала, докле се није на другом месту показала, а видно [је] да је сав пашалук у једном согласију...“¹ Ситуација се компликовала не само могућношћу да буна избије јаче на неком месту, него и могућношћу да анархија не почне баш од победничке војске, јер после победе над бунтовницима Милошевци су се стали понашати као и Ђаковци: настало је пљачкање и грабеж. Глас старешина није се чуо, свет је бежао у планине од победника. 23-ег јануара Јеврем пише Милошу из Селевац: „Грабеж и необузданост ове војске такођер је сваки предел прешла и сва условенија моја овому предупредити и коначу учинити сујетна су била. Да шта више, мутећи пљачке ради по крајевима и буџацима овијех села до сада је 10 наших војника погинуло. Мњеније и намереније ових људи и кметова управ не могу знати, јербо ји нема да ми излазе. Овде је дошло до 7 кметова од оближњих села, вечерае, које сам разаслао да и друге зову, изјавивши им високу милост Сијатељства Вашег сверху

¹ Држ. Арх., К. К., Ђакова Буна. 22 јан. 1825. Крагујевац. Л. Тодоровић Милошу.

њих, којом им свима преступленија опрашћате... Због оволике необузданости ове наше војске нисам је смео даље расејати, него са целом војском у овоме селу, а казао сам кметовима до сада изишавшим ми, да су само ова два села на овакову казан осуђена, а друга ће се сва поштедити...¹

24-ог јануара Јеврем саветује Милошу, који је намеравао да из Ковачевца дође у Селевац, да иде у Крену на конек, јер су се сељаци исповраћали својим кућама „који ће вас дочекати и за војску потребна набавити моћи“, пошто од Селевчана „нико не излази“ и „што год су имали, све су некуд одвукли и избавили и сви [се] у планини под оружјем налазе“.² У овако рђавој ситуацији Милош је добио пријатну вест да је главни кривац ове буне ухваћен. Ђак је бежао с некаквим старцем. Дошавши у Мокри Луг, село више Београда, он сврати у кућу неког Вељка Јовановића³ да се одмори. Међутим кнез Јован Вићентијевић, у бегству од своје побуњене кнежине, дознавши да је Ђак разбијен и да се ту налази, опколи кућу и позове га на предају. Ђак се предао⁴ тек кад му је кућа почела над главом горети и одмах је одведен у Паланку (25-ог јануара).

У ово време, ноћу између 25-ог и 26-ог јануара, бунтовници београдске нахије пред којим је био Ђ. Чаранић, видећи Милошеве успехе, разиђу се. Чаранић пак пође Милошу да тражи опроштај, али се раскаје, врати и срећно умакне у Аустрију.

26-ог јануара Ђак је изведен пред упараћену војску. Био је посађен на једнога слабог коњића, јер

¹ Држ. Арх., К. К., 140. 23 јан. 1825. Селевац. Јеврем Обреновић Милошу у Ковачевац.

² *Id.*, 24 јан. 1825. Селевац. Јеврем Милошу.

³ Држ. Арх., К. К., Ђакова Буна. 1 март 1825. Барајено. Живко Михаиловић Милошу препоручује овога сељака који иде у Крагујевац да моли за накнаду „што год је имао све му је изгорело, једва је децу своју извадио.“

⁴ Код Ђака је нађено: 19 дуката по 19 гроша и 20 пара, 1 дукат нов турски, и 38 комада по 2 гроша турска. „За писма и артице нису никакве нашли, само те новце и то је Ђак дао.“ — Држ. Арх., К. К., 4 феб. 1825. Ропчево. Живко Михаиловић Милошу.

рањен у кук није могао ићи. „Ово је браћо онај, рекао је Милош, који је крив што сам вас ја по оваком рђавом времену од ваших кућа затруднио, сад ако ћете му ви опростити, опростите му, ако ли нећете а ви чините с њим, што вам драго“!¹ Сви су повикали да се убије. Коњ буде пуштен пред војску, која опали на њ те се сруши и Ђак и кљуе. Ђаку је после глава одсечена и послата у Крагујевац. Нице налбантин добио је за овај посао на поклон 100 гроша! Тело Ђаково остало је на ледници где је убијен. Јован Вићентијевић добио је награде 1200 гроша; гласник који је донео извештај да је Ђак ухваћен 200 гроша; човек у чијој је кући ухваћен добио је „за изгорелу кућу“ 200 гроша, а власник чиј је коњ под Ђаком убијен 150 гроша. Цео рачун трошкова у буни изнео је 56.395 гр. и 34 паре.²

После Ђакове ексекуције Милош се одмах врати у Крагујевац.

До Ђакове смрти цела је Србија знала Милошеве успехе и ако је било где воље за буну ње је одједном nestало. Остало је само да се поврати ред у пожаревачкој нахији. И ако се, као што је изгледало, смирила, после повратка Ђакова брата, она се два три дана доцније опет ускомеша. 25-ог јануара Вучић по Милошевој заповести крене у Пожаревац. Тамо су упућени и Јеврем Обреновић и Милосав Здравковић Ресавцац. Повраћање реда које је имало да се изврши није било без озбиљних брига за Милоша и његове прве старешине. Несигуран у своје војнике, и ако је хтео да завојни у Орашју, Вучић то није смео да учини, већ пребаци војску на ону страну Мораве и завојни у Ракицу. Тако му се нико није могао вратити.³ 26-ог коначковао је у Влашком Долу и није смео даље у Пожаревац, где се Јован био вратио из Пореца, јер се свет смирио чим је чуо за Ђакову про-

¹ Вук, *Скупљ. Истор. Св.* I, стр. 190.

² М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, 658. Прави „војни грошкови“ заносили су 54.333 гроша и 14 пара.

³ Држ. Арх., К. К., Ђакова Буна. 26 јан. 1825. Ракицац. Вучић Милошу.

паст и колика војска против њих иде. Узрок Вучићеу устезању био је што није хтео да повећа и онако знатну војску Јевремову и Ресавчеву и др. старешина које су биле готове на плачку. „Овима који за нама путују, пише Вучић Милошу 27-ог јануара, писали смо да друге заповести стану по селима где је који дошао, а они сви говоре да им је заповест да у Пожаревац иду и не устављају се него пролазе, о којем ако се скоро од Вашег Сјатељства расположеније не учини, познато је да ће се пожаревачки житељи и прави са кривим упропастити“.¹

27-ог јануара Јеврем је дошао у Пожаревац с коњицом оставивши пешадију по селима дуж Мораве. Дошао је био и Ресавац чија је војска била распоређена такође поред Мораве и дуж Дунава. Тамо је затекао Јована Обреновића, који је 26-ог у вече дошао из Пожареваца с Вулом Глигоријевићем.

Одмах по повратку Јованову стали су стизати многи кметови из разних села с молбом да војска у њихова села не долази уверавајући „да су они готови све кривце сами везане... дати и њихов мал за прештаније војсци дотерати...“ Јеврем дошавши заповеди да му сви кметови дођу на разговор, иначе који не дођу послаће се војска у њихова села.²

28-ог јануара стану стизати у Пожаревац кметови са свију страна нахије, молећи за милост и уверавајући „да су готови сами они са сељацима... све кривце поватати и предати.“ Једино су изостали кметови села моравске кнежине, али је била нада да ће и они сићи из збегова. Јеврем је учинио све да их ослободи, забранивши строго плачкање. „Ја се овом народу начудити не могу, пише он Милошу, 28-ог јануара, о пожаревачкој нахији. Они који су пре, и то недавно височајши степен упорства и безделија достигли били, сада, без сваког противљења и затезања, гомилама доходе и Бога ради за погрешке... милост ишту! Село Макац, које је кмета, нехотевшег

¹ Држс. Арх., К. К., Ђакова Буна, 27 јан. 1825. Вучић Милошу у Крагујевац.

² Држс. Арх., К. К., 140. 27 јан. 1825. Пожаревац, Јеврем Милошу.

с њима у бунт против Господара њиног пристати, убити хотело, кућу му изгорело и из освете њих седамнаест, на девојци, кмета истог кћери, се изр., тога истог села сељаци сада сви дођоше и кривце између себе избирајући предају. По овоме, велим, не могу се довољно величини њиховог лакомислија, како ли да га назовем, начудити!...“ Јеврем је био мишљења да је потребна много мања војска да се „унизаме“ ови људи „који више Циганима него прочим родовима човеческим приличју“.¹

Међутим повраћање реда није прошло без крви. 28-ог јануара Јеврем је погубио Нешу и Богдана из Лучице, у моравској кнежини. „Ови су се усудили војницима претити да се они надају скорим и њих овако посетити, као што . . . сада војска њих посешава, додавајући: чекајте нас до месец дана или најдаље до Спасова-дне! Ја им ово опростити нисам могао, јербо су трговци били и људи отмени, који би требало да друге добру и покорности науче“!²

Имања главних криваца била су конфискована или похарана од самих Милошевих старешина.³ Али уз то кад се војска враћала својим кућама страдало је доста невиног света. Старешине једног одељења Јевремове војске из ваљевске и шабачке нахије, враћајући се натраг преко Рогаче, Дрлупе⁴ и Сибице, везивале су

¹ Држс. Арх., К. К., 140. 28 јан. 1825. Пожаревац, Јеврем Милошу.

² *Ibidem.*

³ Држс. Арх., К. К., 140. 29 јан. 1825. Пожаревац, Јеврем Милошу. „Тоша из Градишта побегао је у Цесарију. Ја сам све ијеније његово и Милуново, који су у овом крају коловође били, захватио. Од Тошиног мала дао сам јечам, десеторо говеди, ћурке и проча овакова дотерати за војску, а проче као 100 дебели свиња и друга послао сам да чувају до нашег настављенија. . . Више сам опоменуо да се у мал Милунов драти неће до нашег расположенија, но сада ми известије од Вучића дође да је све похарао.“

⁴ Држс. Арх., К. К., 4. 21 јан. 1825. Сибица, Ђука Марковић Милошу. Примљено 31 јануара. Горњи датум погрешан. „Данашњег датума дошао сам са кнеза Антом и кнеза Дабићем с војском враћеном из Паланке у Сибицу с коњцима, а пешак у Дрлупе на коњаку. Заповест палата је била да се не би више села арала, и ништа им учинити нисмо могли до истог коњака, како су у Паланци видели и харали и на истом коњаку понајвише учинили јесу; а у напредак острешје заповест издао јесам војсци... да се више харало не би. На коњаку истом када сам дошао код Павла Кујунџића, застао сам проту и 20 сељака на скупу, домаћина свезао сам до извићања...“

невине људе, пљачкале њихове домове и некидале са жена побранике. „По томе дођу цркви [сибирској] те похарају цркву, однесу... књиге, два креста сребрна, позлаћене одежде, петрахиље црквене [и] новце...“ итд. Прота сибирски нарочито је страдао, целу ноћ је остао на мразу везан с кметом сибирским, док му је дом пљачкан. „Нити с чим имаде у цркву ићи, ни има с чиме службе служити, ни има с чиме крестити, нити венчати.“ Исказати се не може „како је безакоње учињено и како је црква страдала.“ У том походу на цркву одликовао се поп Јован из Ваљева, „он је хтео и келије запалити.“ Кад је Никола Катић, кнез из Рогаче, протествовао код шабачког кнеза Ђуке Марковића против овог варварства, питавши га: је ли кнез заповедио „на праве људе победу чинити“, овај се покајао и одговорио да је за сибирског проту мислио да је поп-Мато из Ришња, који је у буну учествовао!... Свој извештај Н. Катић овако завршује: „Молим вас, Господару, мене је сада војска појела и пиво пошла, нигде ништа немам с чим ово два коња одрашити... Остајемо вашу милост и ублаженије очекивати, јербо је се народ поплашио и више војске дочекати не сме“...¹

¹ *Дрмс. Арх.*, К. К., 4. 29 јан. 1825. Рогача Никола Катић Милошу. — О овој похари види у *Дрмс. Арх.*, К. К., 140. Писмо Јевремово Милошу од 19 феб. 1825.

ГЛАВА XXXII

ЂАКОВА БУНА И ПОЛИТИКА СТИШАВАЊА

(феб.—дек. 1825)

- I — Милошева прокламација народу (6 феб. 1825). — Народни зборови по кнежевинама. — Народне жеље. — Династични сплетар у Србији. — Старишине и народни зборови.
- II — Шта народ говори о Милошевој управи? — Милошев пут кроз нахије које су се буниле (април). — Утисци.
- III — Турци и Ђакова Буна. — Везирова бурунџија у Милошеву корист (апр. 1825). — Њено читање по земљи.
- IV — Скупштине од 5-ог и 27-ог маја. — Нахијски „депутати“ и њихове функције. — Ново Милошево путовање (октобар). — Његови утисци и мишљење о узроцима буне. — Јеврем Обреновић у београдској нахији и његово мишљење и утисци.
- V — Резултати Ђакове Буне.
- VI — Смрт Андрије Јонића и Петра Селевчанина.

I

Вративши се после Ђакове смрти у Крагујевац, Милош као да није помишљао на освету и на казну главнијих бунтовника и коловођа. Напротив изгледало је да хоће да изглади успомену на последње догађаје: ни у кога није дирао, нити је кога гонио. Наравно све је то била политика да се прво духови смире. Милош је ту политику отпочео прокламацијом од 6-ог фебруара, која је заиста врло занимљива не као докуменат из кога се виде његове намере за будућност него тежња да народ који није узео учешћа

у буни обавести на свој начин о њеним узроцима и да издалека додирне само прави њен повод. Шаљући „љубезно поздравље“ своје „благородним кнезовима, почтенородним кметовима и целом народу“ сваке пахије понаособ Милош вели у прокламацији:

„Разумели сте, љубезна браћо, а неки и очима видели сте какав несрећни случај показао се у Нахији Смедеревској, и докле се простро био. Коловођа побунија онога био је неки Милоја Поповић, прозвани Ђак, из Села Кусатка Нахије Смедеревске. Он је био свештеник три дана, а четврти дан овај свети и от Бога преко Апостола нам даровани чин отбацио је и погазио. Шта сад друго код оваковог човека свето тражити и наћи можемо! Био је по том трговац и пострадао. Тражећи он, речени Ђак или боље рећи распоп, Милоје Поповић, начин помоћи се, наишао на злотворе наше бивше прве старешине и на Морејске Грке, који сваким начином старају се потрести правитељство наше из темеља и превратити га, а по том и против самог Царства устати и сотим све данашње, и оно благополучје Народа уништити, којему се от премилостивог Цара надамо.“

Тако је Милош представио Милоја Ђака, имућна човека, као моралну и материјалну пропалицу, који се дао заплести у интриге српских емиграната у Бесарабији. Међутим испит који је Милош држао нешто раније над неким сумњивим лицима није дао ништа за такво Милошево тврђење.¹

„Он, распоп Милоје, наставља Милош, употребио је на своју ползу неке обиде, које су од кнезова Нахије Смедеревске Народу ономе чињене, побунио Народ и позвао га одмах на оружје. Чујући ја да се Народ у Нахији Смедеревској буни, послао сам одмах брата мојега Јована да извиди на што се народ онај тужи, којему представили су највеће тужбе на кнезовске момке, што им се не допушта шуму сећи, што се ливаде од свиња и усеви други од сваке друге стоке бране, што се курјаци бију, што трговаца у вилајету немају и што им се не допушта по недељу дана славити и свадбовати. За овакве ствари зактевали су да се момци кнезовски промене, и на место досадашњег кнеза, да се често именовани распоп кнезом постави...“

¹ Држс. Арх., К. К., Ђакова Буна. 28 јан. 1825. Испит над Мих. Стевријом и Ђорђем Константиновићем из Влада. — 24-ог марта држан је испит над Савом Ђурчијом, који је био родом из Делиграда.

У прокламацији се наводи даље како је Јован примио лепо ту молбу и како ју је и Милош одобрио и позвао кметове да се и од њих увери о кнезовским неискправностима; али да је Ђак на то одговорио упадом у крагујевачку нахију и почео харати а свога брата послао у пожаревачку нахију да то исто чини. Ипак Милош није престао употребљавати помирљива средства према Ђаку:

„Ја сам њега писменом мојим саветовао, на која ми није хтео отговорити; пошао сам њему најотменије свештенике, но није ји хтео к себи пустити, пошао сам кметове од других нахија, но није хтео ни проговорити њињима, но само оволико казао: „Докле ја овако кроз цели пашалук прођем, онда ћу доћи у Крагујевачко Поље и с Милошем разговоре под оружјем чинити!“ Овакови поступак проклетог распопа, који се ни на какво предлозеније моје не склањаше, видећи, принуђен сам био позвати и потрудити нас, храбра браћо, да врагу оному заједно на пут станемо, кому ја сам лепим начином доказати писам могао, и да одбранимо сочасно обште благополучије наше...“

Тако је најзад Ђак био разбијен и Милош даље благодари „сердечно како оној браћи, која су на обрану обштега благополучија дошла, тако и оним дома оставшим, који су благоразумно тишину набљудавали.“ Затим се враћа на тужбе смедеревске нахије које су Јовану представљене у Паланци „с оружјем у рукама“:

„Може бити да би и ви сами но без сумњено лепим начином на исте тегобе потузмили се, оне се тужбе касају: сечења шуме без потребе, чувања свиња од ливада и усева од сваке друге стоке, бијења вукова стоци вредносних, свадбовања и слављења по недељу дана. Ја сам се надао да су [те уредбе] овом народу велику вајду чиниле, чувајући га од свакога рода раскопа у ово време, у ком се новци врло тешко добивају, а никада помислио нисам укратити славе које су код народа нашега у свети обичај ушле. Тужите се да трговци међу народ не илазе и зато новаца немате, а не видите ли да је трговина на све стране пала. Ја сам, истина, трговцима забранио био без готових новаца стоке од народа не гонити, како што сам народу заповедио без готових новаца трговцу стоке своје не давати. Надам се да ће сваки благоразумни видети да сам ја ово зато чинио да не би народ на тр-

говцима толике новце губио, којим се догоди те пострадају. Видећи ја да се вишеименоване уредбе моје вама противне и неспособне чине, то све оне остављам на вољу вашу држати ји или сасвим оставити. При овој оскудости новаца, види вам се, може бити, данак велики. Истина трговине сваки дан мање а с њом и новаца, мирија пак царска и везирска и прочи данци и трошкови остају при својој величини. И зато ја за добро судио сам позвати кметове од целога пашалука о идућем Ђурђеву дну овамо на скупштину и с њима договорити се хоће ли се којим начином који грош на ниже учини[ти]. С договором кметова, дубезна браћа, све се учинити може, а не буном, као што је проклети раскоп Милоје учинио, толику срамоту и страдање на народ наш навукао и себе без сваке нужде упропастио.“

Најзад Милош тражи да му „свака нахија во особ објасни која јој се од горњих уредба... неспособна види, и које би желела, да у првој својој сили опет остану...“¹

Несумњиво најважније је место у прокламацији позив за скупштину на којој ће се састати кметови из целога пашалука. Време које је дотле остало, нарочито друга половина фебруара и први дани марта употребљено је на држање народних и кметовских зборова, по кнежинама, на којима су кнезови читали прокламацију Милошеву и допуњавали је усменим објашњењима разлагајући колико је неправично народно роптање против неких кнежевских наредба као што су наредбе да се шума штеди и не сече без потребе, да се вукови убијају, да се свиње одбијају од ливада, да се не слави и свадбује данима, итд. Народ је негде с понизиошћу „скидајући кане и до земље клањајући се,“ негде с одушевљењем и радошћу примао ову „отеческу милост“ и „помилованије.“

После овога службеног и церемонијалног увода дошло је наравно да и народ формулише своје жеље. Али оне су очевидно излазиле из круга, који је обележен прокламацијом, народ је колико је могао отворено пред кнезовима додирнуо своје главне и праве невоље. Изјављујући задовољство с Милошевом управом,

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Вакова Буна. Под датумом.

пожешка је нахија доставила на што је до сада „жалила“, и тражила је: 1° да је слободно сваком трговцу ходити по нахији и куповати стоку, да се и „ђумрук“ смањи, јер он „одбија трговце те... стока не пролази“; 2° да се у „недељни дан“ не забрањује народу „у чаршији продавати и крчмити месо и пиво и да му на то нема џумрука“; 3° за мерење „на чекију“ да се узима по 2 паре; 4° скеларина да буде „као што је било у старо време“; 5° да села не дају лисице „но који носи лисице нека ји купује за своје новце“; 6° да се забрани Србима узимати спахилуке под закуп; 7° „за печате владине тешко нам је тражити проте и по 20 пара за печат давати, а код куће док онај дође трешак чинити“; 8° „што нисмо имали обичај до сада прије године који се ожени порезу ударати, а сада се узима и што се свака сирота у Бога у тевтер уписа“; 9° да се од еминских села „по старом обичају ушур узима“; 10° народ жали што се, кад се ко из нахије у нахију пресели, његови рукосади „у беглук“ обрћу, тј. престају бити његова својина.¹ 23-ег фебруара Василије Поповић је писао Милошу из Чачка: „Неки говоре: ради бисмо да је ника пореза, но ако ћемо терати дрва и сено у Београд [везиру], опет волимо и по оволико давати.“ Сем тога да вересције може бити у трговању.² У београдској нахији кнежина Николе Катића молила да се пореза умали, макар кулук остао и даље.³ Овде је реч о кулку везиру и муселиму, који је новцем био замењен. На збор који је држао, опет у београдској нахији 15-ог фебруара, кнез Живко Михаиловић за своју кнежину, били су дошли кметови из кнежине Јована Вићентијевића и тражили да им Живко буде кнез, тј. да држи две кнежине. Они су већ били изабрали коца-башу — кнезовског заступника — неког Панту Јовановића из села Влашке.⁴ У акту народа и кметова кнежине Павла Да-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 54. Под 16 мартом 1825.

² *Id.*, Под датумом.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Вакова Буна. 16 феб. 1825. Сабинца. Ник. Катић Милошу.

⁴ *Id.*, 15 феб. 1825. Умчари. Живко Михаиловић Милошу.

ниловића, писаном негде око 1-ог марта стоји: „Ми и робље наше о вашем смо скуту, а до последње капи крви наше оставити и изневерити вас нећемо, него у свему заповести свакој, коју нам дате, покоравати се. За нас полезне уредбе ваше: да се шума брани, ливаде чувају, вукови бију, да се владическа мирија заједно с порезом купи, да на кашп[ји] ч. везира и муселиму кулука нечинимо, и сено и дрва не вучемо и проче желимо да у досадањој сили остају... [Ну] нама се види да би нам при овој оскудности лакше било да се дозволи сваком трговати, но и не одбацујемо мудри совет ваш да мала нашег на вересију не дајемо. А за порез ослањамо... на вас... Толико молимо, ако је могуће да би нам у овом отлакшали“...¹ Збор нахије смедеревске држан је 8-ог марта код крњевске цркве. С тога збора кнезови пишу Милошу да су истумачили народу његове посланице и да они и народ одговарају: „вилаетски скупа... како начине прочих 11 кадилука престајемо и ми, и како што сте казали да се порез може скинути на 14 гроша, а старе кулуке и проче што сте назначили теглити, за таковаја молимо да се не враћамо у перве Турком кулуке, а порез нека буде како што је био, но само молимо да се лакше и одвише него што се до сад пута купи“.² 7-ог марта Јоксим Милосављевић писао је Милошу за рудничку нахију: „Сви... желе да им се данак умали, но не само порез већ и поповима“.³ Смањивање порезе тражено је једногласно и ако завијено понекад, и очекивало се да се Милош томе одазове.

Ови зборови кнежина у смедеревској нахији били су повод за молбе тужне садржине, које откривају дубоку беду грађанских ратова. 12-ог марта похарана села са збора у Кусатку молила су кнеза да одобри да по правичну цену могу откупљивати своје поха-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Ђакова Буна. Без датума.

² *Држ. Арх.*, К. К., 58. Под 8 мартом 1825.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 56. Под датумом.

ране ствари.¹ С другог једног збора народ је молио Милоша да се смилује и допусти да Ђака погребу! То је било у марту² а Ђак је погинуо 26-ог јануара. На свршетку ових скупштина сви су се присутни, или нарочито изабрани од скупштине јемци за мир у свакоме селу, заклињали на часноме крсту и еванђељу да ће бити верни своје „Отечеству“ и „кнезу“, или да ће му остати „верни служитељи и подајници до смрти“.³ У заклетвама се сувише истиче верност и преданост Милошевој личности, што је врло симпатично за оно време. Заиста та је појава имала јаког разлога.

У Ђаковој Буни помаља се јасно династична утвора у Србији. Ђаковци у своје акту од 20 јануара из Тополе, изјављујући Милошу лојалност, „честитају“ његову „вамилију“ тужећи се „на проклету вамилију Вулићевића, који ударише на својега кршченога кума.“ И изјава лојалности и проклињање Вулићевића циља дискретно на Карађорђа и његову породицу. Народ у омрази са својим старешином иде обично његовом противнику, Ђаковци су помишљали на Карађорђево породицу и агитовали у томе правцу. Усред Ђакове Буне један сељак из крагујевачке Јасенице говорио је „да су му казивали да је Карађорђеви син послао... књигу да се... дику и да су готови, а он ће на пролеће и Пљакић с војском доћи, и тамо им је војска

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 57. Под 12 мартом 1825 акт похараних села Милошу да могу откупљивати по правичну цену своје похаране ствари „ако не мале и ситне... а оно пове крупне и главне.“ Вели да су остали без коња, казана, ружа „тако да се човек човека, жена жене, девојка девојке, што више кћи отца свога због голотиње своје стиди. Ригиде наше ни у чем готово опрати нећамо, већ двадесет кућа на један бакрач спали пак докле ред добије опрати се, гад нас многи једе.“ Писан је писмен, има врло лепеписан рукопис, очевидно иде на ефекат.

² *Држ. Арх.*, К. К., 58. 15 март 1825. Паланка. Ранко Мајеторовић Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Ђакова Буна. Један повећи списак имена под заглављем: „Назначујемо кметове по имену од кнежине кнеза Катина, који се, сваки за своје село обећао и у цркви на светој тајни заклео Богу и верховном Господару Милошу да у будуће нигда валити неће, но до конца верни остати“.— Заклетва је могла бити положена и који дан доцније пошто кметови доведу код неке цркве изабране јемце из појединих села.

готова и скупљена“.¹ Јован Обреновић, шаљући Милошу извештај како је тумачио народу у Смољинцу и Витовници (скупштине за народ из кнежина Млаве и Омоља) његове заповести, вели како су се кметови закљичали на крету и еванђељу „да само Ваше Служатељство за свога покровитеља и предводитеља признаду а никога другог, а по смрти вашеј вашу децу, нит за другу какову фамилију неће да чују“...² И ако се у службеним актима Карађорђева породица избегавала на њу се мислило.

У опште задатак старешина на тим скупштинама није био лак. Милош је тражио народно изјашњење преко њих и прокламација, али није допуштао да се у тим изјавама и „изјасненијама“ отворено критикује његова управа и да се указује на све недостатке њене. У главноме требало се држати енунцијација у прокламацији; народне су старешине имале да узимају обавезе од народа, али на начин да народ не осети праву Милошеву збњу. Нахијске су старешине то добро знале, имале су отворене очи на све и у томе су смислу и редигована изјашњења, која су у првом реду имала да траже оно у чему је Милош био вољан да попусти. 22-ог марта Јеврем Обреновић пише Милошу о „изјасненију“ ваљевске нахије, тврдећи да би оно било много боље да није било кнеза Бобовца, који је „по крајевима“ говорио којешта народу, а да би било још горе да је Бобовац остављен био „целоме народу“ говорити то исто. „Као год што је, путујући из Крагујевца овамо, тако је после, и у време скупштине овде [у Ваљеву], по крајеви пред многима којешта говорио, које нити је у прокламацијама вашим било, нити ми је чрез Лазу писара утмено од стране ваше наложено, народу представљати...“ Бобовац је на тај начин уселио „простоти“ у главу ствари којих се „иначе никад сетила не би...“ „Говорио је и ободравао људе к умаленију плате служи-

¹ Држ. Арх., К. К., Такова Буна. Извештај Петра Весича.

² Држ. Арх., К. К., 145. 28 феб. 1825. Пожаревац. Јов. Обреновић Милошу.

тељима и к умаленију служителја народних и проч...“ „Да је овакови налог од вас имао сумњам, вели Јеврем, знајући да сте ви намеравали число служителја народних и чиновника не умалјивати него умножити.“ Занимљива је даље још једна друга оптужба против Бобовца. Јеврем наводи како му је Лазар Тодоровић казао од кнежеве стране да учини што може да о скупштини не би на Павла Даниловића и Ђуку Марковића викинуле њихове кнежине: међутим, вели Јеврем, Бобовац је у Ваљеву „ободравао сина кнеза Васиља из Бајевца... те је више кметова позивао да на Даниловића викну, и кад му ови предложеније одбаце отишао је он, син Васиљев, не чекајући окончања скупштине, кући“...¹

II

Праве осећаје народне Милош није хтео у „изјасненијама“, а баш и да их је желео народ се мучно исповеда пред властима. Главније старешине добиле су заповест да другим путовима дознаду шта народ осећа, тј. да се „народна мишенија преко потајних пријатеља“ докучују.² Истога мишљења је био и Јеврем Обреновић „Такођер ми се необходимо пужно види, пише он Милошу 16-ог фебруара, особито у ове три нахије наше тајне шпијоне имати и обдержавати, само овим путем благостојаније ваше, и то најбоље и најлакше обезбедити можемо, а на кнезове ове и тако се са свим ослонити није“!...³ „Потајни пријатељи“ или уходе, наравно, нису били новина; тајна је полиција била већ организована и ако примитивно. И раније поједине старешине имале су агенте, који су називи шта се ради и говори у народу; сваког старешине била је дужност да на то мотри и

¹ Држ. Арх., К. К., 140. 22 март 1825. Ваљево. Јеврем Милошу.

² Држ. Арх., К. К., 54. 27 феб. 1825. Вас. Поповић Милошу.

³ Држ. Арх., К. К., 140. 16 феб. 1825. Београд. Јеврем Обреновић Милошу.

да доставља кнезу.¹ После Ђакове Буне тај је апарат тајне полиције само повећан.

Извештаји тих „потајних пријатеља“ врло су занимљиви и остали су исти онакви какви су били у самоме почетку буне, тј. у великој већини неповољни по Милошеву управу. Ево неколико примера. Пон Дамњан Ђелман из Гвозденовића тужи се да је данак „тежак“ и да „трговаца нема.“ нарочито да су старешине рђаве. — „Да је знала Посавина, говорио је један, да се Господар неће лепо разговарати с Ђаковом војском и данак осецати неће бити и харати не би му ниједан дошао.“ — „Да не дође Господар Јеврем ома на Уб, Борчани запалише Уб!“ говорио је неки Дамњан из Малого Борка. — На скупу у Барзиловици сељаци су јавно говорили да су добили некакву тајну заповест од пријатеља „да покопају бакар и боље ствари“ и да су они то учинили као и Смрдљиковчани „јербо ако Господар не одобри данак на лето неће имати ко коме судити.“ — „Да оће Београдска пахија, говорио је један, ја бих први био од Ваљевске пахије, већ се на ову руку живети не може!“ — „Сиротиња кад би могла свакад... давати и Турци би јој добри бивали; кад не море да даје... устане!“ говорио је Радивоје Пауновић из Јајчића. — „Село Пепељевац, Мића Арнаут звао сељаке Ђаку у помоћ па га нико не послуша.“ — „Село Цветановци, Јанко Јовић говори: али ако ће; нама који немамо горе бити неће.“ — „Село Планиница, Живан Кубасица ово говори: наше старешине мисле да овај прости народ ништа не зна, али он у рити више зна од триста ђавола, па кад му се досади... не мари ни за жену ни за децу... И ове су наше старешине на зулум

¹ Држ. Арх., К. К., 29. 7. авг. 1823. Милутин Гарашанин јавља Милошу како има уходе који мотре који су то што по народу говоре да ће харач бити по 6 и по 12 гроша. — Четири дана раније кнез Живко Михаиловић оптужује неког горбара из Београда, који горбари по селма и о кнезу свашто говори: како је обећао оправити раковичку цркву, па су то морали Београђани платити; како је кнегиња Љубица узела у Умчарима сто аршина платна итд. — 8-ог дек. 1824. Милутин Гарашанин јавља како је дознао да је везиров буљук-баша Мемин отишао „с гуслама у народ, ради размотравања шта народ говори.“ Ово је трећа година како га везир шаље.

устане као и ови што су на њих пак нека се не љуте.“ — „Село Равње, Радоња кмет говори: стани сад ј... м...р, сад ће се укинути аганлуци, нека ми сад забрани шуму сећи.“ — „Село Кључ, Теодор кмет... говори: све је добро, а ови ђумруци никако добро бити не могу, јер однесе жена по једну оку тежине да узме, сирота, оку соли, а они узму ђумрук, па она продала не продала. Ја... отерах десет овнова те ми узе Тимотије десет марјаша, а Бога ми не продадох ни једнога. Тома, планинички кмет, одговори му: ја понесох десет јагњетина, те ми узе на сваку по две паре, а ја после једва дадох по 4 паре.“ — „Из Радованове куће из Лелића један говори: ову порезу сада дадосмо којекако, другу не знам како ће бити, трговца нема ни на што.“ — „Из Драгијевице Станисав Пуцар говори: а шта ћеш, брате, да је јоште стало недељу дана па да је Ђак затурно овамо све би отишло за њим.“ — „Марко из Драгијевице говори: брате, по ово порезу давати не можемо, ако што не-облакша Господар... све [ће] избећи.“ — „Теодор Максимовић из Каменице говори: шта, брате, ти несретни људи раде и на Господара оружје дижу да се наши душмани свете, него да су се покупили кметови, пак отишли Господару те се замолили ако би [се] како од које руке могла пореза облакшати и ђумруци, тада би и онет Господар о нама промислио како ће уредити.“ — „Пантелија Годоровић из Причевића говори: ако овако буде узећемо се сви за руке пак ни Господару те се молити ако о нама може промислити и од којегод руке шта облакшати, ако не може да идемо сви у воду или у гору.“ Други један из истог села говорио је: „да ће Господар порезу учинити по 14 гроша и да се даје масло и измет чини“.¹

Било је и људи који су отворено хвалили Милошеву управу али су били ретки: „Село Робаје, Јаков Радосављевић... говори: хвала Богу, сад се не бојим ни кнеза, ни кмета, а Господара Бог зна хоћу ли и видети. Сад ми је како ја хоћу.“ — „Село Дупљаје,

¹ Држ. Арх., К. К., Ђакова Бун.

Поп Иван Радовановић говори: како је ова земља постала овога добра није било, браћо, Бога ми. Турско Царство а наше господство! Него, браћо, сви да помремо за Господара.“ — „Село Јабучје. Радован Сејдић говори: јесте добро тек да је боља прођа трговици... да [се] хоће олакшати ђумруци... била би и прођа.“ — „Село Кадина Лука. Живко Сијић говори: ми смо људи зли и несретни, ...нигде пристали писмо... неће добро бити кад смо ми своме старешини неверни. Ово веће трећи пут како се на свога оца дижемо и ратимо с њиме, а људи, знате ли ви да се њему море досадити пак отићи између нас, пак ћемо... ондај плаћати као вук кожом“.¹ — 3-ег априла, кад је неки Радивоје Мајсторовић из Вапе женио сина, повео се разговор „зашто би била буна и којекакви говори неваљали по народу“ кад никад боље није било него тада: „узели пример Карађорђева вакта, да је ондај сваки о своме трошку војевао, десетци од свашта давати и кулуци и глобе бивале, и опет по један здрав дукат на главу сваку давато, а сада ни војнице ни глоба а опет само по један дукат, више се не даје“!.²

Милош се није задовољио само народним изјашњењима о скупштинама и извештајима ухода, он је хтео и лично да пређе кроз побуњене нахије и да својим очима види шта се где има учинити да би повратио народу веру у будућност и да га припреми за скупштину, коју је одложио за 1-ви мај. Почетком априла он се крене на пут који је дао најлепше резултате. Пријам у доњим нахијама нарочито у пожаревачкој потпуно га је задовољио: народ га је свуда „с великом радостију и сваком покорностију сретао и пратио“.³ Милош је похитао да о томе срећном догађају одмах извести своје најближе сроднике и прве старешине, кривећи за зимуњу аферу држање народних старешина. Због тога се био ре-

¹ Држ. Арх., К. К., Бакова Буна.

² Држ. Арх., К. К., 56, 3 април. 1825.

³ Држ. Арх., К. К., 54, Чачак, 11 април. 1825. Василије Поповић Милошу. Из тога се писма види да му је Милош такав извештај писао.

шио да управљање пожаревачком нахијом на себе узме. Јеврем Обреновић био је препун радости кад је видео колико је велико Милошево задовољство „с правима и особитом приврженошћу... народа.“ „Примечанија ваша, одговара он Милошу, у признанију народа са свим су основата и место своје имају, и познато је да су врло ретки случаји, у којима би се погрешка какова простоти приписати могла, јербо све до старешина стоји“...¹

Милош у опште није пропуштао никакво средство само да умири духове, у томе циљу није му био на одмет ни везиров ауторитет и страх од Турака.

III

Глас о буни Турци су били примили у главноме с незадовољством, нарочито везир. Успех буне могао је повући недогледне последице; народ би могао устати и против Турака.² Кад је лично пошао против бунтовника Милош је известио Абдурахмана да против њих полази с оружјем „не жалећи за цареву фајду ни живот свој.“ Он је представљао Ђаков устанак као протест против његове туркофилске политике, као покрет против турске управе у Србији. И ако је везир тачно знао шта је у ствари, он се ипак радовао Милошеву успеху над бунтовницима и саветовао му је да пажљиво потражи узроке буне и да кривце строго казни.³ Турцима је пак строго забрањивао да говоре штогод против Милоша, и у духу његова писма уверавао их да је Ђаков покрет управо против Турака; да бунтовници „само из политике“ вичу против кнеза, а кад би се мало оснажили они би устали

¹ Држ. Арх., К. К., 140, 15 април. 1825. Јеврем Милошу.

² Држ. Арх., К. К., 91, 18 јан. 1825. Београд. Ђ. Поповић Милошу. „Турци капталије дознавајући за то, видим, доста су весели, мислећи да је народ противу нас возбунтовао се; од ерлија и спахија не знам оне ли бити десет до петнаест који се тој буни радују, а прочи сви врло су несвесели и забринути...“

³ Држ. Арх., К. К., 229, fol. 256, 28 јан. 1825. Абдурахман Милошу.

и на цара. За пример им је наводио „случајеве Карађорђа и Пазван-огла“.¹

Везир је у опште показивао много интереса за целу ствар и као да је био озбиљно вољан да Милошу учини услуге. 1-ог фебруара призвао је Ђ. Поповића и остале београдске кнезове и тужио им се како целе ноћи није спавао размишљајући о Ђаковој Буни и како треба представити ствар Девлету. Најзад се решио да тога дана позове на скупштину ерлијске, спахијске и друге турске поглаваре и да их зашта мисле о узроцима и намерама Ђакова покрета? Он је унапред изложио Милошевим људима ток те дебате. „Говорите сада, рећи ће он агаларима, шта који знате и немојте се по буцањима доцнати и које-какве речи истурати, јер овде долазе моји и девлетски татари и ја им не могу уши и уста запушити да оно у Цариграду не казују што ви по сокацима говорите?!“ — „Ефендум, одговориће они, ми смо дознали да је ова буна на Милоша и кнезове дубара и да се она нас тиче. Ми тако о томе судимо, а ви ћете најбоље знати!...“ — „Пеки, прихватиће Абдурахман, и ја сам тако дознао и потпуно сам уверен да народ на нас не може ударити докле је Коџа-Милош жив; али кад њега нестане знам шта би од нас било... Ви добро знате да има бегунаца по туђим земљама, који су Карађорђеви чиновници били, који су и душом и срцем ради да нестане Милоша, да се они овде докопају власти и народ окрену куда они хоће, а да је ово цела истина знате сви да је јесенас Карађорђев кантариџа, послат од оних старешина, овде доходио, прост народ подбуњивао и рђаве речи за нас и Коџа-Милоша говорио; да је Коџа-Милош, дознавши то, потерао да га ухвати, дотерао га до Вишњице одакле се у Немачку превезао и одакле оним поглаварима отишао. Сад ја од вас тражим да ми ово судски одиламите да га ствар тако стоји... да ја... ваше сведочанство Девлету пошљем, а ако се ко од вас

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 91, 10 март 1825. Ђ. Поповић Милошу.

после овога усуди друго што прозорити одсећи ћу му главу!...“¹

Месец дана доцније везир је још даље отишао. У почетку марта спремио је нарочиту бурунџију народу у корист Милошеву.² Милош није тражио тај манифест али му се његова садржина тако допадне да потражи преко Ђ. Поповића да везир у сваку нахију пошље по један екземплар и човека који ће је читати. Да би боље запласио народ он је тражио да се у бурунџији још дода како су нареди у Србији дотле довели Високу Порту да је скадарском везиру дато ферманом пуномоћије „да све оближње наше под својом заповешћу има и на свако движење Србије да сматра и ако би најмању какову побуну осетио на Србију да удари!...“ Везир је нашао да је излишно писати дванаест бурунџија, два бумбашира и две бурунџије довољне су, једна за горњих друга за доњих шест нахија. Што се тиче додатка о скадарском везиру то није хтео да чини. „Јер, рекао је Абдурахман, ја не верујем да Шкодралија од цара има такво пуномоћије, мени су девлетски татари ономад дошли, да је то учињено мени би Девлет јавио...“³

Ну и ако оваква заповест није била издата скадарском везиру, Абдурахман је био рад да то буде: он је сматрао да је Милошев положај у земљи доста критичан и да је потребно да се Турци побрину за себе. Везир је имао уходе по народу, слушао је и од Срба и од Турака шта се све о Милошу мисли и према свему требало је бити на опрезу. Он је причао Ђ. Поповићу како зна да у земљи има врло много људи који су с кнезом незадовољни „и говоре да нису ни од Турака ни од Немаца толико резилука и срамоте поднели и да они то оставити неће, но само очекују летње време.“ С тога је тражио да Милош одобри да се у град доведе бар до хиљаду војника да се одмах буна гаси ако се где појави „или да пише Девлету

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 91, 2 феб. 1825. Ђ. Поповић Милошу.

² *Id.*, 10 март 1825. Ђ. Поповић Милошу.

³ *Id.*, 14 март 1825. Ђ. Поповић Милошу.

за... ферман на суседне паше да је војска готова на границама, у случају нужде да би се одмах употребити могла.“ У тој мисији везир је слао нарочите изасланике у Крагујевац.¹ Али ако је Милош био готов да плаши народ турском војском, он није био рад да се њоме у истини послужи, није примио везинову понуду и тражио је само једну услугу, да везир изда другу бурунџију која ће бити још боље накинџена. Абдурахман је без устезања на то пристао (21 марта). Том приликом он је говорио Ђ. Поповићу, како му се вратио један од ухода које је у народ послао. По његову извештају народ проклиње онога који је последњу буну приметно не сачекавши да гора озелени, али се у исто време говори да се треба оставити нереда докле се у Цариграду не добију привилегије, које су корисне за народ и за које се зна да их Милош тражи. Кад се те правце добију онда да се устане на њега! Као човек који би могао заузети место народнога поглавара помињат је Вујица Вулићевић, који би евентуално имао и да поведе народ против Милоша.² Ти турски разговори доста су компромитовали Проту Матију;³ али за његову срећу Милош им није веровао. Јеврем Обреновић само га је утврђивао у доброме мишљењу о Проти. 31-ог марта он пише Милошу: „Из копије за Ненадовића писатог писма видио сам шта јављају, о чему је моје миљење исто као што и ви примечавате. И донета, Господару, ни прилика није да је оно бити могло. Особито сад о Цветима долазио је код мене у Ваљево и разговарајући се о случившим се бунама, ништа друго код њега нисам могао приметити кромје истине

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 91. 14 март 1825. Ђ. Поповић Милошу.

² *Id.*, 21 март 1825. Ђ. Поповић Милошу.

³ *Id.*, 21 март 1825. Ђ. Поповић и А. Симић Милошу. „Јуче су заједно били код алај-бега, који им је говорио из поузданог извора да је Јаков Ненадовић са сином био у време бербе у једном селу близу Митровице и да је његов син прелазно овамо у Србију и три дана пробавио у Бранковини код Проте Матије и по том опет прешао натраг и отишао с оцем у Бесарабију. Алај-бег је то чуо од једнога Србина из ваљевске нахије који је велики пријатељ с Протом. Исти тај човек, пре Ђакове Буње, казивао је једном Турчину да ће Турци пропасти заједно с Милошем.“

верности к вама и Отечеству, разумевајући какова би зла последица бити морала и какова пропаст кад би се садашње правитељство пореметило. Он толико плакао је и мене молио да вас молим за оно писмо што је од себе дао и признати морао да је издајник отечества и преступник заповести ваше кад сте га из Крагојевца кући одпустили,¹ додајући да му то врло на срцу тешко лежи и да га веома огорчава, што ће се оно писмо по смрти његовој у архиви вашој находити и потомству не само о њему него и о целој фамилији његовој злу мисао дати. Ја сам му се обећао да ћу вас молити и при том како вана милост прама њему воспоследује. Још није ми овде дошао да му по налогу вашему оно саопштим, можно због празника. Надам се данас или сутра да ће доћи“.²

Неколико дана доцније везирова бурунџија је била готова и преведена на српски. Почетком априла отчето је читање њено по нахијским и кнежинским центрима пред народним старешинама и кметовима. У исто време читана је и Милошева прокламација у којој је истицана солидарност с везиравим наредбама за добро и мир целог народа.³

У бурунџији је везир излагао своје гледиште на буну, осуђујући Ђака и његово предузеће. „Кад сам ја то разабрао, од стране царске како ми је дат изун и власт, с истом влашћу ја сам дао власт Коџа-Милошу Ђаку низам да учини, и Коџа-Милош, по мојој заповести, Ђаку је низам учинио... Који људи у овако неваљалим пословима буду те одвраћају цареву рају да знате цар да се своје раје и сиротиње проћи неће и који би против Коџа-Милоша устао тај и против мене иде; а који против мене иде тај се противи и самому цару. Наоколо што се налазе везири, паше и муселими, сваки с великом војском на вас ће послани бити и после ћете се покајати, грех вам на вашу душу, сваки за своју штету нека промисли, сваком великом

¹ Види стр. 544.

² *Држ. Арх.*, К. К., 140. Писмо од 31 марта; види и писмо од 2-ог априла.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 4. 5 апр. 1825. Гроцка. Зивко Михаиловић Милошу.

и малом тако да се каже." Обраћајући се затим Милошу, везир му препоручује: „И ти, баш-кнеже Милоше, са царевом рајом лепо да живиш и свакому по његову делу да расудиш, између ње ако се који нађе, који сам себе не зна, те хоће цареву рају да одврати и цар што не бегенише, који у том послу буде, да му ти по заслуги низам учиниш"...¹

Читање везирова акта дало је повода у Чачку једном догађају који је оставио мучан утисак на све присутне. догађај који лепо карактерише расположење духова у земљи. На Велики Петак 1825 било се скупило много народа у чачанској чаршији. Баш је тога дана био стигао везиров човек да чита бурунџију. Одмах је послат телал по чаршији да скупи што више народа пред муселимов конак, где су дошли и кнезови суда чачанског. Благодарени пазарном дану, на који се скупио народ из три суседне нахије, слегне се силан свет. Кад је свршено читање бурунџије и Милошеве посланице рећи ће кнез Филип Тајенић икупљеном народу: „Чули сте шта вам честити везир и наш Господар заповеда да старијег слушате и своје робље чувате, а сад одлазите у чаршију, шта који има продавати нек продаје, шта ко има куповати нек купује!..." Тада неки Терзић из Чачка узвикне: „Чекајте, рајо, да кажете код овог везирова човека на кога се имате шта жалити и од кога имате каква зулума?!“ На то ће неки Радосав Протић викнути обраћајући се Турчину: „Аман, честити девлету! Светло сунце! Што сте зажмурили те своју рају не видите, дајте нам адалет Мустај-пашин!“ Па ће, окренувши се једном сељаку, неком Јаћиму из Заблаћа, довикнути: „Јаћиме... говори данас шта имаш!..." — „Радосаве шта то говориш, што не шутиш!“ прекине га кнез Филип. — „Кнеже Филипе, гласно је одговор, има двадесет година од кад ти мене шуткаш, а сад ћу говорити да ћете ме за језик обесити!..." Онда Јаћим почне викати: „Од зулума не можемо живети, дрвеним раоницима оремо а дрвеним мотикама копамо!..." Одмах

¹ Држ. Арх., К. К., 229, fol. 278. Бурунџија у преводу, s. d.

за њим настави неки Куреп из Балуге: „Аман, светла господо, ја сиротињи адалет дајте, ја ли кажите да у воду свачемо од наших зулумџара! Порезу дајући пропадосмо! Ја имам осам волова, па ми орати и копати не даду, већ ме у хајдуке терају!..." Овај последњи незадовољник, истина, био је рђав поданик, село га је више пута између себе терало, био је лажљив и крадљив, са суседима се из пушака тукао а син му је годину дана раније у хајдуке ишао; али је ипак његов јаван протест занимљив, јер се зна шта га чека после тога. Он је зацета с целом породицом и имањем послат Милошу у Крагујевац, прогонство му је било извесно. Други један човек из Придворнице викао је на велики харач и чибук. Симеун Звркета, газда из Негришора, говорио је: „појасеве и зубуне поскидаше са нас узимајући себи хатове и рактове и на жене бисер и дукате ударајући!..."¹

IV

Ма колико да је стање у земљи после Милошевих прокламација и његовога путовања кроз народ изгледало сталожено, оно је у основи било још ровито и није било без бојазни да о скупштини у Крагујевцу не искрену тешкоће па и заплети. Народне старешине имале су заповест да доведу у Крагујевац људе несумњиво одане Милошевој политици.² У каквим се приликама Милош налазио најбоље доказује његов однос

¹ Држ. Арх., К. К., 54, 10 апр. 1825. Чачак. Василџе Поповић Милошу.

² Држ. Арх., К. К., 4, Остружница, 10 апр. 1825. Никола Станковић Милошу јавља да је примио његово писмо из Пожаревца од 8 ов. м. односно скупштине у Крагујевцу и да га је саопштио кнезовима београдске нахије. Вели кад добије заповест да пође у Крагујевац да ће: „само оне кметове по београдској нахији одабрати, код којих су ваше заповести свагда у великом почитанију и привазију бивале и непрестано бивају, који никаква лицемерија нису показали, који су прави љубитељи мира и истински хранители благостојанија како Ваше Сијателства и ваше фамилије тако и целога нашег народа. Кад овакове членове отмене скупцим и спремам се... поћи, намерно сам њима колико ми силе... донесу, сам неколико речи о верности и привржености к Вама, о сохранијау мира и отуда прованлазеој ползи и похвали сербскога рода проговорити и поучити..."

с Народним Судом у Крагујевцу, о чему смо већ раније говорили.¹

Скупштина је држана у Крагујевцу 5-ог маја. На њој су били нахијске и кнежинске старешине, кнезови судова и знатан број сеоских кметова из сваке нахије.² Милош је држао говор у коме је критиковао последњу буну, необавештеност и лаковерност народа према букачима и агитаторима, али је изјавио да свима прашта у нади да ће се у будуће народ држати његових очинских савета и мотрити на мир и ред у земљи, који ће га једино довести жељеном циљу да се благостање утврди на сигурној основи.³ Свему овоме он је додао материјалне олакшице. Пореза је смањена на 13 гроша по курсу у царском ферману и утврђен је курс по коме ће трговци примати новац из Аустрије и давати народу. Сем тога још неке мање знатне новчане олакшице. Побуњене нахије једногласно су изјављивале писменим актом кајање за учињене погрешке и радост што су из уста кнежевих чуле да им он опрашта. „Од сада у будуће, пише у акту нахије пожаревачке, пред Богом и пред лицем Сијатељства Вашег закљичемо се да који би у чем било против Вас и Отечества нашег роптао, онаковог уватићемо и Вашем лицу на одговор дати. А опет када сви по кнежинама својима растуримо се ми ћемо и остале кметове савокупити и заклетвено шиемо од све кнежине послати.“ Захваљују најзад што ће пореза бити по 13 гроша и што ће новце „по ферману царском у порез“ да дају.⁴

¹ Види стр. 334.

² Тако за шабачку нахију били су: Јеврем Обреновић, Симо Сломо и Станко Јуринић, кнезови шабач. суда: Марко Штитарац кнез Мачве и Поперале, Илија Мостарлија и Јевто Мишић, кметови вароши Шапца. Сем њих још три поцерека, четири мачванска, два тамнавска и два посавска кмета. — За ваљевску нахију били су: Јеврем Обреновић, Гаја Дабић и Мићо Јанчић, кнезови ваљевског суда: Бошко Тадић и Пера Поповић на Ваљева; Павле Даниловић и Антоније Јовановић кнезови у кнежинама. Сем тога још петнаест кметова. Види *Држ. Арх.*, К. К., 140. 6 мај 1825.

³ Садржина овога говора види се из говора државог о Скупштини 27-ог маја 1825 год. *Прилози за Србску Историју*, I, стр. 9. — Види о тој скупштини стр. 165.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Изјава пожаревачке нахије.

Нахије које бу биле на миру само су захваљивале на учињеним олакшицама. У изјашњењу нахије шабачке пише: „Извјестни да ће сва браћа наша, народ нахије шабачке, који је нас, на позивање Вашег Сијатељства, к скупштини овој послао, са сада учињеним закљученијем да порез, давајући новце по ферману цара нашег, по 13 гроша буде, са одређенијем теченија новаца, по коме ће трговци наши ове из Цесарије примати и народу давати, и са учређењем свештенству нашем давајемо мирије, са свим задовољни, а на Сијатељства Вашег, на прошеније наше од 5-ог с., торжествено учињеном обећању, да ћете нам и у будушће отац, благодетељ и покровитељ бити, тако исто восхишчени и благодарни, као и ми што смо, бити, усуђују се долеподписани усердњејшу поданичку благодарност своју у име свега народа нације нахије шабачке... Сијатељству Вашем подиети...“¹

Свршивши још неке ствари које су се тицале промене депутације у Цариграду, скупштина се разиђе у највећем реду. Милош је имао и сувише разлога да буде задовољан. Али ускоро њему се дала прилика да је под бољим погодбама опет сазове и да утврди боље јемство за мир.

Још 31-ог јануара, угушивши буну, Милош је писао рускоме министарству и представио тај покрет као дело ерских емиграната у Бесарабији, који агитују против њега и спекулишу народним незадовољством што Porta не испуњава своје обавезе по VIII чл. Букурешког Уговора. Питање унутрашње политике он је везао за спољашњу. Тај је извештај био повод да руско министарство пошаље у Србију Михаила Германа с писмом графа Неселроде у коме је изјављивано жаљење што је било нереда у Србији, представљено старање Русије за ерски народ, препоручивано стрпљење и одржање мира и давано уверење да ће Porta несумњиво испунити своје обавезе. Герман је стигао у Србију 12-ог маја, тек што се била

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 140. 6 мај 1825.

прва скупштина разишла. Милош, добивши тако важне поруке које су само могле послужити његовој политици стишавања страсти, сазове скупштину старешина, кнезова и кметова и свештенства за 27 мај. О тој је скупштини већ говорено, и ми смо видели како је Милош умео да будућност представи у врло лепој боји само ако се мир одржи и да се скупштина, чувши жеље и старање силне Русије за Србију, разишла у највећој раздраганости.¹

На тој скупштини уведена је једна интересантна новина. Милош је заповедио да свака нахија изабере известан број лица, која ће је заступати на свакој скупштини, ма где се она сазивала и чије ће закључке нахија верни испуњавати. Тако је у крагујевачкој нахији Гружа изабрала пет депутата, Јасеница три а Лепеница четири, свега дванаест депутата; сокоска нахија, која је била у исто време сама и кнежина имала је 3 представника; у ужичкој нахији кнежине Рујно и Црна Гора имале су по 4 депутата; у пожешкој кнежини Драгачево 4, кнежина моравска 3, а под-ибарска с Третеником 4 депутата. Београдска нахија имала је дванаест депутата. Итд.

У августу, септембру и октобру, функције тих депутата проширене су, они су постали стална заклета контрола како народа тако и старешина у нахији са задатком да мотре шта се у народу ради и да ли има упорства према властима; да саслушавају тужбе народне; да мотре да кнезови народ не угњетавају, и да траже од кнеза олакшање тегоба и невоља народних.² Из докумената се не види да су депутати

¹ Види о томе стр. 166—175, специјално стр. 169—173.

² *Држ. Арх.*, К. К., 94. 21 авг. 1825. Кнезови Суда Народног Српског Милошу. „По валогу благоугоднога и штедрог мњења Вашег Сјатељства, касајућачко се обштега добра, изнутрањног спокојства и благополучја народног, ми смо призвали дошавше овде из нахије Јагоднице изабране депутате, којима смо народозубиво ваше мњење сиробитиш, представљајући им да ћеду бити опредељени на сваки у народу непоредак и владање снају народних служитеља позорствовати и нама, како што непорјадочно мотре и дознају, објављивати, а за надбљудавати у сваком размотренију и објављивају правду под закону заклетву поднасти ћеду; и тому за избећи сваку сумњу чеза које би прибојали се по дознаству што нбуд нама јавити, да не би од кога по том какво који

правили употребу од ових пуномоћја, вероватно с тога што се народ сасвим примирио; што су старешине избегавале изгреде, најзад што су мало по мало депутати заборавили своје обавезе, које може бити да нису ни узели сасвим озбиљно.

У октобру и новембру Милош је добио врло повољне извештаје од старешина о стању у земљи, нарочито у београдској, смедеревској и пожаревачкој нахији.¹ Он је и сам пропутовао од октобра до децембра пожаревачку, ћупријску и јагодинску нахију и није могао да се довољно нахвали доказима привржености и љубави народне. За буну је опет највише кривио старешине. На овакав његов извештај из Плакана од 13 децембра Јеврем одговара 18-ог истог месеца: „Милостивјеши Господару, и преотвећ је известно и истино примечаније ваше да се зимушња буна праведно худом поведенију местних кнезова и злоупотребљенију дате им власти приписати има, зато нам и треба и отвећ обозрителнима на поступке млађих наших с народом бити. Кад млађи дату им власт злоупотребљују, простота, која не дознаје заповести и милостиве уредбе ваше, клонеће се јединствено к општем добру, свагда већу част кривице овакве старијем приписује.“²

Јеврем Обреновић је стекао већ и лично иску-

због овог сматрања ваналеније или угњетеније тршио, на то известили смо ји да ће од Вашег Сјатељства на представљена им, получити сваку слободу и пуномоћје, обаче и обезаним начином, да ако би који каквоу неправду дознао и усудио се зајати и необјавити... за таково дело... по важности... судиће му се...“ — Испор. *Сломеник*, XXXIV, стр. 67. Пуномоћје издато у Крагујевцу 23 авг. 1825 од Народног Суда четворини депутата кнежине Лепенице. — *Држ. Арх.*, К. К., 4. 2 октобар 1825. Крагујевац. Тога дана депутати београдске нахије издали су акт упућен кнезу у коме, између осталог, стоји и ово: „Обезујемо се такође да ћемо добро и по крајњој мери вниманије наше на то обратити, дознавати тегобе, обиде и ванастованија и сваког рода угњетенија, која би се од стране нахијских поглавника изреду наносила и овај под њима уздицао и све то верно, без сваког додатка или изостатка власт нашу без сваког олактања извештавати и просити олакшање оних, при том и свако упорство и противленје народа к властима нашим која би к злом коњу водила верховну нашу власт извештавати...“

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 140. 26 октобар и 17 новембар 1825. Јеврем Обреновић Милошу.

² *Id.*, 18 дек. 1825. Ваљева. Јеврем Обреновић Милошу.

ство како су наопако народне старешине извршивале кнежеве заповести. Он је имао за задатак да у декембру обиђе београдску нахију, да се обавести како о стању у њој тако и да истумачи кнежеве заповести које су се тицале нарочито контроле над старешинама. 8-ог декембра Јеврем дође у Сибницу где су дошли кнежински кнезови из целе нахије с кметовима и с нешто народа из свакога села. Пошто је пореза по обичају расположена, он узме реч и стане објашњавати Милошеву политику а нарочито све уредбе и заповести од последње буне. Скупштина је примила та објашњења с несумњивим изразима задовољства. „За све време, пише Јеврем, докле сам ја заповести ове и по пре издане толковао обширније, све су се кметови између себе сгледали, аки би хотели показати да оно ништа што сам ја говорио код њих исполнено није, и чини ми се да сам започео истраживати било би се доста свашта нашло на кнезовима, особито на Станковићу и Вићентијевићу.“ Али Јеврем не хотећи да подгрева старе погрешке, задовољно се да само народу каже да је свакому слободно „кога би кнез или ко био неправедно напаствовао“ доћи Народном Суду или врховноме кнезу и поднети тужбу и то без страха да ће му се тужени моћи за то осветити. После скупштине призивао је познатије људе и испитивао их о пређашњем и садашњем поступању кнезова и кметова с народом. „Пређашње поведеније овдашњих кнезова, тј. Станковића и Вићентијевића, вели Јеврем, доста је слично било поведенију смедеревских кнезова, особито у каштиговању људи, ибо овде се без тачног испита кривице било церићем и прошћем, а сада су од овог свега од неког времена престали. Кметови, стари и одабрани, били су забачени за леђа и све некакви утркаши... кметовска места преотели...“ Народ се једино хвалио кнезом Живком. Јеврем је закључивао да се београдска нахија може поправити ако се паметно њом управља. „У нахији овој много неисправности има, јер за... бавленија мога овде много ми је тужба предложено.

Ако се нека част ових, може бити, приписује непослушанију народа, доста већу част њихову приписати нужно је небреженију њихових кнезова*...¹

V

Из свега се јасно види тежња да се народу учине неке олакшице. Прво је, као што је већ речено, пореза смањена. Пореска стопа, која је износила у првом полугођу 1824 год. 20 гроша а у другом 19 гроша, пала је знатно 1825 године.² Пореза разрезана у Гружи у јуну те године с дрварским и сенским износила је 16 гроша и 16 пара.³ Никад за Милошеве владе није толико лица ослобођено порезе као 1825 године; ослобођено је било 2746 лица.⁴ Један сељак је у априлу рекао приликом неког веселја, чинећи алузију на Ђакову Буњу: „Вала оној браћи која изгинуће, она ће нам порез умалити... [јер] не би Господар нигда порез умалио!...“ Тако је заиста и било.

Ђакова Буна донела је даље народу боље старешине. По свима нахијама обраћена је пажња да се изаберу ваљани и поштени кметови⁵ и тужбе сељака против старешина испитиване су ревностије;⁶ било је доста старешина посаветовано, укорено, збачено или премештено. М. Гарашанин и Петар Вулићевић изгубили су своје положаје ако су и даље уживали милост Милошеву. Јован Обреновић премештен је из Пожаревца у Брусницу, на његово место дошао је Вуле Глигоријевић, а у Пореч је постављен Јоксим Милосављевић.⁷ Итд. На све старешине у опште обра-

¹ Држ. Арх., К. К., 140. Сибница, 9 дек. 1825. Јеврем Обреновић Милошу. — Милош није био задовољан што Јеврем није предузео испитивање кнезовских злоупотреба. То се види из Јевремова писма од 18 децембра.

² М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 144. — Испор. стр. 606.

³ Држ. Арх., К. К., 30. 8 јун 1825. Вучић Милошу.

⁴ М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 150.

⁵ Држ. Арх., К. К., 140. 22 март 1825. Јеврем Обреновић Милошу.

⁶ *Id.*, 20 март 1825. Јеврем Милошу.

⁷ *Id.*, 23 феб. 1825. Јеврем Милошу.

ћена је нарочита пажња, и Милошу је ревностно до-стављано народно мишљење о старешинама које народ не би радо видео у служби. Ево једне зајеста записи-љиве доставе Вас. Поповића Милошу, која је само једна потврда више за разузданост народних ста-решина.

Михаило Ђорђевић Самаилац, кнез самаилски, био је 1823 год. збачен са звања „из узрока што је ударцем својим пет лица до сад умртно, из којег види се да човек недостатак у разуму имаде“,¹ и заменио га је привремено у дужности Милосав Пе-тровић, писар В. Поповића. Неколико дана доцније збачени кнез ослобођен је порезе и кулука „за на-граду службе његове, коју је отправљао у званију кнеза...“ и препоручено је властима „да га тко неби напастовоао из какве злобе“.² О Ускресу 1825 нека-кав свештеник после службе почне агитовати код се-љака и кметова да се потпишу и да га траже опет за старешину. Свештеников је предлог дочекан с под-смехом и псовком. „Ми га нисмо раскнежили нити ћемо га закежити, говорили су једни, а кад би га и сам Господар хтео кнежити, опет бисмо га молили да Самаилац... момака не води и чизама не носи с којима је толико људи умртно...!“ „Коме је мило од једног ударца умрети онај ће га и примити...!“ при-хватили су други. Разговарајући међу собом сељаци су нашли „да је девет лица од његових бојева умрло!“ И то седам људи и једна баба за последњих десет година Милошеве управе и један човек за Карађор-ђево време!³

Најзад како је народ уз буну викао и па тра-скање и шегу која се с њим понекад терала у копаку, Милош је престао с тим;⁴ а ни према својим чинов-ницима је терао и даље.

¹ Држ. Арх., К. К., Да. 14 мај 1823. — Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 361.

² *Id.*, 18 мај 1823.

³ Држ. Арх., К. К., 54. 10 апр. 1825. Чачак. Василије Поповић. Тако и имена побједених лица.

⁴ Вук, *Грађа за Српску Историју нашега времена*, fol. 7—9.

Ђакова Буна била је најзад повод за једну важну установу, за установу стајаће војске у Србији. У буни је Милош увидео да је врло потребно да има војску коју ће плаћати, ако хоће да је колико толико сигу-ран да неће прићи бунтовницима кад је против њих пошље и да ће одмах па његову заповест с потпу-ном опремом и колико толико извезбана поћи куд треба, место да старешине, у критичним моментима моле сељаке да пођу кнезу у помоћ као што се где-где дешавало у Ђаковој Буни. У фебруару већ ста-решине нахија и кнежина добили су заповест да узму у војнике из сваког села једног или двојицу „здра-вих и гледних младића“ из добрих и задружних кућа и да их уче војничком вежбању.¹ Ти су војници жи-вели по нахијским касарнама и звати су „уписни пандури“ за разлику од пандура који су под својим буљук-башама били на служби нахијских старешина и судова. Име пандура дато је и њима јер се Милош бојао турског протеста што установљава редовну вој-ску. Број тих пандура износио је у Ђурђевском по-дугођу 1825 1147 а у Митровском 1140. Тек 1826 уписни пандури у Пожаревцу добију име „солдати“, и то је име постепено ширено и на друга места, па како није било турских протеста, у месецу мају 1827 год. сви уписни пандури буду прозвати солдатима и полугодишња им плата повећана од 16 на 18·20 гроша.²

Право ексерцирање тих момака почело је 5 августа 1826 у Шапцу. Три дана пре тога Јеврем је писао Милошу: „Не знам шта ће моји Шапчани [Турци] чинити, још су сад живи помрли, и не верујем кад стане добаш лармати да се неће у град затворити и у Босну прогласити... да су блокирати...“ Ну 5-ог у вече, тј. истог дана кад је вежбање почело, они су по-слали четири изасланика у Београд везиру. Само не-колико дана доцније и Турци су отпочели вежбања у Београду по европском начину, те су говорили међу

¹ М. Петровић, *Финансије и Установе*, стр. 682—683.

² *Ibidem.*

собом, како је султан намеравао већ толико година увести „талум војске“, али га ипак Срби претекоше! Вежбање солдата било је по аустријском начину с „гарабилџима“. Јеврем Обреновић је додао био „екзерцир-мајстере“ који су служили у аустријској војсци „као стражмештери и каплари из прѣка.“ Најбољи је међу њима био неки стражмештер, који је у „штифту царском на науци“ био. Али је ускоро отпуштен пошто се иначе показао као „бекрија“ и „мало ћанут.“ Јеврем је имао два „тамбура“, обојицу из Србије, један од њих је био добро печен у своме послу, служио у аустријској војсци и после био заробљен од Француза. Дужност „фелдарцта“ вршио је тада познати Ђорђе еним-баша.¹

VI

Док је Милош тако уводио нов ред и чинио олакшице народу, он није заборављао на освету, као што је то изгледало одмах после угушења буне. Он је чекао само да се духови смире колико толико.

Андрија Јокић, кога су Јасеничани извикали за старешину и кога је Милош потврдио, није дуго кнезовоа: био је мучки убијен по његовој заповести. Вук пише у једној белешци: „Андрију Јокића, у Врбици у колиби љубњачи, убио Милутин Гарашанин, а Сараманда бацио мало сламе на ватру, да би Милутин боље видео Андрију.“² То је било вероватно крајем јула 1825.³ Јокић је био остао дужан нешто од митровске порезе, те јасенички кметови у децембру исте године замоле Милоша да се тај дуг „колико је возможно“ расположи на кнежину „због деце оне да не би међу народом овим сиротно“ живела, и „да се са

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 141. Писма Јеврема Обреновића из Шапца Милошу од 2—8 августа 1826.

² Вук, *Скупљ. Историјски Списи*, I, стр. 213.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 30. Топола. 2 авг. 1825. Јован Маринковић, који је заузео Јокићево место шаље по Милошевој заповести у Крагујевац „момке који су код почившег кнеза Андрије служили.“

свим не изгубе“.¹ Али кад је дошло до располагања порезе Јасеничани одбију да приме Јокићев дуг.²

Нешто раније и на сличан начин је свршено с неким Петром из Селевца. Тај је Петар био или онај кога је везао Петар Вулићевић због чега је букнула buna, или је он био тај који је побунио Селевчане. Као и према другим кривцима Милош се чинио и према њему невешт, и није га дирао: али како је Петар био мало ћанут човек, то није умео да се чува. 24-ог марта Ђ. Поповић пише Милошу из Београда: „...Јављам како је Петар из Селевца у Београд дошо и овде Турцима одлази и којешта ћаприда, такођер и нама у конак долази... Чуо је везир и мене је звао и питао шта тражи он по Београду и каже ја би га под апс метнуо, само кад би знао да Коџа Милошу неће противно бити...“ Пита шта да каже везиру.³ Два дана доцније, 26-ог марта, Ђ. Поповић пише поново: „Јучер опет ч. везир звао ме је и за Петра из Селевца говорио и каже да је будала и да није нуждно било за њега Коџа-Милошу писати и заповедио је hexаја-бегу те му је 50 гроша поклонио и казао му да кући одлази“...⁴ Везир му је учинио милост јер је у буни опљачкан; Петар је молио за помоћ и београдске кнезове.

Тек што је Петар отишао из Београда дође од Милоша писмо од 26-ог марта у коме је препоручивао везиру, преко Ђ. Поповића, како да „соверши“ с Петром. „Ја сам, одговара Ђ. Поповић, ч. везиру одма отишао и све представио, на које за неколико минута није ми знао ништа одговорити...“ Најзад везир одговори да ће Петра домамити преко смедеревског војводе, као да је тобоже за његова бављења у Београду био болестан и да с њим има сад „тајан разговор.“

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 30. 11 дек. 1825. Топола. Јован Маринковић Милошу.

² *Id.*, Под 17 дек. 1825.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 91.

⁴ *Id.*, — У писму од 31-ог марта Ђ. Поповић вели да Петра везир није пуштао пред себе „да га штогод испитује јербо му је hexаја-бег показао да је Пера луд...“

„Оваку је ч. везир препоруку на војводу смедеревског учинио и јучер свога човека послао, које ако га овде домами да знате да ће се по заповести вашој совершити. За Перу ја бих знао везиру много говорити а могао бих и сам да нико не зна совершити, али су времена чудновата пак се бојим да у чем не покварим...“¹

Али најзад Милош пренесе ту ствар на свога човека. 18-ог априла неки Стојан Ђирковић пише му из Крњева: „Јављамо вама што сте нама налог наложили, ја сам по вашој заповести свершио и на добром месту ставио Перу Селевчанина, у суботу сам га саранио. За овамо да се ништа не брижете, а и друго што нама наручите тако ћемо свршивати. Да вас Бог поживи, Господару, на многоја лета!...“² Милосав Здравковић у своме писму Милошу од 21 априла ставља овај *PS.*: „Капетан Пере из Селевца преплива коњ Мораву и освану јутрос у моме јару, и њега нема зар је се удавио. Оста Раде и циган-Риста без судије!“³

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 91. 31 март 1825. Ђ. Поповић Милошу.

² *Држ. Арх.*, К. К., 58. 18 април 1825.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 64. 21 април 1825.

ГЛАВА XXXIII

ЧАРАПИЋЕВА БУНА

април 1826

- I — Ђорђе Чарапић. — Његово пријатељство с Мих. Берисављевићем учитељем београдским. — Бегство Ђ. Чарапића у Аустрију. — Његово дописивање с Берисављевићем и припрема за буну. — Милошове мере за чување границе. — Скупштине у Паланци и Ваљеву (март 1826). — Берисављевић и Петар Радосавић, беогр. учитељ, спремају прокламације за буну.
- II — Чарапићев долазак у Србију (1 април 1826). — Берисављевићеве затварање и узаконе прокламације. — Чарапићева погибија у сукобу с Милошевићим људима код Раковице (4 април). — Шта Турци говоре о буни?
- III — Јеврем Обреновић у Рипњу и истраживање завереника. — Држање народа према кривцима. — Истрага над Берисављевићем, Радосавићем и другим у Крагујевцу. — Држање везирова. — Истрага над аустријским поданицима. — Неозбиљност Чарапићева предузећа. — Изрицање пресуда. — Извршивање казне у Рипњу и Крагујевцу (мај 1826). — Милошева репутација изван земље.

I

Ђорђе Чарапић је био син Атанасија Чарапића, који је јуначки погинуо на Прахову 11-ог авг. 1810 године, а синовац чувеног јунака Васе Чарапића.¹ Год 1813 Ђорђе се борио на Делиграду, па је после с породицом избегао у Срем. Отуда је прешао на Забрежу у време пада Палежа, и Милош који је ту био пошаље га „у нахију грочанску за старијега.“ Али

¹ Гавриловић, *Писци из Париских Архива*, стр. 600. — *Вукова Преписка*, I, стр. 280.

кад Чарапић осети да му тамо грози опасност да га не убије неки Ненад Чардаклић, који је гледао да буде старешином, он добегне Милошу на Чачак. После битке на Чачку дође у Крагујевац, али ту, „као младих и јошт полак детињске памети“, „превари“ се и отиде са четрдесет бећара без ичије заповести у Ресаву, и каже да га је Милош послао дизати против непријатеља Ресавце „који нису били у согласију, него их је полак било у Ђуприји код Турака.“ Тако се и Ресавци дигну „и кнез Милосав [Здравковић Ресавца] утврди се за старешину код њих“...¹

После примирја Ђ. Чарапић се врати на своју баштину у Рипањ где паиће на шикане и интриге поменутог Ненада, који је постао сеоским старешином и управником рипањске мукаде. Он га је слао на кулук више него друге и док рипањска механа није била подигнута, доводио му Турке на конак „који су водили са собом по десет и више момака.“ „Ја, вели Ђ. Чарапић, жалећи се Милошу, будући да сам у детињству своје време проводио у школама врло ми је била тешка ова његова беда, али морао сам трпети...“ Чарапић је увек налазио заштите код кнеза и његове канцеларије. Тако је Милош вероватно поводом ове тужбе 13-ог маја 1821 поновио својим писмом наредбу од јуна 1815, којом се Ђ. Чарапић ослобађа кулука.² Ускоро он га постави за намесника рипањске мукаде, дакле Чарапић је постао његов чиновник³ и показивао му се искрено одан. Тако је оптуживао неког писара како је говорио да Марко Абдулић има право што је пошао на кнеза, који је пустио своје момке да прве старешине понижавају. 2-ог јуна послао је доставу о другом једном лицу.

31-ог маја 1822 Милош наређује београдским кнезовима да приме у конак брата Ђ. Чарапића да се ту храни и да их послужује и у исто време у школу

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Чарапићева Буна, с. с. Ђ. Чарапић Милошу опсеује ово и вели „он [кн. Милосав] може ове моје речи посведочити...“

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 13 мај 1821.

³ *Id.*, 12 септ. 1821.

да иде.¹ Али већ 11-ог маја 1823 он преда мукаде којима је управљао Чарапић (Рипањ, Иванчу и Пећане) Петру Воци, управнику грочанске мукаде. Ту се вероватно и сврћује Милошева милост према Ђ. Чарапићу, који падне још и у неприлику да га омрзне поп Мата Поповић из Рипња, некад његов заштитник против Чардаклића од кога је и сам много трпео. Поп, који је иначе био прилично незгодан човек, јако је мрзео и сеоског учитеља, који је с Чарапићем био у пријатељству. Поменути учитељ, Михаило Берисављевић, био је родом из Срема из села Дивоша,² доста је путовао по Далмацији и Албанији, а био је и у Цариграду.³ Кад је дошао у Србију он се настани у Рипњу; Милош му допусти да назида себи кућу на црквеној земљи. Али понове интриге учине те Милош позове у Крагујевац Берисављевића и Ђ. Чарапића на неки одговор. Обојица се отуда врате „безчестно“, тј. бијени.⁴ Уз пут Чарапић је доказивао учитељу да је он њега ради лишен своје чести „и да ће он потражити своју чест на скоро, само ако жив буде“, позивајући га да и он с њим буде. Учитељ је одговарао неодређено и оставио то будућности док се боље промисле. Одмах после те неприлике Берисављевић напусти Рипањ и пређе у Аустрију. Али ускоро се тамо ожени и нађе да је најбоље да се врати у Србију, те дође у Београд и постаје учитељем (1823—1824).

Берисављевић најзад успе да опет задобије милост Милошеву и добије одобрење да се поново настани у Рипњу. Али живот је сад ишао тешко, рипањски поп остао му је увек непријатељ тако да школу није могао ни отворити, те се морадне окренути земљорадњи. Ну и око земље имао је неприлике са сељацима. У тој беди дође му једнога дана Ђорђе Чарапић с којим

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под латумом.

² Вук, *Скупиљ. Иствр. Свиси*, I, стр. 190.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 198. 1 јул 1827. Милош депутатама.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., Чарапићева Буна, с. д. *Известја Мих. Берисављевића*.

је у последње време још боље живео и стана се тужити како је некакав Милошев момак говорио, поводом буне у Азањи, „да се у Крагујевцу чуло да је он — Ђ. Чарапић — у ту буну помешан;“ како је тај момак даље претио „да би све оне људе смрти предао што су од старог благородства, само да му је власт Господарска.“ Те су претње јако преплашиле Ђ. Чарапића, чија је породица под Карађорђем била међу првима у Србији. То је све што је Берисављевић тада приметио на њему, а кад је букнула Такова Буна он дозна да је и Ђ. Чарапић, на позив главних кнезова, отишао с кметовима у побуну. Кад је Вучић угушио буну, Ђ. Чарапић и брат му Марко умакну у Аустрију, а Берисављевић се настани стално у Београду као учитељ.

Ускоро Марко Чарапић се врати у Србију. Милош га није дирао надајући се да ће се тако вратити и Ђ. Чарапић. Али у залуд. Шта више Марко поново побегне преко.

Прешавши у Аустрију Ђ. Чарапић је само смишљао о буни против Милоша. Већ о Св. Илији 1825 год. Марко Чарапић пређе опет тајно у Србију и донесе Берисављевићу писмо од Ђорђа Чарапића у коме му он јавља да је ишао у Русију сину Карађорђевићу — Алексију — „и бившој господи Србије ... за отечество радити“ и да они намеравају да у пролеће 1826 године дигну устанак против Милоша. О Митровудне Берисављевић добије друго писмо по Марку, а по Св. Јовану и треће у коме је писало да су Грци енергично предузели да дигну буну противу Милоша „а по том и на Турке“ и „да су до 5,000.000 гроша у помоћ дали Карађорђевићу сину Алекси и прочим созаклетником и да ће сав њихов трошак после бити да се Срби ни за какву потребу не старају.“ У томе писму обећавано је Берисављевићу да ће му у наредном писму бити послата имена свију завереника с њиховим печатима и да ће како он тако и они бити „у великом достоинству“ и имати награду док је жив, „зашто Карађорђевић син истинито, са знањем европејских држава и Порте Отоманске, долази у Србију

да место отца својега наследи.“ С главним људима пак у Србији све је уговорено. Ђ. Чарапић је тражио од учитеља да он до тога времена припреми довољан број прокламација за устанак и приложи неколике тачке које би требало да уђу у тај проглас. Ту је била нарочита реч о наградама које ће добити сваки онај који убије Милоша, његову браћу или кога од његових доглавника. Сем тога Берисављевић је имао да врбује људе за буну.

Марко Чарапић се одмах врати преко леда у Земун, али се некако дозна за његов долазак и да је некакво писмо донео кнезу Живку из Пипосаве, те Берисављевић спали своја писма и смири се неко време, у толико више што је од ерских власти наређена строга истрага и чување границе. Јер и ако је прелазак Марка Чарапића био незнатна ствар сама по себи, Милош се озбиљно поплашио за мир. Он је довео у везу с овим открићем извештаје свога агента у Сибињу Димитрија Мустакова, који је имао поред осталог да прати рад и кретање ерских емиграната у Влашкој и Бесарабији. 14-ог октобра 1825 он је јављао Милошу да се између ерских емиграната у Аустрији и оних у Бесарабији нешто спрема и да су кроз Сибињ прошла за Брашово два њихова повереника с писмима за Алексија Карађорђевића.¹ Две недеље доцније он јавља да је ускоро после ових прошао кроз Сибињ за Черновиц и — Чарапић.² 25-ог новембра Мустаков јавља да у Букурешту има много злонамерних људи који кују заверу против стања у Србији и да их вероватно повучао помажу грчки трговци у Одеси преко старешина у Бесарабији.³

Све је ово било и сувише за Милоша који је дознао још да и београдски Грци нешто смишљају. Почетком јануара он заповеди кнезовима београдске канцеларије да му пошаљу у Крагујевац Мирка, синовца бив. митрополита београдског Агатагела. Кад је овом

¹ Држ. Арх. К. К., 185. Под датумом.

² *Id.*, 31 окт. 1825.

³ *Id.*, Под датумом.

саопштен позив он сутра-дан умакне у Аустрију.¹ Око 10-ог јануара Милош је наложио Јев. Обреновићу у Шабац да изађе у београдску нахију и да се тачно обавести о Ђ. Чарапићу и да ли је заиста у Панчеву.² Због рђавог времена Јеврем одложи пут. Међутим на обале Саве и Дунава, нарочито од Гроцке и Остружнице, обраћена је најживља пажња.³

Првих дана фебруара Јеврем Обреновић био је дошао у београдску нахију по најгорем времену. Последњи извештаји Милошу били су врло неповољни. 1-ог фебруара кнез Никола Катић из Рогаче јавља по извештају који је донео из Аустрије да се и с ове и с оне стране спрема буна у Србији и да су чак из Грчке дошли агенти да тај посао сврше. По томе извештају Милош је ту скоро био изложен једној великој опасности. Завереници су били решили да на Велики Божић ударе на Пожаревац да га ухвате и убију, али их је ветар омео те нису могли прећи и сјединити се с бунтовницима у Србији. Ну чим снег окопни они ће покушати да учине што су наумили. нована има доста.⁴

10-ог фебруара Јеврем сазове у Гроцкој кметове и изда им строге наредбе за чување Дунава, да у Аустрију нико не иде без велике потребе, а они који морају ићи да буду увек праћени од српског буљукбаше или паџура који ће присуствовати њиховим састанцима и разговорима; да се сумњиве породице удаље од Дунава и да се непоузданим људима забрани држање каика. Најзад је узео заклетву од кметова. Пошто је тако обишао опасна места и где је било по-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 8 јан. 1826. Београдски кнезови Милошу.

² *Држ. Арх.*, К. К., 141. 13 јан. 1826. Шабац, Јеврем Обреновић Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 5. 21 јан. 1826. Јов. Антић Милошу.

⁴ *Id.*, 1 фебр. 1826. Рогача, Ник. Катић Милошу. — Катић је још јављао да по истоме извору „и главни један кнез имаде у петоме послу код кога је сва цибана пренешена и кремене јоште ангус.“ Милош је сумњао на кнеза Живка Михаиловића и писао му да је баш он именован. У писму од 10-ог фебруара кнез Живко одговара да је то само подметање, јер бунтовници хоће да га се тако опросте.

требно издао заповести и савете, нарочито Рипањцима и Ритопечанима, он се врати у Шабац.¹

Све то Милошу није било довољно. 16-ог марта држао је с митрополитом у Паланци скупштину кнезова и кметова из београдске епархије (нахије београдске, смедеревске, пожаревачке, ћупријске, јагодинске и крагујевачке). На скупштину су били позвати и сви трговци из поменутих нахија, који тргују стоком у Аустрији. Милош је говорио о потреби мира и о непријатељима који гледају са стране да поткопају народно благостање. Цела је скупштина примила с одушевљењем његове речи и заклела му се на верност и да ће мотрити да се његове препоруке тачно испуне.² Слична скупштина за других шест нахија држана је у Ваљеву крајем марта.³

Милош је хтео да нешто дозна од самога Чарапића, који је био у Панчеву, покушавао да га уходи помоћу подметнутих незадовољника и преко Стевана Добрњаца, друга Марка Абдулића, јер је Добрњац најзад у невољи пристао да буде и ухода. Али Чарапић је крио своје планове, шта више тврдио је да би се вратио у отаџбину кад би био сигуран за живот.⁴

Док је Чарапић тако говорио Милошевим људима он је слао у Србију друге поруке. Тако једног дана дође Мих. Берисављевићу некакав непознат Грк и стане му по Чарапићеву налогу говорити о устанку и како је већ дошао тренутак да се то дело оствари. Тако учитељ стане одмах писати прокламације а Грк оде „по Србији уређивати“ исто предузеће. У то дође Берисављевићу његов познаник и пријатељ, такође учитељ београдски Петар Радосавкић, родом из Па-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 141. 10 феб. (Гроцка), 15. фебр. 1826. Шабац, Јеврем Обреновић Милошу.

² *Држ. Арх.*, К. К., 94. 25 феб. 1826. Крагујевац. Кнезови Народног Суда Милошу. Јављају да су по његовој заповести од 22 феб. позвали преко нахијских кнезова да трговци из нахија: јагодинске, крагујевачке, ћупријске и београдске дођу 6 марта на скупштину у Паланку. — *Држ. Арх.*, К. К., 229. 10 март 1826. Везир Милошу.

³ Милош је дошао у Ваљеву 25-ог марта а 3-ег априла био је у Крагујевцу.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 80. 8 феб. 1826. А. Сизмић Милошу.

ланке у Бачкој, коме он повери цео посао и замоли га да му помогне у писању прокламација. После кратког устезања Радосавкић пристаје под погодбом да се то покаже и његовome другару Ђорђу,¹ јер што год буде радио овај ће морати дознати. Тако најзад и учине и почну писање прокламација.

II

1-ог априла² Ђ. Чарапић пређе у Србију и сутрадан упути писмо Берисављевићу, јављајући да је куцнуо час за борбу: „Саде треба прејде показано братство да засведочите и да не пожалите труда својег за избавити род свој купно со мноју от овога општенародњег тирана, за које ћемо вечити спомен оставити, а знате сами како гласи на једном месту у моралној философији да је боље имја доброје нежелити богатство, и праваја твори волности, а не мари лишити сеја милости. Дакле, ако јеси мој прејде показани, сеј час отложи дела твоја и поити сију ношт са Арсенијем³ и Марком...⁴ сигурно и тајно са оправом на Авалу у град код мене доћи, а потруди се што више можеш момака добити, такођер муниције за оружје колико можеш више понеси и пошљи ми по овом мојем брату, тј. Ђуки из Бела Потока, 10 ризми барута и 10 ока олова и калуп за олово да се изради а за моје новце које сам вами послао. Момке ћеш експедирати овим начином, једног по једног шиљи, а ти најпосле пођи, пак на брду више Раковице сачекајте се, и оданде укупно к мени дођите. Немој да сумњаш ни најмање, ја сам уредио са десет најглавнијих нахија,

¹ За овога Вук вели (*Скупиљ. Ист. Стиски*, I, стр. 190) да је био младо момче из Ниша.

² *Др. Арх.*, К. К., 188, fol. 69. 14 мај 1826. Милош Носелроду. Даје овај датум за прелазак Чарапића. — *Id.*, ...6 апр. 1826. Рипањ. Јеврем Обреновић Милошу вели за Чарапића „за ово седам дана како су у овој страни.“

³ Арсеније зван и „Олуја“ бећар из Београда.

⁴ Бећар из Београда.

које ће бити у једном согласију, а и Чушићев син прешао је у шабачку нахију, али ће бити у по-таји док ми почнемо...“¹ Предавши Берисављевићу ово писмо Ђука му преда „30 здравих цванцика и једну рушцу“ да купи поручену муницију.² Пошто је купио потребне ствари и натоварио на кола Берисављевић се с Ђуком упути Авали, али га на путу из смотрености остави, и састане се са Чарапићем у Белом Потоку. Том приликом су се дуже разговарали о самој буни и Чарапић му каже да још није ишао у Рипањ, да ће тамо послати Марка да између осталих позове и Ненада Чардаклића и попа Мату с којима се некад носио и тужио. На примедбу Берисављевићеву да се треба бојати издајства, Чарапић одговори да се тога не боји јер су и они незадовољни с Милошем. Тада учитељ стане распитивати „за све остале созаклетнике, где су и хоће ли доћи?“ Чарапић одговори „да су се приближили и само чекају да се започне, пак ће сви приспети!“ На питање шта се мисли с Турцима, он одговори: „да је Турком јављено и везир зна за то.“ Најзад учитељ преда прокламације у четрдесет екземплара. Требало је да буду од три руке по садржини, али он је само две саставио и обећа да ће трећу одмах почети да пише и у недељу, 4 априла, лично донети у више екземплара. Тако се растану и Берисављевић пред зору, 3-ег априла, врати се у Београд.³

2-ог априла, истога дана кад је Чарапић писао Берисављевићу и позивао га к себи, београдски кнезови су чули да је он на Авали и да ће за десет дана буну дићи.⁴ То је одмах јављено Милошу у Крагује-

¹ *Др. Арх.*, К. К., Чарапићева Буна. У Авали, 2 апр. 1826. Ђ. Чарапић Мих. Берисављевићу. Копија.

² *Id.*, *Ист. Весни Мух. Берисављевића*, fol. 3.

³ *Ibidem.*

⁴ *Др. Арх.*, К. К., Чарапићева Буна 2 апр. 1826. Београд. Милоје Тодоровић и Ђорђе Парезан Милошу. „Вашему Сјатељству покорнејше јављам како ми је данас један овдашњи чаршиџија дово и казо да му је јучер један сељак... казивао да су обадва Чарапића са 4 друга на ову страну прешли... и с овим намеренијем... да овај народ опет побуне, и казиво је и то да ће помоћи на Београда имати, у баруту, олову и кремену.

вац, који је баш тада тамо стигао из Ваљева¹ где је држао скупштину као оно у Паланци 6-ог марта. Кнезови су то јављали само као глас не јамчећи да је истина, али су се сутра-дан 3-ег априла уверили да је Чарашић заиста у Србији. Тога дана стигао је из Ваљева Аврам Петронијевић. Милош му је био заповедио чим дође у Београд да му везана пошље Михаила Берисављевића у Крагујевац.² Зато му је био дао и момке још у Ваљеву. Неким каналом он је већ дознао да је учитељ у договору с Ђорђем и Марком Чарашићем, за које још само није знао да су у Србији. Београдски кнезови, по Аврамовој заповести, позову одмах учитеља, који им дође без муке. Чим су га почели испитивати, он им, уверен да је проказан од саме Чарашићеве родбине,³ открије целу ствар изоставивши да каже да су му у писању прокламација помагали Петар Радосавкић и његов друг Ђорђе. Затим је извршена и преметачина у школи и прокламације од више руку буду нађене и донесене у канцеларију.⁴

Аврам Петронијевић пошље одмах о свему извештај Милошу: „Он — Берисављевић — није се отречао појавити нам сва сочиненија која је из давна састављао прокламација ради у народу од стране сина Карађорђева... Онда говори народу да је време оно већ припело скидати са себе ваш и турски јарам; да похите час пре Крагојевцу и вас онде камењем по-

За ово ја сам га питао од кога ће помоћи имати, а он одговара да ће од наших људи а не од Турака имати, и то је казиво да до десет дана чућете пла ће бити. И то је казиво: срећа што се Господар у Пожарецу трефио није, али би већ и на њега ударили...“

¹ Милош је био дошао у Ваљево 25 марта.

² *Држ. Арх.*, К. К., 138. 7 апр. 1826. Рипањ. Аврам Петронијевић Милошу. „Ваше Сјјатељство заповедило ми је у Ваљеву да како у Београд стигнем свежем Михајла и сместа к вама с момцима отрешеним опремом, но к тому није познато Вашем Сјјатељству било да је Чарашић већ овамо прешао и да је опасност већ предстојавала на друмови из Београда к Крагујевцу...“

³ *Новоселст.*, fol. 3. „Међутим Чарашића рођа дозна да се чете спремају Ђорђа тражити и тим начином подкажу да себе оправдају, на које се нандур пошље мени и у суд ме позове...“

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 138. 7 апр. 1826. Рипањ. Аврам Петронијевић Милошу.

бију, други нек потрче к браћама вашим и њих такође побију, говорећи да сте ви и ваша браћа већ пола Турци постали и да ћете најзад објавити себе Турчином и принудити и све Србље да се потурче; к тому да побију све кнезове и писаре, с којима заједно вучете или држите овај народ у мраку“...¹ Ко донесе Милошеву главу добио би педесет хиљада дуката пенције на годину, за Јованову и Јевремову по двадесет а за Вучићеву, Паштрмчеву и Василија Поповића по пет хиљада дуката.²

Београдски кнезови одмах нареде кнезовима београдске нахије да с кметовима и момцима пођу у потеру за Чарашићима још те ноћи.³ У исто време поднесу везиру од похватаних прокламација само ону горњу, јер је она била најзгоднија за то. Из ње се видело да су бунтовници пошли и против Милоша и против Турака. Они су доводили везиру и самога Берисављевића.⁴ Везир је главне тачке из прокламације, онако како су му саопштене, послао у Цариград.⁵

Сутра-дан — 4-ог априла — кнезови Живко Михаиловић и Никола Станковић били су у Белом Потоку са својим људима и ствар није ишла тешко, јер

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 138. 3 апр. 1826. Београд. Аврам Петронијевић Милошу.

² Вук, *Скупљ. Истор. Сисси*, I, стр. 190.

³ *Ibidem*.

⁴ *Новоселст.*, fol. 4.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 138. 7 апр. 1826. Рипањ. Аврам Петронијевић Милошу. Говори о овоме и овим прокламацијама и пошланицама којих је било од више руку и чија нам садржина није тачно позната. „Ја, Господару, извештава се Аврам — јер му је Милош пребадио што је те прокламације саопштавао које коме — никому другому нисам прочитао кроме у канцеларији кад смо их из школе донели. И по том, разделив неке које нису от ползе на капији појавити, оставио сам у конаку под затвором, а друге које смо мислили да ће на ползу вама и народа бити, отнели смо у вечер на капију, и, прескакајући многе неповољне речи, прочитали смо оно друго паши и кадији. Наша пак и кадија заставали су онај оригинал да пошљу у Цариград, уверенија ради Порти, да онима није мисао била само против вас добувати се, но уирая против Порте, судили смо за право написати само на капији главније тачке и предати паши, из којег ће се сада боље уверити Порта да ово није никакво измишлење, ибо је све у хитности окончано...“ Поменути прокламација оваква какву су је Срби предали паши налази се у *Archives du Ministère des Affaires Étrangères, у Паризу* (Cor. Pol., *Turquie*, 242, fol. 281).

су и рођаци Чарапића, осетивши да је ствар откривена, похитали да својим услугама отклоне беду и казну од себе. Ђука Чарапић из Бела Потока имао је брата Петра, који је био посвећен у целу ствар и који је хтео још одмах по преласку Чарапића целу ствар открити.¹ Он је сад и водио кнезове трагом бунтовника, које нађу пред сам мрак код раковичке механе у Јарузи, и позову на предају да би их живе похватили. Али они „изићи нису хтели... него су стали на бранике и први почели пуцати“ те убију два човека и неколицину рапе. Милошеви људи видевши да се непријатељ не да жив у руке оборе ватру и за кратко време убију оба Чарапића, Ђорђа и Марка, и њихова два друга,² а двојицу живе ухвате, вежу и пошљу у Београд по кнезу Ђ. Парезану. Кнеза Никољу Станковића ранио је био Марко Чарапић кундачки.³ Главе побијених бунтовника послате су Милошу у Крагујевац.⁴

Чим је Абдурахман чуо како су бунтовници изгинули послао је одмах свога ода-башу да то Парти јави. Турци су говорили свакојако о буни, у главnome радовали су се Милошевим неприликама. Ујуз-Ибиш говорио је да ће ова буна бити већа од Ђакове и да је народ узео Милоша на зуб нарочито од како су Чарапићи изгинули. „Зар сте оћоравили и не видите, говорио је он Турцима, да сваки Србин кад у чаршију дође по једно и по два тестета фишека узима?...“ „Знате ли на шта ове српске буне личе?! Ово су буне за лебац! Као год под дахијама!...“ Даље је говорио како је Милош саветовао народ на скупштини у Паланци да се прође којекаквих рђавих послова „код толиког добра“, иначе им је запретио „да од београдске нахије до Раље потока ни петла оставити неће да запева!..“

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 141. 9 апр. 1826. Рипањ. Јеврем Обреновић Милошу.

² Један од ове двојице знао се Јован Петровић родом из Црне Горе, али је већ годинама живео у Панчеву као аустријски поданик. — *Држ. Арх.*, К. К., 11 апр. 1826. А. Симић Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Ђакова Буна, 5 апр. 1826. Живко Махановић Милошу.

⁴ *Ibidem.* — М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 601.

III

6-ог априла после подне стигао је у Рипањ Јеврем Обреновић. Он је, на Милошеву прву заповест и извештај да су Чарапићи прешли у Србију, пошао из Ваљева 5-ог априла, с четири стотине које момака које уписних пандура. Али у вече дође му извештај у Лајковац да су Чарапићи изгинули те распусти војску и поведе само педесетину људи као пратњу.¹

Јеврем је одмах предузео истраживање јатака, пажећи да му нико прѣко не умакне. „По моме мњенију, писао је он Милошу 6-ог априла, нужно је, Милости-вјешти Господару, да се сви учесници бунтовног и издајническог овог предпријатија пронађу и примерно казне: Ако, Ваше Сијатељство, покорно ово моје предложеније одобрава, молим да би ми скорјејше показивање на испиту и Мијаила учитеља и оне друге двојице спринуштими — макар се напоследок и мукама приморали све показати — по којему ћу даље истраживање овде предузети...“² Између осталог Јеврем додаје: „са мном су и кнез Бобовац и прота Ненадовић... Разумели смо да је једна прокламација к Ненадовићу, између осталијех, Вашему Сијатељству однешена. Ја бих молио, ако би нам је благоволили послати да је Мата овде чита. И он и Бобовац са страхопочитанијем скут Вашего Сијатељства љубе...“³

Ну послао Јевремов није ишао лако, пошто су два главна ухваћена друга већ била послата Милошу. „Ја мислим, писао је он Милошу 7-ог априла, да би врло добро било да се опет овамо врате и пред народом казне: пример би јошт веће впечатленије у народу произвео.“⁴ 9-ог априла он пише опет: „Народ ће се сутра обратити да им јатаке предам. Међу народом сам велику жељу приметно ниједном од клетвопреступ-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 141. 5 апр. 1826. Лајковац. Јеврем Обреновић Милошу.

² *Id.*, 6 апр. 1826. Рипањ. Петр Милошу.

³ *Ibidem.*

⁴ *Id.*, Под датумом.

ника ових неопростити, а врло би добро било да се сви у народу казне... Зато покорњејше молим опростите ми ако и више који на поисканије народа погине..."¹ Ну Милош није био за такву есекуцију, по његовој заповести сви јатаци и породице им били су послати у Крагујевац. Народ који се на позив власти скупио у Рипњу, уочи Цвети, 10-ог априла, био је разочаран: он је био дошао да буде целат бунтовницима, а разишао се незадовољан што није упрљао руке крвљу њиховом и што није видео њихову агонију. Јеврем пише Милошу 10-ог априла „Данас сабраном овде народу и кметовима заклетву њишу у Паланци² прочитао [сам] и поучио ји, по том сам по могућству изјаснио... зашто се преступници ови сад одмах на њишо расположење, као што захтевају, предати не могу; навео сам како дане овог светог поста,³ тако и да ће после, о скупштини Ђурђевској сваком заслужена казни одредити се и на место преступленија послати примити је. Но све ово није довољствовати могло совршено задовољити ји. Приметно и јасно је било незадовољство њишо што им се допустило није, као што су очекивали, клетвонарушителие ове камењем побити. И премда сам им куће пре попати дао, опет им је ово жао остало. Истину признати... да ми и ово јутрошње писмо ваше за времена прispело није, готов сам био заповест вашу преступити и народу ји на расположење предати. Но... разумевши повторителну заповест повиновао сам се...“⁴ За овим Јеврем отиде одмах у Шабац, Милош је узео на себе да главне кривце и јатаке испита и казну им одреди.

Још 5-ог априла кнез Милоје Тодоровић одвео је с пандурима учитеља Михаила и два заробљена

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 141, 9 апр. 1826. Рипањ. Јеврем Обреновић Милошу.

² Реч је овде о заклетви, коју је народ дао о скупштини 6 марта. Види напред стр. 623.

³ Ускршњи пост. Ускре је падао те године 18 априла.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 141, 10 апр. 1826. Рипањ. Јеврем Обреновић Милошу.

друга Чарапићева.¹ Они су стигли у Крагујевац 7-ог и одмах узети на испит.² Берисављевић је испричао ствар као и кнезовима у Београду, прикривајући П. Радосавкића и друга му Ђорђа на које је такође пала сумња. Милош га врати тада у затвор и буде му дато перо и хартија да цео ток завере на писмено стави. Он то и учини изложив сад целу ствар како је текла. „...Ја више ништа показати не знам, завршивао је учитељ своју исповест, само једино дело моје нерасудно које сам учинио, и сам познајем, и Вашему Сијатељству са страхом исповедам да јесам смрт заслужио, и нисам достојан под кровом двора Вашег стајати а камо ли пред светло лице Вашег Сијатељства гледати и од вас милости просити. Но при свему буди милостив Господару, и великодушан, покажи се како владатељ и буди ми ти благодетел, помисли на слабост човеческу, да могу највећи и најбољи и најмудрији људи преварити се, с пута заћи и погрешити, а камо ли ја, нико и ништа... да се не преварим и не погрешим...“ Најзад се извињава Милошу што на испиту није одмах, још јуче, сву истину казао. „Но то је моје величајше нешчасије, што сам се попланио и последњи час и кончину живота мојега пред очима гледао; здраво увезан једна ми смрт около врата стоји, а друга од милости Вашег Сијатељства зависи, и тако пренемогнем да мало сам жив стајао, што нисам пао мртав на земљу, јер никад у онаковом случају нисам се тревљао, а после к себи дођем, кад видох да ми је од Вашег Сијатељства живот за који час продужен“...³

После овога исеказа Милош нареди да се доведу из Београда Петар Радосавкић и друг му Ђорђе, 8-ог априла у вече они су били доведени Јеврему у Рипањ који их сутра-дан отпрати у Крагујевац.⁴ Петар не

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 138, 5 апр. 1826. Аврам Петровијевић Милошу.

² М. Петровић, *Финансије и Уставине*, I, стр. 661.

³ *Исповест*.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 141, 9 апр. 1826. Рипањ. Јеврем Обреновић Милошу.

знајући да га је Михаило одао остао је при своме тврђењу, као и у Београду, да му ништа није познато. Кад му покажу прокламације, које је писао, он је одрицао да је то његов рукопис. Најзад му кажу да се добро промисли и да напише какву казну заслужује ако се докаже да је то његов рукопис. „Он напише да му се изваде очи и одсеку руке и језик.“ Кад је то написао „онда му даду историју те буше што је Мијаило у затвору писао,“ тј. поменути Берисављевићеву исповест. Кад одатле види да је његова улога обелодањена, он и сам призна.

Истрага је настављена у Крагујевцу целога априла и првих дана маја. Много лица било је доведено из Београда и београдске пахије на испит. У томе последу везир није чинио никакве сметње ма да је могао протестовати односно несрпског становништва у Београду, и задржати за себе улогу наследника. Он је мирно гледао како вуку везане људе у Крагујевац или их осуђују на смрт. 10-ог маја Аврам Петронијевић нуди везиру Грка Косту Х. Дину Једреилију, за кога је испитом у Крагујевцу утврђено да је крив, и тражи да га и он испита и казни. „Шта ће ми, одговори везир, кад га је једанпут Коџа-Милош испитао... Само ако га на смрт осуди немојте га овде у Београду погубити, већ напоље око ћерамциница где год, да није баш у вароши“!...¹ 17-ог маја овај је несретник пушкаран на ади Циганлији и тело му бачено на точак.²

Теже је ишло само с аустријским поданицима. 3-ег маја ухваћен је био неки Никола Мариновић и још двојица и послати везани у Крагујевац.³ Везир је препоручивао Авраму да „Коџа-Милош гледа да добра сведочанства у руке дохвати с којим би могли изговорити се“ будући су ови аустријски поданици. Земунски генерал је одмах протестовао те везир пише Милошу, 4-ог маја, да их не мучи и страха им не

¹ Држ. Арх., К. К., 138. 11 мај 1826. Аврам Петронијевић Милошу.

² *Id.*, 17 мај 1826. Иста истома.

³ *Id.*, 3 мај 1826. Иста истома.

задаје, већ да му њихов испит пошаље или једнога свог човека који ће њиховом испиту пред њим — везиром — приуствовати.¹ Тако их Милош врати с испитом из кога се није видело да су криви. „Јеси ли се састао с онима што су из Крагујевца дошли?“ упитао је Абдурахман земунског тумача, говорећи о Николи Мариновићу и о оној двојници који су били на испиту. — „Јесам ефендум! — „Шта им је било?“ — „Ништа, ефендум, само што су одавде донде везани отерани, а у осталом никакве им кривице нису нашли!“ — „То ми је драго што су се прави изашли, прихватиће везир, и то је још боље кад је тако; а што су везани одведени, богме, у оваквоме времену не треба ни замерити Коџа-Милошу, ватра гори са свију страна и човек гледа како би сачувао мир у својем народу; да није штогод против њих речено зар би их Коџа-Милош онако одвукао?!... Поздрави, дакле, пријатеља генерала да се не љути због тога!“ — „Он се неће ни љутити, одговори тумач, њему је само жао било што они нису као подозрителна лица вама предати на испит!“ — „А за то не треба жалити, прихвати Абдурахман. Коџа-Милош је милет-баша у овом народу, њега познаје мој цар, познајем га и ја, сем тога њему је од нашега Девлета и дато да овде мир и тишину чува, и да је ко од мојих најближих и најмилијих Турака у некаквој завери био против општега мира и да га је Коџа-Милош затражио ради испита, морао бих му га везана послати, и шта више да је неки против мене нешто казао морао бих се и сам покорити и правдати се пред Коџа-Милошем и ако сам овде царски већил...“² Везир је у души мрзео аустријске поданике, „који јуре по својој вољи и који још и нашој раји саблазан чине;“ он је обећавао сваку помоћ Милошу да се истерају: „нек се зна који је наш који је туђ...“³

¹ Држ. Арх., К. К., 138. 4 мај 1826.

² *Id.*, 10 мај 1826. Београд. Аврам Петронијевић Милошу. Разговор је пред њим вођен. — *Id.*, 4 мај 1826. Абдурахман Милошу

³ *Id.*, 23 мај 1826.

На крају крајева показало се да је Чарапић био мање страšan него што је Милош мислио и да је угазео врло неозбиљно у буну. Из целе анкете излази да је Чарапић био у договору с неколико незнатних и лакомислених људи и авантуриста, које је обмањивао некаквом великом помоћи са стране.¹ У Србији је сем тога имао чланове своје велике породице, који су му јатачили из сродничких обзира а не из уверења неког, а с оне стране Саве и Дунава, у Срему и Банату, доста сумњивих људи,² који су били готови да пођу у помоћ и у плачку ако буна с успехом почне. На њега пак као да је највише утицао Мирко, синовац бив. митрополита Агатангела.

Негде око 7-ог маја почело је изрицање пресуде бунтовницима. Главни саучесници Чарапићеви из београдске нахије били су послати у Ришањ да се тамо над њима изврши казна. 9-ог маја тамо је поново стигао и Јеврем ради располагања порезе и егзекуције криваца. Сутра-дан, пред скупишеним народом, из две суседне кнежине, Јеврем је, расположивши порезу, прочитао пресуду кривцима и казна је одмах извршена.³ Један је од осуђеника, Јованац Чарапић из Белог Потока, унео да избегне казну, побегавши ноћу из-

¹ Лица која се помину у току истраге ова су: два убијена Чарапића Ђорђе и Марко, два њихова убијена друга, два њихова друга заробљена у боју: Мах Берисављевић, Петар Радосавић и друг му Ђорђе; Бука Чарапић и Петар Чарапић из Белог Потока, Јованац Чарапић из Белог Потока, Петар Чарапић тераџа из Београда; Арсен Олуја, Марко, Јован и Ђорђе, бегавци из Београда, Милован из Палилуле, Павле бакал из Београда, Јован Радосавић, Ђорђе Златић, Јован Поповић (из Хрватске), Вељко из Мекрог Луга, Милорад из Иванче, некакав Бечкеречанин настањен у Ваљеву, Илија Бојчић трговац из Влашке у Београду, Таисаић и Исак Јерменин из Београда, Коста Х. Дина из Београда (стрелан на Циганџији из пушака, Нана Катониџа, Гаврило чурукиџа, два анонимна лица (брат рипањског механиџије и једно лице ухваћено на Палежу 6 априла). Анонимно се спомињу још „фамилије Чарапића“ превозници, који су Чарапиће превозили, али у томе погледу истраживања су тешко ишла јер су два главна завереника Чарапића изгинула, а и од горе поменутих лица неки су успели да се оправдају или добију милост Милошеву. Да поменемо да је Арсенију Олуји, кога је међу прве позвао Чарапић (види стр. 624), Милош опростио живот, јер га видимо у харачком тефтеру беогр. вароши (fol. 95) за 1827 год.

² *Држ. Арх.*, К. К., 138, 11 апр. 1826. А. Симић Милошу. — *Id.*, 5 апр. 1826. Пожаревац. Кнегиња Љубица Милошу.

³ Број се криваца и начин казне не види тачно из писама.

међу 9-ог и 10-ог маја; он је добегао Милошу, који му опрости живот.¹ Неки Сима Михаиловић из села Влашке страдао је без Милошеве пресуде. За оправдање Јеврем пише Милошу: да „овај не само што је о побуни Ђаковој први... Ђаку отишао и после међу селом јавно говорио и жалио копчину Ђакову... него је нечувену окајаност и дрзновеност имао пред више сељана, кад су му судом и Вашим Сијатељством претили, сијатељне особе, да и брадавице на лицу вашем...“ коснути се. Ту увреду Сијатељства Јеврем није „отрпити могао“, те је кривцу одмах „процес“ учинио и „опремил“ га на онај свет.²

Још раније домови главних криваца били су спалени,³ стока и друге покретности конфисковане за исплату учињених трошкова, баштине њихове покљоњене другим људима, њихове породице прогнате. Неколико месеци доцније Милош је помиловао дотичне породице и вратио им стоку⁴ и баштине.⁵

12-ог маја Јеврем је држао скупштину у Борку за остале три кнежине београдске нахије. 17-ог држао је скупштину у Ваљеву за нахију ваљевску. На тим скуповима он је поред располагања порезе тумачио

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 141, 20 мај 1826. Шабац. Јеврем Обреновић Милошу. Јавља да је примио његово писмо од 13-ог „па“ ког сам се с радостију извесно да сте из Ришања отбегнем бунтовнику Јовану Чарапићу зато што је повереније к вашем великодушију имао и управ Вашему Сијатељству прибего, штедро живот опрестити благоизволили... Ако почем намереније имали будете опет га у Бели Поток на баштину вратити... село и кметови оне кнежине нису ради међу се примити га...“

² *Id.*, 11 мај 1826. Ришањ. Јеврем Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 141, 10 апр. 1826. Пети Милошу.

⁴ *Id.*, 15 септ. 1826. Пети истома.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 5, 12 нов. 1826. Живко Михаиловић Милошу. — 13 апр. 1826. Крагујевац. Суд Народни Српски Купријеском суду. По кнежеву налогу шаље фамилију бунтовника Маринка Чарапића, из В. Потока: Станојку, супругу Маринкову, Павла, сина му од 18 година, Пантелију од 7 и Ђурђију кћер од 14 година. Нека им кнезови нађу у Свилајинцу само стан, а они нека се подржавају трудом и промљом „без икакве друге ваше помоћи.“ — *Држ. Арх.*, К. К., 141, 11 мај 1826. Рипањ. Јеврем Обреновић Милошу. „Милован Вујичић из Амерића и београдске, отац влове изгубљеног бунтовника Ђорђа Чарапића, молио ме је да би му... нахолађајствовао дозвољеније предменутому његову кћер, која је с прочим робљем и фамилијама бунтовничким отерана, к себи вратити, при којем наводи и ова обстојатељства што она с погубљеним порода имала није, а и с њиме иикад добро и лепо живела није...“

кнежеве заповести и савете. Народ је свуда изјављивао најживље своју благодарност и приврженост кнезу. „Ми пењемо ни за кога да знамо, ми имамо Господара нашег, који се о нама стара и брине; како нам год он заповеда онако ћемо а не друкчије!“¹

С главним кривцима свршио је Милош у Крагујевцу. Михаилу Берисављевићу су биле одсечене обе руке до зглавака, и мало језика, а Петру и момчету Ђорђу из Ниша, његову другу, само по десну руку и по мало језика.² Михаил и Петар преболе своје ране а Ђорђе умре, 26 маја.³ Неколико дана доцније Петар Радосавкић је пребачен у Аустрију, јер су га његови родитељи тражили.⁴

Резултат ових осуда утврдио је у иностранству Милошев глас тиранина, више него и један сличан догађај за његове владе. Ма како изречене казне биле страшне, оне су нарочито утицале на Милошеву репутацију великом пропагандом Грка и гркофила, који су дохватили ову прилику да му се освете за његово пасивно држање за време грчкога устанка. Новине су говориле о страховитим казнама, којима је он подвргао невинне људе и страшно су увеличавале број жртава, попевши га на 60 лица.⁵ Сима Милутиновић био се згрозио кад је прочитао казне над кривцима, казне које би „и прам јавному и подпуну варвару“ биле велике. „...Зар и брат... као Сулејман-паша“?!...⁶ Кад је Радосавкић а ускоро и Берисављевић пребачен у Ау-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 141. 20 мај 1826. Шабац. Јеврем Обреновић Милошу.

² Вук. *Скупљ. Писар. Списи*, I, стр. 191.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 98. 26 мај 1826. Совет Милошу јавља да је писац Чаранићеве прокламације Ђорђе бакал умро тога дана.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 6. 22 мај 1826. Београдски кнезови јављају да су: родитељи Петра учитеља револуционара дошли у Земун и захтевају преко тердомана да П. на ону страну пређе да га кући воде „имајући могућство да га издржавају.“ — 26 мај 1826. Београдски кнезови пишу Милошу да ће јавити преко тердомана земунском генералу кнежево одобрење за Петра Радосавкића.

⁵ *Вукова Прелиска*, I, стр. 280.

⁶ *Id.*, стр. 18—24. 28 јун 1826. Лајпциг. Сима Милутиновић Милошу. Ово је писмо послао преко Вука, који је нашао за добро да га не пошаље Милошу, јер би то писмо преводило Сими а никоме не би помогло. Испр. стр. 28.

стрију гркофили су их показивали свету, нарочито немачкој и мађарској господи у Пешти и Бечу, као јединствене примере хришћанског варварства.¹ 1 јуна 1827 Берисављевић је примљен од цара Франца у аудијенцију од кога је тражио пензију.² Овај се несретник обраћао доцније и Милошу за помоћ и то у стиховима:

Смртоносни удар пемилостивог судилишта вашиг,
Лишно ме јесте совершенства телестног,
На век да плачем!

Мученички сам три године већ доживио,
И многе сам новце моје све до сад изтрошио,
И јошт сам дужан!

Два пута сам у то време Императора аустријског молио,
И он ме је царски свагда милостивејше обдарио,
Ал је мени више нуждније! итд.³

¹ Куниберг, *Српски Устанак*, стр. 184. — *Држ. Арх.*, К. К., Лич. дос. 21 нов. 1827. Сент-Андреја. Ј. Вујић Милошу.

² *Држ. Арх.*, К. К., 198. 1 јул 1827. Милош депутатима.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Чаранићева Буна. Мих. Берисављевић Милошу.

ЧЕТВРТИ ОДЕЉАК
ЦРКВА И СВЕШТЕНСТВО

ГЛАВА XXXIV

АРХИЈЕРЕЈИ И СВЕШТЕНСТВО

- I — Црква у Београдском Пашалуку. — Владике фанариоти у Србији од 1815 до 1830. — Владичански приходи и издатци. — Њихова власт.
- II — Свештенство: његово материјално стање и школовање. — „Клирическа школа.“ — О школама у Србији у опште.
- III — Односи између народног свештенства и фанариотских владика. — Распре због димнице. — Милошев распис о димници од феб. 1822 год. — Други предмети распоје. — Епископски изгреди. — Морал народног свештенства. — Представе епископа о побољшању реда у цркви. — Милошева политика према свештенству.

I

У Београдском Пашалуку биле су две епархије: београдска и ужичка. Оне су биле у потпуној зависности од Цариградске Патријаршије, која је постављала епископе у њима. Епархија ужичка обухватала је нахије: ужичку, рудничку, сокобску, пожешку, ваљевску и шабачку. Остале нахије пашалука чиниле су београдску епархију.

Београдски епископ живео је у Београду, ужички под Милошем у Шапцу, зато се често назива шабачким владиком па чак и ваљевским, јер је раније столица његова била и у Ваљеву. Тако је устанак Милошев затекао владика Данила Јовановића у Ваљеву. Пуна титула београдског епископа на синђелијама гласила је: *Милостију Божијеју Православни Архиепископ и Митрополит Београдски и Всеја Србији Височајши Екзарх*. Титула пак ужичког исто је тако помнезна.

Милостију Божијеју Православни Архиепископ и Митрополит Ужички, Ваљевски, Шабачки и Височајши Екзарх Всеја Илирији. У својим титулама, пуним или скраћеним, владика, који је живео у Шапцу, назваће себе редовно *ужичким* митрополитом, остало је споредно. Тако се Герасим потписивао скраћено: „*смирени митрополит ужички и ваљевски Герасим,*“ или „*смирени архиепископ и митрополит ужички Герасим.*“ Милош их у предмети назива обично владикама и епископима.

У време Милошева устанка Србија је изгубила оба епископа. Ужички Данило Јовановић држао је с Турцима и побегао с њима из Ваљева, кад је то место пало Србима у руке.¹ Београдски епископ Дионисије умро је негде у лето те године.

На место Данила Јовановића Патријаршија је поставила на народну молбу, а без сумње по Портиној заповести, да се према Србима покаже што расположенија, Мелентија Никшића, који је тада био у Цариграду као вођ народне депутације. Сем тога он је био у стању, благодарени Карађорђеву новцу који је прикрио, да и новцем придобије благовољење Патријаршије.² До његова доласка из Цариграда епархијом је администрирао Хади-Атанасије, игуман манастира Никоље. Он је ту функцију вршио и после смрти Никшићеве. На место Дионисија београдског, Патријаршија је поставила Агатангела, који је дошао у Србију марта 1816. Дотле је администратор епархије био Мелентије Павловић.³

После смрти Мелентија Никшића постављен је за ужичког митрополита Герасим, пре тога неокесаријски митрополит у Азији. На томе је положају остао до септембра 1830 године кад га је Патријаршија опозвала, из разлога да учини место Србину епископу. Он је био последњи фанариот на ужичкој столици.

¹ Види књ. I, стр. 163.

² *Id.*, стр. 318.

³ *Држ. Арх.*, К. К. Дп. Под 10 јуном 1824. — Он се редовно потписивао: *Мелентије Павловић*.

Герасим је постао митрополитом негде у Азији, и остао у пријатељским односима с Милошем. По смрти митрополита београдског Мелентија Павловића Милош се носио мишљу да овога Грка узме за београдског митрополита.¹

Агатангел пак отишао је из Србије у Цариград још крајем септембра 1825 да заузме место халкидонског владике, који је умро августа те године. На место Агатангелово постављен је за митрополита Кирило, месемвријски митрополит и дошао је у Србију јануара 1826 године.² Кирило је грцао у дугу. У Цариграду је био дужан Антонију Фонтону драгоману рускога посланства 22.000 гр., а Марку, настојатељу истога посланства, 11.000 гр.³ Владике обично презадужене долазе на своје епископије, за које треба платити и Патријаршији и кунити берат од Порте. Почетком новембра јако оболу. Лечио га је Др. Валкони из Земунa. 17-ог новембра Кирило се жали кнезу да је све што је имао потрошио на лекове и доктора и моли — јер му више нико не да у зајам — за зајам од пет до шест хиљада гроша да иде у Земун, јер доктор не може да прелази у Београд.⁴ Да ли је добио новац не знамо; у Земун је отишао 23 нов.⁵

Кирило је умро 11 фебруара 1827, а сахрањен је 16-ога истог месеца. На опелу је чинодејствовао шабачки владика Герасим.⁶ Погреб је стао 524 гр. и 34 паре. Кирило је оставио дуга у Београду десетину хиљада гроша, а његова заоставштина у стварима процењена је 8436 гроша. У тој митрополитовој за-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Црква, 23 септ. 1833. Ћутаја. Герасим депутатима.

² *Id.*, 30 јан 1826. Београд. Кирило Милошу. Захваљује што је лепо примљен од свештенства. Исто га је тако примио и везир.

³ *Id.*, 2 јул 1826. Рипањ. Кирило Милошу. Види се да је притеснут меницама за горњи дуг.

⁴ *Id.*, 17 нов. 1826. Кирило Милошу.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 80, 15 и 23 нов. 1826. А. Самић Милошу.

⁶ *Држ. Арх.*, К. К., Црква, 17 феб. 1827. Беогр. Герасим Милошу.

оставштини биле су само три књиге у вредности 10 гроша!¹

После Кирила дошао је Антим, који је стигао у Србију у авг. 1827 године.² Пре тога био је епископ у Ловчи у Бугарској. Он је последњи фанариотски митрополит у Београду. Кад је Србија добила хати-шерифом од 1830 године право да бира своје епископе, које ће потврђивати цариградски патријарх, Антим је увидео да ће одговорити епископској жељи, ако напусти београдску столицу, и дао је оставку на тај положај 1831 године. Србију је напустио 21 окт. те године.³

Владике су живеле од прихода које су купиле од своје пастве и од подручног свештенства и цркава. Свака кућа плаћала је владици годишње 6 пара *мирије* и 1-4 гроша *димнице*. По једној забелешци из 1823 године београдска епархија имала је 32.319 кућа и то: нахија њупријска 3093, београдска 4805, смедеревска 3458, пожаревачка 9377, јагодинска 5322 и крагујевачка 6264; епархија шабачка пак имала је 26.533 куће, поименце: сокоска 1410, ужичка 3692, пожешка 4789, рудничка 3896, ваљевска 6512 и шабачка 6234. Од свештеника владика је узимао за рукоположење 100 гроша, од прве венчанице коју свештеник изда узимао је 2 гр., од друге 4 гр. а од треће 6 гроша, сем тога у име димнице годишње 10 гроша; од манастира је узимао 25 гроша димнице а од цркава по 12-20 гроша годишње, ма колико свештених лица служило дотичну цркву или манастир. Димница и мирија купљени су уназад. Тако 1817 године купљене су за 1816, године 1823 за 1822, итд.⁴ Године

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 30 авг. и 12 септ. 1827. Београд. Кнезови београдске канцеларије Милошу. Дугови Кирилови 9607 гроша. Дру Куниберту 1064 гр. Међу осталим кредиторима Јана Заде, Антон Делини, Константин Стојановић, Мих. Хаџи-Ватаз, Константин Главањ, Адам Никаруши и Тома Ђурчија.

² Павле Швабић, *Антим, митрополит београдски*, стр. 9—10. 25 авг. 1827. Београд. Антим Милошу.

³ *Id.*, стр. 8, 34—35.

⁴ Вук *Скупиљ. Пешор. Стиси*, I, стр. 193—194. — М. Петровић, *Финансије и Устави*, I, 174. — *Држ. Арх.*, К. К., Црква. 27 фебр. 1819. Агатагел Милошу.

1819 Милош је одузео архиепископима димницу свештеничку у износу 10 гроша годишње.¹

Од ових прихода архијереји су плаћали Патријаршији сваке године, београдски 12.000 гроша, ужички 8000 гроша, и уз то интерес на дуг који су имале епископске епархије код Васељенске Цркве. Тако је београдска епархија дуговала 80.500 гроша а ужичка 56.500.² Како су и приходи владичански купљени уназад тако је и Васељенској Цркви плаћено: 1817-те године за 1816-ту, 1823-ће за 1822-гу годину.

Приходи и расходи Београдске Митрополије од 1-ог авг. 1818 до 1 авг. 1819 износили су — ако су рачуни Агатагелови били тачни — приход 35.643 гр. и 34 пара, а расход 36.395 гр. и 31 пара (на конак и остало по књигама 22.158 гр. 16 пара и послато у Цариград Патријаршији за 1818 годину 14.237 гр. и 15 пара).³

У црквеној администрацији владике су имале готово дискрециону власт: владика је имао право „хаусити и каштиговати“, он „сам суди и пресуђује.“

До 1817 године владике су биле у приличној независности од Милоша, али како је његова власт све више расла оне су се повлачиле пред његовим захтевима односно рукополагања и постављања свештеника и калуђера по црквама и манастирима, протестујући колико су могли против тога мешања у њихов круг рада.⁴ Од 1818 године може се узети да

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Црква. 27 феб. 1819. Агатагел Милошу. Одговор на писмо од 12 феб. — 5 март 1819. Агатагел Милошу. Види се да је Милош тврдио да у Србији никад није био обичај да свештеници плаћају 10 гр. димнице, и ако је то стављено у тарифу пре него што је Агатагел дошао.

² *Држ. Арх.*, К. К., 196, fol. 77. — М. Петровић, *Финансије и Устави*, I, стр. 179—180.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Црква. 20 јун 1820. Агатагел Милошу.

⁴ Год. 1817 митрополит Агатагел постави у једном манастиру Парезанове кнезине за настојатеља јеромонаха Леонтија, али га Парезани по Милошевој заповести смени. Митрополит је енергично протестовао код Парезана због овог: „Пештенородни обр-кнеже Георгије Парезану, поздрављамо вас из всего сердца и јављамо ти да смо пријели честно писмо ваше... које како смо прочитали за велико нам је удивљење с вашим благородијем, будући велимо да нам пишете с једним образом, али бисмо ваше слуге били и да нам опредељујеш да творимо оно које пристojно ни праведно није, разије петинице јест безаконно и велика неправда и прегрешце на нас... Сине мој, знај да наш закон и собрани канони пишу да

су владике под Милошевим ауторитетом. У прво време за оправку цркава требало је добити везирову бурун-тију, али око 1820 године Милош је и то изобичајио.¹

II

Свештеници су живели од бира и од такса за чинодејствовање. По уредби од 18. феб. 1816 сваки ожењени сељак давао је годишње наиме бира два наест ока жита, или толико у новцу, а варошанин у новцу 1-20 гроша.² Таксе за чинодејствовање вари-рале су, како за који чин од 12 пара до 10 гроша (прекада 12 пара, свећење водике 20 пара, крштење 1-20 гроша, велико опело од богатијег 10 гроша, исто од сиромашнијег 5 гроша, итд.). Ова је уредба остала с незнатним изменама све до 1833 године.³

Нурије су се наслеђивале. Материјално стање све-штенства и цркава било је, судећи према тужбама, рђаво. Врло су обичне колективне тужбе попова ка-луђера, цркава и манастира на сиротињу. 29-ог сеп-тембра 1824 године јагодињски свештеници моле да буду изузети из порезе „јербо ми, веле, никаква грунта

манастири ваходе се у власти и правленију архијерејском и никакав от мирјана нема никакву правду коначно да се мешају у манастире... за мирске свештенике имаду неку праведност мирјани да набирају или да их небеуду. Овде дакле сад, с крајњим сожаленијем нашим, видимо да поштенородије ваше хоћеш да будеш и кнез и архијереј и мешаш се у учређења манастирска. Ми смо били наредили игумена у томе мана-стиру, како и сам знаш, потом поштенородије ваше дошао си с други три четири кмета и с виком и кавгом нисте га хоћели, поставили сте ви онога којег сте хоћели, сад опет отерали сте онога и хоћете другога и запо-ведате нам да вам га и ми позардимо.“ Агатагел енергично одбија да ово учини и вели: „Пишеш нам да по наредби нашег духовног сина вл-сокославнаго Господара Милоша усудио си се да нам пишеш зато, на које ти одговарамо да ми Господаров хатар ни у каквом учређењу до данас нити смо покварили нити кваримо, обаче знамо врло добро и ово да Господар јест праведан и за никакво учређење прекословно и бескутно нит нам је заповедно до данас, нит нам је говорио, нит нам је писао, и ако Бог да те са с њиме састанемо, хоћемо говорити потребна, а за добро благостојаније тога манастира...“ *Држ. Арх., К. К., Црква.* 22 септ. 1817. Агатагел Ђ. Парезану.

¹ *Држ. Арх., К. К., Ди.* 1 март 1820. Милош кнезовима нахаје сокошке. Могу оправљати цркву и не чекајући бурунатију коју су тражили.

² Вук, *Скупљ. Истор. Савис.* I, стр. 193.

³ М. Петровић, *Финансије и Установе.* I, 188—191.

немамо кромје једне нурије.“ 13-ог фебруара 1817 осам богомољаца манастира Враћевшнице туже се на сиротињу. Итд. Прошња милостиње за манастире често се спомиње у актима Кнежевске Канцеларије. Заним-љиво је да су 4 маја 1825 године јеромонаси Бео-градског Пашалука поднели кнезу молбу да им се одреди кулук за рад на њиховим њивама, виногра-дима и ливадама, иначе не могу свет дочекивати. Ин-вентар покућанства протопрезвитера Милосава Миха-иловића 1821 године био је: једна бакрена тепеија, два бакрена легена, један бакрен тас, један бакрен ибрик, један фењер, један бакрачић, 8 разних стакала и једно с миром, једна чаша, једно разбијено огледало, једне клеште и чекић, једно кандило од тенећке, једна тестијца, један лонац, једна метла, једна палица треко-вача, једна вунена черга, једна од кострети, један ћилим, два перјана јастука, четири сламна јастука, један душек са сламом, један чирак од месинга, две асуре.¹ Инвентар манастира Клисуре (срез ариљски) имао је поред црквених књига: санова 30, бакрача великих и малих 5, тенцере две, тенсије две, једну тестију (ђугум), један леген, једно цубе и један ђурак, једно сицаде и два ћилима, три коња за пошење те-рета (сексана) и једног за јахање, у ергели 5 грла, говеда 50 грла, коза 110, оваца 70, свиња 19, четири баште, 126 гр. у новцу. Пасива: 800 гроша дуга.²

У маси свештенство је било готово неписмено, највише полуписмено, изузевши калуђере, који су до-лазили испрека којих је доста било. И ако су се нурије наслеђивале свештеници нису могли својим синовима дати потребно знање јер није било школа у земљи. Баковање краће или дуже по манастирима била је готово једина већа свештеничка припрема, јер су школе у Србији стајале врло рђаво.

Још 1818 године Милош је хтео да подигне Бо-гословију, „клиричку школу“, у којој би се спремали младићи за свештенике и тражио је од митрополита

¹ *Држ. Арх., К. К., Црква.* 27 септ. 1821.

² *Ид.*, Прилог уз акт од 1 феб. 1821.

Агатангела да он узме ту ствар на себе и да школу оснује прилозима народним. Али Агатангел није повољно одговорио. Хвалећи Милошев труд који је уложио док је ослободио народ, подигао лепе и прекрасне цркве „и по мало школа у којима дечица уче.“ он вели односно Богословије: „истина, великодушни сине, то јест велико дело јербо кад клирици просвештени буду, онда и народ, мало по мало просвештава се, дакле ту треба најпре школу с доста соба, у месту на страни, како је манастир Сланци или Раковица, и ту требају учитељи учени, и онда по заповести сви попови да доведу своју децу и тамо да седе, једу, пију и да уче. И за сад нама није потребно друго ученије (како ти геометрија, физика и пр.) но само књиге црквоне и славјанска граматика (јербо је она темељ језику), и ако возможно буде да се и греческа наука употреби, зашто ћеду имати велику ползу у црквеним књигама.“ Ако Милош мисли да је томе време и да се та ствар може извести, он предлаже да се другим начином купи милостиња од народа а не како кнез предлаже: „... сад да иде наш протосингел с другим неким човеком, простосердечни људи знате какви су; одмах хоћеду рећи да ми глобимо...“¹ Ну Милош не одустане од тога, већ је почетком 1819 године тражио да митрополит узме цео труд и трошак око Богословије на себе. „За клиричку школу, одговара митрополит, ... и ми ћемо помоћи колико можемо а сами клиричку школу да држимо то ни у каковом царству писмо видели...“² Али да би учинио нешто за бољу спрему свештеника и да учини почетак клиричке школе он је обећао да ће добавити учитеља који ће се посветити том послу.³ У јуну 1820 Милош је опет наваљивао да Агатангел отвори некакву школу у Београду, јамачно богословску: Ичко му је био дао „ватру“ од кнежеве стране и обећавао 1000 гр. годишње од консулатеког прихода (из позиције по

¹ Држ. Арх., К. К., Црква, 15 дек. 1818. Агатангел Милошу.

² *Id.*, 27 феб. 1819. Агатангел Милошу.

³ *Id.*, Под 5 мартом 1819.

4 паре по товару), али је митрополит плачући показивао рачуне из којих се види да је сиромах. Четири је године у Србији а имао је само 500 дуката!¹ Тако је ђаковање по манастирима остало једина припрема за духовнике.

Са школама у опште Србија је врло рђаво стајала све до 1827 године. Тад се нешто пошло напред. Дим. Давидовић познати „Учредник Новина Србских и печатател књига у Вијени“ нудио се још 1821 године да уреди школе у земљи. 3 августа те године он је упутно један врло патриотски апел на „Совет Народни.“ Његове раније услуге, учињене народу и које је он у кратко напоменуо, давале су му наде да ће његова понуда тим боље бити прихваћена. Он је предлагао да заведе „у Отечеству Србији прва средства просвештенија народна: школе и *типографију*.“ У његову плану било је да установи школе не само за мушку децу и за женску децу а сем тога и школе за одраслије обојега пола. „Неискључујем, вели Давидовић, ни женске од учења у школама. Којом мером буду напредовали мушки у наукама полезним Роду и Обштини, оном мером треба да напредују жене наше.“ Заиста нешто врло напредно за савременике Милошеве у Србији. На тај начин неће се ни осетити како ће се народ „опростити турских обичаја и приближити европејским.“ Срби у Србији на тај начин отићи ће за 20 год. даље но онострана њихова браћа која су пренебрегла школе за женски пол, и која се слабо брину и за школе мушкога пола. „Док се, наставља Давидовић, буду учили Србљи читати, писати и рачунати, а већи се забављали наукама, историјом, земљеописанијем, јестествословијем, јестественицом, домоводницом, художествесловијем, математиком итд... дотле нек се уче Србкиње одраслије женским пословима: кувању, шву, везењу, плетењу итд. по начину европејском. У тој прилици могло би им се као приповедајући и гдишто из наука приобштавати,

¹ Држ. Арх., К. К., Дос. В. Ичка, јун 1820. Ичко Милошу.

да би им се, колико толико, и једним путем, и ум отворио.“

Давидовић би не само установио те школе и водио надзор над њима него би сам „својелично“ поучавао „и младеж и одраслије,“ и за све то не би тражио „више плаће или признателности од Рода него што имају и други и мањи учитељи.“ И то није све. За женске би основао школу у своме дому, где би се учили женски послови: кување, шивење, вез, плетење и др. Томе би их послу учила његова жена, а читању и писању би их поучавале његове свастике „и то без сваке плаће и награде, но само из чистог срца и привржености к Роду своме.“

Односно штампарије Давидовић вели да се у томе послу добро разуме и да се она даје лако увести у Србији и готов је да своју штампарију покљони народу и да она послужи као језгро веће штампарије. Тражи само да буде њен управник, и толики процент од рада да се може скромно издржавати.¹ Установом школа народ би се просветио, а установљењем „типографије народне“ у земљи српски списатељи би живели јевтиније и безбрижније и „слободније писали, а тако дух свој и красније и више развијали.“

Давидовић не види никакве препоне овоме, нити мутне политичке прилике, нити материјално стање Србијино. Не треба одлагати оно, вели он, што је отаџбини корисно и потребно. Само ће се школом и сличним установама Србија прославити. „Не иштем чести, не жедним за достојинством, нити тражим да се мешам у државна дела Отчествa нашег. Поставите ме једним од најмањих, држите ме у реду с најпростијим учитељем, задовољан сам и презадовољан, само ми дајте круг у ком ћу радити Отчествa ради.“

¹ „Типографија ова, вели Давидовић за своју штампарију, није устројена толико за српски, колико за туђе језике. У њој је највећа част слова грчких, немачких и латинских; српских нема ни толико да би се могла књига од пет или шест табака уједно брао и лепо печатати, а камо ли предузети књига, која би имала двадесет и више табака. Тако би морао продати сва грчка, немачка и латинска слова, па докупити веће число српских.“

У чему год будем могао служићу Отчеству, и словом и делом, и до последњег издиханица мога. Нити ћу се одрећи ни у каквом случају да га непослужим, и да би ми се самог живота касало. Не искључујем себе ни од самога војевања, у случају рата отчествена, пушку носити, и мачем махати умећу исто тако, као и перо водити. Живот гди се буде касало обраде и користи Отчествa није ми ништа“.¹

Милош није похитао да се користи патриотским расположењем Давидовићевим у просветном питању; као практичном духу, њему су изгледале материјалне жртве које би ваљало учинити много теже; сем тога завођење штампарије у Србији могло би само изазвати Портино негодовање. Али он није пропустио да се користи жељом Давидовићевом да учини услуге Отаџбини. Он га је позвао у Србију, као што знамо, учинио га својим секретаром и повереником у политичким делима. Просветно питање остало је да чека своје решење.

Школa, управо учитеља, било је само по варошима, по један или два. Само у Београду било их је више. Било је и села у којима је било учитеља, али то је био изузетак. Село Дренова (Левач) имало је учитеља 1822 године. Те је године отворена школа у Сибници. Итд. У Београду, Смедереву и Шапцу била је и грчка школа. Плата грчког учитеља у Шапцу Ђорђа Захаријада, који је дошао из Земуна 1824 год., била је 10 талира месечно и 1000 ока пшенице годишње од Јеврема Обреновића. Учитељи су долазили већином из Аустрије, њима је обично Милош давао допштење да могу ићи по Србији и тражити себи ухљебија. Њих су плаћале општине из црквеног прихода (школског таса), остало је разрезивано на имућније родитеље који су имали децу у школи. Уредбом од 10-ог марта 1823 године, о којој ће даље бити реч и која се нарочито односила на цркву и свештенство, Милош је ставио у изглед и отворање основних школа. Рака Тешић и Мелентије Павловић имали су бити „попечитељи просвештенија народног.“ Фонд за Богословију

¹ Држ. Арх., К. К., Дос. Дим. Давидовића, 3 авг. 1821.

и школе имао се образовати не само из добровољних прилога него и из казни за разне преступе. Тако је било и раније. 1821 године један део конфискованог Добричјевог имања отишао је на школе.¹ Било је богатијих људи коју су држали учитеља у кући за своју децу. 1822 године Гашпаровић је био писар Мил. Савића Гагашанина и учитељ његове деце. Међу учитељима било је свакојаких људи, мало их је било који су били за посао спремни, учитељовало се обично за невољу. На више школовање — у гимназију — младци из Србије ишли су у Карловце. Никола Жујовић, син прете Радојице Жујовића, учио је тамо гимназију 1823 године. У марту те године Милош је послао још свога чибугџију Јованчу да се заједно учи с Николом Жујовићем и да буду заједно на храни и на стану. Тај је чибугџија носио препоруку кнежеву митрополиту Стратимировићу.²

III

Односи између фанариотских владика и српскога свештенства били су рђави; исто та о и Милош је збогледао на епископе. Они су обично долазили у Србију или с дугом, који су себи натоварили у Цариграду на разне начине, или са жељом да се што пре обогате, водећи са собом своје сроднике или пријатеље, који су с њиховим новцем трговали. Живели су као странци, говорили су слабо или никако српски, већ само грчки или турски, служили су службу на грчком језику. Београдски митрополит проводио је време поглавито дружећи се с грчким комисионарима и трговцима. За владике је било главно да што више истерају а што мање потроше. Отуда честе тужбе против њих, које је Милош радо прихватао. 21-ог јуна 1819 он наређује митрополиту Агатагелу да не узима димницу од Цигана, чега досад није било

¹ Држ. Арх., К. К., Дл. Под 10, 23 мартом 1823, и 1 авг. 1824. — Петровић, *Грађа за Пејорџу*, II, стр. 424—430.

² Држ. Арх., К. К., Дл. Под 20 јан. и 15 мартом 1823. — *Id.*, Дл. Под 22 јан. 1824. Милош Екстарић Капетановић, у Карловце, шаље још два ђака Милоша Богдановића и Велимира Ракића.

и да не причињава стид Србима „сравњавајући Цигане с нама“...¹

Али ваља признати да и положај владика према Патријаршији није био лак. Она је тражила не само тачно своје приходе од епархија и интерес на епархијалне дугове него често и нарочиту милостињу, толико и толико десетина гроша од сваког манастира или цркве, толико од сваког свештеника итд. Не изврши ли овакве наредбе епископ се излаже опасности, да му Патријаршија пошаље ексарха о његову трошку, који узме скупљање свих прихода у своје руке, док не сврши посао за који је дошао. За Милошеве владе оваквог случаја није било.

Наплаћивање димнице и мирије било је први главни разлог распре између владика и свештенства. Димницу су од народа наплаћивали свештеници. Сваке године, у одређено време, владика или његов пуномоћник, пролазио је кроз епархију, носећи тефтере, примао од свештеника приходе и истеривао од њих или од народа оно што се још није наплатило, јер је свет радо закидао димницу. 19-ог децембра 1817 митрополит Агатагел моли Милоша да пише кнезовима и кметовима и осталим хришћанима да без противљења дају димницу и да му пошаље једног момка, који ће при купљењу пратити његовога протосинђела.² Милошев човек често се виђао уз владика или његовога пуномоћника. „У обичају је... било давати владикама сваки поп по неки пар чарана, кад су у димницу полазили“.³

12-ог фебруара 1820 год. свештенство нахије пожешке тражило је савета од Милоша шта да ради односно димнице и мирије, јер им је владика Герасим заповедио да све покупе до његова доласка у нахију, међутим они од парохијана не могу да наплате ни — половину! Једни су сиромаси а други не дају. Ово је, веле, треће лето како је плаћају из

¹ Држ. Арх., К. К., Дл. Под 21 јуном 1819.

² Држ. Арх., К. К., Црква. Под датумом.

³ М. Петровић, *Финансије и Уставне*, I, стр. 181.

свога цера због чега су пали у дуг.¹ 7-ог марта 1821 Герасим се тужи Милошу да откако је дошао у Србију „јешчер ниједно лето от нахије ужичке и пожешке без велика труда и муке димнице примити нисмо могли... Све неко умаленије димнице бива изговарајући се на сиротињу.“ Да је све те новце и покупио ипак не би вредило, вели он, колико је труда и муке за то уложио „советујући и молећи“ свештенике да му димницу покупе и сад у пожешкој нахији „како презвитери јављају... не могу покупити без наше помоћи, за које ми не знамо до кога бива таква фалинка, до свештеника или до народа тамошњега, које вашеј мудрости бољше познато јест...“²

Зато су димницу купиле владике обично лично. Благодарени своме ауторитету и моралноме престижу оне су лакше долазиле до наплате. Сем тога то је била прилика да се прођу о народном трошку, који их је дочекивао или да дођу до поклона, које су чинили побожни хришћани за благослов или молитву, обично у стоци, чарапама а ређе у новцу. Том су приликом владике поучавале свештенство његовој дужности, а хришћане побожности и покорности према властима. Али Милош је налазио да владике овим користе више себи него њему, те је тражио да овај посао прикупљања сврше у што краћем року или да га врше преко својих протосинђела. 25-ог маја 1820 године Милош моли Агатангела да се врати у Београд и да купљење мирије преда другоме, јер се његовим путовањем причињава трошак народу, који је и ипаче оптерећен другим трошковима. Милош је додао да се и он с тога уздржава од путовања.³ „За досаду и трошкове по народу ходећи, одговара Агатангел, ми заиста неистражујемо толико сувише за јело и проца, само оно што је нужно, особито у овом светом посту и с пасуљом смо за-

¹ Држ. Арх., К. К., Црква, 19 феб. 1820, Чачак. Свештенство нах. пожешке Милошу.

² *Id.*, 7 март 1821, Шабац, Герасим Милошу.

³ Држ. Арх., К. К., Дп. Под 25 мајем 1820.

довољни, а што се наше користи тиче ми заиста више неистражујемо само оно, што је уреждено и на месту гди су по све оскудни и сиротиња, а засведочи се зиромасима и праштамо“¹

Да би раскретио с владичанским визитацијама, и с тужбама свештеника против владика и владика против народа односно димнице, Милош је издао у фебруару 1822 године распис кнезовима београдске и ужичке епархије односно скупљања димнице: „Сматрајући да по народу непрестано порежције, арачлије и протчи собиратељи царске мирије налазе се, које неопходима нужда изискује и да с тим народу... и други трошкови причињавају се, старао сам се начин пронаћи, како би се струка једна обикновеног давања народа преко самих сушествујућих служитеља, кнезова народних собрати могла, и тако споразумијем господина владике за добро судно сам собраније тако зовоме димнице... вама вручити...“ Сеоски кнезови имали су да покупе ову дажбину и пошљу преко нахијских старешина Милошу, који ће је предати владикама. Тај се распис завршује: „протче обикновениости остављају се Господину митрополиту од свјаченства изгјазавати“.²

Сем скупљања димнице и мирије било је доста и других предмета распре. Владика је, да би истерао што више, трговао парохјама: при запошљавању узимао је што је могао већу поповину, при предавању нурије узимао је толико и толико гроша од сваке куће као неку врсту откупа; ако поп умре без наследника, који би могао парохију примити, он ју даје под закуп место³ да је преда под обичним погодбама неком свештенику без нурије итд. Падне ли

¹ Држ. Арх., К. К., Црква, 28 мај 1820, Радмиловић, Агатангел Милошу.

² Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 422, 284. — Држ. Арх., К. К., Дп. 12 феб. 1822.

³ Држ. Арх., К. К., 17 јан. 1823, Живко Симеоновић, Јереј из Јагодине Милошу. Види се да је држао „под кесим“ нурије Драгошевић и Коларе, које су одузете од јованичког игумана, и плаћао је кесима: прве године 40 гроша, друге 70 гр., треће 140 гр. а после за три године по 60 гроша. Свега за 6 година 430 гроша.

поп у погрешку он га што може боље оглоби, и у опште не пропушта прилику да се што више награби.

Није била реткост да владика „попове бије и у гвожђе меће“, да их хвата за перчин и ногама газе, или тера везане испред себе као хајдуке. Такав је био Србин Мелентије Никшић, такав и фанариот Герасим шабачки. За Антима се зна да је био човек благих нарави. Међутим Герасим, који је био тип владике фанариота, знао је да се умери. У колико је углед Милошев као представника народне власти растао, у толико је ауторитет владика падао под његову контролу. Год. 1818 може се узети и за овај случај као датум кад су владике постале обазривије у вршењу својих права. Герасимове највеће казне и злоупотребе падају пре овога.

У „инштанцији“ Хаџи-Мелентија, из манастира Раче, упућеној Српском Народном Суду, против истог Герасима, 3 тачка гласи: „Кад је долазио овди, у лету 1818, метну једно попче у букагије, иште од њега, тога истога попчета, именом поп Рако Богдановић из Рогачице, 175 гроша, а пре му узели штогод је имало, пак пошто метну и попа неимале ни паре оно јадно тужи и плаче... У букагијама дође ми молећи: подај за ме ако Бога знаш, а Господин [владика] говори: плати за њега, он ће ти вратити, а ја онда нађем 175 гр. те дам, не знам ни зашто му ни крошто му узе. Попче после каже да му није ништа дужно, и 5 гр. узеше му што су га метали у букагије, и то други за њега даде“...¹ Тако се Вилмон, игуман манастира Радовашнице, жалио и да је исти владика одузео манастиру једног коња с такумом (500 гроша), вечиту синђелију и узео за нову 222 гр., да је развалио манастирски рибњак зидан каменом и кречом у вредности 200 гр., што је поставио њега Вилмона за игумана 200 гр., да је узео у зајам 200 гр. које није вратио. Игуман манастира Добриње (Криваје) Василије представља да му је шаб. владика одузео: једног коња с таку-

¹ Држ. Арх., К. К., Црква, 9 јан. 1823.

мом (300 гр.), једну доламу од кумаша (120 гр.), један нов јорган (60 гр.), један ћилим (60 гр.), једно ћебе узео његов амчија (12 гр.), једну ашу (20 гр.), један аков препеченице (30 гр.), 300 ока шљивовице (75 гр.), триста ока вина (105 гр.), сто ока ораха (25 гр.), 46 кокошију (23 гр.), једну гуску (1·20 гр.), 2 ћурке (3 гр.), требник, часловац и псалтир (25 гр.), 70 ока јечма (17·20 гр.), у готову новцу 190·20 гр. Свега: 1037 гр. и 20 пара.¹

Али и народно се свештенство није одликовало особитим моралом и хришћанским врлинама. При поређењу фанариотске су владике у сваком погледу биле боље од њега, вероватно је томе узрок бојазан владика од Милошевих репресија, коме је било теже да свој ауторитет врши исто тако над многобројним свештенством. Венчавање незаконитих распуштеница, жена бегуница, прикривање владичанских прихода биле су обичне појаве код народнога свештенства. Отуда чести спорови између њих и епископа, који су их с правом глобом кажњавали, али коју су свештеници увек износили као пример фанариотске грамзљивости и неправде. У другом погледу народно свештенство није било ништа боље. Међу калуђерима било је људи врло рђавих. Тужбе против њих врло су честе, чешће но што би се могло очекивати. Било је калуђера лопова, разбојника, убојца, блудника, хомосексуалаца, пијаница, насилника, просјака, који просјаче без допушта и за свој рачун и проклињу ако им се ништа не удели, и шарлатана, који лече без икаквог знања и узимају новац, итд. Међу свештеницима мирским било их је који својим владањем нису уступали калуђерима.

По неким примерима може се од прилике судити каквих је типова било међу служитељима олтара Божијег. 23 маја 1817 из Јагодине кнез Милета Радојковић и Илија Вукомановић јављају Милошу: „Особито вама јављамо како је утекао онај калуђер... и поарао манастир шта је имало, изварао многе људе, на зајам

¹ Држ. Арх., К. К., Црква, в. д.

узимао паре и давао им писмо да је манастир дужан...“ Побегло је у Влашку. Поп Сава Величковић из јагодинске нахије пише 1817 године Илији Вукомановићу: „Моје ти поздравље, кнеже Илија, да ми пошаљеш 1700 гроша мојих и дората зашто нећеш ни твоје јати, нити ће ти се кућни темељ знати... кад моја црква, кућа и деца страдају и плачу, Бога ми ће и твоја...“ 27-ог маја 1821 Јеврем Обреновић оптужује Милошу једнога попа пијаницу који се вуче с циганским „жентури-нама“ и који је бојем дотерао своју жену да му буде проксенет. Имао је „содомски грех“ и прве године подвргавао је своју жену тортуром, капањем врелог црвеног воска по телу, да му учини извесну исповест, јер је сумњао у њену прошлост.¹ 26-ог новембра 1826 године кнезови Београдског Суда јављају Милошу како је неки поп-Ђорђе из Божевца у пожаревачкој нахији похарао са својом бабом Ружком, која је била калуђерица, манастир Заову.² Калуђерице нису биле реткост у Србији.³ Тако је 1821 један ђакон похарао манастир Тронушу.⁴ 4-ог јула 1826 Герасим владика шабачки извињава се Милошу што је без његова знања послао у манастир једнога попа пијаницу, који је још и пре неколико година продао сребрни путир и дискос а путир од бакра направио, и остатак новца попио.⁵ 2-ог јуна 1820 Милутин Савић Гарашанин јавља кнезу како је један јереј другоме, док је овај лежао на самрти, извукао кесу у којој је било 40 дуката.⁶ Попа Тодора из Брдарице три су архијереја лишавала чина.⁷ Јеромонах Мелентије који је служио под чувеним Авакумом Поповићем у Боговађи живео је са својим претпостављеним у најгорим односима, пребијао људе

¹ Држ. Арх., К. К., 139. 27 мај 1821. Јеврем Обреновић Милошу.

² Држ. Арх., К. К., 6. 26 нов. 1826. Београдски кнезови Милошу.

³ Држ. Арх., К. К., Дп. Под 24 авг. 1821.

⁴ *Id.*, Под 2 дек. 1821.

⁵ Црква. 4 јул 1826. Герасим Милошу.

⁶ Држ. Арх., К. К., 29. 2 јул 1820. Гарашин Милутин Савић Милошу.

⁷ Држ. Арх., К. К., Црква. Акт од 8 јуна 1820.

столицом и камењем, црквама из олтара коме што замери, ђаци манастирски бежали су од његових претиња. Најзад је био ухапшен. Кад га један владичин момак зашита зашто га воде у апс, он одговори цинично: за скотолоштво!¹ Итд.

Обичних преступа био је врло велики број. Један од ових обичних силеџија био је и Хаџи-Атанасије, игуман манастира Никоље, који је био иначе врло чувен и познат калуђер под Милошем. 1-ог дек. 1822 Милош му наређује „да призове све оне људе које је... до сад увредио и којих је стоку он или слуге његове побио и да се с њима лепо намири и свакоме стоку плати“.² Он је платио или вратио стоку само с једним изузетком: „једноме у 10 година убио сам два крмка, пише он Милошу, нећу платити, волим бијен бити; а велику су ми штету починила... у напредок да ми часну трапезу прерију убити га не смем“.³

После Никшићеве смрти Милош пошаље у Ваљево истога Хаџи-Атанасија, с везировом бурунџијом, да управља епархијом док не дође нови владика. Једнога дана дође њему неки Павле Марковић из Такова у ваљевској нахији, некад поп а тада пропасти трговац, скине капу и стане молити: „Ја сам свештеник па сам трговао и пропао, по дошао сам тебе молити да ми даш једну удову нурију у којој ја седим и даћу ти 100 гроша“ — „Има ли кога умерши поп, који ће нурију тражити?“ зашита Хаџи-Атанасије. — „Има једнога сина, одговори молилац, али није научен док се он научи и нови владика дође, ја се могу помоћи.“ Хаџи-Атанасије једва то дочека прими 100 гроша, бивши поп пак пусти косу и браду и стане поповати поново. Али ускоро стигне владика и запони ђака „сина умершега попа“, а поп Павле пађе да је штетовао, те замоли Хаџи-Атанасија да

¹ Држ. Арх., К. К., Црква. 8 јун 1820. Герасим Милошу. Прилог. Испит калуђера Мелентија из ман. Боговађе. У Шапцу 8 маја 1820.

² Држ. Арх., К. К., Дп. Под датумом.

³ *Id.*, 11 дек. 1822. Хаџи-Атанасије Милошу. Неколико тужаба против Х.-Атанасија. — *Ibid.*, у нов. 1823. Огео неколике винограде. — *Id.*, 6 авг. 1824. Хаџи-Атанасије Милошу. Јавља да ће платити све по наредби.

му изради одобрење код Василија Поповића у пожељној нахији да проси мало стоке!¹ Ну кад му хаџија не испуни молбу он га тужи, изврћући у неколико ствар и Милош нареди да хаџија новац врати. На крају Милош додаје „да има и више подобних тужаба на њега, но да се најпре ове опрости“.² Хаџија је платио.³

Оваквих и сличних примера има релативно много. Примера пак да се калуђери појединих манастира колективно худо владају, да неће да живе како то прописи захтевају, да неће да живе како то у изобиљу. Јагодинска општина жали се 1821 године на своје свештенике. „Велику муку имамо, вели се у тужби. Ако се дете роди по пет пут зовемо ји да крете и то наплате напред, па ондак крети и чаране узме. Ако човек умре такођер без паре неће да оноје, и то нешто колико му је заповест [такса], но колико може да узме. Ту пре умре један бећар из Вољавче, док не узме 20 гроша за опело не кте да дигне мртваца... Његов ортак к вама долази који ће... усмено казати пона Несторово чудо... док наплати 20 гроша... И службу кад је њима драго онда у цркви служе“.⁴

Такав какав је био свештенички кадар није утицао никакво поштовање Милошу. Попове и калуђере он је кажњавао као обичне простаци, врло је била обична појава батинање свештених лица. 6-ог јула 1824, расписавши потеру за једним калуђером и некаквим његовим другом, он наређује да им се обрију брада, бркови и обрве и обадвојици удари по 150 батина, па да их онда пусте.

Милошева побожност била је чудновата. Нико од њега није поправио више цркава у Србији, он је тражио да се црквени обреди тачно врше, да се постови држе, ручак и вечеру, легање и устајање и у опште

¹ Држ. Арх., К. К., Црква. 4 нов. 1822. Хаџи-Атанасије Милошу.

² Држ. Арх., К. К., Дп. Под 31 окт. 1822.

³ Држ. Арх., К. К., Црква. 11 дек. 1822. Хаџи-Атанасије Милошу.

⁴ *Id.*, 29 јул 1821. Општина јагодинска Лазару Тодоровићу.

сваки посао почињао је молитвом; с друге стране он је лично терао шегу с поповима, с црквеним тајнама, као што је Амидино венчање, и у опште с црквеним стварима. У цркву је Милош ишао сваке недеље и сваког празника; улазио је у цркву пре почетка и одстајао би службу до краја. Али ако би поп, који не зна Милошеве навике, хтео да служба испадне што свечанија и отезао певање Милош би га гласно псовао као да није у цркви.¹

Изван Србије Милош је нарочито уживао глас побожна човека и који радо прилаже храмовима. Све знатније богомоље у Турској обраћале су се њему с молбом да их помогне, да им буде ктитор и приложник или да допусти да се у Србији може просити за њих, и он се радо одазивао тим молбама. 8-ог новембра 1819 калуђери манастира Рила опомињу Милоша на братство између Срба и Бугара и тврде да се докази тога сродства налазе у самој њиховој обитељи: како је силни цар Стеван био приложник њиховога храма о чему има „достоверних записа“ у самој цркви.² 4-ог априла 1820 манастир Хиландар шаље једнога калуђера Милошу и моли да му буде ктитор.³ 14-ог априла исте године епитропи нишке цркве моле за помоћ јер је храм презадужен.⁴ Итд. Поједини црквени великодостојници обраћали су се Милошу за најразличније услуге. Априла 1824 године он је растурао међу београдске трговце еспан софијског владике.⁵ У Србији су се виђали врло често страни калуђери у прошњи с допустом Милошевим. Хришћанска солидарност показивала се у једној врсти прошње, која је данас ишчезла. То је прошња за откуп робља, коју је Милош ретко одбијао.⁶ По каткад

¹ Вук, *Грађа за Српску Историју нашега времена*, тој. 1 и др. — М. Ђ. Милићевић, *Кнез Милош у Арцама*, Нова Збавка, стр. 21.

² Држ. Арх., К. К., Црква. Под датумом.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*

⁵ Држ. Арх., К. К., Дп. Под 7 апр. 1824.

⁶ Држ. Арх., К. К., Дп. Под 26 јуном 1822. Допуст Петру Апостолу и Димитрију Доди из Панаушта да просе по Србији за откуп робља од Турака. — *Id.*, Под 4 јулом 1822. Пуномоћје Филипу Филганију. —

у Србији су се могла видети мушка и женска лица „са ланцем око врата, који је катанцем затворен“ где просе откуп. Није била реткост да Турци доводе и продају робове,¹ или да Срби иду у турске области и откупљују своје.² За хиљаду до хиљаду и пет стотина гроша могло се купити у Србији једно ропче.³ Милош их је доста откупио и ослободио или помогао да се откупе. Кад год се роб могао украсти или отети без штете Срби су то редовно чинили.⁴

Id., Под 16 јулом 1822. Исто Јовану из Њаушта. — *Id.*, Под 25 мајем 1822. Милош Науму Ичку. Види још *Id.* под 15 и 17 окт. 1822. Итд. Овакве објаве и допете издавао је владика а Милош потврђивао.

¹ Сретен Ј. П., *Путовање по новој Србији*, стр. 173—176.

² *Држс. Арх.*, К. К., Дп. марта 1820.

³ *Држс. Арх.*, К. К., Дп. Под 24 септ. 1820. Милош је чуо да су Турци једно тако откупљено дете украли. — *Id.*, Под 25 мајем 1822. Милош Н. Ичку. — *Држс. Арх.*, К. К., 90. 6 март 1824. Ђ. Поповић Милошу. Ономад су продавали Арнаути, који су дошли из Грчке, једно дете грчко од 8 година. Из града су давали 1050 гроша. Он видевши да се продаје као марвинче и да не би опет пало у турске руке откупио га је за рачун кнежев за 1100 гроша. — Јануара 1828 Милош је купио три девојчице за 4500 гроша.

⁴ *Држс. Арх.*, К. К., 89. 22 март 1823. Ђ. Поповић Милошу. Нека била из Видина довела у Београд једну Гркињу из Њаушта да је прода. Неко је украде и доведе у Народну Канцеларију а кнезови је послају тајно у Осгужинцу. Била прекршних кнезове да је пронађу или да јој се да 700 гроша колико је за њу платила. — *Id.*, 27 март 1823. Исти јавља Милошу да је некакав Турчин довео лепу Гркињу. Један човек тражи 200 гроша награде па да је украде. Да ли да му се да, а севап је? — *Држс. Арх.*, К. К., Дп. Под 30 мартом. Милош одобрава. — *Id.*, 4 апр. 1824. Милош Ђ. Поповићу јавља да су кнезови у Јагодини украли од девица који су тула пролазили једно дете које су купили негде у Румелији за 180 гроша! Итд.

ГЛАВА XXXV

ПОКУШАЈИ РЕФОРАМА

(1822—1826)

- I — Акт кнезова Београдског Пашалука Милошу да побољша стање свештенства (15 дек. 1822). — Позив свештенству да изнесе своје тегобе (18 дек.).
- II — Жалбе свештенства против архијерејских злоупотреба.
- III — Милошев предлог рефорама од 20 јан. 1823. — Милош тражи да архијереји писмено одговоре на његов предлог. — Агатангелов и Герасимов одговор (24 и 27 јан.). — Милошева наредба депутатима од 12 феб о истом предмету. — Црвена уредба од 10-ог марта 1823.
- IV — Исплата црвеног дуга Патријаршији (1823—1826 год.).
- V — Афера митрополита Агатангела (1823 год.).
- VI — Београдска црква.

I

Крајем 1822 године Милош је био решен да предузме радикалније реформе у црквеној управи. Прилике су му изгледале повољне. Грчки Устанак компромитовао је у Портиним очима како све Грке тако и Патријаршију. Милош је био уверен да у тој критичној ситуацији грчке владике у Србији не смеју се опирати његовим намерама, нити да ће Патријаршија наћи помоћи у Порте. На морални притисак Патријаршије и архијереја он се није много базирао. Београдски везир као да га је храбрио да предузме овај корак, и био је готов да предложи Порти

да учини да Патријаршија завладичи архимандрита Самуила, који се бавио у Цариграду као депутат.¹

13-ог децембра 1822 Милош је држао Митровску скупштину нахијских старешина ради располагања порезе,² и на њој је 13-ог и 14-ог децембра била реч и о црквеним пословима и како се они имају уредити. Пристанак је био општи на Милошеве предлоге те му, његовом иницијативом, 15 децембра кнезови поднесу један акт у коме веле да их је свештенство молило, кад су на скупштину полазили, да се заузму за њега код кнеза. „Полазећи... на позивање Ваше, милостиви Господару, овамо на скупштину, свјашченство нас јест молило и као аманет неки нам предало да Високородију Вашему ове његове речи саопштимо: Господар Милош да је истинити отац народа србскога довољно засведочавају дела и труди његови, положени за народ овај; он је по милости Бога и Великог Султана народ србски пашалука овога избавио од... зулума и несносних бивших данака и све довео у поредак... Оваково стараније његово народ наш добре познаје и видећи се избављен од сваког рода зулума моли се за дуго здравије и благоденствије свога избавитеља. По дужности нашој као свјашченици и по заповести наше свете матере Цркве молимо се и ми за њега приносећи жртве на олтару божијему, но не знамо зашто?! Ибо исти избавитељ и отац народа нашег, Господар Милош, презире нас свјашченике, аки би ми од народа овог не били и као изверге онога сматра нас... будући да ни најмање не стара се о нашем, као народа његова пастира, олакшању, но све стање наше јединому самовољству архиепископа оставио је, којим до крајњег убожества доведени смо, тако да ми своју ситну децу хлебом заранити у состојанију нисмо, а камо ли по дужности народ... учити и на пут спасенија доводити а јешче мање старати се о наученију деце наше да би са

¹ Држ. Арх., К. К., 197, 61. 34.

² Држ. Арх., К. К., Дп. Под 3 дек. расписе нахијским старешинама „да дођу сваки с више одабрани кметова.“

временом народу способне свјашченнике после нас оставили. Из овде наведеног, Верховни Господар нека суди до каквога неверенства (!) и дивјачине довести ће се временом народ свој оваковим удручењем архиепископа. Чудимо се доиста да нас никад о стању нашем упитати неће нити к себи с вама кнезовима на скупштини позвати...“ Препоручујући топло ову молбу старешине овако завршују: „К тому изјављујемо жељу нашу, којој надамо се да се и ви противити нећете и која у том састоји [се] да би у црквама нашим богослуженије греческим језиком небивало, ибо ми, народ, језика греческаго не разумевамо, а чини нам се ни нужно није када у црквама нашим књига довољно славенским језиком написаних има, а к тому и господи архиепископима нашим неће и не може противно бити што ће на славјанском језику богослуженије у црквама отпирљати, зато што се они сада србскога народа, а не греческаго, архипастири називају“.¹

Милош је хтео да има доказе у рукама како је, услед несносних тужаба свештеничких, био принуђен да предузме кораке против владичанских злоупотреба и 18-ог децембра он пише Јеврему Обреновићу, Јовану Обреновићу и другим старешинама, од којих су већина били потписани на горњој представи, како су му „неки кнезови представили тужбу... од стране свјашченика... како је свјашченство, при свем данашњем благостојанију народњем, доведено до крајности убожества угњетенијама архиепископа,“ и наређује им да објаве свештенству на скупштинама на којима се буде пореза располагала „да сваки свјашченик у својим прошенијама на Господара представи свој тежки и различити данак, који дају владикама да гледа Господар и њима олакшати штогод.“ Милош додаје још једну напомену: „Но овакова прошенија од стране попова да буду као од стране њине и кнезова а не као да су добили тај налог од Господара...“²

¹ Држ. Арх., К. К., Црква, 15 дек. 1822.

² Држ. Арх., К. К., Дп. 18 дек. 1822. Бр. 2356.

II

Крајем децембра већ стану стизати жалбе и представке свештенства из разних нахија. У свима је цртано бедно стање њихово због архијерејских глоба. По тим жалбама ово су тешкоће и злоупотребе владичанске од којих пати свештенство и црква. Кад архијереј кога рукоположи узима му *поповину* 100 па и 150 гроша, и сем тога му продаје нурију, рачунајући по 3 гроша на кућу „ако ће му бити отаца или од ђеда остала, која је од оца и ђеда његова плаћена.“ Ко нема бар хиљаду гроша тај попом не може постати! Од цркава узимају „аренду.“ — тако свештенство београдске нахије крсти димницу црква и манастира — коју свештенство плаћа и то од световне цркве 12-20 пара, од манастира 25 гроша. Од свакога прихода свештеничког владике узимају један део. Тако за прву венчаницу плаћало се три гроша. Од тога је владика узимао два гроша а свештенику је остајао један грош. За друго венчање плаћало се 6 гроша. Од тога је свештенику ишло два гроша а владици четири гроша. За треће венчање плаћало се 9 гроша. Од тога је свештеник давао 6 гр. владици а себи три гроша. Дакле на трећу пару! За сечење колача попови су узимали 12 пара, од којих су 6 морали дати владици на име *мирије* дотичне куће. „Док ви нисте благоизволели да кнезови купе димницу, владика је терао нас те смо купили... пак штогод не изађе по његову тефтеру тражи от нас да наплати. Е да ли ми можемо патерати људе да се не пресељавају?! Јесмо ли ми дужни плаћати за оне који се куд одселе“?!¹ Кад се неко млад запои владика му не даје одмах удову нурију већ му је даје „под кесим“, тј. под закуп и узима половину прихода. После смрти свакога свештеника узима од његове породице коња с целом опремом, требник, епитрахил и крст или толико у новцу.² „Како ће жи-

¹ Држс. Арх., К. К., Црква. Представка свештенства нахије ужичке и рудничке.

² *Id.*, Представка свештенства нахије смедеревске и београдске.

вети овај бедни свјашченик кад га тако његов архијереј черупа, пита свештенство ужичке нахије, јесу ли данас ови архијереји дошли међу нас да се старају о просвештенију народа или да га черупају као нас свјашченике?!.. Они оно последње чине, нити им пада на ум о просвештенију стада Христова, које им је на аманет вручено..“ Ту је све „усердије њино ка кристијанству кад они наплаћују на цркве и манастире?!.. што се у њима Богу молимо, а нити му је деда ни отац зидао, нити је он спахија од оне земље на којој је црква. Начинише цркве наше и манастире наше као механе, а нас као механице, те их дају под кирију као да ми харимо с њима! Ако им је било некад могућно установљавати ове обичаје вама је могућно, Милостиви Господару, искорењавати и увести да цвета благочестије кристијанства“.¹ „Ми раби архијерејски, пишу свештеници нахије пожешке, докле имадосмо давати и... пропис испуњасмо добри свештеници називасмо се, а како осиротисмо... ми под свако безчестије и поруганије подпадосмо, и који проте бисмо ми се без вашег знања и наших узрока распротисмо и посмех у народу бисмо, а други се назвасмо пијаницама и безделницима, а неки у жезлезима по толико дана апс терпимо као разбојници а не свештеници! За чију ли чест служи што наш стари прота као петогодишње дете пред столом архијерејским штаку држи и да је пред њиме по сокаку носи и под своју седу браду?! Каква нужда има тако да носимо и да се од њега магарцима називамо кад свештенство од њега за новце купујемо?! Зато је нас данак нашег архијереја Герасима принудио у вас облакшање тражити... Да су... епископи прави љубитељи рода србскога и да они желе просвештеније народу... увели би школе својим трошком, зато [тада] ми не бисмо имали право толико говорити ...Ако ли је то само из обичаја данак уречени давати тај је обичај са свим нама противан...“ Кад владика не

¹ Држс. Арх., К. К., Црква. Представка свештенства нахије ужичке. Истим речима представка нахије рудничке.

сноси трошкове око школе на што му димница од куће по један грош, од цркве 12 гроша и по, а од манастира 25 гроша?! „Шта ће Господину од венчаница и мирија по две паре а нама сиромасима, који се бијемо по калу и мраку трећа пара па и њу на свадби и на слави поарчимо? Шта ће Господину нурије оволике у наполицу држати, а ми јадни свештеници без нурије скитамо?! Колико смо преко проте нашега летос од Господина резила поднели што му... по на три четири куће од које нурије није... изашло мирије! Колико безчестија и поруганија у ово неколико година морали смо од његова сестрића Ђир-Адама претрпети, а не држи наш Господин као што су старе и праве владике по једнога учена и наметна протосињела држали већ шаље Ђир-Адама који и сам шта је не зна, а камо ли да нама шта покаже“!...¹

Неки од потписа на овој представи пропраћени су специјалним жалбама потписника. Тако: „Павле, стари протопоп, назвао ме магарцом и потрзао топуз на ме.“ — „Јереј Милован Протић, парох гучки... вели ми да му ја окдребим девет коња до зоре.“ — „Јереј Гаврило, парох горачки, глобио ме 60 гроша.“ — „Јереј Јосиф, парох тијањски, глобио ме владика 75 гр.“ — „Јереј Ђоко, парох лазачки, одузео ми село Петницу за које сам дао 75 гр. и сад ми је и синђелију продао другом попу.“ — „Јереј Лазар [Милутиновић] парох роћевачки, узео ми Адам 31 грош на дваес и седам кућа што су се одселиле.“ Итд.

Ну међу потписницима и у опште међу свештеницима пожешке нахије било је доста њих чије је владање било врло рђаво. Неколико година доцније Јован Обреновић у једном *PS*, пише иронично ово: „Ове године смиловао се Бог на свајшченство нахије ове и позва ји у преселеније вечне жизни, који су до сад и одашли, као пона Стефана из Мрсава, Ђоку из Роћевина² и Протића из Гучке, тако и духовник

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Црква. Представка свештенства нахије пожешке.

² Ђоко Радовановић из Роћевина, парох лазачки.

Бумбо једно јутро овде у механи за пиво у залогу тело остави а душу Богу опреми“.¹

У представи свештенства грочанске кнежине у београдској нахији сем општих тужаба има два предлога који нису без интереса: „Просимо да сваки протопопијат свога проту има и свој ред, то јест у години по два пут скупштину има и свога између себе свјашченика старога за духовника изbere и у четири закона поста да исповеда, будући да наших христјана има по 50 година да се није исповедио... Кад свјашченик умре а поладија са ситном децом остане... просимо да по једну барем годину подели с новим свјашчеником на пола приход за одржати оставше сироте и онај свјашченик дугове да њој покуши.“ И саме тужбе свештенства ове кнежине у двестри тачке одударају од тужаба осталог свештенства у толико што у извесним детаљима цртају материјалну беду своју. „Морамо имати пред... кућом краву, свињче, волове, такођер коња као и прочи народ, који фамилију своју има, а ниједан ни пиве ни ливаде немамо, а особито кад нам гост дође кући, а ми идемо по селу за бреме сена“... Цркве такођер и на њих мирије, аренде, плаћамо, па она једна пара кад дође у тас на целивању мироносања, преко тешка нашега онолика труда, узме је он [владика], а ми остајемо уздишући... Који имамо 80 или 100 кућа, више нам бира не долази него по једно 1000 ока, или ћемо у кући трошак... коњу зоб или живини и прочита“.²

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Црква, с. д. — 14 јан. 1828. Милош пише Јов. Обреновићу о јеромонаху Софронију, који је био познат под именом Пластоња: „Дошло ми је до знања да Пластоња по народу којешта пророчествује и с тим којекакве будалаштине људима у главе усељава: ја пак нисам рад ни да паметни људи у народу изоричу, а камо ли људи, писао сам кнезу Васу ако га у Пожешкој увати да га к владци у Шабац пошаље...“

² *Држ. Арх.*, К. К., Црква. Представка свештенства београдске нахије. Наравно да су свештеници претеривали у жалбама само да покажу своју беду. Ђир од потписника под-Мата Поповић из Рипња био је човек врло доброг стања. Поп Василије Никодић, један други потписник, имао је, сем имања у својој парохији, још и у Рипњу три мотике винограда и један шљивак од 100 дрвета. Био је незгодан човек „по ваздан седи у мекани те пије“ и селаци су тражили да иде у своју нурију да не би у Рипњу изазвао какав скандал. — *Id.*, Рипњан, 19 јун 1821. Милић кнез и остали Милошу.

Свештенство крагујевачке Јасенице тражило је да по њиховој смрти њихови синови наслеђују синђелије и нурије без икаква откупа епископу. У опште све те представке цртају свештеничко стање као врло рђаво: оно „стање... под јармом угњетенија,“ „вуче јарам“ свога архијереја, тражи „милу слободу,“ коју уживају остала браћа и упозорава Милоша на своје „горко јечање.“

III

Још док су стизале ове тужбе Милош пошаље 20-ог јануара Агатангелу, који је тада живео у Крагујевцу, и Герасиму у Шабац, предлог рефорама које има да се изврше у црквеној управи. Предлоге је правдао прво општим народним захтевом, који је изложен у молби султану од септембра 1820, да се све дажбине плаћају одсеком, и друго и „особито“ потребом „истребити издавна заведена злоупотребљенија архијереја, о којим довољно сведоче и тужбе свјашченства нашег у канцеларији... находеће се.“ То је алузија на тужбе, које су стизале из свију крајева. Све пак мере, изложене у томе предлогу, Милош вели да их је утврдио на скупштини 13-ог и 14-ог децембра с нахијским старешинама и кметовима.

По томе предлогу Милош је одузимао архијерејима димницу и остале приходе, место тога они ће добијати: сталну годишњу плату 18.000 гроша или 1500 гроша месечно. Београдски митрополит уз ово добија још 2000 гроша на репрезентацију, јер живи уз кнеза или уз везира. Сем тога архијереј ће узимати за рукоположење свештеника 50 гр., кад му преда синђелију још 50 гроша; за антмине 12 гроша; за освећење цркве 100 гр., а за опело свештенику по погодби с породицом. Продавање нурија свештеницима и купљење димнице и мирије Милош је задржао за себе, односно за правитељство; давање нурија „под кесим или аренду“ било је сасвим укинута.¹

¹ Петровић, *Грађа за Историју*, II, стр. 422. 20 јан. 1823.

Оно пак што су архијереји плаћали годишње Патријаршији на име прихода од епархија (и то београдска 12.000 гроша, а ужичка 8 000 гр.) Милош је примио на себе у намери да о томе учини нарочиту погодбу с Патријаршијом. Исто је тако примио и дуг Српске Цркве Патријаршији, који је износио 1822 године 136.000 до 137.000 гроша, или по патријаршијском рачуну од 1823 год. 144.473 гр. и 13 пара,¹ на који је плаћано 10% интереса.

Саопштавајући ово решење своје архијерејима Милош је тражио да се „шмемено објасне“ да ли пристају на овакву уредбу па ако не пристају да се он постара „познаним путем ово дело окончати“.²

Агатангел и Герасим нису имали куд. 24-ог јануара Агатангел је потписао уредбу без ограничења;³ 27-ог Герасим је послао свој пристанак из Шапца, молећи Милоша да га не баца у какво „несчастије“, јер Васељенска Црква може помислити да он тежи оцепљењу од ње.⁴

Добивши од архијереја писмени пристанак на свој предлог Милош нареди, 12 фебруара, депутатима да ту погодбу саопште Порти и Патријаршији и да потраже помоћ Рене-ефендијину ако се Патријаршија стане одупирати. Он је још тражио да се Герасиму да друга епархија, а да се на његово место постави Самуило Јаковљевић.⁵

И не дочекавши одговора Патријаршије Милош изда 10-ог марта уредбу, која је врло важна за црквену историју Србије, по којој се владичански приходи преносе на правитељство, које ће одсад плаћати владике као чиновнике.

У уводу тога акта Милош излаже своје труде еда би скинуо са српскога народа „презрителни и страшни

¹ У овим цифрама има варијација, јер тај дуг није тачно вођен. О томе види *Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 76—77.

² *Ibid.*

³ *Држ. Арх.*, К. К., Црква. Под датумом.

⁴ *Ibidem.*

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 45.

зулум", рад који је донео народу мир и побољшање његовога стања. Али исти полет није се осетио у свештенству, које је стењало под давно заведеним злоупотребима и које од части „и самом свештенству приписати се могу.“ Да би побољшао положај свештеничког реда, у колико то прилике допуштају, он је прво нашао за потребно у скупштини од 13-ог и 14-ог дек. 1822 да се определи владикама стална плата и к томе да се додаду још неке таксе, а да се сви остали приходи које су они докле узимали, прикупе у нарочиту касу из које ће им се издавати плата и Великој Цркви плаћати обични годишњи данак.

По тој уредби остаје: 1° скупљање димнице као и досад по један гр. од куће; 2° венчанице свију степена брака по четири гр., од којих свештеник узима по један грош и оно што је уобичајено од кума, старог свата и девера, а каси остаје три гроша; 3° од продавања нурија правителство узима од пароха оне нурије по три гроша од куће. Давање пак нурија „под кесим“, мирија по 6 пара од куће, од свештеника, од цркве по 12 гроша и 20 пара, а од манастира по 25 гроша, укида се сасвим.

Прешав преко ових уредаба, које су биле издате за добро цркве и свештенства, Милош примећује да су „науке и благоображеније“ међу народом нашим до тако ниског степена дошли да се не само у толиком народу нашем човек с науком способан за какав мирски или духовни чин наћи не може, по ни такав, који би нешто мало написати могао да му се разуме. „Ово се доиста за један некад у великој слави бивши народ не пристоји, и који сад по милости великог султана опет к оној тежи и тако остри разум има да би лако са сваким другим народом на скоро сравнити се могао или и претећи га.“ Према потреби Милош се решио да се прво постара за просвећење српскога свештенства и да спреми младиће који ће у своје време бити способни духовни пастири „и то без изјатија, били они свештенически или мирски синови.“

Милош је већ био наредио да се за овај посао подигне у Крагујевцу довољно простран дом, у коме ће

се издржавати ти младићи, па били они од богатих или од убогих породица. Да би се пак овај план извео он рачуна на усрђе свештенства и целога српског народа и позива их да учине пожртвовања новчана за просвећење свога „новог свештенства.“ Сем тога да би се ови приходи умножили решио је да се тамо уносе и новчани приходи који се добивају од свештеника који су учинили извесне преступе, од служитеља народних и „других отмених људи, који за преступленија своја не желе подвргнути тело своје казни пред народом.“ Архимандрит Мелентије и кнез Рака Тешић из ваљевске нахије били су одређени да воде старање о тим приходима, о начину како да се увећају и што пре ставе на расположење намењеном циљу. Најзад стављено је у изглед наименовање директора богословије и свију других школа и просветних завода у Србији чим се горњи приходи уреде. Архимандрит Мелентије и кнез Рака Тешић нису само „почитељи просвештенија народног“, већ ће они у исто време састављати „консисторију или свештенически суд“, тј. прегледати заслуге и преступе свештеника и у сагласности с митрополитом одређивати „награду или казан.“ Све пак своје делање било у кругу просвете било у предметима свештеничким подносиће кнезу на преглед и одобрење. Тако је Милош овим актом конституисао *консисторију* и обећао ускоро отварање *богословије*.

Проглас се завршује уверењем да ће правителство узете обавезе на себе односно архијереја строго испуњавати, и препоручује да им се одаје достојно поштовање.¹

IV

2-ог маја Милош је позвао да му дође у Крагујевац, 9-ог истог месеца, из сваке нахије по један кнез и да поведу са собом протопрезвитере и намеснике с неколико отменијих свештеника, и 3—5

¹ Петровић, *Грађа за Историју*, II, 424—430.

кметова „за разговор о црквеним урежденијама“.¹ На тој скупштини сем располагања порезе Милош је саопштио решење да се исплати цео дуг Патријаршији у 136.000 гроша, и то путем купљења милостиње од најбогатијих људи. Пожаревачка нахија имала је да скупи 11.000 гроша, ваљевска 12.000, шабачка 8.000, крагујевачка 16.000 гр., београдска 8.000, варош Београд 10.000 итд. Свега 103.000 гроша. „Да би речена сума 136.000 гр. изашла“ Милош је још решио „сверх милостиње ударити по целом нашадку... на сваку кућу за ову годину по два гроша димнице,“ обећавајући да народ у будуће неће никад димнице давати више од по гроша.² С димницом и милостињом пао је велики новац у Милошеву касу. Тако је у пожаревачкој нахији скупљено 19.098 гроша димнице³ и 10.954 гроша и 10 пара милостиње.⁴ Због тога ванредног купљења народу је опростена димница 1824 године.⁵

У јуну Патријаршија обећа у принципу да ће пристати на Милошеве предлоге и прими чак аконто дуга 20.000 гроша. На признаници се потписао патријарх и дванаест синодских епископа. 19-ог августа Милош пошаље новац за исплату остатка дуга с наредбом да депутати узму све облигације и обавезе од Патријаршије и да се у синџелију којом ће она признати да је дуг исплаћен унесе одредба о постављању епископа у Србији.⁶ Он је тражио да у тај акт уђе овај став: „како у будушће Св. Патријарх и његов Синод, ни Грка ни Србина без согласија и поразуменија овдашњег [српског] Правитељства и народа за српског епископа наименовати не може, но таково произведеније на степен владичества свагда да буде са согласијем и одобренијем Св.

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 2 мајем 1823.

² *Id.*, 11 мај 1823. — Испор. *Id.*, 24 мај.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 30 мајем 1823.

⁴ *Ibidem.*

⁵ *Id.*, 7 мај 1824. Милош нахијским везовима.

⁶ *Држ. Арх.*, К. К., 197, 19 авг. 1823. Милош депутатима.

Патријарха, Правитељствујушћег његовог Синода и Правитељства Српског. У случају пак ако би Правитељство Српско нашло из средине Србије за епископа способна човека и послало би га да се у Патријаршији за таково произведе да би га Св. Патријарх драговољно примио и на степен владичества произвео.“ Плату тих епископа уговараће народ с њима, она ће „свагда достојинству и карактеру архијереја соодветена бити“.¹ Најзад Милош је обећао да ће сваке године давати Патријаршији за обадве епархије шест хиљада гроша, колико су с њом већ и уговорили депутати.

Али кад је новац стигао у Цариград Патријаршија одустане од погодбе, услед опозиције неких чланова Синода који су устали против онога што је већ било решено; они су умели доказати да би то био први корак оцелљењу Србије од Велике Цркве. Почетком октобра татари Јованче вратио се из Цариграда и донео натраг менице послате за исплату поменутог дуга.² Милоша ово, наравно, јако изненади. 11-ог октобра 1823 он се обрати патријарху чудећи се такоме поступку. „Најпростји људи и пшверци, пише он, уважавају писмена своја дејанија и плаћају облигације и признају квите својим именом потписане, а главе Цркве наше од својих потписа да одступају?! Главе које Христијане уче да обете и савете перушимо хране!“ Милош је најзад претио да ће прибећи Порти, да ће може бити израдити и опрштај целога дуга и најзад је износио могућност „отцелвенија од Свете Велике Цркве,“ јер се са српским народом не може тако поступати као што је Патријаршија навикла. „Прошла су времена, вели он, у која су деспотичества и самовољства народе угњетавала и настала су просвештенија и боља, у која смо очима прогледали и не дамо се угњетавати, и у која би требало да и ви с народом нашим и самим нашим човечески и христијански поступати начнете“.³ Нај-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 197, fol. 77, 81—82.

² *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 24 авг. и 8 окт. 1823.

³ *Држ. Арх.*, К. К., 197, 11 окт. 1823. Милош патријарху. — Испор. *Id.*, fol. 195, verso.

зад Милош је позвао патријарха да са Синодом испуни обавезу коју је на себе примио. Ну ово није помогло. Патријаршија је предлагала неке нове погодбе специјално односно постављања Србина за епископа, тј. „да се Србин на степен владичества само прошенијем истог народа произвести може, а таково што за вечност писмено утврдити не налази за добро, за недати осталим хришћанским народима у богохрањеном царству отоманском налазећим се, соблази“.¹ 5-ог јануара Милош нареди поново депутатима да у смислу српских захтева предузму преговоре с Патријаршијом;² 1-ог марта пак обећавао је да ће, ако она пристане на те погодбе, омет вратити српским епископима скупљање димнице, која је укинута „да би нека епископска скаредна стародревна заведенија у народу истребили и докле би се старог довољно знатног дуга Светој Великој Цркви одужили“.³ Стављајући Патријаршији у изглед да ће епископима димница бити враћена, Милош јој је достављао да ће их она и даље моћи уцењивати према овоме знатном приходу. Наравно, он је био решен у себи да димницу врати само под извесним погодбама, које не би, у самој ствари, одговарале жељама епископа и Патријаршије... „Решно сам се уступити владикама собирање своје димнице, али на онакови начин да саму и јединствену плату своју од ње имати могу, и више недостатка нежелти излишества.“

С овим уредбама Милош је имао и чисто политички циљ. Поимајући важност свештеничког утицаја у народу „и опомињући се колико втеченије свештенство у народу једном има,“ он је нашао за најбоље да народно свештенство и владике упути једно на друго. „Ја судим, вели он, да ће свагда боље бити да духовенство од народа мени оптужено буде, и да оно [тј. калуђери, попови, владике] једно друго тужи, нежелти да се обе стране, и владике и свештенство, на

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 197. fol. 124. 5 јан. 1824. Милош депутатима.

² *Ibid.*

³ *Id.*, 1 март 1824. Милош депутатима.

мене народу жале. Овде могу ја посредственик и судија обојих страна изићи, као управитељ народа, и једној и другој страни судити, које ће свагда боље бити, нежелти оставити и дати повод свештенству и владикама испуњавати народ негодованијем против правитељства, које и онако довољно посла с правленијем има и са собирањем осталих данака у народу... Овакову политику у призренију духовенства набљудавају и прочи европејски дворови, овако се и од нас излекује“.⁴ Ну Патријаршија није попустила пред изгледима које јој је давао Милош својим обећањима.

Још 1824 и почетком 1825 Милош је остао при уредби од 1823 године и владике су примале плату од њега. После је њима предато купљење мирије, димнице и раздавања печата за венчанице,⁵ на начин да из тога извуку само плату.⁶ 2 јуна 1825 издата је и нова тарифа за свештеничка чинодејствовања, вероватно под утицајем народних захтева у Ђаковој Буни.⁷ На Патријаршију Милош више није наваљивао: он се решио да чека преговоре с Портом о целом српском питању и да том приликом сврши и црквено.

Ускоро је пропала и установа консисторије, која је доста подигла углед свештенству и његову независност. „Како ћу са свештенством? пише Јеврем Милошу 22 марта 1825 године. Они су уверени да ји ја апсолутно и бојем к послушанију принуђити не могу и знају да од консисторијума зависе“.⁸ Консисторијске послове Милош је пренео на своју канцеларију.

Не може се рећи да владике нису чиниле ништа за побољшање морала свештеничког и за уздигнуће цркве, и да нису указивале на њено бедно стање и свештен-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 197. 28 март 1824. Милош депутатима.

² М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 182—184. — *Држ. Арх.*, К. К., Црква, 16 јан. 1825. — *Id.*, 24 мај 1826. Герасим моли Милоша да не мора он лично ићи да покупи димницу, већ да је покупи преко протопрезвитера.

³ Како је то у детаљима било уређено из докумената се не види.

⁴ Вук, *Скупљени Историјски Списи*, I, стр. 195—196. — Испор. стр. 591, 607.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., 140. 22 март 1825.

ства. 7-ог марта 1826 митрополит Кирило пише Милошу како су манастири у худном положају, јер подмладка нема, како неће да се калуђере ни младићи ни удовци ни стари свештеници, с тога треба наредбом то чинити иначе ће се манастири упропастити; најзад како је народ услед малобројног духовништва почео пренебрегавати своје дужности: исповест и причест.¹ 13-ог априла исте године Герасим шабачки шаље Милошу један нацрт за побољшање реда у српској цркви. Тај пројекат није очуван у целини већ само тачке 13—24. Он је предлагао да се држе двапут годишње (о Ђурђеву-дне и Митрову-дне) црквене скупштине од архимандрита, протопрезвитера и јереја; да се прегледају црквена и дела и погрешке свештенства; да се уведе ред међу свештенство, у животу калуђера и црквеним пословима у опште: да се урде мере да би се дошло до што бољег свештеничког кадра. Предлагао је да се калуђери не сељакају из манастира у манастир. Најзад да се световне власти не мешају у црквене ствари.²

Али Милош није примио тај предлог. За њега је било главно да се прво опрости фанариотских владика, па да онда предузме реформе у цркви. То је пак питање имало да се уреди у Цариграду, кад се буде свршивало са српском народном молбом, коју су депутати однели још 1820 године. Дотле његов је циљ био да он у цркви влада. Његово је пак мешање у црквене послове имало исте недостатке као и његова световна управа. Било је случајева где се владика извињава што је морао очигледне неваљалце да кажњава, било је и таквих којима су владике морале враћати нурије и праштати кривнице, јер је Милош тако хтео; није била реткост да српска власт подржава свештенике у крупнијим споровима и кад нису у праву.

1-ог јуна 1826 године Патријаршија, у великој оскудици, замоли Милоша да јој плати црквени дуг.³ Тада

¹ Држ. Арх., К. К., Црква. Под датумом.

² *Id.*, 13 апр. 1826.

³ *Id.*, Под датумом.

су већ српски депутати били ослобођени затвора, изгледало је да ће у Цариграду преговори о српском питању из основе отпочети, па наравно и о црквеном питању. Милош се реши да бар ликвидира поменути дуг који ће несумњиво пасти народу на терет, те пошаље заповест депутатима да тај дуг у 137.000 гроша исплате.¹ 27-ог септембра послата је патријарху последња сума, колико је још недостајало да се дуг потпуно измири.²

Од тога времена Патријаршија је добијала редовно 6000 гроша годишње за обе епархије Београдског Пашалука.

И ако Милош није успео да реши питање о положају Српске Цркве према Патријаршији он је ипак постигао велики резултат у организацији црквеној: фанариотеке владике је ставио под свој ауторитет и уништио све злоупотребе њихове; црквена администрација била је потпуно под његовим ауторитетом. Све спорове владике су њему подносиле на решавање, оне су постављале или збацивале свештенике по његовој заповести, па била то лица достојна или недостојна тога чина. Он је био фактички црквени поглавар, владике су имале толико ауторитета колико је он хтео, то ће рећи врло мало. Оне су тако пале да су чак за посету везиру тражиле његов доплет.

V

И ако су владике попуштале Милошу и подчињавале се све више њему, и ако је споља све глатко ишло, у самој ствари све је било с великом потајном борбом и муком. Како их је Милош ломио и понижавао и каквим средствима најбоље доказује афера митрополита Агатагела 1823 године, баш кад су извођене реформе у цркви.

Милошево држање у црквеним стварима није се наравно допадало Агатагелу; он је налазио да је кнежева

¹ Држ. Арх., К. К., 197. 1 авг. 1826. Милош депутатима.

² Држ. Арх., К. К., Црква. 27 септ. 1826. Милош патријарху.

политика сувише револуционарна и да је чак и његово лично понашање према њему рђаво. Агатангел је говорио Мелентију Павловићу, јамачно у намери да овај то каже где треба, како је дотле кнежево „предустертаније и почитаније јединствено времена политика била.“ Милош се енергично бранио од тога прекора. „Ја во првих исповедама, писао је он 16-ог марта 1823 митрополиту, да сам старао се и старам се у чему год могу интерес мојега народа поправити, ибо ово, аки от началника народног, да дужност изискује, и ви одрећи нећете.“ Видевши „да је нужно и свјашченство наше у ред поставити и неко олакшање учинити му.“ он је, њему — Агатангелу — учинио неке предлоге у смислу предлога скупштине од 13-ог и 14-ог децембра: Агатангел је то одобрио и учињено је све да се те одауке приведу у живот. После тога све несугласице, ако су и биле неке између њих, „сбог интереса народног“ престале су. „Да је све ово овако, наставља Милош, како сам горе напоменуо, да сва почитанија моја која сам... до сада показивао и показивати... хоћу проветичу из чистога срца мојега и признателности, а не из времене политике, закљичем се Високопреосвјашченству Вашему свим што за свето почитујем и што ми је овог света најдражије“.¹

Агатангел, било да није веровао тим уверавањима, било да му је било тегобно живети у Крагујевцу, реши се да иде у Београд, који је напустио 1821 године, ускоро после појаве грчкога устанка да не би страдао од везира или од фанатизованих Турака, као што је био случај с многим црквеним лицима у Турској. Бојећи се да не буде ометен у тој намери он у другој половини јуна, кад се Милош бавио у Пожаревцу и пожаревачкој нахији, напусти Крагујевац, и ако му је поручивано да то не чини.² 27 јуна Милош се врати у Крагујевац и сутра дан нареди Марку Ђорђевићу „да добро мотри на Господина митропо-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 16 март 1823. Крагујевац. Милош Агатангелу. Митрополит је тада био у Крагујевцу.

² *Id.*, 19, 24 и 25 јун 1823.

лита..., који је отишао... у Београд и не дочекавши повратка Господарева с пута, да не би или ствари какве своје у Цесарију претуривао или и сам у њу превезао се“...¹ У исто време он позове Агатангела и Герасима да му дођу ради састављања одговора који он мисли да пошаље Патријаршији односно ликвидације црквеног дуга.²

Милош се није надао да ће се Агатангел одазвати томе позиву, јер 30-ог јуна поручује везировом једином поверенику да везир „принуди г. Агатангела, да ако ће бити и за неколико дана, дође до Господара ради совершенија дела цариградских с Великом Црквом“...³ Београдски кнезови, најзад, једва наговоре митрополита да се одазове кнежеву позиву; 5-ог јула Агатангел је дошао у Крагујевац мртав од страха, јер му је говорено да ће га Милош уморити.⁴ За њим је стигао и Герасим.⁵

За свога бављења у Крагујевцу епископи су уложили протест против црквених уредаба од 20 јан. и довело је до писмених објашњења и протеста између њих и Милоша.⁶ У почетку друге половине јула они су напустили Крагујевац и вратили се у своје столице. Пре њихова поласка, 15-ог јула, јављајући Јеврему незадовољство епископа, Милош му наређује да pazi на Герасимов рад и да „не би куд умакао“.⁷ Али се пред сам полазак све лепо свршило. Милош се с њима измири и да им по 10.000 гроша аконто њихове плате, а они пристају да буде све по уредби од 20-ог јануара.⁸ 21-ог јула Милош пише Јов. Обреновићу у Пожаревац да су „владике виделе и признале

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 28 јун 1823.

² *Id.*, 28 и 30 јун 1823. Милош Герасиму.

³ *Id.*, 30 јун 1823.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 89, 2 јул 1823. Ђ. Поповић Милошу.

⁵ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 5 јул 1823. Милош Јеврему.

⁶ *Id.*, 15 јул 1823.

⁷ *Ibid.*

⁸ Петровића, *Графи за Цесарију*, II, стр. 463. 20 јул 1823. Милош Јеврему.

ослепљеније своје, припали к покајанију, које им и опроштено и с којима је сад вековечни мир закључен, за које је Господар, фамилија његова и сав народ од њих усердно и изобиљно благословен“.¹ Агатангела је задржавао да остане у Крагујевцу, али он одговори да више воли Београд где има доста Грка с којима може да говори. Милошу ово није било право, и реши се да приреди митрополиту неку непријатност и кајање што га не слуша. За овај циљ он употреби свога базрђан-башу Марка Ђорђевића и везировог Ђорђа Н. Петровића. Обојица су били Бугари, људи сумњиве прошлости, готови да служе свакоме, а нарочито против Грка.

Милош затражи да Ђорђе Н. Петровић изради да везир некако обвине митрополита.² Везир се није дао дуго молити, то је била прилика да оглоби владику, да се Порти препоручи и да се освети у неколико Грцима, јер је био врло рад „овом роду увредити“, али се ипак бојао да цела ствар не буде нека подвала од Милошеве стране да њему нанакости и да га изигра. Везир ће затворити митрополита као политичког кривца, који буни народ — јер другу кривицу од ефекта тешко је створити — али се ствар може чути у Цариграду, патријарх ће уложити протест на Порти, која ће у томе акту затварања, у ово критично време, видети увреду целом народу, затражиће се изјашњење од везира и Милошево мишљење. На ако Милош затражи да митрополит и даље остане, и изјави да он о његовим интригама ништа не зна, шта ће бити с везиром?! Абдурахман је хтео да се прво што боље осигура са српске стране. Милошев базрђан-баша умиривао га је колико је могао и терао само да сврши ствар како треба па нек се ничега не боји. Везир одговори опет да није рђаво још једном питати Милоша о томе, да не би, ако се протест изроди у Цариграду,

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дл. 21 јул 1823.

² *Id.*, Под 24 авг. 1823. „Писано Ђорђу Н. Петровићу... да настоји о делу порученом му усмено преко Марка базрђан-баше да га што пре сврши к задовољству Господареву; дело то наручено му је одавно, и он још не јавља Господару, колико је успео у њему.“

одговорио: „ја не знам!“ „Има ли Милош човека код себе који ће му тајна писма читати?“ запита везир. — „Има“, одговори Марко. — „Е, дакле да му пишемо и опет да питамо, какво ће бити његово мњење!“ — „Из тога можете веома лако закључити, Милостиви Господару мој, пише Марко Милошу, колико се боји и колико страха од вас има. Дакле сада знате како ћете му одговорити. Или ако нећете да он таково писмо ваше у рукама има, а ви можете му писати да сте мени писали да му све подробно кажем... и да се је могао са свим... ослопити на речи које сте му чрез мене препоручили. Верујте, Господару, да га је веома страх од вас, да не би у чему згрешно, и све мисли, као ја што закључавам, да му некакву маневру не изиграте, но ви се чините, као да ничта од тога не знате...“¹ Истога дана писао је о томе Милошу и везир и његов базрђан-баша и тражили његову реч.² 30-ог августа Милош је одговорио како базрђан-башама Марку и Ђорђу, тако и везиру, коме је у поступању с Агатангелом дао одрешене руке. „Ја сам пређе преко Марка, базрђан-баше мојег, јавио Светлости Вашој за неку ствар, и сада из писма истога Марка видим да се В. С. сумња исту ствар предузети зато, аки би се ја или народ наш увређен нашао. Ова ствар ни мало ни с честију народа ни с мојом скопчана није, и зато ви по вољи вашој... поступити можете...“³ Милошева жеља није била нити прогонство нити збацивање Агатангелово, он је хтео да га везир само оглоби. Зато је препоручивао базрђан-башама да везир призове Агатангела и друге Грке да их рђаво прими па ће одмах бити

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 79. 27 авг. 1823. Марко Ђорђевић Милошу.

² *Држ. Арх.*, К. К. 229, fol. 189. 27 авг. 1823. Абдурахман Милошу. „...Ради овај посао, који ми представно ваш базрђан-баша преко мојега Георгија разумео сам. Овај посао ласно могу свршити окром ако би стао противно то [да] седи хаус, извод руку јаву патрику, а патрика јави на кашују, кашуја може намислити да народ увредује се, ондак кашуја оне да се допита, ја ондак треба себи прати таквим начином да именовати јели сургуи јели азил [буде], а на место његово други дође, ондак да не би *вала* тешко било па да речете боље овај да стоји...“ Види се даље да је везир, као и царство, киван на Грке. — 27 авг. 1823. Ђ. Н. Петровић Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дл. Под 30 авг. 1823. Милош Абдурахману.

пара. „Затварати ји пак неће бити нужно, само честити везир да им се жестоко изрази, и одмах ће вољу своју испуњењу видети...“¹

Сад „честити везир“ није више оклевао да дође до пара и да некали срце над Грцима и гркоманима у Београду. Уверавао је Марка Ђорђевића да ће ствар тако радити да се нико неће сетити да је то Милош приредио. Чекао је само згодан повод, први повећи састанак у митрополији. Дуго није чекао.

Већ 8-ог септембра, око подне, позове везир митрополита и Марка Ђорђевића у сарај. Пошто су ушли у његову собу и поклонили се, везир им рекне да седну и одмах стане Агатаγγελу „громким гласом говорити...“ — „Ето звао сам и базрђан-башу да чује шта ћу ти... говорити,“ па тада окрене викајући што води политичке разговоре, што се Грци лонцају по његову кошаку и читају новине... „и до тога сте дошли да говорите свакојако о овом српском народу, који, у султаново здравље, ужива мир и тишину. Шта се тебе Срби тичу, и што се ти у њихове послове мешаш?!“ Преплашен сасвим, митрополит одговори: „Хаир, ефендум, то није истина, ја о томе ништа не знам, нити сам такво што говорио, то је беда! Ја се свагда молим Богу за турски девлет, што сам од њега добро видео и што ме је удостојио овог мансупа!... Ја сам увек добро говорио!“ — „Хаир, прихвати везир, то је све бош! Ја ћу ти то и доказати. Ти немаш да говориш о девлету ни добро ни зло, нити пак за Србе, већ да гледаш свој посао! Да видимо да ли Коша-Милош чини кабул да се такве речи овде говоре? Ако чини, добро!“ И заповеди Марку да о свему што је видео и чуо пише Милошу. Пољубивши skut везиру Марко изађе. Ускоро везир отпусти Агатангела: „Хајде иди... па ћу ти судити!“²

Митрополит се врати у кошак мртав од страха, уверен да му је све ово Милош приредио и да хоће његову главу. Одмах позове у митрополију Марка и београдске

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. 30 авг. 1823. Милош Марку Ђорђевићу и Борбу Н. Поповићу.

² Држ. Арх., К. К., 79, 8 септ. 1823. Марко Ђорђевић Милошу.

кнезове да му после ручка дођу. Чим му је Марко дошао с кнезовима Агатаγγελ не дочекавши ни њихов поздрав запита: „Е, базрђан-башо, какво је то дело?! Господар је наумио да ме обеси. Ја сам одавно рекао да то може, овде или тамо [у Крагујевцу].“ Марко лицемерно одговори: „Господине, а откуда ви знате да то Господар мисли? И можете ли показати да је то тако, као што ви мислите? Знајте да то много код нас значи, кад ви кажете да је то Господарево. Ви сте и пре кад је вас Господар тамо позвао да идете за неодложно дело уображавали да вас зове да вас убије, ви веома худо мислите о Господареву карактеру... Како можете тако мислити, и као да ми знамо питањем нас за дело о ком вам је везир говорио?! Шта ми знамо и што Господара мешате?! Ако везир говори тако, може му се, везир је!“ Владика је видео фариесеја пред собом али ипак затражи да Марко пише кнезу и да га моли да га подрије ако хоће. У души је сумњао да ће му помоћи.¹ „Ја ћу, ујутру, рекне он кнезовима, народу објавити и некади опроштење од њега, може бити мене ће везир обесити!“ — „Тебе је Господар, одговоре кнезови, сачувао у оној ранијој ватри, кад је то могло бити, а сада како би тебе везир обесио код жива Господара?!...“ — „Ја сам патрики писмо писао, одговори Агатаγγελ, да ме одавде дигне, због тог је Господар на мене врло ердит и може бити неће ме ни отимати!...“ Кнезови му препоруче да се смири и да народу ништа не говори и не буни га. Сутрадан — у недељу — митрополит није ни у цркви био.²

Извештај о овоме Милош је примио са задовољством, уверен да је тако најлепше показао Агатаγγελу да није требало да иде из Крагујевца и да је београдске Грке довољно казнио због политичких разговора и дописа у којима ни њега нису штедели. Али им већу беду није желео. С тога он препоручи митрополиту, преко кнезова, „да се не боји да ће га везир обесити, само нека да штогод али кад је зинула, пак ако му је воља нека дође

¹ Држ. Арх., К. К., 79, 8 септ. 1823. Марко Ђорђевић Милошу.

² Држ. Арх., К. К., 89, 9 септ. 1823. Београдски кнезови Милошу.

опет у Крагујевац... кад [га] је везир пуштао из града, није га пуштао зато да му суче конопац по зато да му Господин кује [дукате]!...¹ Што се тиче њихових међусобних односа Милош је уверавао митрополита „да још стоји на вери, коју су један другоме у себи задавали“, и кори га што у њега сумња. Истога дана кад је тако укоравао митрополита Милош је писао своме базрџан-баши Марку и везировом „да благодараре честитом везиру на речима изговореним Г. Агатангелу и да му кажу да је сада ударио клинац где ваља“, најзад је благодарио везиру „на положеном труду“ у овом послу² и поздрављао га „да се не би чести и живота Г. Агатангелова коснуо а кесе како му је драго“.³ Београдски кнезови добили су овом приликом заповест од Милоша „да нареду строгу полицију у Београду, која ће мотрити да се тамо о политическим стварима нити у кафани, нит’ на другим јавним местима не говори...“⁴ Поменути кнезови међу којима је био свемоћан Ђорђе Поповић Ђелеш, Грк, симпатисали су Агатангелу. Њихов извештај од 9 септембра о сцени с митрополитом завршава се овако: „Данас у недељу владика у цркви није био и народа верло је мало... било.“ Милош им је одговорио на ово: „То не значи ништа што је неколико Грка изостало!...“⁵

Тако је остало да се Абдурахман за ову услугу Милошу наплати од несрећног митрополита. 16-ог септембра он призове опет београдске кнезове, Агатангела, Марка Ђорђевића и неколико београдских комисионара-трговаца, међу њима Наума Ичка. Везир стане изигравати своју улогу и намрштен почне говорити трговцима како иду у Земун, пишу дописе у повине и интригирају. „Свему томе ти си глава“,

¹ Држс. Арх., К. К., Дп 13 септ. 1823. Милош београдским кнезовима.

² *Ibid.*, 13 септ. 1823.

³ Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 439, 13 септ. 1823. Милош Марку Ђорђевићу.

⁴ Држс. Арх., К. К., Дп 13 септ. 1823.

⁵ *Ibid.*

рекне Абдурахман, окренувши се митрополиту Агатангелу. Затим му каже да је одсад у апсу: „Ја ћу цару за тебе писати па како дође!“ Пренеражен митрополит падне пред везира и стане молити за милост, а кнезови изађу.¹ За Марка Ђорђевића ово није било изненађење. Још пре више од две недеље, још пре прве сцене, везир му је рекао: „морам још два-три Грка заједно дати дозвати, па пошто их добро испујем и сиктеришем задржаћу [владика] да му кажем шта тражим“...² Трговци су имали да виде колики је гњев везиров и да у толико ревностије откуп прикупе.

Хапшење митрополитово изазвало је запрепаштеност код београдских трговаца и комисионара. Истога дана Наум Ичко обрати се Милошу с молбом да Агатангелу *опрости* што му је згрешио, „језик кости нема а кости ломе“, и преклиње га да га избави да се не би десило за његове владе нешто што ће бацити лагу на цео српски народ!³ Митрополит је послао нарочитога човека Милошу, уверен да је пропао ако се он не умеша у ову аферу. „Бесбеди, рекао је везир, смејући се, Марку, сад ће га молити да му помогне“!⁴

Сутрадан, 17-ог септембра, Милош је већ одговарао Н. Ичку, критикујући и сам политичке разговоре у Митрополији где ни њега нису штедели. За доказ наводно је само Ичково писмо из кога се види да овај моли да митрополиту *опрости* погрешку. Милош је одбијао од себе да је ма шта радио против Агатангела, он се налази „дуто... увређен“ таквим инсинуацијама, јер се о његову „характеру зло суди“; све што везир ради, ради по својој иницијативи, и саветовао је да комисионари и Ичко учине све да митрополита избаве, јер је због разговора с њима страдао, иначе ће „сви на његово место доћи.“ Кад је Агатангел из Крагујевца полазио Милош вели да га је задржавао, али је он одговарао да не

¹ Држс. Арх., К. К., 89, 16 септ. 1823. Београдски кнезови Милошу.

² Држс. Арх., К. К., 79, 31 авг. 1823. Марко Ђорђевић Милошу.

³ Држс. Арх., К. К., Дос. Н. Ичка, 16 септ. 1823.

⁴ Држс. Арх., К. К., 79, 17 септ. 1823. Марко Ђорђевић Милошу.

може да остане, јер нема с ким да се разговара. „Ко му је сад крив што га, због разговора с Грцима по Београду, затвор постиже“?¹

19-ог септембра Милош се јавља јавно у афери, и то у улози примиритеља, доброга хришћанина а и човека одана царству. Достављајући везиру како су му кнезови јавили догађај с митрополитом и због чега се то десило он вели: „Светли и високопочитајемп девлетлијо! Овај поступак више речених лица [тј. митрополита и београдских трговаца] донета нити бити може Вама ни мени, и ниједному вериомере служитељу цара свога по вољи, и не велим да они согрешили нису пред лицем Вашим. Но познавајући ја да је дужност моја молити се Светлости Вашој за оне који погреше и познавајући Ваше милостиво срце... ја доходим коленипреклоно молити се светлеме лицу Вашему за опроштеније ове прве погрешке нашему владика Агатаγγελу и да не би оно погрешеније његово Височајшему Девлету јавили. За оваково опроштеније ја ћу благодарити Светлости Вашој, а владика знаће се боље чувати и признателан ће бити за указана њему благодјејанија. Повторително молим да га не би Девлету јавили, ако ће он и што измета Вашој хазни учинити“...² Агатаγγελу и београдским трговцима Милош је писао да он, пошто је кривица политичке природе и против Порте, коју везир може и у Цариград описати, не може Агатангела узети у одбрану и рећи да везир нема право и да је „за боље нашао к снисходитељности притећи и молити честитог везира да опрости прву погрешку Господицу“, те да се они, трговци и Агатангел, договоре и учине корак да подмите везира неком сумом новаца.³ Марку је препоручивао „да прекине с везиром“ суму од 4—5.000 гроша и да каже митрополиту да плати и да не затеже, јер му друге помоћи нема,⁴ па нек одмах

¹ Петровићи, *Грађа за Историју*, II, стр. 440. 17 септ. 1823. Милош Н. Ичку.

² *Id.*, стр. 441. 19 септ. 1823.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 19 септ. 1823. Милош београдским кнезовима.

⁴ *Ibidem.*

бежи у Крагујевац. Милош је био вољан да му позајми ту суму ако он нема пара.¹

Ну везиру се учини та сума мала и да му Милош сад оспорава да глоби митрополита како хоће. 25-ог септембра Марко Ђорђевић пише кнезу да се ствар не може свршити без 6000 гроша: „иначе није возможно, сами знате изпочетка каква смо предложенија честитом везиру чинили“...² Толико је од прилике и плаћено 26-ог септембра.³ Сутра-дан писао је Милошу везиров базрђан-баша, који је с Марком био главни агент афере, ово: „За владика шта смо теглили докле га измолнимо не могу исказати, доста и он стра претрпе... Ако би јошт који болестан био нек дојде у Београд оке се добро излечити“...⁴ То је алузија што је Агатангел напустио Крагујевац.

Чим се ослободио апса Агатангел је отишао у Крагујевац. Тако је Милош постигао своје циљеве: казнио је митрополита и представио му се пријатељем; казнио је београдске трговце што се баве политиком и учинио их обазривијим; везиру је дао прилике да дође до знатне глобе!

22-ог септембра Милош је описао беду Агатангелову и руском генералном консулу у Букурешту Минчакију, јављајући му како је молио везира да погрешку митрополитову не јавља у Цариград и како је везиру понудио новац да га ослободи!⁵

Две године доцније Агатаγγελу се испунила жеља да напусти Србију. Августа 1825 умре халкидонски владика и на његово место био је он позват. У Цариград је пошао крајем септембра 1825 године. Отпутовао је Дунавом и с Милошем се опростио писмом, уверавајући га да ће се до смрти молити за његово здравље и срећу и за благостање народа срп-

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 22 септ. 1823.

² *Држ. Арх.*, К. К., 79. 25 септ. 1823. Марко Ђорђевић Милошу.

³ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. 29. септ. 1823. Милош Марку Ђорђевићу.

⁴ *Id.*, 89. 27 септ. 1823. Ђ. Н. Поповић Милошу.

⁵ *Id.*, 191. fol. 256. 22 септ. 1823. Милош Минчакију.

ског и да ће му у Цариграду на делу показати своју љубав.¹ У октобру 1826 Агатаџел је постао патријарх цариградски.²

VI

О материјалном стању цркава у Србији и о реду који је у њима владао може се најбоље судити кад се изнесе како је у томе погледу стајала београдска црква, у највећој и најбогатијој хришћанској општини у Србији.

Данашња београдска Саборна Црква, храм Св. Архистратига Михаила, била је центар не само верског него и општинског живота београдских хришћана, чиј се број све више повећавао и код којих се природно појавила жеља да се што боље организују. Сви београдски хришћански еснафи састављали су београдску општину или „Београдско Обшество“, које се наслањало на цркву. Еснафи су имали своје устабаше, који су се од времена на време састајали и решавали о општим пословима: бирали црквене тудоре, општинске кметове, варошког кнеза, уређивали еснафске касе и у опште водили рачуна о својим еснафским, црквеним и школским питањима.

За свога бављења у Београду 1817 године Милош је завео први пут извешан ред у београдској цркви, нарочито је строго наредио да се воде тачне књиге о приходима и расходима њеним. 25-ог јан. 1820 тудори београдске цркве „с прочом општином“ моле Милоша да им одобри извесне мере да би могли учврстити ред у Београду, који би нарочито донео корист његовој сиротињи. Тако тамо долазе многи странци који воде трговину — од којих неки под именом бећара плаћају само харач — стеку или се обогате а кад умру дође који сродник и „без пвиденија“

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 229, 8 септ. 1825. Абдурахман Милошу. Јавља да је дошао ферман да Агатаџел иде у Цариград (на молбу патријархову султану) „да седи свој ред да одреди тамо у Калићој“. — *Држ. Арх.*, К. К., Црква, 28 септ. 1825. Агатаџел Милошу. Опростајно писмо.

² *Држ. Арх.*, К. К., 185, 1 нов. 1825. Дим. Мустаков Мих. Герману.

покупи што нађе и оде. Због тога „Обштина Београдска“ налази да је право да се странци, који у Београду раде, одмах упишу у Народној Канцеларији, која ће им издати „слободно писмо“ за пребивање. Затим да извешташ проценат — који Милош буде одредио — од њихових еснапа плаћају као помоћ београдској цркви „која многе своје и стране сироте подпомаже, колико живе толико и кад умру, неимајући с чим саранити се.“ која даље троши „такођер и на школу у којој се различна дечица уче, а особито она која ни от куд помоћи имати, ништи пак за себе учитељу а и у зимње дане за нуждна дрва платити могу...“ Сем тога општина би хтела „и веће науке установити“ да не би била принуђена слати своју децу „у стране вароши и земље науке ради.“ Тудори црквени тврде да овим не уводе нове обичаје, већ су само ради „установити оно, које и по други мести... овога царства наводи се...“ Тако и у Београду „Турци и Чифути раде, који од страних Чифута по 1 грош от стотине узимају на њиву авру и за сиромашне Чифуте“...¹ Какав је одговор Милош дао на ово не види се из актова.

Црква је живела од дискоса, од прихода од консулата (базрђан-башлука) и од продаје свећа. Црквени приход од консулата од 1-ог марта 1818 до 30 нов. 1820 износио је 3000 гроша.² За 1824 г. износио је 1286 гроша.³ Тим приходима она је не само себе оправљала, куповала књиге и одежде, плаћала клисара, него и сахрањивала сиротињу, плаћала учитељу што учи убогу децу итд. Дискоса (таса) је било четири: црквени, школски, сиротињски и чесменски. Тудора, „црковних синова“, је било пет, тј. по један за сваки дискос и један за приход од свећа. Сваки је водио рачун о своме приходу и сваки је припадао другом еснафу, који их и бира и одговара ако што црквеног новца упропасте.⁴

¹ *Држ. Арх.*, К. К., 25 јан. 1820.

² *Држ. Арх.*, К. К., Црква, 20 јан. 1821. Црквени тудори Милошу.

³ *Id.*, Рачун београдске цркве од 1824. год.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 88, 15 јун 1822. Кнезови београдски Милошу.

Један део београдскога црквеног прихода прина-
дао је митрополиту. 29-ог јуна 1824 г. Милош одобрава
Агатангелу да и даље узима *четврсту част* тога при-
хода „од којег и свештеници београдски част своју
имају.“ Он је пристајао да остане то „старо заведеније“
и после уредбе од 20 јан. 1823. Али Агатангел не
прими понуду, наводећи да му савест не допушта,
пошто је једном ту четвртину покљонио свештеницима
за њихово издржавање. Тако је њима остао и даље
тај приход.¹

До 1824 године београдска црква је мучно жи-
вотарила. Зграда је била врло грошна, склона паду и
неограђена, тако да су „говеда и проча стока... около
ходила и нечистоћом својом сквернила“.² Цела имовина
у готовом или на дугу износила је на 17.000 гроша.³
Желећи да је подигне из те сиротиње, Милош, пошто је
прегледао њене расходе и приходе за 1824 год., об-
јави београдском „обществу“ нову уредбу односно
цркве и школе београдске.

1) Сваки приход црквени да има свога татора:
један тотор на приход од свећа, други на приход од
црквенога таса, трећи на приход од сиротињског таса,
четврти на приход од чесменског таса, пети на при-
ход од школског таса. Они су дужни по данима во-
дити чисте рачуне о тима доходцима као и о рас-
ходима.

2) Клисар мирски да се не држи и зато новац
не издаје, него да по манастирском начину сваке го-
дине један свештеник буде клисар београдске цркве,
у којој има четири свештеника. Тиме ће се цркви
уштедети 700 гр. годишње. „Свештеници, вели Ми-
лош, имају уживленије своје од олтара, олтару и да
служе.“

3) и 6) Приход од школског таса неће се као до
сада употребљавати на плате учитељске, него искљу-

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. Под 29 јуном и 1 јулом 1824. — Држ.
Арх. К. К., Црква, 1 јул 1824. Агатангел Милошу.

² Држ. Арх., К. К., Црква, 28 јул 1824. Београд. Црквени тотора
Милошу.

³ *Id.*, Један рачун београдске цркве.

чиво на поправљање школске зграде, на куповање
школских потреба „и на учење сасвим сиромашне
деце, која се само она разумевају, која немају својих
родитеља.“ Плату учитеља плаћаће общество, која
ће се разрезивати или само на оне родитеље који
имају децу у школи, или на цело общество, што се
њему оставља на вољу. Родитељи пак чија су се деца
учила у 1823 години да врате тасу школском 1840 гр.
и 30 пара који је новац те године из њега издат на
име плате учитељске.

4) Црквени новац да не лежи без користи већ
да се даје на облигације сигурним трговцима са 10%
интереса.

5) Тотори да се чувају сваких излишности у рас-
ходима „како на пример куповања некаквих јеменија
за у цркву, куповања цвећа за у цркву и тим подобна.“

7) Да би се уштедио трошак око прављења свећа,
свеће да праве или тотори или да се да сапуници-
јама православне вере, да их они редом граде а зато
да им се опрости други кулук.¹

Међутим овим наредбама, и ако је уведено нешто
реда, није постигнут никакав већи успех. Црква и њена
унутрашњост бедно су стајале, тако да су крајем јула
1826 кнезови београдског суда призвали „главније
трговце“ и тоторе и заједнички с митрополитом прегле-
дали црквене „фалинке“ како споља тако и изнутра.
Најзад су решили да се делимично покрије одмах а
остало да остане до пролећа. Два варошанина ишла
су због овога у Крагујевац да приме кнежеве наредбе.²
Поводом тога прегледа митрополит пише Милошу 4-ог
августа: „Овдашња црква наша без сваког надзира-
нија будући, ако се што скорије у помоћ не притекне,
хоће пропасти, јер од северне стране открита проки-
сава, дочека ли пак у овом положенију и зиму, то без
разрушенија обстати неће. Но не само да внешне она
страда откривена будући но и внутрењег лишава се

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. 29 јун 1824.

² Држ. Арх., К. К., 6. 1 авг. 1826. Кнезови београдског суда
Милошу.

украшенија. Неколико парчета петрахила и одежда јесу остарили и упрљати се, да не на украшеније храма Божијег служе и чест граждана по напротив на безчестије и срам.“

Какве су мере предузете по тој жалби не знамо. Главнио је да се стање није променило, те негде почетком јула 1827 године Милош позове представнике хришћанских еснафа београдских да се разговори с њима о црквеним и школским потребама. Од њих је чуо јадно стање и цркве и просвете у Београду. „Црква готова пасти, окрути свештенически подерани, измашћени и улењени, часна трапеза без великог крета и чирака, рипида изломљене, школа малена и без учитеља.“ Због тога је, договоривши се с поменутиим представницима, издао 10 јула 1827 налог кнезовима београдског суда: да се Београдска Црква о идућем Ђурђеву-дне из основе поправи о својој трошку и да се начини шест округа одежда за свештенике. „Од ових један да буде најфинији, а други поординарији, по руском кроју.“ Уз то да се направе два ђаконска стихара. „Ове да држе тутори под кључем и да ји издају свештеницима кад који треба по величини празника, само у цркви, а изван ове нити свештеници да ји ништу, нити тутори да им дају.“ За часну трпезу да се начини повелики крет и два сребрна чирака. Да се уз повелико евангелије у кадифу везано које ће служити одсад о празницима набави још једно мање „које би ... сваки дан и недељом служило,“ да се место изломљених дрвених рипида начини 7 рипида од бакра „на подобје земунске нове цркве.“

Да би се црквени приходи увећали Милош наређује да половина прихода од Великог Петка припадне цркви.¹ Том приликом он је устао и против неких злоупотреба београдског свештенства које се у неколико виде из горње наредбе. За бедно стање београдске цркве он је њега оптуживао, јер попови нишу ништа урадили за њено „украшеније и прослављеније“;

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. Под 10 јулом 1827.

они су криви што „иностраници“, који често у Београд долазе и прегледају цркву, не виде у њој ништа до одрпане и измашћене округе! „Задовољавали сте се како је тако је, вели им Милош, само нек се вама даје што је ваше.“ Затим их укорава што су се служили изван цркве њеним одеждама и књигама и што по неки од њих неће убоге да сахрањују без награде. „Та јесте ли Христијани... законици... духовници?! пита их Милош. Који од вас у напредак сиромаше без плаће не крети и неопоје, онај ће онај час престати свјашченствовати... Дознао сам да на Лазареву Суботу нећете да идете с децом за врбицом, а на Цвети знате узимати паре за врбицу и наплаћивати се за оно што су ученици мучили се доносити... У напредак увек за врбицом по један од вас [да] иде а приход од врбице делите са школом која је донела врбицу... О Великог Петку целива се плаштаница и гроб Христов, који цркву много стају и од којих приход треба гроб нити да издржава, ви пак капљете над оном паром која се у тас меће и стојите по двојица над тасом, боље него што у Римској Цркви стража стоји која гроб чува!...“ Одсад да се тај приход дели између цркве и свештеника.¹

Милош није расписивао само правила о материјалним потребама цркве, он је још врло радо издавао наредбе о унутрашњем реду у црквама у опште. О томе као да је водио више рачуна — јер је мање стајало — него о другом. Тако видимо да је 4-ог јула 1819 године наређивао Јагодинцима да за време Божје службе затворају радње и кафане. Преступници против ове наредбе кажњавани су с по пет ока воска у корист цркве.² 17-ог јануара 1822 он је наређивао опет Јагодинцима „да у цркву боље одлазе“ и овлашћивао је варошкога кнеза Аранђела Милосављевића да може, ономе ко отвори радњу пре свршетка службе, ударити двадесет и пет батина и за цркву узети исто толико гроша глобе.³

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. 10 јул 1827.

² *Id.*, Под 4 јулом 1819.

³ *Id.*, Под 17 јан. 1822.

29-ог марта 1824 наређује свештеницима у Смедереву и Пожаревцу да служе Божју службу сваки дан а не само недељом и празницима.¹ У јуну 1825 он је очински опомињао народ ваљевске и шабачке пахије да ревносније иде у цркву.²

Сличне наредбе Милош је слао Београдској Општини и њеним свештеницима. Унутрашњи ред у београдској цркви био је другојачији него данас. Један добар познавалац Београда описује тај ред овако:

„Горе где је звонара — које онда није било — постојао је хор, али је био сав преплетен решеткама... На хору су била места само за жене, које су на олтар и богослужење гледале кроз оне решетке. Доле пак у цркви, до самог митрополитовог стола и амвона, били су све сами столови и то они столови, што су с једне и с друге стране зидова, били су једни другима, као и данас што су, окренути, а други столови, који су били по осталом простору цркве, били су окренути к олтару. А за пролазак к олтару и столовима била су три пута, два с једне и друге стране столова око зидова, а трећи по среди цркве. И београдски базрђани — трговци — и то најглавнији почевши од митрополитовог стола, па ниже и с једне и друге стране имали су своје наследствене столове. Остала светина или је имала столове по средини, или је стајала по оним путањама, по само не близу великих баша... [који су седели] у столовима под капима, које су биле развог кроја и величине, и са шаловима као какве гужве. И ове би накарале од покривача главе држали и у цркви на глави и само би их скидали при великим оглашењима, као: кад се износи света тајна, или чита јеванђеље, и опет би их турали на главу. И црквено пјеније било је онда скоро све грчко...“³

18-ог марта 1824 год. Милош наређује Јовану Обреновићу, који је био у Београду, да испита тудоре и свештенике ко је увео обичај „у време причастне кнезовима и другим отменим навору давати.“ кад је

¹ Држс. Арх., К. К., Дп. Под 24 мартом 1824.

² Држс. Арх., К. К., 140. 7 јун 1825. Ваљев. Јеврем Обреновић Милошу. — 8 нов. 1827. 28 феб. 1829 Милош позива преко свештенства народ на „покајаније“, исповест и свето причешће. У дек. 1827 године видимо да Милосав Лаповац иде с духовником на села у село и неповедају свет. Држс. Арх., К. К., Дп., 5 дек. 1827 (бр. 1717).

³ Сретен Л. П. *Путовање по Новој Србији*, стр. 122. — Испор. *Годишници*, XV, стр. 4 и даље.

досад „био обичај да се само архијереју и врховној власти давало.“ Затим да испита ко је онај који кроз цркву носећи тас милостиње „под фесом ходи“ и да га пита „је ли он у Стамболу или Београду.“ Оба лица да се пошаљу у Крагујевац.¹ 4-ог јуна опет пише Ђ. Поповићу како је дознао да је неко његов сто у цркви преместио ниже, по што је требало и наређује да се врати на своје место, веже панталником да нико у њега не би могао ући и да му јаве ко се то „дерзнуо“ дирнути у сто без питања.² 3-ег дек. 1824 Милош је наредио Београђанима преко београдских кнезова да се у будуће нико не усуди „на сокаку пушити или с чибуком празним по сокаку ходити, или пред кафаном Томином, спроћу цркве пушити на безчестије и непочитаније цркве“...³ Поред ових наредаба А. Симић јавља у Крагујевац 1825 године да има опет људи који се под фесом Богу моле⁴ тако да је Милош поново издавао заповест против тога. Заповест је прочитана 13 септембра у самој цркви „да се не би нитко усудио ... под фесом стајати на божественој служби, ни у цркву под капом ући, но сваки ... гологлав да стоји с благовјенијем како што је у закону хришћанима да се Богу моле“.⁵

5-ог фебруара 1827 год. Милош је издао једну наредбу Београдској Општини, у којој је скупио у главноме раније наредбе и додао неке нове да би поправно растројство у београдској цркви и подигао „страхопочитаније к законима.“ Тако:

Сваки Хришћанин источно православне вере дужан је недељом или царског празника ићи у цркву и одстојати службу „са сваким благовјенијем от почетка до конца.“ Тек после овога сме дућан отворити. Ко преступи ову наредбу кажњава се повчано и телесно.

¹ Држс. Арх., К. К., Дп. Под датумом.

² *Id.* Под датумом.

³ Држс. Арх., К. К., 90. 10 дек. 1824. Београдски кнезови Милошу.

⁴ Држс. Арх., К. К., 80. 12 авг. 1825. Београд. А. Симић Милошу.

⁵ *Id.*, 14 септ. 1825. Београдски кнезови Милошу.

Само болест или одеуство из Београда прима се као оправдање.

Нико под фесом или капом да не улази у цркву.

„Ником није слободно изнекивати од свештеника да му се у цркви другим језиком служи кромје земаљским србским. Који би зажелео да му се другим језиком служи, да му је дозвољено особиту капелу сазидати и посредством епископа осветити, у њој свештеника из своје земље и свог језика држати и својим језиком божије тајне извршивати. У садашњој београдској цркви не може се другим језиком служити ни појати него србским језиком.“

„Сваки да има празник земаљски како ти на дан Св. Саве, на Видов-дан, у дане празнованија спомена краљева србских, у цркву ићи, и да исте подобно Србима славити, био он Грк, био Цинцарин, био Бугарин, само ко је восточног вероисповеданија.“

„Ниједан од житеља београдских да се силом не грчи, нити да се Бугарин или Цинцарин под Грке потурује, сваки род свој да љуби и сваки име свога рода да чува“...¹

Последња три става била су управљена против Грка и гркомана у Београду, који су били најбогатији и најугледнији трговци.

У наредној уредби од 10 јула 1827 Милош је, да би умножио школске приходе у Београду, наредио да се сем школског таса у школски фонд уноси још и трећа пара од еснафских кутија, тј. од онога што неко плаћа еснафској каси, улазећи у дотичан еснаф. „При том кад би ко од отменијих Београђана умирао, тугу школу налаже се да таковог понуди неће ли што на школу оставити у тестаменту“...²

ПЕТИ ОДЕЉАК ИЗ ПРИВАТНОГА ЖИВОТА МИЛОШЕВА

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. Под 5 феб. 1827 године.

² *Ид.*, Под датумом.

ГЛАВА XXXVI

ПОСВЕДНЕВНИ ЖИВОТ

- I — Увод. — Милошево устајање. — Ручак и вечера. — Јела и намирнице. — Музика. — После ручка. — Луксузни артикли. — Милошева штедљивост. — Милош према странцима.
- II — Милошева економија. — Милош у наруџбинама. — Ношња у опште. — Милош према својим и Љубичиним сродницима. — Милош према својој деци. — Васпитање његове деце.

I

Приватан Милошев живот не интересује нас у целини. Ми ћемо изнети фрагментарно само неколике моменте, тј. колико је потребно да се добије у главним потезима слика тога живота, која има да допуни Милошеву физиономију као јавног радника. Сем тога та слика може бити од интереса и за саму карактеристику времена, те је према томе од двогубог интереса, политичког и културног.

Ми смо изабрали ове моменте: 1° свакодневни живот у конаку; 2° Милош и жене, и 3° удаба Милошеве кћери Петрије.

Милош је устајао рано, одмах се умивао, облачио, па је затим одлазио у нарочиту собу „Богомољу“ да се помоли Богу. Свећу пред иконом палио је сам. „То радећи он се обично кретио и говорио почетке од молитве. Момак би му принео кационицу са жаром, на који би Милош спустио грумен тамњана, па би примио кационицу те окадио икону, свећу, себе, сву собу, и оне који су ту (обично само који од млађих). Иза

тога би кадионицу пружно момку, који се... на прстима удаљи, као и сви други ако их је ту било. Оставши сам... Милош би се узео крстити и молити... овако:"

„Ва име оца и сина, и светога духа. Амин (трипут).

„Боже, и данашњи красни данче, јутрошње јутарце, и јарко сунашце, помилуј мене грешнога!

„Сведи Божји, који сте у Господа Бога свети, вама се молим и поклоним, молити Бога за мене грешнога! Свети Петре, Павле Апостоле, Марко и Матије, Луко и Јоване — четири ступа јеванђелиста који држите небо и земљу, свима се молим и поклоним, молити Господа Бога за мене грешнога! Свети оче Николаје, путниче, чудотворче, моје крсно име, помози ми: на путу, на суду, на тамној ноћи, на чарној гори, на мутној води; на уранку, на подранку, на беломе данку, и на сваком страшном месту. Света Тројице, јединосушна и неразделна, буди ми трезвительница и покровительница на сваком месту. Свети шестокрили Арапјеле Михаило, сакрили ме твојим крилом, одбрани ме сваке муке и ђавоље области. Свети Јоване Крститељу, Свети Борђе Великомучениче, Свети Димитрије, Свети преподобни оче Андреја, Свети првомучениче Стеване, Свети Василије, Свети Теодоре, и вама се молим и поклоним, молити милостивнога Бога за мене грешнога! Свети Илија, Свети Пантелија, сви у Бога сведи, Божји угодници, који сте код Господа Бога: Свети анђели, арапјели, пророци, мученици, апостоли, вама се молим и поклоним, молити Господа Бога, милостивога творца небескога, за мене грешнога. Свемогући, истинити, многомилостиви Саваоте, саздатељу, творче небески, који си и мене створио, управи ме правим путем, научи ме творити вољу твоју; к теби прибегах; не дај смрти без покајања; опомени се у царству небеском и мене грешнога! Сахрани ме, Господе Боже, убоштине, сиромаштине, беде, мусаведе¹ видовне и невидовне; тешкога дуга, невернога друга; тешкога болезана и ђавољега умождана (тако); турске силе и братске пизме; сахрани ме, Боже, сваке муке ђавоље области. Господе, Господе, многомилостиван јеси, подаруј ме добрим здрављем, добром срећом, срећом и напретком, дугим веком; подаруј ми срећне данке, лаке ноћи, од Бога помоћи; подаруј ми свако добро за много; окрепи ме, освети ме, омудри ме, и ослободи ме; не одрени, не заборави, не прогњевни се, не учведи раба својега.“

За тим: Свети Боже (трипут); Господе помилуј (дванаест пута), Оченаш (сав).

¹ Од арапске речи: *Мусибети* — беда, несрећа.

После тога:

„Часни Крете, часни посте, благи Ристе, Исусе Христе, сине Божји, помилуј мене грешнога. Милостиван јеси Господе: украти и ублажи царско срце, милостиво на мене грешнога! Молитава (тако) и светих отаца. Простите оци свети и благословите! Бог да прости учитеља (и) родитеља!

„Валим те и благодарим, Боже! (трипут) који си ме извео из тамне ноћи мудра, бодра, ведра, чиста и разумна! Боже ми услити молитву и прости сагрешенија; прими молитву моју!“ (Ово последње само јутру).¹

После молитве Милош доручкује, затим прима секретаре и друге чиновнике који му реферишу о пословима, читају писма и примају његове заповести. Најзад он излази на диванану или у доњи трем пред конаком где прима свет који му је са свију страна Србије дошао на тужбу или молбу; ту суди и даје решења као што је већ раније казано.

Ручак и вечера обзнањивани су у конаку зеоном, тако да су Крагујевчани знали кад Господар руча или вечера. Милош је посађивао поред себе с десне стране сина Михаила, кога је звао *Мидом*, а с леве стране старијега сина Милана кога је звао *Миљом*. До Михаила седео је најчешће архимандрит Мелентије Павловић, до Милана најчешће Дим. Давидовић а иза њега С. Паштрмац Амица, па онда даље и с једне и с друге стране друга лица која су позвата. Према Милошу, у доњем челу, седео је обично Т. Вучић-Перишић. Љубица у раније доба није седала с Милошем за сто, она је с другим женама служила око стола. „Мушка рука, вели један очевидца из онога доба, није смела ништа шишнути око кнежева стола за време ручка или вечере: та је служба била остављена младима и девојкама.“ Једна од њих кад Милош седне доносила би пред њега врућу проју или погачу са струком зелена или сува босиљка.²

У Милошевој кухини и међу намирницама видимо шпаргле, саламе, сенф-сос, чоколаду, пивкоте, „шећерни бадем“, рахатлукум, мутмел, нишесту, суво

¹ М. Ђ. Милашевић, *Извес Милош у Причана*, Нова Збирка, стр. 19—21.

² *Id.*, стр. 22.

грожђе, земичке, лимунове, поморанџе, токајско вино, мускатско вино, малагу.¹ Кувала се и супа или друго какво јело из западњачке кухине, али то су изузетне ствари за децу, болеснике или отмене госте; Милош је остао веран ритопечком вину, гибаници, чорби, паприкашу, киселом купусу и њебапу.² Добро је јео и пио али се није опијао. Јело се из бакарних санова, калајним ножевима и виљушцима.³

После ручка долазила је кафа у филџанима и чибугџија подноси чибук Милошу и другим гостима. Настаје разговор и шеге. Кад је расположен, или има каквога одличног госта, Милош је волео да чује свирку и песму, те су се у конаку око стола виђали често и Цигани и Циганке.⁴

„За млађих година... Милош је радо одлазио ма-настирима на саборе, водећи са собом и своје до-главнике. У таким приликама могло се је догодити да се с другим одабраним људима у коло ухвати; али се не памти да је икад запевао; шти је икад у својој кући градио бујна веселја и пијанке“.⁵

Кад устане од ручка Милош је ишао да мало при-легне и раскомоти се као за право спавање. Док он спава момци пазе на апсолутан мир и тишину, гоне се и сами вранци да не дику ларму!⁶ После спавања опет облачење, молитва, кафа, чибук, послови са се-кретарима и с народом и екскурзије, обично пословне; Милош обилази стоку, воденице, ливаде итд.

¹ Спомен о овим артиклима налазимо у писмима Милошевим којим их поручује и у одговорима његових набављача.

² М. Ђ. Милићевић, *op. cit.* стр. 23.

³ *Дрвос. Арх.*, К. К., Дп. 26 нов. 1821.

⁴ *Дрвос. Арх.*, К. К., Дп. 28 март 1821. Милош наређује Јовану да му прибави „две Циганке певачице“, које су већ код њега биле. — Под 18 јулом 1822 Милош шаље Милану „Чају место Мете да му свира“. — 19 јуна 1823. Милош Давидовићу. Шаље Милану Метичу да му свира, док се он — Милош — не врати с Милановим свирачем Кара-Ахметом. Итд.

⁵ М. Ђ. Милићевић, *op. cit.* 23—24. У протоколима Милошевим има често спомена о његову идењу на сабор у овај или онај манастир. Тада је позивао у своју пратњу рођаке, пријатеље па и отменаје људе. Тако 21 јуна 1822 над се био решио да иде у Каленић о Петрову-дне Св. Краљу на поклончење позвао је и Н. Ичка да тамо дође с неколико отмених београдских трговаца.

⁶ *Ibid.*

У опште у Милошеву двору водио се живот доста прост, народни, без већих претензија на лукеуз. Један „интов“ за петњу, један путнички са четири коња, „ен-глеско седло“, „столица с музиком“, „бурмутница с музиком“, „печат господарев који има музику у себи“, ли-вене пећи, Савкин клавир, „беле свеће“ у фунтама, „молерај“ по собама, биле су једине ствари које се нису могле лако видети на другоме месту. Милош је био штедљив човек, али кад је мислио да треба да се покаже, новац није жалио. Поле лукеузници артикли као и лекови за његов конак набављани су испрека. Па и сами прозори прављени су у Земуну (1820 год.).¹ Год. 1827 у Београду се није могла наћи ни да се купи ни у зајам кашика за супу.² Бољи мајстори као „молери“ долазили су из Аустрије, Влашке и Босне, зидари из Италије.

Понекад се из дуга времена и картало у ко-наку. Картање па чак и билџар нису били ни-каква реткост у Београду.³ Од хазардних игара у Србији је нарочито цветала *лутрија*, и то по целој земљи и у најразличнијим формама. Године 1822 један је Шапчанин продавао своју кућу лутријом; у исто време манастир Никоља продао је лутријом своју добру манастирску ракију. Срећни играч био је Милан Обреновић, син Милошев, добио је хиљаду ока пре-печенице. Милош је одмах послао фучије да се зго-дитак пренесе у његове подруме.⁴

На све странце Милош је чинио врло добар ути-сак, био је врло вешт у опхођењу с људима и умео је

¹ Дп. 8 авг. 1820.

² *Дрвос. Арх.*, К. К., 97. 27 септ. 1827. Мих. Јероњика Милошу.

³ *Дрвос. Арх.*, К. К., Дп. Под 5 јуном 1823. Спомиње се картање у Шапцу. — *Дрвос. Арх.*, К. К., 11. 13 нов. 1829. Београд. П. Лазаревић Милошу. Један Грк, везиров хурчи-баша играо је карата (отуз-бир) с двојицом Јермена од којих је један берберин а други комисионар, и изгуби преко 5000 гроша! Грк се тада потужи П. Лазаревићу, који принуди Јермене да новац врате. — 1 окт. 1825. Београд. А. Симаћ Милошу говори о једном човеку и вели: „Његови су послови од меане до меане, од билџара па билџар!“ — Дп. 20 окт. 1822. Милош Марку Ђорђевићу. „Да пошаље 10 игара финих француских карата.“

⁴ *Дрвос. Арх.*, К. К., Дп. Под 26 мајем 1822.

да се представи онако како је хтео: усиљен није био, јер није никад хтео да изиграва човека веће културе него што се од човека његова стања могло очекивати. Жена му Љубица правила је још бољи утисак. Ту вештину опхођења Милош је често препоручивао и својој браћи. 23-ег маја 1824 он пише Јеврему Обреновићу, који ће око 1-ог јуна поћи у Мехадiju: „У призрењу опхожденија нашег у оној страни и у лицима не пропуштам саопштити вам да и оружје са собом понесете. Знајући даље да ћете у купељима прилику имати састајати се и упознати и са знатним лицима, може бити и с повећим царским чиновницима, не пропуштам препоручити вам да к такoвима са сваком учтивости внимателност и почитаније своје освечавате: од кога би посештени били оному и ви посештеније то вратите, и ако видите да је гдегде прилика посештенијем својим таковога и обвежите, више пута сирјеч посештавајући га, него ли он вас. Где прилика буде и нужда поиште онде се и штедри покажите, по достојанију карактеру нашем, који као брат мој имате. Политическа одношенија наша к двојовима познана су вам, разум ваш знаће по даној прилици и по поведеном разговору и у овом призрењу онако се владати, као што корист наша изискује. Уверен сам да све ово и сами знате, по будући да сте ради од мене наставленије сврху свега овог имати, то не пропуштам таково у реченим точкама дати вам, надајући се да ће ум ваш и знање карактера људи онострани проче поступање определити“.¹

II

Милош је водио кућу своју као какав велики економ. Обилази имања, даје упутства шта да се купи, прода, поправи; он зна нашмет број свога домазлука, имена и број својих чувара. Ништа се није смело учинити без његова знања, нити преко његове заповести. 1823 год. Љубица је била направила некакве

¹ Држс. Арх., К. К., Дп. Под датумом.

хаљине код Наума Ичка, и овај му пошаље рачун. 3-ег јула Милош одговори Ђорђу Поповићу, који је спровео рачун, да он за све што поручи шаље новац — што у осталом није било тачно — и да не признаје никакве „конте“ на ма и за његова сина биле. „Следствијем тога шаље му конту Наума Ичка за некакве хаљине Госпође Љубице да ју врати Науму с изјасненијем да ју неће Господар ни сад ни никад признати ни платити му“!¹ Милошове терзибаше добијале су тачне налоге колико „харча“, тј. материјала могу употребити на једном џубету, антерији, долами, либадету итд. Тај је материјал понекад и Милош давао. 7-ог маја 1823, шаљући ширит да се удари на једну антерију, он наређује Алекси Симићу: „Само старајте се да терзија од ширита тога не украде!“ Није била реткост да нареди Љубици да свилену поставу с једне старије одеће употреби за нову.² Кожа постава пак обично се преносила с одела на одело. Михаило је носио често преправљене Миланове хаљине.

Ношња је била српско-турска. Милошове кћери носиле су антерије и шалваре а синови антерије и димлије.³ Једном у августу кад су ноћи захладиле Милош препоручује да се деца обуку антерије кад легну спавати. Год. 1827 видимо да Милош поручује „везен (не богато) велики зоненширм“.⁴

Шал око главе код мушких био је врхунац елганције. Ношење шалова означивало је извештан степен слободе, јер су Турци нерадо гледали да раја чалме носи. Год. 1819 Сава Љотић народни депутат писао је из Цариграда како се тамо народу у Србији замерало што носи оружје и шалове. 19-ог јула Милош му одговара, да народ оружјем никакво зло не чини већ га носи да се од злочинаца и немирних људи брани.

¹ Држс. Арх., К. К., Дп. Под 3 јулом 1823.

² *Id.* Под 22 јуном 1824. Милош Љубици, Шаље бој „плаветни меринес“ за шкуртељу „а поставити може ју или свилом или белом оном поставом с црвене своје шкуртеље.“

³ *Id.* 21 феб. 1821.

⁴ *Id.* 5 мај 1827.

„а шалове носећи, вели, личимо се и показујемо слободу целому свету нам од султана даровању, за које и Богу молимо се о јего здравију и благополучному владенију“.¹ Кад се у мају 1826 године чуло да је грчки устанак готово угушен, Турци су по Београду говорили да је сад дошао ред да се и Србима шалови скидају!

Изузев своју браћу Јована и Јеврема, и синовца Христифора Мил. Обреновића, Милош није друге своје рођаке нарочито фаворизирао нити био особито издашан према њима. Највише је волео Јована у чију је љубав и потпуну, готово слепу, оданост био дубоко уверен.² 4-ог маја 1823 Милош пише Љубици, да је решио да њеног брата Гају, који је „близу до возраста свог дошао и јоште ништа научно није што би га у будушће ранило“, пошаље у Чачак тамошњем учитељу са строгим препоруком да га у „свештеничкој науци“ обучава да се временом може запопити.³ Један Милошев сестрић био је калуђер.⁴ Кад је Љубичина сестра Мирјана стигла на удају, Милош нареди Јеврему Обреновићу, 5 маја 1822, „да мотри у Ваљево или у Шапцу поштено какво момче са занатом, приљезно и од добрих родитеља, и да би било посиромашније, за Мирјану сестру Г-ђе Љубице, која се налази у Крагујевцу.“ Јеврем му је био препоручио Јакова, сина Тодора Тркића из Ваљева. Али се ствар због нечег поквари⁵ те Милош пише Јовану Обреновићу да му он пошаље момка кога нађе за најбољег.⁶ Најзад се она уда за Јов. Мићића. Свадба је била о Тројицама 1823. Ствари које је кнегињина сестра однела као купљене биле су: двадесет кошуља, један јорган, један

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. 19 јун 1819.

² *Id.*, 7 мај 1823.

³ *Id.*, 4 мај 1823.

⁴ *Id.*, 27 феб. 1823. Мелентију, архиман. ман. Враћевшнице, писано: „Да се Господар радује што су и он и братство манастира истог драговољно примили сестрића Господарева Јеромонаха Исају посланог од господара к њима.“

⁵ *Id.*, 16 и 27 март 1823. — 5 јул 1822. Ваљево. Јеврем Милошу.

⁶ *Id.*, 27 март 1823.

душек и осам памучних јастука „наложени вуном од почистелине овче“, неколико марама, једно ћилимче, ибрик и леген.¹

Јован и Јеврем обраћајући се писмено Милошу увек су га титулирали са: „Ваше Сијатељство, Милостивјејши Господару“, „Ваше Сијатељство, Високомилостивјејши Господару“, а потписивали се „...целујући руку и скут“... „слуга нижајши“, „покорњејши слуга и нижајши брат“, итд. Јеленка, Милошева наложница исто тако. Љубица исто тако само је целивала „десницу.“ Деца су писала Милошу: „дражајши родитељу“, „дражајши бабајко!“ Милош се обраћао у писму готово увек са „љубезни“ односно „љубезна.“

Једна од највећих слабости Милошевих била је љубав према својој деци, коју је напуштао са свима њиховим инстинктима. У опште његова деца расла су у једној околини у којој нису имала шта да науче. Буљубаша Настас, Цигани свирачи, Кара-Ахмет и Метица, то је било, после дојкиње и дадиље, друштво Милана, старијег сина Милошева (рођ. 7 окт. 1819); јахање по ливадама или седење по праху главно уживање детиње. За столом малој је деци давано све што хоће, вино, кафа и др. 13 феб. 1824 Милош, чувши да његов брат Јован даје своме сину Обрену „по више“ вина да пије и да се млађи каткад толико забораве да се дете и опије, пише му: „Ово детету врло је вредоносно и ја сам се с лекарима разговарао о пијењу вина детињском, које су ми ово весма опасно описивали, зашто крв успаљује и учинити може да деца велику болест добију а и к пићу тако се научити могу да пијанице постану. И ја сам, по овој причини, Миљцу таки вино пресекао. Желећи добра свака свој нашој фамилији, препоручујем да и ти Обрену вино пресечеш“.²

У јуну те године у исто време Милош пише Љубици: „Миљцо је здрав и с Господаром по вас дан

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. 13 мај, 1 и 6 јун 1823.

² *Id.*, Под датумом.

по ливадама иде и јаше хата што му је Шашит-паша послао. Синоћ пак дошло му је и прно аче од Шти-тарца, но још се није решио кога ће свом брату Михаилу дати".¹ Тада, у петој својој години, дете је било сасвим распуштено, прибојавало се нешто још Љубице, која је била добра и строга мати. И ако је био сасвим слаб према деци, Милош је увидео да овако даље не може нићи и да дете треба одвојити од Настаса. О томе се саветовао с Љубицом и с Јевремом, који је у породици важио као човек највеће културе. У Јованову конаку није било боље него у Милошеву у погледу деце. 27 јула 1824 Милош пише жени, како Милан место да би „с возрастом својим у наравију и благом опхожденију бољи постао, то он како који дан све гори бива, одвраћајући се [од] људи и најпосле и самог Господара избегава.“ Намеравао је да га пошаље у Београд и да му узме за учитеља писара Јевремовог Алексеу Поповског. У Београду, вели Милош, Милан би се могао привикнути на разне људе „и са самим Немцима упознати се, на које он одвећ мрзи“.² У исто време он се обратио Јеврему с молбом да му „из нежности к синовцу свом“ уступи Алексеу, у нади да ће овај „у игри и седењу по праху научити Милана и читању и писању, а особито благонравију, које изискује висина чина, на који ће Милан некад и ако Промисао Божији соизволи доћи, и на ком му треба имати благо и човекољубиво срце к свему народу, којег је син...“³

Како је ишло ово учење не знамо, тек почетком 1826 године тражен му је други наставник,⁴ а привремено

¹ *Држ. Арх.*, К. К., Дп. Под 25 јуном 1824.

² *Id.*, 27 јул 1824. — Дп. 4 мај 1824. Види се да је Јеврем ту скоро био превао из Земуну учитеља Захаријала и Милош је хтео тада да га узме „да Милана руководи“, јер су га Х. Вајћин јако хвалили као учитеља. Милош га је позвао у Крагујевац. Али од те његове намере није ништа било.

³ *Id.*, 26 јул 1824.

⁴ *Држ. Арх.*, К. К., 80, 19 феб. 1826. А. Симов Милошу. Јавља да је послао у Пожаревац Николу Војновића, кога је Јеврем узео за учитеља Милану. Дао му је 30 гр. на трошак и платио 3 гр. његова трошка у Остругници, јер није имао на паре при себи. Био је прелатин.

Милана је, који се бавио у Пожаревцу с мајком, почео учити пожаревачки учитељ. Учење буквара трајало је кратко време, јер је наставник био тако строг да су деца дрхтала пред њим. Извештен о томе Милош нареди да му се забрани долазити више у конак. 6-ог марта надзорник конака јавља да је заповест извршена „ради страха детињег от кога доиста нужно је да се ослободи.“ Бојећи се Милоша учитељ се после склањао да га деца ни на улици не сретну!

Тек у октобру те године Милан је добио за „инструктора“ неког Јанковића, с којим је озбиљније почело учење. 8-ог октобра 1826 Милан пише оцу, наравно то пише учитељ место њега: „Могу се похвалити пред вама да сам научио аз, а, аз, и проче слокове од три букве, чиме засведочавам да вашу заповест исполњавам!“ Ученик је баш тада ушао у осму годину. Милош је био толико срећан с тим успехом свога сина и с његовим добрим владањем да је на његову молбу ослободио окова неке Цигане који су мољакали око детета.

У својој дванаестој години Милан је писао као данас ђак другог разреда основне школе. У погледу владања успеха није било ни толико, он се све више угледао на околину своју, тако се навикао да пружа руку првим чиновницима да је пољубе, и ако их људски ни погледати није умео; терао је шегу са старијим људима и чиновницима, и кад му се што не учини по вољи претио да ће ударити 50 батина или одсећи главу!¹

Млађи Милошев син Михаило, рођен 5-ог септ. 1823², и ако се исто тако примитивно васпитавао био је приљезжан и добар, јер је био више под утицајем своје матере, од које се ретко одвајао. Ма како да је васпитање Милошеве деце било површио и слабо оно је одскакало од васпитања везирских синова у Београду.

¹ *Вукоса Прејвиска*, II, 654.

² Да је Михаило рођен 5-ог септембра а не 4-ог, као што стоји на његовој надгробној плочи, и као што је његов дан прослављан, види се из Дп. за 1823 годину под 6 септ. где стоји да је Љубица „синоћ“ родила сина.

Кад је у септ. 1829 Милан — коме је тада било десет година — био у посети с мајком код Хусејин-паше и прочитао српску адресу на једном писму, које је баш тада везиру донесено, то је изазвало велико изненађење у везируову харему, у коме се живо сажаљавало што су овако мала и нејака деца принуђена учити. Мали Михаило је са скептицизмом примио ово дивљење Турака. „Знаш ли, Нако, зашто они кажу да се неучимо, зато што они хоће боље од нас да се науче!“ Љубица се с правом изненадила овој примедби шестогодишњег детета, дала му је за право и похвалила његову ревност к науци.¹

Милошева старија кћи Петрија, рођена 1809 год., била је једва писмена. Млађа пак Савка (рођ. 1814 год.) добила је много боље образовање од своје старије сестре. Размишљање о удаји Петријиной, 1824 године, учинило је да Милош потражи нарочите васпитаче Савки, која је почела учити 1822 године у крагујевачкој основној школи. У јануару 1824 године прешао је био из везируове у Милошеву службу неки доктор Вито Ромита, галијански авантурист и карбонар, иначе човек доброга стања. Био је жељен и имао ћерку, која се доцније удала за познатог Милошевог лекара Барт. Куниберта. У то је време био у Београду и Краљевићев ђакон А. Личинић и Милошу се учини да он и Вито Ромита могу Савки дати потребно васпитање и образовање. Тако, 1-ог фебр. 1824, он пошаље Ромити своју ћерку с наредбом да се с Личинићем постара што боље око њеног васпитања. Занимљив је детаљ да је дете послато без икаквих готово ствари и креветских хаљина, тако да је спавала с докторовом кћери. Тако јој одмах поруче креветске ствари и једно цубенце и антерију. Савка је већ одмах показала успех који се допао у Крагујевцу јако: 3-ег фебруара она је послала оцу једно „bon giorno.“ У јулу је почела учење на клавиру, који је Вито, по Милошеву допуштењу, за њу набавио. После је своје учење до-

¹ Држс. Арх., К. К., Љубич. дос. 4 септ. 1829. Љубица Милошу.

вршила читањем књига. Год. 1828, у својој петнаестој години, Савка се загледа у Милошева писара Алексе Поповеког, који је био пречанин. Иначе то је био леп, млад и имућан човек и носио богато одело. Детаљи тога љубавног романа непознати су, али је његов свршетак био заиста трагичан за главног јунака. Он је био послат из Крагујевца у Пожаревац и негде на путу исекасањен по Милошевој заповести!¹

¹ Вук, Грађа за Српску Петорију нашега времена.

ГЛАВА XXXVII

МИЛОШ И ЖЕНЕ

I — Петријина афера.

II — Јеленка „Мала Госпођа.“

III — Прелисна између Јеленке и Милоша о здрављу њихова сина Гаврила. — Гаврилова смрт (30 јан. 1828).

IV Јеленка и Љубица. — Љубичино најаве због Петријине смрти. — Милош и жене.

I

Морал наших старих у Карађорђево и Милошево време био је низак према данашњим појмовима, па ма како се имало мишљење о добром старом времену. Разврат је цвetaо на све стране. Прељубочинство, завођење и „чрезнаравноје злоупотребленије“ („богомрскоје и нарави противно насиље“, „нашем вероисповеданију најпротивније дело“) биле су врло обичне појаве, извештаји старешина пуни су оваких примера као и Милошеви протоколи наредаба о чувању ванбрачне деце, о јавном кажњавању прељубочинаца итд. То је јамачно најглавнији разлог што је народ викао на све Милошеве рђаве особине, а прелазно олако преко његових љубавних авантура. Јер као што је познато Милош је био сенсуалан човек, у опште женкареш. Глас који је у томе погледу уживао сасвим с оправдан.

Нас наравно не интересују овде ни лекари, који су се виђали око Милоша и који лече специјалне бо-

лести нити његове љубавне авантуре као такве, нити шта је он све мађија попио и појео или носио на својим јеменијама, мађије, које су искусне буле за новац давале овој или оној жени да Милоша што боље привежу. Занимљив је факат за нас како је он гледао на те ствари, како се понашао према својој законитој жени и најзад, како је стрпљиво и сам свет гледао онда на то.

Прва знатнија Милошева авантура, која се обично помиње кад је реч о томе, била је нека Петрија.

Петрија је била Сарајевка и дошла у Србију, по смрти свога мужа, да покупи новац, који је он растурио по калаузима. Милош ју је задржао у конаку у Црнући док се тај посао сврши. Али како је Петрија била врло лепа и весела жена, скупљање вересије се одужи, и ко зна докле би трајало и како би се све свршило, да није Љубица, љубоморна на своју супарницу, учинила крај свему теме. Једнога вечера, у марту 1819 године, она убије из ништоља Петрију и умакне из конака.

Милоша је овај догађај поразио, јер је Петрију јако волео.¹ По убиству Милош напусти Црнућу, дође у Крагујевац, решен да с Љубицом кида сасвим и да је отера од себе. Али благодарени интервенцији својих сродника и оданих чиновника, нарочито Л. Тодоровића и Ник. Николајевића, он попусти и задовољи се да пошаље у Црнућу читаво изасланство: своју браћу Јована и Јеврема, девера Љубичиног Николу Милићевића Луњевицу, Мелентија архимандрита манастира Враћевшнице, Хаџи-Атанасија архимандрита манастира Никоље, Матију Ненадовића и Ник. Николајевића. 16-ог марта они су стигли у Црнућу и саопштили Љубици да је осуђена — на смрт! Љубица није рекла ништа против тога, изјавила је чак да је ту казну заслужио. Тада јој они изјаве да је и помилована да може и даље у кнежевом дому „спокојно седети, јести и пити, потребно одејаније имати, зренијем своје деце наслаждавати се, но само... да је

¹ М. Ђ. Милићевић, *Кнез Милош у Црнући*, Нова 36., стр. 37—44.

искључена из супружеске љубави...“ и да је лишена власти да ма коме у двору заповеда. „Она кад је ове неочењене Ваше милости саслушала, пишу Милошу његови изасланици, с пролетијем суза и Богу благодаренијем склона [је] стала и у недра своја примила и Вама вечито обећала се благодарити и Вашу вољу у сваком случају испољавати. И ако би, вели, Господару мојему у каком случају за срећу могла крв моја послужити и у напредак драговољно хоћу себе жртвовати на смрт, како и до сад што сам у памети имала; по несрећа моја што сам женскога слабога расузденија тако увредила Господара мога и себе вместо спасенија у отчајаније низвергла“¹

Милош се измирио с Љубицом тога лета на сабору у Каленићу, где су били обоје дошли; али се нигде нису заједно појављивали и гледали да се не сусретну; Љубици се видело да носи чедо под појасом. Усред највеће саборске врве Јован и Јеврем водећи Љубицу испод руке, уђу у собу у великом конаку, у којој је Милош седео на шилтету пушећи на велики чибук. Уз њега су били Мелентије Павловић, враћевнички архимандрит и Самуило Јаковљевић, каленићски игуман. Љубица која је за појасом с обе стране носила по једну малу пушку, окренуте „на покорност“, дошавши пред Милоша, поклониле се дубоко и рекне: „Господару, ево две пушке! Или праштај или убијај; овако се више не може!“ — „Помилуј, Господару и брате“, прихвате Јован и Јеврем. — „И ми те молимо!“ рече Мелентије, па и он и Самуило скоче на ноге. Милош, поћутавши мало, одговори Љубици: „Е, моли се Богу и томе што ти је под појасом: оно није криво за твој бео, а ја бих с тобом онако како си заслужила!“ — „Смилуј се, Господару!“ рекну опет сви, и Милош пружи руку, коју Љубица ухвати и пољуби.²

После ове авантуре Милош је мало по мало губио све обзире према својој жени. У априлу 1822 године

¹ Држ. Арх., К. К., Љубич. дос. 17 март. 1819. Изасланици Милошу.

² М. Т. Милићевић, *Без Милош у Причама*, стр. 45—47.

у мало опет није дошло до кидана између њега и Љубице.¹ Али мало по мало она се навикне на свој положај и трпљиво је све сносила ма да се Милош увек бојао какве експлозије. Највећи скандал ове врсте били су Милошеви односи с авантуристичкињом Јеленком, који су трајали више од десет година.

II

Јеленка је била Туркиња. Као девојчицу заробио ју је у Првом Устанку Миленко Стојковић при освајењу Рама и пократио. Миленко је живео као какав паша; он је био направио прави харем, у коме је било много лепих жена, девојака и девојчади поглавито Туркиња, које су остале на милост и немилост Срба кад су им оно побиле мужеве, оцеве и браћу у Београду почетком 1807 године. Кад је 1811 године Миленко био истеран из Србије он ликвидира и свој харем, распустивши ту женску чељад.² Тако је и Јеленки остало да гледа шта ће, и најзад се уда у Кладову за Влаха Гицу хајдука, који се после Другог Устанка настани у селу Курјачи у пожаревачкој нахији. Год. 1816 Гица с Јеленком оде у Видин и потурчи се, пређе с њом у Ниш а одатле у Румелију где је хајдуковао у друштву с криалијама. Ту га негде Јеленка и напусти, врати се његовој родбини, где најзад и Гица дође.

Али Гица није могао дуго мировати. Год. 1820 он се одметне опет у хајдуке задавајући Милошу грдне неприлике.³ Најзад гоњен од српских власти пребегне у Влашку где се прославио као један од највећих разбојника, а његова је жена остала у Србији да се прослави својим љубавним авантурама. Из једнога писма од 22 јула 1820 видимо да је Милош био наредно да му се пошаљу сви сродници Гицини у Крагујевац, и он пише Марку Абдулићу под тим

¹ Држ. Арх., К. К., 26 април. 1822. Милош Јеврему Обреновићу.

² М. Петровић, *Финансије и Установе*, I, стр. 830. — Вук, *Скупљ. Истоп. Свеси*, I, стр. 262—263.

³ Види стр. 319.

датумом како „одпушта Гицину жену и све сроднике Гицине, под тим уговором да мајка и жена пребуду у Пожаревцу до даљег... решенија...“¹ Шта је било с њом даље не знамо, тек видимо да је у јануару 1822 год. била у Панчеву, где је имала удату сестру или неку блиску рођаку. 26-ог јан. 1822 год. Милош пише једном своме нижем агенту у Панчеву, неком Павлу берберину „да пошаље Јелену Гицину овамо и да ју Белци преда, који ће с њом у Крагујевац доћи, јер је овде потребна због обученија Петрије дитери Господарева у женским пословима.“

Јеленка је била употребљена за службу око деце и око Љубице. Тако је 1823 године пратила кнегињу у посети код везировице, жене Абдурахманове, као тумач, јер је знала језике њене, турски и влашки. Везировица је била Влахиња. Те је године још Милош извесно био с њом у тешњим односима. У октобру он ухвати да она има некакав новац код себе. Сумњајући да тај новац није његов и да Јеленка гледа да дође само до пара, или да га није добила од некога другог, а сумњао је на Ђорђа Протића, који је радо трчао за женама, он поведе истрагу, која је вероватно испала у корист Јеленкину.² Иначе она је била окретна, жива темперамента, хистерична и каприциозна.³

Јеленкин се положај утврдио код Милоша кад му је у марту 1826 године родила сина, који је на кр-

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. 22 јул 1820.

² *Id.* Под 13 окт. 1823. Милош Вузу Глигоријеви у Пореч. Да испита матер Гицину да ли је иста *Гициној Јеленки* од Гицине стране слала новац и какве и од које сорте колико „јер су се овде неке паре код ње нашле, а она каже да је преко ње од Гаце добила. Протић каже да су његови новци“. — Овај је одмах послао човека Гициној матери која је тала била „у Врчерови селу у Валахији“ и обећао му сто гроша награде ако је буде умео испитати. Гицина је мати под заклетвом поговрдила „да је она сама Јелени у Цесарији дала, кад су га Валахије пребегли, два дуката цесарска велика по от 4 дук. п... 10 цесарских мали... а када је мати Гицина у Крагујевац лави долазила исала је при себи свега 12 гроша, 10 гроша лакле за трошак Јелени дала а два гроша при себи за трошак задржала с којим се навраг вратила...“

³ *Id.* Под 28 мартом 1827. Милош наређује Кунберту да иде у Крагујевац и лечи Јеленку „од хистеријама.“ — 8 феб. 1827. Др. Вито Давидовићу: „Il faut avoir la patience... pour faire le médecin de ce diable-là, e vous assure qu'elle est devenue insupportable...“ Вели да је навела праведни посете по снегу до колена.

штењу добио име Гаврило. Од тога времена она је управо друга Милошева жена и показивала се јавно уз њега. Јеленка или *Мала Госпођа* живела је стално у Крагујевцу док је права *Госпођа* Љубица с осталом децом живела у Београду и Пожаревцу, где их је Милош обилазио од времена на време, нарочито о великим празницима. У крагујевачком конаку Јеленка је била све и сва и имала је утицаја на Милоша толико колико га је једна жена могла имати: њена протекција није била на одмет ни браћи његовој. Она је понекад хуљиво поступала са светом као што је то и Милош имао обичај.¹

III

У септембру 1826 мали Гаврило се разболи од грознице, коју је на њега дојкиња пренео. Из аката видимо да дојкиња узима „хицу“ а да због детета иде у манастир Драчу. Али узалуд. У новембру детету је било врло рђаво. 13 нов. Јеленка пише Милошу у Пожаревац: „Не бих била рада емућивати увеселеније које у кругу бегова [тј. Милана и Михаила] у Пожаревцу имате известијем о стању Гаврила нашег по дужност ми је јавити Вашем Сијатељству како се наоди.“ Грозница непрестано траје, дете „по вас дан главице не диже и очи једнако држи затворене, само дише, нити плаче, само јечи... жилица [пуле] куца му брже бити не може.“ Јеленка полаже једину надежду на Бога.² Добивши тај извештај Милош одговори 14 новембра: „Љубезна Јеленка! Из писма вашег... видео сам с највећим прискорбијем положеније у којем се Гаврило мој наоди. Ја, у овом случају, немам осим Бога другог прибежишта и њему препоручујем болника мојег. Доктори... сумњам да ће му што помоћи, но слушајући за игумана боговађеског да молитвама и другим лековима ситној деци помаже, учинио сам наредбу да управо к вама дође и детету молитве чита“...³

¹ Вук Грађа за *Српску Историју нашега времена*, тол. 74.

² Држ. Арх., К. К., Јеленкин дос. 13 нов. 1826.

³ *Id.* Под датумом.

16-ог нов. Милош пише: „Шилући вам мало рибе — мало, велим, јер је вода малена и зато риба веома слабо пада — желим да се с апетитом поједе, и препоручујем да ме о стању Гавриловом што скорије известите, ибо ја овде успокоењенија неимам, особито неки чудновати санови чине ме од свашта бојати се и подозревати“...¹ Три дана доцније Милош шаље Јеленки маст „оподелток“, којом ће често мазати Гаврила „по частима далка,“ сем тога препоручује јој да нађе добар пелен, скува у белом вину и да тиме облаже детињи трбух. „Притом непропустите кадшто и младог голубића заклати и издробивши кости у њему распорите га на две половине и по том врућег, посолливши добро шећером, обложите дете такође...“ Љубица је узела сасвим учешћа у овој ствари, јер Милош пише у додатку: „Врућим пеленом парите дете често и само кад хоће да спава нека... пелен на њему остане, и Љубица каже, ако се у свему овако поступало буде да ће се морати дете до 15 дана излечити.“ „Ти дрвени доктору, завршује Милош, чувај се да дете не опариш, после биће: последња горша првња.“ Ово се односило на Давидовића, који је био секретар Милошев, па и Јеленкин, а по нужди и лекар и болничар!

Око 15-ог нов. стање се болесниково поправило. Међутим Милош није извештавао тачно о свему и дошао је био „до очајанија.“ „Да сте онај пар, пише он 19 нов. Јеленки и Давидовићу, обоје пред мене изашли однекуда, кајао би се може бити... после шта сам учинио!“ Најзад он изјављује наду да је боговађски игуман већ у Крагујевцу, а наредио је да дође и доктор Вито: „да видимо шта ће молитва шта ли ће лекови учинити моћи“...² Извештај од 19-ог нов. из Крагујевца гласио је сасвим повољно и у корист боговађског игумана и ако су и друга средства употребљавана (пелен, оподелток, голубићи), а нарочито што је дојкиња, по наваљивању Јеленкину, престала

¹ Држ. Арх., К. К., Дл. Под 16 нов. 1826.

² *Id.*, 19 нов. 1826. Милош Јеленки и Давидовићу.

јести пасуљ, паприке, бели и црни лук. 21-ог нов. Милош је срдачно поздрављао игумана преко Јеленке и Давидовића, и уверавао о своме благовољењу. „По том подајте му 50 гроша на пут и уверите га да ћу ја знати и друкчије наградити труде његове и већ учинио сам наредбу да му... једно количество ране дође, у чему знам да највише оскудева“...¹ Доцније се Милош морао бавити једним скандалом који се десно између игумана и његовог ђакона баш „кад су у Крагујевац ишли да Гаврилу... молитву читају“...²

Болест је понустила али није прошла. 22-ог новембра дошао је у Крагујевац доктор Вито: сутра-дан игуман боговађски вратио се у свој манастир, примивши с благодарношћу Милошев дар и поздраве. Лекар је дао своје мишљење, да се дете не може излечити докле његова дојкиња не промени режим. Вито Ромита није знао кога више да осуђује, да ли ову глупу и побожну жену, која више воли да умори једно невино створење, него да мрси, или попове који распростиру овакве заблуде.³ Добивши лекарев извештај Милош се окрене Јеленки зашто му она није јавила да дојкиња није ракију и једе таква јела која трују храну детињу. „Неизостављам ти препоручити да одмах... промениш систему јела и пића докле... ако не испуниш ово одмах када дођем тамо обесити те с њом заједно о крушци“...⁴ 27-ог нов. Јеленка одговара да је дојкиња пре докторова доласка „ принуђена“ била на друга „питателна јела и за дете здрава“, и да је почела мренти чим је добила Милошеву претњу од 24 нов. По извештају од 29-ог стање је детиње врло добро.

30-ог децембра Милош пише Јеленки, којој се није допала она претња вешањем: „Морао сам и вас у то умешати, да би Станицу [дојкињу] с тим боље препао, но како дознајем ниете ме могли онако разумети

¹ Држ. Арх., К. К., Јеленки дос. 21 нов. 1826.

² Држ. Арх., К. К., 141. 12 март 1827. Језрем Милошу.

³ Држ. Арх., К. К., Лекари. 5 дек. (п. к.) 1826. Др. Вито Ромита Милошу.

⁴ Држ. Арх., К. К., Јеленки дос. 24 нов. 1826. Милош Јеленки.

као што сам ја мислио... То је само за то било а ништа друго!..." Милош завршује овако: „Ви сада имате, како чујем, добар кашаљ и штета би била изгубити га, за то да не би у том какву жалост претрпели без невоље советујем вам да добро паприке киселе, рибе слане и купуса некувана с паприком једете, и то ће вам кашаљ у целости одржати... Ово је мислим добар совет за онога који невиди од куд му зло долази, а питајте браца Давидовића, мислим и он ће вам овако казати. Ја бих желио знати одкуда је баба она која је Гаврила окупала те га је грозница пустила, наградио би ју сироту! Поздравите ми Гаврила љубезно и кажите му да ће бабајко тази по прослављенију Св. Николе тамо доћи." Шаље две свеће за цркву о Св. Николи. Јеленка је послушала и од 30 нов. почела мрести.

26 март 1827, дан рођења Гаврилова, свечано је прослављен. После службе у цркви дошли су на част кнезови Крагујевачког и Народног Суда, кметови варошки и свештенство. Веселу је присуствовао Јован Обреновић с Мелентијем Павловићем. За столом су служиле жене из вароши. Било је весело, пило се за здравље кнежево и његове породице, итд., али Гаврило и Јеленка нису били присутни, јер су били болесни.¹ 28-ог марта 1827 Јеврем пише Милошу из Шапца: „Брат Јован из Крагујевца јавно ми је да нам је прељубезни Гаврило наш са свим ослабио и у великој опасности! Бог премилостиви на анђелску невину његову душу и на толике молитве родитеља и еродника његових нека се смиљује, нека га исцели и с тим узнемирена срца наша успокоји!"...² Што је дете било болесно није ни чудо. 4-ог феб. 1827 Јеленка је писала Милошу да „Гаврило свагта једе и прилично, а највише киселе ствари, а и вина није, једним словом ја сам толико срећна да ваше отеческо срце у овом призрењу савршено успокојити могу."

Дете је тако готово непрестано боловало, грознице и цурење ушњу слабили су његов организам,

¹ Држ. Арх., К. К., 27 март 1827. Јеленка Милошу.

² Држ. Арх., К. К., 28 март 1827.

док се није угасио 30 јан. 1828 године у Крагујевцу. Милош је био изван себе од туге. Другог фебруара Јеленка му пише у Пожаревац: „Ево данас оном ког смо више него зеницу ока чували, љубили и грлили... ону одадосмо дужност која му је на земљи пенујућеном остала, саранисмо Гаврила, поред Маричиног сандука. Погреб је извршен и по закону Божију што боље бити може, а и од стране људске ништа изостало није, што се само учинити могло. Господин [Мелентије Павловић] је с овдашњим свјашченицима по чину црквеном сprovedио и опојао упокојеног... и кости Маричине претпо. Господар Јован... учинио је оно што би иначе ви присуствијем вашим учинили, а и Глумац од стране војене учинио је да се погреб... по све велеколено и торжествено совершио." Даље Јеленка, извештена о великој Милошевој тузи која му и живот доводи у опасност, покушава да га утеши, позива га да обрати родитељске очи на децу његову која га жива окружавају и да се ести дужности које га очекују. „За љубов њову и срећу будућу утешите срце ваше и успокојите силе ваше и душевне и телесне. Ја сам поток суза пролила и печал моја граница нема... губитак је мој... претезнији, јер што у овом губите, у остатку вашем — Бог да га невредима на многа удржи љета — допoлноено вам је. Но ја... несрећна овога света одкуд недостаток овај утехе будуће и радости допунити надати се могу?! Он ми је син, он кћи био и надежда крепка свака добра и среће... и њега јединог судбина ми подкраде неповратимо"...¹

IV

И после Гаврилове смрти Јеленка је остала у истој милости код Милоша, који је увек пазио да се Љубица при својим путовањима не сусретне с њом или предузимао мере да не дође до скандала.

Тако је једном, почетком октобра 1829 године, Милош известио Јеленку из Пожареваца да ће Љубица

¹ Држ. Арх., К. К., Јеленка пис. 2 феб. 1828.

преко Крагујевца ни у посету својој породици. На то ни-
 емо Јеленка одговори 8-ог октобра ово: „Моје о грозници
 вашој безпокојствије умложило се и увеличало тим које
 ми о доласку Госпођином јављате. Мени није нити бити
 може противно, Господару, што Госпођа к роду своме
 нији жели и намерава. Сваки своме тежи, рад га је
 и видети и посетити. Зашто дакле иста жеља и Го-
 спођи, која вас је о том много пута и одавно молила,
 испунила се не би? И мени би заиста мило и драго
 било да им учините по вољи. Но молим вас, Госпо-
 дару, покорњејше, и љубим вам и скут и руку да ми
 опростите милостивјејше што вам истину казати усу-
 ђујем се, да ја нити могу нити смем дочекати Го-
 спођу овде. Ја вам благодарим и повторително руку
 љубим што ме блажите и уверавате да ће о свему
 том ваша... брига бити, но ја се никако приволети не
 могу, нити смем остати овде и дочекати ју у конаку.
 Не знам баш кад би и ви с Госпођом заједно дошли,
 ако бих се приклонити смела остати... и око вас бити
 се, а овако кад ће она сама... овамо... никојим начи-
 ном зауставити се не могу, већ ћу принуђена бити
 буди куд из места овог уклонити се...“ Иначе спре-
 миће све за њен дочек.

11-ог октобра Љубица је пошла из Пожаревца
 с Миланом и Савком. У њеној су пратњи били Мелентије
 Павловић и Василије Поповић, који су имали да мотре
 да се каква несрећа не догоди. Јеленка је остала у
 конаку и изашла пред Љубицу и пољубила је у руку.
 Али јој не преда никакве бошчалуке, који су били
 послати у конак за кнегињу и које је, узгред буди
 речено, Јеленка присвојила и растурила. Милоша су
 о тој сцени, где се све лепо свршило, известили Ме-
 лентије Павловић и Василије Поповић. Ну Милош је
 хтео од Јеленке извешће и укори је што о томе ћути.
 „И ја бих о дочеку штогод казала, одговара Јеленка
 извињавајући се, да ми се у оно време што особито
 догодило. Ја сам од моје стране, Господару, све чинила
 што ми је год сумња и страх, којим сам пуна била... чи-
 нити дозвољавала...“

Односи с Јеленком и љубав према њој нису оме-

тали Милоша у споредним и пролазним љубавним
 подвизима, у толико пре што је Јеленка у томе по-
 гледу била попустљивија него Љубица. Његова страст
 да гледа женскадију око себе све је више расла, он је
 радо гледао да му жене и девојке играју кола или да
 га дворе као каквог пашу.¹ „...Свечем и недељом, вели
 Вук, морају све најлепше и најмлађе жене доћи
 ујутру у двор, да Милоша, кад долази из цркве, на
 кашњи срету и у руке да изљубе...“ Ту су чест мо-
 рале указивати и Јеленки, његовој милосници. Затим
 су служиле како њега тако и његове чиновнике и
 знатније варошане — који су га обично пратили —
 разним ђаконијама. „Између ових жена опет најлепше
 и најповољније, или оне с којима је он рад е...у да
 збија, морају остати да послужују и око асталга, кад
 се руча; кад су пак каке особите части, онда и првих
 чиновника... жене морају доћи да послужују око асталга,
 и. п. у Крагујевцу жена Давидовића... а у Београду
 и по дворовима око Београда, жене обојнице Симића...“²

Оваква дворба није морала да значи ништа рђаво
 за прве чиновнике, Милош је пазио да у томе по-
 гледу не вређа своје људе; али је наравно била
 опасна за свакога према коме је он мислио да не
 треба да има већег обзира. Његову карактеристику
 према женама дала је најбоље жена му Љубица, пред
 своју смрт у Новом Саду 1843 године, кајући се за
 трагичну смрт Петријинцу. „Много грехâ имам, гово-
 рила је она, њих ће ми милостиви Бог све опростити,
 али што својом руком убих ону жену, бојим се неће
 ми никад опростити! Куд ме занесе моја женска
 памет? Кад бих ја убијала све његове пријатељице,
 могла бих побити толико света! Грешна друга, шта
 учиних“!³ Заиста Милош је остао неуморан љубавник
 до у дубоку старост; какав је био у Србији такав је
 остао и у изгнанству.⁴

¹ Вук, *Грађа за Српску Историју нашега времена*, I, 74.

² *Врхова Прејанско*, II, стр. 645.

³ М. Ђ. Милићевић, *Жиза Милош и Причала*, Нова Збирка стр. 100.

⁴ М. Гавриловић, *Милош Обреновић и Вук Ст. Караџић*, стр. 86 и даље.

ГЛАВА XXXVIII

УДАДБА МИЛОШЕВЕ КЋЕРИ ПЕТРИЈЕ

мај 1824

- I — Кандидати: П. Демелић, Текелија, Маленица, Т. Х. Бајић и син Лазара казанџије из Ирига. — Састанак Милошев у Остружници с Т. Х. Бајићем и стрицем му 11 марта 1824. — „Обележје“.
- II — Прелазак Бајића у Србију и прошевина (5 маја). — Припреме за венчање у Београду. — Скуп сватова у Београду. — Изгледи за весеље. — Везирова љубазност и обећања.
- III — Венчање и весеље (25 мај). — Везир није одржао реч да ће доћи на весеље. — Милошева срдња због тога. — Дарови о венчању.
- IV — Петријин прелазак у земунски контумац (27 мај). — Милошев благослов. — Бављење Љубичино у Београду. — Петрија у Земуну. — Њена ношња, непоменост и њена нова породица.

I

Старија кћи Милошева Петрија родила се крајем јуна 1809 године. Тек што је ушла у тринаесту годину затражи је В. Демелић трговац у Бечу и богат сопственик земље у Паљеви у Банату, за свога брата Петра. Милош одговори да је млада и да је не мисли још удавати.¹ Ипак 27 дек. он позове В. Демелића да му дође с Петром 8-ог јан. 1822 у Крагујевац.² Шта је било на састанку не знамо, тек се види да

¹ *Држс. Арх.*, К. К., Дп. 29 окт. 1821. Милош В. Демелићу. — *Истор. Врскова Преписка*, I, стр. 94—98. — *Ami-Воиџ, La Turquie de l'Europe III*, стр. 259, вели да се Петрија родила јула 1808.

² *Држс. Арх.*, К. К., Дп. Под датумом. — *Вук, Преписка*, I, стр. 93 и даље.

се је у јулу 1822 године Милош био „готово еклично дати кћер своју за сина Лазе казанџије из Ирига у Срему,“ остало је било још да тога младића види;¹ Петрија је тада имала тринаест година. 22-ог септембра поручивано је поменутом казанџији да буде готов доћи на састанак заједно са сином да се ствар сврши.² Али се ствар не сврши и ми видимо друге кандидате. 22-ог октобра Лазар Х. Бајић, земунски трговац, који је тада и раније стајао у трговачким односима с Милошем, тражи Петрију за свога синовца Тодора; у децембру су се обраћали Милошу Текелија и Маленица, Срби велепоседници у Угарској.³ До половине 1823 Милош је размишљао о тој ствари и раснитивао се о имању просијлаца Митрополит Стратимировић је препоручивао два последња кандидата као богате људе и из угледних породица, нарочито Текелију. Милош пристане на Текелијина синовца.⁴ Почетком септембра Текелија је очекиван да са синовцем дође у Крагујевац, у августу Милош је куповао некакве дијалеме, из Земуна су набављани порцелански тањира, „супшисле“, шоље за „сос“ итд.⁵ Али гости не дођу! Милош врло љут нареди Петру Тодоровићу Шимићу трг. у Ковину, који је управо и био проводација, да престане по овоме радити и да се Текелија не труди долазити у Србију кад то досад није учинио!⁶

Тако се Милош у новембру враћа првом кандидату Демелићу, који буде позван да дође у Крагујевац око 19-ог јануара 1824. 24-ог јануара Милош пита Јеврема Обреновића да ли су Демелићи, враћајући се из Крагујевца, већ дошли у Пожаревац, шта говоре, да ли се туже или фале?⁷ Ствар се дакле није

¹ *Држс. Арх.*, К. К., Дп. 19 јул 1822.

² *Id.*, 22 септ. 1822.

³ *Id.*, 27 дек. 1822.

⁴ *Id.*, 27 дек. 1822; 27 јан., 6 феб., 8, 19 јун, 30 јул 1823 год.

⁵ *Id.*, 1 и 31 авг. 1823.

⁶ *Id.*, 13 и 14 септ. 1823.

⁷ *Id.*, 22 нов. 1823, 14 и 24 јан., 5 феб. 1824.

свршила. Најзад Милош се окрене просиоцу, коме је досад најмање пажње поклањао, Тодору Хаџи-Бајићу, синовцу Лазара Хаџи-Бајића трговца и економа земунског. Али су дошле интриге. непријатељи Бајићеви тврдили су да „момче“ има „фалинку“, тј. да је „кратког вида“.¹ Наум Пчко, који је био проводација пита под заклетвом свога зета у Земуну Нану Бумбу и још једног трговца, који одговоре да је кандидат здравог састава али „средњег вида“,² и да води сву трговачку преписку свога стрица на српском, грчком и немачком језику. После овога, 11-ог марта, Милош се састао с Лазаром Хаџи-Бајићем и Тодором у Остружници. Ту су била и Милошева браћа Јован и Јеврем. Ствар није одмах свршена. Милош није ништа говорио о послу за који су се и састали. Он и његова околина, говорећи о другим стварима, посматрали су Хаџи-Бајићева синовца „приљезно с критическим очима“ да би „на внешнеости тела његовог што недостаточно“ открили, али ништа не нађу, јер је „јестество с младићем овим тако милостиво поступио да му ништа од свог богатства задржало није;“ свима који су ту били младић се допадне. То је физички испит. Другог дана Милош позове из Земунa и друге људе „разног звања и својства ... пријатеље и непријатеље Бајићеве,“ и стане их „искушавати о моралном обхођењу младића овог.“ Сви су једногласно одговорили да је Тодор „у сваком прирењу добар и достојан“ назвати се зетом кнежевим.³ Тада Милош позове поново Лазара Х.-Бајића и Тодора у Остружницу с препоруком да понесу што је потребно да се обележје изврши. Тако 15-ог марта „по довољном разговору и чести“ приступили су „обичним церемонијама“ и Милош је примио „обични

¹ Држ. Арх., К. К., Дп. 12, 24 феб. 1824.

² Држ. Арх., К. К., 90, 25 феб. 1824. Ђ. Поповић и Н. Пчко Милошу.

³ Држ. Арх., К. К., 13 март 1824. Веаир Милошу. Чуо је да је Милош „интанио“ своју кћер, жели јој срећу и шаље јој на поклон један самур-бурак и један „михтар шеверлему“ са жељом да прими у чести и носи у здрављу. — 14 марта Милош благодари на дару.

дар девојачки“ и утврдио „пријатељство“ с Хаџи-Бајићем.¹ Истог дана он је јавио Љубици у Крагујевац да је ствар свршена. Из тога је писма Петрија видела да је испрошена.² Јављајући овај догађај депутатима у Цариград Милош вели: „Имао сам и од других отмених лица цесарских понуђенија за Перку, по ниједан младић ми се овако није допао као овај Бајићев синовац!“

Почетком маја требало је да се изврши у Крагујевцу „виденије младенцев“ и прошевина, оно у Остружници било је „само једно обележје.“ Дотле су живо чињене припреме за дочек гостију: поправљају се путови, спремају преноћишта на путу, купују па и позајмљују ствари.³

II

Бајићева породица прешла је у Београд 30-ог априла. 1-ог маја гости су поћили у Ришњу, другог у Белосавцима; ручкови су били припремљени у Корачници и Чумићу. Кад су пошли из Белосаваца један је суруџија одмах отишао у Крагујевац да јави кад ће од прилике стићи. 3-ег маја у вече стигли су у

¹ Држ. Арх., К. К., 196, 28 март 1824. Милош депутатима.

² Држ. Арх., К. К., Дп. Под 15 и 16 мартом 1824.

³ Држ. Арх., К. К., Дп. Под 24 мартом 1824. Милош Н. Пчку. Да наручи у Беч сребрну чашу и сажљик. „На чашу и сажљик са стране да буду ова украшења: с једне стране сербски грб, с друге један војвода са самур-капакот (дрезином), с треће Господар на коњу, под ногама коњски-јез војени знаци као: коља, барјаци, топови, на глави Господарев-ј риторски (хелм) капак, с десне и лево стране по један анђел, једном руком држећи језу ваца дорберов а другом трубе.“ — Поручује му да пошаље и набављену воду на стене. — 7 апр. Милош наручује А. Симићу у Београд да му набави из Земунa или из Н. Сада „12 кожних зелених етолица“. — 18 апр. негме да пошаље: 3 цента мутмела, 200 главица целера, 60 комада малих и 15 великих аемичака, 10 ова сувог грошја крупног, 5 ова ситног, 1 сандук фиде, 60 лимунова, 40 поморанџи, 2 лота мушкатела. — 1 маја Милош Вучићу. Тражи да му позајми „један од његових нових јоргана... за госте, који ће скоро из Земунa приспети.“ — 29 апр. Милош наређује Јеврему у Шабац да му пошаље своја нова каруца, итд. Види Дп. од марта до половине маја 1824. — 8 апр. Милош Н. Пчку: „да упита пријатеље (Х. Бајиће) за хаљине девојачке оне ли бити европејске или турске. Ако би хтели на турски начин да зна, или европејски да учини наредбу да би се могло што из Беча добавити.“ Остало је да хаљине буду како се у Србији носило.

Крагујевца. С њима су били и Наум Ичко и Н. Хаџи-Брзак и још два-три земуњска трговца. Тада су се и младеници видели. 5-ог маја била је права прошевина и сутра-дан гости су отишли. Венчање је одређено о Духовима у Београду, да се многи сватови које би Хаџи-Бајић довео не би трудили чак до Крагујевца.

Изгледи за весеље били су врло леви. Везир је изјавио своју особиту радост кад су му београдски кнезови казали да ће венчање и весеље кнежеве кћери бити у Београду и обећао је да ће лично присуствовати. То је била велика почаст. Извештен о томе Милош је писао везиру 14-ог маја: „Ја свагда сам почитивао вас за мојега оца и оца деце моје и ових дана послаћу децу моју тамо под ваш светли и отечески скут“.¹

Сад су дошле припреме за само венчање. Један део Петријине спреме купљен је у Пешти, други је спреман у Београду.² 7-ог маја Милош пише Митру Којићу, економу свога конака у Београду, да набави меса, пића и остало за весеље „толико да се ни у чему какова недостатка неопазим... и да се неосрамотиме.“ Истога дана пише и Ђ. Поповићу да је дознао да ће Л. Хаџи-Бајић свима кнезовима, који се буду на весељу десили, „по један капут обући“ те да му поверљиво достави да ће бити деветнаест кнезова, али да он више капута спреми: „и они да буду сви од добре чоје и добро начињени да се они не осрамоте за овакови њив дар, а ја знаћу моју отеческу љубов и милост на децу нашу излити и при том и благодарност моју старом пријатељу засведочити.“ Капите добри мајстори у Београду да начине; „макар их ја платим,“ вели Милош.³ 17-ог маја он је поручивао Л. Хаџи-Бајићу да пребаци из Земуна „једну добру слушкињу“ неколико дана пре њихова преласка „да се Петрија научи нешто њиховим обичајима.“

17-ог маја Љубица, Петрија, мали Михаило и Јеврем Обреновић с нахијским старешинама и многом

¹ Држс. Арх., К. К., Дп. Под датумом.

² Држс. Арх., К. К., 140. 20 мај 1824. Јеврем Милошу.

³ Држс. Арх., К. К., Дп. Под датумом.

послугом пошли су за Београд. Међу њима су били Василије Поповић и Јован Мићић са супругом Мирјаном (сестром Љубичином). Време је било врло рђаво. До петровачког потока испратио их је Милош са старијим сином Миланом. Ту се растао с ћерком и „весеља живицу смуштенија и скорби чувствовао“, те се по обичају и не опрости с кнезовима.¹ Четири дана доцније он је писао Василију Поповићу да га за то извини код кнезова и да им опише „тежину чувствованија Господарева да је ово прво весеље свог детета дочекао и сам лично учесником тог весеља бити не дозвољавају му времена обстојатељства.“ Милош је изјављивао жељу да све буде весело као да је и он међу њима: „Браћа и онако знаду Господарево положеније... није нуждно ни описивати га“.²

19-ог маја у два сахата по подне Љубица и њена пратња стигли су у Београд. Ту су затекли већ Јована Обреновића са женом му Круном, Петра Вулићевића са његовом женом Босиљком, и Томанију Јевр. Обреновића, која је из Шапца дошла водом, и друге ближе и даље рођаке с кнезовима из суседних нахија.

Од 21-ог до 23-ег маја Милош је издао последње наредбе шта се има све учинити. По чијим ће се обичајима извршити венчање било је врло важно питање. По србијанским или пречанским? У првом моменту Милош је мислио да то остави по „оностраним церемонијама“ ако то пријатељи захтевају, тј. „да невести глава превесом не покрива се.“ Али се после предомисли и „определително“ препоручи Љубици и Јеврему „да се у точки венчања са свим по нашим обичајима“ владају и да се ни мало не држе оностраних; кад се после венчања врате у конак могу оставити пријатељима „предузети своје обичаје“.³ Наредио је да се два коња — за које је Јованче татарин ишао у Ниш да купи — један у пуној опреми а други само црвеном чохом покривен предаду младожењи. Сестрама

¹ Држс. Арх., К. К., Дп. Под 17 мајем.

² *Id.*, 21 мај 1824.

³ *Id.*, од 21 до 23 маја 1824.

младожењиним поред уобичајених бошчалука да се даду лахор-шалови, и то Љубица да да свој; али ако јој је то жао да нађе какав други, другој се може дати шал Ђорђа Поповића Ђелеша: браћи младожењиној дар по нахођењу. С Петријом да пређу прѣко две слушкиње, нека удовица и једна девојчица: Петрији се шаље хиљаду гроша да промени у ситан новац за давање бакшиша на оној страни. Ако везир дође на весеље да се обдари бошчалуком и да му се учини част која му припада.

Милош је био нарочито добро расположен према везиру, јер је он себи звао Љубицу и Круну, лепо их примио и испратио, најављујући своју радост због овога весеља и намеру да у њему узме учешћа. То је учинило да Милош поверује да везир „није са свим неваљао човек веће да има и човеческих чуства.“ Абдурахман је био изјавио и жељу да види све чланове кнежеве породице, те Милош нареди да му оду Љубица, обе снахе и деца. Ако би везир дао Петрији хаљине, које су као што га је извештавао Ђорђе Петровић, везиров базрђан-баша, да му лепо заблагодаре. Како је везир био још ставио на расположење за весеље све што има, то да се не би нашао увређен, требало му је нешто затражити. Милош је наредио Јеврему да се договори с везировим базрђан-башом, а по мало и ерпским уходом, шта би се од везира могло затражити за весеље. Тада, вели Милош, „замолите га у име моје да вам [то] уступи, будући, речите, да се овди што таково ваши није могло!..“ Како су се београдске ерлије надале да буду позване на весеље, Милош је наређивао да и о томе проговори прво с алај-бегом а после с поменутиим базрђан-башом и да види да ли ће та гозба бити повољна везиру. Ако он не би имао што против да приреде гозбу тек кад гости пређу у Земун; најзад кад се весеље сврши да замоле везира да допусти својој хануми да изађе с Љубицом и женама где на теферич или зијафет; да то приреде у пољу или конаку и почасте се што боље могу „нбо видим да је веома рада гди год за неки сат из апса изаћи и с нама провести се.“ Ако везир

одобри Милош је заповедио да га одмах известе о томе да би послао хануми једне минђуше на дар.¹

Уочи венчања Абдурахман је звао Јеврема и распитивао „је ли обичај при оваковом весељу... употребити свирке и бацати у ваздух ракетле...“ Јеврем одговори да то оставља на његово „отеческо расположење.“ — „Да је мало леише време, рекне везир, ја бих изнео све своје шаторе на Калемегдан, онде седео и цилит играо, за све време док весеље траје, сад пак кад се овакво време десило, ја ћу после службе и венчања доћи у конак, пробавити тамо сахат или мало више, сеир учинити и вратити се у моје сараје...“ Јеврем му приступи скуту у име кнежево и замоли га за опроштење „ако што, не будући сасвим спремни или не погодивши како треба, не би учинили по његовој вољи.“ Везир одговори да се за то ништа не брину, и да ће са своје стране све учинити што може „како када је сина свога женио“.²

У суботу у вече везир је послао у кнежев конак своје ангчије (куваре) који су целу ноћ припремали јела за њега.

III

Венчање и весеље је свршено по програму. Првог дана Тројица, 25 маја, Петрију је свечано венчао митрополит Агатагел. Веселе је било велико. После венчања Срби су с допуштењем везировим бацали цлотуне, везир је чак био послао своје војнике да стражаре да се сватовима не би догодила нека непријатност. Све је било „велелешно“ и „торжествено“ нарочито „весело.“ Митрополит Агатагел, доцније патријарх, с Наумом Ичком из камилавке је био. Наравно Милош му није замерио. Напротив послао му је за венчање 2500 гроша! Али ретко бивају овакве ствари без инсидана. Тако је било и овом приликом: везир није присуствовао весељу и ако је то свечано обећао. Баш

¹ Држ. Арх., К. К., Дл. 23 мај 1824.

² Држ. Арх., К. К., 140.

кад се очекивао његов долазак, он јави да не може доћи на ручак и да је послао своје шаторе код ћерамиџиџица, које су биле између данашње Херцеговачке улице на западно к Сави и уза Саву. Срби су то приписивали интригама кадиџиним и других Милошевих непријатеља. Изненађени Срби пошљу Ђ. Поповића везиру с молбом да им укаже част и да их посети и Милоша заступи. Везир одговори да није рад узнемиравати госте при весељу, најзад и да не би знао ни понашати се како треба, а кад весеље прође он ће почесто долазити у конак и хануму слати. Тако, Абдурахман изишавши код ћерамиџиџица, позове к себи Јеврема, Јована и младожењу Тошу и они му отиду на подворење. Везир их је лепо примио и обдарио: Јеврема и Јована „обичним ћурковима“ а Тошу „прилично добрим капутом.“ Петрији је послао једно цубе. За поставу тога цубета покварио је један ћурак Мараџиџини. После два дана Петрија му је послала као уздарје један бошчалук.¹

Факат што везир није дошао на весеље изненадио је Милоша и јако га ражљутио. И ако је он сам држао да је за везира „пристојније“ да не долази у „калабалук“, он је после онаквих лепих обећања осетио сву „непристојност“ његовога поступка, који је „презрителан и уништителан.“ Ђорђе Поповић је добио наредбу да то везиру стави до знања и ако буду он или његова ханума хтели доћи у конак, да одговори да се кнегиња спрема на пут. Али неколико дана доцније Милош се опет предомисли и нареди да кад ханума дође да је лепо почасте и обдаре.²

О свадби Петрија је добила за оно време богате дарове. Јован Обреновић 57 овнова и 3 краве; кнезови Василије Поповић, Јоксим Милосављевић, Вучић Перишић, Јован Мићић, Милосав Ресавац, Петар Вулићевић, Вуле Глигоријевић, Милутин Савић, Ђорђе Парезан, Милета Радојковић, Марко Штитарац, Павле Даниловић, Милутин Петровић и будућана Симо

¹ Држ. Арх., В. К., 140.

² Држ. Арх., В. К., Д.

Паштрмац сваки по десет акова вина и по десет овнова; Лазар Тодоровић секретар Милошеве канцеларије за себе два акова „добре шљивовице,“ Лазар Тодоровић и остали секретари канцеларије десет акова вина и десет овнова; Никола Станковић једанаест и по акова вина и десет овнова; Никола Катић, Јован Вићентијевић и Живко Михаиловић сваки по пет акова вина и пет овнова. Митар Којић надзорник конака пет акова вина, Београдски Суд десет акова вина и десет овнова, Смедеревски Суд с осталима четрдесет овнова; трговци: Никола Луђевица, Павле Радомировић и Петар Топаловић, сваки по два вола. Свега две стотине и један и по аков вина, 297 овнова, шест волова и три краве.

Много су занимљивији поклони београдских трговаца, еснафа и др. Ти поклони најбоље обележавају богатство приложника:

Абдурахман, београдски везир, дао је „једно цубе од стофа са самуром постављено, једну антерију и једне шалваре“; алај-бег (Халил-бег) „стоф“ за цубе, материју за једну антерију, пар пануча и баклаву; Мустафа-бег, материју за једну антерију, један бошчалук и баклаву; тоџи-баша дао је једно огледало, „једно стакло ђул-суи од две оке и двадесет дула“; Керим-ага златали материју за једну антерију; Агатагел, београдски митрополит, један топ селамије; Паум Ичко, Хаџи-Никола Врзак, Димитрије Сретеновић, Микаруша Гераћи, Риста мезуџија сваки по топ селамије и по једну питу; Константин Песхар топ црвене свиле; Хаџи-Батад, Фардија, Здравко Јовановић, Мита Ђорђевић, Лазар Паичо, сваки по један топ кутиџе и по једну питу; поп Х. Јефта један топ дамгане и једну питу; Милутин Радовановић кмет београдске општине и Хаџи-Лаза абација по један топ шамаладе и по једну питу; Сима Марковић и „Пера Бранков зет“ по питу и по један топ стамбол-шалије; Илче Нано и Риста Пожаревљанин по један топ бечко шалије и по питу; Ђуро Сараџија трговац 4 сана, један послужавник и један цвет; Ђорђе Ставра једно огледало; Риста Самарџић један пар позлаћених миџуша;

Стојан, варошки кнез, пет ока кафе; Петар Призре-
нац једну позлаћену басу и једну питу; Константин
Карча две шоље, једну чашу и једну кутијцу. Еснафи:
терзијски један топ црвене кадифе, абацијски један
топ зелене кадифе, ћурчијски једну поставу од самура
за цубе, папуцијски један топ селамије, магацијски
осам јагањаца, једнога овна и три главе шећера, ме-
ханцијски десет јагањаца, једнога овна и осам акова
вина, касапски пет јагањаца и једну главу шећера,
бакалски три овна и једну врећу пиринча, еснаф ев-
рејски дао је кадифу за два цубета, један топ „стофа“
и три главе шећера. Давиче (Давид Хајим) дао је
претен од дијаманта. Палидулци су дали четири ја-
гњета и једнога овна; Бранко Марковић трговац и
Настас Криар по два овна, Ђорђе Тоска два јагњета.¹

IV

Петрија је прешла с мужем и осталим преча-
нима у земунски контумац 27-ог маја, испраћена од
својих и од кнезова. То је био уторак те су се једва
решили на тај дан. Пред полазак она је писала оцу
и молила за „отечески благослов.“ 29-ог маја Милош
јој одговара и „совершени свој благослов шаље да
са својим супругом срећна буде и задовољна и сва
блага овога света с њим неразлучно ужива.“

1-ог јуна младенци су изашли из контумаца. Пре
тога држано је за њих призивање духа у контумац-
кој цркви. Због тога Милош је приложио храму 200
фор. сребра. Љубица је остала у Београду још месец
дана да би била ближе ћерци и „опстојатељствима“
у Земуну. Тамо су ствари ишле добро, она је два-три
пута чула од ћерке на састанку у земунском конту-
мацу да је својим „положенијем“ задовољна. 23-ег
јуна Милош је наређивао Љубици да пред полазак
отиде опет на састанак с Петријом и пријатељима и
да посаветује „како Перку тако и Тошу да у миру и љу-
бави живе“.²

¹ Држ. Арх., К. К., 90, 25 мај 1829.

² Држ. Арх., К. К., Дп. Под датумом.

Све до 1829 Петрија је носила одело као што се
у Србији носило, одакле је редовно добијала антерије,
јелеке и либадета. 27-ог фебруара 1829 она је мо-
лила Милоша да о Ускресу може променити хаљине:
„да у напредак носим немеске по овдашњем обичају“.¹

Петрија је била готово неписмена. Њена писма
Милошу писао је Т. Х. Бајић, она их је потписивала
само букварским рукописом, и то обично: *Петрија
Обреновић*, а ретко *Петрија Х. Бајић, благородна ош
Обреновић!* Њен муж, обичан трговац, потписује се
скромно *Тодор Нашо Баич*. Њихов друштвени положај
био је положај обичних „биргера.“ Т. Х. Бајића сестра
Маца удала се 1829 године за Наума Димитријадеса
Македонца, шнедитера у Земуну. Али ипак Петријино
порекло говорило је много. Одмах по преласку у Земун
ишли су младенци да се представе Варадинском Ге-
нералном Команданту. У нов. 1824 године кад је зе-
мунски генерал са женом правно посету везиру с њим
су били Петрија и Т. Х. Бајић и посетили су српски
копак.

Кад је Тодор отпочео сам трговати, 1827 године,
добијао је сирове лекције од таста како се води трго-
вина, јер је Милош с Лазаром Хади-Бајићем а после са
својим зетом водио у главном своју свињарску трго-
вину, не губећи наравно из вида своје интересе. То-
паловић, Гарашани (Лука и Михаило) и др. били су
главни посредници. Иначе је ишло све као у уредним
српским породицама. 4 авг. 1825 Петрија је добила
сина који је добио име Лазар, име стрица и добро-
твора њеног мужа, 26 јан. 1827 долази на свет други
син и добије име Милош, трећи је био Наша име оца
Тодорова, а тек је четврти добио име Јеврем.³

¹ Држ. Арх., К. К., Петријина писма.

² О свему види у Држ. Арх., К. К., Прениску Т. Х. Бајића, Љуби-
цину, Јевремову и др.

ПРЕГЛЕД

ПРВИ ОДЕЉАК СПОЉАШЊА ПОЛИТИКА 1821—1826

ГЛАВА I

ПОЧЕТАК ПРЕГОВОРА И ГРЧКИ УСТАНАК нов. 1820—фебр. 1821

	СТРАНА
I — Строгановљеве примедбе на изјаву депутације. — Ренс-ефендијина критика депутатског пуномоћја. — Српски захтеви, права Архиепископских Острва, Влашке и других привилегијаних области. — Нова изјављивања и пуномоћја (10 дек. 1820)	3
II — Нове замјерке Ренс-ефендијине. — Портини изјављивања. — Депутатски савети Милошу	8
III — Хетерија. — Односи између хетерије и Милоша. — Србија и хетеријски планови	11
IV — Поруче А. Ипеплантија Милошу (24 окт. 1820). — Мисија Архиепископа Папе и пројекат уговора између Милоша и А. Ипеплантија	15
V — Тодор Владимировско и буна у Влашкој. — Упад А. Ипеплантија у Молдавију	20
VI — Прва конференција између српских депутата и Портиних пуномоћника (17 фебр. 1821). — Депутатски извештај Милошу. — Поруче односно хетеријске агитације	23

ГЛАВА II

ЗАТВАРАЊЕ ДЕПУТАЦИЈЕ И ПРЕКИД ДИПЛОМАТСКИХ ОДНОСА ИЗМЕЂУ РУСИЈЕ И ПОРТЕ март—јул 1821

- I — Вређе у Цариграду услед буне у Влашкој и Молдавији. — Строгановљеве државне. — Његова изјављивања Милошу (5-ог марта).

	СТРАНА
— Мемоар депутације Порти. — Њени савети Милошу (15-ог марта). — Портино неповерење сирам Русије. — Муслимански фанатизам. — Глас о устанку у Мореји. — Депутати стављени под надзор у Патријаршији	29
II — Цар Александар према Грчком Устанку. — Упутства Строганову. — Изгледи	35
III — Строгановљеви предлози за пацификацију Влашке и Молдавије. — Турски изгреди у Цариграду. — Патријархова смрт (10-ог апр.). — Положај депутата	39
IV — Расцеп између Строганова и Порте. — Строгановљев извештај министарству (28-ог маја). — Турски успеси у Влашкој. — Смрт Т. Владимирска (23-ог маја). — Империјалтијев пораз код Драгачана (7-ог јуна). — Руски ултиматум Порти (6-ог јула). — Одлазак рускога посланства из Цариграда (29-ог јуна)	43
V — Затварање депутације у сарају. — Њена судбина до Строгановљева одласка. — Германов одлазак из Цариграда	51

ГЛАВА III

ПРИЛИКЕ У СРБИЈИ ОД ЈАНУАРА ДО МАЈА 1821 ГОД.

I — Глас о буни у Влашкој. — Милошева узнемиреност. — Информације о приликама у Влашкој. — Упутства депутацији да што пре свршује послове. — Глас о упаду А. Империјалтија у Молдавију. — Страх од емиграната у Бесарабији. — Мере за мир и ред у Србији. — Општа стагнација. — Карактер Абдулине и Добричеве буне	55
II — Долазак Хусејин-паше Гаваноз-оглу с војском у Ниш. — Милошев протест код Марашлије и код Хусејин паше. — Узнемиреност Турака. — Објашњење између Милоша и Марашлије о обезбужању народа. — Опште неповерење	61
III — Милош тражи упутства од руског посланства у Бечу. — Куповање оружја и муниције. — Гласови о ускрњим догађајима у Цариграду. — Милош тражи од Марашлије извештај о депутатима. — Гласови о смрти депутата. — Долазак Стојана Смића из Цариграда. — Објава народу да су депутати у животу. — Марашлијина хладнокрвност	65

ГЛАВА IV

ПОСЛЕДЊИ ДАНИ МАРАШЛИЈИНА ВЕЗИРСТВА

јун—авг. 1821

I — Турске претње и страх Срба у Београду. — Исељавање. — Милошева тужба везиру и посланица Београђанима. — Марашлијине наредбе Турцима. — Исељавање се наставља. — Насилно заустављање исељавања. — Турска наспаљ у Београду, Шапцу и Смедереву	71
--	----

	СТРАНА
II — Нови турски изгреди. — Милошева представка везиру. — Милошове мере противу Турака. — Запети односи између Милоша и Марашлије. — Марашлијина болест	75
III — Анархија у Београду. — Ноћ између 16-ог и 17-ог августа. — Збор Турака у мехџема, 17-ог августа. — Марашлија у агонији. — Марашлијина смрт (ноћу између 20-ог и 21-ог авг.). — Последња промена у Марашлијиној политици сирам Срба. — Угрози те промене	80

ГЛАВА V

INTERREGNUM

I — Марашлијина смрт и панџа у Београду. — Збор Турака од 23 августа. — Држање београдских кнезова. — Страх од српскога напада споља. — Хари-Мехмед-ефендија Милошев кандидат на везирство. — Очекивање упутстава из Русије. — Турски изгреди у Београду	86
II — Назменовање Абдурахман-паше адавалског за везира у Београду. — Замена подрава између Милоша и новог везира. — Извештај депутације од 7 септембра о стању српскога питања. — Милош одузима депутатима пуномоћије (25-ог септембра)	93
III — Претеривање с Турцима у Београду. — Припреме за дочек везира. Интриге београдских Турака. — Путовање новог везира кроз Србију. — Долазак у Београд	97

ГЛАВА VI

ПОЧЕТАК АБДУРАХМАНОВОГ ВЕЗИРСТВА

I — Смрт Османа хаинадара. — Читање фермана о постављању новог везира (30-ог септ.). — Ликвидација Марашлијине заоставштине. — Држање везирово прома српским тужбама. — Српске тајне познате везиру	103
II — Карактер новог везира. — Запети односи између Милоша и везира: спор о „икрамији“, распра о једној отмици, итд. — Милошево попуштање	108

ГЛАВА VII

СРБИЈА И РУСКО-ТУРСКИ ОДНОСИ

1821—1824

— Цар Александар према Грчком Питању и Св. Савезу. — Држање чланова Св. Савеза према Русији и Порти. — Посредништво Аустрије и Енглеске. — Руски упутства Милошу о целокупној ситуацији (окт. 1821). — Милошев одговор (17 нов. 1821). — Држање Абдурахманово и кретање турске војске у Београду (нов. 1821). — Свршетак 1821-е године	115
--	-----

- II — Неуспех аустријског и енглеског посредовања на Порти (нов. 1821). — Татишчевљева мисија у Бечу (фебр. 1822). — Герерихов меморандум од 7-ог (19-ог) априла 1822. — Ново наваљивање Аустрије и Енглеске на Порту. — Портине трупе делимично напуштају Влашку и Молдавију. — Наименовање кнежева (јул 1822). — Бечка конференција (јун—јул 1822). — Каподистрија и Строганов повлаче се из политике. — Портина упорност 122
- III — Колебање руске политике и руске поруке Србији. — Германово мишљење о положају Србије према Аустрији (15 јан. 1822). — Русија се информира о турској војној снази око Србије. — Милошев одговор (30 јан. 1822). — Његов углед код суседних хришћана. — Његове припреме за рат. — Изгледи за рат и положај Србије (јан.—апр. 1822). — Руска обећања за случај војне. — Комбинације о леобин Балканскога Полуострва и аустреофија у Србији 126
- IV — Бечка конференција и стање у Србији. — Утисак Строгановљева и Каподистријина повлачења из активне политике. — Шта су они хтели за Србију? — Руске оптимистичке поруке Милошу после наименовања кнежева у Влашкој и Молдавији (4 авг. 1822) 133

ГЛАВА VIII

СРБИЈА И РУСКО-ТУРСКИ ОДНОСИ

1821—1824

(наставка и крај)

- I — Портна изјава депутатима да жели отпочети српске послове (7 јул 1822). — Милошев извештај А. А. Пинају (10 авг.). — Утисак овога извештаја на цара Александра. — Руска порука Милошу (12 септ.) 136
- II — Милош понавља народну молбу од септ. 1820 год. (окт. 1822). — Порта обећава близак савршетак српских послова. — Мишљење депутата о томе (22 дек. 1822). — Милошове поруке депутатима (12 феб. 1823). — Извештај Русији о истом предмету (14 фебр.). — Конгрес у Верони и Источно Питање. — Неселродов извештај Милошу о томе (6 март) 140
- III — Рекс-ефендијино писмо графу Неселроде (фебр. 1823). — Русија незадовољна с том изјавом. — Канџинг и еволуција енглеске петочне политике. — Његове инструкције лорду Страинфорду (2 феб. 1823). — Састанак цара Александра и цара Франца I у Черновицу (септ. 1823). — Русија поставља М. Ј. Минчакија за трговачког агента у Цариграду 145

СТРАНА

- IV — Припреме за Петроградску Конференцију. — Руски мемоар о пацификацији Грчке (9 јан. 1824). — Почетак Петроградске Конференције (5 јун 1824). — Наименовање А. И. Рибоцјера за рускога посланика у Цариграду (авг. 1824). — Незадовољство у Цариграду и у Грчкој с руским мемоаром. — Прекид разговора о грчком питању између Русије и Енглеске (16 дек. 1824) 148
- V — Неселроде извештава Милоша о састанку у Черновицу (8 окт. 1823). — Милошева радост. — Порта ослобађа један део депутатске послуге (мај 1824). — Милош добија извештај да је А. И. Рибоцјер постављен за посланика у Цариграду (10 септ. 1824) 151

ГЛАВА IX

ПРЕГОВОРИ О СМЕЊИВАЊУ ДЕПУТАЦИЈЕ

апр. 1823—мај 1825

- I — Депутати моле Милоша да их смени (4 апр. 1823). — Њихов положај и распре. — Милошове сумње на Вујицу. — Објашњења између Милоша и депутације (мај—јун 1823). — Милош забрањује депутатима везе с енглеским посланством 154
- II — Материјалне беде депутације: њихова тужба Милошу (31 окт. 1823). — Милошев одговор (5 јан. 1824). — Положај депутата у лето 1824. — Милошеви преговори с везиром о промени депутације (нов. 1824). — Милош извештава депутате о овом кораку (25 нов. и 13 дек. 1824). — Портна равнодушност према српским молбама 158
- III — Нов Милошев покушај на Порти (феб. 1825). — Милошев акт везиру о истом предмету (12 март). — Портин одговор. — Кнезевска скупштина у Крагујевцу (5 мај). — Скупштинска представка о депутатима. — Јеврем Обреновић односи представку везиру у Београд (10 мај) 162

ГЛАВА X

INTERMEZZO — МИСИЈА МИХ. ГЕРМАНА

мај 1825

- I — Уароци Германове мисије: Милошове тужбе Русији против емигрантске агитације (27 нов. 1824 и 31 јан. 1825). — Руско министарство шаље одговор и поруке по Мих. Герману (5 апр. 1825). — Мих. Герман у Земуну (10 мај). — Његов прелазак у Србију (13 мај). — Садржина писма графа Неселроде од 5 априла 166
- II — Милошев извештај везиру о Германовој мисији (16 мај). — Његов извештај депутацији (17 мај). — Старешинска скупштина у Крагујевцу (27 мај). — Милошева беседа и скуп-

штинска адреса. — Германов повратак у Русију (поч. јуна). — Његово пуномоћје (1 јун). — Милошев одговор графу Неседрде (1 јун). — Милошев извештај депутатима о скупштини од 27 маја (2 јун) 170

СТРАНА

ГЛАВА XI

ПОСЛЕДИЦЕ ГЕРМАНОВЕ МИСИЈЕ И ДАЉИ ПРЕГОВОРИ О СМЕЊИВАЊУ ДЕПУТАЦИЈЕ

јун—окт. 1825

- I — Угарјаност код Турака због Германова доласка. — Затегнути односи између Милоша и везира. — Портини прекори депутатима због Германова доласка (2 јун). — Порта тражи изјашњење од Милоша. — Пут Ђ. Поповића у Крагујеван због овог (18 јун). — Његов повратак у Београд (20 јун). — Јевремово изјашњење везиру (30 јул) 176
- II — Смрт Ђ. Поповића Ђелеша (1 авг.). — Абдурахманова преиразженост. — Милошев гњев. — Његове тужбе Порти и подметања против везира (8—11 авг.). — Тужбе Русији (11 авг.). 185
- III — Ренс-ефендија брани Абдурахмана пред депутатима. — Милошева немоћ у борби с везиром. — Милош предузима поново преговоре о ослобођењу депутата (авг.—окт.). — Везирова добра воља. — Преговори о саставу нове депутације. — Промена у Милошеву држању 189

ГЛАВА XII

СРБИЈА И РУСКО-ТУРСКИ ОДНОСИ

1825

- I — Друга Петроградска Конференција (12 фебр. 1825). — Одговор аустријског амбасадора на руске захтеве. — Руска аргументација и прилике у Србији. — Протокол конференције (27 март). — Царев циркулар од 4-ог априла. — Портин одговор на протокол Петроградске Конференције. — Одговор дворова на царев циркулар од 4-ог апр. 192
- II — Незадовољство цара Александра. — Денеша руског министарства посланицима у Вечу, Паризу и Берлину (6 август). — Поруче Минчакију за ослобођење српске депутације . 196
- III — Конференција између Минчакија и Порте о српској депутацији (1 окт.). — Протест предат Порти 199
- IV — Пут цара Александра на југ Русије (авг.). — Повољни обртн по Грци. — Енглески утицај у Грчкој. — Апел грчке владе на Енглеску (20 јул). — Зближење између Енглеске и Русије. — Одговор руских посланика на делету министарства од 6-ог авг. — Обртн у Милошеву држању. — Поруче

депутатима (4 дек.). — Смрт цара Александра (19 нов.). — Утицај овога догађаја на Порту и на њено држање у депутатском питању 203

СТРАНА

ГЛАВА XIII

РУСКИ УЛТИМАТУМ И ОСЛОБОЂЕЊЕ ДЕПУТАЦИЈЕ

март-април 1826

- I — Ступање Николе I на руски престо (13 дек. 1825). — Писмо графа Неседрде Милошу о промени на престолу (23 јан. 1826). — Милошево писмо графу Неседрде од 28 јан. 1826 о надама у Русију и о Портином захтевању нове депутације 207
- II — Вирање нове депутације. — Углед њених чланова. — Вујица Вулићевић и снн му Петар. — Милошеве сумње на Вујицу. — Порта тражи у депутацију Петра Вулићевића . . . 211
- III — Европа и промена на руском престолу. — Великитовов долазак у Петроград (18 фебр.). — Руски ултиматум Порти. — Петроградски протокол (23 март). — Русија шаље по М. Герману извештај Милошу о ултиматуму (20 март). — Минчаки предаје ултиматум Порти (24 март). — Германов долазак у Србију (14 април) 214
- IV — Савети Порти да прими ултиматум. — Метерних и Порта. — Порта прима руски ултиматум. — Ослобођење српске депутације (23 апр.). — Милошева радост (5 маја). — Германов повратак у Русију (14 маја) 220

ГЛАВА XIV

АКЕРМАНСКА КОНВЕНЦИЈА

25 септ. (7 окт.) 1826

- I — Русија о преговорима у Акерману (7 јун 1826). — Уништење јављичара (мај-јун). — Резултати те револуције и преговори у Акерману (25 јул—25 септ.) 225
- II — Садржина Акерманске Конвенције. — Значај њених одредаба о Србији. — Метернихово мишљење о конвенцији 230
- III — Милош и депутатско питање после ослобођења депутације. — Његове жеље да се српско питање сврши у Акерману (4 авг.). — Граф Неседрде саопштава Герману садржину Акерманске Конвенције (9 окт.). — Граф Неседрде шаље по Герману Милошу одредбе Акерманске Конвенције о Србији (18 нов.). — Свечано објављивање њихово у крагујевачкој цркви (15 јан. 1827). — Народни акт Милошу од 17-ог јануара 233
- IV — Одлазак Абдурахманов у Восну (дек. 1826) и долазак Хусејинпаше Гапанов-оглу за везира у Београд (фебр. 1827) . . . 243

ДРУГИ ОДЕЉАК
СРПСКО-ТУРСКА УПРАВА
до 1826 године

ГЛАВА XV

СРБИ И ТУРЦИ

	СТРАНА
I — Српско становништво	253
II — Турско становништво: бројно стање и насеља, настањени Турци и посада. — Њихова деоба по занимању и њихова организација. — Стање турске војске	255
III — Односи између Срба и Турака: односи између Милоша и њих; односи између народа и њих	260

ГЛАВА XVI

ВЕЗИР И ЊЕГОВА СВИТА

I — Везир и његови достојанственици. — Идржавање везирове свите. — Марашлијине новчане невоље. — Везир према цитригама на Дивану	268
II — Марашлија према Милошу. — Бела везирове свите. — Њен положај према Милошу. — Гледиште Срба и Турака на односе Милошеве с везиром. — Почасти везиру од Милошеве стране. — Портна и Марашлијина политика	273
III — Уароци хладноће између Милоша и Абдурахмана. — Њихови односи. — Различне сцене на тих односа	279

ГЛАВА XVII

ПРАВНЕ И ПОЛИТИЧКЕ УСТАНОВЕ

I — Народне старешине: обор-кнезови, кнежевски кнезови, српски кнезови (кода-баше) и кметови. — Представници највише полицијске и судске власти у нахији: муселим (војвода) и кадија. — Њихова надлежност и надлежност српских народних старешина. — Народна Канцеларија	287
II — Муселими и кадије. — Њихове плате и приходи	295
III — Њихова материјална беда	301
IV — Ширење делокруга српских старешина. — Односи између њих и муселима. — Карактер српско-турске управе под Марашлијом	303

ГЛАВА XVIII

ПРАВНЕ И ПОЛИТИЧКЕ УСТАНОВЕ
(наставак)

	СТРАНА
I — Постанак првих српских нахијских судова или магистрата 1820 до 1821. — Нов положај муселима и кадија	308
II — Народна Канцеларија и Београдски Суд. — Кнежевска Канцеларија. — Српска Канцеларија и њена еволуција до суда Народа Српског. — Магистрат Крагујевачки	311
III — Српске судије и судство. — Одвраћање српског и хришћанског становништва од турских судова. — Држање Марашлијино и Абдурахманово према новом стању у правосудју. — Надлежност српских и турских власти. — Прогрес српске власти до 1826 године	313
IV — Суђење. — Тежак задатак полиције: хајдучија. — Њена репресија. — Казне. — Тортура, телесно сакаћење, шиб, бој	318

ГЛАВА XIX

ПРАВНЕ И ПОЛИТИЧКЕ УСТАНОВЕ
(наставка и крај)

I — Милош главни фактор у унутрашњим односима. — Кнезовске или Старешинске и Општенародне Скупштине. — Њихова ништавна улога у народним пословима. — Милошеве апсолутистичке тежње и његово гледиште на установу Сената	328
II — Пројекат реформе Народног Суда (нов. 1824). — Установа Савета Српског и његов крај (1826 год.)	332

ГЛАВА XX

СПАХИЈЕ И СПАХИЈСКЕ ДАЖБИНЕ

I — Деоба Београдског Пашалука на спахилуке, тј. на тимаре и зјавете. — Положај спахија према турском појму о господарству над земљом. — Мукаде и малићане. — Баштине. — Вакуши. — Појава читлука у Београдском Пашалуку. — Милошева погодба с Марашлијом односно спахијских дажбина	339
II — Ичмал. — Спахијски берат. — Символ спахијске државине: сабља. — Наслеђивање спахилука. — Територијалне границе спахилука. — Спахија је само Турчија. — Цена спахилука. — Место пребивања спахија. — Број спахија. — Алај-бет. — Његови приходи	347
III — Алај-бези Санџака Смедеревског за Милошеве владе: Халид-бет и Мустафа бет	355

ГЛАВА XXI
СПАХИЈЕ И СПАХИЈСКЕ ДАЖБИНЕ
(наставак и крај)

	СТРАНА
I — Спахијске дажбине: десетак, главница и др. — Нарочите погодбе са спахијама да се те дажбине плаћају одсеком. — Цркве и манастири	361
II — Спорови око тумачења спахијских дажбина: спор између Срба и чилук-сахибија у ужичкој нахији (1818—1819 год.); спор између неких села и спахија у ужичкој нахији о десетку (1822 год.); укидање неправичних спахијских намета у пожаревачкој и буријској нахији (1823 год.)	364
III — Спорови о начину десетковања. — Спорови између спахија око граница спахилука. — Субаше. — Давање спахијских дажбина под закуп. — Начин одвајања, уређивања и прошења десетка	367
IV — Истоветност дажбина на земљи коју држи спахија и на царским спахилуцима (мукаде, маливане). — Мукаде у границама Србије до 1833. — Шире значење мукада. — Војводалуци. — Положај сељака на мукадама. — Дажбине Турака који обрађују мукадску земљу. — Милошево држање према спахијама	372

ГЛАВА XXII
НЕПОСРЕДНЕ ПОРЕЗЕ: ХАРАЧ, ПОРЕЗА И ЧИБУК

I — Харач. — Његово значење. — Разне врсте харача. — Харачка тескера. — Харач у Београдском Пашалуку	382
II — Цигански харач	387
III — Пореза. — „Назначеније“ — репартиција — порезе. — Располагање порезе на нахије	390
IV — Разрезивање и исплата порезе по нахијама. — Пореска стопа. — Ослобађање од порезе. — Спенза или спенца (врста порезе). — Предавање порезе везиру	395
V — Чибук	401
VI — Повчане тарифе „курс“ при купљењу пореза. — Величина пореза према цени намирица и рада. — Висина интереса на новац	403

ГЛАВА XXIII
ПОСРЕДНЕ ПОРЕЗЕ И ТАКСЕ. КУЛУК

I — Царина у Београдском Пашалуку. — Београдска царинарница. — Царинска тарифа. — Пограничне царинарнице	408
--	-----

	СТРАНА
II — Београдски Баарџан-башлук (Београдски Консулат) и његове функције. — Царинарница и консулат. — Прелазак консулата у Милошеве руке	410
III — Консулатске таксе и „економије“ на штету царинарнице. — Милошева царинска политика према Београдској Царинарници	414
IV — Бач, ђечит, саламет-параси	420

ГЛАВА XXIV
ПОСРЕДНЕ ПОРЕЗЕ И ТАКСЕ. КУЛУК
(наставак и крај)

I — Трошарина („чаршијски ђумрук“) и бач, авајет на вино и ракију, тахмина	422
II — Трговачке таксе, судске и административне таксе, кантарина, такса за клање стока, скеларина, поштанске таксе, бапрат, такса за реболов	427
III — Кулук	438

ГЛАВА XXV
МИЛОШЕВА УПРАВА И ЊЕНИ НЕДОСТАТЦИ

I — Милошево схватање власти	441
II — Непосредна Милошева околнина: Павле Тодоровић, учитељ Андрија, Лазар Тодоровић и Ник. Николајевић, Ђ. Поповић, Телеш, Сима Урошевић, Марко Ђорђевић, Димитрије Давидовић, Симић Стојан и Алекса, Аврам Петровијевић, Сима Милосављевић Паштрамац, Цветко Рајовић, Стев. Радичевић	443
III — Глигорије Радојичић и Вук Стоф. Караџић у Милошевој околнини	454
IV — Милош према својој околнини	456

ГЛАВА XXVI
МИЛОШЕВА УПРАВА И ЊЕНИ НЕДОСТАТЦИ
(наставак)

I — Народне старешине и њихова администрација	462
II — Милош према народним старешинама	472
III — Милош у судству и администрацији	476

ГЛАВА XXVII
МИЛОШЕВА УПРАВА И ЊЕНИ НЕДОСТАТЦИ
(наставак и крај)

	СТРАНА
I — Злоупотреба кулука	486
II — Злоупотребе Милошеве трговине	491
III — Милошева самовоља у опште	494
IV — Закључак	497

ТРЕЋИ ОДЕЉАК
БУНЕ И УБИСТВА

ГЛАВА XXVIII
БУНА МАРКА АБДУЛИЋА И СТЕВАНА ДОБРЊАЦА
март—април 1821

I — Марко Тодоровић Абдула и Стеван Тодоровић Добрњац у Милошеву устанку. — Њихово старешовање под Милошем и незадовољство против њега. — Милошewe мере против њих	501
II — Њихова буна и Милошев страх (март 1821). — Милошев извештај везиру, позив бунтовницима и мере против њих. — Марашија и Турци према бунтовницима. — Преговори између бунтовника и Милоша и њихово бегство: Абдулић ухваћен, Добрњац код Шахит-паше (април 1821)	506
III — Уроци буне и њен домашај. — Абдулићев испит. — Непредвиђена открића. — Милош придобивља Добрњаца да се прати у Србију. — Абдулић и Добрњац у политичкој милости код Милоша. — Абдулићева смрт (ноћу између 13 и 14 јан. 1823). — Добричево бегство у Аустрију, конфискација и пљачка његова имања (септ. 1823)	511

ГЛАВА XXIX
АФЕРА НИК. НИКОЛАЈЕВИЋА И ЛАЗ. ТОДОРОВИЋА
нов. 1821—фебр. 1822

I — Туркофили у Милошевој околини после Абдулине и Добричеве буне. — Н. Николајевић и Л. Тодоровић о Милошеву „поправљенију“	518
II — Н. Николајевић и Л. Тодоровић надају у немилост. — Објашњење између Николајевића и Милоша	520
III — Николајевићев памфлет о Милошу. — Истрага над Николајевићем и Тодоровићем и њихова објашњавања с Милошем. — Милош према Јеврему Обреновићу, Проти Матаји и Н. Лу-	

	СТРАНА
шевци због Николајевића. — Николајевићева улога у Абдулиној и Добричевој буни. — Његова смрт (21 јан. 1822)	523
IV — Германове интриге у Петрограду у корист оптужених	536
V — Народна „негодованица“	540

ГЛАВА XXX
СМРТ МЛАДЕНА МИЛОВАНОВИЋА И ЕМИГРАЦИЈА У БЕСАРАБИЈУ

I — Емигранти у Бесарабији после Карађорђевог смрти 1817—1821	548
II — Младен Миловановић у устанку у Влашкој. — Његов прелазак у Србију (28. нов. 1821). — Пријам код Милоша. — Милошewe интриге против њега (феб. 1822—феб. 1823). — Младенова смрт (апр. 1823). — Милошеви извештаји емигрантима у Бесарабији и руској влади (10 мај)	553
III — Милош и емигранти после Младенове смрти (1823 и 1824 год.). — Откриће јелне завере у Србији (дек. 1824). — Њен узрок. — Милош тражи Јевремово мишљење о мерама за будућност (1 јан. 1825). — Јевремов одговор (7 јан.)	561

ГЛАВА XXXI
БАКОВА БУНА
јан. 1825

I — Метех у Селевцу и Азани (око 9-ог јан. 1825). — Јован Обреновић и Милути Гарашанин у Азани. — Буна у њиховој војсци. — Милоје Поповић Ђак. — Буна у Јасеници и Тепеници. — Андрија Јокић. — Буна у смедеревској и пожаревачкој нахији. — Милић, Ђаков брат, у Пожаревцу	568
II — Милоје Ђак у Жабарима (19 јан.). — Његове претње. — Шта се говори у народу! — Ђакова скупштина у Тополи и њени захтеви (20 јан.). — Ђакова војска. — Гужани под Вучићем против бунтовника. — Сукоб и погибија Ђаковаца (22 јан.)	573
III — Јеврем Обреновић на Убу. — Јеврем и Вучић у Кусатку. — Обзбиљност ситуације и народно колебање. — Авархија у Милошевој војсци. — Ђак ухваћен. — Његова смрт (26 јан.). — Повраћање реда у пожаревачкој нахији. — Пљачкање и насиља	579

ГЛАВА XXXII
БАКОВА БУНА И ПОЛИТИКА СТИШАВАЊА
(фебр.—дек. 1825)

I — Милошева прокламација народу (6 феб. 1825). — Народни зборови по кнежевинама. — Народне жеље. — Династички спектар у Србији. — Старешине и народни зборови	587
--	-----

	СТРАНА
II — Шта народ говори о Милошевој управи? — Милошев пут кроз нахије које су се буњиле (април). — Утисци	595
III — Турци и Ђакова Буна. — Везирова бурунџија у Милошеву ко- рист (апр. 1825). — Њено читање по земљи	599
IV — Скупштине од 5-ог и 27-ог маја. — Нахијски „депутати“ и њи- хове функције. — Ново Милошево путовање (октобар). — Његови утисци и мишљење о узроцима буне. — Јеврем Обреновић у београдској нахији и његово мишљење и утисци	605
V — Резултати Ђакове Буне	611
VI — Смрт Андрије Јокића и Петра Селевчанина	614

ГЛАВА XXXIII

ЧАРАПИЋЕВА БУНА

апр. 1826

I — Борђе Чарapiћ. — Његово пријатељство с Мих. Берисављеви- ћем учитељем београдским. — Бегство Ђ. Чарapiћа у Аустрију. — Његово дописивање с Берисављевићем и при- према за буну. — Милошове мере за чување границе. — Скупштине у Паланци и Ваљево (март 1826). — Берисав- љевић и Петар Радосавић, беогр. учитељ, спремају про- кламације за буну	617
II — Чарapiћев долазак у Србију (1 апр. 1826). — Берисављеви- ћево затварање и уздицање прокламације. — Чарapiћева погибија у сукобу с Милошевим људима код Раковице (4 апр.). — Шта Турци говоре о буни?	624
III — Јеврем Обреновић у Ришњу и истраживање завереника. — Држање народа према кравцима. — Истрага над Берисављевићем, Радосавићем и другим у Крагујевцу. — Држање вези- рово. — Истрага над аустријским поданицима. — Неообав- ност Чарapiћева предузећа. — Изрицање пресуда. — Из- вршивање казне у Ришњу и Крагујевцу (мај 1826). — Мило- шева репутација изван земље	629

ЧЕТВРТИ ОДЕЉАК
ЦРКВА И СВЕШТЕНСТВОГЛАВА XXXIV
АРХИЈЕРЕЈИ И СВЕШТЕНСТВО

— Црква у Београдском Пашалуку. — Владике фанариоти у Србији од 1815 до 1830. — Владичански приходи и издаци. — Њихова власт	641
--	-----

II — Свештенство: његово материјално стање и школовање. — „Кли- рическа школа.“ — О школама у Србији у опште	646
III — Односи између народног свештенства и фанариотских владика. — Распре због димнице. — Милошев распис о димници од феб. 1822 год. — Други предмети распре. — Епископски на- гредџи. — Морал народног свештенства. — Представке епи- скопа о побољшању реда у цркви. — Милошева политика према свештенству	652

ГЛАВА XXXV

ПОКУШАЈИ РЕФОРАМА

(1822—1826)

I — Акт кнезова Београдског Пашалука Милошу да побољша стање свештенства (15 дек. 1822). — Позив свештенству да изнесе своје тегобе (18 дек.)	663
II — Жалбе свештенства против архијерејских злоупотреба	666
III — Милошев предлог рефорама од 20 јан. 1823. — Милош тражи да архијереји писмено одговоре на његов предлог. — Ага- тангелов и Герасимов одговор (24 и 27 јан.). — Милошева наредба депутатима од 12 феб. о истом предмету. — Цр- квена уредба од 10-ог марта 1823	670
IV — Исплата превеног дуга Патријаршији (1823—1826 год.)	673
V — Афера митрополита Агатагела (1823 год.)	679
VI — Београдска црква	690

ПЕТИ ОДЕЉАК
ИЗ ПРИВАТНОГА ЖИВОТА МИЛОШЕВАГЛАВА XXXVI
ПОСВЕДНЕВНИ ЖИВОТ

I — Увод. — Милошево устајање. — Ручак и вечера. — Јела и нампр- нице. — Музика. — После ручка. — Луксузни артикли. — Милошева штедљивост. — Милош према странцима	701
II — Милошева економија. — Милош у наруџбинама. — Ношња у опште. — Милош према својим и љубичаним сродницима. — Милош према својој деци. — Васпитање његове деце	706

ГЛАВА XXXVII
МИЛОШ И ЖЕНЕ

I — Петријина афера	714
II — Јеленка „Мала Госпођа“	717

	СТРАНА
III — Преписка између Јеленке и Милоша о здрављу њихова сина Гаврила. — Гаврилова смрт (30 јан. 1828)	719
IV — Јеленка и Љубица. — Љубичино кајање због Петријине смрти. — Милош и жене	723

ГЛАВА XXXVIII

УДАДБА МИЛОШЕВЕ КЋЕРИ ПЕТРИЈЕ

мај 1824

I — Кандидати: П. Демелић, Текелија, Маленица, Т. Х. Бајић и син Лазара казаниџе из Прига. — Саставак Милошев у Оструж- ници с Т. Х. Бајићем и стрицем му 11 марта 1824. — „Обележје“	726
II — Прелазак Бајића у Србију и прошењива (5 маја). — Припреме за венчање у Београду. — Скуп сватова у Београду. — Нагледи за весеље. — Везирова љубазност и обећања	729
III — Венчање и весеље (25 мај). — Везир није одржао реч да ће доћи на весеље. — Милошева срдња због овога. — Дарови о венчању	733
IV — Петријин прелазак у земунски контумац (27 мај). — Милошев благослов. — Ваљене Љубичино у Београду. — Петрија у Зему. — Њена ношња, неспособност и пена нова породица	736
Прилози	739

ИСПРАВКЕ

Страна	врста			
4	31 озго	започели	поправи	започели.
46	2 оздо	amicales	"	amicaux
96	5 озго	Станфорд	"	Странфорд
97	2 "	"	"	"
109	19 "	његову	"	њихову
140	20 "	молио	"	молио.
171	1 оздо	назвало	"	учинио
253	7 озго	Турака;	"	Турака:
266	31 "	који је	"	{ Сулејман-ага Раџловића, који је
284	18 "	цигле	"	циглу
289	3 "	нахија	"	та нахија
299	9 "	од увезеног	"	војвода у Београду од увезеног
320	8 "	Станојевић	"	Стојановић
333	9 оздо	Држ. Арх.	"	{ Љ. П. Менаџић, Прилози за Српску Историју, I, 6. — Држ. Арх.,
342	27 озго	Алија	"	алија
469	23 "	он је	"	Милош је